

**TC.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AKP) İKTİDARI DÖNEMİNDE
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DEVLETİ'NİN DEĞİŞİMİNİN
YAZILI BASINA YANSIMASI**

DOKTORA TEZİ

EBRU TURANLI

KOCAELİ, 2015

**TC.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AKP) İKTİDARI DÖNEMİNDE
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DEVLETİ'NİN DEĞİŞİMİNİN
YAZILI BASINA YANSIMASI**

DOKTORA TEZİ

EBRU TURANLI

DANIŞMAN: PROF. DR. FİSUN ALVER

KOCAELİ, 2015

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) İktidarı Döneminde Türkiye
Cumhuriyeti Devleti'nin Yapısal Değişiminin Yazılı Basına Yansıması**

(DOKTORA TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Ebru TURANLI

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 02.09.2015 /15

Jüri Başkanı: Prof Dr. Fisun ALVER

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Bilal ARIK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nigar PÖSTEKİ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Emel KARAGÖZ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet ARSLANTEPE

(Jüri, Yüksek Lisans için en az üç, Doktora için en az 5 öğretim üyesi ile oluşur)

KOCAELİ 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ	ix

GİRİŞ	1
--------------------	----------

1. BÖLÜM **TARİHSEL SÜREÇTE DÜŞÜNÜRLERİN DEVLET ÖRGÜTÜNE** **YAKLAŞIMLARI**

1.1. Devlet Kavramı	10
1.2. Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları	13
1.2.1. İlkçağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları	13
1.2.2. Orta Çağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları.....	22
1.2.3. Modern Çağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları	27
1.2.4. Yakın Çağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları	40
1.2.5. Günümüzde Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları.....	50

2. BÖLÜM **TÜRK TOPLULUKLARINDA DEVLET ÖRGÜTLENMESİ**

2.1. İslamiyet Öncesi Türk Devletleri'nde Devlet Örgütlenmesi	64
2.1.1. Hunlar'da Devlet Örgütlenmesi	68
2.1.2. Göktürkler'de Devlet Örgütlenmesi.....	70
2.1.3. Uygurlar'da Devlet Örgütlenmesi.....	73
2.1. İslamiyet'in Kabulünden Sonra Kurulan Türk Devletleri'nde Devlet Örgütlenmesi	74
2.2.1. Karahanlılar'da Devlet Örgütlenmesi	75
2.1.2. Gazneliler'de Devlet Örgütlenmesi.....	77
2.1.3. Büyük Selçuklular'da Devlet Örgütlenmesi	78
2.2.4. Türkiye Selçukluları Devleti'nde Devlet Örgütlenmesi	81
2.2.5. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Örgütlenmesi.....	82
2.2.5.1. Osmanlı İmparatorluğu Devlet Örgütlenmesinde Etkili Fikir Akımları.....	88
2.2.5.1.1. Batıcılık.....	88
2.2.5.1.2. İslamcılık.....	90
2.2.5.1.3. Osmanlıcılık.....	93
2.2.5.1.4. Türkçülük.....	95

3. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE DEVLET ÖRGÜTLENMESİ

3.1. Cumhuriyet Rejiminin Düşünsel Temelleri	98
3.1.1. Aydınlanma Felsefesi.....	98
3.1.2. Fransız İhtilali	103
3.1.3. Devletin Kurucu İdeolojisi Olarak Kemalizm	107
3.2. Parlamenter Rejim ve Anayasal Sistem	118
3.2.1. Tek Partili Dönem.....	121
3.2.2. 1946 Çok Partili Sisteme Geçiş.....	125
3.2.3. 1960 Askeri Müdahale Dönemi ve 61 Anayasası.....	132
3.2.4. 1971 Askeri Müdahale Dönemi	137
3.2.5. 1980 Askeri Müdahale Dönemi ve 82 Anayasası.....	141
3.3. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ve Devlet Örgüt Yapılanmasına Etkisi	146
3.4. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) Üyelik Sürecinin Devlet Örgüt Yapılanmasına Etkisi	149

4. BÖLÜM

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AKP) İKTİDARI DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN DEĞİŞİMİ

4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Düşünsel Kaynakları ve İdeolojik Yönelimi.....	158
4.1.1. Yeni Osmanlılık	165
4.1.2. Siyasal İslamcılık	170
4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Düşünsel Kaynaklarının Öncülü Olan Siyasi Partiler	177
4.2.1. Milli Nizam Partisi.....	178
4.2.2. Milli Selamet Partisi.....	181
4.2.3. Refah Partisi	183
4.2.4. Fazilet Partisi.....	187
4.2.5. Saadet Partisi.....	189
4.3. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Siyasal İktidar Dönemi	190
4.3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Kuruluşu	190
4.3.2. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin İktidara Gelişini Oluşturan Koşullar	193
4.4. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Devlet Örgüt Yapısını Değiştirme Süreci	201
4.4.1. Siyasal Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri.....	202
4.4.2. Hukuki Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri.....	209
4.4.3. Ekonomik Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri.....	216
4.4.4. Sosyo- Kültürel Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri	225
4.4.5. Eğitim Alanı Üzerinde Değişimin Etkileri.....	233
4.4.6. Din Alanı Üzerinde Değişimin Etkileri.....	241
4.4.7. Ordu Üzerinde Değişimin Etkileri	248

5. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BASININ DÖNÜŞÜMÜ

5.1. Tek Parti Döneminde Basın	256
5.2. Çok Partili Dönemde Basın.....	261
5.3. Medyanın Ekonomi Politikisindeki Yapısal Değişimi	267
5.4. AKP'nin Siyasi İktidarı Döneminde Basın	274
5.4.1. Siyasal Yapının Değişiminin Basına Etkisi	275
5.4.2. Ekonomik Yapının Değişiminin Basına Etkisi	287
5.4.3. Sosyo-Kültürel Yapının Değişiminin Basına Etkisi	300

6. BÖLÜM

AKP İKTİDARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN DEĞİŞİMİ İLE İLGİLİ HABERLERİN ANALİZİ

6.1. Araştırmanın Amacı	309
6.2. Araştırmanın Objesi ve Yöntemi	309
6.3. Araştırmanın Varsayımları.....	311
6.3.1. Hukuki Yapının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar.....	311
6.3.2. Siyasi Yapının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar.....	313
6.3.3. Eğitim Alanının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar.....	315
6.3.4. Ekonomik Yapının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar.....	316
6.3.5. Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar	318
6.3.6. Din Alanının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar	319
6.3.7. Ordu ile İlişkilerde Değişim ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar	320
6.4. Elde Edilen Bulgular ve Bulguların Değerlendirilmesi	321
6.4.1. Hukuki Yapının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular.....	322
6.4.2. Siyasi Yapının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular	350
6.4.3. Eğitim Alanının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular.....	378
6.4.4. Ekonomik Yapının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular	409
6.4.5. Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular	433
6.4.6. Din Alanının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular.....	457
6.4.7. Ordu ile İlişkilerde Değişim ile İlgili Elde Edilen Bulgular	481
SONUÇ.....	502
KAYNAKÇA	504
ÖZGEÇMİŞ.....	528

ÖZET

En önemli toplumsal, siyasal ve hukuki örgütlenme biçimi olan devlet tarihsel süreçte farklı şekillerde tanımlanmıştır. Tarih boyunca pek çok devlet kurmuş olan Türkler ise kurdukları devletlerin yasalara ve törelere uygun olmasına önem vermişlerdir. Osmanlı devlet örgütlenmesinin ardından kurulan ve 1923 yılından itibaren günümüze kadar yönetim biçimi ve bir demokrasi projesi olarak varlığını sürdüren Cumhuriyet rejimi ise, siyasal iktidarların izlediği politikalar doğrultusunda yapısal olarak değişime uğramaktadır. 2002 yılında iktidara gelen AKP ise düşünsel kaynakları ve ideolojik yönelimleri çerçevesinde devleti, Cumhuriyet rejimini ve felsefesini değiştirme politikası yürütmektedir. Bu değişim; siyasi, hukuk, ekonomi, eğitim, sosyo-kültürel, din ve ordu alanlarda gerçekleştirilen düzenlemeler neticesinde biçimlenmektedir. Bununla birlikte siyasi iktidar tarafından medya yapısında da bir değişim gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bir aktör olarak medyanın siyasi alan ve toplumsal alanlara etki etme potansiyeli bulunmaktadır. Siyasi iktidar toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmeye çalışırken muhalif medya siyasi alana direnç göstermekte ve siyasi iktidarın muhafazakâr dinsel yönetimine alternatif olarak demokratik Cumhuriyet rejimini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Cumhuriyet, rejim, demokrasi, değişim, medya.

ABSTRACT

State, the most important social, political and legal form of organization, has been defined differently throughout history. The Turks, who have established many different states throughout history, have placed importance on the states they established being in compliance with laws and customs. The Republican regime, which was established in 1923 following the Ottoman state organization, which continued to exist as of today as a democracy project, is transforming structurally in line with the policies being implemented by the political power. AKP, which has been in power since 2002, has been conducting a policy to change the Republic regime and philosophy in the framework of its own intellectual resources and ideological orientation. This change is being shaped as a result of the regulations

realized in the fields of politics, law, economy, education, socio-culture, religion and military. Also a change is being attempted to be made by the political party in power regarding the media structure. As an actor, the media has the potential to impact the political field and social fields. While the political party in power is trying to reshape social structure, the opposition media is resisting the political field and defending the democratic Republican regime as an alternative to the conservative religious governance of the political party in power.

Key Words: State, Republic, regime, democracy, change, media.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada öncelikle devlet olgusunun ve devlet örgütünün tarihsel gelişim sürecinde ve hangi nedenlerden dolayı ortaya çıktığı incelenmektedir. Devletin en önemli toplumsal, siyasal ve hukuki örgütlenme biçimi olduğu göz önünde bulundurularak, Türklerin tarih boyunca kurdukları devlet örgütlenmelerinin nitelikleri çerçevesinde devlet, demokrasi, Cumhuriyet kavramlarında anlam, içerik ve uygulamalar konusunda meydana gelen değişikliklerin incelenmesi amaçlanmıştır. Osmanlı devlet örgütlenmesinin ardından kurulan ve 1923 yılından itibaren günümüze kadar yönetim biçimi ve bir demokrasi projesi olarak Cumhuriyet rejiminin, siyasal iktidarların izlediği politikalarla bağlantısı doğrultusunda değişimini incelenmektedir. 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin düşünsel kaynakları ve ideolojik yönelimleri çerçevesinde devleti, Cumhuriyet rejimini ve felsefesini değiştirme politikası ve buna direnç gösteren muhalif aktörler dönemin mevcut haberlerinin ışığı altında analiz edilmektedir. Çalışma, Türkiye Cumhuriyeti devletinin nasıl bir devlet yapısına doğru yol aldığı incelenmesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada öncelikle çok değerli tez danışmanım ve hocam Prof. Dr. Füsün Alver'e, emekleri, desteği ve her zaman yanımda olduğu için çok teşekkür ederim. Tez izleme komitemde yer alan ve bana yol gösteren çok değerli hocalarım Prof. Dr. Bilal Arık ve Prof. Dr. Nigar Pösteki'ye emekleri için çok teşekkür ederim. Başta Yrd. Doç. Dr. Betül Pazarbaşı ve Doç. Dr. Selma Koç Akgül olmak üzere gazetecilik bölümünün değerli öğretim üyelerine ve çalışma arkadaşlarıma destekleri için teşekkür ederim. Çalışma arkadaşlarım Nihan Dönmez, Zeynep Varlı Gürer, Özgür Velioglu, Mert Gürer ve Aybike Pelenk Özel'e destekleri için teşekkür ederim. Bu uzun süreçte her daim yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen İbrahim Alioğlu ve Pınar Yeşil'e teşekkür ederim. Destekleri için Funda Çamlı ve Ali Eldiven'e teşekkür ederim.

Ayrıca bu zorlu ve uzun yolculukta her zaman yanımda olan ailem; annem Fatma Turanlı ve abim Murat Turanlı'ya destekleri ve sabırları için çok teşekkür ederim. Ve beni her zaman izlediğini bildiğim canımdan çok sevdiğim babama, Aziz Turanlı'ya beni ben yaptığı için teşekkürü bir borç bilirim.

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

AA	Anadolu Ajansı
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CS	Cumhuriyet Senatosu
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DSP	Demokratik Sol Parti
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
FIJ	Uluslararası Gazeteciler Federasyonu
FP	Fazilet Partisi
HRW	İnsan Hakları İzleme Örgütü
HSYK	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IFJ	Uluslararası Gazeteciler Federasyonu
IMF	Uluslararası Para Fonu
IPI	Uluslararası Basın Enstitüsü
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MM	Millet Meclisi

MNP	Milli Nizam Partisi
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
RP	Refah Partisi
SP	Saadet Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YAŞ	Yüksek Askeri Şura
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Gazetelere göre haber sayıları (Hukuki Yapının Değişimi).....	322
Tablo 2: Haberin yer aldığı sayfa.....	323
Tablo 3 : Haberin sayfa içindeki yeri.....	323
Tablo 4: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği.....	324
Tablo 5: Metinde Fotoğraf Kullanımı.....	325
Tablo 6: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri.....	326
Tablo 7: Fotoğrafların İçerik Özelliği.....	327
Tablo 8: Haberin Konu İçeriği.....	330
Tablo 8.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi	331
Tablo 8.1 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki.....	332
Tablo 8.2: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi.....	334
Tablo 8.3 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din	335
Tablo 9: Hukuki Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre).....	336
Tablo 10: İletilerin İçeriği.....	339
Tablo 11: Haber Kaynağı Kullanımı.....	341
Tablo 12: Hukuki Yapının Değişimi (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre).....	344
Tablo 13: Hukuki Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre).....	346
Tablo 14: Hukuki Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre).....	348
Tablo 15: Gazetelere göre haber sayıları (Siyasi Yapının Değişimi).....	351
Tablo 16: Haberin yer aldığı sayfa.....	351
Tablo 17 : Haberin sayfa içindeki yeri.....	352
Tablo 18: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği.....	353
Tablo 19: Metinde Fotoğraf Kullanımı.....	354
Tablo 20: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri.....	354
Tablo 21: Fotoğrafların İçerik Özelliği.....	356
Tablo 22: Haberin Konu İçeriği.....	359
Tablo 22.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi.....	360
Tablo 22.2. : Haberin Konu İçeriği: Hukuki.....	362
Tablo 22.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi.....	363
Tablo 22.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din.....	364
Tablo 23: Siyasi Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre).....	365
Tablo 24: İletilerin İçeriği.....	368
Tablo 25: Haber Kaynağı Kullanımı.....	369
Tablo 26: Siyasi Yapının Değişimi (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre)	372
Tablo 27: Siyasi Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre).....	374
Tablo 28: Siyasi Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre).....	376
Tablo 29: Gazetelere göre haber sayıları (Eğitim Alanında Değişim)	379
Tablo 30: Haberin yer aldığı sayfa.....	379
Tablo 31 : Haberin sayfa içindeki yeri.....	380
Tablo 32: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği.....	381

Tablo 33: Metinde Fotoğraf Kullanımı.....	382
Tablo 34: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri.....	382
Tablo 35: Fotoğrafların İçerik Özelliği.....	383
Tablo 36: Haberin Konu İçeriği.....	386
Tablo 36.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi.....	387
Tablo 36.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki.....	388
Tablo 36.3: Haberin Konu İçeriği: Eğitim.....	389
Tablo 36.4: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi	391
Tablo 36.5: Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din.....	392
Tablo 37: Eğitim Alanında Değişim (Gazete iletilerine göre).....	393
Tablo 38: İletilerin İçeriği.....	396
Tablo 39: Haber Kaynağı Kullanımı.....	398
Tablo 40: Eğitim Alanında Değişim (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre).....	401
Tablo 41: Eğitim Alanında Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre).....	404
Tablo 42: Eğitim Alanında Değişim (Uzmanlara Göre).....	406
Tablo 43: Gazetelere göre haber sayıları (Ekonomik Yapının Değişimi).....	409
Tablo 44: Haberin yer aldığı sayfa.....	410
Tablo 45 : Haberin sayfa içindeki yeri.....	410
Tablo 46: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği.....	412
Tablo 47: Metinde Fotoğraf Kullanımı.....	412
Tablo 48: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri.....	413
Tablo 49: Fotoğrafların İçerik Özelliği.....	414
Tablo 50: Haberin Konu İçeriği.....	417
Tablo 50.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi.....	417
Tablo 50.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki.....	418
Tablo 50.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi.....	419
Tablo 50.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din	420
Tablo 51: Ekonomik Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre)	421
Tablo 52: İletilerin İçeriği.....	424
Tablo 53: Haber Kaynağı Kullanımı.....	425
Tablo 54: Ekonomik Yapının Değişimi (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre)	428
Tablo 55: Ekonomik Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre).....	430
Tablo 56: Ekonomik Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre).....	431
Tablo 57: Gazetelere göre haber sayıları (Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi).....	434
Tablo 58: Haberin yer aldığı sayfa.....	434
Tablo 59: Haberin sayfa içindeki yeri.....	435
Tablo 60: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği.....	436
Tablo 61: Metinde Fotoğraf Kullanımı.....	437
Tablo 62: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri.....	438
Tablo 63: Fotoğrafların İçerik Özelliği.....	439
Tablo 64: Haberin Konu İçeriği.....	442
Tablo 64.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi.....	442

Tablo 64.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki.....	442
Tablo 64.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi.....	443
Tablo 64.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din	445
Tablo 65: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Gazete iletilerine göre).....	446
Tablo 66: İletilerin İçeriği.....	448
Tablo 67: Haber Kaynağı Kullanımı.....	450
Tablo 68: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre).....	452
Tablo 69: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlere Göre).....	454
Tablo 70: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Uzmanlara Göre).....	456
Tablo 71: Gazetelere göre haber sayıları (Din Alanında Değişim).....	458
Tablo 72: Haberin yer aldığı sayfa.....	459
Tablo 73: Haberin sayfa içindeki yeri.....	459
Tablo 74: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği.....	460
Tablo 75: Metinde Fotoğraf Kullanımı.....	461
Tablo 76: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri.....	462
Tablo 77: Fotoğrafların İçerik Özelliği.....	463
Tablo 78: Haberin Konu İçeriği.....	465
Tablo 78.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi.....	466
Tablo 78.2: Haberin Konu İçeriği: Hukuki.....	467
Tablo 78.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi.....	468
Tablo 78.4: Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din	468
Tablo 79: Din Alanında Değişim (Gazete iletilerine göre).....	470
Tablo 80: İletilerin İçeriği.....	472
Tablo 81: Haber Kaynağı Kullanımı.....	473
Tablo 82: Din Alanında Değişim (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre).....	475
Tablo 83: Din Alanında Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre).....	477
Tablo 84: Din Alanında Değişim (Uzmanlara Göre).....	479
Tablo 85: Gazetelere göre haber sayıları (Ordu ile İlişkiler Alanında Değişim).....	481
Tablo 86: Haberin yer aldığı sayfa.....	482
Tablo 87: Haberin sayfa içindeki yeri.....	482
Tablo 88: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği.....	483
Tablo 89: Metinde Fotoğraf Kullanımı.....	484
Tablo 90: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri.....	485
Tablo 91: Fotoğrafların İçerik Özelliği.....	486
Tablo 92: Haberin Konu İçeriği.....	488
Tablo 92.1: Haberin Konu İçeriği: Siyasi.....	489
Tablo 92.2: Haberin Konu İçeriği: Hukuki.....	490
Tablo 93: Ordu ile İlişkilerde Değişim (Gazete iletilerine göre)	491
Tablo 94: İletilerin İçeriği.....	493
Tablo 95: Haber Kaynağı Kullanımı.....	494

Tablo 96: Ordu ile İlişkilerde Değişim (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre).....	497
Tablo 97: Ordu ile İlişkilerde Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre).....	498
Tablo 98: Ordu ile İlişkilerde Değişim (Uzmanlara Göre).....	500

GİRİŞ

Tarım ve iş araçlarını bularak yerleşik yaşama geçen insanlar; oluşmakta olan toplumsal yaşamı düzene sokmak, geliştirmek ve korumak için kural koyan, koyduğu kuralı uygulatan bir güce gereksinim duymuşlardır. Devlet de bu gereksinim sonucu ortaya çıkmıştır. Başlangıçta toplumu oluşturanların tümünü temsil eden devlet, zamanla güçlü olanların yön verdiği örgüte dönüşmüştür.

Tarihsel süreç içerisinde devletin kökeni ya da nasıl oluştuğunu ve bu oluşumda ne gibi etkenlerin bulunduğunu açıklamaya yönelik çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlardan bazıları, devleti ortaya çıkaran nedenleri, tarihi ve sosyolojik verilere dayandırmaktadır. Bazıları ise varsayımsal bulgulara dayanmakta ve ne olması gerektiğiyle ilgilenmektedir. Platon'dan beri filozoflar değişik devlet felsefeleri geliştirmişlerdir. Bugünkü anlamı ve unsurlarıyla ise devletin, ancak on beşinci ve on altıncı yüzyıllar içinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Devlet, belli bir coğrafi alan üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip, üstün bir iktidar tarafından yönetilen insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluş olarak kabul edilmektedir. Devlet, tarihsel açıdan siyasal birleşmeyi sağlayan bir simge olmuştur. Devlet toplumun belirli bir düzen içerisinde kargaşa olmadan varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan bir müessesedir.

İnsan topluluklarının belirli bir kültür etrafında bir araya gelmesiyle meydana gelen en büyük topluluk ise ulustur. Bu bağlamda da, insan topluluklarının kurdukları en büyük örgüt devlet olmaktadır. Türklerde ulus ve devlet düşüncesi çok erken çağlarda doğmuş, gelişmiştir. Türkler, Orta Asya'ya tümüyle egemen olan büyük devletler kurdukları gibi, zaman zaman Orta Asya'nın dışında, gittikleri yerlerde de yeni siyasi örgütler meydana getirmişlerdir. Türkler, tarihin hiçbir döneminde devletsiz kalmamışlardır. Çünkü Türkler devletin, kendi varlığını koruyan, yaşatan ve geliştiren vazgeçilmez bir yapı olduğunun bilincinde olmuşlardır.

Türklerin tarihi sadece savaşların değil, uygarlığın ve kültür birikiminin de tarihidir. Dünya tarihinde Türkler kadar çok ve çeşitli devlet kurmuş başka bir ulusun olmadığı bugün artık ortak bir görüştür. Türklerin en büyük özelliği yasalara ve törelere uygun devletler kurmalarıdır. Yasa, devlet oluşumunun en büyük parçasıdır. Yasalar ithal veya zorlama değil, töreye ve halka uygun yaratılmıştır.

Türklerin kurdukları devletleri İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olarak iki kısımda incelemek gerekmektedir. İslamiyet öncesinde kurulmuş olan en önemli Türk Devletleri; Hun Devleti, Göktürk Devleti ve Uygur Devleti'dir. İslamiyet'in kabulünden sonra ise kurulan en önemli Türk devletleri; Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçukluları, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ile Arap kültürünün etkisinin yer almaya başladığı görülmektedir. Türkler o döneme göre ve hatta bugünle karşılaştırıldığında demokratik sayılabilecek devlet örgütlenmesine sahiptirler. Eski Türk devlet anlayışının izleri Osmanlı devletinin kuruluşu esnasında da görülmektedir. Kayı boyundan Ertuğrul oğlu Osman Gazi'yi Uç beylerinin bir araya gelerek, kurultayda Oğuz töresi gereğince devletin başına geçirdikleri belirtilmektedir. Buradan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Türk beylerinin katılımıyla toplanan mecliste, Osman Bey'in devletin başına getirilmesine karar verildiği ve bir nevi demokratik yöntemlerle, yani seçim yoluyla devletin başına getirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum eski Türk devlet anlayışının bir devamı olarak kabul edilmektedir.

Atatürk'ün önderliğinde ise yönetim şekli Cumhuriyet olan Türk devleti kurulmuştur. Cumhuriyet ise bir devlet yönetim şekli olarak halkın yöneticilerini kendi içinden seçtiği, kanunlar önünde bütün vatandaşların eşit olduğu bir yönetim şeklidir. Türk devletinde yönetim şekli olarak belirlenen Cumhuriyeti, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Halk kendi yöneticilerini kendi içinden seçer" cümleleriyle ifade etmek mümkündür. Cumhuriyet rejiminde milletin hâkimiyeti söz konusudur. Millet kendi yöneticilerini içerisinden belirlemek ve seçmek yetkisine sahiptir. Cumhuriyet yönetimi yöneten ve yönetilenler bakımından toplumda bir sınıf farkı olmaması, devlet yönetim şekli olarak halkın yöneticilerini kendi içinden

seçtiği, kanunlar önünde bütün vatandaşların eşit olduğu bir idare şekli amaçlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Cumhuriyetin bir idare şekli olarak benimsenmesinde, eski Türk devlet yönetim şekilleri etkili olmuştur. Türk milletinin özelliğini ve Türk tarihini çok iyi bilen Atatürk, “Türk milletinin tabiat ve karakterine en uygun idare Cumhuriyettir” demiştir. Bu fikrin ortaya atılmasının tarihi temelleri vardır. En eski Türk devletlerinden başlayarak, daha sonra farklı coğrafyalarda kurulan Türk devletlerindeki yönetim anlayışı zamanla değişimler geçirerek, Cumhuriyet rejiminin benimsenmesinde etkili olmuştur.

Cumhuriyet’in kurulduğu günden günümüze Türkiye’de siyasal iktidarlara bağlı olarak devlet yapısında çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Devlet yapısındaki bu değişim 1946 yılında çok partili siyasal sisteme geçilmesiyle başlamıştır. 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleşen seçimle iktidara gelen AKP’nin süregelen iktidarı döneminde de devlet yapısında ve en önemlisi Cumhuriyet rejiminin temelinde değişimler gerçekleştirdiği görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı; öncelikle devlet olgusunun ve devlet örgütünün tarihsel gelişim sürecinde incelenmesi, devletin hangi nedenlerden dolayı ortaya çıktığının ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda Türklerin kurmuş oldukları devlet yapıları göz önünde bulundurularak, Osmanlı devlet örgütlenmesinin ardından kurulan ve 1923 yılından itibaren günümüze kadar yönetim biçimi ve bir demokrasi projesi olarak Cumhuriyet rejiminin, siyasal iktidarların izlediği politikalarla bağlantısı doğrultusunda değişimini incelemektir. 2002 yılında iktidara gelen AKP’nin düşünsel kaynakları ve ideolojik yönelimleri çerçevesinde devleti, Cumhuriyet rejimini ve felsefesini değiştirme politikasını dönemin mevcut haberlerinin ışığı altında analiz etmektir.

Öyle ki kitle iletişim araçları geniş insan yığınlarının değerlerini, düşüncelerini, inançlarını, alışkanlıklarını, yargılarını etkileme ve mevcut değer, inanış, alışkanlık ve yargılara koşullandırma olanağı sağlamaktadır. Kitle iletişim

araçlarının yığınları kendi istekleri, emelleri, istekleri doğrultusunda yönlendirme, biçimlendirme ve amaçlara uygun düşecek bir yapıya kavuşturma olanağı vardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de iletişimin önemi konusunda oldukça duyarlıdır. 5 Şubat 1924'te İzmir'de devrin gazete sahipleri ve gazetelerin baş yazarlarıyla yaptığı toplantıda şunları söylemektedir: *“Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin kendisini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi. Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyet'in hakkıdır. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına lüzumu gibi ulaştırmakta basının vazifesi çok mühimdir”*. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Atatürk basından yeni rejimin yerleşmesini, kökleşmesini sağlayacak fikirleri yayma görevini beklemektedir.

Cumhuriyet felsefesi ve devleti 1946 yılından, yani çok partili siyasal sisteme geçildiğinden beri değişime uğramaktadır. Türkiye'de yaşanan ekonomik, siyasal, sosyal gelişmeler, Türkiye'nin jeopolitik, jeostratejik konumu gibi etkenler devlet örgütünün şekillendirilmesinde etkili olmaktadır. AKP siyasi iktidarı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti devlet yapısında meydana gelen değişimler, bu döneme tanıklık eden, ideolojik olarak birbirinden farklı olan, belirlenen haberlerin ışığı altında incelenmekle birlikte, medyanın kamuoyunu etkileme, yönlendirme ve biçimlendirme gücü de ortaya çıkacaktır. AKP siyasi iktidarı medyaya devlet örgüt yapısını değiştirme çabası içerisinde büyük bir misyon yüklemiştir. AKP, medya alanında uyguladığı politikalarla sadece kendisini destekleyecek bir medya yaratmamış, diğer siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, ideolojik alanlarda olduğu gibi medyayı da değiştirmeyi ve yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Yani AKP, kendisinden önceki iktidarlardan farklı bir politika izleyerek, medyayı hâkimiyeti almanın yanısıra kendi medyasını yani kendi ideolojik aygıtlarını yaratmayı amaçlamıştır. Medya kamuoyunu iktidarın istediği şekilde bilgilendirmekte, hükümetin icraatları medya tarafından olumlanmaktadır. AKP siyasi iktidarı medyayı kullanarak hatta kendi medya örgütlenmesini kurarak devlet örgüt yapısında değişimler sağlamaya çalışmakla birlikte, medya alanında da çeşitli değişimler yaşanmasına yol açmaktadır.

AKP siyasi iktidarı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti bir yandan Avrupa Birliği'ne üye olma yolunda çalışmalar gerçekleştirmektedir. Cumhuriyet'in temellerini oluşturan egemenliğin millete ait olma ilkesi AB süreci ile birlikte değişime uğrayacak ilkelerden biridir. Diğer yandan laiklik ilkesi de AKP iktidarı tarafından farklı tanımlanmaktadır. AKP'nin Ortadoğu politikaları da AB'ye üyelik sürecinde eksen kayması olarak tanımlanmasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra Başkanlık tartışmaları da parlamenter demokratik rejime zarar vermekte, siyasi iktidarın otoriter bir yönetim anlayışı içerisinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca liberal bir ekonomi politikası benimsemiş olan AKP siyasi iktidarı ile kamu mülksüzleştirilmekte, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan devletçilik zarar görmektedir.

Bu bağlamda, tarihsel süreç içerisinde Türkler tarafından kurulan devlet örgütlenmelerinde öne çıkan niteliksel özellikler nelerdir? Türkiye Cumhuriyeti kurulurken Türk devlet örgütlenmelerinde görülen hangi ortak özellikler varlık göstermiştir? 2002 yılında iktidara gelen AKP siyasi iktidarı Cumhuriyet rejiminde bir değişim gerçekleştirmekte midir? Gerçekleştiriyorsa bunu ne şekilde yapmaktadır? Cumhuriyet rejiminin yerine nasıl bir rejim tasarlanmaktadır? Medya siyasi iktidarın biçimlendirmeye çalıştığı siyasi ve toplumsal alanlarda nasıl varlık göstermektedir? Siyasi iktidar bu süreçte muhalif ve demokratik aktörleri ve eylemlerini sınırlandırmakta mıdır?

Çalışmanın kuramsal temelini entegratif sosyal kuramlar oluşturmaktadır. Entegratif sosyal kuramlara temel oluşturan ise Anthony Giddens'in Yapılaşma Kuramı ve Uwe Schimank'ın yapı ve aktör dinamikleridir. Yapılaşma kuramının temel düşüncesinde eylemde bulunanların, eylemlerine olanak sağlayan koşulları, eylemleri içinde ve eylemleri aracılığıyla yeniden üretmekte olduğu yatmaktadır. Eylemler yapılara olanak sağlamakta ve onları sınırlandırırken, yapılar da eylemlere olanak sağlamakta ve onları kısıtlamaktadır. Toplumsal yapılar ve insan eylemi birbirine karşılıklı olarak bağımlıdır ve yapı da insanların toplumsallaşma ile kazandıkları kurallar ve kaynaklardan oluşmaktadır. Yapının ikiliği anlayışına göre aktörler etkileşim esnasında kurallar ve kaynaklardan tekrar tekrar yararlanarak ortaya çıkan etkileşimle yapıyı tekrar inşa etmektedirler. Schimank da sosyal

yapıların eylemlerin karşılıklı etkileri ile ortaya çıktığını, korunduğunu ve yeniden yapılandırıldığını ya da ortadan kaldırıldığını belirtmektedir. Yani Schimak sosyal yapıların nedenleri, olanakları ve eylemlerin ifade biçimini şekillendirdiğini belirtmekte, böylece yapılar eyleme olanak sağlamakta ve etkilemektedir (Alver, 2011:206-211).

Bu bağlamda AKP siyasi iktidarı gerçekleştirdiği yasal düzenlemelerle yapısal olarak Cumhuriyet rejimini değiştirmeyi bunu da sosyal sistemi değiştirerek gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bir zaman ve mekan içerisinde yer alan ve toplumsal pratiklerden oluşan sosyal sistem, kaynakları harekete geçirebilme kapasitesine sahip iktidar tarafından yeniden biçimlendirilmeye çalışılmaktadır. Sosyal yapıların eylemleri de biçimlendirmesiyle yeniden bir üretim gerçekleşmektedir. Yani AKP siyasi iktidarı Cumhuriyet rejimini değiştirmek için öncelikle onu oluşturan yapılar olan hukuki yapı, siyasi yapı, eğitim alanı, sosyo-kültürel yapı, ekonomik yapı, din alanı ve ordu ile ilişkileri yeniden biçimlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bununla birlikte Türkiye’de aktör olarak medyanın siyasi alan ve toplumsal alanlara etki etme potansiyeli bulunmaktadır. Siyasi iktidar toplumsal yapıyı; siyaset, hukuk, ekonomi, sosyo-kültürel, din, eğitim ve ordu ile ilişkiler alanlarında yeniden biçimlendirmeye çalışırken muhalif medya siyasi alana direnç göstermekte ve siyasi iktidarın muhafazakar dinsel yönetimine alternatif olarak demokratik Cumhuriyet rejimini savunmaktadır. Dolayısıyla yapı ve aktörlerin eylemleri karşılıklı olarak birbirlerine etki etmekle birlikte siyasi iktidarın siyasi, hukuki ve ekonomik gücü elinde bulundurması muhalif medya alanını sınırlandırmakta ancak onu tamamen pasifize edememektedir. Muhalif medya siyasi iktidara ve egemen ideolojiye direnme potansiyelini toplumsal güçlerle sürdürmektedir.

Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. Alman bilim adamı Klaus Merten tarafından geliştirilen içerik analizi, bir metnin açık içeriksel karakteristiklerinden yararlanarak açık olmayan karakteristiklerinin ve bağlamının

araştırılıp, sosyal gerçeğin ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir yöntemdir.¹ Araştırma objesi olarak ise Türkiye’de ulusal çapta günlük yayınlanan ve fikir gazetesi özelliği gösteren sol Kemalist eğilimli Cumhuriyet gazetesi, Kemalist eğilimli Sözcü gazetesi, muhafazakâr eğilimli liberal-İslamcı Yeni Şafak gazetesi, muhafazakâr eğilimli liberal-İslamcı Zaman gazetesi, muhafazakâr liberal eğilimli Sabah gazetesi ve muhafazakâr liberal eğilimli Hürriyet gazetesi seçilmiştir.

Gazetelerin seçiminde her gün ve ulusal çapta yayınlanmaları, bir fikir gazetesi özelliği taşımaları, ülke çapında etkili olmaları ve politik yelpazedeki farklı konuları belirleyici olmuştur. Çalışmada AKP’nin iktidara geldiği Kasım 2002 tarihi ile 2015 tarihleri arasında belirtilen gazetelerde Cumhuriyet rejimi, felsefesi, devletin yapısı, devletin değişimi ve bu sürece etki eden iç ve dış faktörler ile ilgili belirlenen önemli olaylar çerçevesinde değişimin gerçekleştiği yapılar ile ilgili haberler niceliksel ve niteliksel olarak analiz edilerek incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde devlet kavramı tanımlamalar çerçevesinde açıklanmaya çalışılmakta, devletin nasıl ve neden ortaya çıktığı anlatılmaktadır. İlkçağ, ortaçağ, modern çağ, yakın çağ ve günümüz düşünürlerinin devlet örgütüne yaklaşımları farklı kuramsal yaklaşımlarda incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türklerin devlet anlayışları doğrultusunda devlet örgütlenmeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türklerin İslamiyetten önce ve sonra kurduğu devletlerdeki devlet örgütlenmeleri ve yapılanmaları açıklanarak aradaki farklar da belirlenmiştir. Türklerin devlet örgütlenmelerindeki değişimler Cumhuriyet’in temeline de etki etmiş olduğundan devletlerdeki yapılanmalar önem taşımaktadır. İslamiyet’ten önce kurulan Asya Hun Devleti, Avrupa Hun Devleti ve Kök-Türk devleti ile İslamiyet’in kabulünden sonra kurulan Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçukluları Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet örgütlenmeleri incelenmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet örgütlenmesinde etkili fikir akımları olan Batıcılık, İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük anlatılmaktadır.

---

¹ Alver, Füsün, **Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı**, İstanbul, Der Yayınları, 2003.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki devlet örgüt yapısı incelenmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet felsefesinin düşünsel temellerini oluşturan Aydınlanma felsefesi, Fransız İhtilali ve devletin kurucu ideolojisi olarak Kemalizm incelenmektedir. Devletin değişim süreci kapsamında Türkiye Cumhuriyeti'nde 1946'dan günümüze kadar yaşanan siyasi gelişmeler beş grupta toplanarak anlatılmaktadır. Bunlar; Tek Partili Dönem, 1946 Çok Partili Sisteme Geçiş, 1960 Askeri Müdahale Dönemi ve 61 Anayasası, 1971 Askeri Müdahale Dönemi ve 1980 Askeri Müdahale Dönemi ve 82 Anayasası olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde AKP ve siyasi iktidarı dönemi ele alınmaktadır. Öncelikle AKP'nin düşünsel kaynakları ve ideolojik yönelimlerini oluşturan Yeni Osmanlılık ve Siyasal İslamcılık kavramları ele alınmaktadır. Bununla beraber AKP'nin düşünsel kaynaklarının öncülü olan siyasi partiler incelenmektedir. AKP'nin devlet örgüt yapısını değiştirme süreci; siyasi yapı, hukuki yapı, ekonomik yapı, sosyo-kültürel yapı, din alanı, eğitim alanı ve ordu ile ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır.

Çalışmanın beşinci bölümünde Türkiye'de basın dönüşümü incelenmektedir. Bu bağlamda Tek Parti döneminde basın, çok partili dönemde basın, 1980'den günümüze basın incelenmektedir. 1980 sonrasında yaşanan değişimin siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarda basın üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ekonomik değişimin basın üzerindeki etkileri medya endüstrilerinin oluşumu ve medya alanında yoğunlaşmanın boyutları göz önüne alınarak açıklanmaktadır. 1980 sonrasında yaşanan sosyo-kültürel değişimlerin basın üzerindeki etkisi ise basının popüler gazeteciliğe yönelimi bağlamında incelenmektedir.

Çalışmanın altıncı ve son bölümünde Türkiye'de ulusal çapta günlük yayımlanan ve fikir gazetesi özelliği gösteren sol Kemalist eğilimli Cumhuriyet gazetesi, muhafazakâr eğilimli liberal-İslamcı Yeni Şafak gazetesi ve muhafazakâr liberal eğilimli Hürriyet gazetesi, liberal-İslamcı Zaman gazetesi, muhafazakâr liberal eğilimli Sabah gazetesi ve Kemalist eğilimli Sözcü gazetesi seçilerek, belirtilen gazetelerde Cumhuriyet rejimi, felsefesi, devletin yapısı, devletin değişimi

ve bu sürece etki eden i ve dış faktörler ile ilgili belirlenen olaylar bağlamında ilgili haberler niceliksel ve niteliksel olarak analiz edilmektedir.

1. TARİHSEL SÜREÇTE DÜŞÜNÜRLERİN DEVLET ÖRGÜTÜNE YAKLAŞIMLARI

Devletin oluşum sürecini açıklayabilmek için devlet kavramı ve farklı çağlardaki düşünürlerin devlet örgütlenmesine yaklaşımları bu başlık altında incelenmektedir.

1.1. Devlet Kavramı

Siyaset felsefesi yapan düşünürler ve sosyal bilimciler yüzyıllardan beri “devlet nedir?” sorusunun cevabını aramışlar ancak şimdiye kadar tek bir cevap üzerinde anlaşmaya varamamışlardır. Kapani (2009:36) bunun farklı nedenleri olmakla birlikte en önemli olanı devletin mahiyeti hakkındaki temel anlayış farklarından kaynaklandığını belirtmektedir. Devlet kurumu zaman ve mekân açısından geçmişten günümüze çeşitli farklılıklar gösterdiğinden modern dönemdeki devlet kurumu ile eski dönemlerdeki devlet kurumlarını bir tutmak mümkün olmamaktadır. Bunun neticesinde de devletin birçok tanımı yapılabilmektedir.

Devlet kelimesinin farklı dillerdeki karşılıkları; İngilizce’de state, Fransızca’da “etat”, Almanca’da “staat”, İtalyanca’da “stato”, İspanyolca’da “estado”dur. Hepsinin kökenini ise Latince status kelimesi oluşturmaktadır. Ancak Latince “status”, devlet değil; hal, durum, vaziyet demektir. İlk defa İtalya’da 16. yüzyılda, devleti ifade etmek için “stato” terimi kullanılmaya başlanmıştır. 1500 ve 1600’lü yıllarda “stato” (devlet) kelimesinin Fransız, İngiliz ve Alman dillerine girmiş olduğu görülmektedir. Modern anlamda devlet terimini ilk kullanan kişinin ise “Hükümdar” (II Principe) (1513) isimli eserinde Machiavelli olduğu bilinmektedir (Gözler, 2002:42). Bu bağlamda devletin ne olduğu ile ilgili tanımlara yer vermek gerekmektedir.

Anayasal düzenlerde her çeşit devleti kapsamına alan bir tanım bulmak olanaklı değildir, çünkü her anayasa kendi devletini anlatmakta ve sahip olduğu bazı niteliklerin vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı devletlerin anayasaları genel bir tanım için gerekli öğeleri vermezler, çünkü hepsi birbirinden

farklıdır. Anayasal bakımdan devlet tanımı yalnız ve sadece kendi devletinin niteliğini belirtmiş olan toplumun hukuk düzeninden ortaya çıkar (Doehring, 2002:20). Nitekim Barry (2004:70) devletin kesin bir anlamı bulunmayan, karmaşık ve büyük ölçüde normatif bir kavram olduğunu, bu nedenle de hedeflerinden veya amaçlarından bağımsız bir şekilde tarafsız bir devlet tanımı vermenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Devlet tanımlarının tarihin eski dönemlerinden beri değişiklik göstermesinin başlıca nedeni aslında budur. Toplum değiştikçe hukuk düzenleri de değişmekte, ihtiyaçlara göre yeni yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Bu durumda da devletle ilgili anayasal düzlemde genel geçer bir tanımın oluşması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle çeşitli devlet tanımlarına yer verilmesinde yarar görülmektedir.

Devletin klasik tanımı üç temel unsuru içermektedir. Georg Jellinek'in “üç öge kuramı” olarak adlandırılan ve genel olarak kabul görmüş tanımına göre devlet; belli bir ulusu olan, belli bir ülkede yaşayan ve bir devlet gücü ile donatılmış insan topluluğudur (Doehring, 2002:24). Bu bağlamda devletin oluşumunda en önemli unsurun insan olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. İnsanların siyasi örgütlenmesi ile ulusu oluşturmaları, bu ulusun bir toprak parçasına sahip olması ve nihayetinde de bu toprak parçası üzerindeki ulus üzerinde etkili olan bir siyasi otorite olması devletin oluşumu için gerekli olmaktadır.

Öztekin (2001:48) devleti; toplumsal düzenin, adaletin ve toplumun iyiliğinin sağlanması amaç edinilen, belirli bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş insan topluluğunun oluşturduğu ve meşru bir otoriteye sahip siyasi bir örgütle yani hükümet ile donatılmış toplumsal bir organizasyon olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, devletin amacı toplumun haklarını korumak ve geliştirmektir. Diğer bir tanımda ise devlet; kolektif siyasi kararların uygulanmasıyla görevli bütün kamu kurumlarını, bakanları, yargıçları, bürokratları, asker rütbelileri ve polisleri bünyesinde toplayan organ olarak tanımlamaktadır (Yayla, 2004:7). Bu tanımda ise devletin kurumsal yapısının öne çıkarıldığı görülmektedir.

Çam ise devleti (2005:345); zorlama gücüne sahip mevcut bir otorite tarafından sosyal, siyasi ve hukuksal bir düzenin sağlandığı ve sürdürüldüğü, belirli

bir ülke üzerinde yerleşmiş insan topluluğu olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda dört unsurun bir araya gelmesiyle bir devlet oluşabildiği vurgulanmaktadır. Bunlar ise; bir insan topluluğu, topluluğun yerleştiği ülke, topluluğu yöneten bir iktidar, iktidarın gerçekleştirdiği ve sürdürdüğü toplumsal, siyasal ve hukuksal düzendir.

Nitekim Arı (2011:39-40) da devletin tanımını yaparken onu oluşturan unsurlardan yola çıkararak; siyasal olarak sınırları belli bir toprak parçası üzerine yerleşmiş ve siyasal bilince ulaşmış olan insan topluluklarının bir siyasi örgütlenme meydana getirmesiyle oluşmuş tüzel bir varlık olduğunu belirtmektedir. lke, vatan adı verilen bu toprak parçası üzerinde bir araya gelmiş bu tüzel varlığı kendi ilerinden biri ya da birileri yönetmekle sorumlu olur. Bu da siyasal otoriteyi oluşturmaktadır.

Dikici (2005:14) Mustafa Kemal Atatürk'ün ise devlet tanımını ise devleti şu şekilde yaptığını belirtmektedir:

“Devlet dediğimiz zaman, her şeyden önce bir insan cemiyeti, bir millet mevcudiyeti anlaşılır. Bundan sonra, bu insan cemiyetinin coğrafi hudutlarla tayin olunmuş bir arazide yerleşmiş olduğu görülür... Bir milleti teşkil eden efradın, o millet içinde her nevi hürriyeti; yaşamak hürriyeti, çalışmak hürriyeti, fikir ve vican hürriyeti, emniyet altında bulunmak lazımdır... İşte, devlet gerek fertlerin hürriyetini temin için millet üzerinde bir nüfuza ve gerek millet ve memleketin istiklalini muhafaza edebilmek için kendine has bir nüfuz ve kuvvete malik olmalıdır.

Bir toplumsal örgüt olarak devleti öteki toplumsal örgütlerden ayıran bazı özellikler vardır. Tanilli (1981:1-2) bunların; yaptırım gücüne sahip olması, örgütsel hacminin geniş olması ve gelişmiş bir işbölümünün varlığı olduğunu belirtmektedir. ztekin de (2001:49) en büyük yaptırım gücüne sahip oluşu, vatandaşların zorunlu yeliği ve yasal ve meşru olarak ceza verme yetkisi olarak açıklamaktadır. Bunun yanısıra devlet diğer toplumsal kurum ve örgütlerin en kapsamlısı olup, onları da kapsamına almaktadır. Hiçbir kurum veya örgüt devlet egemenliğinin üzerinde olamadığından, devlet aynı zamanda en yüksek yaptırım gücüne sahip olmaktadır.

Toplumsal yaşamda fiziksel şiddet kullanma hakkına sahip bütün kurum ve kişiler bu hakkı devletten alırlar ve kendilerine verilen izin lsnde ancak

kullanabilirler. Yani fiziksel şiddet kullanma tekeline sahip olan devletten ve devletin bu hakkın bir bölümünü kullandırma yetkisine sahip kişi ve kurumlardan başkasının zor kullanma yetkisine sahip olması söz konusu değildir (Dursun, 2002:144). Bu durumda devleti diğer kurum ve örgütlerden ayıran en önemli aracın zor kullanma yetkisini elinde bulundurması olduğu söylenebilmektedir. Bu zor kullanma yetkisi devlete büyük bir güç ve iktidar kazandırmaktadır ki toplumsal yaşamda bireyler bu gücü paylaşmak ve etkilemek amacıyla da siyaset gibi çeşitli eylemlerde bulunmaktadırlar.

Bu tanımların ışığında devleti; devlet, yerleşik bir topluluğun hukuksal ve siyasal açıdan örgütlenmesi sonucu oluşan, tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip bir varlık olarak tanımlanabilmektedir.

1.2. Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları

Devletin tanımları üzerinde yapılan bu açıklamalardan sonra ilk çağdaki bazı filozofların devlet hakkındaki düşüncelerinden örnekler vermek devletin tarihsel gelişimini anlamak açısından faydalı olacaktır.

1.2.1. İlkçağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları

İlkçağda düşünürlerin devlet örgütüne yaklaşımları Platon, Aristoteles ve Cicero'nun görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1.2.1.1. Platon'un Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Devlet kuramında antik ve modern kavrayışlar belirgin farklar taşımaktadır. İnsanın doğal olarak sosyal bir hayvan olduğunu varsayan antik dönem düşüncesi, eğitim ile insan karakterinin erdem sahibi kılınabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda devlet de adil bir sosyal düzen olarak erdem üzerine oturmaktadır (Strauss, 2013:277). Bu nedenle antik dönem boyunca filozoflar, insan nasıl yaşmalıdır sorusunun peşinden sürüklenmişler ve ideal düzenler yaratmaya çalışmışlardır. Platon'un da politik felsefesi bu konu çerçevesinde şekillenmiştir.

Boyacı (2013:27) Platon'un politika felsefesine ilişkin görüşlerinin yer aldığı eserler olan Politieia, Politikos ve Nomoi'de; politikanın temelleri ideal bir düzende kimin yönetici olması ve bu düzenin nasıl olması gerektiği, politik bir yönetimde bilginin önemi ve bilgi ile politiğin birleştirilmesi esasları üzerinde şekillendiğini belirtmektedir. Ayrıca gerçeğe dayalı bir bilgi ve etik anlayışıyla insanların mutlu bir şekilde yaşamalarını sağlayacak ideal bir polis modeli ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bunun için de öncelikle toplumların oluşumunu açıklamaktadır. Platon (1993:59-60) toplumların; bireylerin tek başlarına tüm ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için, başka insanlara gereksinim duyduklarından dolayı oluştuğunu ifade etmektedir. Böylece insanlar birarada yaşayarak korunma ve eksikliklerini giderme gibi konulardaki ihtiyaçlarını en kısa zamanda ve daha kolay bir şekilde giderebilmektedir. İnsanlar bir ortaklık oluşturarak toplum düzenini kurmaktadır. Bu durum aynı zamanda toplumda iş bölümünün oluşmasına da yol açmaktadır. Bu iş bölümü de herkesin yaratılışlarından kaynaklanan yetenekleri çerçevesinde şekillenmektedir.

Her insanın farklı yeteneklere sahip olması da toplum düzeni içerisinde insanları uzmanlaşmaya yöneltmektedir. Uzmanlaşmanın sonucunda ortaya çıkan meslek grupları hem toplum düzeninin hem de bireylerin yararına bir işlevsellik üstlenmektedir. Bunun sonucu olarak da toplumun tüm bireyleri ayrı işlerde topluma hizmette bulunmaktadır. Toplum büyüdükçe farklı ihtiyaçlara da gerek duyulmakta, bu da toplumun sınıflara ayrılmasına neden olmaktadır (Göze, 2011:22). Platon bu bağlamda toplumu üç sınıfa ayırmaktadır. Bunlar: Yöneticiler, koruyucular ve üreticilerdir. Bu unsurlar; yönetim, güvenlik ve üretimi gerçekleştirmektedir. Ona göre; yöneticiler bilge, koruyucular cesur ve besleyiciler sınıfı ölçülü ve itaatkâr olmalıdır (Toku, 2005:48). Ancak insanların doğal özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan bu sınıfların her birinin de diğerine ihtiyacı olmaktadır. Toplumun adil, düzenli ve erdemli olabilmesinin ön koşulu tüm sınıfların üzerine düşen görevleri layıkıyla yerine getirmesine bağlı olmaktadır.

Bu ideal toplumunda sınıfların görevleri ise şu şekilde gerçekleşmektedir. Besleyiciler sınıfı, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Koruyucular sınıfı devleti korumakla yükümlüdür. Yöneticiler sınıfı ise filozof yaratılışlı kişilerden oluşmakta ve bilgiye sahip oldukları için de toplumu oluşturan diğer insanlardan ayrılmaktadır (Torun, 2011:60-62). Buna göre Platon'un ideal toplum ve devletine bakıldığında bilgi aristokrasisine göre bir düzenlemenin mevcut olduğu ve toplumun buna göre idealize edildiği görülmektedir.

Platon, toplumu oluşturan parçaları bu şekilde tanımladıktan sonra devleti de bir organizmaya benzetmektedir. Ona göre, toplum bir insandan büyük bir şeydir ama devlet sağlam bir bedene benzemektedir. Yani Platon, devletin parçalarına asla bölünemeyecek ve parçalarından birinin eksikliği ile asla var olamayacak bir yapı olduğunu belirtmektedir. Gücünü, parçalarının güçlerinin tamamından almakla birlikte, onlardan çok daha üstündür. Bedenin yani devletin sağlıklı olabilmesi de bu parçaların sağlıklı ve uyumlu olabilmesi ile mümkün olabilmektedir. Platon böylece toplumun bölünmüşlüğüne ve yönetilen-yöneten ilişkisine bir doğallık kazandırmakta ve devleti de bir amaç olarak nitelendirmektedir (Ağaoğulları, 1994:201-202). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Platon aslında devleti bir varlık olarak değerlendirerek, onu oluşturan diğer parçalar ile arasında bir bağımlılık ilişkisi olduğunu, devletin sağlıklı olabilmesinin onu oluşturan tüm parçaların görevlerini tam olarak yerine getirmesi ile mümkün olabileceğini yani insanların amacının devletin varlığını devam ettirebilmek olduğunu belirtmektedir.

Platon, insanların birarada yaşamasının yani toplumun oluşmasının nedeninin, insanların kendi kendilerini ihtiyaçlarını giderememeleri, yaşamlarını devam ettirebilmek için başka insanlara ihtiyaç duymaları olduğunu belirtmektedir. Bir araya gelerek toplumu oluşturan insanların da yeteneklerine göre işlere yönelmesi ve bu işlerde uzmanlaşması toplumda işbölümünü bunun da ötesinde sınıflı toplum yapısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda da toplumu; besleyiciler, koruyucular ve yönetici kadro olarak üç sınıfa ayırmaktadır. Besleyiciler, toplumda üretim işlerini gerçekleştirenlerdir. Koruyucular; askerler sınıfını oluşturmaktadır. Yönetici kadrosu da koruyucu sınıfın içinden felsefeye eğilimli olanların seçilmesi ve yetiştirilmesi sonucunda toplumun başına geçecek olan kişilerden oluşmaktadır (Şenel, 2002:146).

Platon'un oluşturduğu bu sınıfsal yapı içerisinde toplumun en alt tabakasını besleyiciler oluşturmaktadır. Bu sınıftan herhangi bir kimsenin diğer sınıflara geçmesi mümkün değilken, koruyucular ve yönetici kadro arasında bir geçişkenlik olduğu görülmektedir. Bu da Platon'un toplumda bir yarı kast düzeni kurduğunu göstermektedir.

Platon'un ideal devleti ise doğruluğu, adaleti içeren ve devlet ideasına en yakın, uygun olarak kurulmuş olan ve yönetilen devlettir. Bu anlamda bir devlet de yeryüzünde şimdiye kadar kurulmamıştır. Devletler ona göre filozoflar tarafından yönetilmelidir. Çünkü bir devletin iyi ya da kötü olması anayasa sorunu değil, bilimden yoksun olup olmamasıyla ilgilidir. Nitekim var olan tüm yönetim biçimleri bundan dolayı meşru değildir (Ağaoğulları, 2002:202-203). Yani Platon mevcut devlet sistemleri yönetim şekillerinden dolayı değil, devlet ideasına benzememelerinden dolayı eleştirmektedir. Çünkü ona göre yeryüzünde kurulmuş olan tüm devletler ve tüm yönetim biçimleri devlet ideasının birer taklidi olduğundan dolayı kötüdür. Nitekim Tannenbaum ve Schultz (2005:56), Platon'un ideal devletinin trajik bir yanı olduğunu, bunun da kurulabilse bile sürekli olamayacağı olduğunu belirtmektedirler. Bu ideal formun zaman içinde timokrazi, oligarşi veya zenginlerin yönetimine dönüşeceğini, bunun anarşiye ardından da tiranlığa yol açacağını öne sürmektedirler.

Bununla beraber Platon toplumun bütününe mutlu edebilecek ideal devlete en yakın yönetim biçimini monarşi ya da aristokratik cumhuriyet olarak belirtmektedir. Demokratik yönetim ise herkese eşit haklar tanıdığından aslında eşitsiz ve kötü bir sistem olarak nitelendirmektedir. Çünkü ona göre eşit olmayanlara eşit haklar vermek adaletsizliktir. Bundan dolayı Platon monarşi ya da aristokratik cumhuriyette toplumun bütününe refah ve mutluluğunu sağlamayı amaçladığını belirtmekte ve yasalara saygılı ve bilgili bir azınlığın, çoğunluğu daha iyi yönetebileceğini ifade etmektedir (Torun, 2011:62-63). Bu bağlamda değerlendirildiğinde toplumu sınıflara ayıran Platon için demokrasi insanlar arasındaki niteliksel farklılıklardan dolayı doğru bir yönetim şekli değildir. Toplumda insanların eşit olmadığını düşünen Platon, çoğunluğun yönetiminin de eşitsizlik ve adaletsizlik doğurabileceğini düşünmektedir. Oysa monarşi tek kişinin yasalara bağlı yönetimi olduğundan daha

etkin olabilmektedir. Aynı şekilde aristokrasi de belli bir azınlığın yasalara bağlı yönetimi olduğundan o da etkin olabilmektedir.

Göze (2011:38-39) Platon'un kurduğu siyasal sistemi eşitsiz ve baskıcı olarak nitelendirerek eleştirmektedir. Çünkü Platon iktidarı kendisi gibi düşünenlere vermeyi tercih etmiş, nihayetinde de kurduğu ve mükemmel olarak nitelendirdiği sistem; kast sisteminin, kapalı bir sınıf yapısının ve insanlar arası eşitsizliğin oluşturduğu bir devlet düzeni halini almaktadır. Yani Platon insanlararası doğal eşitsizliği savunmaktadır. Bu bağlamda böyle bir siyasal düzende toplumu meydana getiren bireylerin yaptıkları işe göre değer görmesi, insanlar arası doğal eşitsizliğin söz konusu olmasına neden olmaktadır. Bu da insanı devlet içinde değersizleştirirken, devleti yücelten bir siyasi yapıya yol açmaktadır.

1.2.1.2. Aristoteles'in Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Platon'un öğrencisi olan Aristoteles'e göre toplumun kaynağını aile oluşturmaktadır. Aile, erkek ve kadın, efendi ve köle, anne ve baba gibi ikili eşitsiz ilişkilerden oluşmaktadır. İnsanların günlük ihtiyaçlarını karşılaması için aile yeterli bir toplumdur. Ancak günlük ihtiyaçların ötesindeki ortak amaçlar için aileler bir araya gelerek köyleri, köyler de bir araya gelerek polisi (kent devleti) oluşturmaktadır (Şenel, 2002:186). Bu bağlamda devletin yapısının temelini ailenin yapısından başlayarak tanımlamaktadır.

Aristoteles (1993:26), ailede bir ev yönetimin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu ev yönetimi biraz önce belirttiğimiz ikili eşitsiz ilişkilere dayanmaktadır. Yani biri efendinin köle üzerindeki despotik yönetimi, diğeri babanın çocuk üzerindeki yönetimi, son olarak da evlilikten doğan kocanın kadın üzerindeki yönetimidir. Aristoteles bir adamın karısı üzerindeki yönetiminin bir devlet adamının yönetimi olarak siyasal bir yönetim olduğunu; babanın çocuğu üzerindeki yönetiminin ise bir kralın yönetimi gibi olduğunu belirtmektedir. Ona göre erkekle kadın arasında bir üstünlük aşağılık ilişkisi bulunmaktadır ve erkek doğası gereği yönetme konusundan kadından daha yeteneklidir. Efendi köle ilişkisi kapsamında ise köleliği doğal ve yasalardan gelen kölelik olarak iki kategoride belirlemektedir.

Doğal köleyi; bir başkasına bağlı olabilen ancak akıl yetisinden anlayacak kadar efendisine hizmet eden kişiler olarak tanımlamakta ve kölelerin kullanılmasını evcil hayvanlarından kullanılmasından farksız görmektedir. Yasalardan gelen kölelik ise; savaşta ele geçirilen ganimetlerin yasal olarak onları kazananın malı sayılmasını öngören bir uyuşma dayanmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Aristoteles; köleliği ve köle yağmalamayı doğal bir şey olarak kabul ederken, aile yapısından başlayarak toplumu sınıflara ayırmaktadır.

Aileler ise bir araya gelerek toplumu oluşturmaktadır. Aristoteles insanın siyasal bir hayvan olduğu ifade ederek, toplumu oluşturmasının nedeninin yaşamını tek başına sürdürememesi olduğunu belirtmektedir. Yaşamını devam ettirebilmek için insan başkalarına ihtiyaç duymaktadır. İnsanın doğası gereği toplumsal bir varlık olması da toplumun da doğal olduğunu göstermektedir. Yani ona göre toplum bir sözleşmenin sonucu ortaya çıkmamıştır, İnsanların toplumsallaşma içgüdüünün yol açtığı toplum, zaman içinde gelişerek yetkin bir nitelik kazanmıştır. Nihayetinde de toplumun belli yasalara göre düzenlenerek, belli koşullarla yönetilmesi sonucu daha üstün ve karmaşık bir birim ve tüm insan topluluklarının amacı olan devlet ortaya çıkmaktadır (Ağaoğulları, 1994:316-317). Bu bağlamda Aristoteles'e göre insanlar doğal bir örgüt olan devleti kurmayı yine doğal bir gelişim süreci neticesinde başarmaktadırlar. İnsanlar önce topluluk sonra da devlet olmayı amaçlamaktadırlar.

Aristoteles (1993:73) devleti yurttaşların bir anayasa içinde birleşmeleri olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle yurttaşların anayasası değiştiği zaman devletin de değişmiş olacağını belirtmektedir. Toplum ise egemen sınıf tarafından yönetilmektedir. Egemen sınıf azınlık, çoğunluk ya da bir tek kişi olabilmektedir. Yönetim biçimi, egemen sınıfın kamu yararı gütmesine ya da bireysel çıkarlarını kollamasına göre biçimlenmektedir. Yönetim biçimlerini; monarşi, aristokrasi, politeia², demokrasi, oligarşi ve tiranlık olarak ayırmaktadır. Bu ayrımı gerçek ve bozuk yönetim biçimleri olarak sınıflandırmaktadır. Gerçek yönetim biçimleri; monarşi, aristokrasi ve politeiadır. Bozuk yönetim biçimleri ise tiranlık, oligarşi ve

---

² "Politeia", demokrasi ile oligarşinin karışımı bir düzen olup" ılımlı demokrasi olarak" çevrilebilmektedir.

demokrasidir (Şenel, 2002:171-172). Ona göre en iyi yönetim ise politeia'dır. Politeia; ortak yararı gözeten çoğunluğun yönetimidir. Orta sınıfa dayanan bu yönetim biçimi devlete çeşitli yararlar sağlamakla birlikte, toplumda değişikliği en az isteyen en istikrarlı öge olma özelliği taşımaktadır. Büyük tutkuları olmayan bu sınıf kolayca baştan çıkmadığı ve tarafsız kalabildiği için siyasal iktidarı da denetleme işini daha gerçekleştirebilmektedir (Ağaoğulları, 1994:344-346).

Bununla birlikte Aristoteles, tüm toplumlar için geçerli olabilecek ideal bir yönetim biçimi olmadığını belirtmektedir. Ona göre, yönetimler zamana ve toplumların yapısına göre değişebilmektedirler. Bunda adalet ve hak kavramlarının da belirleyiciliği bulunmaktadır. Ayrıca toplumdaki ahlak ölçülerindeki farklılıklar da toplumları sınıflandırmakta etkili olabilmektedir (İşçi, 2011:104). Bu nedenle en iyi yönetim biçimini bulabilmek için belli bir toplumu ele almak ve ona uygun yönetim biçimini araştırmak gerektiğini belirtmektedir. Bu da çeşitli anayasalara bakarak gerçekleştirilebilmektedir. Ona göre devlet adamının en önemli görevi de hükümetin hastalıklarını iyileştirmek adına çeşitli yönetim biçimlerini incelemek, kıyaslama yapmak, verimli yasaları bulup ortaya çıkarmakla yükümlüdür (Akın, 2013:19). Bu bağlamda Aristoteles'in Platon'un benimsediği tek bir devlet idealini benimsemediği görülmektedir. Çünkü devleti oluşturan toplumsal yapıdaki insanlar her yerde aynı niteliklere sahip olmamaktadırlar. Bu da devletlerin kendi koşulların uygun olarak farklı yönetim biçimleri benimsemesine yol açmaktadır.

Devletin amacı ise sadece insanları birarada tutmak değil, onlara yaşama değer bir hayat kurmaya çalışmaktır. Aristoteles'e göre eğer amaç bu olmasaydı hayvanlar ve köleler de devlet kurabilirlerdi. Oysa ikisi de özgür olmadıkları için ve dolayısıyla onlar için mutluluk diye bir kavram olmadığı için buna imkân da yoktur. Bu nedenle de toplumda aklını kullanan sınıfı yönetici, bedenini kullanan sınıf da yönetilen olarak adlandırmaktadır (Toku, 2005:63). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Aristoteles de Platon gibi toplumda doğal bir eşitsizliğin var olduğunu belirtmektedir. Ayrıca köleliği de normal olarak benimsemekte, köleleri de hayvanlarla bir tutmaktadır. Bu da Aristoteles'in de demokrasiden uzak bir yönetim biçimini savunduğunu göstermektedir.

Ağaoğulları (1994:348) Aristoteles'in ideal devlet taslağında ise olması gereken bazı özellikler olduğunu belirtmektedir. Bunlar; erdemli yöneticiler, kendine yeterlilik, nüfus, yersel büyüklük, ideal toplum ve anayasal düzendir. İdeal devletinde Aristoteles, Platon gibi birey ve devlet benzerliğini öne sürmekte, bu bakımdan da erdemli ve mutlu bir yaşamın gerçekleşebilmesinin erdemli yöneticilere bağlı olduğunu belirtmektedir. Yine genel mutluluk için devletin kendi kendine yetebiliyor olması gerektiğinin de altını çizmektedir. Bu yeterlik nüfus ve yersel büyüklük anlamını da içermektedir. İdeal devletin olması için Aristoteles'in toplumu üç ayrı sınıfa ayırdığı ideal toplum modelinin de bulunması ve işleme gerekmektedir. Ve bunların hepsinin işlevini yerine getirebilmesi için de bir anayasal düzen öngörmektedir.

1.2.1.3. Marcus Tullius Cicero'nun Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Cicero devlet için “res populi” veya “res publica” kavramlarını kullanmaktadır. Cicero için devlet bir sözleşme sonucunda ortaya çıkan, bir grup insanın belli ilkeler ışığında bir araya gelerek oluşturduğu etik bir varlıktır. Devletin varlık nedeni ise bazı ahlaki değerleri gerçekleştirmek adına hizmette bulunmaktır. Başta adalet olmak üzere insanlar devleti yaratarak karşılıklı olarak menfaatlerini korumakta ve geliştirmektedirler (Çaha, 2008:40). Cicero bir halk yani siyasi bir toplum oluşabilmesi için, çok sayıda insanın bir araya gelerek ortak bir yasayı kabul etmesi ve ortak yararlanmayı sağlaması gerektiğini belirtmektedir (Akın, 2013:33). Bu üç koşul kişileri bir yığın olmaktan kurtararak halka dönüştürmektedir. Yapmış olduğu devlet tanımında da buna vurgu yapmaktadır. Devleti ise şu şekilde tanımlamaktadır: (Şenel, 2002:198). “*Devlet, halktan başka bir şey değildir. Halk deyince herhangi bir biçimde bir araya toplanmış olan rastgele bir yığını değil, ortak bir yararla, ortak bir amaçla birbirleriyle uyum içine girmiş bulunan, hukuksal bağlarla birleşmiş insanlar topluluğunu anlatmış oluruz.*”

Cicero yasaların kaynağının doğada olduğunu, doğal yasaların da akla dayalı, tanrısal aklın ürünü olduğunu belirtmektedir. İnsanların koyup değiştirdikleri kuralların ise yasa olmadığını söyleyen Cicero, pozitif yasa olarak adlandırılan bu yasaların zaman ve mekâna göre değişiklik gösterdiğini belirtmektedir. Bu yasalar

güçlerini de adalet duygusundan değil, içerdği olumsuz yaptırımlardan almakta ve her ulusun çıkarlarıyla bağdaşmaktadır. Bu nedenle yasaların fayda ya da çıkar üzerine kurulmuş olması ve cezaların insanları kötülükten yapmaktan alıkoyması, aslında toplumda erdemın eksikliğinden kaynaklandığından gerçekte adalet olmamaktadır. Doğal yasaları kavrayıp ortaya koyabilecek olanlar ise bilgelerdir (Ağaoğulları ve Köker, 1996:46-47). Bu bağlamda Cicero doğal yasaların önemini vurgulamakta ve toplumların yöneticiler tarafından tanrısal akla dayanan doğal yasalara göre yönetilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca elitist bir bakış açısıyla doğal yasaların sadece bilgeler tarafından kavranabilecek ve ortaya konabileceğini belirtmektedir.

Cicero da Platon ve Aristoteles gibi devletin amacının toplumun düzenini korumak ve insanların mutlu, iyi bir yaşam sürmelerini sağlamak olduğunu söylemektedir. Bireylerin de devleti korumakla ve savunmakla yükümlü olduğunu belirten Cicero yönetim biçimlerini monarşi, aristokrasi ve demokrasi olarak üç sınıfa ayırmaktadır. Bunların arasında en az beğendiği ise demokrasidir. Çünkü ona göre demokrasilerde halk cehaletinden dolayı yönetimi elinde bulundurmasına karşın sınırlarını bilemez ve adaletli davranamayabilir ve bu da eşitsizliklere yol açabilir (Ağaoğulları ve Köker, 1996:52). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Cicero da Platon ve Aristoteles gibi demokrasinin eşitsizlikleri beraberinde getireceğini öne sürmekte bu nedenle de iyi bir yönetim biçimi olmadığını belirtmektedir. Ancak demokrasiyi tam anlamıyla kötülememekte sadece tek başına yeterli olmadığını ifade etmektedir.

Bu nedenle de en iyi yönetim şekli olarak karma yönetimi önermektedir. Yanlış yönetimler sonucu demokraside eşitsizlik, monarşide tiranlık ve aristokraside ise oligarşiye dönüşme tehlikesinin var olduğunu belirtmektedir. Ancak bu üç yönetimden birini seçmek zorunda kalırsa onun krallık olacağına da altını çizmektedir Bu nedenle ona göre bu üç yönetim biçiminin iyi yanlarının yer aldığı bir karma anayasa ideal olandır (Torun, 2011:87). Daha önce Platon ve Aristoteles'in ilk biçimine yer verdiği karma anayasada toplumu oluşturan her sınıfın söz hakkı bulunmaktadır.

Cicero'nun tercih ettiği bu yönetim biçimi, diğer yönetim biçimlerine sahip olduğu dezavantajlara sahip değildir. Çünkü hem resmi makamlarda görevli, hem soylu sınıf temsilcileri, hem de halktan kişiler devlet yönetiminde söz sahibi olmaktadır. Cicero'nun bu yönetim biçimi savunuyor olmasının nedeni ise, bu şekilde yönetilen bir devlette haklar, görev ve yetkiler eşit olarak dağıtılmış olmasıdır. Böylece bu yönetim biçiminde herhangi bir ayaklanma ya da iç savaş çıkma olasılığı düşük olacaktır (Erçelik, 2013:72). Cicero'nun bu yaklaşımının altında ise devleti koruma isteği yatmaktadır.

Tannenbaum ve Schultz (2005:92), Cicero ve Roma Hukuk Geleneği'nin Roma siyasal kurumları toplumunda dünya yurttaşlığı tanımlayan bir yaklaşım önerdiğini belirtmektedir. Ayrıca Cicero; birey, aile, devlet, din, erkekler ve kadınlar için varsayılan rollerin ve görevlerin bir hiyerarşisini de tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra devleti, devlet adamını veya lideri tanımlarken halka hizmet etmenin önemine değinmesi ve demokrasileri ve temsili cumhuriyetleri de içeren halka dayalı hükümetlerin savunulmasında kullanılacak olan fikirlerin temelini oluşturması bakımından da önem taşımaktadır.

Bunun yanı sıra Cicero hakiki yasa dediği doğa yasasına uygun yasaları ve üç yönetim biçiminin en ideal taraflarının yer aldığı en ideal yönetim biçimine sahip devletin Roma olduğunu belirtmektedir. Erçelik ise (2013:78), genel olarak Cicero'nun görüşlerinde bu şekilde bütün kozmosu Romalılaştırdığını ve hak ve adalet anlayışı temelinde de soylu azınlığın korunması gerektiği vurgusunu eleştirmektedir. Ayrıca Cicero'nun muhafazakâr ve aristokratik nitelikler taşıyan bu görüşlerinin bütün bir Roma toplumu için değil, soylu sınıfı oluşturan azınlık için geçerli olduğunu ifade etmektedir.

1.2.2. Orta Çağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları

Orta Çağda siyasi düşünürlerin devlet örgütüne yaklaşımları Aquinalı Thomas ve İbni Haldun'un görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1.2.2.1. Aquinalı Thomas'ın Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Aquinalı Thomas, Aristoteles gibi insanın toplumsal bir varlık olarak siyasi bir toplulukta gelişebileceğini ifade etmektedir. Birlikte yaşamının insanların doğal varoluşundan kaynaklanan bir zorunluluk olduğunu ve bu zorunluluğun da siyasi iktidarı meydana getirdiğini belirtmektedir. Bu doğal varoluşun kalıcılığı da ortak yararı gözetilen bir yöneticinin varlığı ile mümkün olmaktadır. Ancak Thomas burada yönetici ile bir kişiden, bir yöneticiden değil, bir yönetim ilkesinden söz etmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 1996:208-209). Bu bağlamda Thomas'ın sözünü ettiği siyasi bir varlık olarak toplumun seçtiği yönetim biçimi olmaktadır.

Böylece ortaya çıkan devletin de insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve ortak iyiliğe hizmet etmek amacıyla oluştuğunu belirtmektedir. Bu anlamda devlet, Tanrısal aklın kusurlu da olsa yeryüzüne yansımış hali ve ortak iyiliğe olan hizmetidir. Devletin görevi de sosyal hayatı, adalete ve ortak yarara uygun bir şekilde yönetmektir. Bunu da yasalar aracılığıyla yapmaktadır. Thomas'a göre en iyi yönetim şekli krallıktır. Ancak kral adalete uygun bir şekilde hareket ederek yönetmelidir aksi takdirde halk için direnme ya da ihtilal hakkı ortaya çıkabilir (Torun, 2011:102). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Thomas'ın siyasi iktidara karşı halkın direnme hakkına ya da ihtilal yapma hakkına sahip olduğunu belirtmesi özgürlükçü bir yapıyı savunduğunu da göstermektedir (Öktem ve Türkbağ, 1999:211). Thomas; siyasal iktidarın Tanrı'nın yeryüzündeki bir yansıması olduğunu ifade ederek onu kutsallaştırıp, gücünü pekiştirirken; adaletli olması konusunda da halkın direnme hakkını savunmaktadır. İktidar yasaları yapmakla görevli olmakla birlikte, sınırsız bir güç olarak görülmemektedir. Bu da toplumun iyiliğinin ve ortak çıkarının gözetildiğini göstermektedir.

Thomas yasaları; ebedi yasa, tabii yasa, ilahi yasa ve insani yasa olarak dörde ayırmaktadır. Ebedi yasa; kâinatı yöneten ilahi aklı yani Tanrı'yı ifade etmektedir. Tabii yasa; insanın ebedi hukuk tarafından yönetildiğine inanmasıyla başlayan, davranışlarını düzenlemesine, iyiyi kötüyü ayırt edebilmesine uzanan, aklı ile ebedi hukuka katıldığı hukuktur. İlahi yasa; kutsal kitaplar aracılığıyla bildirilen kurallardan oluşan hukuktur. İnsani yasa da; insanların tabii yasalardan çıkardığı

kurallardan oluşan hukuktur. İnsani yasa; ilahi aklın emrettiklerini insan zihninin anlamasının imkansız olması ve tabii yasanın genel ilkelerinin şartlara ve durumlara uygulamanın zor olması nedeniyle ihtiyaç dahilinde hazırlanmıştır (Ebenstein, 2009:125-126). Yani insani yasa, ebedi yasa ile tamamlanmaktadır. Böylece ebedi yasa ile insani yasanın uygulaması gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Thomas, insani yasaların arasında adalete ve ortak iyiliğe uygun olanların yanı sıra, uygun olmayanların da olabileceğini belirtmektedir. Bir yasanın ortak iyiliğe uygun olduğu ise yasanın amacının, yasa koyucunun yetki sınırlarını aşp aşmadığı ve yasanın hükümlerinin içeriği ile anlaşılabilir. Uygunluğu da yasanın adil olup olmadığının belirleyici olmaktadır. Ayrıca yasanın ortak iyilik için getirdiği yükümlülüklerin de adalete uygun bir şekilde düzenlenmiş olması gerekmektedir. Eğer düzenlenen yasalarda toplumun ortak iyiliği için öngörülen yükümlülükler adaletsiz ise bu kuralları yasa olarak nitelendirmek doğru olmamaktadır. (Göze, 2011:90). Bu kurallar ise iktidarın baskı ve şiddete dayanarak uygulamaya koymaya çalıştığı kurallar olarak değerlendirilmektedir.

Akın'a göre (2013:53) Thomas; monarşi, aristokrasi ve halk hükümetinden meydana gelen bir karma anayasadan yanadır. Yönetimin başında devlet işlerini kanunlara uygun şekilde yöneten bir iktidar bulunmaktadır. İktidarın gücünü Tanrı'ya bağlamakta ancak iktidarın aynı zamanda toplumun elinde olduğunu belirtmektedir. Çünkü iktidarı bir kişinin ya da bir azınlığın kullanıyor olması, iktidarı kendi adlarına kullandıkları değil, toplum adına kullandıklarını göstermektedir. Yani iktidarın kaynağı insansı yönden toplumdur. Bu bağlamda da Thomas, her vatandaşın iktidarı belli ölçüde paylaşmasından yanadır.

Tannenbaum ve Schultz (2005:128), Thomas'ın siyasi otorite hakkındaki görüşlerinin birkaç açıdan önem taşıdığını ifade etmektedir. Bunlar; hükümetlere ilahi otoriteyi kilise aracılığıyla değil doğrudan vermiş olması, hükümetlerin gerekliliğini insanın toplumsallığından kaynaklanarak açıklıyor olması ve yöneticinin kendi kişisel arzu ve çıkarlarına göre değil, ortak yararı gözeterek yönetimi gerçekleştirmesi gerektiğidir.

1.2.2.2. İbni Haldun'un Devlet Örgütüne Yaklaşımı

İbni Haldun en önemli eseri olan Mukaddime'de siyasetin bir tanımını yapmak yerine; insanların ve toplumların hayat tarzlarının nasıl değiştiğini, devletlerin nasıl kurulup geliştiğini ve yıkılmalarının nedenlerini tespit etmeye çalışarak, tarihi toplum ve devlet ile birlikte açıklamayı amaçlamıştır. Ona göre devlet; toplu halde yaşayan insanların birbirlerine karşı korunmaları ihtiyacından dolayı zorunlu olarak ortaya çıkmış, güç ve baskıya dayanan bir siyasi otoritedir. İnsanların doğasında yer alan kötülüğün siyasi bir otorite ve bunun toplum üzerinde bir etkisi olmadığında birbirlerine zarar vermelerine yol açacağını öne sürmektedir (Toku, 2005:100,110). Bu bağlamda İbni Haldun devletin hem insanlar arasındaki ilişkilerde adaleti sağlamak hem de toplumsal hayatı düzenlemek amacıyla oluştuğunu belirtmektedir.

İbni Haldun siyasi düşüncesini 'asabiyet' kavramı üzerine şekillendirmiştir. İnsanların toplu olarak yaşamalarının bir zorunluluk olduğunu ifade eden İbni Haldun, bu zorunluluğun nedeninin de asabiyet olduğunu belirtmektedir. Asabiyet İbni Haldun'a göre dayanışma ruhunun temelini oluşturmaktadır. İnsanlar toplum halinde yaşamaya başladıklarından itibaren kan bağı olan ya da olmadığı halde bir ittifak içinde bulunduğu insanlarla dayanışma içinde olmaya çalışmaktadırlar. Bu da toplumun temelini oluşturmaktadır. Yine İbni Haldun'a göre bunun ardından da umran³ kurmak bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir. Kurulan umranda da insanları birbirine karşı koruyacak bir güce ihtiyaç duyulur (Şenol, 2013:121).

İşçi (2011:196) de asabiyet kavramının; düşman saldırılarından korunmak, saldırganları kovmak, servet kazanmak ve insanları bir araya toplamak anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Yani dayanışma ve bütünleşmeyi sağlayan ortak ruhu ifade etmektedir. Devletin varlığı ve devamı asabiyetin dinamizmine bağlı olmaktadır. Sistemin odağında yer alan asabiyet, ona göre toplum üzerinde dinden bile daha etkilidir. Bu bağlamda asabiyet kavramı siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin devlet ile olan dinamik ilişkisini ifade etmektedir. Devletin varlığı,

---

³ Umran, medeniyet anlamında kullanılmaktadır. İbni Haldun umran terimini, medeniyet anlamına gelecek şekilde kullandığında, insanın diğer canlılardan ayrıldığı başlıca özelliklerinden birini kastetmektedir.

toplumun örgütlenmesiyle oluşmakla birlikte, bunu sağlayan da asabiyet kavramıdır. İbni Haldun bir devletin varlığının nedenini ve sürekliliğini asabiyet kavramı kapsamında manevi yükselişe bağlamaktadır.

Egemen gücün devlet olduğunu belirten, devleti topluluk başkanlığının üstünde gören bir anlayışa sahip olan İbni Haldun, yöneticilerin kişiliği ile devletin kişiliğini ayrı tutmaktadır. Devleti yönetmek halk için sorumluluk almaktır ve Tanrı yerine yeryüzünde işlevde bulunmaktır. Bu nedenle yönetici yani devlet egemenliğini kullanan kişi, iyi ve yararlı politikalarla bu göreve layık olduğunu göstermek durumundadır (Göze, 2011:102-103). Bu bağlamda İbni Haldun, devleti yönetenlerin tutumlarının devletin kişiliği ile bir tutulmaması gerektiğinin altını çizmekte ve yöneticinin halka karşı olan tutumuna da değinmektedir.

Öyle ki Toku (2005, 119-120) İbni Haldun'un; devletin halka karşı olan idaresinin yumuşak olması gerektiği konusuna önem verdiğini belirtmektedir. Çünkü İbni Haldun'a göre eğer devlet insanlara sert bir şekilde davranır, mahremiyetlerini araştırır, baskıyı devlet için gerekli gören bir otorite haline gelirse; toplumda ahlaki bir çöküntünün yaşanmasına yol açar. Ancak devlet yumuşak bir idare gerçekleştirirse bu halk ve devletin bütünleşmesini sağlar. Zaten İbni Haldun'a göre iyi idare demek halkın güvenliğini ve geçimlerini sağlamaktır. Bununla beraber yöneticinin de bazı niteliklere sahip olmasını gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan en önemlisi ise; yöneten kişinin zekâsının fazla olmaması gerektiğidir. Çünkü fazla zeki insanın yöneticiliğinde halktan beklenti fazla olur. Bu da halkın sıkıntıya düşmesine yol açmaktadır. Bu nedenle fazla zeki insanların ve salt mantık ve metafizikle uğraşan felsefecilerin siyasette başarılı olmaları çok mümkün değilken; sağduyu sahibi insanlar daha başarılı olabileceklerini belirtmektedir.

İbn Haldun'a göre (444-447) bir devlet kurulduktan sonra büyüme, olgunlaşma ve yıkılma aşamalarından geçmektedir. Bir devletin kuruluş, yükseliş ve çöküş aşamalarını şu şekilde açıklamaktadır:

İlk aşama, yerleşik bir yönetimin elinden askerî üstünlükle devleti ele geçirme, yani fetih aşamasıdır. Bu aşamada asabiyet bağları oldukça güçlüdür. İkinci aşamada hükümdar, egemenliği sadece kendine özgü kılacak biçimde yönetimi

akrabalık ilişkilerinden soyutlama işine girer ve gücü tekeline alarak mutlak hükümdar olur. Üçüncü aşama yükseliş aşaması olup ekonomik refahın arttığı ve buna paralel olarak kültürel unsurların geliştiği aşamadır. Dördüncü aşama istikrar ve barışın egemen olduğu, yönetimde yenilikçi hiçbir hareketin görülmediği eski yönetimlerin taklit edildiği ve bundan ayrılmanın devleti yıkacağına inanıldığı aşamadır. Son olarak çöküş aşaması ise, hükümdarın ekonomik ve toplumsal ilişkileri kişisel arzularına göre yönetmeye başlamasıyla birlikte devlette iyileşmesi olanaklı olmayan hastalıkların ortaya çıkmaya başladığı ve devletin yıkılışa geçtiği aşamadır.

Bir devlete ortalama olarak 120-130 yıl ömür biçen İbni Haldun, devletin yıkılışının başka bir devletin doğuşu ile devam edeceğini belirtmektedir. Bu yeni doğuş, ya sınırları küçülüp merkeze doğru çekilen devletin uzak kesimlerindeki illerin valilerinin bağımsızlığa girişmesi ile ya da eski devlete komşu toplumlardan, kabilelerden birisinin devletin dışına çıkması ile gerçekleşmektedir (Ülger, 2004: 205-206). Bununla beraber yeni kurulan devlet de aynı aşamalardan geçerek varlığını sona erdirecektir.

1.2.3. Modern Çağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları

Modern Çağda siyasi düşünürlerin devlet örgütüne yaklaşımları Jean Bodin, Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Jean Jack Rousseau ve Adam Smith'in görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1.2.3.1. Jean Bodin'in Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Bodin devleti; birçok ailenin ve bu ailelerin ortak çıkarlarının egemen bir güçle doğruluk üzere yönetilmesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre devlet, sadece mutlu ve iyi bir şekilde bir araya gelmiş insan topluluğu değildir. Bodin bu tanımın hem fazla geniş hem de dar olduğunu belirtmektedir. Bu tanımda aile, egemenlik ve devlette olan ortak şeyin eksik olduğunu, insanların mutlu bir şekilde yaşamak için bir araya gelmiş olduklarının belirtilmesinin de gerekli olmadığını öne sürmektedir. Nitekim ona göre; mutlu olmadıkları, fakir oldukları, düşmanları tarafından kuşatılabilir oldukları halde iyi yönetilen devletler olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte kötülükler ve ahlaksızlıkların olduğu ama buna karşın zenginlik, başarı ve güç içinde olan bir devletin de iyi yönetiliyor olduğu söylenememektedir (Tunçay,

2002:181-182). Bu bakımdan Bodin için ahlak ve siyaset bir bütün oluşturmaktadır. Her ikisinin de doğa yasalarına uyması Bodin için önem taşımaktadır.

Bodin, devlet tanımlamasında aileye büyük önem vermektedir. Çünkü ona göre, aile iyi yönetilen küçük bir devlettir. Bodin özellikle baba figürüne önem vermektedir. Ona göre devletin yönetimi ile babanın aileyi yönetirken görevleri birbirine çok benzemektedir. Bunun yanı sıra babanın aileye uyguladığı baskıyı ve hakim olduğu otoriteyi, ailedeki egemenliği de tanrısal ve bir hak olarak görmekte, devletin sahip olduğu egemenliğe benzetmektedir. Baskı altında büyüyen bir çocuğun ileride devletin yasalarına ve yöneticilerine baş kaldırmayacak ve kolaylıkla saygı gösterecektir (Akın, 2013:82). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Bodin, aile içindeki baba otoritesini ve baskısını olumlamaktadır. Baba iktidarı ile devlet iktidarını eş tutmakta ve iyi bir vatandaş olmakla iyi bir çocuk olmanın boyun eğmekle mümkün olabileceğini öne sürmektedir.

Jean Bodin egemenlik kavramının tanımını yaparak onu sistemleştirip bir teori haline getirmiş olmasından dolayı önem taşımaktadır. Ona göre egemenlik sınırsız, mutlak, bölünemez, devredilemez ve tek bir iktidardır. Yani Bodin, bir ülke üzerinde tek bir egemen güç olabileceğini belirtmektedir (Kapani, 2009:60). Bu egemen güç ise devlet olmaktadır. Egemenlik anlam değiştirerek, artık güç sahibi kişinin sıfatı olmaktan çıkmış, devlete aktarılmış olmaktadır. Böylece Bodin teoride modern devleti icat ederek, egemenliği devleti özü kılmıştır (Ruby, 2012:65).

Egemenliği devletin özü olarak tanımlayan Bodin, yönetim biçimlerinde nitelikten çok, özün önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü nitelik nesnelere doğasını değiştirmemektedir. Buna bağlı olarak erdem ve kötülük açısından bir sınıflandırmaya gidilirse çok fazla sayıda yönetim biçimi ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda Bodin, yönetim biçimlerini monarşi, aristokrasi ve demokrasi olarak üç sınıfa ayırmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2004a:43-44). Buna göre en iyi yönetim biçiminin ise monarşi olduğunu ifade etmektedir.

Ebenstein (2009:196-197) Bodin'in monarşiyi daha iyi bir yönetim biçimi olarak belirlemesinin nedeninin, otoritenin birliğinin ve bölünmezliğinin tek bir

kişide toplanması devletin geleceği açısından da daha güvenli bulmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ancak Bodin'in ideal devleti monarşik olmakla birlikte tiranca değildir, mülkiyet eşitliği yoktur ve savaşa karşıdır. Mülkiyet eşitliğinin meşru beklentileri ve uygulamaları yıkacağı için devlete zarar vereceğini düşünmektedir. Savaşı ise sadece saldırılara karşılık verme söz konusu olduğunda haklı görmektedir. Yani genel olarak burjuva bakış açısına sahip olduğu görülen Bodin'in devleti güçlü ama saldırgan olmayandır.

Bodin'in monarşinin en iyi yönetim şekli olmasını düşünmesinin bir diğer nedeni ise monarşide en yetenekli kişilerin ön plana çıkabilmesidir. Kral tek egemen güç olmasının yanı sıra etki altında kalmadan en bilge kişileri etrafında toplayarak onlardan yararlanabilmektedir. Diğer bir neden de Bodin'in monarşinin egemenliğe en uygun olan yönetim biçimi olduğunu düşünmesidir. Çünkü egemenliğin tam olarak gerçekleşebilmesi yani bölünmez, sürekli ve mutlak olması gerekmektedir. Bu da ona göre ancak tek bir kişide olması ile sağlanabilmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2004a:49). Bu bağlamda Bodin'e göre monarşi barışı ve düzeni gerçekleştirebilecek ve devam ettirebilecek tek devlet biçimi olma özelliği taşımaktadır.

1.2.3.2. Niccolo Machiavelli'nin Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Machiavelli siyasal gücün Tanrı'dan değil, güçten doğduğunu belirterek, yani siyasal düşüncü dinsel düşüncüden arındırarak laikleştirirken, dinsel olan ve olmayan her türlü önyargıyı da bir kenara bırakmaya çalışarak siyasal düşüncü bilimselleştirmeye çalışmıştır (Şenel, 2002:307). Machiavelli'nin savunduğu görüşler, modern dünyanın temel siyasi kurumları haline dönüşmüştür. Nitekim sekülerizm ve ulus devlet modern siyaset düşüncesinin iki ana tartışma konusunu oluşturmaktadır (Çaha, 2008:89) Bu nedenle Machiavelli, günümüz siyasal biliminin de kurucusu sayılmaktadır.

Machiavelli'ye göre devlet, belli bir toprak parçası ve halk üzerinde güç kullanma ve denetleme yetkisine sahip bir düzenleme olma özelliği taşımaktadır. Gücü devletin sadece varlık koşulu değil kurucu unsuru olarak kabul etmektedir.

Ancak maddi gücün tek başına devletin uyumunu ve güvenliğini sağlamadığını, erdemli geleneklerin de devlet içinde önem taşıdığını belirtmektedir (D'Entreves, 2000:197-201). Onun politik bir yapı olarak nitelendirdiği devlet, tabiattaki gerçeklikle aynı mahiyette değil, insanın bir ürünü yani yapay bir gerçekliktir.

Machiavelli'de siyasi otoritenin kaynağı insanın bencil oluşu üzerine kuruludur. Eşya ve iktidar hırsı söz konusu olduğunda insanın sınırlarının olmaması, kaynakların kısıtlı olduğu durumlarda insanları çatışmaya sürüklemektedir. Devlet de zaten bu noktada bireyin korunma ihtiyacına istinaden kurulmuştur. Yasaların uygulanması toplum düzeninin devamı ve anarşinin oluşmaması için gereklidir. Bu durumda da güçlü bir hükümdara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Machiavelli'ye göre hükümdar insanoğlunun kötü olduğu gerçeğini kabul etmeli ve halkı koruyabilmek adına da sert ve iyiliğe inanmayan biri olmalıdır. Aynı şekilde Machiavelli iyi devletlerin farklı bencil çıkarlar arasında bir denge tutturabilen ve bu nedenle de istikrarlı olabilen devletler olduğunu belirtirken, kötü devletlerin bencil çıkarların çatışma halinde olduğu devletler olduğunu ifade etmektedir (Skirbekk ve Gilje, 2001:232). Bu bağlamda Machiavelli'ye göre iyi devlet istikrarlı olan devlettir. Amaç iyi devlet olabilmektir, diğer her şey ise ona göre araçtır.

Machiavelli din ve ahlakı da bu noktada araç olarak kabul etmektedir. Çaha (2008:92), Machiavelli'nin çifte ahlak düşüncesiyle bilinen bir düşünür olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ona göre yönetenin ahlakı ile yönetilenin ahlakı farklıdır. Yönetilen, yöneten tarafından konan kurallara uymakla yükümlüdür ve bu uyum onun ahlaki değeriyle doğru orantılıdır. Yöneticinin ise herhangi bir ahlaki değeri yoktur. Onun tek ahlaki kaygısı iktidarın sürekliliği ve başarısıdır. Nitekim Makyavelizm olarak adlandırılan bu düşüncede, sonuca giden tüm araçları meşru olarak kabul edilmektedir.

Machiavelli (1998:36-37), öne sürdüğü yaklaşımında siyaset ile ahlak ve din kurallarını birbirinden ayırmaktadır. Ancak bu ahlakın reddine dayanmamakta, ahlaki görüş açısını reddetmemektedir. Hiçbir zaman hükümdara düzenli ve sistemli bir şekilde gayri ahlaki davranmasını tavsiye etmemektedir. Çünkü onun için erdem gibi erdemsizliğin de özünde herhangi bir siyasi değer bulunmamaktadır. Ancak

devlet yönetiminin bazı durumlarda hükümdarı erdeme aykırı bir davranışa yönelme durumunda bırakırsa, hükümdarın bir devlet adamı olarak kamu yararını gözetmesi gerektiğini belirtmektedir.

Machiavelli en iyi yönetim biçiminin monarşi, demokrasi ve aristokrasi karışımı bir karma yönetim olduğunu belirtmektedir. Machiavelli yönetim biçimleri arasında iyi değerlendirmesi yaparken halkın yönetime katılmasını ve yasaya bağlı yönetimleri etken olarak görmektedir. Bu bakımdan karma yönetimi de devlet düzeninin sürekliliğini sağladığı için onaylamakta, cumhuriyeti ve monarşiyi de iyi yönetim biçimleri olarak görmektedir. Bununla birlikte karma yönetim biçiminin cumhuriyet olduğunu belirten Machiavelli rejimin sürekliliği; anayasal olması, doğası bakımından belirlenmiş ve süresi bakımından sınırlanmış olması ve halk tarafından verilmiş olması koşullarına bağlamaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2004b:188-189,195). Ancak karma bir anayasanın varlığı Machiavelli için özgürlüğün korunması konusunda yeterli bir yöntem olmamaktadır.

Machiavelli, insanların kamusal iyilikten çok kendi çıkarlarına bağlı kaldıklarını ve zorunlu olmadıkça da iyi şeyler yapmadıklarını öne sürmektedir. Bu da zengin yurttaşların ve güçlü çıkar gruplarının anayasanın dengesini kendi çıkarlarını uğruna bozmasına neden olmakta, nihayetinde de özgürlükler konusunda bir tehlike baş göstermektedir. Bu tehlikeye karşı koyabilmek için ise; yurttaşların sadece genel çıkarı gözetmeleri ve bu bağlamda özgürlüğe zarar vermemeleri için denetim sağlanmasını ve böyle acil durumlarda gerekli özel yasalar ve kurumları yaratmanın gerekli olduğunu belirtmektedir (Skinner, 2002:98-99). Bu sayede özgürlüklerin korunması sağlanacak ve toplumda yozlaşmanın önüne geçilmiş olacaktır.

1.2.3.3. Thomas Hobbes'un Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Thomas Hobbes'un ise siyasal düşüncesini yansıttığı en önemli eser Leviathan'dır ve Leviathan kavramı modern devletin gerçek isim babası olarak ifade edilmektedir. İncil'de bir canavar ismi olan Leviathan, Hobbes'a göre devleti sembolize etmektedir. Hobbes, devleti tüm insanları koruyacak ve toplum adına

karar verecek kadar güçlü bir dev olarak göstermektedir. Leviathan yayınlandığında özellikle kiliseye ve Tanrı'ya karşı geldiği için çok eleştirilmiştir. Çünkü, Hobbes yönetimin babadan oğla geçen bir hak olmadığını, yöneticinin Tanrı'nın temsilcisi olmadığını ve onun adına karar veremeyeceğini savunmaktadır (İşçi, 2011:232-233). Bu bağlamda Hobbes'un laik bir devlet anlayışını benimsediği söylenebilmektedir.

Hobbes, insanın doğasında kendini koruma içgüdüsünün yattığını belirtmektedir. Bu içgüdüye istinaden de insan hayatta kalmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, hayatını devam ettirebilmesi için gerekli şeyleri arzulamakta, ona zarar vereceğini düşündüğü şeylerden ise kaçınmaya çalışmaktadır. Çünkü insan korunma içgüdüyle hareket etmektedir. Bu içgüdü onun eylemlerine de yansımakta ve bunun sonucunda insan bencil ve kendi çıkarlarını düşünerek hareket eden bir varlık halini almaktadır. Tüm insanlar aynı şekilde davrandığında ise bir çatışma ortamı çıkmış olmaktadır. Hobbes bu doğa durumunu; vahşi ve barbarlık durumu olarak nitelendirmektedir (Çaha, 2008:94-95). İnsanlar toplumu ve devleti oluşturmadan önce çatışmaların yaşandığı böyle bir doğa durumunda yaşamaktaydılar.

Hobbes'a göre (1995:94) insan doğasında yaşanan bu çatışmaların üç temel kavga nedeni bulunmaktadır. Bunlar; kazanç, güvenlik ve şan-şereftir. Devlet olmadığı sürece de herkes herkesle savaş halindedir. Hobbes (1995:127) bu noktada devletin amacının bireysel güvenlik olduğunu belirtmektedir. İnsanlar özgürlüğü ve egemen olmayı severken, devlet haline gelerek kendilerini bir kısıtlamaya tabi tutmalarının nedeni kendilerini korumak ve mutlu bir hayat sürebilmehtir. Doğa yasalarında insanları uymaya zorlayacak bir güç olmadığından, güvenliğin doğal hukukla sağlanması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de devlet oluşturulmaktadır. Hobbes devletin tanımını şu şekilde yapmaktadır (1995:129):

“İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve, böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini onların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir.”

Sürekli rekabet halinde olan insanlar toplumsallaşma yetisine sahip olmadıklarından ancak sözleşmeye dayalı olarak toplumsallaşabilmektedirler. Böylece insanlar, yapay bir uzlaşma sağlayarak toplumsallaşmakta ve kendi özgür seçimleri ile devleti kurmaktadırlar (Ağaoğulları, 2011:441). Bu bağlamda Hobbes, devletin sözleşmeye dayalı olarak kurulduğundan yani yapay olduğundan söz etmektedir. Ancak yine sözleşmeye dayalı olarak kurulduğunu belirtmesi de Hobbes'un demokratik eğilimli olduğunu göstermektedir.

Hobbes (1995:139), yönetim biçimlerinin egemen gücün kimde olduğu ile belirlendiğini belirtmektedir. Ona göre egemenlik ya tek bir kişide, ya birden fazla kişide ya da herkeste birden olmak durumundadır. Tek bir temsilci olduğunda monarşi, bir araya gelerek herkesten oluşan bir heyet olduğunda demokrasi veya halk devleti, sadece bir kesimin heyeti olduğunda ise aristokrasi olmaktadır. Tiranlık ve oligarşi ise ona göre monarşi ve aristokrasinin diğer adlarıdır. Monarşi yönetimi altında olup yönetimden memnun olmayanlar tiranlık, aristokrasi yönetimi altında olup ondan memnun olmayanlar ise oligarşi demektedirler. Aynı şekilde demokrasi yönetiminden zarar gördüklerini düşünenler de ona anarşi demektedirler.

Ağaoğulları ve Köker (2004a:226-227) Hobbes'un üç yönetim biçiminin bozulmuş şekillerini yönetimler tipolojisi içine sokan klasik anlayışı reddetmesiyle birlikte bir karma yönetimin varlığını da inkar ettiğini belirtmektedir. Çünkü karma yönetimde birden fazla egemen söz konusu olmaktadır. Hobbes'un değerlendirmesine göre bu iç savaşa yol açabilecek bir durumdur. Bu bağlamda karma yönetim yönetimsizliği yani devletin bulunmadığını göstermektedir.

1.2.3.4. John Locke'un Devlet Örgütüne Yaklaşımı

John Locke Batı'da güçler ayrılığı ilkesini geliştiren ilk düşünür olma özelliği taşımaktadır. Ona göre devletin; hukuk, toplumsal değerler ve bireysel beklentilerle sınırlandırılmış olması yeterli olmamaktadır. Bu nedenle devlet gücünün tek elde toplanarak sınırlandırılmaz bir hal almasını engellemek için güçler ayrılığına gidilmesi gerekmektedir. Locke bu kapsamda yürütme ve yasama gücünü geliştirmiştir. Yargıyı devletin dışında tutan Locke, o dönemde yürütmeyi kralın,

yasamayı ise parlamentonun görevi olarak tanımlamıştır. Ayrıca yürütmenin de olabildiğinde sınırlandırılması adına yürütme erki ve federal erk olarak onu da ikiye ayırmıştır (Çaha, 2008:119). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Locke güçler ayrılığı ilkesi ile devletin yönetim işleyişini kuvvetler ayrılığına uygun olarak belirlemiş olması demokratik toplum yapısı için önem teşkil etmekte, parlamenter demokrasinin temellerini atılmış olmaktadır.

Locke da toplumun temelini şekillendirmek için doğa durumu ve toplumsal sözleşmeden yola çıkmaktadır. Locke doğa durumunu insanların kendi eylemlerinde ve mülkiyet paylaşımında sadece doğal hukuka bağlı oldukları bir özgürlük durumu ve otoritenin yargılama hakkının herkese ait olduğu, kimsenin kimse üzerinde herhangi bir egemenliğinin bulunmadığı bir eşitlik durumu olarak tanımlamaktadır (Toku, 2005:218). Yani Locke aslında doğa durumunda eşit olan insanların, siyasi toplumu yaratarak aynı zamanda eşitsizliği de yaratmış olduklarını belirtmektedir.

Doğa durumunda insanlar akılları haricinde kendilerini yönetecek başka bir kuvvet tanımamaktadırlar. Ancak Locke (aktaran Akın, 2013:110-111). doğa durumundaki insanları Hobbes'un tasarladığı şekilde anlamlandırmamaktadır. Ona göre doğa durumunda insanların özgürlük ve eşitlik ortamı içinde yaşamaları, bir siyasi kurum tarafından düzenlenmiş yasaların varlığı olmaksızın da doğal yasaların varlığı ile süregelmiştir. Yani ona göre bu özgürlük ortamı bir başıboşluk ortamı değildir. Hobbes'un tasarımındaki gibi özgürlüğün getirdiği başıboşluk yüzünden sürekli savaşmamışlar, birbirlerinin canlarına, mallarına ve özgürlüklerine saygı göstermişlerdir. Bunu da akıl ve mantık kurallarına göre yapmışlardır

Toku (2003:76-77) doğa durumu bu kadar iyi bir yaşam şekli olmasına karşın, insanların siyasi bir toplum haline dönüşmelerinin nedenini doğa durumunun bir savaş durumu değilse bile, savaş durumuna dönüşme tehlikesi yaşıyor olması olarak belirtmektedir. Doğa durumunda insanların kendi varoluşlarını ve özgürlüklerini koruma hakları bulunmakla birlikte başka insanların bu haklarına müdahale etmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu da savaş durumunun oluşması için yeterli nedendir. Nihayetinde de insanlar olası tehlikelerden kaçınmak için bir sosyal sözleşme yapmışlardır. Böylece doğa durumundaki insanların kendi iradeleri ile bir

sözleşme yaparak, bir siyasal iktidara haklarını devretmeleri ve ona boyun eğmeyi ve çoğunluğa uymayı kabul etmeleri ile siyasal toplumu oluşturmuş ve hükümeti kurmuş olmaktadır. Siyasal toplumun kurulmasında rıza esas olmaktadır. Çünkü insanlar kendi rızaları ile haklarını devretmektedirler. Burada çoğunluğun iradesi de söz konusu olduğundan tüm toplum çoğunluğun iradesine uymayı da kendi rızası ile kabul etmişler demek olmaktadır (Göze, 2011:171). Yani siyasal toplum özgür insanların özgür insanların istek ve iradelerine göre şekillenmiş ve ortaya çıkmıştır. Böylece çoğunluk da diğerleri adına hareket etme hakkına sahip olmuştur.

Locke, toplumsal sözleşme ile oluşturulan uygar toplumun nasıl bir hükümet tarafından yönetileceğine dair karar verme yetkisinin, halkın çoğunluğuna ait olduğunu belirtmektedir. Çoğunluk, topluluğun tüm iktidar yetkisine sahip olduğundan, toplumu yönetecek olan hükümet biçimine de onlar karar vermektedir. Çoğunluk, isterse toplumu yönetebilir ya da bu yetkisini toplumu yönetecek bir yasama gücüne devredebilmektedir. Dolayısıyla, Locke'un toplum sözleşmesinde yönetimin meşruluğu, toplumu oluşturan akıl sahibi insanların rıza ve istekleri ile çoğunluğun kararına dayanmaktadır. Aynı zamanda Locke, bu bakımdan mutlak monarşiyi tercih edilecek yönetim biçimleri arasında görmemektedir (Şenel, 2002: 343-344). Burada Locke'un, çoğunluk ilkesinden söz etmesi demokrasinin bir ilkesi olduğundan dolayı önem taşımaktadır.

Sözleşme kuramı için temel önemi olan kavram ise mülkiyettir. Locke mülkiyeti açıklarken emek kavramından da söz etmektedir. Ona göre emek, herhangi bir şeye benim diyebilmenin ön koşulunu oluşturmaktadır. Doğa durumunda herkesin ortak yararlanma hakkına sahip olduklarının özel mülkiyete dönüşebilmesi için ayrımın emek aracılığıyla gerçekleşmesi gerekmektedir. Böylece diğer insanların o şey üzerindeki hak iddiaları dışlanmış olmakta ve özel mülkiyet kavramı ortaya çıkmış olmaktadır. Locke geliştirdiği mülkiyet kavramını geniş ve dar olmak üzere iki ayrı anlamda kullanmaktadır. Bunlardan ilki; kişinin sahip olduğu mallar anlamındadır. Diğeri ise; yaşam, özgürlük ve mallardır. İkincisi uygar topluma geçiş sürecinde korunması gereken esas mülkiyeti oluşturmaktadır. Locke'a göre insanlar doğa durumunda kendi yaşamlarını, özgürlüklerini ve mallarını koruma iktidarına sahip olmaktadır. Ancak karşılıklı bir koruma gerektiğinden dolayı siyasal toplum

olma yoluna gitmişlerdir (Ağaoğulları vd.,2009:174-179). Bu bağlamda değerlendirildiğinde siyasal topluma geçilmesinin nedeninin geniş anlamda kullanılan mülkiyet kavramının yani hakların korunması gerekliliğinden kaynaklandığı görülmektedir.

Locke oluşturulan siyasal iktidarın da sınırlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu sınırlandırmayı dört koşulda sıralamaktadır. Bunlar; kanunun herkese eşit şekilde uygulanması, keyfi ve baskıcı olmamakla beraber halkın çıkarını düzenlemesi, halkın veya temsilcilerinin rızası olmadan vergi koymaması ve kanun yapma yetkisini kimseye devretmemesi gerektiğidir. Kanun koyucu üstün olmakla birlikte mutlak değildir ve devlet insanların hayatının, hürriyetinin ve mülkiyetinin korunmasını amaçlamaktadır (Ebenstein, 2009:228).

1.2.3.5. Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède and de Montesquieu'nun Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Montesquieu (1963:52-52), insanların toplum halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren zayıflıklarından kurtulduklarını ancak eşitliğin de yok olduğunu belirtmektedir. Bunun neticesinde hem toplumdaki kişiler arasında -ki bu savaşların çıkış noktası kişilerin kendi çıkarlarını korumak istemesinden kaynaklanmaktadır- hem milletler arasında savaşların yaşanmaktadır. Bu iki çeşit savaş durumu neticesinde ise insanlar arasında kanunlar yerleşmektedir. Toplumlar arasındaki bağları düzenlemek için ortaya Devletler Hukuku, toplumda yönetenlerle yönetilenler arasındaki bağları düzenlemek için Siyasi Hukuk ve vatandaşlar arasındaki bağları düzenlemek için de Medeni Hukuk oluşturulmuştur.

Her toplumun kendi siyasi hukuku vardır ve bir toplumun hükümsüz yaşaması mümkün değildir. Tabiata en uygun yönetim şekli ise milletlerin menfaatlerine en uygun olanı seçmesi ile gerçekleşebilmektedir. Buna bağlı olarak da kanunlar da ülkenin tabii durumuna göre düzenlenmelidir. Bunlar; ülkenin iklimi, yeri, büyüklüğü, insanların geçim kaynakları, tahammül edebilecekleri hürriyet dereceleri, dinleri, eğilimleri, ticaretleri, servetleri, sayıları ve davranışlarıdır (Montesquieu, 1963:54-55). Bu bağlamda kanunların milletlerin ortak aklının bir

neticesi olduğu düşünöldüğünde, Montesquieu'nun her milletin kendi koşullarına uygun kanunlar yapması gerektiğini belirtmesi anlam kazanmaktadır.

Montesquieu'ya göre (1963:56) yönetim biçimleri üçe ayrılmaktadır. Bunlar; Cumhuriyet, Saltanat ve İstibdat'tır. Cumhuriyeti; milletin tümünün ya da bir parçasının yönetimi elinde bulundurması, Saltanatı; bir kişinin ancak sabit ve yerleşmiş kanunlarla yönetimi ve İstibdatı da bir kişinin hiçbir kanun ya da kurala bağılı olmadan kendi isteklerine göre yönetimi olarak tanımlamaktadır.

Akın (2013:125-126) Montesquieu'nun her yönetim biçiminin temelini hükümetin dayanak noktası olan bir ilkeye dayandırıldığını belirtmektedir. Bu yönetim biçimlerinin gelişmesi, sürdürülebilmesi için de bu ilkeye bağılı olmak gerekmektedir. Ona göre demokrasinin ilkesini de erdem oluşturmaktadır. Demokrasilerde yasaları uygulayanlar kendilerinin de aynı yasalara bağılı olduklarını unutmadan erdemli olmak durumundadırlar. Erdemin olmaması demokrasinin zarar görmesine ve yok olmasına neden olabilmektedir. Krallık da erdem ilkesinin yapıcı bir görevi olmamaktadır. Çünkü kral kendisinin her şeyin, tüm yasaların üzerinde görmektedir. Bu bakımdan krallık onur ilkesine dayanmaktadır. Zorbalıkta ise onur ya da erdem gibi ilkeler bulunmamaktadır.

Montesquieu'nun siyaset felsefesinde demokratik yönetim biçimine katkı sağlayan iki anahtar düşüncesi ise; dengeli anayasa ve kuvvetler ayrılığıdır. Kendisi aslında bu iki kavramı da İngiliz siyaseti ve yönetimi üzerine geliştirmiştir. Ona göre İngiliz yönetim sistemi monarşinin, aristokrasinin ve demokrasinin en iyi unsurlarını kendi içinde barındırmaktadır. Montesquieu İngiliz yönetim sisteminde yer alan kuvvetler ayrılığının yönetimin despotizme kaymasını önlediğini belirtmektedir. Çünkü yasama Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu da hem halkın hem de aristokrasinin çıkarlarını korumaktadır (Ebenstein, 2009:239-240). Bu bağlamda Montesquieu İngiliz kamu hukukuna dayanarak kuvvetler ayrılığının kurucusu olmuştur.

Tunçel (2013:268), Montesquieu'nun yönetim biçimlerini sınıflandırırken farklı bir yöntem izlediğini ifade etmektedir. Klasik yöntemlerin sınıflandırmasında

ölçüt olarak yöneticilerin sayısı göz önünde bulundurularak genel olarak; monarşi, aristokrasi ve demokrasi sınıflandırması yapılmaktadır. Tiranlık, despotizm, oligarşi gibi yönetimler de bu yönetimlerin bozulmuş biçimleri olarak sınıflandırmada yerini almaktadır. Ancak Montesquieu monarşi ve despotizmi iki farklı yönetim biçimi olarak değerlendirmekte ve klasik yönetim biçimleri sınıflandırmasında aristokrasi ve demokrasi olarak değerlendirilen iki yönetim biçimini de cumhuriyet yönetimi olarak tanımlamaktadır.

1.2.3.6. Jean Jack Rousseau'nun Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Rousseau da felsefesini insanların doğa durumundan başlayarak açıklamaktadır. Ona göre doğa durumundaki insanlar özgürdürler ve eşittirler, ancak bu insanlar, insanlığın gelişim süreci içerisindeki en ilkel insanlardır. Zekâlarında herhangi bir gelişmenin olmadığı bu insanlar gerçek ihtiyaçlarına karşı bir duyarlılık geliştirmişlerdir (Göze, 2011:210-212). Ancak Rousseau'nun sözünü ettiği bu ilkel toplum uygar topluma göre daha iyi, daha erdemli ve daha özgürdür. Uygar toplum ilkel toplumun iyi doğasını bozmuştur. Doğa durumunda insanların birbirlerine karşı herhangi bir sorumlulukları olmadığından iyi, kötü, adaletli, adaletsiz gibi kavramlar da olmamaktadır. Bununla birlikte küçük ve önemsiz doğal eşitsizlikler dışında aralarında herhangi bir eşitsizlik durumu da söz konusu olmamaktadır (Şenel, 2002:358-359). Doğa durumunda insanlar özgür ve eşit bir şekilde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Ancak uygar topluma geçilmesiyle birlikte bu eşitlik ve özgürlük durumu değişikliğe uğramıştır.

Rousseau'ya göre (2005:47) eğer bir yönetim kanunlarla idare ediliyorsa, yönetim şekli ne olursa olsun, her devlet cumhuriyettir. Çünkü ona göre; yönetenin kamu menfaati olduğu ve kamuya ait bir şeyin değer taşıdığı her meşru hükümet cumhuriyetçidir. Bu noktada Rousseau (2005:68). hükümetin tanımını ise şu şekilde yapmaktadır. *“Hükümet tebaa ile hakim varlık arasında yer alan ve bunların karşılıklı iletişimini sağlayan ve gerek sivil toplumsal, gerekse siyasi özgürlüğü korumakla yükümlü olan bir heyettir”*. Bu heyetin üyelerinin ise mülki amir veya kral yani yönetici, heyetin tümünün ise hükümdar olarak adlandırıldığını belirtmektedir.

Rousseau toplum düzeninin sağlanması için zorunlu olan toplum sözleşmesinde, toplum ve devlet tasarımı yapmakta, özgürlük ve eşitliğin hukuk sistemindeki ana öğeler olduğunu belirtmektedir. Toplum sözleşmesinin ardından oluşan siyasal toplumda doğal özgürlük yerine ahlaki özgürlük, doğal eşitsizlik yerine de hukuki eşitlik geçerli olmaktadır. İnsanlar doğal özgürlük yerine ahlaki özgürlüğü seçerek böylece doğrudan yasama hakkına sahip olmuşlardır (Toku, 2005:270). Bu bağlamda değerlendirildiğinde toplum sözleşmesi aslında insanların özgürlüğünü ortadan kaldırmamış, onları yasalar önünde eşit hale getirmiş ve kendilerini yönetme hakkını devlet güvencesi altında vermiş olmaktadır.

Nitekim Rousseau toplum sözleşmesinin insanlara uygun olduğunu ve bireyler açısından da karlı bir alışveriş olduğunu belirtmektedir. Çünkü toplum sözleşmesi ile insanlar yaşayamayacakları bir durumdan çıkıp meşru bir toplum kurmuşlardır. Ancak bu toplumu kurarken haklarından vazgeçmemişler aksine özgürlüklerini güvence altına alabilmişlerdir (Ağaoğulları, 2006:85). Böylece doğuştan özgür ve eşit olan insan kendi iradesiyle toplum sözleşmesini yaparak, tüm haklarını ve özgürlüklerini devlete devretmektedir. Devrettiği bu haklar ise ona medeni haklar olarak geri dönmekte, haklar arasında ise bir eşitsizlik olmamaktadır. Toplum sözleşmesiyle birlikte insan; halk, vatandaş ve uyruk olmaktadır. Devlet özgürlüğünden vazgeçerek, siyasal toplumun parçası olan her bireyin özgürlüklerini korumayı amaç edinmektedir. Çünkü devletin varlık nedeni özgürlüklerin korunmasıdır. Bununla birlikte egemenlik halka ait olduğundan, halk aslında yine yaptığı yasalarla kendini korumaktadır (Öktem ve Türkbağ, 2001:161). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Rousseau, toplum sözleşmesiyle bireyin özgürlüğünü devlete devrederek; halk, vatandaş ve uyruk olduğunu ve kendi özgürlüğünün güvenliği için devleti oluşturduğunu belirtmektedir.

Rousseau egemenliğin bölünmezlik ilkesine inanmakla birlikte, yasamanın halka ait bir güç olduğunu, yürütmenin ise başka bir güç yani hükümet tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Hükümeti ise, uyruklar ile egemenin karşılıklı ilişkilerini sağlamak için kurulmuş olan, yasaları uygulamakla, yurttaş özgürlüğü ve siyasal özgürlüğü korumakla görevli aracı bir bütün olarak tanımlamaktadır (Ağaoğulları, 2011:592). Aslında her iki güç de egemen olan halka

ait olmakla birlikte, yürütme halkın yetki alanı dışında kaldığından bir aracı kurum olan hükümet tarafından gerçekleştirilmektedir. Hükümet halk adına halkı yönetmekte, halk da istediği zaman kendisini yönetme yetkisini hükümetten alabilmektedir.

İşçi (2011:279) Rousseau'nun bir toplum yapısına en uygun yönetim şeklini toplumsal yapının özelliklerine göre belirlediğini öne sürmektedir. Öyle ki, monarşiler varlıklı milletlere, aristokrasi zenginlikte orta halli toplumlara, demokrasi ise küçük ve yoksul toplumlara uygun olabilmektedir. Devletin ayakta durması için vatandaşların ihtiyaçları olandan daha fazla üretim sağlamaları gerekmektedir. İnsanların emeğinin yanı sıra vergilerin de devlet için önemli olduğunu belirten Rousseau bu bakımdan yönetim biçimleri açısından vergileri de değerlendirmektedir. Ona göre demokraside halk en hafif vergi yükü altındadır. Aristokraside yükü daha ağırdır. Monarşide ise en ağırdır

Rousseau cumhuriyetin halkoyu ile yöneticisini seçebilme hakkı nedeniyle diğer yönetimlere göre daha üstün bir yönetim olduğunu düşünmektedir. Ona göre cumhuriyetlerde en aydın ve en bilgili kişilerin iktidara gelebilme ihtimali ve yönetimin sürekliliğinden dolayı daha avantajlı bir yönetim şeklidir. Ancak bir ulusun iyi yönetilip yönetilmediğini yönetim şeklinden değil, düzenin sürekliliği ve kişilerin mutluluğundan anlaşılabilceğini öne sürmektedir. Mutluluğu ise nüfus artışıyla doğru orantılı olarak ilişkilendirmektedir (Akın, 2013:148-149). Yani, bir ulus ona göre en iyi yönetim şekli olan cumhuriyet ile yönetilse bile iyi yönetilmiyor olabilmektedir. İyi yönetilip yönetilmediğini anlamak için ülkenin yurttaş sayısındaki artışa bakmak gerekmektedir. İyi yönetimlerde insanların mutlu olacağını ve buna bağlı olarak da nüfusun artış göstereceğini öne sürmektedir.

1.2.4. Yakın Çağda Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları

Yakın Çağda siyasi düşünürlerin devlet örgütüne yaklaşımları George Friedrich Wilhelm Hegel, Alexis De Tocqueville, John Stuart Mill, Karl Marx'ın görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1.2.4.1. George Friedrich Wilhelm Hegel'in Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Hegel'in siyaset felsefesine getirdiği en önemli yaklaşım olan millet ve devlet düşüncesi, yirminci yüzyılda çok önemli bir yere sahip faşist ideoloji için ilham kaynağı olmuş aynı zamanda Marksizm de onun yöntemini kullanmıştır. Bunun yanı sıra Hegel sivil toplum ve devlet arasında ayrımını sistemli bir düşünce haline getirmiş olmasından dolayı da önem taşımaktadır (Çaha, 103-104,108).

Onun siyaset felsefesinde iki öge önem taşımaktadır. Bunlar toplumsal incelemelerde kullandığı diyalektik yöntem diğeri de ulusal devlet kuramıdır. Onun tarih yorumunun en önemli birimini bireyler değil, ulus oluşturmaktadır. Tarih felsefesinin amacı ise diyalektik aracılığı ile her ulusun başarılarını gelişen dünya uygarlığının bir başarısı olarak nitelendirmektir. Bu bakımdan devlet ulusal gelişimin yöneticisi ve amacıdır. Devlet ulusun ürettiği ahlaki ve manevi bakımlardan uygarlık için önem taşıyan her şeyi kendi bünyesinde kapsamaktadır (Sabine, 2000:58-59). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Hegel devletin oluşabilmesini insanların özgürlüklerine, oluşan ulusların gelişimini sürdürebilmelerini de devletin varlığına bağlamaktadır. Özgürlük ve devlet (Peters, 2002:173-174) hakkında ise şöyle demektedir:

“Devlet, somut özgürlüğünün gerçekliğidir. Somut özgürlük ise sadece bir birey olarak kişinin ve tikel çıkarlarının kendi hesaplarına gelişimlerin tamamlanması ve açıkça kabul edilmesi değildir. Ancak bir taraftan genel istemle bütünleşirler ve diğer taraftan da evrenseli bilip evrenseli isterler. Hatta genel istemi, kendilerinin tözsel istekleri olarak kavrarlar; genel istemi en son amaç olarak görüp eylemlerini ona göre yönlendirirler. Modern devletin gücü ve derinliği, onun öznellik ilkesinin özerk kişisel tikelikten oluşan uç noktaya kadar gelişmesine izin vermesi, bu birliği söz konusu ilkenin kendi içinde korumasıdır.”

Amittay (1983:222), Hegel'in devletin özgürlüğün gerçekleştirilmesi ve mutlak amaç olduğunu ancak özgürlükten yoksun olmayı da özgürlük olarak gördüğünü belirtmektedir. Çünkü Hegel'e göre devlet doğası gereği halk için değil, eğitilmiş bir bilinç uğruna vardır. Ona göre devlet kutsal ideadır. İnsanın bağlı olduğu tüm değerler ve her tinsel gerçeklik sadece devlet bağlı olduğu sürece var olmaktadır.

Yani Hegel, devletin tüm tinsel etkinliklerin organize olmuş bir görünümü olduğunu belirtmektedir. İnsanın özgür olduğu bilinci, tının gelişme basamaklarına istinaden bir bütüne doğru ilerleyen birbirine bağlı halkalar misali onların geliştirdikleri devlet tiplerinin belirleyicisi olmaktadır. Bu bağlamda Hegel'e göre dört tarihsel devlet bulunmaktadır. Bunlar; Doğulu, Grek, Roma, Hıristiyan-Cermen'dir. Ona göre Doğu'da tek bir kişi yani hükümdar, Grek ve Roma'da birkaç kişi, Hıristiyan-Cermen'de herkes özgürdür (Özlem, 1992:89). Yani bir bütüne doğru, halkalar halinde birbirine bağlanan, halkların kültürel gelişimleri ve geliştirdikleri devlet tiplerinde tarihin özgürlüğe doğru ilerleyişi gözlenebilmektedir. Herkesin özgür olduğu devlette ise insanlar insan olarak özgür olduklarının bilincine varmış olmaktadır.

Çünkü Hegel'e göre devlet; kişilerin haklarını, refahını ya da özel mülkiyetini korumak için değil, insan özgürlüğünü gerçekleştirmek için vardır. Bu bağlamda liberal devleti kuramını eleştirmekte ve onun araçsal bir devlet ortaya çıkardığını öne sürmektedir. Liberal kuram devletin görevini kişinin güvenliğini ve mülkünü korumakla sınırlandırdığından; devletin niteliğini, kişinin devletle olan ilişkisini yanlış anlamaktadır. Ona göre devletin bireyle ilişkisi başkadır. Devlet nesnel tindir, birey de ancak onun bir üyesi olabildiğinde nesnellığe, gerçek bireyliğe ve ahlaklılığa sahip olabilmektedir (Yalvaç, 2008:69-70). Bu bağlamda Hegel, özgürlüğü geliştirmenin devletin varlığının amacı olduğunu belirtmektedir. Devletin gelişmesi de özgürlüklerin gelişmesi ile mümkün kılınmaktadır.

Sabine (2000:58-59) Hegel'in devleti; kamu hizmetlerini görme, yasaları uygulama, polis görevlerini yürütme, sınai ve ekonomik çıkarları gözetme gibi işlerle uğraşan yararcı bir kurum olarak görmediğini belirtmektedir. Çünkü ona göre bütün bu işler sivil toplumun görevleridir. Devlet zaman zaman bu işlere yön ve düzen verebilmekle birlikte, bizzat bu işleri yürütmekle görevli değildir. Sivil toplumun devlete duyduğu ihtiyaç akıllı bir denetim ve ahlaki bir anlam kazanma ile gerçekleşmektedir. Devlet de temsil ettiği ahlaki amaçları gerçekleştirmek için sivil topluma ihtiyaç duymaktadır. Sivil toplum ve devlet karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olmakla birlikte devlet araç değil amaç olarak konumlandırılmıştır. Yani devlet gelişmek için sivil toplumu araç olarak kullanmaktadır.

1.2.4.2. Alexis De Tocqueville'nin Devlet Örgütüne Yaklaşımları

Tocqueville'in en önemli eseri 'Amerika'da Demokrasi'dir. Tocqueville, Amerikan demokrasisini, Avrupa demokrasisindeki parçalanmanın bir sonucu olarak görmektedir. Ona göre Amerikan yaşam tarzı Avrupa yaşam tarzından doğmuştur. Buna karşılık Amerikan demokrasisi, Avrupa demokrasisi gibi aristokrasiye karşı yürütülen bir mücadelenin sonucunda devrimle gerçekleştirilmemiş, sadece kurulmuştur. Tocqueville buradan rejimlerin belirlenmesinde ve biçimlenmesinde toplumların yaşam tarzlarının, göreneklerinin ve doğa ile olan ilişkilerinin etkin bir role sahip olduğu gerçeğine varabilmiştir (Aysevener, 2013:392).

Tocqueville, Amerika'da dikkat çeken ilk şeyin eşitlik isteği olduğunu belirtmektedir. Ona göre eşitliğe yönelik insanlık tarihinin hakim ilkesidir ve eşitliğe doğru gidiş evrensel, kalıcı ve insan iradesinin dışında gerçekleşmektedir (Göze, 2011:269). Bu bakımdan eşitliğe özgürlükten daha çok önem veren Tocqueville, Amerikan toplumun tüm vatandaşlarını mutlu edecek bir eşitliğe vardığını belirtmektedir. Ona göre eşitlik düşüncesi özgür kurumların kendiliğinden ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Demokrasiye gidişin bir zorunluluk olduğunu belirten Tocqueville, bir topluluğun demokrasiye ulaşıp ulaşmadıklarını özgürlüklerine göre değil eşitliklerine göre değerlendirilebileceğini belirtmektedir (Akın, 2013:162). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Tocqueville insan topluluklarının demokrasiye geçiş sürecinin doğal bir gelişim süreci olduğunu, insan iradesi dışında yani Tanrı iradesine bağlı olarak gerçekleştiğini belirtmektedir.

Tocqueville (1994:88), demokrasiyi aristokrasinin karşıtı olarak nitelendirmektedir. Ona göre aristokrasi bir soy ilişkisi üzerinde biçimlendiğinden toplumun üyeleri arasında eşit koşullar yaratmamaktadır. Demokrasi ise bu eşitsizlikleri ortadan kaldıracaktır. Çünkü demokrasinin yasaları genellikle çoğunluğun ortak çıkarları esasına dayandırılarak yapılmaktadır. Buna karşın, demokrasi aristokrasiye göre daha kırılgan olduğundan dolayı zayıf ve kötü yönleri kısa sürede, yararı ise uzun vadede ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra İşçi (2011:299) Tocqueville'in monarşi ve demokrasiyi birbirinden ayıran ölçünün yönetime katılanların sayısı olduğunu, demokrasiyi aslında bir yönetim biçiminden

çok bir durum ya da bir tutum olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Demokrasiye gidişin bir yurttaş topluluğu için zorunluluk olduğu ve bu bakımdan da her şeyden önce hayat şartlarında eşitlik anlamına gelen bir sosyal olduğunu vurgulamaktadır

1.2.4.3. John Stuart Mill'in Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Mill'e göre insan toplumsal süreçte gelişerek ilkel halinden uygarlığa aşamalı olarak ulaşmıştır. Uygarlık ise ona göre iki bileşenden oluşmaktadır. Bunlar; bilimsel bilginin ilerlemesi ve devletin sınırlanarak bireye karşı sorumlu düzeye çekilmesidir. İnsan ilkel olduğu dönemde itaati, barbarlık döneminde çalışmayı, uygarlık döneminde ise kendi kendisini yönetmeyi öğrenmektedir. Gelişme süreçlerinde farklı dönemleri yaşayan toplumlar olduğu için de geçerli tek bir yönetim biçimi olmamaktadır. Ancak uygarlığa doğru ilerleyen ve bütünüyle gelişmiş felsefi sistemlere sahip bir toplumda geçerli olan yönetim biçimi ona göre insanın da doğasına en uygun olan demokrasi olmaktadır (Çağla, 2007:47-48). Yani Mill, demokrasiyi toplumsal gelişim sürecinin ve bireyin; en son ve en gelişmiş noktası olarak görmektedir.

Mill aynı zamanda demokrasiyi birey ile özgürlük arasındaki ilişkinin çerçevesi olarak belirlemektedir. Ona göre bireysel ve toplumsal olmak üzere iki özgürlük bulunmaktadır. İktidarı uygulayan halk ile iktidarın üzerinde uygulandığı halkın aynı olmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda da özgürlüğü, toplumun birey üzerinde uyguladığı iktidarla karşıtlık içinde tanımlamaktadır (Ruby, 2012:102-103). Özgürlükler ise en rahat şekilde demokratik sistemler içinde var olabilmektedir. Ona göre toplumsal mutluluk ve zenginliğin bireylerin mutluluk ve zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Bu da bireylerin toplum içinde kendi çıkarlarını arama özgürlüğüne sahip olmaları ile mümkün olmaktadır. Ancak bireyler kendi çıkarlarını gözetirken topluma karşı bazı ahlaki sorumlulukları olduklarını da göz önünde bulundurmaktadırlar (Çaha, 2008:124-125). Bu bağlamda Mill, siyasi özgürlüğün toplumsal yaşamda çok önemli olduğunu vurgulamakta ancak bunun da bazı ahlaki sınırlılıkları olduğunu belirtmektedir. Toplumsal yaşamda sözünü ettiği düzeni olası kılan en iyi yönetim şekli ise demokrasidir.

Politik toplumda istikrarı sağlamanın demokrasi için önem taşıdığını belirten Mill, bunun için gerekli üç koşul olduğunu belirtmektedir. Bunlar; bir eğitim sisteminin olması, anlamlı bir norma bağlılığın mevcudiyeti ve toplumsal zeminin bireysel yarar ile toplumsal yarar arasındaki sürekliliği sağlayacak şekilde işlenmesi gerektiğidir. Ona göre eğitim sadece bilginin açıklanmasından ibaret değil, manevi insan yetiştirilmesine yönelik olmalıdır. Bağlı olunması gereken norm evrensel bir kişisel bağımsızlıktan yana olmaktır. Son olarak da bireysel yarar ile toplumsal yarar arasındaki sürekliliği devletin bir uyum sağlayarak geliştirmesidir (Capaldi, 2011:152-154). Yani Mill, bireysel ve toplumsal yarar arasında bir bağ kurularak, bunun ortak yarar olarak tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Toplum oluşturulan bireyler aralarında bir birlik ve bağlılık ilişkisi oluşturarak bir değerler dizisi oluşturacaklar ve ortak yararı gözeteceklerdir. Bu bağlamda Capaldi (2011:154) Mill'in devletin rolünü bu ortak yararın teşviki çerçevesinde görmekte ve değerlendirmektedir. Mill devletin bu noktada görevini ise şu şekilde dile getirmektedir:

“Devlet bireyin görüşlerini dile getirmesini, dilediği işi yapmasını veya istediği şeyi istediği yerde, kendince en avantajlı gördüğü şekilde alıp satmasını engellememelidir. Devlet baskıcı güç kullanmadan ve yolsuzluğa bulaşmadan, yani yarardan çok zarar vermeden, bireyin özgürce eyleme geçmesine zincir vurmaya kalkışamaz. Peki, bundan devletin kendisinin özgürce eyleme geçemeyeceği, gücünü, haberleşme araçlarını ve maddi kaynaklarını... bireylerin aklına bile gelmeyecek, bu işe girişmeye istek duymadığı ve bunu başaracak gücü bulamadığı bin türlü yolla, halkın refahı için, yani yararlı amaçlar için kullanamayacağı sonucu çıkar mı? ... Devletin büyük bir bölümü kendi ayakları üzerinde duramayacak durumda olan üyelerine (kötüye kullanımı engelleyen gerekli düzenlemeler çerçevesinde) yardımcı olan büyük bir çıkar toplumu ya da ortak sigorta şirketi gibi görülmesi gerekir.”

Nihayetinde Mill; nihai gücün halkın ellerinde olduğu bir demokrasiyi savunmaktadır. Hükümetin halkı kontrol altında tutma gücünün göz ardı etmemekle birlikte, kamu çıkarını koruduğu ve tüm yurttaşlarını geliştirip eğittiğinden dolayı hükümetin en önemli değer olduğunun da altını çizmektedir. (Tannenbaum ve Schultz, 2005:327). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Mill için devlet; ortak yarar ilkesinin var olduğu bir toplumun oluşturulması için eğitim gibi gerekli koşulları sağlamakla birlikte, daha sonrasında bireyin de toplumun da çıkarlarını gözetmek ve korumak durumundadır. Bunun en başında ise özgürlükler gelmektedir. Devletin

amacı bireyin her türlü özgürlüğünü korumak ve özgürlüğünü gerçekleştirebilmesi için de gerekli koşulları sağlamaktır.

1.2.4.4. Karl Marx'ın Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Karl Marx, Hegel'in kuramındaki 'ulusların toplum tarihinin etkin birimleri olduğu varsayımını kaldırarak, uluslararası kavgaların yerine sınıflar arası kavgaları yerleştirmektedir. Marksizm, 19. yüzyılda önemli parti sosyalizmi biçimlerini ve daha sonrasında da çeşitli değişikliklere uğrayarak bugünkü komünizmin de temelini oluşturmuştur (Sabine, 2000:181-182). Yani Marx'a göre tarihsel ilerleme sınıf çatışması üzerinde şekillenmektedir.

Marx, tarihi materyalist diyalektik yöntemden hareket ederek açıklamaktadır. Sosyal sınıf kavramı tarihin gelişim sürecinin temelini oluşturmaktadır. Çünkü tarih, sınıflar arası çatışmanın bir ürünü olarak gelişme göstermektedir. Marx'a göre tarih ise geçmiş değil gelecektir. Bu bağlamda da Avrupa Tarihi'ni beş aşamada açıklamaktadır. Bunlar; ilkel-komünal aşama, köleci aşama, feodal aşama, kapitalist aşama ve sosyalist aşama olmaktadır. Ona göre her aşama içinde yaşanan diyalektik çatışma neticesinde tarihsel süreç ilerlemektedir (Çaha, 2008:152). Bu bağlamda Marx, tarihsel gelişimin son aşamasının sosyalizm olduğunu ve bu aşamaya da bir önceki aşama olan kapitalist aşamada yaşanacak olan sınıflar arası çatışmaların neticesinde varılacağını belirtmektedir.

Marksizm olarak adlandırılan bu sosyalist ideolojiyi tek başına sadece siyasi ya da ekonomik bir doktrin olarak ele almak doğru olmamaktadır. Çünkü Marksizm kendine çok daha geniş bir hedef tanımaktadır. Felsefi bir doktrin olarak Marksizm insan, doğa, Tanrı, devlet, toplum, tarih, evren sorunlarına eğilmekte ve bunları çözmeyi amaçlamaktadır (Çetin, 2007:102). Bu bağlamda Marksizm'in diğer felsefelerden ayıran en önemli özelliğinin, sadece açıklamak değil, dünyayı değiştirmeye çalışmak olduğu da söylenebilmektedir.

Marks ve Engels toplumu insanlar arasındaki somut ilişkiler olarak tanımlamaktadır. Bu ilişkinin temelinde ise insanın doğa ile mücadelesinin var

olduğunu belirtmektedir. İnsanlar doğayı aşabilmek için çalışmak ve üretmek zorundadırlar. Üretim faaliyetinde bulunurken de çeşitli üretim araçları kullanmaktadırlar. Üretim araçlarının kullanımı ise üretim ilişkilerini oluşturmaktadır (Tanilli, 2006:182). Bir toplumu tanıyabilmek için üretim ilişkilerini incelemek gerekmektedir. Çünkü üretim ilişkileri üretim biçimlerini ve üretim araçlarını belirlemektedir.

Marksizme göre, üretim araçlarının farklı sahipliklerde olması üretim biçimlerinde de farklılık yaratmaktadır. Üretim biçimi ise toplumun sosyal yapısı üzerinde etkili olmaktadır. Genel olarak iki tip üretim biçimi bulunmaktadır. Bunlar kolektif mülkiyete dayalı üretim biçimi ve özel mülkiyet temelli üretim biçimidir (Torun, 2011:220). Üretim araçlarının belirli bir grubun sahipliğinde olmasıyla özel mülkiyet temelli üretim biçimi oluşurken, herkese ait ise kolektif mülkiyete dayalı üretim biçimi olmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal yapı da şekillenmektedir.

Marks toplumun alt yapısının ekonomik olduğunu belirtmektedir. Üretim ilişkileri tarafından belirlenen bu ekonomik yapıda meydana gelen çeşitli değişikliklerin; üst yapıyı oluşturan siyaset, eğitim, hukuk gibi alanlarda da değişikliklerin yaşanmasına neden olduğunu ifade etmektedir (Aybek, 2008:42). Yani Marx alt yapıyı merkeze koymakla birlikte, iki yapının birbirinin etkilediğini, karşılıklı bir etkileşimin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Toplumun hiçbir ögesini tek başına çözümlenmek mümkün değildir.

Marx, devrim sonrasında kapitalizmden komünizme geçiş sürecinde bir devrimci dönüşümün gerçekleşeceğini belirtmektedir. Gerçekleşen bu politik geçiş döneminde devletin biçimi, proletaryanın siyasi egemenliği olan devrimci proletarya diktatoryası olarak adlandırılacaktır. Proletarya demokratik bir anayasa oluşturarak toplumu zaman içinde yeniden yapılandıracak ve özel mülkiyet kavramını da ortadan kaldıracaktır. Bunun yanı sıra; Engels tarafından belirlenen, ve toplam on maddeden oluşan Komünist Parti Manifestosu'nda; topraklardan elde edilen gelirlerin devlet harcamaları için kullanılması, miras hakkının kaldırılması, ulaşım araçlarının merkezileştirilmesi, ulusal bankaların ve üretim araçlarının yaygınlaştırılması, herkes için eşit çalışma zorunluluğu, eğitimin parasız olması gibi maddeler yer almaktadır

(Edinsel, 2014:291-292). Bu dönüşüm ile toplumun; ekonomik, ahlaki ve düşünsel özellikleri değişime uğrayacaktır.

İktidarın proleteryanın elinde olduğu dönemde, özgürlükler ve demokrasi olmayacaktır. İkinci aşamada özel mülkiyete son verilmiş olacak, böylece insanın insanı sömürmesi söz konusu olmayacaktır. Ancak eşitsizlikler henüz bu aşamada tam olarak ortadan kaldırılmış olmayacaktır. Son aşamada ise devlet ortadan kalkacaktır. Toplumda üretim ve değerlerin dağılımı herkesin kendi ihtiyacına göre, baskı ve zorlama olmadan gerçekleşmiş olacaktır (Göze, 2011:308). Yani Marx'a göre, insanlar arasındaki eşitsizliği oluşturan unsurlar ortadan kaldırıldığında işçi sınıfı iktidarı ele geçirdikten ve üretim araçları toplumun eline geçtikten sonra baskı aracı olan devlet ortadan kalkacak her şeyin herkesin olduğu dönem ortaya çıkacaktır. Ancak bu sürecin nasıl ve hangi kurallar içerisinde olacağı belli değildir.

1.2.4.5. Max Weber'in Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Weber bürokrasi konusu sistematik bir biçimde inceleyen; modern örgütler, siyasal güç, dinlerin karşılaştırmalı incelenmesi konularındaki görüş ve kavramlarının sosyolojinin temel ilkeleri arasında yer aldığı bir düşünürdür (Mardin, 1990:101). Bu bağlamda öncelikle devlet sonra da bürokrasi konularını açıklamakta fayda vardır.

Weber'e göre (1986:79-80) modern devlet amaçlarına göre değil, bütün siyasal birlikler gibi kendine özgü somut araçları açısından tanımlanabilmektedir. Bu araçlar da fiziksel güç ve şiddet kullanımınıdır. Weber eğer şiddet kullanmayı bilen sosyal kurumlar olmasaydı devlet kavramının olmayacağını ve anarşinin oluşacağını belirtmektedir. Şiddet kullanımı devletin tek aracı olmamakla birlikte, devlete özgü bir araç olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda da Weber devleti; *“belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğu”* olarak tanımlamaktadır. Yani devlet toplum üzerinde bir hakimiyet kuran ve şiddet kullanma hakkına sahip bir siyasi örgütlenme olmaktadır.

Vergin (2003:24-25), Weber'in devlet tanımında modern devletin tüm özelliklerinin yer aldığını belirtmektedir. Öncelikle devletin baskı organları kamu düzenini sağlayabilmek için fiziki zora başvurma tekeline sahiptirler. Bu da bireylerin şiddet kullanımının devlet tarafından yasaklanmış olmasını beraberinde getirmiştir. Zarara ya da haksızlığa uğramış bir kişinin hakkını arama görevi devlete aittir. Bu da Weber'in devletin yurttaş haklarını korumayı üstlenmiş olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra yönetim hukuk kuralları üzerinde temellenmekte ve bu kurallar hem devleti, hem devlet adına çalışan kamu görevlilerini hem de yurttaşları bağlamaktadır. Weber'in devletin modern devletle örtüşen diğer bir özelliği de siyasal iktidarın bir toprak üzerinde egemenlik kurmuş olmasıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Weber'in devlet tasarımı günümüzün modern devlet tasarımıdır.

Weber (1986:80) tarihte kendinden önce gelen tüm siyasal kurumlar gibi devletin de insanın insana egemenliği ile ilişkisi çerçevesinde şekillenmektedir. Bu ilişki şiddet araçlarıyla desteklenmekte ve devletin egemenliği altındakiler bu otoriteye de itaat etmektedirler. Weber üç egemenlik tipinden söz etmektedir. Bunlar; ezeli geçmişin otoritesine, olağanüstü ve tanrı vergisi kişiliğinin otoritesine ve son olarak da yasalara dayanan egemenlik olmaktadır. Ezeli geçmişin otoritesine dayanan egemenlik tipi; çok eskiye dayanan ve uyma, kabul etme alışkanlıklarına dayanan göreneklere ifade etmektedir. Olağanüstü ve tanrı vergisi kişiliğinin otoritesine dayanan egemenlik tipi ise bir kişiye duyulan bağlılık ve güvene dayanmaktadır. Yasalara dayanan egemenlik ise; yasaların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayanan işlevsel yetkilere inanılması demektir. Weber'in belirtmiş olduğu bu gerekçeler aynı zamanda egemenliğin yapısını da belirlediğinden dolayı önem taşımaktadır.

Yasalara dayanan egemenliğin en özgül örneğini ise bürokrasi oluşturmaktadır. Yasalara dayanan egemenliğin tüm niteliklerinin yansıdığı ve onun bir uzantısı olan bürokrasinin bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunlar; bürokrasideki kişilerin özgür olması, bir komuta zincirine bağlı olarak yetkiler çerçevesinde hareket ediliyor olması, görevlerin gerektirdiği yetki ve bilgiye sahip olunmuş olması ve bu bilgiye sahip olduğuna dair kanıtların bulunması, yapılan

görevlerin karşılığı olarak bir ücretin olması, görevlerinde ilerleme ya da ayrılma gibi konuların yasaların belirlediği kuralların çerçevesinde gerçekleşmesi ve görev araçlarının mülkiyetinin görevi yapana ait olmamasıdır (Oktay, 1983:35-36). Bürokrasi devletin hakimiyetini hayata geçirmesi bakımından hem önem, hem de egemenliğin sürdürülebilir olmasında araçsal bir nitelik taşımaktadır.

Giddens (1996:21-22) Weber'in devletin bürokratik örgütlenmenin ilerlemesi ile demokratik yönetimin gerçekleşebileceğini öne sürdüğünü belirtmektedir. Çünkü Weber kitlenin doğrudan karar verme sürecine katıldığı klasik doğrudan demokrasi kavramını reddetmektedir. Bunun sadece küçük topluluklarda geçerli olabileceğini, çağdaş toplumlarda geçersiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre modern devlette liderlik bir azınlığın ayrıcalığı olmak durumundadır. Ancak bürokratik örgütlenmenin ilerlemesi aynı zamanda toplumda bir gerilime yol açmaktadır. Çünkü demokratik hakların yayılması bürokratik merkezleşmenin büyümesini talep etmekte ancak bürokratik merkezîyetçilik gelişmesi demokratik hakların artmasını talep etmemektedir.

1.2.5. Günümüzde Düşünürlerin Devlet Örgütüne Yaklaşımları

Günümüz siyasi düşünürlerinin devlet örgütüne yaklaşımları Theodor W. Adorno, Hannah Arendt, Antonio Gramsci, Louis Althusser ve Michel Foucault'nun görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1.2.5.1. Theodor W. Adorno'nun Devlet Örgütlenmesine Yaklaşımı

Frankfurt Okulu'nun önde gelen kuramcılarında biri olan Adorno'nun eleştirel teoriye katkısı Max Horkheimer ile birlikte yazmış olduğu Aydınlanmanın Diyalektiği adlı eserdir. Bir derinliği olmayan ve eğlence için üretilmiş olan yüzeysel ürünleri ifade eden kitle kültürü çerçevesinde şekillenen eleştirileri, beraberinde kültür endüstrisi kavramını getirmiştir (Yaylagül, 2006:88-89). Adorno kitle kültürünü eleştirmekte, demokratik bulmamakta ve kapitalizmin işlevselliğini sağlama görevini üstlendiğini öne sürmektedir.

Bernstein (2007:12-13) Adorno'nun Marksist inancın öne sürdüğü kapitalist üretim güçlerinin kapitalist üretim ilişkilerinden kurtularak özgür topluma ulaşılacağı bir yanılsamadan ibaret olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Çünkü kapitalist gelişmenin örtük eğilimi bile özgürlük değil daha fazla bütünleşme ve tahakküm içermektedir. Bu bütünleşmeyi de kültür endüstrisi ile gerçekleştirmektedir. Kültür endüstrisi özgürlük alanını mübadele ve eşdeğerlik ilkeleriyle uyumlu bir şekilde örgütleyerek kültürü herkesin istek ve arzularını tatmin etmeye yönelik olarak sunmaktadır. Bunu yaparken de aslında toplumun negatif bütünleşmesini devam ettirmektedir. Adorno açık açık faşizmin siyasi zaferi ile kültür endüstrisini özdeşleştirmemekle birlikte, aralarında benzer bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Faşizm siyasi yoldan baskıcı bir şekilde toplumu birleştirirken, liberal demokratik devletlerde bu kültür endüstrisi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Adorno kültür endüstrisinin alışılmış kurallara göre hareket etmenin bilincin yerine geçtiği bir ideoloji olduğundan dolayı tüketicileri kasıtlı ve yukarıdan herhangi bir sapışa müsamaha olmaksızın eklemlenmektedir. Ona göre kültür endüstrisi aydınlanmaya karşıt yöndedir ve bilince vurulmuş bir gemdir. Doğa teknolojinin egemenliği altındadır ve bireylerin bilinçli, kendi çıkarlarını savunabilecek şekilde özerk ve bağımsız gelişmelerini engellemektedir (Swingewood, 1996:39-40). Yani Adorno'ya göre kültür endüstrisinin oluşturduğu kitle kültürü bireylerin özgür ve bağımsız gelişmelerini engellediğinden, iktidarı sürekli olarak yenilediğinden ve akli esir alarak aydınlanmaya karşıt olduğundan modern totaliterliğin de temelini oluşturmaktadır.

Reijen'e göre (1999:49-50) Aydınlanma insanın insan üzerindeki denetiminin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmakta ve bu da burjuva toplumun örgütlenmesi ile gerçekleşmektedir. Ancak Adorno ve Horkheimer'a göre bu durum aynı zamanda yeni bir baskı yaratmaktadır. Çünkü böylece insan rasyonel olarak düşünmeye ve davranmaya zorlanmaktadır. İnsanın doğa üzerinde kullanmaya başladığı rasyonel denetim zaman içinde insanlara karşı dönmektedir. Bunun da ötesinde dış doğa üzerindeki iç doğa üzerinde de bir denetime yol açmakta, böylece insan kendini köleleştirmektedir Erdoğan ve Alemdar da (2002:410), bu kuramcıların Aydınlanmayı aklın bir uzantısından çok ihaneti olarak gördüklerini

belirtmektedirler. Çünkü bu ihanetin sonunda faydacı mantık egemenliğini kurmuş ve bu yolla tekelci kapitalizmin çıkış yolunu hazırlamıştır. Faşizm ise, bunalımlarla dolu ileri kapitalizmin yapılarının ussal bir uzantısı olmaktadır.

Adorno'ya göre devlet başta olmak üzere tüm örgüt ve örgütlenmeler bireyin özgürleşmesinin önündeki en önemli engeldir. Örgütün varlığının dayandığı temel, toplumun doğaya karşı gelemeyeceği ve örgüt olmadan ayakta kalamayacağı gerçeğidir. Bu noktada önemli olan örgütü oluşturan insanların öznel olduğu ve örgütün aslında bir araç olarak yaratılmış olduğu gerçeğidir. Örgütün varlığı insanın kendini yeniden üretmesini sağladığı sürece doğru ve haklıdır. Örgüt bireyi araca indirgediğinde ise, bireyin özgürlüğü açısından bir tehdit oluşmuş olmaktadır (Adorno, 2011:85-100). Yani örgüt araç, birey amaç iken, tam tersi olduğu durumlarda birey örgütün amaçları içerisinde yok olarak, kendisini araçlaştıran bir yapıya dönüşmektedir. Bu bağlamda Adorno, örgütün insanın özgürlüğünü elinden alarak, onu araçlaştıran bir mekanizmaya dönüştürdüğünü ifade etmektedir.

1.2.5.2. Hannah Arendt'in Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Arendt'in felsefesinin temel problemini siyasal özgürlük oluşturmaktadır. Özgürlük insanın kamusal alanda diğer insanlarla etkileşim kurmasıyla ve birarada yaşamalarının bir nedeni olarak var olmaktadır. Özgürlük olmadan siyasi alandan da söz edilememektedir. Arendt'in özgürlük anlayışı Eski Yunan kent devletindeki özgürlük düşüncesine dayanmaktadır. Çünkü Eski Yunan'da özgürlük kamusal alanda yurttaşın varlığını ifade eden siyasi bir olgu olma özelliği taşımaktaydı (Onat, 2013:52-53). Bu bağlamda özgürlüğün kamusal alandan ayrı düşünülmemeyeceği ortadadır. Oysa günümüzde özgürlük bireyin kendi yaşamı içerisinde yer alan bir olgu gibi görülmektedir.

Arendt'te özel alan ve kamusal alan ayrımı bulunmaktadır. Arendt, bu noktada siyaset ile şiddeti ayırmaktadır. Buna bağlı olarak kamusal alan da şiddetin olmadığı bir yerde var olabilmektedir. Kamusal alan; özgürlük, konuşma ve eylem yoluyla oluşturulmuş bir alanı ifade etmektedir. Arendt, kamusal alanın uyum, güven ve katılım olduğu yerde söz konusu olabileceğini belirtmektedir. İnsanlar kamusal

alanı oluşturdıklarında siyasi olarak da bilinçlenmiş olmaktadırlar. Kamusal alanda yurttaş temsil gücüne bağlı olarak düşüncelerini özgür bir şekilde savunabilmektedir. Yurttaşlar aynı zamanda eşittirler çünkü siyasi eşitlik zaten yurttaş olmanın bir koşuludur (Arendt, 2006:30-37). Kamusal alan özgürlük, konuşma ve eylemi kapsamaktadır.

Emek ve iş ise özel alanda yer almaktadır. Özel alan insanların içindeki buldukları doğal alanlardır. Bu alan siyasi etkinliklerin yer olmadığı ve insanların yaşamlarını devam ettirdikleri alandır. Özel alanın niteliklerinden birisi insanların yaşamlarını devam ettirebilmek için birarada yaşamak durumunda kalmalarıdır. Yaşamın bir zorlaması olan bu durumda; erkeğe yiyecek sağlamak, kadına ise türün devam ettirmek görevleri düşmektedir. Yani özel alan tüm etkinliklerin zorunluluktan kaynaklandığı bir alan olma özelliği taşımaktadır. Bu zorunluluk insanın özgürlüğünü kısıtladığından dolayı da Arendt, özel alanı bir insan yaşam alanı olarak görmemektedir (Onat, 2013:29). Bu bağlamda Arendt için özgürlük insanın birey olarak varlığının da kabulünün ön koşulunu oluşturmaktadır. Nitekim Arendt, günümüzde özgürlüğün var olduğu şeklinde nitelendirilebilecek olan özel alanı, üzerinde kısıtlamalar olduğu ve bir zorunluluk olduğu nedeniyle yaşam alanı olarak değerlendirmemektedir.

Arendt'in felsefesinde diğer önemli bir kavram da çoğulluktur. Sezer (2013:673) Arendt'in, çoğulluk kavramını liberal geleneğin belirlediği çizginin dışında ele aldığını belirtmektedir. Liberal politika felsefesi çoğulluğu, çoğulculuk başlığı altına yerleştirerek, bireyci bir içerikle çıkar, yaşam tarzı ve tercihlerin çeşitliliği üzerine yorumlamaktadır. Arendt ise; sosyo ekonomik çıkarların ve bireyciliğin etkisindeki modern toplumda, etkin yurttaşlık bilincinin aşındığını ve insanların kamusal dünyadan yabancılaştığını öne sürmektedir. Bu yabancılaşmanın ise kamusal dünyanın etkin bir parçası olmakla yani yurttaş olmakla önlenebileceğini belirtmektedir.

Arendt, insanların totaliter koşullar altında eylemde bulunma yetilerinden soyutlandıklarını bunun nedeninin ise totaliter rejimlerin eylemi tehlikeli bulmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Totaliter rejimler vatandaşlarını daha

kolay kontrol edebilmek adına hayatlarında daha tahmin edilebilir davranışlar ve tutumlar sergilemelerini beklemektedirler (Skirbekk ve Gilje, 2006:580). Totalitarizm ona göre modern toplumun gelişiminin zorunlu değil ama doğal bir sonucudur. Çünkü her ikisi de insanın özgürlüğüne karşıtlık göstermektedir. Gerçekliği tek bir kabulün mantığına hapsederek, kuşatan ve ikinci bir gerçeklik yaratan totalitarizm insanı yeniden biçimlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylece toplum belirli bir amaç etrafında şekillendirilmiş kurgusal bir gerçekliğe dönüştürülmektedir (Şimşek, 2007:42). Böylece şekillendirilmiş olan insanın eylemde bulunabilme özgürlüğü de ortadan kalkmış olmaktadır. Çünkü insan totaliter rejimlerde eylemde bulunabilme yetisini kaybetmek durumunda kalmaktadır.

Arendt'in iktidara yaklaşımı ise çoğulluk kavramı çerçevesinde şekillenmektedir. Ona göre iktidar çoğulluk oluşturabilen insanların birarada olmasına bağlı olarak oluşabilmektedir. Bu bakımdan çoğulluk; insanın konuşma ve eylemde bulunabilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır. Onun için konuşma ve eylem benzersiz ve diğerlerinden farklı olmanın açığa çıkması demektir. Böylece çoğulluk hem insanın kendisi olabildiği hem de diğerlerinden farklı olduğunu gösterebildiği bir alan olmaktadır. Ancak Arendt farklı olmayı başkalık ile aynı anlamda değil, biriciklik anlamında kullanmaktadır (Yazıcıoğlu, 2009:121-123). Bunun yanı sıra iktidar ve şiddet arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir.

Arendt'e göre (1997:41,50) şiddet iktidarın en çok göze batan dışavurumudur ve insanın sadece eyleme kabiliyetine değil, uyum içinde eyleme kabiliyetine tekabül etmektedir. Asla tek bir bireyin mülkünde olmayan iktidar bir gruba aittir ve grup birarada olmaya devam ettiği sürece de iktidar varlığını sürdürebilmektedir. İktidarı sayılara dayanan bir olgu olarak değerlendiren Arendt, buna göre en iktidarsız hükümet biçiminin de tiranlık olduğunu belirtmektedir. Şiddeti ise araçlara dayanan bir olgu olarak değerlendirmektedir. Çünkü kuvvete yakın olan şiddet bunu çoğaltmak amacıyla çeşitli araçlar üretmekte ve kullanmaktadır. Yani şiddet ve iktidar aynı şey değildir.

Isaac'a (1994: 156-157) göre, Arendt'in elitist ve demokratik yönleri, bir çelişki arz etmediği gibi, Arendt'in demokrasi düşüncesine en büyük katkısı, elitleri

savunan görüşlerinde açığa çıkmaktadır. Birçok teorisyen demokratik fikirleri, kitle politikasının gereklerine uyarılmanın yollarını araştırırken; Arendt, kitle davranışı ve yurttaşlık arasında derin bir gerilim olduğunu düşünmektedir.

1.2.5.3. Antonio Gramsci'nin Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Migliaro ve Misuraca (2012:73), Gramsci'nin devlet görüşünün en olgun halinin 'Machiavelli ve Politika Bilimi' yazısında yer aldığını belirtmektedir. Devleti; *"Yönetici sınıfın yalnızca egemenliğini meşrulaştırmakla kalmadığı, aynı zamanda bu egemenliği devam ettirdiği fakat yönettiklerinin etkin rızasını da almayı becerdiği pratik ve teorik faaliyetlerin bütün bir bileşkesi"* olarak tanımlamaktadır.

Vacca (2012:52) Gramsci'nin de diğer sosyalizm teorisyenleri gibi devlet kavramını devrim kavramından ayırmadığını belirtmektedir. Gramsci'ye göre devrim kavramı hem devlet analizi hem de yeni devleti anlama biçimini belirlemekte ve etkilemektedir. Bununla birlikte devlet kavramı da devrimci süreci algılama biçimini belirlemekte veya etkilemektedir. Bu karşılıklı etkileşimi devletin görevlerinde görebilmek mümkündür.

Gramsci'ye göre devletin eğitici ve oluşturucu bir rolü bulunmaktadır. Bu rolün amacı; yeni ve daha yüksek uygarlık biçimleri yaratmak, uygarlığı ve en geniş halk kitlelerinin ahlaklılığını iktisadi üretim aygıtının sürekli gelişmesinin doğurduğu zorunluluklara adapte etmekle ve dolayısıyla yeni insanlık tiplerini evrimleştirmek bağlamındadır. Bu noktada devlet; nüfusunun büyük bir bölümünü belli bir kültürel ve ahlaki düzeye, gelişimi sağlayan üretici güçlerin ihtiyaçlarına ve dolayısıyla da egemen sınıfların çıkarlarına tekabül eden bir biçime yükseltmeyi başardığı ölçüde etik ya da kültürel devlet olmaktadır (Forgacs, 2012:285). Gramsci'nin ekonomik üretim aygıtları ve uygarlık arasında kurduğu ilişkinin, kapitalist üretimin örgütlenmesi bağlamında devlet örgütlenmesini ifade ettiğini göstermektedir.

Gramsci'nin toplumsal oluşumun karmaşık eklemlenişinin kilit kavramlarından birini de sivil toplum oluşturmaktadır. Gramsci sivil toplumu yapıdan ve üst yapıdan görünüm içerere alan olarak nitelendirmektedir. Sivil

toplum yalnızca siyasal partiler ve basın gibi kurumları ve örgütleri değil, ideolojik ve ekonomik işlevleri birleştiren aileyi de içermektedir. Buna göre sivil toplum; ekonomik yapı ile devletin arasında yer almaktadır ve özel çıkarların alanıdır (Hall, Lubbley ve Mc Lennan, 1985:8).

Gramsci'nin anahtar kavramlarından birini de hegemonya oluşturmaktadır. Gramsci, hegemonya çözümlemesi ile ideolojiyi, sistematik olarak tanımlanan bir düşünce olmaktan kurtararak, onu toplumsal mücadele ve uyum pratikleri içindeki kolektif öznelerin kendilerini sürekli yeniden temsil etmeye çalıştıkları dinamik alanın çözümlenmesi ile ilişkilendirmektedir (Üşür, 1997:37-38). Williams ise (1960:587) hegemonyanın sosyopolitik bir durumu ifade ettiğini belirtmekte ve onu şöyle tanımlamaktadır:

“Toplum felsefesi ya da pratiğinin birbirinin içine geçtiği ya da eşit olduğu bir uğrak, belirli bir yaşam şeklinin ya da düşüncesinin baskın olduğu, tek bir gerçeklik kavramının tüm kurumsal ve özel görünümüyle özünde bütün zevk, ahlak, gelenek, dini ve siyasi ilkeler ile tüm toplumsal ilişkiler, özellikle de bunların entelektüel ve ahlaki çağrışımlarının tüm topluma yedirildiği sosyopolitik durumu ifade eden bir düzendir” demektedir.

Vergin (2003:76-77) ise hegemonyayı, kapitalist toplumlarda egemen sınıfın, diğer sınıflar ile kurmuş olduğu siyasal ittifak ve uzlaşmalar neticesinde egemenliğinin toplum tarafından kabul edilmesini ve yönetici olarak var oluşunu sürdürebilmesi olarak tanımlamaktadır. Bunun sonucunda da işçi sınıfının devriminin ertelenmesi söz konusu olmaktadır. Ancak burjuva sınıfının ekonomik anlamda güçlü olması hegemonik olması için yeterli olmamaktadır. Burjuva sınıfının toplumda kabul görmüş bir kültür politikasının da var olması gerekmektedir.

Hall, Lubbley ve Mc Lennan'a göre, (1985:18) kapitalist toplumlarda hegemonyanın örgütlenmesinde yönetici blok hem sivil toplumun hem de devletin organlarını seferber etmektedir. Gramsci sınıf yönetiminin zorlayıcı olmayan yönlerine dikkat çekerek bu noktada okulların olumlu eğitimsel etkisi ile mahkemelerin baskıcı ve olumsuz eğitimsel etkisinden söz etmektedir. Ona göre yönetici blok, sınıflar üzerindeki hegemonyasını yitirse bile, bunları bağımlı

sürdürmesini sağlayan baskı aygıtları (polis, ordu) üzerindeki gücünden dolayı iktidarı elinde tutmaya devam edebilmektedir.

Gramsci, devlet ile ekonomi arasındaki bütün aracı kurumlar anlamında ‘sivil toplum’ alanını hegemonya ile ilişkilendirdiğinden, okullardan, gazete ve radyo-televizyon kanallarına, aileden orduya kadar pek çok kurum ve yapı, bireyleri, egemen iktidara baskıdan çok rıza üreterek bağlamaktadır (Eagleton 1996:164). Bu bağlamda üreticilerin demokrasisi kavramına dayanan hegemonya birincil olarak kitlelerin kendi örgütlülüğü üzerinden sivil toplumdaki başlayarak fabrikadan okula ve aileye kadar tüm hegemonik aygıtlarda onların aktif rızasını almaya yönelik bir strateji olmaktadır. Ulusal ve popüler kolektif bir siyasi irade yaratma amacını da içinde barındırmakla birlikte, sosyalizmin tarihsel bloğu ekonomik altyapı ve üstyapıyı da birleştirme gücüne sahiptir (Glucksmann, 2012:125).

Nihayetinde Üşür (1997:31-32) hegemonya kavramıyla anlatılmak istenilenin temel egemen sınıfın kültürel ve moral liderliğinin onaya dayalı olarak kurulması olduğunu belirtmektedir. Bu durum ise hegemonyanın yapısal ve ideolojik sınırlarını ortaya koymaktadır. Bir toplumsal sınıfın hegemonik bir egemenlik geliştirebilmesi, kapitalizmin yapısal bir özelliği olmaktan çok, kapitalist yapıların ekonomik olarak egemen sınıflara sunduğu bir ideolojik iktidar olanağıdır. Yani hegemonik bir iktidar, kapitalist üretim biçiminin temel sınıflara yapısal bir zorunluluk olarak getirdiği bir nesnellik değil, sınıf mücadelesi içinde toplumsal sınıfların politik ve ideolojik düzeydeki becerisine bağlı olarak gelişen bir durum olma özelliği taşımaktadır.

1.2.5.4. Louis Althusser’in Devlet Örgütüne Yaklaşımı

Althusser’e göre devlet; egemen sınıfı sürekli kılmak ve bu sınıfın sınıf mücadelesine hizmet etme işlevine sahip bir aygıttır. Devletin sadece sınıflı toplum yapılarında olduğunu ve sınıf mücadelesinin ki bu mücadele ekonomik, siyasal ve ideolojik olarak gerçekleşmektedir, kazanımının bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Devlet sınıf mücadelesinden ayrıdır, bunun için yapılmıştır. Bunun nedeni ise sınıf mücadelesine müdahale edebilmesidir. Egemen sınıflar ise, devleti korumak ve güçlendirmek için mücadele etmeye devam ederler iken devrimci sınıflar da devlet

iktidarını ele geçirmek için mücadele etmektedirler (Corpet ve Matheron, 2009:104-107). Bu bağlamda Althusser, devletin sınıf mücadelesinden ayrı olduğunu, amaç olarak da zaten devletin sınıf mücadelelerinden ayrı olmak için ortaya çıkarılmış olduğunu belirtmektedir.

Althusser'e göre ideoloji; toplumsal yaşantıyı farklı biçimde fakat her zaman ve her aşamada kendiliğinden etkileyen bir oluşumdur. Toplumsal pratikle iç içe olan ideoloji tüm sisteme yayılmıştır. Ona göre ideolojinin tarihi yoktur, bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkileri temsil etmektedir ve bu ilişkilerin bir tasarımıdır (Kazancı, 2006:72). Bu bağlamda ideolojinin devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırdığı kurumlarda maddi olarak üretildiğini belirtmektedir.

Althusser (2003:17) öncelikle burjuva devletin hükümetten farklı olduğunu belirterek, devletin elinde kendi siyasal ideolojik aygıtının olduğunu belirtmektedir. Hükümet de bu aygıt içerisinde yer almaktadır. Ancak devletin siyasal ideolojik aygıt dışında başka ideolojik aygıtları da bulunmaktadır. Devlet elinde aynı zamanda baskı aygıtı olarak polis ve ordu da vardır. Althusser (2003:54-55) bu bağlamda devletin tek bir baskı aygıtı olmasına rağmen birçok ideolojik aygıt olduğunu belirtmektedir. Devletin baskı aygıtı organik bir bütündür. Yani doğrudan doğruya ve bilinçli olarak tek bir merkezden yönetilmekte, merkezileşmiş bir beden olarak kendisini göstermektedir. Bunun başında da devletin gerçek başı bulunmakta, hükümet de ona bağlı olmaktadır.

Devletin ideolojik aygıtları ise; çoğul olarak var olmakla birlikte görece bağımsızdırlar. Nesnel açıdan birbirinden ayrı olan bu aygıtlar merkezileşmiş örgütlü bir beden oluşturmamaktadırlar. Çoğu zaman kolaylıkla devletin komutasında olmalarının yanı sıra bazı dönemlerde aynı derece komuta altına alınamayabilmektedirler. Ancak bu durumlarda bile devletin ideolojik aygıtları olmaya devam etmektedirler. Bunun nedeni ise egemen sınıfın yani devlet iktidarının sahip olduğu egemen ideolojinin kendilerinde gerçekleşmesidir (Althusser, 2003:56-58). Bu bağlamda da devleti şöyle tanımlamaktadır:

“Devlet, devletin baskı aygıtı ile devletin ideolojik aygıtlarının devletin iktidarının altında bir araya gelmesidir. Devlet aygıtı ile devletin ideolojik

aygıtlarının birliği ise, devlet iktidarını elinde bulunduranların sınıf siyaseti ile sağlanır; devlet iktidarını elinde bulunduranlar, devletin baskı aygıtını kullanarak doğrudan, devlet ideolojisinin, devletin ideolojik aygıtlarında gerçekteşmesi ile de dolaylı olarak sınıf mücadelesi içinde etkin olurlar”.

Devletin ideolojik aygıtları'nın (DİA) çoğunluğu kamusal değil özel alanda bulunmaktadır. Ancak bu durum kamusal-özel ayrımının zaten ön koşulu olan devlet için bir önem teşkil etmemektedir. Bu bağlamda Althusser (2003:169-170), DİA'ları şu biçimde listelemektedir. Dinsel DİA (farklı Kiliselerin oluşturduğu sistem), Öğrenimsel DİA (gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem), Aile DİA'sı, Hukuki DİA, Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem), Sendikal DİA, Haberleşme DİA'sı (basın, radyo-televizyon vb.) ve Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.).

Bununla birlikte Althusser (2003:58,70) burjuva devletin ideolojisinin içinde dört izleğin yer aldığını belirtmektedir. Bunlar; milliyetçilik, liberalizm, ekonomizm ve hümanizmdir. Devletin ideolojik aygıtları da çeşitli bileşenlerden oluşan bu izlekleri kendilerine uyarlayarak kullanmaktadırlar. Devletin ideolojik aygıtlarının işlevi ise kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlamak değil, işleyişini devam ettirmektir. Vergin de (2003:84) devletin ideolojik aygıtlarının tek işlevinin üretim güçlerini yeniden üretmek olmadığını, üretim ilişkilerinin yani mevcut sınıf yapılarının da yeniden üretimini sağladıklarını belirtmektedir. Yani üretim araçlarının yeniden üretimi ancak üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin birlikte yeniden üretiminin sağlanması ile devam ettirilebilmektedir. Devletin ideolojik ve baskı aygıtları da; baskı ve yaptırım, ideoloji yayma yollarıyla bu işlevi yerine getirmektedirler.

1.2.5.5. Michel Foucault'nun Devlet Örgütlenmesine Yaklaşımı

Foucault (2003:175-176) iktidardan genellikle bir devletin varlığı ve devlet aygıtlarının işleyişine bağlı etkilerinin anlaşıldığını, hatta iktidar denilince ilk akla gelenin ordu, polis, adalet olduğunu belirtmektedir. Böyle bir algı iktidarı sadece devlet aygıtları içine yerleştirmiş olmaktadır. Oysa iktidar ilişkileri birçok şey arasında bulunabilmektedir. Buna bağlı olarak toplumda birçok iktidar ilişkisi ve

bunların neticesinde yaşanan mikro mücadeleler olmaktadır. Küçük iktidar ilişkilerinin iyi işlemesi ise devletin varlığı açısından önem taşımaktadır. Çünkü toplumdaki tüm iktidar ilişkilerinin bütünü devlet iktidarının varlığını pekiştirmektedir. Bunu da şu sözlerle açıklamaktadır. *Her bireyin etrafında onu ebeveynlerine, işverenine, öğretmenine –bilene, kafasına falanca fikri sokana-bağlayan tüm iktidar ilişkileri yoksa devlet iktidarı olabilir mi, örneğin devlet iktidarı askerlik görevini dayatabilir mi?*

Foucault (2000:73) iktidarla ilgili tüm fenomenleri devlet aygıtına bağlı olarak betimlemenin iktidara baskıcı bir nitelik kazandırılmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Devletin önemsiz olmadığını altını çizmekle birlikte, iktidar ilişkilerinin devletin sınırlarını aştığını öne sürmektedir. Devletin iktidar sınırlarını aşması iki anlamda gerçekleşmektedir. Öncelikle devlet, kendi aygıtlarının sahip olduğu mutlak güce karşın tüm iktidar ilişkilerinin gerçekleştiği alanı işgal edebilecek güçten yoksundur. Diğeri de devlet sadece var olan iktidar ilişkileri temelinde işleyebileceği gerçeği bulunmaktadır. Yani devlet; bedeni, cinselliği, aileyi, akrabalığı, bilgiyi, teknolojiyi vb. iktidar ilişkilerinde sadece üst yapı durumunda olabilmektedir.

Vergin (2003:134-135) bu bağlamda Foucault'nun iktidarla ilgili kesin bir tanım yapmadığını, iktidarın tam ne olarak ne olduğunu bilinmediğini belirtmektedir. Zaten Foucault'nun amacı da iktidarı tanımlamaktan çok iktidarın toplumda nasıl uygulandığını belirlemeye çalışmaktır. Bununla birlikte iktidar hakkında önemli saptamalar yapmaktadır. Bunlardan ilki; iktidarın herhangi birinin ya da bir grubun elinde bulunduğu ve buna bağlı olarak kaybedilemeyeceğidir. İkinci olarak; iktidar ilişkilerinin baskıcı, yasaklayıcı işlevinin yanı sıra üretici özelliğinin de bulunuyor olması ve iktidarın bir kurum, yapı ya da mülk değil, karışık stratejik bir durum olduğudur. Son olarak iktidarın olduğu her yerde direnmenin de var olacağıdır. Foucault'nun iktidar anlayışında iktidar ilişkisinde biri diğerrinin tamamen yönetiminde olursa orada bir iktidar ilişkisi olmamaktadır. Direnme ile kastettiği iktidarın var olabilmesi için her iki tarafta da özgürlüğün olması gerekmesi durumudur.

Foucault'nun iktidarı araçlara ve çıkarlara bağlanamayan sayısız pratiğin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Foucault'a göre olumlu bir olgu olan iktidar; kendi örgütlenmelerini kendileri oluşturan, güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreç ve bu güç ilişkilerini etkili kılan stratejiler bütünüdür. (Canpolat, 2003:98-99). Yani Foucault iktidarı bir kurum ya da yapıdan çok, ilişkisel bir durum olarak görmektedir. İktidar hem olumluluk hem de olumsuzluk üretmektedir. İktidarı yalnızca dışlar, baskı yapar, sansür uygular, soyutlar, maske takar ya da gizler gibi negatif olarak tasvir etmemek gerektiğini belirtmektedir. Çünkü iktidar gerçekte üretici bir güçtür. Yeni bilgi alanları ve hakikat normlarının ortaya çıkması böylesi bir iktidarın sonucudur. Sadece olumluluk üreten iktidar olmadığı gibi olumsuzluk üreten bir iktidar da bulunmamaktadır. İktidar olumluluk ve olumsuzluklara göre daralıp genişleyen bir mekanizma gibidir (Orkunoğlu,2007: 224).

Foucault'ya göre bilgiyi yaratan ve bilgi biçimlerini belirleyen iktidardır. İktidar ve bilgi arasında birbirine bağımlı bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim iktidar olmadan bilgi oluşmamakta, bilgi olmadan da iktidar yürümektedir. Ona göre bilginin temel işlevi iktidarın gücünü yaygınlaştırmak ve onu meşrulaştırmaktır. Foucault'nun anlayışına göre modern iktidar, disiplin aracılığıyla değil, bilgi aracılığı ile topluma yayılmaktadır (Orkunoğlu, 2007:227-228). Yani Foucault'ya göre bilgi bir iktidar aracıdır. Bilgiye sahip olan, üreten, saklayan iktidara da sahip olmaktadır.

Foucault'ya göre 19. yüzyılın en temel olaylarından birisi yaşamın iktidar tarafından göz önüne alınmış olması yani insan üzerinde iktidar kurulmasıdır. Foucault bunu ölümün bir iktidar gücü olarak anlamsal değişiminden söz ederek açıklamaktadır. 17 ve 18. yüzyılları disiplinleştirici iktidar teknolojisinin hakim olduğu ve ölümün hükümdarın mutlak iktidarının ortaya en açık şekilde konduğu dönemler olduğunu belirtmektedir. 19. yüzyıl ise düzenleştirici iktidar teknolojisinin hakim olduğu ve iktidarın ölümle değil, yaşamın sorumluluğunu yüklenmesi ile gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Birincisi, bireyselleştirme ile beden üzerinde onu disipline edici bir iktidar kurmakta, ikincisi ise insan bedeni üzerinde değil, insan nüfusu üzerinde bireyleştirici değil, yığınlaştırıcı bir iktidar kurmaktadır (Urhan,

2010:80-83). Foucault bu yeni iktidar teknolojisini biyo-iktidar olarak adlandırmaktadır.

Biyo-iktidar; toplumsal hayatı izleyerek, yorumlayarak ve yeniden eklemleyerek içeriden düzenleyen bir iktidar biçimidir. İktidar, bütün nüfusun hayatı üzerinde etkin olan bir komutayı ancak her bireyin kendine göre benimseyip yeniden canlandırdığı bütünsel, hayati bir işlev haline geldiğinde başarabilmektedir. Bu iktidarın en önemli amacı ise hayatı tamamen kuşatmak ve yönetmektir. Yani biyo-iktidar, iktidarın hayatın üretimi ve yeniden üretimi olduğu bir durumu anlatmaktadır (Negri ve Hardt, 2010: 48). Yani egemen güç yaşamın içini dolduran tüm süreçleri ele almakta ve düzenlemektedir.

Bunun yanı sıra biyo-iktidar kapitalizmin gelişmesinde vazgeçilmez bir unsurdur. Foucault'ya göre biyo-iktidar, kapitalizmin, bedenlerin, üretim süreçlerinin içine şırınga edilişi ve nüfus olgusunun, iktisadi süreçlere göre ayarlanması olmaksızın mümkün olmamaktadır. Biyo-iktidarın amacının iki bileşeni vardır. Bunlar; insanın bedeni ve nüfus iktisadı olarak biyokapitalizm. Burada iki kutuplu bir stratejiye ulaşılmaktadır. Nüfusun biyo-politiği ve bedenin anatomi-politiği. Bu stratejilerden ilki olan nüfusun biyo-politiği; insan türünün, biyolojik süreçlerinin zemini olarak hizmet veren, beden üzerine yoğunlaşmaktadır. Üreme, doğum ve ölüm, sağlık düzeyi, ölüm yaşı ortalaması, yerleşim, göç (Canpolat, 2003: 102). Bu bağlamda biyo-iktidarın ilgi alanı nüfus oluşturmaktadır. Ancak bu ilgi biyolojik ve siyasi alanı birlikte kapsamaktadır. Biyo-iktidar ile disipline edici bir etki değil, düzenleştirici bir etki amaçlanmakta ve gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

2. TÜRK TOPLULUKLARINDA DEVLET ÖRGÜTLENMESİ

Türkler tarih boyunca birçok devlet kurmuşlardır. Bu kadar çok devlet kurabilmelerinin ve yaşatabilmelerinin nedenleri ise; millet özelliği taşıyor olmaları, gelenekleri, görenekleri ve buna bağlı olarak töreleri, yasaları, ortak inanç ve niteliklerinden oluşan psiko-sosyal güçleri ve bunların ürünleri olan kültür ve uygarlıklarıdır (Dikici, 2005:17). Psiko-sosyal ve kültürel güç milletin oluşumunun en önemli kaynağını oluşturduğu göz önüne alındığında, milletler toplumlari, toplumlar da devleti oluşturduğundan bu temelin sağlam ve ortak birlik inancına sahip olması önem taşımaktadır.

Türklerin tarih sahnesine M.Ö.4 bin yılından itibaren çıktığı bilinmektedir. Günümüze kadar varlığı sürdüren sayılı milletlerden biri olan Türkler, başta Asya'daki ilk yurtları olmak üzere üç kıtada varlık göstermişlerdir. Yeni yurtlar edinen, farklı dinler ve medeniyetler sergileyen, 16 imparatorluk ve yüzlerce devlet kurmuş olan Türkler, bugün yedi bağımsız olmak üzere pek çok özerk devlete sahiptirler (Günay, 2002:19). Devlet örgütlenmesine ilişkin yaklaşımlara bakıldığında hepsinin Batı'ya ait teoriler olduğu görülmektedir. Bu durum Türklerin yönetime dair bir geleneği olmadığı anlamına gelmemektedir. Eski bir devlet tecrübesine sahip olan Türkler İslamiyet öncesi ve sonrası kurdukları devletler ile köklü bir yönetim geleneğine sahip olduklarını göstermektedirler.

Türklerin devlet kurmada örgütlenme yeteneğinin sebebi ise, içinde buldukları maddi koşulları ve göçebe toplum karakterine sahip olmasıdır. Göçebelik uygarlık sürecinde bir dönem olarak değerlendirilmekte ve dünyadaki tüm toplumlar bu dönemden geçmişlerdir. Ancak Türkler, tüm dünyaya yayılmış, etkisi büyük ve geniş kapsamlı göçler gerçekleştirmişlerdir (Aydoğan, 2013:503). Bu göçlerin başarı ile sonuçlanması, Türklerin iyi bir örgütlenmeye sahip olduklarının en önemli göstergesidir. Bununla beraber, göç edilen bölgenin maddi şartlarına uyum sağlamak da toplumun değişime ve yeniliğe açık olmasını gerektirmektedir. Bu nedenlerden dolayı Türkler kimliklerini kolayca korumuş ve devam ettirebilmişlerdir.

Genel olarak Türklerin kurduğu devletlere bakıldığında ise bazı ortak noktalar ve hedefler olduğu görölmektedir. Bunlar; bağımsızlık, istiklal, merkezi yönetim, çevresel egemenlik, bölgesel güvenlik ve Batı'ya açılım, kültürel koruma, bilim ve teknik alanlarında diğer medeniyetlerden yararlanma, toplumsal düzeni koruma, eğitim ve öğretime önem vermedir (Ökte, Boğuşlu ve Bayat, 2005:22). Bu bağlamda Türkler, toplumu oluşturan en küçük birim olan aileden başlayarak, toplumsal düzenin sağlıklı şekilde devam etmesine ve eğitilmiş bireyler yetiştirilmesine önem vermişlerdir. Bu durum millet olmanın ve ötesinde de devlet olarak devam edebilmenin temelini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra en eski Türk devletlerinden itibaren bilimsel gelişmelere önem veren Türkler, siyasal, sosyal, askeri ve ekonomi alanlarında diğer milletlerden faydalanmayı bilmişlerdir. Aynı şekilde kurdukları devletlerin büyük bir çoğunlunda merkezi yönetime ve bütünlüğe önem vermiş, egemenlik, demokrasi, laiklik gibi modern devletlerinin unsurlarını o zamandan itibaren taşımaya başlamışlardır.

2.1. İslamiyet Öncesi Türk Devletleri'nde Devlet Örgütlenmesi

Türklerin tarihinin 6000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu belirten tarihçiler, Orta Asya Türk Kültürü'nün Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat çevresinde yer almış olan Anav Medeniyeti tarihi ile başladığını öne sürmektedirler (İşçi, 2005:6). Eski Türklerin en önemli özellikleri Orta Asya'nın iklim ve çevre şartlarına uygun olduğu için göçebe hayatı yaşamış olmaları ve yasalara ve törelere bağlı düzenli büyük devletler kurmuş olmalarıdır.

Orta Asya'daki Türklerden söz eden en eski kaynakların Arapça hadis kitapları olduğu bilinmektedir. Mesudi'nin Acaibü'd-Dünya⁴ eserinde Türkler ile ilgili şöyle denmektedir: *“Türlere gelince onlar Yafes'in neslinden gelirler ve birçok kollara ayrılırlar. Bir kısmı şehirlerde ve kalelerde, bir kısmı dağlarda ve kırlarda çadırlar içinde otururlar. Kır ve çöl hayatı yaşayanlar sadece avcılıkla uğraşırlar. Kendilerine has dinleri yoktur. En büyük hükümdarlarına hakan denir. Onun tacı, tahtı ve kemeri altındandır. Türkler ipek elbiseler giyerler. Rivayete göre*

⁴ NTV Tarih Dergisi, “Kadim Türklerden Erken Cumhuriyet Dönemine – Orta Asya'dan Akdeniz'e Türklerin Serüveni”, Sayı 51, Nisan 2013, s.33.

onların hakını halka pek görünmezmiş, görüldüğü takdirde onun önünde kimse duramazmış. Türkler; sihir, şiddet ve intikam sahibidirler.”

Kafesoğlu (2003:232) Türklerde devletin, oksızlık (bağımsızlık), uluş (ülke), kün (halk), töre (yasa) olmak üzere dört temel öğeden oluştuğunu belirtmektedir. Taneri (2004:82) ise, Türk devletinin kuruluşunda dayandığı birtakım ilkeler olduğunu ifade etmektedir. Bunlar; devlet yaşamında geleneklere bağlı kalınması, ilericilik ve hamlecilik, devlet kadrolarının uzmanlardan oluşturulması ve halka açık olması, yönetimde kararlılık ve memuriyetlerde uzun süre bırakılmak, bilime ve bilim adamına saygı, verilmesi, disipline ve denetim ilkelerine titizlik gösterilmesidir.

Türklerde millet “Budun” olarak adlandırılmaktadır. Çok güçlü bir millet bilincine sahip olan Türkler, milleti devletin gerçek sahibi olarak nitelendirmektedirler. Onlara göre Tanrı da Türk milletinin koruyucusu konumundadır. Orhun Kitabeleri’nde Türk milletinin adının ve ününün yaşaması için Tanrı’nın onlara iyi kağanlar gönderdiği yazılı olarak yer almaktadır. Bilge Kağan bu durumu şöyle açıklamaktadır (Güler, Akgül ve Şimşek, 2007:43): *“Türk milletinin adı ve ünü yok olmasın diye babam Kağanı, annem Hatunu (yukarı) götürmüş Tanrı İl veren Tanrı, Türk milletinin adı ve ünü yok olmasın diye özümü tahta oturtan o gerçek, o Tanrı...”*

İşçi (2005:2) Devletin yani il’in, bağımsız boylar ve bodunların bir yönetim altında toplanmaları sonucu meydana geldiğini belirtmektedir. Türk devlet örgütlenmesinde devlet başkanlığı, kurultay ve hükümet yer almaktadır. Türklerin yönetiminde temel dayanak noktası olan töreler ise Türk’ün yazılı olmayan yasalarını oluşturmaktadır. Türk yönetim tarihinde törelere karşı gelmek, sosyal bütünleşmeyi ve milleti reddetmek demektir Özel hukuk ve kamu hukuku töreler tarafından belirlenmekteydi. Yazılmış yasaların yanı sıra yazılmamış örf ve adetler de törenin içinde yer almaktadır.

Türk devlet felsefesinde önemli olan devlet teorileri değil, günün şartları doğrultusunda toplumun beklentilerinin karşılanabilmesidir. Yani yönetilenler odaklı

bir yönetim anlayışı bulunmakta, yöneticinin en önemli görevi halkın refah seviyesini yükseltmektir. Yönetim babadan oğla geçen bir hak olarak görülmemektedir. Uygun görülmezse oğlun başa geçmemesi söz konusu olabilmekle birlikte, Türk yöneticisinin yönetime layık olmadığı da öne sürülebilmektedir (Sığırı ve Ercil, 2007:20-21). Yani Batı'da olduğu gibi yöneticinin sorgulanamaz olma durumunun bulunmadığı görülmektedir. Toplumun ön planda tutan ve yöneticiyle ilgili kullanılabilen insiyatif aslında demokrasi kültürünün Türklere çok da uzak olmadığı göstermektedir.

Türkler'de devlet başkanlığı ise devlet örgütlenmesinin en üst kurumunu oluşturmaktadır. Hükümdarlar için Han, daha küçük hükümdarlar içinse Kağan unvanı kullanılmaktadır. Eğer devlet imparatorluk özelliğini kaybederse Kaan yerine Yabgu ünvanını taşımaktadır. Eski Türk hükümdarı, hem tüm devlet örgütünün başı hem de toplumun lideri konumundadır. Hükümdar devletin ve toplumun geleceğinden de sorumludur. Bu görevinden dolayı Türk hükümdarının cesaret, kahramanlık, bilgelik ve erdemlilik gibi bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir (İşçi, 2005:58). Bu özelliklere sahip Türk hükümdarının bazı görevleri bulunmaktadır. Hükümdarın ilk görevi, halkı refah içinde yaşatmak, diğer görevi ise savaş gücü ile devleti düzen içinde tutmak ve fetih yoluyla genişlemesini sağlamaktır (Güler vd., 2007:46). Hükümdarın ekonomik anlamda halkı refah içinde yaşatma gerekliliği halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğunun ve Devlet baba geleneğinin geçmişten kaynaklandığının göstergesi olarak kabul edilebilmektedir.

Cemal ve Abbasov (2001:230) bu konuyla ilgili olarak ünlü tarihçi Leon Cahun'un Türk hakanını tarifinin dikkat çekici olduğunu belirtmektedirler. "*Kendi milletlerini yiyip yutan hükümdarların aksine Türk hakanı tebaasının nafakasını temin ederdi. Türkler'de halkı besleyen, giydiren ve harçlığını veren hakandır. Onlarda vergi demek, halkın umumi masrafı demektir. Eğer hakan artık tebaasının masrafını temin edemeyecek hale gelirse, kendilerine ruhsat verir ve onlar da gidip nafakalarını başka bir hakan bayrağı altında araştırırlardı*".

Türk hükümdarları iktidar gücünü, doğrudan doğruya tanrıdan almaktaydı. Buna karşın, kendilerini hiçbir zaman dini lider olarak kabul ettirmeye

çalışmamışlardır. Bunun yanı sıra dini yetki sahibi kişilerin siyasal yaşam içerisinde yer almadıkları da görülmektedir. O dönemden kalan en önemli yazılı kanıtlardan biri olan Orhun Kitabeleri'nde dini liderlerden söz edilmemektedir. Ayrıca, din ve vicdan özgürlüğünün bulunduğu, Türklerin ulusal dini olan şamanizmden farklı dinlerin de toplum içerisinde var olduğu bilinmektedir (Ayferi, 2006:267). İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde Hükümdarlar ellerinde teokratik anlamda da bir güç olmasına karşın kullanmamışlardır. Dini inançların ve din adamlarının olduğu bir toplumsal düzende, siyasal yaşamda bunlara yer vermemiş olmaları ve toplumsal yaşamda vicdan ve din özgürlüğünün bulunması aslında laik bir devlet yapısı özelliği taşıyor olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda Eski Türk Devletleri'nde devlet örgütlenmesi teokratik bir nitelik taşımamaktadır.

Bununla birlikte Tanrı'nın Türk hükümdarlarına bağışlamış olduğu bu siyasi iktidar, yeryüzünde ikiye ayrılarak sağa ve sola doğru, yani doğu ve batı yönünde yayılmaktaydı. Bu; Türk devletlerinde ülke, halk, yapı ve memurluklar, genellikle doğu-batı, sağ-sol, iç-dış, ak-kara, büyük-küçük biçiminde ikiye ayrılmasının sebebini oluşturmaktadır (Salim, 2002:833-834). Bu bağlamda İslamiyet öncesi Türklerde devlet yalnız hükümdar tarafından idare edilmediği görülmektedir. Türk devletlerinin idaresinde hükümdarın yanı sıra ona yardımcı olan unsurlar da yer almaktadır.

Yardımcı unsurlarından biri olan hükümeti, Türkler önceleri "ayuk" sonra ise "elgi uzun" (eli uzun) olarak adlandırmışlardır. Siyasi, kültürel ve iktisadi konularda karar mercii olan kurultaya da Kengeş meclisi, vezire ise "ayguç" denilmektedir. Meclis önemli bir karar mercii olmakla birlikte her zaman toplanamadığından dolayı kararları uygulama ve denetleme göre vezire ve hükümete aitti. Vezirlerin bilgelik ve Alplik gibi bazı meziyetleri olması beklenirdi ve vezirler genellikle halk tarafından sevilen kişiler arasından seçilmekteydiler (Güler vd., 2007:45). Eski Türkler'de sadece hükümdarın söz hakkının değil, meclis ve vezirin de yönetimde söz hakkı olması despotik bir yönetim olmadığını da göstermektedir.

Sığırı ve Ercil (2007:74) en eski Türk Devleti'nin ise M.Ö.8 binli yıllara giden Talas Yazıtları'nın okunmasıyla ortaya çıkan On Federasyonu olarak bilindiğini öne

sürmektedir. İkinci ve üçüncü olarak ise M.Ö. 16. yüzyılda kurulan Bir-Oy-Bil ve M.Ö. 6. yüzyılda kurulan At-Oy-Bil'dir. Bu devletlerden sonra kurulan ilk Türk Devletini ise Hunlar kurmuşlardır. Sonuç olarak, Hunlardan itibaren Türkler çeşitli coğrafyalarda ve farklı isimlerle birçok devlet kurmuşlardır. Bundan dolayı aslında Türk siyasal örgütlenmesi bir ırkın değil, siyasi bir birliğin adı olarak tarihte varlığını sürdürmüştür (Sarı, 1998:41). Cumhuriyet ile birlikte de bu siyasi birlik günümüze kadar devam etmiş ve devam edecektir.

2.1.1. Hunlar'da Devlet Örgütlenmesi

Tarihte ilk imparatorluk seviyesine ulaşan Türk devleti Hunlar tarafından kurulmuştur. İlk büyük hükümdarı ise Teoman'dır. Tarih sahnesi devlet örgütlenmesi bakımından güçlü ve teşkilatlı bir devlet olarak çıkan Hunlar M.Ö. 14 ve 4. Yüzyıllar arasında varlıklarını devam ettirmişlerdir (Günay, 2002:67). Bu bağlamda Hunların Türk devlet geleneğinin öncüsü olduğu söylenebilmektedir.

Rasonyi (1971:59), Hunların bilinen yurtlarının bugünkü Moğolistan toprakları olduğunu ve Çin tarih kaynaklarında Hiung-nu şeklinde adlandırıldıkları belirtmektedir. Türkçe'de insan, halk anlamına gelen Hunlarla ilgili ilk resmi belgenin Çin'deki Çu hanedanı ile M.Ö.318 yılında yapılan siyasi bir anlaşma olduğu bilinmektedir. Bu anlaşmanın ardından Çinliler üzerindeki baskıları artan Hunları durdurmak amacıyla, Çinlilerin ünlü meşhur Çin Seddi'ni inşa etmeleri söz konusu olmuştur.

Hunlar'da vatan toprağı ve devlet kutsaldır. Merkezi yönetimin çok güçlü olduğu Büyük Hun Devleti'nde devlet soyluluk derecesine göre düzenlenmiş boy ve budun sistemine dayanmaktadır. Boylarla devlet yönetimi birbirini tamamlamakta, boylarla budunların ve devlet arasındaki uzlaşma da toplanan kurultay ile sağlanmaktadır. Devlet daha çok askeri bir yönetim şeklinde kurulmuştur (İşçi, 2005:147-149). Devletin askeri bir yönetim şekline sahip olması Türklerin tarihte kurdukları diğer devletler gibi ordu-devlet anlayışına hakim olduğunu göstermektedir.

Hunlarda makamlar babadan oğula geçmektedir. Bu durum yönetim kademesinde de askeri makamlarda da bu şekilde işlemektedir. Ülke toprakları büyük hükümdarın kardeşleri ve oğulları arasında paylaştırılarak yönetilirken, tümenbeyi, binbaşı, ellibaşı gibi rütbeleri taşıyan askeri makamlar da soylu aileler tarafından paylaşılarak babadan oğula devam ettirilmiştir (Günay, 2002:110). Bu bağlamda Hun toplumunun aristokrat bir toplum olduğunu söylemek mümkündür.

Hunlar yeni yıl, ilkbahar ve sonbahar olmak üzere senede üç defa kurultayı toplamakta, kararlar almakta ve toylar düzenlemektedir. Kurultaylar devlet yönetiminde çok önemli bir yer tutmaktadır. Hükümdar seçimlerinin yapıldığı ve onaylandığı, yasal düzenlemelerin yapıldığı ve ülke meselelerinin tartışıldığı bu kurultaylara hükümdar ya da eşi başkanlık etmektedir. Her sene dokuzunca ayda toplanan kurultayda tüm boylar, eksiklerini, yanlışlarını ve sorunları dile getirmekteydi (İşçi, 2005:57,150). Bu durum aslında Hun Devleti'nin Türk demokrasi geleneğinin öncüsü olduğunun da kanıtı olma niteliği taşımaktadır.

Hunlar'da devlet meclisi dışında yargılama içinde ayrı bir meclis bulunmaktaydı. Hunlar'da ülkenin huzurunu sağlamak önemli olduğundan ceza işleri de önem taşımaktaydı. Suçluları cezalandırmak devletin hak ve görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hakan devletin başı olduğu gibi yargının başıydı ve "Yargu" denen yüksek devlet mahkemesine de başkanlık yapmaktaydı (Tutar, 2002:870). Hunlar'da mevcut olan bu siyasi örgütlenme yani hükümdar, meclis ve yargı kuvvetler ayrılığı ilkesini öngördüğünden önem taşımaktadır. Ayrıca suçluları cezalandırmanın devletin hak ve görevi olarak görülmesi, yurttaş haklarını gözetmesi anlamında da demokratik bir devlet özelliği göstermektedir.

Hunlar tarihsel gelişme sürecinde de önemli bir yere sahiptirler. Kavimler Göçü Avrupa ve Dünya tarihi açısından büyük önem taşıyan, hem Avrupa hem de Türk tarihini şekillendiren bir olaydır. Hunların Asya'daki hâkimiyetlerini kaybettikten sonra çeşitli yönlere göç etmesiyle yaşanan Kavimler Göçü sonucu dünyanın en büyük devletlerinden biri olan Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüştür. Batı Roma İmparatorluğu da 475 yılında çökmüştür (Günay, 2002:31-32). Kavimler Göçü Eski Çağ'ın bitip ve Orta Çağ'ın başlanmasına neden olmuştur. Göç eden pek

çok kavim Avrupa'da Roma-Cermen gruplaşmasına yol açmıştır. Yaşanan hareketlilik ve yeni yerleşmeler sonucu etnik kaynaşmaların yaşanması ve bugünkü Avrupa milletinin temelini atılmış olmasıdır. Yine göç sonucunda Avrupalı kavimler atın orduda kullanılması, onlu sistemin yayılması ve pantolon kullanımı konularında Türklerden etkilenmişlerdir (Güler vd., 2007:14). Yani Hunlar, dünya tarihinde hem kültürel hem de siyasi anlamda birçok değişikliğin yaşanmasına öncü olmuşlardır. Bu bağlamda Büyük Hun İmparatorluğu Türk yönetim tarihinde, Türk devlet geleneğinin temellerini atması, Türk birliğini sağlamış olması, merkeziyetçi bir yönetim anlayışı geliştirmiş olması ve Türklere özgü bir kültür yaratılmasına ortam hazırlamış olmalarından dolayı önem taşımaktadırlar. Bundan sonra kurulan Türk devletleri ve toplumları için yönetim ve kültür anlamında model oluşturmuşlardır.

2.1.2. Göktürkler'de Devlet Örgütlenmesi

Göktürk Devleti M.S.552 yılında Ötüken bölgesinde ortaya çıkarak bölgedeki tüm Orta Asya boylarını birleştirerek büyük bir imparatorluk kurmuştur. Özgür ve katılımcı bir yönetim biçimi geliştiren Göktürkler; bilim, sanat ve ticarete de önemli gelişmeler göstermişlerdir (Aydoğan, 2013:497). Bu bağlamda Göktürkler'de mevcut olan yönetim biçimi, askeri yapılanma, bilim örgütlenmesi sadece döneminde değil, ileride kurulan Türk devletlerinde de örnek alınarak uygulanmıştır.

Hun İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından bu dönemde kazanılmış olan büyük birikim ve nitelikli insan gücü irili ufaklı birçok devletin kurulmasına katkı sağlamıştır. Hunların bir kolu olan Göktürkler önce Altay dağlarının kuzeyinde yaşamış, daha sonra güney eteklerine yerleşmişlerdir. Bunlardan biri de Türk boylarının da katılımı ile doğrudan ulus devlet anlayışını şekillendirecek bir örgütlenmeye sahip olan Göktürk Devleti'dir (Günay, 2002:122). Göktürk Devleti'nde Türk kimliğinin ve adının resmi olarak kullanılmaya başlamış olması Türklerde ulus bilincinin de başlangıcı olarak kabul edilebilmektedir.

Golden (2012:129) Göktürklerle ilgili Çin kaynaklarında birçok etnik türeyiş destanı yer aldığını ve bu durumun Türklerin çeşitli unsurlardan oluşan karma bir

topluluk olduğunun göstergesi olduğunu belirtmektedir. Türeyiş destanlarından biri Göktürkleri şu şekilde açıklamaktadır:

“Göktürklerin aile/uruk ismi A-shih-na olarak kaydedilir. Komşu bir halk (Lin Devleti) tarafından tamamen katledilen bu halktan, sadece düşmanlarının (ayaklarını keserek) sakat bıraktığı ve bir bataklığa fırlattıkları bir çocuk sağ kalır. Ona orada bir dişi kurt bakar ve o da kurdu hamile bırakır. Düşmanlarının ‘kralı’ onun hala sağ olduğunu öğrenince, öldürmek üzere birini gönderir. Dişi kurt doğuya Kao-chang (Koço, Turfan’ın 48 km doğusu) devletinin kuzeyindeki bir dağa kaçar. Orada içinde bol otlu bir ovanın bulunduğu bir mağarada 10 çocuk doğurur. Bunların hepsi soyadlarını alırlar; biri de kendini A-shih-na adlandırır. Bu sonuncusu onların önderi olur ve kökenlerini göstermek için bayraklarına bir kurt başı yerleştirir.”

Göktürk devleti boylar konfederasyonundan meydana gelmiş, konfederasyonun çekirdeğini yönetici ve müttefiklerinin oluşturduğu bir devlettir. Yarı göçebe bir toplum olan Göktürkler’de yönetimin başında Kağan bulunmaktadır. Kağan’ın Tanrı’nın buyruğu ile yönetime geçtiğine inanılmaktadır. Bu nedenle de Kağan kutsal olarak kabul edilmektedir. Bu kutsallık nedeniyle kanlarının akıtılmadığı, idam edilmeleri gerektiği durumlarda boğularak öldürüldükleri belirtilmektedir. Kağan’ın yanında böri (kurt) isimli ve Türklerin kökenlerini ifade eden ve Kağan’ı koruyan bir kapıkulu bulunmaktaydı (Golden, 2012:158-159). Türklerde aynı zamanda lider olma özelliğinin de temelini oluşturan, Tanrı buyruğu ile hükümdar olmak ya da Tanrı’nın görevlendirdiği kişi olmak, Türk yönetim geleneğinin unsurlarından birisidir. İslamiyet’ten önce de sonra da bu unsur bazı değişiklik göstermesine karşın devam ettirilmiştir.

Kağan’ın en önemli görevleri; ülkeyi layıkıyla yönetmek, fethettiği yerleri iskân etmek, töreyi düzenlemek ve halkın ihtiyaçlarını karşılamaktır. Göktürk yazıtlarında halkın yani budunun maddi olarak refah içinde olması, birlikte düzen içerisinde yaşamaları, onların daha güçlü olmasını ve yeni oymakların devlete katılmasını sağlama görevinin de hükümdara ait olduğu belirtilmektedir (Rasonyi, 1971:59). Kağan’ın görevleri göz önünde bulundurulduğunda, Batı’daki gibi kutsal, önemli, güçlü ve Tanrı’nın elçisi olarak dünyada varlığını hükümdar olarak sürdürdüğü konusunda benzerlik olmasına karşın Batı’nın aksine hükümdarın halk için var olduğu, halkın refahı ve mutluluğu için çaba harcaması gerektiği yazılı

kaynaklarda dahi belirtilmektedir. Bu da Türk devlet geleneğinin esasını ortaya açıkça koymaktadır.

Göktürklerin inançlarına göre eğer bir Kağan devleti yönetmekte yetersizse Tanrı Göktürkleri cezalandırır, vatani ve devleti ellerinden alırdı. Kağan'ın kötü yönetiminin sorumlusu ise yine kendisi olmakla birlikte halkın itaatsizliği de devletin başarısızlık nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Günay, 2002:143). Bu bağlamda Türk devlet geleneğinde sürekliliğin sağlanabilmesi için karşılıklı bir etkileşimin ve anlaşmanın söz konusu olduğu söylenebilmektedir. Kağan halk için çabalamayı, onun refahı ve mutluluğunu sağlamayı amaç edinirken, halkın da Kağan'ın emir ve buyruklarına itaat ve toplumsal düzene uygun hareket etmesi gerekmektedir.

Türk devlet anlayışı ile en önemli kaynak ise Göktürkler tarafından yapılmış olan Orhun kitabeleridir. Kitabelerde, hâkimiyeti Tanrı'dan alan Hakan'ın hâkimiyet ve bağımsızlığın temelini töre koyma olarak gördüğünü belirtmektedir. Yani devletin varlığı töre koyan Hakan ile devam edebilmektedir (İnalçık, 2005:29). Burada Türk devlet geleneğinde hem hükümdarın hem de törelerin önemi vurgulanmaktadır. Töreler devlet örgütünün temelini oluşturmakta ve hükümdar kanun koyan ve yapan olarak, törelerin hem varlığını hem de uygulanmasını sağlamaktadır.

Hunlarda olduğu gibi Göktürkler'de de bir devlet meclisi yer almaktadır. Meclisin görevi töreleri düzenlemek ve ihtiyaç duyulduğunda yeni töreler yapmak yani yasama görevini yürütmektir. Bu meclise toy, meclis üyelerine de Toygun adı verilmektedir. Toya Kağan başkanlık etmekte, Kağan'ın olmadığı durumlarda hanedana mensup olmayan üyelerden biri başkanlık etmektedir. Bunun yanı sıra toyun her zaman toplanamaması sebebiyle, yasama görevini yürütmek ve işleyişini sağlamak amacıyla dokuz bakandan oluşan bir hükümet bulunmaktadır (Günay, 2002:143-144). Yani Göktürklerde yönetim Kağan, meclis ve hükümet olmak üzere ayrı kurumlardan oluşmakta, Kağan da iktidarı elinde bulundurmaktadır. Meclis Türk töresini denetleyen bir kurum olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle Meclis hem Kağan'ın devleti töreye uygun yönetip yönetmediğini denetlemekte ve işleyişini düzenlemektedir.

Göktürkler dönemi Türk teşkilatçılığı, töresi, dünya görüşü ile Türk düşüncesinin yayılmasına öncü olmuştur. Özellikle Göktürkler zamanında dikilen abidelerde yazılanlara bakıldığında devlet fikrinin halkın tüm tabakalarında oluşmuş olduğu görülmektedir (Niyazi, 2007:31). Bu durum Türk töresinin yapısından ve devlet geleneğinin oluşmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Göktürk Devleti'nin devlet örgütlenmesi diğer Türk devletleri tarafından da örnek alınarak sürdürülmüştür.

2.1.3. Uygurlar'da Devlet Örgütlenmesi

Hunlar ve Göktürklerin ardından aynı coğrafya içinde devlet kuran Uygurlar olmuştur. Uygur devleti yüksek medeniyet gösteren Türk Devletleri'nden biri olma özelliğini taşımaktadır. Uygurlar Karluklar ve Basmlılar ile birlikte 742 yılında Göktürkler'e son vermişlerdir. 744 yılında ise hakimiyeti ele geçiren Basmlı Kağanı'nı öldüren Uygurlar, Ötüken'e yerleşerek Büyük Uygur Kağanlığı'nı kurmuşlardır. Devleti kuran Kutluk Bilge Kül Kağan'dır (Güler vd., 2007:27). Uygurlar devlet tecrübesi, yönetim modeli, inanç, töre ve yaşam şekilleriyle Göktürkleri model almışlar ve devleti onların temellerinde kurmuşlardır.

Uygurlar Çin Kaynakları'ndan elde edilen bilgilere göre; Göktürkler gibi teşkilatlı olmakla birlikte, usta süvari ve ok-yay kullanabilen göçebe bir kavim olma özelliği taşımaktadırlar (Rasonyi, 1971:105). Hunların Ti/Kırmızı Ti boyundan oldukları ve ilk Uygur Devlet'ini Guce Hanlığı adıyla 4. ve 5. Yüzyıllarda kurmuş oldukları bilinmektedir. Uygurlar Hun ve Göktürk gelenekleri sürdürmekle birlikte Çinliler ile yakın ilişkiler kurmuş ve Maniheizm dinini kabul etmiş olmalarından dolayı yaşam tarzları ve dünya görüşleri zaman içerisinde farklılığa uğramıştır. Mani dini mücadeleyi reddeden bir din olduğundan halk savaş yeteneği bakımından zayıflamıştır (Günay, 2007:182-187). Bu durum Türklerin karakteristik özelliği olan savaşçılığı olumsuz olarak etkilemiş, Uygur Devleti'nin zayıflamasında ve yıkılmasında etkili olmuştur.

Ancak bununla beraber, Maniheizm nedeniyle Çin'den aldıkları bilimsel eğitimi bünyelerinde muhafaza ederek, erken dönemlerde Doğu Türk boylarının manevi yaşamının gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Dilleri ve yazıları onları Türk boylarının ana kollarından biri haline getirmiştir. Hatta Uygurlar Moğol hâkimiyetine girdikten sonra, bu dil Çağatay dili olarak da adlandırılmıştır. Uygurca'nın Osmanlı'ya dönüşen Selçuklu dilinin eski hali, en arı haliyle gelişmiş eski Türkçe olduğu belirtilmektedir (Zinkeisen, 2011:17). Bu durum Uygurların sadece siyasi anlamda değil, kültürel anlamda da Türk tarihine önemli katkıları olduğunu göstermektedir.

Eski Türk geleneklerinde olduğu gibi Uygur hakanı bazı zamanlar halka ziyafetler vermekte, böylece halkın kaynaşmasını, milli birlik ve beraberliğin pekiştirilmesini sağlamaktadır (İşçi, 2005:161). Bu bağlamda Türk devlet örgütlenmelerine bakıldığında, üniter devlet yapısının unsurlarından biri olan tek millet olgusunun ne denli önem taşıdığı görülebilmektedir.

Uygurların toplum yapısına bakıldığında ise, dinsel hoşgörünün hüküm sürdüğü görülmektedir. Kentlerde her halkın, her dini inancın kendine özel yerleşim yerleri bulunmaktaydı. Manizm, Budizm, Hıristiyanlık, Yahudilik ve Türklerin eski dini inancına bağlı olan insanlar yan yana yaşamaktaydı (Roux, 2007:179). Bu durum aslında Türklerin tarih boyunca tüm dinlere ve inançlara olan hoşgörülü tavrından kaynaklanmaktadır. İslamiyet'ten önce de sonra da kurulan Türk devletlerinde fethedilen topraklardaki milletlerin inancına karışılmamakta, başkaldırmadıkları sürece hoşgörü ile yaklaşılmaktadır.

2.2. İslamiyet'in Kabulünden Sonra Kurulan Türk Devletleri'nde Devlet Örgütlenmesi

İslamiyet'i kabul etmeden önce de düzenli bir devlet örgütlenmesine ve yüksek bir medeniyete sahip olan Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da, devlet yönetimine ilişkin esasları ve kültürlerini İslam dini ile çatışmadığı takdirde birleştirerek yeni bir sentez yaratmışlardır. Tarihte Talas Savaşı'ndan sonra Türkler ile Arapların ilişkilerinin gelişme kaydettiği görülmektedir. Bu da Türklerin yavaş

yavaş İslam dinini benimsemeye başlamasına neden olmuştur. Müslüman olan Türkler zaman içinde Abbasi Devlet içinde önemli mevkiler elde etmiş, bu durumun da etkisiyle kitleler halinde İslam dinini kabul etmeye başlamışlardır. 9. Yüzyılın sonlarında başlayan bu gelişme 13. yüzyıla kadar devam etmiştir (Güler vd., 2007:67-68). Türklerin İslam dinini benimsemesi tarihte birçok gelişmenin seyrinin değişmesine neden olmuştur. Bunların başında da İslam liderliği gelmektedir.

Türk-İslam devletlerinde devletin başında sultan ya da hakan bulunmaktadır. Hükümdar yasaları yapan, yürütmeyi ve yargıyı işleten, tüm yetkileri elinde tutan kişi yani devletin hakimidir. Yürütmenin başı olan hükümdar devlet işlerini genellikle hükümete yani divana devretmektedir. Divan tarafından alınan kararlarda son söz yine hükümdara aittir. Yargının da başı olan hükümdar haftanın bazı günlerinde en büyük yargıç sıfatı ile yargı yetkisini kullanarak adalet dağıtmaktaydı. Türk devletlerinde hükümdarların en önemli özelliği adil olmalarıdır (Güler vd., 2007:90-91). Nitekim Uygurlar zamanında yazılan Kutadgu Bilig ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde yazılan Siyasetname adlı eserlerde hükümdara verilen öğütlerde adil olmaları konusu üzerinde önemle durulmuştur.

2.2.1. Karahanlılar'da Devlet Örgütlenmesi

Tarihte Türkistan'da ilk Müslüman Türk devleti'ni kuran Karahanlılar'ın bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. İslamiyet'i kabul eden ilk hükümdar ise Satuk Buğra Han'dır. Gayrimüslim Türklere karşı mücadelenin de Satuk Buğra Han zamanında başladığı bilinmektedir (Sarı, 1998:86). Bu durumun niteliği bakımından İslam'ın yayılcı politikasından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

Bu açıdan Karahanlıların İslam dinini kabul etmiş olmaları İslam ve Türk tarihi açısından önem taşımaktadır. Böylece Batı Türkleri arasında yaşanan din savaşları sona ermiş ve Çinlilere karşı bir birlik oluşturulabilmiştir. Müslümanlığın kabulüyle birlikte İslam kültürüne de girmiş olan Türkler, Arapların güçlenmesine, dinin yayılmasına da katkı sağladılar. İleriki dönemler de İslam devletleri arasında lider oldular (Uluçay, 2002:19). Böylece önce İslam'ın yayılması için, ileride de

halifelik düzeyinde olmak üzere dünya tarihinde uzun yıllar sürecek bir İslam önderliğinin temelini atmış olmaktadır.

Karahanlı Devleti eski Türk devletlerinden farklı olarak Müslüman olmalarına karşın, önceki Türk devlet örgütlenmesini ve devlet yönetimi prensiplerini devam ettirmişlerdir. Devlet yönetiminde yine ikili bir yapı ve otorite paylaşımı söz konusu olmuştur. İslam dünyasına da örnek oluşturan Karahanlı Devleti'nde, boy töresine bağlılık merkezi idarenin güçlenmesini engellemiş ve iç çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Günay, 2007:208-211). Çünkü büyük hakanlığı ve diğer makamları elde etmek için çatışmalar yaşanmış, bu da önce devletin ikiye ayrılmasına sonra da bölünmesine yol açmıştır.

Akşin (2009:314) devlet yönetiminde İslamiyet öncesi Türkler'in anlayışına benzer diğer bir anlayışın da hâkimiyet anlayışı olduğunu belirtmektedir. Karahanlı devlet örgütlenmesinde modern devlet örgütlenmelerinde örneğine rastlanabilecek düzeyde ileri kanun hâkimiyeti ve devletin halk için var olduğu prensibi yer etmiş olduğu görülmektedir.

Eski Türkler'deki idare etme hakkının hükümdara Tanrı tarafından verilmiş olduğu, Tanrı tarafından hükümdarın önemli meziyetlerle donatılmış olması ve hükümdarın tüm insanlığın hükümdarı olduğu inancı da İslamiyet'ten sonra devam etmiştir. Nitekim halife de yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak kabul edilmektedir. Türklerin İslamiyeti kabul etmesinde özellikle bu anlayışın etkili olduğu da söylenebilmektedir. Karahanlılar'da hükümdarın görevlerinden biri kanunları yani töreyi düzenlemek, ülkenin düzenini ve adaleti sağlamaktır. Kanunların önemi bu dönemde yazılan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde şu şekilde açıklanmaktadır (Yazıcı, 2004:139-140). *“Kanun koy, adaletle iş gör, hiçbir zaman zulmetme. Kötü teamül kurma, iyi kanun koy. Böylece ömrün iyi geçer ve kut'un (devletin, talihin) kur bağlayarak yükselir. Ey kanun yapan, iyi kanun koy. Kötü kanun yapan kimse daha hayatta iken ölmüş demektir”*.

Karahanlılarda ordu tüm Türk devletlerinde olduğu gibi önemli bir yere sahip olmuştur. Özgürlük ve bağımsızlığın sembolü olan ordu görevlerine göre dört gruba

ayrılmaktadır: Devleti ve sarayı koruyan saray muhafızları, hükümdar ve ailesini koruyan hassa ordusu, valiler ve devlet adamlarını koruyan tımarlı askerler ve Türklerin oluşturduğu askeri birliklerdir (İşçi, 2005:168). Karahanlılar'da da ordu teşkilatının güçlü olması Türklerin ordu-millet olma özelliğinin devam ettiğinin göstergesidir. Türkler'in tarih boyunca siyasi örgütlenmelerindeki temel karakteri askeri oluşlarından kaynaklanmıştır.

2.2.2. Gazneliler'de Devlet Örgütlenmesi

Karahanlıların ardından İslamiyet'i kabul etmiş diğer bir Türk devleti'ni de Gazneliler kurmuşlardır. Gazne Devleti Türk tarihinde gerek devlet örgütlenmesi gerekse ordu teşkilatı bakımından önemli bir yere sahiptir. Gazne Devleti Oğuzlar'ın Üçok kolunun Kınık boyu tarafından 969 yılında kuruldu. Afganistan ve Hindistan'ı ele geçiren Gazneliler bu bölgede Türk egemenliğinin temelini atmışlar ve Hindistan'ın Türkleştirilmesinde önemli bir etken olmuşlardır. Ayrıca yıllar sonra Pakistan devletinin kurulmasında da birinci dereceden rol oynamışlardır (İşçi, 2005:169). Gazneliler siyasi yönetimdeki başarıları ile döneminin en disiplinli devleti olarak tanınmışlar ve kendinden sonra kurulan Türk-İslam devletlerine örnek olmuşlardır.

Gazneliler'in devlet örgütlenmesinde Karahanlılar'da olduğu gibi Eski Türk Devletleri'ndeki yapıya benzer bir teşkilatlanma olmakla birlikte, bazı kurumlarında İslamiyet etkisi de görülmektedir. Bunun nedeni ise her iki devletin de Abbasi ve Samanilerle kurmuş olduğu yakın ilişkilerdir. Gazneliler'de sultan devletin sahibiydi. Sultan'dan sonra en yetkili kişi ise vezirdi. Vezir Gazneliler'de Hâce-i Buzurk olarak adlandırılmaktaydı. Vezir devlet işleri ile alakalı tüm konularda söz sahibi idi. Sultan'ın mühürünü taşımaktaydı. Sultan devlet yönetimi ile ilgili vezirle ve diğer yetkili kişilerle fikir alışverişinde bulunmaktaydı (Yazıcı, 2004:189). Yani vezir hükümdarın vekili durumundadır ve merkezi idarenin de en üst düzeyindeki memurdur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ileride Osmanlı'da tamamen bir senteze dönüşecek olan Türk-İslam devlet geleneği Gazneliler ile birlikte kurumsal olarak yerleşmeye başlamış olduğu söylenebilmektedir.

Devlet örgütlenmesinde bir danışma meclisi olmasına rağmen, hükümdar herhangi bir karar alırken meclise danışıp danışmamaya kendisi karar vermektedir. Sivil bürokrasinin yerini ise ordu almıştı. Askeri bir hiyerarşinin hüküm sürdüğü devlet düzeninde halkın ve bürokratların devlete bağlılıkları da casuslar tarafından denetlenmekteydi (İşçi, 2005:171-172). Bazı tarihçiler, bu nedenle Gazneliler'in yönetim sistemini eleştirerek aydınlanmamış despotizm olarak nitelendirmektedirler.

Gazneliler de diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, farklı etnik gruplara ve inanç sahiplerine başkaldırmadıkları sürece müsamaha göstermiştir. Farsça ve Arapça'yı konuşma dili olarak Gazneliler'de yöneticiler İslami isimler ve unvanlar kullanmışlardır (Günay, 2007:217). Gazneli Devleti'nin halkı ve ordusu Türk olmakla beraber klasik bir İslam devleti tipinde bir devlet olma özelliği taşıdığını söylemek mümkündür. Arap-Fars kültürünün göçebe Türk kültürüyle kaynaşarak yeni bir sentez oluşturması Karahanlılar ile başlamış, Gazneliler ile devam etmiştir.

Gazneliler de Müslümanlığı dünyaya yaymak amacıyla hareket etmişlerdir. Hindistan'ı Müslüman yaptıktan sonra burada birçok cami, medrese, mescit inşa etmişlerdir. Bu da mimarlığın gelişmesine katkı sağlamakla birlikte, Türk, İran ve Hint sentezi yapıların meydana gelmesinde de etkili olmuştur (Uluçay, 2002:42). Sonuç olarak bakıldığında, İslamiyet'in Türk devlet geleneğine Karahanlılar ile girdiği ve Gazneliler dönemi ile birlikte aslında örgütlenmede bir geçiş dönemi yaşandığı görülmektedir. İslamiyet'in etkilerinin Türk devlet örgütlenmesinde tam olarak yerini alması Büyük Selçuklular ile başlamıştır.

2.2.3. Büyük Selçuklular'da Devlet Örgütlenmesi

Selçuklu ailesi Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Oğuzlar onuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman olmaya başlamışlardır. Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Selçuk Dokak'ın soyundan gelen İslamiyet'i ilk kabul eden kişidir (Yazıcı, 2004:206). Karahanlılar ve Gazneliler'in ardından İslamiyet'i benimseyen bir diğer Türk Devleti Selçuklular tarafından kurulmuştur. Bu bağlamda Türklerin tarihte kurmuş olduğu dört büyük imparatorluktan biri olma özelliği taşımaktadır.

Ortaçağ'ın en önemli olaylarından biri olan Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması dünya ve Türkiye tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Türklerin Anadolu'yu ana vatan yapmasında başlıca etkendirler. İslamiyet'in Selçuklular tarafından kabul edilmiş olması da Müslümanların dünya tarihinde gücünü arttırmakla birlikte İslamiyet'te Arap hâkimiyetinin de son bulmasını sağlamıştır (Uluçay, 2002:47). Bu sayede İslam tarihi Türk tarihine dönüştürülmüş olmaktadır.

Selçuklu Devleti'ni diğer Türk-İslam devletlerinden ayıran özellik, temellerinin İslami bir çevrede atılmış olmasıdır. Bu devlette daha farklı bir siyasi ve sosyal yapının oluşmasına neden olmuştur. Bu sosyal yapı Eski Türk devletlerindeki hakimiyet anlayışı ile İslamiyet'e ait sosyal hayat ve teşkilatçılığının birleşiminden oluşmaktadır (İşçi, 2005:174). Yani yönetim gelenekleri eski Türklerinkine benzerken devletin temeli İslamiyet üzerine kurulmuştur. Bu noktada Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra devlet örgütlenmesinde Türk-İslam sentezini gerçek anlamda ilk defa Selçuklularla birlikte oluşturduklarını söylemek mümkündür. Findley (2012:99) Selçuklular'ın yönetim tarzında oluşan bu sentezin Türk siyaset kültürüne yeni unsurlar katmakla birlikte, eski sorunların bazılarını da çözümsüz bırakmış olduğunu belirtmektedir. Hükümdar ailesinin yani hanedanın kolektif yönetim düşüncesi korunmaya devam ettiğinden dolayı taht kavgalarının yaşanmasının önüne geçilememiştir.

Selçuklu Devleti'ni Türk ve İslam tarihi açısından önemli kılan çeşitli gelişmeler bulunmaktadır. Selçuklu Devleti'nin gelişmeye başladığı dönemlerde Abbasiler Bizans, Şii Büveyhoğulları ve Fatimilerin baskısı altındaydı. Halifenin Büveyhoğulları tarafından esir alınması üzerine, Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Bağdat'a girmiştir. Büveyhoğulları ise Kuzey Irak'a kaçarken, Tuğrul Bey o yönde ilerleyerek topraklarına başka devletleri de katmıştır. 1058 yılında ise tekrar Bağdat'a dönen Tuğrul Bey, Halife tarafından Batı'nın ve Doğu'nun Sultanı ilan edilmiştir. Gerçekleşen bir törenle de halife dünyevi yetkilerini Tuğrul Bey'e devretmiştir (Güler vd., 2007:78). Böylece İslam dünyasında siyasi otorite Türklere ait olmuştur. Bununla birlikte artık halifelik siyasi bir makam olmaktan çıkmış ve dini bir makam haline gelmiştir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması bakımından bunun laikliğin bir örneği olduğu söylenebilmektedir.

Selçuklular'da da devlet hükümdara aittir. Devlet hükümdar ve ailesinin ortak malı olarak kabul edilmektedir. Hükümdara Sultan, sultanın oğluna ise Melik denmektedir. Devlet çeşitli kısımlara ayrılmaktadır ve hükümdar ailesi tarafından yönetilmektedir. Melikler içişlerinde serbest olmakla birlikte, dış işlerinde Sultan'a bağıdırlar ve son söz her zaman Sultan'a aittir (Anadol ve Abbasova, 2001:310-311). Buradan anlaşılacağı üzere Türk yönetim geleneğinde yer alan merkeziyetçi yapı ve hükümdarın mutlak otoritesi Selçuklular'da da aynı anlayışla devam ettirilmektedir.

Hükümdardan sonra en yetkili kişi ise vezirdir. Vezirin görevi devlet organlarını yürütmektir. Merkezi yönetimin üst düzey teşkilatı olan Divan-ı a'la vezirin idaresindedir. Hazinesinin ve diğer kurumların da faaliyetlerini denetleme yetkisine sahiptir. Ayrıca teşkilat içindeki atamaları gerçekleştirme görevini de yürütmektedir. Sadece iç işlerde değil, devletin dış politikasında da söz sahibidir (Agacanov, 2006:159). Vezir Selçuklu Devleti'nde en yüksek makam olmakla birlikte günümüz başbakanının görevlerini yürüttüğü söylenebilmektedir.

Selçuklularda yönetim hükümdarlığa göre düzenlendiğinden, yönetim biçimi demokratik monarşi olarak adlandırılmaktadır. Hükümdar tüm yetkilere sahip olmakla birlikte kanunlara, törelere uymak zorundadır. Bundan dolayı hükümdarın davranışları da yasalar aracılığıyla sınırlandırılmış, din ve geleneklerden meydana gelen sınırların dışına çıkılamazdı. Hükümdar yetkisi dahilinde olmakla birlikte tek başına karar vermez, devlet erkanına danışarak kararları uygulamaya alırdı (İşçi, 2005:177). Bu şekilde bir yönetimin mevcudiyeti de hükümdarın despot bir yönetim anlayışına sahip olarak ülkeyi yönetmesini engellemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti Anadolu'yu bir Türk yurdu olarak seçmiştir. Tuğrul Bey döneminden itibaren Selçuklu sultanları Türkmenleri Bizans yönetimindeki Anadolu'ya yönlendirmişlerdir. Bununla beraber Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı yenmeleri de Haçlı Seferleri'nin başlanmasına sebep olmuştur (Merçil, 2011:112). Bu gelişmeler ışığında; Büyük Selçuklu Devleti ile birlikte Anadolu'daki Türk varlığının temelleri atılmıştır. Ayrıca Haçlı Seferleri ile birlikte Büyük Selçuklu Devleti İslam dünyasının koruyucusu olmuş ve onlarla mücadele etmiştir. Türk

yönetim kültürü ve İslam kültürünün birleşmesi de yine bu dönemde söz konusu olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti kendinden sonra kurulan Türk-İslam devletlerine devlet örgütlenmesi bakımından örnek oluşturmuştur.

2.2.4. Türkiye Selçukluları Devleti'nde Devlet Örgütlenmesi

Türkiye Selçuklu Devleti, Türk tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Anadolu'nun anayurt olmasına 1176'da kazandığı Miryokofalon zaferi yol açmıştır. Ayrıca uyguladığı politikalarla Anadolu tarihinin en görkemli refah seviyesini tutturmuştur (Sarı, 1998:151). Bu bağlamda Türkiye Selçukluları Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye Selçukluları'nın en önemli hükümdarların biri Alâeddin Keykubat olmuştur. Başarısı ise sadece askeri anlamda değil, barışın ve dinin de en önemli koruyucusu olmasından da kaynaklanmıştır. Hüküm sürdüğü şehirlerde birçok medrese, okul ve kervansaray yaptırmıştır. Moğol istilası nedeniyle Batı'ya kaçan İslam bilginlerine de ön ayak olmuştur (Zinkeisen, 2011:36). Devlet örgüt yapısının gelişmesinde sadece siyasi ya da ekonomik gelişmeler değil; sosyal, kültürel, bilimsel ve dinsel gelişmelerin varlığı da katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan Alâeddin Keykubat döneminde yaşanan bu gelişmeler, Türk siyasal örgütlenme tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

Anadolu Selçukluları'nda da Büyük Selçuklular'da olduğu gibi siyasal güç hükümdar ailesinin ortak malı olarak kabul edilmektedir. O dönemde mevcut diğer siyasal örgütlenmelerde de benzer bir durum söz konusu olmuştur. Ailenin adı devletin adı, dini de devletin dini olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle hükümdara karşı gelmek aynı zamanda dine de karşı gelmek anlamında nitelendirilmektedir (Sarı, 1998:140). Bu açıdan değerlendirildiğinde İslamiyet sonrası Türk devletlerinde yönetim geleneğinde Eski Türk devletlerindeki siyasal örgütlenmeden daha farklı bir anlayışın geçerli olmaya başladığı görülmektedir. Öyle ki, Eski Türkler'de hükümdar Tanrı tarafından görevlendirilmiş olmakla birlikte, halka hizmet etmek için var olmaktadır. Yani bir nevi milli egemenlik durumu söz konusu olabilmekteydi. Oysa İslamiyet'ten sonra kurulan Türk devletlerine bakıldığında bu anlayışın terk edilmeye

başlandığı görülmektedir. Burada elbette o dönemin genel siyasal örgütlenme yapılarının etkisi bulunmaktadır. Ancak İslamiyet'in kabulünün de bu anlayışta bir değişikliğe yol açtığı da ortadadır.

Türkiye Selçukluları'nda yönetim örgütlenmesi Büyük Selçuklu'nun taklidi şeklinde yapılmıştır. Selçuklu sistemi de aslında Ortadoğu toplumlarında görülen örgütlenmenin tarihsel bir sentezinden meydana gelmektedir. Eski Türklerin bu yapıya en önemli katkısı ise askeri örgütlenme alanında olmuştur. Türkiye Selçukluları bu anlamda bürokratik ve askeri örgütlenme biçimlerinde Türk-İslam yönetim geleneğinin bir sentezi ile yapılmışlardır. Merkezi hükümette ise her biri günümüz bakanlıklarına eş çeşitli divanlar bulunmaktaydı. En büyük karar organı ise hükümdar ya da vezir başkanlığında toplanan divan-ı saltanat idi. İkinci derecede önemli diğer divanları ise; divan-ı istivfa (maliye), divan-ı pervane (arazi ve iktâ işleri), divan-ı arız (ordunun levazım ve mali işleri), divan-ı tuğra (yazışma) ve divan-ı israf (mali idari işler) oluşturmaktadır (Ortaylı, 2012:101-103). Her bir divanın görevi ve sorumlulukları farklı olmakla birlikte, divanların başkanları da günümüz bakanlarını oluşturmaktadır. Bunların hepsi de hükümdara bağlı olarak görevlerini yürütmektedir.

2.2.5. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Örgütlenmesi

Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıkışı 13. yüzyılın ikinci yarısına tekabül etmektedir. Çıkış sürecini belirleyen üç neden bulunmaktadır. Bunlar; Oğuzların Anadolu'ya göçleri ve Selçuklu saltanatının kurulması, Moğol istilası ve buna bağlı olarak Türk-İslam hareketinin hız kazanması ve Türkiye'nin konumu dolayısıyla ticaret yolları üzerindeki öneminde herhangi bir değişiklik olmamasıdır (İnalçık, 2009:3). Bu bağlamda göçlerle bir Türk yurdu haline gelen Anadolu'da Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim örgütlenmesini örnek alarak kurulan Osmanlı, Türk-İslam hareketinin de uzun yıllar sürecek öncülüğünü üstlenmiş bir imparatorluk olmuştur.

Osmanlılar'ın hâkimiyet anlayışında Türk-Moğol, İslam ve Roma hâkimiyet gelenekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Çin, Hint ve İran'ın da izlerine

rastlamak mümkündür. Osmanlı'da Türk-Moğol anlayışında yer alan karizmatik lider ve geleneksel yönetim anlayışı yer almaktadır. İslam hâkimiyet geleneğinde yer alan Allah'ın hükümlerine altında hükümdarların dinin emirlerine göre yeryüzünde adaletli ve doğru bir yönetim uygulamaya çalışması da Osmanlı hâkimiyet anlayışında da yer almaktadır. Bunun yanı sıra Roma, Çin, Hint ve İran'ın hâkimiyet anlayışlarındaki bazı siyasi, sosyal ve iktisadi unsurlar da gerek coğrafi (komşuluk), gerekse sosyal (evlilikler, kabul edilen dinler) gibi bazı etkileşimler neticesinde Osmanlı hâkimiyet anlayışında yer almıştır (Gündüz, 2012:16-21). Bu açıdan bakıldığında Eski Türk devletlerinde yer alan liderin karizmatik oluşu –ki bu Tanrı'dan kaynaklıdır - Tanrı tarafından yeryüzünde görevlendirilmiş olduğu inancı, Osmanlı'da halifelik makamının da hükümdarda olması neticesinde, dini ve siyasi bir güç olarak yeni bir görünüm kazanmıştır. Bununla birlikte Eski Türk devletlerindeki gibi hâkimiyetin kaynağı Tanrı'ya dayandırılmıştır.

Böylece 14. yüzyıla gelene kadar kurulan Türk devletlerinden devlet yönetimi konusunda edinilen tecrübeler Osmanlı devlet adamları tarafından başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Bunda en çok etkili olan ise devlet idaresi konusunda bilgi ve tecrübelerini, Osmanlı'nın hizmetine girerek aktaran Anadolu Selçuklu devlet adamlarıdır (Ünal, 2002:17). Bu sayede Osmanlı devlet adamları teşkilatlanma konusunda hem daha önceki devlet tecrübelerinden hem de çeşitli kültürel etkileşimler kaynaklı bir örgüt yapısı oluşturabilmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapıları bakımından yönetimde iki kurum yer almaktadır. Bu kurumlar devlet ve din nitelikli olmak üzere, Osmanlı Yönetim Kurumu ve Osmanlı İmparatorluğu İslamiyet Kurumu'dur. Osmanlı Yönetim Kurumu; sultan ve ailesi, saray erkânı, hükümette yer alan yönetici kadrolar ve ordudan oluşmaktadır. İslamiyet Kurumu ise hocalar, din adamları, hukukçular, yargıçlar, dervişler ve emirlerden oluşmaktadır (Lybyer, 1987:41-42). Bu bağlamda Osmanlı'da devlet yönetiminde ikili bir kanun hukukunun varlığından söz edilebilmektedir. Çünkü her iki kurumun da yönetimde kendi alanlarında söz söyleme yetki ve iktidarları bulunmaktadır.

Osmanlı'nın temel devlet politikalarından birini "Cihanşümul" oluşturmaktadır. Cihanşümul, bir dünya devleti olabilmek için fetih yapılmasını öngören bir politikaydı. Bu devlet felsefesinde gaza ettiğine inanan, bunu geleneksel bir algılamaya, dinsel bir eğilim ve motife dayandıran bir ülkü ön planda tutulmaktaydı. Tahta geçen padişahların en önemli görevi, Dar'ül Harb olarak adlandırılan İslam ülkesi olmayan ülkeleri topraklarına katmaktı. Fetih aynı zamanda varlık, para, zenginlik ve güç de demekti (Arı, 2011:43). Bu bağlamda gaza aslında Osmanlı'nın temel ideolojisini de oluşturmaktadır. Devlet merkezîyetçiliğinin ve askeri yapının gelişmesinde etkili olan gaza hareketi aynı zamanda Osmanlı'nın İslam ülkelerinin koruyucu olma statüsünü de oluşturmuştur.

Osmanlı padişahlarına ilk dönemlerinde bey, gazi ve sultan denilmekteydi. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren ise han, hakan, şah, padişah, şehinşah ve hünkar gibi ünvanlar verilmeye başlanmıştır. Yavuz Sultan Selim'den itibaren ise halife ünvanı da kullanılmaya başlanmıştır. Padişah ise büyük şah anlamında olan ve en çok kullanılan unvan olmuştur (Gündüz, 2012:29). İslam geleneğine göre, sultanın olgun ve akli başında bir erkek olması gerekmektedir. Ancak Osmanlı'da tahta çıkış bir kurala ya da yasaya bağlı değildi. Çünkü Eski Türk inanç sistemine göre, hükümdar Tanrı tarafından atandığından değişmeyen bir yasa koymak, Tanrı'nın iradesine karşı gelmek anlamına gelmekteydi (İnalçık, 2008:65). Bu nedenle, Tanrı hangi şehzadenin ülkeyi yönetmesini istiyorsa tahta onun geçeceğine inanılmaktaydı. Nitekim taht için gerçekleştirilen bu kavgalar da aslında Tanrı'nın buyruğu, iradenin gerçekleşmesinin bir sonucu olarak görülmekteydi.

Osmanlı şehzadeleri 17. yüzyıla kadar sancaklara tayin edilerek, idari ve askeri işleri buralarda öğrenmekteydiler. Tahta geçme konusunda ise başkente yakın olan sancakta görevlendirilen şehzadenin diğerlerine oranla şansı daha yüksekti. Ancak bu durum taht kavgalarının yaşanmasına neden olmaktaydı. Şehzadelerin taht kavgasına girişmelerinde sancaklarda nüfuz ve destekçi kazanmaları etkili olmaktaydı. Bu nedenle III. Mehmed'den (1595-03) itibaren şehzadeler sarayda kafes adı verilen hücrelerde hapsedilmeye başlandı (Ortaylı, 2012:172-173). Bu durum şehzadelerin ileride iyi birer yönetici olabilmeleri için sancaklarda aldıkların eğitimin de önünü kesmiş oldu.

Osmanlı hâkimiyet idaresine bakıldığında ise, iktidarın kendi şahıslarında toplandığı bir yönetim şeklinin bulunduğu görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı fethettikleri topraklarda öncelikle mevcut aristokrasiyi tasfiye etmiş, idari görevlere de sadece sarayda eğitim görmüş olan kulları getirmiş, ulemayı da kendi hizmetlerine almışlardır. Kullar icra yetkisini kullanma ile, ulema ise hukuki ve mali işler ile görevlendirilmişlerdir. Bu kesimler merkeze bağlı iken, birbirlerinden bağımsız bir şekilde hareket etmekteydiler (İnalçık, 2013:44). Bu durum Osmanlı'nın merkeziyetçi yönetime verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı devlet örgütlenmesinde Divan-ı Hümayun önemli bir işleve sahiptir. Divan-ı Hümayun padişahın başkanlığından toplanan, devlet idaresi, bütçe, kaza mahkemeleri, çözülememiş şer'i ve hukuki davaların görüşüldüğü en yüksek mahkeme ve idari makamdır. Divan toplantılarına; veziriazam, vezirler, kadıaskerler, defterdarlar ve nişancılar katılmaktaydı. Gerekli durumlarda Şeyhülislam, Katan-ı Derya ve Yeniçeri Ağası da divana çağrılmaktaydı (Gündüz, 2012:34-35). Divan yani günümüzdeki karşılığı ile Hükümet, Osmanlı devlet örgütlenmesinde bu anlamda yürütme işlevini gerçekleştiren organ olma özelliğini taşımaktadır.

Tüm İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da hükümdar halk arasında adaleti sağlamakla görevli olduğundan, haftanın iki günü halkın şikâyetlerini birebir dinlemekteydi. Bu şikâyetler, padişah adına otorite icra edenlerinin yolsuzluklarının yanı sıra padişahın bir emri ya da bir kanun hakkında da olabilmekteydi. Bu sayede ülkenin her yerinde toplumsal düzeni korumak daha mümkün olabiliyordu (İnalçık, 2005:17). Hükümdarın, halkın şikâyetlerini dinlemeyi bir yönetim geleneği olarak nitelendirmiş olması, otoritesini göstermek için bunu bir araç olarak kullandığının da göstergesi olmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı'da hükümdarın mutlak gücü vardır ve bu güç her şeyin üzerindedir. Yeryüzünde Tanrı'nın adaletini yerine getirmekle görevli olması da bu gücün kaynağını oluşturmaktadır.

Osmanlı devlet kavramının temeli, Türk yönetim geleneğini sürdürmenin yanı sıra, eski Ortadoğu'dan gelmektedir. Ortadoğu devlet kuramının temel ilkeleri, şeriat esaslarına dayanmakla birlikte, Osmanlı'da değişikliğe de uğramıştır. Osmanlılarda da tüm İslam hükümdarları gibi, İslam ümmetinin başı olan hükümdarın görevi, halkı

yani reayayı, Tanrı'nın buyurduğu şeriat yolunda gütmektir. Değişiklik ise, İslam devletlerinde hükümeti etkin bir şekilde denetleyen bürokratlar varken, Osmanlı'da hükümet İslam'ın ideallerini gerçekleştirme görevini üstlenmiş, iktidar tek başına iktidar olmaktan çıkmıştır (İnalçık, 2009:73). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Eski Türk devlet geleneğinde hükümdarın kanun yapma, kural koyma yetkisinin, Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte, özellikle de Anadolu Selçuklu Devleti'nde itibaren artık yerini şeriat kanunlarına bıraktığı görülmektedir. Hükümdar şeriatın yani İslam kanunlarının uygulayıcısı konumuna geçmiştir. Bu da Türk-İslam Devlet geleneği başlı başına bir sentez sonucunda yeni bir oluşum sonucu meydana geldiğini göstermektedir.

Bu yeni oluşumun şeriatı aşan bir hukuk düzeni geliştirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü hükümdarın şeriat kanunları üzerinde herhangi bir kişisel yorumda bulunma yetkisi bulunmamaktaydı. Buna karşın hükümdar kendi iradesine dayanarak şeriatın hüküm alanı içerisinde olmayan konular hakkında kanun koyma yetkisine sahipti (İnalçık, 2005:27). Yani Türk devlet geleneğinde yer alan hükümdarın kanun koyma ve yapma yetkisi, İslam kanunlarıyla çakıştığı ölçüde sona ermektedir. Hükümdarın mutlak güç olmasına karşın şeriat kanunları aksine bir karar vermesi ya da verilen kararlara müdahale etmesi söz konusu olmamaktadır.

Şeriat ile ilgili konularda kararları verme ve bununla ilgili fetva verme yetkisi şeyhülislama aittir. Hükümdarın çıkardığı kanunlar ile şeriat kanunlarını uygulayanlar ise kadılardır. Bununla beraber şeriat kanunları ile ilgili her konuda en yüksek otorite olan şeyhülislamın hükümete ya da hukuki idareye müdahale etme hakkı bulunmamaktaydı. Ancak 18. yüzyıldan itibaren yönetimle ilgili hemen her konuda şeyhülislamın fikrini almak bir gelenek haline gelmiştir (İnalçık, 2013:44). Şeyhülislamın yönetime müdahalede bulunmaya başlaması da Osmanlı'nın özellikle çöküş döneminde birtakım yenilikleri kabul etmesinin önünde engel teşkil etmiştir.

Osmanlı'da devlete vergi ödeyen ve yönetilen, Müslüman ya da Gayrimüslim halkın tümüne reaya denilmekteydi. Hâkimiyet anlayışı Tanrı'ya dayandığından reaya, Allah'ın yeryüzünde padişaha bıraktığı emanetler olarak kabul edilmekteydi. Hükümdar ise bu emanetleri adaletli bir şekilde yönetmekle sorumluydu. Yönetilen

reayanın da görevi hükümdarın emirlerine itaat etmektir. Osmanlı'da adaletli yönetim devlet çarkının düzenli işlemesi bakımından önemli bir yer tutmaktaydı. Bunun sebebi ise adaletli yönetim ile reayanın huzur ve güven içinde yaşayacağı, üretiminin artacağı, bunun ise devlet hazinesine giren vergi gelirlerinin artacağı ve böylelikle hazinenin zengin olacağı, buna bağlı olarak da hükümdarın güçlü bir orduya sahip olup iktidarının da güçlü olacağı düşüncesinin hakim olmasıydı (Timur, 2000:97-98). Bu düşünce Osmanlı'da devletin temelini adalet ilkesini dayandığını ve devlet sisteminin düzenli işlemesinin toplumsal sistemin de düzenli işlemesi ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı devlet örgütlenmesinin temel kurumlarından birini ise kul sistemi oluşturmaktadır. Kul sisteminde sarayda ve devlet hizmetlerinde kullanılmak üzere kölelerden bazılarının seçilip yetiştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu geleneğin Ortadoğu İslam devletlerinden geldiği bilinmektedir. Özellikle merkeziyetçi bir yapı kurmayı amaçlayan Yıldırım Bayezid döneminde tam bir gelişme gösteren kul sistemi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise en geniş uygulama alanına erişmiştir (İnalçık, 2008:205-207). Bu geleneğin İslamiyet ile birlikte Türk devlet örgütlenmesine dahil olduğu, Eski Türklerde ve İslamiyet'in kabulünden sonra kurulan ilk Türk devletlerinde sınıfsız bir toplum yapısının varlığından dolayı Türklere ve Türk yönetim geleneğine ait olamayacağının kanıtı olma özelliğini taşımaktadır.

Osmanlı'nın bürokratik yapısındaki gerçekleşen köklü değişiklikler, Tanzimat ve Islahat Fermanları'na dayanan modernleşme sürecinde gerçekleşmiştir. Bu dönem, günümüzdeki anlamda bakanlıkların oluşturulması, askeri alandaki yenilenmeler, rüşvet ve yolsuzluklarla mücadele, memurların güvenceye kavuşturulması gibi birçok kurumsal reform hareketlerinin gerçekleştiği bir dönem olmuştur (Eryılmaz, 2012: 294). Böylece Tanzimat dönemi ile başlayan bu modernleşme süreciyle birlikte Osmanlı'da devlet yönetiminde merkeziyetçilik anlayışı hakim olmuştur. Modern merkeziyetçi devlet anlayışı Cumhuriyet döneminde özellikle Tek Parti Dönemi'nde de sürdürülmüştür.

2.2.5.1 Osmanlı İmparatorluğu Devlet Örgütlenmesinde Etkili Fikir Akımları

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren Türk-İslam sentezi bir yönetim yapısının oluşmasında ve son dönemde imparatorluğu kurtarma amacını güden bazı fikir akımları etkili olmuştur. Bunlar; Batıcılık, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülüktür.

Özellikle son dönemde imparatorluğu kurtarmayı amaçlamak için etkin olan fikir akımlarının başarılı olamamalarının ise bazı ortak sebepleri bulunmaktadır. Kili (95:182), bu fikir akımlarının güttükleri amaca ters düşen düşünceleri uygulamaya koymak istediklerini belirtmektedir. Bununla birlikte gerçek sorunu bütünüyle göremeyerek, soruna köklü bir çözüm bulma sürecinden uzak kaldıklarını, çağdışı kalmış bir devlet ve toplum yapısını yan desteklerle sürdürebileceklerine inanmış olmalarıdır. Batı'yı yani çağdaşlaşma ve modernleşmeyi gerçek anlamda bilmemeleri ve anlayamamaları da bu sebeplerden birini oluşturmaktadır.

2.2.5.1.1. Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nde özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra yaygınlaşan, Batı'yı örnek alarak yenileşme hareketlerini içeren bir siyasal akımdır (Hanioglu, 1985:1382). Bu bağlamda Batılılaşmanın sadece II. Meşrutiyet dönemine ait değil, bu dönemde sistematik hale gelmiş ve o dönemin ihtiyaçları çerçevesinde ön plana çıkmış bir siyasal akım olduğunu söylemek mümkündür.

Batıcılar, Batı'yı bir medeniyet olarak kabul etmekte ve ondan başka ikinci bir medeniyet olmadığını öne sürmektedirler. Bilimsel ve sanatsal anlamda her türlü ilerlemenin Batı'nın ürünü olduğunu, bu nedenle dünyaya Batı'nın hakim olduğunu ve Osmanlı'nın bu anlamda Batı'yı takip etmesi gerektiğini belirtmektedirler. Öyle ki, Batıcılara göre, Osmanlı ile Batı arasındaki ilişki güçlü-zayıf ve bilgi-bilgisizlik arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır (Tunaya, 2010:69). Batıcılar daha üstün gördükleri Batı'yı bilim, teknik ve sanat anlamında takip etmek, yenilikleri almak gerektiğini

ifade etmekteydiler. Ancak bu yeniliklerin nelerle sınırlı olacağı da Batıcıların hem kendi içlerinde hem de Osmanlı yöneticileri ile tartışma konusu olmuştur.

Hanioğlu (1985:1388) Batıcılığın öteki kurtuluş çarelerine nazaran, daha reformist bir akım olduğunu; hukuk, aile, eğitim gibi alanlarda sınırlı da olsa, modernleşme sürecine ılımlı yaklaşıldığını belirtmektedir. Medeni olabilmek için Batılı değerlerin benimsenmesi gerektiğini düşünen Batıcıların başında Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi isimler geliyordu. Düşüncelerini çoğunlukla İctihad ve İleri adındaki dergilerde ifade eden Batıcılar, mevcut yapının ıslahatlarla düzeltilemeyecek kadar bozuk olduğunu düşündüklerinden, devletin kurtulması için eskiye ait ne varsa yıkıp, onun yerine az çok Batılılaşmış olan bilgi ve ahlaka, başka bir ifadeyle, epeyce Frenkleşmiş olan bir toplum tasarlamaktaydılar.

Osmanlı yöneticileri yaşanacak bu değişimin Batı'nın teknolojisinin alınması hususunda olması gerektiğini savunurken, Batı ile temasta olan seçkinler daha derin bir değişikliğin olması gerektiğini belirtmişlerdir. Batı'daki yeniliklerin alınmaması halinde çağın gerisinde kalınacağını belirtmenin yanı sıra, kendi mevcut sistemlerini, geleneksel değerlerini de Batı karşısında aciz olarak nitelendirmişlerdir. Batılılaşma taraftarları, İslamiyet'in toplumsal gelişme önünde en önemli engel olduğunu, Batı'nın üstünlüğünün tartışılmaz bir temel olan bilime dayandığından ona karşı çıkmanın anlamsız olduğunu savunmaktadırlar (Hanioğlu, 1985:1382-1384). Osmanlı toplumunun Batı'ya yönelmesini önleyen etken olarak geleneksel değerler ve din kurumunu gören Batıcılar, çağın gereklerine ters düşen bu değerlerden toplumu kurtarmak gerektiğini belirtmektedirler.

Batıcılığı savunan bu aydınlar, uygar bir toplum olabilmek için ayırım yapmadan Batı'nın tüm değerlerini benimsemek ve almak gerektiğini belirtmekteydiler. Çünkü onlara göre, maddi kültür soyut değerlerden oluşmaktaydı ve sadece Batı'nın teknolojisini almak, bu teknolojiyi yaratan kültürel ortamı ve düşünce biçimlerini almadan sadece bir taklit olabilir şeklinde düşünmekteydiler (Arı, 2011:148). Bu bağlamda Batı'daki yenilikleri tümüyle almaya başlayan Osmanlı'da farklı bir toplumsal süreç başlamış olmaktadır.

Batı'dan örnek alınarak gerçekleşen değişim sadece teknolojik yenilikler, yeni eğitim kurumlarının kurulması, kılık kıyafetlerin değişmesi gibi alanlarda olmamıştır. Bu değişimle, kendi toplumsal gerçekliklerinin dışında bir realiteyi gerçekleştirmeye çalışan bir seçkin grubu da ortaya çıkmıştır (Hanioğlu, 1985:1383). Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal örgütleniş kitle ve seçkinler olduğundan, seçkinlerin oynadığı toplumsal rol daha önemli olmaktadır. Bu bağlamda bu gelişmeler de seçkinleri kapsamıştır. Halkın Batılılaşma hareketlerini yakından izlemesi, takip etmesi veya desteklemesi gibi bir durumun olmadığını görölmektedir.

Bununla birlikte Batıcıların ve özellikle de Abdullah Cevdet'in fikirlerinin çoğunun Batıya alternatif olan siyasal bir devrim projesi olmadığını söylemek mümkündür. Bu akım o dönemde devleti içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarmak için Batı medeniyeti ekseninde devleti ve toplumu daha fazla ve daha çabuk nasıl Fransızlaştırabiliriz sorusuna aranan yanıtlar niteliği taşıymaktaydı. Bu nedenle Batıcılığın, Kemalizm gibi kurtuluğu, Batı'ya karşıt bir duruşun sergileyerek ve varlığını büyük ölçüde laiklik eksenine dayandırarak devrimci bir hareket haline gelme durumu olamamıştır (Ozankaya, 1996:60). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Batıcılık o dönemde Osmanlı'yı bir süre ayakta tutabilmesine karşın, niteliğine uygun bir gelişme gösterememiş, yenileşme ve gelişme tüm alanlarda özümşenerek gerçekleşemediğinden başarıya ulaşmamıştır.

2.2.5.1.2. İslamcılık

İslamcılık, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı'da kendini gösteren bir siyasal akımdır. Türkçölük ve Osmanlılığa karşı başlamış olan bu akım, özellikle İkinci Meşrutiyet'ten sonra etkili olmuştur. Bu akımın savunucuları Batıcılığa karşı çıkmakla birlikte, İslam ölkelerinin halifeliğin birleştirici etkisi altında bir araya gelmesi gerektiğini savunmuştur (Devrim, 1974:811). İslamcılar, dinle devleti birleştiren teokratik düzenin ve şeriatın devamlılığını savunmaktadır.

O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan Abdülhamid'in, İslamcılık akımını iki amaç doğrultusunda geliştirdiği belirtilmektedir. Bunlar; Osmanlı Müslömanları arasında bir birlik oluşturabilmek ve Osmanlı topraklarında barışı

devam ettirebilmektir (Karpas, 2010a:571). Bu bağlamda Sultan Abdülhamid ulusçuluk akımları ile etkili olmaya başlayan ulus devlet bölünmelerini önlemek için işlevini tam anlamıyla yerine getiremeyen Osmanlıcılık akımının yanı sıra İslamcılık akımını kullanmıştır. Bununla birlikte ülke barışını korumayı da bu yol üzerinden sağlamaya çalışması da yine toprak bütünlüğünü korumak adını gerçekleştirmiştir.

İslamcılar Osmanlı'nın içinde bulunduğu zayıflığın ve geriliğın sorumlusunun İslam dininin kendisi değil ama gelenek, yerleşik kurumlar ve dış etkiler altında devam eden yanlış uygulamalar olduğunu düşünmekteydiler. Bu çöküşün geniş ve fikri olarak bir temele dayandığını düşünen İslamcılara göre, saltanat rejimleri de burada olumsuz anlamda etkili olmakta, özellikle ulemanın geleneksel yapısı da gerilemeyi pekiştirmektedir. İslamcılar bu durumdan kurtulmak için, İslami bir uyanışın gerçekleşmesi ve cihad ruhunda birleşilmesi ve ulema gibi geleneksel kurumların mevcut durum içerisinde ilerlemenin sağlanabilmesi için gerçek çözümler bulması gerektiğini belirtmişlerdir (Bulaç, 2011:59). İslamcılar; İslam'a dönüş ile şeriatı savunurken, cihad ruhu ile de İslami bir birliği hedeflemektedirler. Onlara göre, sömürgeci Batı'ya karşı gelebilmek için tüm İslam çatısı altında toplanmak gerekmektedir. Ayrıca ulemanın çözüme yönelik olmayan ve ilerlemeyi engelleyen önerilerinden dolayı da geleneksel yönetim anlayışını da eleştirmektedirler.

Bununla beraber İslamcılar, Müslümanlığın Batı Medeniyeti'ne göre daha üstün olduğunu savunmaktadır. Onlara göre, Batı'nın sahip olmakla övündüğü demokrasi, zaten yüzyıllar önce İslam Medeniyeti'nde kurulmuştur. Bununla beraber Batı maneviyat ve ahlak bakımından İslam'dan çok daha geridedir ve zayıftır. İslamcılara göre bunun da en önemli sebebi, Batı'nın din ve devlet işlerini birbirinden ayırmış olması yani laik yapısıdır. Siyaset din ve ahlaktan arındırılmış ve böylece başıboş kalmıştır (Tunaya, 2010:72). İslamcılar, İslam Medeniyeti'nin teokratik yapısının, toplumda ve devlet düzeninde ahlaksal boyutun korunmasında olumlu bir rol oynadığını öne sürmektedirler. Onlara göre laik yapısı ile Batı ahlaktan ve maneviyattan uzaklaşmıştır. Bu nedenle de laiklik İslamcılara göre, Müslümanlığa uygun değildir ve İslam Medeniyeti de bu nedenle Batı'dan üstündür.

İslamcılık, toplumsal değişim karşısında en tutucu olanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal düzenin üretimi ve yeniden üretiminden insan aklını kusurlu olarak görmekte ve inkar etmekte olan bağnaz bir yaklaşım olarak kendini göstermektedir. Ozankaya (1996:60-61) Sait Halim Paşa'nın yazdığı "Düşünsel Bunalımımız" adlı eserde bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirdiğini belirtmektedir.

"Batı'nın amaçları ve özlemleri sapkınlıktan başka bir şey değildir. Bu amaç ve özlemler sadece zayıf ve sakat insan aklına ve zihnine ve sonuç olarak da bilimsel olgular diye adlandırılan çelişkili, güvenilmez ürünlerine dayalıdır. Bu Batı amaç ve özlemlerinin hiçbir ahlaki değeri yoktur; hiçbir derin, içtenlikli, ciddi ve gerçek düşünce uyandırmamakta, yalnızca sapkınlık, yıkıcı ve bencil çıkarıcılık uyandırmaktadırlar. [...] insan kusurlu ve eksik yaratılışın etkisi altındadır... Bu demektir ki, peygamberce bildirilmedikçe insanlar toplumsal ve ahlaki yasaları hiçbir zaman öğrenemezler. Öyleyse en mutlu toplum, ilahi istence en çok boyun eğen toplumdur [...]günümüz Müslüman aydınları "ulusal istencin üstünlüğü" ilkesini benimsiyorlar. Ama yanılığın içindedirler."

Geri kalmışlık konusunu dini çevreler, Osmanlı'nın dini görevlerini göz ardı ettikleri için yaşanan bir dönem olduğunu öne sürmekteydiler. Bunlar, Osmanlıların İslam rolüyle bütünleşen sosyal kurumlar kurması, teknolojik bakımdan gelişme sağlamasını ancak bunu yaparken de Osmanlı toplumunun temel değerlerini oluşturan İslam'a bağlı kalınması gerektiğini belirtmekteydiler (Mardin, 2011:14). Yani İslamcıların bir kısmı yeniliklere ve modernite kavramlarına sıcak bakmamakta, Batı'dan sadece teknolojik yeniliklerin alınması gerektiğini savunmaktaydılar. Alınan yeniliklerin de yine İslami ölçüler çizgisinde olması gerekliliğini vurgulamaktaydılar.

Akşin (2011:83) bunun yanı sıra İslamcıların Batı emperyalizmi karşısında, dünya ülkelerinin sömürgeleştirilmesine tepki gösteren Müslümanların duygu ve düşüncelerini dile getirmeyi amaçlamış ve buna çözüm önerileri de sunmuş olduklarını belirtmektedir. Çözümün çağdaşlık ile birlikte başarıya ulaşacağına inanan İslamcılar da bu dönemde var olmuştur. En önemli temsilcisi ise aynı zamanda Osmanlıcılık akımının da öncüsü olan Namık Kemal olmuştur.

2.2.5.1.3. Osmanlılık

Osmanlılık, birçok milleti bir arada barındıran bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle Fransız İhtilali'nden sonra güçlenen milliyetçilik akımının etkileriyle hızlanan bağımsızlık hareketlerini önlemek amacıyla ortaya çıkarılan siyasal akımdır (Hanioglu, 1985:1389). Bu akımla imparatorluk topraklarında yaşayan çeşitli din ve etnik kökenlere bağlı birçok grubun yeni ve tek bir kimlik olan Osmanlılık altında birleştirilmesi, asıl önemli olanın Osmanlı olmak olduğunun vurgulanması amaçlanmıştır.

Ulusçuluk düşüncesinin hakim olduğu bu dönemde, Osmanlı aydınları, ulusçuluk kavramının mevcut yapıda mümkün olmadığını görmekteydiler. Osmanlı'nın siyasal ve tarihsel devamlılığını sağlamak için var olan koşullarda devletin nasıl yaşatılacağını düşünmekteydiler. Onlara göre; yasalar oluşturulursa, meşruti monarşi sağlanırsa, adalet, özgürlük, eşitlik ve anayasa kavramları geliştirilir ve padişah tarafından da içselleştirilirse Osmanlılık akımı, Osmanlı'daki tüm etnik kimlikleri bir araya getiren bir ortak bağ olabilirdi (Arı, 2010:144). Bu bağlamda Osmanlılık akımının hiçbir etnik ve dinsel bağ olmadan toplumsal birliği sağlayacağı düşünülmekteydi.

Bu bakımdan Osmanlılık ile imparatorluk içinde yaşayan tüm bu farklı etnik grupları bir arada tutabilmek için akımın öncüleri tarafından İttihad-ı Anasır, yani 'Unsurların Birliği' düşüncesini ileri sürdüler. Bu düşünceye göre; bütün Osmanlı tebaasının çifte kimliği olacaktı. Birinci kimlik (Alt kimlik) "Özel Alan"ı ve ikinci kimlik (Üst kimlik) de "Kamusal Alan"ı oluşturacaktı (Hocaoğlu, 1998:23). Alt kimlikler ile her vatandaş kendi etnik grubu içerisinde kendisini özgürce ifade edebilme imkânına sahip olup Üst kimlik olan "Osmanlılık" da tüm Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayanların ortak bağı olabilecekti.

Bu bakımdan Osmanlılık temelde bir millet inşa çabası olarak var olmuştur. Hukuk, askerlik, vergi, kamusal eğitim ve dilde milli bir birlik kurulmasını amaçlayan Osmanlılık akımının etkisiyle sözü edilen alanlardaki yapılan değişiklikler Osmanlılık siyasetinin en önemli savunucularından biri olan Mustafa

Reşid Paşa tarafından 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile ilan edilmiştir (Yılmaz, 2011:47). Bu bağlamda Osmanlılık akımı ülke topraklarında yaşayan herkese tek bir kimlik altında birleştirmek hedeflendiğinden Tanzimat Fermanı ile herkese hak, özgürlükler, vergilendirme gibi alanlarda eşitlik getirilmiştir.

Hanioğlu (1985:1390) Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransız İhtilali'ne kadar yapısal olarak herhangi bir sorunla karşılaşmadığını, ancak ihtilal ile birlikte Osmanlı temelde iki sorunla baş başa kaldığını belirtmektedir. Bunlardan birincisi yayılan milliyetçilik akımı, ikincisi de girmiş olduğu modernleşme sürecidir. Milliyetçilik akımı Osmanlı İmparatorluğu'nda bölgelerin koparak bağımsız yeni devletlerin oluşumuna yol açmıştır. Modernleşme sürecinde ise, başta hukuki olmak üzere birçok reforma hareketinin gerçekleşmesi, devletin bu çabası ve modern teknolojiyle eskiden ulaşamadığı çevresine ulaşabiliyor olması çeşitli grupların yönetime karşı mücadeleye girişmiş olmasına neden olmuştur.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlılık birlikte yaşamak için temeli İslam'da bulan ama aynı zamanda Batıcı reformlarında gerekliliğine inanan bir anlayış olarak kendini göstermiştir. Ancak, dış kaynaklı olan akım, sınırları geniş bir imparatorluğun devamlılığı için bağımsızlığı dahil pek çok şeyi feda etmeye hazır görünmekteydi. Başka bir ifadeyle, İngiltere'nin himayesinde yarı sömürge olmayı çoktan kabullenmiş bir devlet izlenimi çizmekteydi (Tanör, 2002:112). Balkan Savaşı'nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine de Osmanlılık akımının öngördüğü birlikte yaşama önerisi büyük ölçüde etkisiz kalmıştır.

Osmanlılık akımı bulunduğu o dönemde çağdışı kalmış bir düşünce olmuştur. Kili (1995:183) tüm dünyada ulusçuluk akımının var olduğu ve ulusların devlet olmak için ayaklandığı o dönemde, ulusları yok etmeyi, değiştirmeyi olanaklı görmeyen hiçbir dayanağı olmadığını belirtmektedir. Bu politika ile Osmanlı'yı oluşturan topluluklarda uluslaşma süreci aslında hızlandırılmıştır.

Nihayetinde Osmanlılık akımı bir Osmanlı milleti yaratma çabasında başarılı olamamıştır. Osmanlılık akımını, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan alt kimlikler bir tehdit olarak algılamış, İmparatorluk da bu sorunun üstesinden

gelebilecek psikolojik ve kültürel güçten yoksun olduğundan, alt kimlikler aksine daha da güçlenmiştir. Çünkü özellikle Hıristiyanlar Osmanlıcılığı bir Müslüman birlik ideolojisi olarak kabul ederek, imparatorluğa tamamen yabancılaşmışlardır (Karpas, 2010a:592). Yani Osmanlı İmparatorluğu ile din, dil, etnik kimlik olmaksızın herkesi eşitlemeyi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşı olarak kabul etmeyi ve bunu topluma aşılarmayı amaç edindiği Osmanlıcılık akımı tam tersi bir etki yaratarak, etnik kimliklerin kendi öz benliklerine dönüşümünü hızlandırmıştır. İmparatorluğu oluşturan kimliklerin Osmanlı kimliği içinde erimesi amaçlanırken, daha da kuvvetlenmişlerdir.

2.2.5.1.4. Türkçülük

19. yüzyılda vatan, ulus, dil ve kültür kavramları Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da çok önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ardı ardına gelen yenilgiler, başarısızlıklar ve bağımsızlıklarını kazanarak imparatorluktan ayrılan ulusçu topluluklar, Osmanlı aydınlarını yeni bir ideolojiye itmiştir. Bu dönemde birleştirici ve güçlendirici bir ideoloji olarak Türkçülük kendini göstermiştir (Devrim, 1974:1360). Böylece Türkçülük, Osmanlı kimliğinin yerini aldığı görülmektedir.

Eriş (2012:82-83) Türkçülük akımının başlangıcının I. Jön Türk hareketinden itibaren sayılmasının mümkün olduğunu belirtmektedir. Yusuf Akçura 1908 yılında ilk Türk milliyetçisi örgüt olan Türk Derneği'ni kurarak, Osmanlı içindeki ve dışındaki Türkleri bir araya getirdiğinden Türkçülük adına önemli ve önde bir isim olma özelliği taşımaktadır. Ancak Türkçülüğün fikri ve sosyolojik bir temele oturması Ziya Gökalp ile İkinci Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır. Bu bağlamda Ziya Gökalp Türkçülüğün en önemli temsilcisi kabul edilmektedir.

Ziya Gökalp (1994:18) Türkçülüğü ise şu şekilde tanımlamaktadır: *“Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir. Millet ise; dil, din, ahlak ve estetik bakımdan ortak olan, yani aynı eğitimi almış bireylerden oluşan bir topluluktur...bir adam, kanca ortak bulunduğu kişilerden çok, dilde ve dinde ortak bulunduğu kişilerle yaşamak ister.”*

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Ziya Gökalp Türkçülüğü ırksal, etnik bir düzlemde biçimlendirmemiştir. Kendisi de Türk olmayan bir bölgeden gelen Gökalp'e göre Türk olmak demek, o milletin terbiye ve duygularına sahip olmakla mümkün olmaktadır (İnalcık, 237). Burada önemli olan nokta Ziya Gökalp'in Türkçülük kimliğini, milli bir kimlik olarak tanımlamış olmasıdır ve bu kimliğin modern Türkiye'nin de temel unsurlarından birini oluşturmuş olduğudur.

Fransız İhtilali ile gelişen ulusçuluk akımı Osmanlı'daki tüm etnik grupları etkilemiştir. Etnik gruplar bu akım doğrultusunda uluslaşma yoluna giderken, Türkler kendi devleti tarafından bu akımın dışında tutulmaya çalışılmıştır. Türk kimliğinin yok sayılması Cumhuriyet'in kuruluşuna dek genel bir politika olarak devam ettirilmiştir. Ziya Gökalp'in ise (Aydoğan, 2013:471) bu durumu şu şekilde izah ederek, eleştirdiğini belirtmektedir.

“Türk milletinin yakın bir zamana dek kendisine özgü bir adı bile yoktu. Tanzimatçılar ona ‘Sen yalnız Osmanlısın. Sakın başka milletlere bakarak, sen de milli bir ad isteme! Milli bir ad istediğin anda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olursun’ demişlerdi. Zavallı Türk vatanımı yitiririm korkusuyla ‘Vallahî Türk değilim, Osmanlılıktan başka hiçbir topluluğa ait değilim’ demek zorunda kalmıştı.

Türkçülere göre, Türkçülük bir devrim, yeni bir hayattır. Böylece dinde yapılacak reform ile hukuk ve ilim bağımsızlık kazanacak, devlet sisteminde yapılacak reform ile laiklik benimsenecek ve din ve devlet işleri birbirinden bağımsız olacak ve devlet demokrat milliyetperverlik ideolojisine dayanacaktır. Onlara göre devlet vatan birliğine dayanmalıdır ve milliyetçilik aslında halkçılıktır (Tunaya, 2010:78). Bu açıdan bakıldığında Türkçülüğün; laiklik, halkçılık, milliyetçilik, çağdaşlaşma, demokrasi gibi kavramlar üzerinde durduğu ve bunlar konusunda fikirler ürettiği görülmektedir.

Bunun yanı sıra Türkçülüğün iki boyutunun bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi; milli kimlik kavramının oluşmasını sağlamak; ikincisi de milli kimlik kavramının önemi konusunda bilinçlenmiş olan Türkler ile toplumsal birlik kurmak ve güçlendirmektir (Eriş, 2012:82). Bu sayede Türkler kendi milliyetlerini

kavrayarak ve kabul ederek, milli değerlerine sahip çıkacak bir inanç etrafında da toplanabilmişlerdir.

Bu bağlamda Cumhuriyet dönemindeki bağımsızlık hareketlerini de, Türkçülük akımına dayandırmak mümkündür. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Milli Mücadele, Kuvayı Milliye, Milli Hakimiyet, Misak-ı Milli gibi pek çok kavramın temeli de Türkçülüğe dayanmaktadır (Devrim, 1974:1362). Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkçülük akımının ve hedeflerinin o dönemde yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ideolojik bir temel oluşturduğu görülmektedir.

Milli Mücadele'de Mustafa Kemal ile birlikte çalışan Gökalp, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programının hazırlanması da yardım etmiştir. Hukukta kadın erkek eşitliği, Türk'ün ve Türk vatandaşlığının tanımı, Türk Dili ve Tarihi tezleri, her vatandaşın soyadı alması gibi birçok konuda da Atatürk'e fikir vermiştir. Ziya Gökalp'e göre Atatürk Türkçülük emellerini gerçekleştirmiş olan bir kahramandır. Bunun yanı sıra duaların Türkçe okunmasını istemiş, İslam öncesi Türk devletleri üzerine incelemeler yapmıştır (İnalçık, 238). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Ziya Gökalp'in fikirleriyle millet, devlet, hukuk, kadın, din, kültür gibi konularda bir devlet ideolojisi formüle ederek, Türkiye Cumhuriyeti'ni biçimlendiren fikirsel temellere de katkı sağladığı görülmektedir.

3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE DEVLET ÖRGÜTLENMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından ve Kurtuluş Savaşı ile işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadeleden sonra kurulan yeni Türk Devleti, reformcu ve büyük bir lider olan Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuştur.

Atatürk, belirgin ilkeler üzerinde yeni bir Türk Devleti'nin kurulması gerektiğinin bilincinde bir reformcuydu. Ülkenin siyasi yapısını değiştirmek, halkı Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milli hâkimiyet kavramıyla bir araya getirmek istemekteydi. Ülkeyi çağdaş milletler düzeyine getirmek istemekte ve bunun için de toplumda millet bilincini uyandırmak gerektiğinin farkındaydı. Kurulan yeni Türk devletinin adı Türkiye Cumhuriyeti, Türk toplumunun adı Türk milleti ve devletin dayandığı ilkeler de Kemalizmi oluşturmaktaydı (Giritli, Baykal ve Baykal, 2008:63). Atatürk'ün kurduğu yeni Türk Devleti'nin rejimi olan Cumhuriyet çeşitli düşünsel temeller üzerinde şekillenerek ortaya çıkmıştır. Atatürk; Cumhuriyet rejimini Aydınlanma Felsefesi ve Fransız İhtilali'nin yarattığı fikirler ve Kemalist ideoloji kapsamında temellendirmiştir.

3.1. Cumhuriyet Rejiminin Düşünsel Temelleri

Cumhuriyet rejiminin düşünsel temelleri ise; Aydınlanma felsefesi, Fransız İhtilali ve Devletin kurucu ideolojisi olarak Kemalizm olarak belirlenmiştir.

3.1.1. Aydınlanma Felsefesi

Aydınlanma, 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan; Avrupa'nın kültürel ve entelektüel tarihinde gericiliğe, dayatmacılığa ve gelenekçiliğe karşı, insanın aklını yol gösterici ve mutlak yönetici olarak kabul ettiği, bilimsel keşif ve felsefi eleştiri çağı olarak tanımlanabilmektedir (Taşkın ve Becemen, 2013:160). Bu bağlamda Aydınlanma felsefesi de bu çağa özgü oluşan bir dünya görüşü olma özelliği taşımaktadır.

Aydınlanma felsefesi karşıtlıklarla ortaya çıkan ve bu karşı savlar düzeni içerisinde gelişen bir düşünce sistemi olduğundan bir bütünlük içinde incelenmesi kolay olmamaktadır. Aydınlanma felsefecileri birbirlerinden çok farklı düşünceleri olmasına karşın tek bir ortak noktada hemfikirlerdir. Bu da her türlü baskıya, boş inanca karşı çıkmak ve akıl yasalarına uygun toplumsal ve siyasal bir düzen geliştirebilmektir (Ağaoğulları, 2011:518). Bu anlayış Aydınlanma'nın temel felsefesini oluşturmaktadır.

Feodal düzen içerisinde gelişerek iktisadi ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçiren burjuva sınıfı beraberinde Aydınlanma felsefesini de getirmiştir. Aydınlanma felsefesi önce İngiltere'de başlamış, oradan ise farklı nitelikler kazanarak Fransa ve Almanya'ya geçmiştir. Aydınlanma felsefesi İngiltere'de daha çok deneyci, Fransa'da akılcı, Almanya'da ise mistik-akılcı bir nitelik kazanmıştır (Tanilli, 2006:108). Bu yeni dünya görüşünün yayıldığı ülkelerde farklı nitelikler kazanması ve bunlar çerçevesinde anlamlandırılması ise, her ülkenin sosyo-politik durumunun farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır.

Sarıca (1981:14-15) Aydınlanma felsefesinin köklerinin Rönesans ve Reforma dayandığını, ilkelerinin ise tüm insanlığı kapsadığını belirtmektedir. Eski düzeni savunanlara karşı olan bu felsefenin tüm insanların mutluluğunu sağlamayı; hürriyet, ilerleme ve insan değeri gibi kavramlar çerçevesinde amacının insanlığı baskı altında tutan tüm boyunduruklara karşı çıkmak ve peşin yargıları yıkmak olan bir burjuva felsefesini olduğunu ifade etmektedir. Bu felsefensin en önemli karşı tavrı ise Katolik dinin getirdiklerinedir. Çünkü dinin insanların ergin olabilmesi yolunda en önemli engel olduğu düşünülmektedir.

Aydınlanmanın önde gelen düşünürlerinden olan Kant (1984:213-214) da bu noktada ergin olma durumunu; Aydınlanma ile gerçekleşen bir kurtuluş olarak tanımlamakta ve bu konuda "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Bir Yanıt" adlı denemesinde şunu demektedir:

"Bu ergin olmayış durumu ise insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının

kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. ... tembellik ve korkaklık nedeniyle ki, insanların çoğu bütün yaşamları boyunca kendi rızalarıyla erginleşmemiş olarak kalırlar ve aynı nedenlerledir ki, bu insanların başına gözetici ya da yönetici olarak gelmek başkaları için de kolay olmaktadır. Ergin olmama durumu çok rahattır çünkü. Benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, diyetim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık.”

Doğaya aykırı bir durum olan insanların akıllarını kullanamamaları durumunun sorumluluğunu Kant iktidarlara yüklemektedir. Çünkü mevcut düzeni sürdüren iktidarlardır. İşte bu noktada Kant; başta din olmak üzere, çeşitli kurumlar, gelenekler, dogmalar ve kurallardan yararlanan siyasal iktidarın, halkı aptallaştırdığını, birinci doğası olan özgürlüğünü unutturduğunu ve ergin olmayış durumu olan ikinci doğasını da normalleştirdiğini öne sürmektedir (Ağaoğulları, 2011:519). Bunun sonucunda da insan içinde bulunduğu durumu benimseyerek gönüllü olarak kul-köle olmaktadır. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu ise insanın özgürleşmesidir. Bu özgürlük ise insanın aklını kullanabilmesi, özgürleştirilmesi, düşüncelerini yayabilme özgürlüğüne sahip olması ile gerçekleşebilmektedir.

Çünkü Kant’a göre, Aydınlanma zihinsel bir dönüşümdür. 1789’daki Fransız Devrimi ile ortaya çıkan tüm siyasi, sosyal, ekonomik gelişmelerin temelinde aslında bu zihinsel dönüşüm yatmaktadır. Bu zihinsel dönüşüm bireylerin; dinsel, siyasi ya da başka bir otoriteye itaat etmeyi bırakıp, akıllarını kullanarak kaderlerini tayin edebileceklerini fark etmeleri şeklinde gerçekleşmiştir (Nomer, 2007:51). Aydınlanma da insanlarda cehaletten kaynaklanan korkunun ortadan kaldırılmasını ve onları kendilerinin efendisi durumuna getirmeyi amaçlamaktadır. Korkunun ortadan kalkması boş inançların, ön yargıların yok olarak yerini eleştirel akla bırakmasıyla insanın özgürleşmesini sağlamaktadır. Böylece bir toplumdaki siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel ve bilimsel gelişmeler aklın herhangi bir otoriteye bağlı kalmaksızın bağımsız olarak var olabilmesi ile mümkün olabilmektedir. Yani ona göre, başkalarının etkisi ve kılavuzluğu olmadan insanların akıllarını kullanmaya cesaret etmeleri, Aydınlanma’nın ilk adımı olacaktır.

Aydınlanmacılara göre; düşünce, ifade ve mülkiyet özgürlüğü toplumun ve insan mutluluğunun temelini oluşturmakta, cehaleti ortadan kaldırmaktadır. Onlara

göre toplumdaki özgürlüğün ilk aşamasını kişinin başkasının mülkiyetinde olmaması yani köle olmaması oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Voltaire'in deyimiyle zihinsel kölelik durumundan da kurtulunması gerekmektedir. Bu da düşünce ve ifade özgürlüğü ile mümkün olabilmektedir. Voltaire, Rousseau'ya yazdığı bir mektupta bu konuda; *“Düşünceyi açığa vurma özgürlüğü yoksa, insanların özgürlüğünden de söz edilemez. Söylediklerinizin hiçbirinde sizinle aynı düşüncede değilim; ancak onları söyleme hakkınızı ölünceye dek savunacağım”* demektedir (Ağaoğulları, 2011:525-526). Bu bağlamda düşünce özgürlüğünün yanı sıra, onu ifade etme ve yayma özgürlüğünün de mevcudiyeti önem kazanmaktadır. Çünkü düşünce ve ifade özgürlüğünün olmadığı bir ortamda diğer özgürlüklerin de varlığı mümkün olamamaktadır.

Aydınlanma'nın Avrupa'nın geleneksel din anlayışıyla ters düşmesinin sebebinin Kant'ın bahsettiği bu durum olduğu söylenebilmektedir. Çünkü dinler dogmatiktir ve vahiye dayalıdır. Dinler, aklın yaşam boyu insana gerekli bilgileri sağlayamayacağı iddiasındadırlar. Oysa felsefeciler, insan aklının sınırlılığının farkında olmakla beraber, yaşamda karşılaşılabilecek sorunların üstesinden gelme noktasında aklın yeterli olduğunu öne sürmektedirler (Goldman, 1999:16-17). Bu durumda da onlara göre, vahiye bilgisine yani dinin getirdiği bilgilere gerek kalmamaktadır.

Atabay (2004:17) Aydınlanma'nın üç ana kavram üzerine kurulmuş bir felsefe olduğunu belirtmektedir. Bunlar; akıl, bilgi ve bireydir. Akıl kişinin yaşamı boyunca onu kullanarak hareket etmek durumunda olduğu, yaşamın ilkelerini bulmasına yardımcı olan temel araçtır. Bilgi de kişinin ve toplumun hayatında çok önemli bir yere sahiptir ve yaygınlaşması gerekmektedir. Birey ise toplumun esas olan ögesidir ve bu nedenle toplumdan önce gelmektedir. Aydınlanma felsefesinin üzerinden durduğu bu üç ana kavram olan akıl, birey ve bilgi Aydınlanma felsefecileri tarafından bu dönemde farklı bir içerik ile tanımlanmaya başlanmıştır.

Aydınlanmacılar için akıl tek bir anlamın yüklenebileceği bir kavram değildir. Akıl bireylere özgü en üstün yeti olmakla birlikte, genel geçer ve nesnel bir ilkedir. Yani akıl; tüm uluslar, tüm kültürler, tüm dönemler için tek ve bir

olmaktadır. Bu da aklın; doğru ve yanlış belirleyen tek ölçüt olduğunu, her şeyi yapılandırabilecek ve yargılayabilecek bir güç olduğunu belirlemektedir (Ağaoğulları, 520-521). Bu bağlamda Aydınlanma felsefecileri için akıl bireysel bir yeti olmanın yanı sıra evrensel bir olgu olma özelliği de taşımaktadır. Bu nedenle Aydınlanma'ya özgü tek bir akıl kavramı yoktur.

Aydınlanma düşüncesi, yeni bir zihniyet ve toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda yeni bir düzen yaratmaya çalışırken, eski düzeni de yıkmayı amaçlamıştır. Yani Aydınlanma düşüncesinin karakteri, mutlak bir eleştiri ve yıkıcı bir tutumdan oluşmaktadır. Aydınlanma tanımlamalardan ziyade, kurtulunması gereken şeylerin eleştirisiyle ilişkili olarak kendini anlatmaktadır (Cevizci, 2007:23). Bu niteliği ile Fransız Devrimi'nin fikri temelini oluşturmaktadır. Çünkü devrim, eski düzeni yıkıp yerine çağa uygun olanı yerleştirerek gerçekleştirebilmektedir. Aydınlanması felsefesinin getirdiği düşünce sistemi de bunu amaçlamaktadır.

Aydınlanma felsefesinde en önemli noktayı klasik dini anlayışa yöneltilen eleştiriler oluşturmaktadır. Aydınlanma düşünürleri, Hıristiyanlığa, Hıristiyan Tanrı'sına, din adamlarına, rahiplere savaş açmışlardır. Ancak özellikle Fransız aydınlanmacı düşünürler, ateizmin yani inançsızlığın topluma ağır geleceğini, millet bilincini birarada tutacak, vatanseverlik duygusu yaratarak, toplumda erdemi besleyecek bir dini inancın olması gerektiğini vurgulamaktaydılar. Bu nedenle de deizm ön plana çıktı. Aydınlanmada sekülerleşme sürecinde temel dayanak olan deizmde Tanrı daha çok akli bir yapımdan meydana gelmekteydi (Cevizci, 2007:24-25). Bu sayede dinin, kilise ve ruhban sınıfının tekelinden çıkarılarak bireysel bir özel alana indirgenmesi amaçlanmıştır.

Aydınlanma öncelikle ulusun oluşum süreci üzerinde etkili olmuştur. Burjuvazinin ticaret için şehir pazarlarını artık yeterli bulmaması, bu nedenle diğer şehirlerin bir araya gelerek oluşturduğu ulusal pazar yerlerinin oluşması; sosyolojik olarak ulusun, siyasal olarak da ulus-devletin oluşmasına yol açmıştır. Ulusu oluşturan her bireyin yerellik kimliğinin ikincil ve özel olmasıyla birlikte yurttaşlık ve kamusal alan ortaya çıkmıştır (Ersevînç Akkuş, Akkuş ve Kesiriklioğlu, 2004:13) Yurttaşlık ve kamusal alan modern toplumu ve modern devleti oluşturan kavramlar

olduğundan bu noktada Aydınlanma felsefesinin modern toplum ve devlet fikrini ortaya çıkardığı söylenebilmektedir.

Türküne (200:487) ayrıca Aydınlanma'nın, insanların eşit ve özgür özneler olarak aralarında yapacakları sözleşmeler yoluyla toplumsal alanı düzenleyebileceklerine olan inancının, modern devlete giden yolu da açmış olduğunu belirtmektedir. Sözleşme teorileri, özgür ve eşit olan bireylerin kendi iradeleri doğrultusunda, ortak çıkarlarını gerçekleştirmek, temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak, can ve mal güvenliklerini korumak için devleti oluşturma sürecinin teorik çerçevesini akılcı temellere oturtarak çizmiş olmaktadır.

3.1.2. Fransız İhtilali

Fransız İhtilali'nin başlangıç noktasını 12. yüzyılda Batı Avrupa'daki kentsel özerklik hareketleri olarak belirlemek mümkündür. Daha sonra Rönesans ve Aydınlanma dönemlerinde gelişerek devam eden ve yaklaşık altı yüz yıl süren tarihsel bir birikimin ardından, Fransa'da gerçekleşen siyasal, sosyal ve ekonomik değişimler Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesine yol açmıştır (Ersevîç Akkuş vd., 2004:15). Ancak Fransa'da gerçekleşmesine karşın Fransız İhtilali'nin ürettiği değerler kendi coğrafyasında kalmamış, tüm insanlığın ortak yararını hedeflediğinden hızla yayılma olanağı bulmuştur.

Akdağ (2011:59) Fransız İhtilali'nin iç sebeplerini üç maddede toplamaktadır. Bunlar; sosyal, fikri ve ekonomik sebeplerdir. O dönemde tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da toplum sınıflardan meydana gelmektedir. Bunlar; aristokratlar (soylular), ruhban sınıfı, burjuva sınıfı ve köylüler sınıfıdır. Aristokratlar ve ruhban sınıfı imtiyazlara sahipken, burjuvalar ve köylüler bu imtiyazlardan yoksun olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. İhtilalin gerçekleşmesinde mevcut sosyal sınıflar arasındaki ekonomik ve siyasal eşitsizliklerin etkisi büyüktür.

Öyle ki, Aristokrasi nüfusun %2'sini oluştururken, toprakların %25'ine sahipti. Bunun yanı sıra vergi vermemekteydiler ve yüksek devlet memuriyetleri de onlara aitti. Ruhban sınıfı nüfusun %1'ini oluşturuyordu ve toprakların %10'una

sahipti. Burjuvalar, kentlerde oturan ve hekimlerden küçük zanaatkârlara kadar çeşitli meslek kollarında faaliyet gösteren, bununla birlikte siyasal hakları bulunmayan bir sınıftı. Köylüler ise nüfusun %85 oranında büyük bir kısmını oluştururken toprakların sadece %20'sine sahip olan sınıftı (Eray, 2012:16). Mevcut bu sınıfsal toplumsal yapıda özellikler vergiler nedeniyle en çok ezilen köylüler olmakta, burjuvazi de eşit olmayan siyasal haklar nedeniyle rahatsızlık duymaktaydı.

1740–170 yılları arasında Fransa ve Almanya arasında süren savaşlar, Fransa içerisinde yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmeler açısından önem taşımaktadır. Özellikle Yedi Yıl Savaşları'nda (1756–1763), Fransa mağlup olmuş, ekonomik anlamda çok zarar görmüştür. Bu ekonomik sıkıntının yanı sıra krallığın da harcamalarının artması toplumda tepkilere ve gerginliğe yol açmıştır. Yaşanan kıtlık döneminde krallığın *“Ekmek bulamazsanız pasta yiyin”*⁵ sözü gerginliği arttırmış ve yönetimin de sonunu hazırlamıştır (Akdağ, 2011:61). Yaşanan bu siyasal ve ekonomik gelişmelerin yanında fikri gelişmeler de ihtilale zemin hazırlamaktaydı. Düşünce yaşamındaki büyük uyanışla, Aydınlanma düşünürlerinin getirdiği yeni düşünceler ile devlet ve yönetim şekli, yurttaşlık, haklar, hürriyetler vb. kavramlar sorgulanmaktaydı. Aydınlanma'nın öncü düşünürlerinden biri olan Jean Meslier ise devrimin gerçekleşebilmesi için halkın aydınlatılmasının önemini şu sözlerle vurgulamaktaydı (Tanilli, 1989:45): *“O zalim egemenliğin boyunduruğunu kökünden kırıp parçalamak için, yaşadığınız sürece birlik olmaya çalışınız. Bu adaletsizlik ve inançsızlık tahtlarını deviriniz her yerde; bu taç giymiş kafaları koparınız, size zulmeden bütün bu insanların gurur ve kibrine son veriniz”*

Fransız İhtilali'nin fikirsel zeminini hazırlayan bu düşünürlerin cumhuriyet kavramına da özel bir anlam yükledikleri belirtilmektedir. Bu düşünürler için cumhuriyet monarşinin gölgelediği, engellediği özgürlük ve tahakkümsüzlük demektir. Dönemin en önemli Aydınlanmacı düşünürlerinden biri olan Rousseau genel irade kavramı ile yönetimin çoğunluğunu temsil eden bir iradenin varlığından söz etmektedir. Ona göre bu kavramın işlerlik kazanması ile demokrasiye açılım sağlayacak cumhuriyet rejimi ortaya çıkabilecektir (Çaha, 1999:21). Rousseau daha önce de belirtildiği üzere, Toplum Sözleşmesi fikrini öne sürerek adil bir

---

⁵ Akdağ, a.g.e., s.61.

sözleşmeyle eşitsizliğin aşılabileceğine ve genel iradeye dayalı demokratik ve özgürlükçü bir toplumun kurulabileceğine inanmaktadır. Bu yönüyle de Fransız İhtilali dönemi aydınlarına esin kaynağı olmuştur.

Mevcut ortamda; Krallık gelir açığının iyice büyümesi, devlet maliyesinin iflasın eşiğine gelmesi üzerine, vergide eşitlik sağlanırsa mali krizin aşılabileceği fikrine varmıştır. Soylular ve ruhban sınıfından o zamana kadar vergi alınmama uygulaması vergide eşitlik sağlanması ile son bulacaktı. Ancak bu girişim soyluların tepkisi ile karşılaştığından olumsuz bir şekilde sonuçlanmak durumunda kalmıştır. Soylular sahip oldukları ayrıcalıkları korumak istediklerinden dolayı krallığa karşı cephe alırlar ve haklarını koruyabilecekleri bir anayasal düzen talep etmişlerdir. Bunun için de Etat-s Generaux'da bir oylamanın yapılmasını istemişlerdir (Göze, 2011:579). Ancak soyluların beklediği olmadı ve devrimin gelişim süreci başlamış oldu.

5 Mayıs 1789'da Kral; Etats Generaux yani soyluların, ruhban zümresinin ve tüm geri kalan kesimleri içeren üçüncü zümrenin temsilcilerinden oluşan meclisin toplanmıştır. Bunun ardından, meclisteki burjuva temsilcilerin isteği ve kimi soyluların ve kilise temsilcilerinin de razı olmasıyla, meclis şekil değiştirmiştir. Önce farklı zümrelerin temsilcileri olarak değil, Fransızların temsilcileri olarak toplanma kararı çıkmış, 17 Haziran'da da Ulusal Kurucu Meclisi oluşturma önerisi kabul görmüştür (Soboul, 1969:122). Böylece Kurucu Meclis'in kurulması monarşinin varlığını da sona erdiren gelişme olmuştur.

9 Temmuz 1789'da Kurucu Meclis öncelikli olarak kendisini halkın temsilcisi ilan ederek yasama yetkisini de elinde toplamıştır. Bu sırada meclisin dağıtılacağı söylentilerini işiten halk ise ayaklanarak, önce Paris Belediyesi'ni, daha sonra da Bastille Kalesi'ne saldırarak ele geçirmişlerdir. Bastille Kalesi'nin ele geçirilmesi mutlak monarşinin yıkılması olarak değerlendirilmektedir. Bunun ardından da Kurucu Meclis feodal düzenin kaldırılarak siyasi, sosyal ve ekonomik eşitliğin sağlanması amacıyla yeni yasal düzenlemeler yapmış ve 28 Ağustos 1789'da 'İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni' yayınlamıştır (Uslubaş ve Dağ, 2010:247-248). İnsan

ve Yurttaş Hakları Bildirisi, insanoğlunun özgürlük ve eşitlik mücadelesine yeni bir boyut kazandırmış olması bakımından önem taşımaktadır.

Yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 17 maddeden oluşmaktadır. Bildiride siyasi ve sosyal hayatta mevcut tüm kötülüklerin tek nedeninin, insanın doğuştan sahip olduğu hakların varlığının unutulmasından ve onlara saygı gösterilmemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Çünkü insanlar; doğuştan özgür ve eşittirler. Başka bir insanın özgürlüğüne müdahale etmediği sürece kişi istediğini yapma, düşünme, düşüncelerini yayabilme haklarına sahiptir. Bunun yanı sıra bildiride kuvvetler ayrılığı ilkesi ortaya konarak; yasama, yürütme ve yargı organları önem kazanmıştır. Devletin temel amacının; insanın haklarını korumak ve mutluluğunu sağlamak olduğu belirtilmiştir (Uslubaş ve Dağ, 2010:247-248). Bu bağlamda bildiri hem toplumsal yaşam, hem devlet örgütlenmesi, hem de devlet yurttaş ilişkisine dair yenilikleri getirmiş olmaktadır.

Fransız İhtilali feodal toplum ve iktisat şeklini, mutlak hükümdarlığı sona erdiren önemli bir gelişmedir. İngiliz ve Amerikan ihtilallerinden etkilenmesine karşın, bu ihtilallerin hiçbiri Fransız İhtilali kadar etkili olamamıştır. Bunun en önemli sebepleri; Fransız İhtilali'nin akla, insanlığa dayanması ve bu nedenle bilinçli olması diğeri de ilan edilen hürriyet esaslarına Avrupa'nın geri kalanının karşıt olmasıdır (Aster, 2004:4). Böylece Avrupa'nın geri kalanının ihtilalin savunduğu fikirlere karşı olması, ihtilalin kuvvetinin artmasına yol açmıştır.

Kışlalı'ya göre (1993:73) Fransız İhtilali'nin getirdiği en önemli ilkelerden birinin hiç ulusal egemenlik ilkesidir. Bu ilke eski düzen krallıklarına egemen olan meşruluk ilkesinin ortadan kalkmasına ve yeni bir siyasi topluluk tipi olarak ulusun egemen olmasına yol açmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca ulusçuluk ideolojisi, liberalizmle birlikte Avrupa devrimci hareketlerine yön veren başlıca ideoloji olmuştur. Bu bağlamda ulusçuluk ilk kez ortaya çıktığı Batı Avrupa'da ulusal devleti yaratmaya ve güçlendirmeye yönelik olmuş, daha sonra birçok ülkede önce bağımsızlık sonra da bir kalkınma ideolojisi olarak yer almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve önderi Atatürk de, 14 Temmuz 1922'de Fransız İhtilali'nin yıldönümünde yaptığı konuşmada, ihtilalin kendisini nasıl etkilediği konusunda şunları söylemektedir (Tansu, 1969:560-563):

“Başlangıçta ayaklanma ve ihtilal biçiminde görülen hareket, yerini bir İnkılabı bırakır. Fransız İhtilali de bu dönemlerden geçmiş ve milletin toplumun vicdanında yerleşmiş onun için evrensel olmuştur. Baylar, işte bu gün 1789 Temmuzunun 14. Günü burada kutluyoruz ve bu Fransızların milli bayramı olduğu kadar henüz özgürlüklerine kavuşmamış milletlerinde sevinecekleri bir gündür. Türk tarihinde de istilacı orduların İzmir'den denize dökülmesi, bizim milli tarihimiz için dünya tarihinde yepyeni bir dönem olacaktır. Bu da artık istila için hiçbir memleketin özgürlük ve bağımsızlıklarını yok etmeye olanak bulunmayışıdır. Eğer haksızlığa uğramış Asya ve Afrika milletleri, bizim bağımsızlık mücadelemizden bir ibret almışlarsa, kendileri için pahalıya da mal olsa, bu yola gideceklerdir. Özgürlük ve bağımsızlıktan yoksun bir millet için, yaşamanın ne anlamı, ne de zevki vardır. Baylar, bizim Asya'yı ayaklanmaya ve savaşmaya sürükleyişimiz Fransız milletini kahramanca hareketlere sürükleyen nedenlerden daha az kuvvetli ve daha az mantıklı değildir...”

Kemalist devrimin Fransız İhtilali'nin Müslüman dünyasında gerçekleşen bir yansıması olduğu söylenebilmektedir. Öyle ki, Atatürk'ün düşünce ve eylemlerinde, gerçekleştirdiği özgürlük ve bağımsızlık savaşında Fransız İhtilali'nin etkileri görülmektedir. Bununla birlikte Fransız İhtilali dönemindeki düşünürlerin Atatürk'ü etkilemeleri, Kemalizmin pozitivist yapısının oluşumunda da rol oynamıştır (Çeçen, 2012:27-28). Bununla birlikte cumhuriyet yönetiminin devlet sistemini oluşturan ulusal devlet ve üniter toplum yapısı da Türkiye Cumhuriyeti için örnek teşkil etmiştir.

3.1.3. Devletin Kurucu İdeolojisi Olarak Kemalizm

Kemalizm, 20. yüzyılın ikinci yarısında, yarı sömürge halinde yaşayan Osmanlı toplumunun temel unsurunu oluşturan Türkler'in Atatürk'ün önderliğinde verdikleri bir savaş sonrasında ortaya çıkmıştır. Kemalizmin temel amacı; ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek, birey olmanın önemini pekiştirebilmek, tebaa düzeyindeki toplumsal yapıdan bir ulus yaratabilmek ve bu ulusun kendi öz benliği konusunda farkındalığını güçlendirmektir (Arı, 2010:176-177). Bu bağlamda Kemalizm, Osmanlı'da geri planda bırakılan Türk milletini bir ulus bilincinde

birleştirecek, Türk toplumuna bir yaşam biçimi ve ilkeler dizgesi sunan bir ideoloji olmuştur.

Kemalizmi anlamak için öncelikle Mustafa Kemal Atatürk'ü anlamak ve ne yaptığını bilmek gerekmektedir. Atatürk ile ilgili Robert Benewich ve Philip Green (2005:37) bu konuda şunları demektedir:

“Bir asker ve siyasetçi olan Atatürk'ün politik düşüncesinin izlerini takip ederken, kariyerinde üç şeyin baskın çıktığını görüyoruz: O, Batılı büyük güçlerin Orta Doğu'ya girmesine silahlı direniş gösteren ilk ulusal liderdi; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine bir ulus-devlet kurdu ve Anadolu Türk toplumunu, ağırlıklı olarak dinin şekillendirdiği bir hayat düzeninden çıkartarak, temel ögesi laiklik olan bir topluma dönüştürdü.”

Bu dönüşüm Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Devrimi'nin anıtı olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması ile sonuçlanmıştır. Türk Devrimi; temel felsefesi Aydınlanma olan, hedefi çağdaş uygarlıklar seviyesinde olabilmek olan ve tam bağımsızlık, ulusal egemenlik, özgürlük esaslarına dayanan, akıl temelli bir devrim olma özelliği taşımaktadır. Bu şekliyle bir uygarlık tasarımıdır. Eğitim, bilim, kültür, sanat, siyasal yapılanma gibi tüm alanlarda gerçekleşmiş, bütüncül bir devrimdir (Karaduman, 2006:595). Devrimin bütüncül olması aklın ilkelerine dayanarak gerçekleştirilmesinde yatmaktadır. Yani Türk Devrimi bir Aydınlanma Devrimi olmuştur.

Türk devrimi yapısı itibariyle tek adam devrimi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Atatürk, devrimin kurallarını kendisi koymuş, onu başlatmış, yürütmüş ve yönlendirmiştir. O dönemdeki toplumsal yapının ihtiyacı olan köklü değişikliklerin bir lider tarafından yapılması gerekli olmakla birlikte, Atatürk ilkelerin büyük çoğunluğunu toplumun içinden çıkarmıştır (Mumcu, 2000:67-69). Bu bağlamda devrim tek adam devrimi olmasına karşın, Atatürk çok yönlü bir lider olduğundan Kemalizm de çok yönlü bir görüş olmuş ve yapılanmıştır.

Bunun yanı sıra ulusal bir ideoloji olan Kemalizmi diğer yabancı siyasal ideolojilerle açıklamak mümkün değildir. Çünkü Kemalizm, Türk halkının ve o dönemdeki Türk vatanının temel ihtiyaç ve gereksinimlerinden, sosyal, ekonomik,

siyasi yapısı göz önünde bulundurularak oluşmuş bir ideolojidir (Giritli, 2004:44). Türk Devrimi'nin ve Kemalizmin kendine özgü muhtevi bir yapısı olduğu ortadadır. Milliyetçilik, ulusal egemenlik, cumhuriyetçilik, laiklik çağdaşlama ve akılcılık Fransız İhtilali ve Aydınlanma felsefesinden gelen ilkelerdir. Ancak Atatürk tüm bu düşünce ve kurumları kendine özgü toplumsal özellikleri olan Türk milletine sokmayı başarabilmiş ve köklü bir değişim yaşanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Kemalizm yaşanan olaylarla yön bulmuş ve gerçekleşmiş bir fikirler bütünüdür.

Öyle ki Atatürk'ün Fransız İhtilali konusunda söylediği şu sözler devrimden etkilendiği hususunu açıkça yansıtmaktadır (Çeçen, 2012:254):

“Fransız Devrimi tüm dünyaya özgürlük düşüncesini yaymıştır ve bu düşüncenin bugün de kaynağı bulunmaktadır. Fakat o tarihten bu yana insanlık ilerlemiştir. Türk demokrasisi, Fransız Devrimi'nin açtığı yolu izlemiş, fakat daha sonra kendine özgü belirgin bir nitelikte gelişmiştir. Çünkü her ulus devrimini toplumsal ortamın baskılarına ve gereksinmelerine bağlı olan durum ve konumuna, bu ihtilal ve devrimini olduğu zamana göre yapar.”

Kemalizm hareketini diğer ihtilallerden ayıran nokta ise; dingin ve barışçı bir biçime sahip olmasıdır. İhtilal doğası itibarıyla düzenin, konulmuş yasaların, toplumsal disiplinlerin yıkılması ve insanın bir nevi ilkel durumuna, vahşet durumuna dönmesi gerçeğidir. Oysa Kemalist ihtilal böyle bir durum yaşanmamıştır. Birtakım ayaklanmalar yaşanmasına karşın, bunlar Kemalist ihtilalin dışında kalan olaylar olmuştur (Tekinalp, 2012:28). Kemalizm, barışçı ve dingin nitelikli bir ihtilal olmasına karşın, diğer devrimlere göre tarihte çok daha önemli bir yere sahiptir.

Kemalizmin, bir doktrin ya da dogma olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Atatürk'ün kendisinden önce sistemleştirilmiş ve tartışılabilir dahi olsa, düşünce ve hareket prensipleri belli olan, sınırlı bir fikir sistemine kendini bağlamadığı açıkça ortadadır. Nitekim 1931 yılında CHP'ye esas alınacak ilkeler belirlenirken, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *“Paşam bu her bakımdan bir devrim partisidir. Devrim partileri bir doktrine dayanmaksızın yürüyemez”* demesine karşına Atatürk; *“Elbette yok, o zaman donar kalırız”* demiştir (Güngör, 2007:38). Atatürk, Kemalizmin bir doktrin olarak kabul edilmesine, sürekli değişim içinde olan bir hareketin

kalıplaştırılmasının gerilemeye yol açacağını düşünmesinden dolayı karşı çıkmaktadır.

Öyle ki, Kemalizmin demokratik- pragmatik bir yapıya sahip olduğuna dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in sorduğu soruya Atatürk'ün verdiği cevap açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır (Giritli, 2004:10):

“Ben manevi miras olarak hiçbir nas-ı katı, hiçbir dogma, hiçbir donmuş, kalıplaşmış düstur bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır. Zaman süratle dönüyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümler getirildiğini iddia etmek, aklın ve ilmin inkişafını inkar etmek olur. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel mihver üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse manevi mirasçılarım olurlar.”

Kemalizmin temel dayanak noktasını bilim ve bilimsel yöntem oluşturmaktadır. Kemalizm pozitif bir yaklaşımla dine dayanan eski düzeni reddetmekte ve Batı'da olduğu gibi bilimin öncülüğünde rasyonel bir toplum ve devlet düzeni kurmayı amaçlamıştır. Kemalizm 19. yüzyılda ortaya çıkan ideolojilerden farklı olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu özel koşullarına uygun eklektik bir yöntemle sentezci bir yol izlemiştir. Bunu yaparken değişik felsefi yaklaşımlardan yararlanmış ve emperyalizme karşı bağımsızlığı ön planda tutmuştur (Çeçen, 2012:25-26). Atatürk, pozitivist yaklaşımı ana felsefe olarak belirlemiş ve Kemalizmi de bu düşünce üzerinde temellendirmiştir. Böylece Kemalizm, Türk milletine tarihinde ilk defa bilimsel yöntem ve pozitivist felsefeyi getirmiş olmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Kemalist projenin amacı kapsamı ve ayrıntıları sistemli bir biçimde belirli bir toplumsal sınıfı harekete geçirmek üzere kaleme alınmış, uygulayıcısını bekleyen ve tarih öngörüsünde bulunan bir ideoloji değildi. Aksine projenin tüm safhaları projenin esas uygulayıcısı, baş aktörü olan M. Kemal Atatürk'ün aklında çocukluğundan beri yer almaktaydı. Atatürk bunu şu sözlerle ifade etmektedir (Ozankaya, 1996:49): *“Eğer ben size bu sorunu (ulusal kurtuluşu) ancak son yıllarda düşündüm dersem inanmayınız. Ben ta çocukluğumdan beri bu davayı düşünmüş bir adamım”*

Hiç kuşkusuz Kemalist Devrim, tarihte bir dönüm noktası olma özelliği taşımaktadır. Çünkü Ortadoğu’da bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi anlamında ilk defa gerçekleşmiş bir devrimdir ve bu devrim birçok reformu da beraberinde getirerek devam etmiştir. Bunların başlıcaları; laik yasaların kabul edilmesi, halifeliğin kaldırılması, Türk kadınının sosyal ve siyasal hayatta yer bulması, üniversitelerde modernleşmenin yaşanması, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasıyla bilimsel araştırmalara başlanmış olması, endüstri ve tekel idarelerinin kurulması, soyadı kanununun gerçekleşmesi, Latin Harfleri’nin kabulü ve Türkiye’nin uluslararası alanda tanınmasıyla ilişkilerin başlamış olmasıdır (Ülken, 1998:36). Görüldüğü üzere, Kemalist Devrim ile Atatürk, kısa sürede birçok yenilik yapmayı başararak, Türk toplumunda köklü değişiklikler yaşanmasını sağlamıştır.

Atatürk, yeni Türk devletini kurarken, Türk’ün ileride tekrar benzeri tehlikelere düşmemesi için bir sistem kurarak, devletin dayanarak uygulayacağı altı tane ilke belirlemiştir. Bu ilkeler Türk milleti’nin gereksinimleri, yapısı, özellikleri ve içinde bulunulan sosyo-ekonomik ve siyasi durum göz önünde bulundurularak şekillendirilmiştir (Giritli, Baykal ve Baykal, 2008:20) Kemalizmi meydana getiren devletin dayandığı bu ilkeler ise; cumhuriyetçilik, devletçilik, milliyetçilik, inkılâpçılık, halkçılık ve laikliktir.

Kemalizmin düşünce sistemini oluşturan bu ilkeler, Atatürk tarafından sırayla hayata geçirilmiştir. Öyle ki, Kurtuluş Savaşı yıllarında Milliyetçilik ve Halkçılık uygulanırken, Cumhuriyet’in ilanı ve devamında Cumhuriyetçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık ilkeleri uygulamaya konulmuştur. 1930’lu yıllarında başında ise son ilke olan Devletçilik ilkesi uygulanmaya başlanmıştır. 1931 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Üçüncü Kurultayı’nda partinin temel ilkeleri olmuş; 5 Şubat 1937 tarihinde de anayasa maddesi olarak devletin temel ilkeleri olarak tanımlanmıştır (Ertan, 2011:239). Bu durum Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrim ve ilkeleri toplumsal yapıya göre şekillendirip daha sonrasında toplum pratiğine geçirdiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Kemalizmin temel hedeflerinden biri cumhuriyet yönetimi kurabilmektir. Atatürk, cumhuriyet yönetimini, demokrasi sistemine dayalı bir devlet biçimi olarak

tanımlamaktaydı. Demokrasi ilkesinin en çağdaş ve akılcı uygulamacısının cumhuriyet yönetimi olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber, Türk ulusunun doğasına ve yapısına da en uygun yönetim biçiminin cumhuriyet olduğunu belirtmektedir (Çeçen, 2012:129). Böylece cumhuriyetçilik ilkesi ile daha önce demokrasi ile tanışmamış bir topluma cumhuriyeti ve demokrasiyi benimsetmeyi başarmıştır. Zaman içinde de bu ilke sayesinde rejim halk kitlelerine de mal edilebilmiştir.

Cumhuriyetçilik ilkesi birtakım değerler ve normlar içermektedir. Bunlar (Ersevinç Akkuş, Akkuş ve Kesiriklioğlu, 2004:349-350); öncelikle halkın yurttaş olarak ülkedeki siyasal sürece katılabilmesi yani ulusal egemenlik ve demokrasinin varlığıdır. Siyasal yapının dünyevi bir meşruiyet anlayışı içermesi ve toplumsal hayatın da yine dünyevi gereksinimlere göre düzenlenmesi yani laikliğin varlığıdır. Tüm alanlarda çağın getirdiği çağdaş değerleri benimsemeyi gerektiğini vurgulayan çağdaşlaşmadır. Toplumu birarada tutan ortak değerlerle birlikte oluşan ulus-devlettir. Tüm yurttaşların yasalar karşısında eşit hak ve özgürlüklere sahip olması ve hukukun üstünlüğünü içeren hukuk devleti olmasıdır. Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki alanlarda tam bağımsız bir devlet olabilmektir.

Atatürk'ün liberalizm karşıtı olan devletçilik anlayışı ise, devletin ekonomik yaşama müdahale etmesini ve denetlemesini, gereken durumlarda da bizzat girişimci olarak ekonomik hayatta yer almasını öngörmektedir. Devletçilik anlayışı o dönemin koşulları içerisinde şekillenmişti. Geri kalmış bir ülke olan Türkiye'de ekonomik yatırımları yapacak bir burjuva sınıfı yoktu. Halkı yoksul tutarak ekonomik bir kalkınma yoluna gidilmesi ise, halkçılık ilkesine ters düşmekteydi. Bu nedenle ekonomik yatırımların devlet eliyle yapılması uygun görüldü (Kışlalı, 1993:44-45). Böylelikle altyapı ve sanayi devlet eli ile kurulacak, eşit bir paylaşım gerçekleşmiş olacak ve ekonomik anlamda daha üstün bir sınıfın da halkı ezmesinin önü kesilmiştir. Bu da devletçilik ilkesinin sınıfsız bir toplum yaratma amacı taşıdığını da göstermektedir. Atatürk (Ersevinç Akkuş vd, 2008:372) ise devletçilik ilkesi ile ilgili şunları söylemektedir:

“Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19.asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden ele alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bize manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol liberalizmden başka bir sistemdir.”

Devletçilik ilkesi sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal bir içeriğe de sahiptir. Çünkü Atatürk devletçiliği fırsat eşitli yaratma konusunda devleti görevli olarak görmektedir. İlköğretim, aşar vergisinin kaldırılması, harf ve dil inkılâbı da bunun en büyük göstergesidir (Giritli, 2004:25). Bu bağlamda Kemalizm devletçiliği sadece ekonomik anlamda endüstrileşme olarak görmemekte, toplumsal anlamda da devlete çeşitli görevler ve sorumluluklar yüklemektedir.

Kemalizmin milliyetçilik ilkesi ise Türk kimliği üzerine şekillendirilmiştir. Türk milliyetçiliği; Osmanlı ve Muhammed ümmeti kimliğinin var olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra gelişmeye başlamıştır. Özellikle Kurtuluş Savaşı’nın kazanılarak, yeni bir Türk Devleti kurulması milliyetçiliğin güçlenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle Türk milliyetçiliği bir doktrin değil, tarihsel ve siyasal bir olay olarak gelişme göstermiştir. Nitekim Atatürk; *“Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir”* ve *“Ne Mutlu Türk’üm Diyene”* sözleri ile Türk’ü tanımlamıştır (Karal, 2003:55). Bu tanımlarda da ırksal bir nitelendirmenin olmaması Türk milliyetçiliğinin muhtevi yapısı hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Öyle ki bu durum yasal olarak da; Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası’nın 88. maddesinde yapılan Türk tanımı ile açıkça ortaya konmaktadır. Madde şöyle demektedir (Eriş, 2012:146). *“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur”*. Buradan da anlaşılacağı üzere Atatürk milliyetçiliği ırksal, etnik, kafatasçı bir milliyetçilik anlayışına sahip değildir. Vatandaşlık bağı ile ülke topraklarına bağlı olan herkes Türk kabul edilmektedir.

Bu bakımdan Kemalizmin milliyetçilik ilkesi ise vatanseverlik yani patriotism kavramı ile açıklanabilmektedir. Patriotism, sınırları belli bir ülkeyi vatan olarak kabul eden ve birarada yaşamayı amaç edinmiş bir halkın, çağdaş ve maddi anlamda savundukları bir akım, bir ülke ulusalcılığıdır (Çeçen, 2012:124). Bu açıdan Kemalizm de bir Türk patriotismi olarak değerlendirilebilmektedir. Kemalizmin milliyetçilik ilkesi ulusalcılığa dayanmakta ve ülke bağımsızlığını savunan bir anlayış içermektedir.

Kemalist milliyetçilik ilkesi bağımsızlığı ve çağdaşlaşmayı hedeflemektedir. Herhangi bir ayırım gözetmeksizin çağdaş bir ulus yaratmak ve bu ulusu çağdaş uluslar topluluğunun eşit haklara sahip bir üyesi haline getirmeyi hedefleyen Mustafa Kemal, bunu tüm uluslar için de savunmaktaydı. Barışçı ve başka ulusları egemenlik altına almayı değil onları özgürleştirmeye yönelik bir ulusçuluk anlayışına sahipti. “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” sözü bu anlayışın özünü tam olarak yansıtmaktadır (Kışlalı, 1993:37). Bu bağlamda fetih politikasını devletin temel felsefesi haline getirmiş olan Osmanlı’dan sonra, Türkiye Cumhuriyeti yayılmacı bir politika izlememiş kalkınma ve gelişme ilkesine dayanan bir politika uygulamayı amaç edinmiştir.

İnkılâpçılık ilkesi; zaman içinde geri kalmış kurumların ortadan kaldırılmasını ve yerlerine ilerlemeyi, gelişmeyi kolaylaştıracak ve ana hedef olarak bunu amaçlayan kurumların kurulması esasına dayanmaktadır. Atatürk (Giritli, Baykal ve Baykal, 2008:21) inkılâpçılık konusunda söylediği sözlerle bunun önemini vurgulamaktadır:

“İnkılâp, var olan müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır... Medeniyet yolunda başarı yenileşmeye bağlıdır. Sosyal hayatta, ekonomik hayatta, ilim ve fen sahasında başarılı olmak için tek gelişme yolu budur... Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünümü ile medeni bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın ana ilkesi budur.”

Bunun yanı sıra Atatürk; İnkılâpçılık ilkesi ile insanların düşünce yapılarını değiştirmeyi de hedeflemiştir. Öyle ki; devrimlerle yıkılan eski kurumların yerine

çağa uygun yenilerinin yapılması, onlara işlerlik kazandırabilecek insanların da varlığını gerekli kılmaktaydı. Hayatta en hakiki mürşidin ilim olduğu fikri bu amaçla topluma benimsetilmiş, eğitim ve öğretimde akılcılık ön plana alınmıştır (Kılınçkaya, 1998:341). Atatürk, şeriat kanunlarına göre toplumsal ve siyasal düzende birarada yaşayan bir ümmeti, millet haline getirerek, halk, demokrasi ve cumhuriyet kavramlarının yerleşik hale gelebilmesi için çabalamıştır. Nitekim kurumların varlığının devam edebilmesi onların var oluşlarını anlamlandırabilen bilinçli ve eğitilmiş insanların varlığıyla mümkün olabilmektedir.

Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 13 Eylül 1920'de bir anayasa tasarisının gerekçesi olarak hükümet programı sunmuştur. Bu programda TBMM Hükümeti'nin amacının, halkı emperyalist ve kapitalist düşmanlardan koruyarak, halk egemenliğine dayanan bir idare sistemi gerçekleştirmek olduğu belirtilmiştir. Bu halkçılık ilkesinin siyasi boyutunu oluştururken, sosyal ve ekonomik olarak da halkçılık, halkın sınıfsız, imtiyazsız ve herkesin eşit olduğu bir toplum olduğu fikrini öne sürmektedir (Giritli, 2007:219-220). Bu bağlamda halkçılık ilkesi hem halkın egemen olduğu bir iktidar anlayışını içermekte, hem de sınıfsız ve eşitlikçi bir toplumsal yapıya işaret etmektedir. Atatürk'ün Halkçılık ilkesi ile ilgili görüşleri şu şekildedir (Saray ve Tosun, 2005:73):

Siz milliyetçi topluluk, halk ile konuştuğunuz vakit yüksek sesle söylemeyi unutmayınız. Yüksek ses imanın ifadesi olduğu vakit etki yapmaktan uzak kalmaz. Yolunda çalıştığımız büyük ülküyü, halkın kalbinde bir fikir haline, bir his haline geçirmelisiniz. Demokrasinin ne olduğunu halka anlatmak, bilhassa sizin vazifenizdir. Birtakım kelimeler vardır ki, sık sık telaffuz edildiği halde, hatta aydınlarımız arasında onu tamamen anlayan çok değildir. Halkçılığımızın ne olduğunu, esaslarının neden ibaret bulunduğunu, halkçuların halka karşı ne gibi vazifeler üstlenmek mecburiyetinde kalacaklarını madde madde izah etmek lazımdır. Cumhuriyet'i, onun gereklerini yüksek sesle anlatınız. Cumhuriyet prensiplerini sevdiniz. Bunu kalplere yerleştirmek için hiçbir fırsatı ihmal etmeyiniz."

Kemalizmin halkçılık ilkesi; halkı gözeten, halkı koruyan, emeğe saygı gösteren toplumcu ilkedir. Yönetim gücünün halkta olduğu belirtilen ilkede bu gücün yine sadece halk için kullanılabileceğinin de altını çizmektedir. Ayrıcalıksız ve sınıfsız bir toplum yapısı öngören halkçılık; toplumsal, siyasal, hukuksal ve ekonomik alanlarda eşitlik ilkesini gözetmek demektir (Karaduman, 2006:612-614).

Bu bağlamda Atatürk, halkçılık ilkesi ile sosyal devlet anlayışını geliştirmiştir. Böylece, halkın özellikle eğitim ve sağlık gibi sosyal devletten beklediği birtakım hizmetleri de öncelikli olarak yerine getirmeyi amaçlamıştır.

Halkçılık ilkesi, halk ve milletin aynı şey olduğu fikrine de dayanmaktadır. Halkçılık ilkesinin bu bakımdan Batı demokrasilerinden ve ideolojilerinden farklı olarak, kendine has bir prensibi bulunmaktadır. Bu nedenle komünizmin halklar anlayışı ile karıştırılmaması gereklidir. Çünkü Kemalizmin halkçılık ilkesi her şeyden önce milliyetçilik idealinden doğmaktadır (Eriş, 2012:149). Bu bağlamda milliyetçi görüşün komünizm ile ters düştüğü göz önüne alındığında zaten Kemalizmin halkçılığı ile karıştırılmayacağı görülebilmektedir. Halkçılık anlayışı, halk ile milleti birbirinden ayırmamaktadır.

Atatürk, Kemalizmin altı ilkesi içinde en çok laikliğe önem vermektedir. Çünkü diğer tüm ilkelerin varlığı laikliğin varlığı ile doğru orantılıdır. Öyle ki, laiklik demokrasinin, özgürlüğün, milliyetçiliği, devrimciliğin, halkçılığın ön koşulunu oluşturmaktadır (Kışlalı, 1993:30). Bu açıdan düşünüldüğünde, laiklik ulus bilincinin oluşmasında, özgür düşüncelerin ifade edilebildiği demokratik bir ortamın oluşmasında, bilimsel gelişmelerin yaşanabilmesinde, halkın isteklerinin ön planda olabilmesinde en önemli ön unsur olarak yer almaktadır.

Siyasal bakımdan laiklik, devlet otoritesinin veya siyasal iktidarın yasallığını tanrısal bir kaynaktan değil dünyevi bir kaynaktan yani halktan alması olarak tanımlanabilmektedir. Siyasi anlamda laiklik ancak, devletin doğrudan doğruya toplumun gereklerinin rasyonel analizi sonucunda oluşturulacak kurallara göre yönetilmesi ile sağlanabilmektedir. Bu anlayışta siyasal iktidarın temeli, “doğal hukuk” gibi rasyonel ilkelere dayanan herhangi bir doktrin olabilmektedir. Laik devlette, devletin siyasi yapısını, yönetimin işleyişini, toplumun yaşayışını düzenleyen yasa ve kurallar dini kurallara göre değil, akıl ve toplumsal ihtiyaçlara göre düzenlenmektedir (Feyzioğlu, 1987:173). Bu bağlamda laiklik, din ve devlet işlerinin birbirlerinden ayrılmasını ve dinin devlet işlerine karıştırılmamasını sağlamaktadır.

Atatürk'ün laikliğe verdiği önem çoğu zaman İslamcılar tarafından dinsizlik olarak nitelendirilmesine karşın, Atatürk'ün din konusundaki şu görüşleri (Kışlalı, 1993:31) bunun tersini gösterir bir nitelik taşımaktadır.

“Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası var ki, din Allah ile kul arasındaki bağlılıktır. Softa sınıfın din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddi menfaat temin edenler iğrenç kimselerdir. İşte biz bu vaziyete karşıyız ve buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir. Hangi şey ki, akla, mantığa, halkın menfaatine uygundur; biliniz ki o bizim dinimize de uygundur. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın uyduğu bir din olmasaydı, mükemmel olmazdı, son din olmazdı.”

Laiklik dini inkâr etmek ya da din düşmanlığı yapmak demek değildir. Siyasi ve sosyal hayatta dini ilke ve kuralları kişilerin kendi vicdanlarına bırakmak demektir. Sosyal hayatta insanlar arasındaki ilişkileri ilgilendiren dini kural ve yasaların resmi olmaması, devletin bu gibi konularda herhangi bir zorlama yetkisine sahip olmamasıdır. Bununla beraber devlet, din adına yapılan birtakım yanlış faaliyetlerin engellenmesi konusunda da yetki kullanma hakkına sahiptir (Göze, 2006:289). Bu tutum ne dine ne de laiklik ilkesine karşı bir tutum değildir. Aksine laiklik ilkesinin korunması için gerekli olabilmektedir.

Bunun yanı sıra Atatürk, İslam dininin esaslarını tam anlamıyla ve dini kitap ve Peygamberin ruhuna uygun olarak kavramış ve uygulamış bir liderdir. İslam'ın boş inançlardan arındırılmış olarak öğrenilmesini ve uygulanmasını isteyen Atatürk, diğer konularda akılcılığın, bilimin ve teknolojinin öğrenilerek kullanılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Atatürk'ün şu sözleri (Giritli, Baykal ve Baykal, 2008:250) bu konuya verdiği önemi açıkça ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır:

“Bizim dinimiz milletimize kötü, zavallı ve aşağı olmayı tavsiye etmez. Aksine Allah da, Peygamber de insanların ve milletlerin yücelik ve şerefini korumalarını emrediyor. Allah'ın emri çok çalışmaktır. Zamanın gereklerine göre ilim ve fenden, her türlü medeni buluşlardan mümkün olduğu kadar yararlanmak zorunludur. Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek gerekli ise, dinimizin gerçek felsefesini inceleyecek, araştırarak, bilimsel ve teknik olarak telkin kudretine sahip olacak, seçkin ve gerçek din bilimi adamlarını da yetiştirecek, yükseköğrenim kurumlarına sahip olmalıyız.”

Dünyada ve Türkiye’de dinin siyasallaşması göz önünde bulundurulduğunda laiklik ilkesinin ne derece önem taşıdığı da ortaya çıkmaktadır. Din olgusu, gelenekçiliğin en güçlü ideolojik kaynağı olduğundan modernleşmenin devam edebilmesi laikliğin korunması ile mümkün olabilmektedir. Modernleşmenin Türk devletinin bağımsızlığını ve varlığını devam ettirebilecek en önemli etken olduğu unutulmamalıdır (Ertan, 2011:254). Bu bağlamda laiklik ilkesi ile aklı ön plana alan bir devlet ve buna bağlı olarak bir toplumsal yapı korunabilmektedir. Bununla birlikte, modernleşmenin devam edebilmesi de bağımsızlığın varlığı ile doğru orantılı olduğundan laiklik ilkesinin aslında Kemalizmin en önemli ilkesi olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığının devam etmesinde de en önemli ön koşul olduğu söylenebilmektedir.

3.2. Parlamenter Rejim ve Anayasal Sistem

Milli Mücadele’nin sona ermesi ve başarıyla sonuçlanmasının ardından, sınırları belli toprak esası üzerine kurulan milli devletin gelişimi de tamamlanmış oldu. 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Anlaşması Meclis tarafından onaylanmış ve 2 Ekim 1923 tarihinde işgal devletlerinin tamamı İstanbul’dan çıkmış, 6 Ekim 1923 tarihinde de Türk ordusu İstanbul’a girmiştir (Kili, 1995: 210). Böylece ülke yabancı devletlerin işgalinden tamamen kurtarılmıştır.

Birinci TBMM milli mücadeleyi başarıya ulaştırırken, yaptığı yasal düzenlemelerle de yeni rejimin temelleri atılmış olmaktaydı. 1921 Anayasası’nın birinci maddesi egemenliği kayıtsız şartsız millete vererek, Cumhuriyet rejiminin sinyallerini vermekteydi. Cumhuriyeti resmen ilan etme görevi ise ilk kez 11 Ağustos 1923 tarihinde bir araya gelen ikinci meclis tarafından gerçekleştirildi. 29 Ekim tarihinde ise TBMM Genel Kurulu’nun Anayasa’nın 1, 2, 4, 10, 11 ve 12. maddelerinin değiştirilmesinin kabul edilmesiyle cumhuriyet resmen ilan edilmiş oldu. 1. maddede yapılan değişiklikle Türkiye Devleti’nin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu, ikinci maddede yapılan değişiklikteyse dininin İslam, resmi dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir (Demirel, 2013:62-64).

Kurulan yeni rejimde egemenliğin kullanım biçimi ve kaynağını değiştirilerek yani millete verilerek aynı zamanda bir ulus ve ulus devlet inşası da gerçekleşmiştir. Vahyin yerini akıl ve bilim aldığı için aynı zamanda bir Aydınlanma devrimi niteliği de taşıyan Cumhuriyet ile yurttaş kavramı da tanımlanmış olmaktadır. Bununla birlikte ulusal pazar inşasında önemli mesafeler kaydedilerek, özellikle 23-29 arası liberal yöntemlerle milli bir burjuvazi yaratılması amaçlanmış bunun da devletçilik ilkesi kapsamında ortaya çıkması sağlanmıştır (Yaşlı, 2014:24). Bu bağlamda yeni rejimin felsefesinin egemenlik ve ulusun özdeşleştirilmesi, devletçi bir ekonomi modelinin benimsenmesi ve aydınlanma felsefesi çerçevesinde şekillendiği görülmektedir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte devlet siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda yeniden teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Yeni kurulan bu Türk Devleti'nin devlet kültürünün Türk kimliği ve gelenekleri temelinde şekilleneceğini ortaya çıkmış olmaktadır. Ancak asıl mesele bu yeni siyasi teşkilatlanmanın nasıl bir yapı teşkil edeceği sorunu olmuştur. Yönetim biçimi uygulamada Cumhuriyet'e yönelik olmasına karşın, Türklerin Asya kökenli ve Müslüman bir toplum olarak ilk defa Batı menşeli bir devlet kuruyor olmaları (Karpas, 2012: 139) ve Meclis'te Halife'yi devlet başkanı olarak görmek isteyen kişiler bulunması (Kili, 1985:210) Cumhuriyet yönetiminin kuruluşu ile birlikte karşılaştığı ilk zorluklardan bazılarını oluşturmaktadır.

Hilafet saltanatsız bir şekilde Türkiye'de 1 Kasım 1922- 4 Mart 1924 tarihleri arasında varlığını sözde bir şekilde sürdürdü. Zaten halifenin devlet başkanı olması gerektiği konusundaki mevcut izlenim de saltanatın kaldırılmış olmasına karşın hilafetin devam ediyor olmasından güç almaktaydı. Tunçay'a (1999:71) göre hilafetin saltanatla birlikte kaldırılmaması iki temel sebebe dayanmaktaydı. Bunlar; dış politikada özellikle Lozan Barış görüşmeleri esnasında halifeliğin varlığının gerekli olması, diğeri de devrimlerin yavaş yavaş gerçekleştirilmesi gerektiğine olan inançtı.

Kuyaş'a (2002:10) göre Cumhuriyet'in ilanı Cumhuriyet'in kurulması ile aynı şey değildir. Cumhuriyet ilan edildiğinde yeni bir devlet ortaya çıkmış olmakla

birlikte, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan birkaç değişiklikten başka bir şey olmamıştır. 1921 Anayasası Kurtuluş Savaşı sırasında o dönemin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmış, siyasi düzenin tanımlanmasının tam olarak yapılmadığı bir anayasa olarak kabul edilmektedir (Akşin, 2011:193). Özbudun ise (1992:2), 1921 Anayasası'nın hukuksal ve sosyolojik temsil niteliğini şöyle değerlendirmektedir:

“1921 Anayasası'nın yapılış sürecinin incelenmesi, yalnızca bir tarihsel merakın tatmini açısından değil, Türkiye'de anayasa yapımı sürecine genel olarak ışık tutması yönünden de önemlidir. Gerçekten Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde milli iradeyi layıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılmış olan tek anayasa 1921 Anayasası'dır. 1876 Kanun-u Esasisi, padişah tarafından atanmış bir komisyonca hazırlanıp padişah fermanı ile ilan edilmiştir. 1924 Anayasası, tek parti egemenliğinin kurulmaya başladığı ve örgütlü bir muhalefetin mevcut olmadığı bir meclisçe yapılmıştır. 1961 ve 1982 Anayasalarını hazırlayan Kurucu Meclisler de, genel oya dayanan bir seçimle oluşmuş yasama organları değildir.”

Ardından 1875 Fransız Anayasası ve 1921 Polonya Anayasası'ndan yararlanan ve demokratik bir içeriğe sahip olan 1924 Anayasası hazırlanarak ilan edilmiştir (Demirel, 2013:68). 1924 Anayasası'nda 1921 Anayasası'nın egemenlik anlayışı aynı şekilde mevcut olmuştur. 1924 Anayasası “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” diyerek, ulus adına egemenlik hakkını kullanma yetkisinin sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde olduğunu belirtmektedir. Anayasa'nın parlamenter sisteme kayan yönleri de bulunmaktadır. Yasama ve yürütme gücü Mecliste olmakla beraber, 7. maddesinde meclisin yürütme gücünü ancak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanabileceği ifade edilmektedir. Bu durum yasama yetkisini doğrudan kullanan meclise karşı yürütme gücünü bakımından bir görev ayrılığı sağlamaktadır (Soysal ve Sağlam, 1983:25). Bu görev ayrılığının varlığı da 1924 Anayasası'nın parlamenter niteliğini yansıtmaktadır. Ancak yine de 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında yer alan karma bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Parlamenter sisteme geçişin tamamlanması ise 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Bunun yanısıra 1924 Anayasası yapılarak yeni devlet fiili olarak kuruluşunu da tescillemiş olmaktadır.

Parla (2009:22-23) 1924 sisteminin ne tam olarak yumuşatılmış meclis hükümeti sistemi, ne de tam olarak bir kabine sistemi yada dar anlamda bir kabine sistemi olmadığını belirtmektedir. 1924 Anayasası parlamenter meşruiyet ilkesinin katı biçimi olan güçler birliği sistemi ile bu ilkenin yumuşak biçimi olan güçler ayrılığı sistemi arasında bir sistem kurmuş olan anayasadır. Anayasa'nın 9 ve 15. maddelerinde “Kanun teklif etme hakkı Meclis üyelerine ve Bakanlar Kurulu'na, yani millet tarafından seçilmiş milletvekillerine aittir” demektir. Yani yasa yapma yetkisi millet tarafından seçilen temsilcilere ait olmaktadır. 26.madde ise “Kanun koymak, değiştirmek, yorumlamak, kaldırmak vs. görevleri TBMM ancak kendi yapar” demektir. Bu da yasama yetkisinin devir yada gasp edilemeyeceğini ifade etmektedir. 1924 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı sorumsuz ve temsili bir makam olarak görevini yürütmektedir. Cumhurbaşkanı'nın meclis tartışma ve görüşmelerine katılması, oy vermesi ise söz konusu değildir. Bu bağlamda 1924 Anayasası yasamanın üstünlüğüne önem vermiş, güçler ayrılığı ilkesine yakın bir sistem kurabilmiştir.

3.2.1. Tek Partili Dönem

Halk Fırkası'ndan bazı siyasal ve kişisel sebeplerden dolayı ayrılanlar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'nı (TCF) 17 Kasım 1924 yılında kurmuşlardır. Kurucular arasında parti başkanı Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Adnan Adıvar, Hüseyin Rauf Orbay gibi Milli Mücadele döneminde önemli görevlerde bulunmuş kişiler yer almaktaydı (Ersel, Kuyaş, Oktay ve Tunçay, 2002:42).

Yeniliklere kişisel ya da ideolojik nedenlerle karşı çıkanların ortak noktası durumuna gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası zaman içinde güçlenmiştir. 21 Kasım 1924'de, ağır bir hastalık geçiren İsmet İnönü'nün başbakanlık görevinden ayrılması ve yerine, İnönü'ye göre daha yumuşak karakterli olan Fethi Bey'in atanmasını Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası için rahat bir ortamın oluşmasına neden olmuş böylece etkinliklerini arttırabilme olanağına kavuşmuşlardır. (Öztürk, 2006:59). Yaşanan bu siyasal gelişmelerin ardından devlet ve rejim için büyük bir tehlike olan Şeyh Sait İsyanı gerçekleşmiştir.

Şeyh Sait İsyanı, 1 Şubat 1925 tarihinde Doğu Anadolu'daki Kürtler tarafından Şeyh Sait liderliğinde gerçekleştirildi. İsyanın amacı bağımsız bir Kürt devleti kurmak ve halifeliği yeniden diriltmektir. İsyana başa çıkabilmek için 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi. Bir gün önce Başbakanlığa getirilmiş olan İsmet İnönühükümetine bu kanunla, asilere ve gericilere karşı kullanılmak üzere geniş yetkiler verildi. Bunun yanı sıra sıkıyönetim ilan edilerek vatana ihanet suçlarıyla, rejime karşı işlenen diğer bütün suçları yargılamak üzere 1920'de kurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri⁶ geniş yetkilerle harekete geçirilmiş oldu (Karpaz, 2012:133). Kısaca belirtmek gerekirse 1925 yılında Türkiye'nin doğusundaki bazı illerinde ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı, din propagandası öne çıkarılmış bir Kürtçülük cereyanı biçiminde değerlendirilebilir. Şeyh Sait isyanı çok süre geçmeden bastırıldı. Ancak isyan ülkenin demokratik gelişim sürecinde olumsuz bir etki yarattı. Nihayetinde isyanın bastırılmasının ardından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.

Koçak'a göre (1990:101-102) Şeyh Sait İsyanı'nın siyasal sonuçları, tek parti yönetimi açısından demokratik gelişim sürecinde önemli bir dönüm noktası oldu. İsyandan sonra ülkede yeni başlamış olan çok partili hayat sona ermiş oldu ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile hükümet tüm ülkede, otoriter bir yönetim kurdu. Bundan sonraki dönemde gerek Mecliste ve gerekse Meclis dışındaki muhalefet geçmişe oranla pek cılız kaldı ve serbest tartışma ve eleştiri olanağı büyük ölçüde ortadan kalktı. Siyasal muhalefet hükümetin sert baskısı altında yaşamak zorunda kaldı. Ahmad (2010b:106) Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının tüm muhalefetin ezilmesi için gerekli ortamı yarattığını öne sürmektedir. Bunun yanı sıra; şapka kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Medeni Kanun, Ceza Kanunu gibi Türkiye'nin modernleşmesinde önemli olan reformların da muhafazakâr kesimin karşı çıkmasına fırsat vermeden gerçekleştirebilme olanağı vermiş oldu. Böylece yeni rejim güvence altına alınmış oldu.

---

⁶ İstiklal Mahkemeleri ile detaylı bilgi için bkz. Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, İstanbul, 1955. (Yazar 1. no'lu İstiklal Mahkemesi'nin başkanıydı)

Karpat'a göre (2012:164); İnönü döneminde Türkiye'yi derinden etkileyen, siyasi rejimin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin güç kaybetmesine neden olan ekonomi olmuştur. Eski Osmanlı mali felsefesini benimseyen İnönü, Celal Bayar'ı başbakanlıktan uzaklaştırdıktan sonra bürokratik devletçi ve tekelci iktisadi politikasını tekrar yürürlüğe koymuştur. Savaşın da etkisiyle askeri harcamalar ve bütçe giderleri artmış ve birçok ürün de ithalatı yapılamadığı için karaborsaya düşmüştür. Hükümet de İnönü'nün iktisadi politikasını benimseyerek, üretimi arttırmak yerine mevcut kaynakları tüketmeyi tercih etmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı da ekonomisi zaten zayıf olan genç Cumhuriyet'in daha zor bir duruma düşmesine neden oldu. Cumhuriyet'in ilanından itibaren Kemalist devrimlerin hızlı gelişmesi halkta bir tepkiye neden olmuştu. Bununla beraber hükümetin ortaya çıkan bu tepkileri bastırmak için kullandığı baskı mekanizmaları ve ekonomik ve sosyal alanda somut başarılı bir politika izleyememiş olması, ülkede genel olarak bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Atatürk, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunların hükümetin Meclis'te eleştirisiz ve denetimsiz bir konumda kalmasından kaynaklandığını düşünüyordu (Koçak,1990:106). Bu açıdan bir muhalefet partisinin siyasi hayata katılması demokrasinin gelişimi ve ülkenin refahı açısından faydalı olabilecekti. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 yılında Fethi Okyar tarafından kuruldu (Ersel, Kuyaş, Oktay ve Tunçay (I.cilt), 2002:146). Bir muhalefet partisinin varlığı hem iktidarın hem de aslında var olan muhalefetin gücünü ortaya açıkça ortaya koyabilmesi ve iki partili bir sisteme geçilmesinin demokrasiye uygunluğu açısından önem taşımaktaydı.

Ahmad'a (2010: 15-17) göre kuşkusuz Cumhuriyet'i kuranların tek partili bir devlet kurmak gibi bir niyeti söz konusu olmamıştı. 1925 Şeyh Sait İsyanı ile kendini gösteren karşı devrimci güçlerin varlığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına yol açtığından, Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da, yine aynı sonuca maruz kalmamak için 17 Kasım 1930'da kendini feshetti. Bu durum sonraki 15 yıl boyunca da CHP'nin tek parti olarak iktidarını sürdürmesine neden oldu.

Bu bağlamda Atatürk aslında çok partili siyasal düzeni güdümlü muhalefet oluşturma yoluyla denediğini ancak bu düzenin başarısızlıkla sonuçlandığı ortadadır. Bunu ülkenin çok partili cumhuriyet düzenini uygulayabilecek duruma gelmemiş olmasına bağlayan Atatürk, toplumu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırabilmenin yolunun tek partili cumhuriyet düzenini ulusal irade temelinde devam ettirmek olduğu kanısına varmıştır (Goloğlu, 2009:3). Düzeni devam ettirmek için de Cumhuriyet Halk Partisi'nin uygun olduğu düşünülmekteydi.

Öyle ki, Mustafa Kemal Atatürk 29 Kasım 1930 tarihinde Trabzon'da yaptığı konuşmada tek partili düzeni sakıncalı gördüğünü, ancak bir zorunluluk neticesinde ortaya çıkan bu dönemde oluşabilecek sakıncaları ortadan kaldırmak için daha çok çalışılması gerektiğini vurgulamaktadır (Yetkin, 1983:29). Konuşmasında şöyle demektedir:

“...Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kütlelerinin içine yaymak ve köylerimize kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek bir vaziyette bulunmak lazımdır. Tasavvur (tasarım) ve faaliyetlerimizde bu kadar hassas ve muteyakkız (uyanık) bulunmak suretiyle muhalifsiz bir fırkanın mahzurlarını bertaraf etmiş (sakıncalarını gidermiş) oluruz”.

1937 yılına gelindiğinde Atatürk ve İnönü arasındaki tarihi süreçte aralarında oluşan uzlaşmanın zarar görmesi neticesinde bazı fikir ayrılıklarının varlığı kendini gösterdi. Atatürk İnönü'nün devletçilik politikasının başarıya ulaşip ulaşmayacağı konusunda tereddüt içindeydi. Hatta bu nedenle özel sektöre yakın olan Celal Bayar'ı İktisat Bakanı yaparak hükümet içinde olmasını uygun görmüştü. Bunu yanı sıra dış politikayla ilgili bazı konularda da, Hatay meselesi gibi, İnönü ve Atatürk arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştı (Ersel, Kuyaş, Oktay ve Tunçay (I.cilt), 2002:280-281). Nihayetinde Atatürk'ün isteği üzerine İnönü önce izinli olarak ayrıldığı başbakanlık görevinden, daha sonra da istifa etti. Yerine Celal Bayar başbakan oldu.

10 Kasım 1938 yılında Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü geçti. Bu değişiklik ülke siyasetinde nispeten sertleşme yaşanmasına neden oldu. Partinin sağcı kanadı bakanları değiştirerek, hükümetin kontrol altına alınmasını sağladı. Öyle ki, Atatürk'e düşman olan bazı kişilerin milletvekili

olmasına izin verildi, rejim muhalifi olan diğerk bazı kişilerin de birtakım hakları iade edildi. Hükümet bir parti hükümeti halini aldı. İsmet İnönü yani milli şef partinin daimi başkanı ve devletin simgesi haline gelmiştir (Karpat, 2012:161).

Akın (2010:308), Atatürk ile yaşamış olduğı fikir ayrılıklarına karşın mevcut siyasal düzende İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinin Kemalist devletin, Atatürk'ün fiziki varlığından öte özerk olarak cumhuriyet esaslarında pekiştiğinin göstergesi olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra İnönü'nün bu göreve getirilmesi partinin politik ve ideolojik birliğini sağlayabilecek tek isim olması nedeniyle partinin ortak akli neticesinde alınmış bir karardır. İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmiş olması, parti, devlet ve bürokrasinin, yerleşik düzeni, statükoyu, kurucu önderin yokluğunda en iyi onun devam ettirebileceğine olan inanıştan kaynaklanmıştır.

İnönü, geçişin kendisi hayattayken yapılması istemiş ve bunun da sebebini (Toker, 1970:77-78) şöyle açıklamıştır: *“Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu nedenle vakit geçirmeksizin bu işe girişmeliyiz. İnönü'nün kızı Özden Toker de (Birand ve Dünder, 1995:24), İsmet Paşa'nın o dönem de çok partili rejime geçme isteğı konusunda şöyle demektedir. “Tabii ilk demokrasi kurulmak üzereyken babama belki de iyi niyetle gelip, ‘Aman Paşam, daha çok erken. Bu işe girmeyelim. Daha halkımız olgunlaşmadı. Biraz daha bekleyelim’ diyenler çok oluyordu. Ve, ‘Paşam, ilk defa size hücum edecekler, sizi yıpratacaklar’ derlerdi. Bunlara da gene babam gülerken cevap verirdi: ‘İşte ben bunun için benim sağlığında bu işe geçmek istiyorum. Benden sonra gelecekler benim kadar sabırlı olmayabilirler. Ama ben kendime güveniyorum” derdi. Nihayetinde Türkiye 1946 yılına gelindiğinde çok partili sistemle tanışmış oldu.*

3.2.2. 1946 Çok Partili Sisteme Geçiş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan kutuplaşma sürecinde, Türkiye de tek parti iktidarını terk ederek, çok partili sistem ile yeni bir rejime adım atmış oldu. ABD ve SSCB arasında süregelen Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye Batı'nın

yanında yer almış, bu nedenle de çok partili sisteme geçiş sürecinde sol partilerin var olmasına izin verilmemiştir. (Yılmaz, 2012:85). Türkiye'nin demokratikleşme süreci açısından çok partili sisteme geçilmesi olumlu bir durum olmakla birlikte, farklı ideolojilerin siyasal düzlemde temsilinin engellenmiş olması aslında demokratikleşme sürecinin biçimsel olarak gerçekleştiğini de göstermektedir.

Akın (2010:331) tek parti döneminin sona erme nedenlerinin tartışmalı olduğunu belirtmektedir. CHP'nin çok partili rejimi siyasal düzlemde ulaşılması gereken bir hedef olarak görmesinin yanı sıra, CHP'nin tek parti döneminde sürdürmüş olduğu yönetimi adım adım gerileterek demokratik bir devrim gerçekleştirdiği de diğer neden olarak gösterilmektedir. Ahmad da (2010:25), Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren CHP'nin gerçekleştirdiği devrimci değişimler topluma dayatılarak gerçekleştirildiğini, ancak canlı bir ulus devlet yaratma açısından başarılı sonuçlar doğurmasına karşın, sıradan halk üzerinden herhangi bir etkiye sahip olamadığını belirtmektedir. Bu da halkın Kemalist rejime yabancılaşmasına neden oldu. Bu noktada muhalefetin varlığının halk için gerekli ve kaçınılmaz olduğu bir ortamın mevcudiyeti söz konusu olmuştur.

Çok partili sisteme geçilmiş olmasının en önemli sonucu, siyasal muhalefetin oluşumu ve muhalefet kurumunun resmi olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Çok partili sisteme geçilmesinde iç ve dış etkenler etkili olmuştur. Dış etkenler bloklaşma politikasının gündeme gelmesi ve bu arada Sovyetler Birliği'nin boğazlarla ilgili olarak Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğindeki Batıya yaklaştırmış, bu da demokrasinin esas alınmasını zorunlu yaptırmıştır. İç etkenleri ise, toplumsal güçlerde meydana gelen gelişmeler ve geniş kitlelerin içinde bulunduğu ekonomik durum oluşturmaktadır (Turgut, 1986:443). Bu bağlamda toplumdaki sosyal değişimler ve ekonomik bunalımlardan dolayı oluşan hoşnutsuzluk siyasal hayata da yansiyarak, çok partili sistemin önünü açmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği karşısında ekonomik ve askeri yönden güçsüz olan Türkiye Batı'ya yaklaşma ve Batı'nın desteğini alabilme gayreti içerisine girmiştir. Bu nedenle de demokratikleşme yolunda çok partili siyasal düzene geçilmesi bir nevi gereklilik haline gelmiştir.

Çok partili siyasi hayata geçişin ilk adımı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den gelmiştir. 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada, İnönü, savaş bittiğini ve artık demokrasi yolunda yeni adımlar atılabileceğini ifade etmiştir. İkinci adım ise, 17 Haziran 1945'te altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde, iktidardaki tek parti olmasına karşın CHP'nin aday göstermemesi olmuştur (Eroğul,2003:113). Kongar' a göre de (1998:148) İnönü Türkiye'de gerçek demokrasinin kurucusu olarak tarihe geçmiştir. Kendi gücünü Türkiye'de siyasal hayatın ve demokrasinin gelişebilmesi için kısıtlaması da bunu kanıtlar niteliktedir. Atılan bu adımlar çok partili hayata geçişte İsmet İnönü'nün desteğini açıkça göstermektedir. İnönü, Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği ama ülkenin hazır olmadığını düşündüğü için ertelediği çok partili demokrasiye geçerek Atatürk Devrimlerini tamamlamak konusunda kararlılığını göstermiş olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde birden fazla siyasi partini yer aldığı ilk seçim 21 Temmuz 1946 yılında yapıldı. Türkiye'nin siyasal tarihindeki en şaibeli seçim olarak anılan bu seçimde 465 milletvekilliğinden 395'i CHP, 66'sı DP tarafından meclise sokulabildi. Seçim sonuçları ilan edildikten sonra DP, seçimlerde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını ileri sürerek itiraz etti ancak bu itirazları bir sonuç vermedi (Ersel, Kuyaş, Oktay ve Tunçay (II.cilt), 2002:96-97). Böylece CHP dört yıl daha iktidarını kesinleştirmiş oldu.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından Türkiye'de yeni bir dönem başlamış oldu. Seçimleri DP'nin kazanması uluslararası alanda da Türkiye'nin demokrasi serüveni açısından olumlu sesler getirdi. Ancak Türk siyasal hayatında iktidar muhalefet ilişkilerinin seyri, siyasal aktörlerin zihniyet yapısı bu dönemde de kendini kısa sürede gösterdi. DP'nin CHP iktidar olduğu süreçte eleştirdiği, anti-demokratik bulunduğu hemen her şey bu dönemde de CHP tarafından şikayet konusu oldu (Yalçın, 2002:548-549). Bu bağlamda demokratik normlara uygun olarak uygulanan seçim sistemi dışında siyasal sürecin işleyişinde anlayış açısından bir değişiklik olmadığını söylemek mümkündür.

O dönemde seçimlere hazırlanan CHP, seçimi kazanacağından şüphe duymamaktaydı. Ahmad (2010: 53-54) CHP'nin bunun için haklı nedenleri olduğunu

belirtmektedir. Öyle ki CHP, seçim kanunu artık bir sorun halinden çıkararak, DP tarafından kabul edilebilecek bir hale getirmiş, çok partili siyasi hayata geçişi başarıyla sağlamış, halkın da bazı maddi ve manevi özlemlerini gidermişti. Hatta yeniden seçilirse Kemalizmin altı ilkesini de anayasadan çıkarmayı düşünmekteydi. Özel sektörü ve dincileri yatıştırmak için de her şeyi yapan CHP, ne yazık ki parti imajını değiştiremedi. Bunun en önemli sebebi olarak da İsmet İnönü'nün varlığı ve geçmişle olan bağlar gösterilmekteydi.

Demokrat Parti ise, CHP'ye göre kişisel hak ve özgürlükler konusunda daha liberal bir parti olarak siyaset sahnesinde yer almıştı. CHP, ilk başta güdümlü olan bu muhalefet partisinden memnundu. Fakat bu memnuniyet DP destekçilerinin hızla artmasıyla yerini memnuniyetsizliğe bıraktı. İsmet İnönü muhalefet partisine izin verirken, bunun denetim altında kalması gerektiğine inanıyordu. Oysa halk tek parti iktidarına son verilmesini arzu ediyordu. Demokrat Parti, düşünce ve çıkar farklılıkları gözetilmeksizin, programı, görüşleri ve yaklaşımı ayrıntılı olarak bilinmemesine karşın ülkedeki bütün karşıt gruplarca desteklenmişti. Tek parti düzenine karşı birikmiş olan bıkkınlık, Demokrat Parti için büyük bir destek niteliğine dönüşmüştü (Kongar, 1998:146-147). İsmet İnönü muhalefet partisinin varlığının CHP'ye olan yönelime herhangi bir etki etmeyeceğini düşünmüştü. Aksine DP'nin bu yönelime destek olacağını da düşünmüş o nedenle kontrol altında tutulacak olan bir muhalif gücün varlığını kabul etmişti. Ancak DP'nin aldığı destek siyasal sürecin de seyrini değiştirmiş oldu.

Demokrat Parti seçimi orta direk olarak tabir edilen; köylüler, küçük tüccar ve esnaf, serbest meslek sahiplerinin oylarıyla kazandı. Bu seçim başarısı tek parti iktidarı döneminde mevcut siyasi ve ekonomik politikalara bir tepki olarak gelişmişti ve toplumun ileriye dönük özlemlerini de ifade etmekteydi (Karpaz, 2012:19). Bununla birlikte Demokrat Parti'nin özellikle 1946-1950 yılları arasında sürekli kullandığı "Bu millet 27 yıllık CHP iktidarından neler çekmiştir" edebiyatı da seçim başarısında etkili olmuştur (Toker,1991:37). Neticede demokrasi açısından değerlendirildiğinde Demokrat Parti'nin serbest tek dereceli seçim ve halk oyuna dayanarak iktidara gelmiş olması Türkiye demokrasi tarihi açısından önemli bir devrim olarak nitelendirilmektedir.

Kalaycıoğlu (1998:37) 1950'lerin siyasal hayatının toplumun ikiye ayrılmış temsilcileri olan CHP ile DP arasında geçen mücadele ile geçtiğini belirtmekte ve hakkında şoyale demektedir :

“CHP, merkezin ve bir anlamda da devletin partisi konumunu sürdürürken, DP de kenarın partisi olarak bu mücadelede yerlerini almıştır. Kırsal kitlelerin temel yakınmalarına, özellikle ceberrut bürokrasiye karşı savaşmak üzere ortaya çıkan DP, temsili ve popülist bir mekanizma olarak belirginleşmiştir. Özetlemek gerekirse, 1950'lerin siyasal gruplaşmaları, bir yanda bürokratik sınıfları, bazı büyük toprak sahiplerini ve onları etkisi altındaki daha geri köylü kesimlerini temsil eden CHP ile öte yanda ticaret ve sanayi burjuvazisi, şehirlerin dar gelirli tabakaları ve köylü sınıfının daha modern kesimlerince desteklenen DP'yi karşı karşıya getirmiştir.”

Demokrat Parti'nin programı eski partinin programından farklı değildi. Ahmad'a (2010: 30-32) göre zaten Türk siyaset yaşamının o dönemdeki dar sosyo-ekonomik temeli göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir farklılık olması beklenemezdi. Demokrat Partililer de aslında iktidarı ele geçirmek isteyen, CHP ile siyasi bir yarış içine girerek, ülkeyi daha iyi bir programla yönetebileceğini iddia eden, siyasi yaşamını CHP içinde geçirmiş kişilerden oluşmaktaydı. Bunun yanı sıra Demokrat Parti de Kemalizmin altı ilkesini benimsemekteydi. Ancak ilk hükümet programında Menderes'in kullandığı *“Milletle mal olmuş inkılaplarımız mahfuz tutulacaktır”* söylemi Cumhuriyet tarihinde de bir ilk yaratmıştır (Toker, 1991:37) . Nitekim Menderes'in sözünü ettiği millete mal olan ve mal olmayan inkılâpların ne oldukları siyasi süreçte alınan kararlar ile kendini göstermiştir. Demokrat Parti iktidarı bu ayrımı yapabilme hakkını kendinde görmüş ve ona göre hareket etmiştir.

Menderes hükümeti kurar kurmaz öncelikle iktidarını güvence altına almayı amaçladı. Bu maksatla ordunun st kademelerinde değişiklikler yaptı. Menderes'in Atatürk devrimlerini pek benimsememesi ve ordudaki Atatürk'e bağlılık ordu st düzey komutanların toplu olarak görevlerinden uzaklaştırılmasıyla sonuçlandı. Ardından 6 Haziran 1950 tarihinde Türkçe ezan uygulaması kaldırıldı. Köy okullarına din dersi konuldu. Anayasa'nın adı değiştirilerek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adını aldı. Dış siyasetteki ilk uygulaması ise Kore'ye asker göndermek oldu. NATO'ya girildi, Bağdat ve Balkan Paktları oluşturuldu. Bağımsızlık mücadelesi veren Kuzey Afrika ülkelerine karşı sömürgeci devletlere destek verildi. Anadolu köylerinin aydınlanmasında büyük payı olan Halkevleri kapatıldı (Aydoğan,

2005:138). Kısacası Menderes döneminde yürütülen politikaların büyük çoğunluğu Atatürk ilke devrimleri ve Atatürk'ün dış politika anlayışı ile bağdaşmamaktaydı.

DP'nin ekonomi politikası da bu dönemde tartışılan önemli konulardan biri oldu. Türkiye 1947 yılında Amerika'dan askeri yardım almaya başladı. Bunu 1948 yılındaki Marshall planı izledi. Bu gelişmelerin neticesinde de Türkiye'ye ekonomik olarak önemli yardımlar yapılmış oldu. Başlangıçta 100 milyon dolarlık yardım, Kore'ye asker gönderilmesinin karşılığında 233 milyon dolara yükseltildi. 1968 yılına gelindiğinde ise, Avrupa ve Amerika'dan gelen yardım miktarı yaklaşık 5 milyar dolardı. Bunun bir kısmını askeri yardımlar oluşturmaktaydı. Menderes ekonomik kalkınmaya önem verdi. Devlet bir yandan ülkede yatırımlara yöneldi, diğer yandan da özel girişimi teşvik etmeye çalıştı (Karpaz, 2011:141). Yaşanan yardımlar neticesinde ülkede ekonomik kalkınma hızlanmaya başladı. Uygulanan ekonomi politikası halkın geçici bir süre ekonomik anlamda rahatlamasına ancak ülke ekonomisinin ileriki aşamalarda tıkanmasına yol açtı.

2 Mayıs 1954 yılında gerçekleşen genel seçimlerde iktidarını pekiştiren DP, 541 milletvekilliğinden 503'ünü elde etti. Ardından yargı bağımsızlığını, üniversite özerkliğini, basın özgürlüğünü ve muhalefet yapma olanaklarını geniş ölçüde kısıtlayan bir dizi yasal düzenleme yaptı. 60 yaşını veya 25 hizmet yılını dolduran yargıç ve profesörleri emekliye ayırma yetkisi hükümete verilerek adalet mekanizmasının bağımsızlığına ve üniversite özerkliğine zarar verildi. Seçim yasasında da çeşitli değişiklikler yapan DP, bir siyasi partiye başvurup adaylığı reddedilen kişinin başka siyasi partiye başvuru yapmasını yasakladı. Ayrıca CHP'ye oy veren illeri de cezalandırma yoluna giden DP, hükümete memurlara bir süre işten el çektirme ya da emekliye ayırma yetkisi de tanıdı. Basına karşı da aynı sert tutumu devam ettiren DP bu dönemde birçok gazeteciyi hapis cezasına mahkum ettirdi (Ersel, Kuyaş, Oktay ve Tunçay (II.cilt), 2002:249). Bu gibi uygulamalarla DP iktidarının baskıcı tutumu diğer yıllarda da artarak devam etti ve bu durum muhalefet ile iktidar arasındaki ilişkilerin de zaman içinde daha fazla gerilmesine yol açtı.

DP iktidarı güçlendikçe takındığı bu tavır ve tutum tüm kurumları kendi emir ve hizmetinde görmeye başlamasına yol açtı. Özellikle laiklik ilkesine zarar verici

uygulamaları- örneğin, Kuran'ın tekrar Arapça okutulması, radyoda dini yayınların artırılması, dinsel eğitimin yaygınlaştırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinin genişletilmesi gibi- başta muhalefet olmak üzere toplumun bazı kesimlerini de rahatsız etmekteydi. Muhalefete uygulanan baskı ise artık son noktayı koymuştu. 'Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile muhalefet denetim altında tutulmaya çalışıldı (Sarıbay, 2001:54-55).

Sevinç'e göre (2012:43) Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulması aslında bardağı taşıran son damla olarak oldu. DP muhalefetin yıkıcı faaliyetlerine karşı kurduğu bu komisyonun matbaaları kapatma, gazeteleri toplatma, her türlü toplantıyı yasaklama ve amacına ulaşmak adına hükümetin bütün araçlarından faydalanabilme yetkileri bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra kararlarına muhalefet edenlere de bir seneden üç seneye kadar hapis cezası verebilme yetkisi de vardı. Bazı DP milletvekilleri bile komisyonun yetkilerinin aşırılığı konusunda uyarılarda bulunmalarına karşın bir değişiklik olmadı. Komisyonun, Menderes tarafından askeri müdahaleden bir ay önce görevi sonlandırıldı. Ancak bu askeri müdahalenin gerçekleşmesine engel olamadı.

Nihayetinde 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri müdahale gerçekleşti. Harp Okulu'nda tutuklanan DP'lilerin ilk kafilesi 30 Mayıs'ta Yassıada'ya sevk edildi. Menderes; 6-7 Eylül davası, Bebek davası, Ali İpar davası, Çanakkale Olayı davası, Kayseri Olayı davası, Demokrat İzmir Gazetesi davası, Üniversite Olayları davası, İstimlak davası, Vatan cephesi davası, Anayasayı ihlal davasından yargılanmış, Bebek davası hariç diğer davalardan mahkum edilmiştir. Yüksek Adalet Divanı, Celal Bayar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu hakkında oy birliğiyle, diğer 11 sanık hakkında da oy çokluğuyla idam cezası kararı verildi. İdamlar 16 Eylül'de İmralı Adası'nda gerçekleşti (Demir, 2010:625). Böylece Türk siyasi tarihinde ilk defa bir başbakan idam edilmiştir. Askeri müdahale aşamasına gelinmesinde Celal Bayar ve Adnan Menderes'in yönetimde uyguladığı yanlış politikalar etkili olmuştur.

Türk demokrasisi açısından çok partili siyasal sisteme geçilmiş olması önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Demokrat Parti ve Adnan Menderes bu

demokrasi hareketi içerisinde önemli bir simge olarak kabul edilmektedir. Ancak bunun tersini savunan aydınlar da bulunmaktadır. Örneğin; Samuel Huntington, Menderes'in seçim sistemiyle iktidara geldiğini ancak daha sonrasında gerçekleştirdiği uygulamalar ile demokratik sisteme zarar verdiğini, demokratik değer ve ilkelere önem vermeyen bir siyasi aktör olduğunu belirtmektedir (Akın, 2010:361). Bu bağlamda Menderes'in demokrasiyi iktidara kavuşana kadar benimsediğini söylemek mümkündür. Ancak daha sonrasında demokrasiye uygun olmayan politikalarıyla rejime ve devlete zarar vermiş, demokrasiyi aslında bir amaç değil araç olarak kullanmıştır.

3.2.3. 1960 Askeri Müdahale Dönemi ve 61 Anayasası

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale bir darbe olmasının yanı sıra bir devrim olarak da nitelendirilmektedir. Atatürk ve İnönü'nün kurduğu demokrasinin temellerini pekiştirmiştir; anayasaya girmemiş olsa da çoğulculuğun simgesi sayılabilecek nispi temsil usulü de 27 Mayıs'ın Türk siyasi tarihine soktuğu ve günümüze kadar gelen getirisidir (Akşin, 2011:265). Türk demokrasi tarihi açısından bir askeri müdahalenin gerçekleşmiş olması demokratik anlamda olumsuz olmakla birlikte, 1960 askeri müdahalesinin Türkiye'nin çağdaş, çoğulcu bir demokrasiye yönelmesini sağladığı gerçeği de bu bağlamda göz ardı edilemez.

1960 Askeri müdahalesinin kuşkusuz birden fazla nedeni bulunmaktadır. En başta Demokrat Parti'nin daha önce de sözünü ettiğimiz millete mal olan-olmayan devrim ayrımı yapmasıdır. Bu durum bir anlamda Kemalist devrimin yerini Atatürk devrimlerinin alması anlamına gelmektedir. Nitekim DP Hükümeti, hükümet programında bir kez bile Atatürk'ün adına yer vermemiştir. Siyasi muhaliflere, seçmene, bürokrasiye, basına yapılan baskılar diğer nedenleri oluşturmaktadır. DP demokrasiyi sadece bir iktidara gelme biçimi algılamış ve ona göre harekete etmiştir (Özdağ, 1997:55-63). Bu bağlamda askeri müdahale belirtilen nedenlerin hepsinin bir araya gelmesi sonucu oluşan anti demokratik siyasal ve sosyal düzenin yanı sıra Atatürk devrimlerini pek benimsemeyen bir iktidarın politikaları neticesinde gerçekleşmiştir.

Bunun yanı sıra Yetkin (2011:93) müdahale dönemi ile ABD ilişkisini göz önünde bulundurarak, DP iktidarının Amerika'nın özellikle sanayileşme gibi konularda belirlediği planlamanın dışına çıkmak istemesi ve bu nedenle SSCB'ye yaklaşarak mali destek arayışına girmesi, SSCB ile yakın ilişkiler kurulmak istenmesi, Adnan Menderes'in CIA'nin Türkiye'deki varlığını sınırlamak istemesi ve DP'nin baskıcı tutumlarının toplumda yarattığı kaos ortamının SSCB için kullanılabilir bir zemin yaratabilmesi ihtimali varlığının ABD'yi rahatsız etmesinin askeri müdahalenin gerçekleşmesinde dış etkenler olarak gösterilebileceğini belirtmektedir.

Mayıs müdahalesinin ardından seçim kampanyası Adnan Menderes'in idamından bir hafta sonra başladı. Menderes'in ardından ülkede üç siyasi aktör yer almaktaydı. CHP, DP'nin mirasçıları ve askerler. DP'nin mirasçıları üç sağ parti oluşturmaktaydı. Bunlar; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi. Sağ görüşlü seçmen ise bu üç parti arasında DP'nin mirasçısı olarak AP'yi görmekteydi. Nitekim 15 Ekim 1961 tarihinde, askeri müdahaleden bir buçuk sene sonra gerçekleşen seçimde CHP'liler umutlu olmasına karşın seçim AP'nin ve sağ partilerin yüksek oy oranları alması ile sonuçlandı. Ancak ordu seçim sonuçlarından memnun değildi ve müdahale etmeye karar verdi (Birand, Dünder ve Çaplı, 2008: 17-24). Sandıktan çıkan sonuç Menderes'in idamına ve askeri müdahaleye karşı halkın gösterdiği bir tepkiydi. İdamlar sırasında ses çıkarmayan halk tepkisini sandıkta göstermişti. Ancak bu durum beklentileri karşılamamıştı bu da beraberinde askerin siyasi ortama tekrar müdahalesini getirdi.

Kurucu Meclis'in hazırlamış olduğu 1961 Anayasası 9 Temmuz tarihinde yapılan halk oylamasında %61,5 evet oyu olarak kabul edildi. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından oluşturulan bu anayasada Türk Silahlı Kuvvetleri adına iktidara el koyan Milli Birlik Komitesi tarafından "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti" (Ersel, Kuyaş, Oktay ve Tunçay (III.cilt), 2002:8) ifadesi kullanılmaktaydı. İdareye el koyma amaçlarını demokrasinin yeniden ortaya çıkarılması olduğunu ifade eden Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, yeni seçim kanununun hazırlanmasının ardından

bütün partilerin katılacağı bir seçime gidileceğini de belirtmiştir (Yalçın, 2002:576). Bu bağlamda ordunun iktidarda kalıcı olmayı hedeflemediği, demokrasi ve özgürlüğün gereklerini yerine getirerek bunu hayata geçirmeyi ve çok partili siyasal sisteme dönmeyi amaçladığı görülmektedir.

1961 Anayasası'nı anayasa hazırlanması için kurulan üç komitede yer alan Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (Öztürk,1966:15-16) şöyle tanımlamaktadır:

“Bu anayasa Türk Milleti'nin bütün tarihinde aldığı en keskin virajdır, çünkü bu anayasa Türk halkının topyekün kalkınması, aydınlığa ve refaha kavuşması amacıyla hazırlanmış milliyetçi, sosyal, devrimci ve halkçı bir anayasadır. Bu amaca ulaşmak için yapılması gereken şeyleri görmek başka, bunları gerçekleştirmek işi yine başkadır. 27 Mayıs bunları gerçekleştirmemiş fakat kalkınma yolunu açık ve net görebilmek için dürbün ayarı yapmış ve 1961'de Türk halkınca kabul olunan Anayasa ile bu yola açılan kapının anahtarını vermiştir. Bu sebeple 1961 Anayasası, kanaatimizce Türkiye'nin Tanzimat'tan bu yana devam eden siyasi ve sosyal gelişmelerinin, evrim ve devrimlerinin en önemli eseridir. Bu anayasa Türk halkının insanlık, haysiyet ve haklarını ve fikir ve vicdan hürriyetini koruyan demokratik bir düzen içinde ekonomik bir planla kalkınabilmenin şaşmaz bir reçetesidir”

Devlet yapısına ilişkin daha karmaşık bir yapıya yer vermesi (çift meclis gibi), 1924 Anayasası'nda yer almayan pek çok konuyu anayasal güvence altına alması ve anayasal nitelikte olmamasına karşın, ormanların korunması gibi maddelere yer vermesi açısından 1961 Anayasası, 157 sürekli, 22 geçici ve toplam 179 maddeden oluşan uzun bir anayasa olma özelliği taşımaktadır (Sevinç, 2012:47). 1961 Anayasası'nın özellikleri arasında üzerinde durulması gereken önemli nokta Atatürk ilke ve inkılâplarına sıkça vurgu yapılmış olmasıdır. Akgün'e göre (2009:187-188), Devrim Kanunları'nın Korunması başlıklı 153.madde ile 1924-1934 yılları arasında çıkarılan laiklikle ilgili yasaların koruma altına alınmasının iki sebebi vardır. Bunlar; Atatürk ilke ve inkılaplarının çağdaş, demokratik ve laik bir Türkiye olabilmesi için tek güvence olması ve bu ilke inkılapların Anayasa'nın yapıldığı tarihe kadar henüz yeterince anlaşılmış ve özümsemiş olmamasıdır.

1961 Anayasası'nda yasama alanında yapılan en önemli değişiklik çift meclis sisteminin getirilmiş olmasıdır. Buna göre TBMM, Millet Meclisi (MM) ve Cumhuriyet Senatosu'ndan (CS) oluşmaktadır. Ayrı ayrı toplanan bu iki meclisin

kendi iç tüzükleri de bulunmaktaydı. Yasama işlevinde, tasarı ve teklifler öncelikle MM'de görüşülmekte, kabul ya da red edilenler CS'ye gönderilmektedir. Eğer CS kendisine gelen tasarıyı herhangi bir değişiklik yapmadan kabul ederse, tasarı yasalaşmaktadır. Eğer kabul etmezse karma komisyona giden tasarı yeniden MM'ye gönderilmektedir (Sevinç, 2012:49). CS kuruluş amacını yerine getirememiş, etkisiz kalmış ve yönetime katılan bürokratik bir kesimin iktidar aracı olmuş olması ile eleştirilmiştir. 1982 Anayasası ile bu yapı sona ermiş ve tek meclise tekrar dönülmüştür.

Tanör (1991:25-29) 1961 Anayasası'nın önemli katkılarından birinin kuvvetli bir temel hak ve özgürlükler rejimi getirmiş olması olduğunu belirtmektedir. Devlet, temel hak ve özgürlüklere saygı göstermenin yanı sıra, bunları gerçekleştirici koşulları da hazırlamakla da mesuldür. Temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından yeni güvence ve yaptırımlar da hayata geçirilmiştir. Bunlardan ilki yargısal güvencelerdir. Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın kurulması bunun için en önemli örnektir. Bu sayede hukuka uygunluk denetimi gerçekleştirilebilmektedir. Diğerleri de kamu özgürlükleridir. Halkın kendini ifade edebilme, toplanma, dernek kurma vb. özgürlüklerini kullanabilmesi de devlet eliyle korunmaya alınmıştır.

Karpat'a göre (2012:187), Türkiye 1960 yılından sonra kendini çok çelişkili bir ortam içerisinde bulmuştur. Bunun nedeni askeri idarenin eski elitist rejimi tekrar canlandırmasının yanı sıra 1961 Anayasası ile birlikte siyasi hak ve özgürlükleri genişletmiş olmasıdır. Oluşan bu siyasal ortamda birçok sosyal grup kendini ifade etme alanı bulmuş ve farklı ideolojik görüşler ortaya çıkmıştır. Mevcut ortamdan en fazla yararlanan ise bu dönemde yükselme ve gelişme alanı bulan yerel muhafazakâr orta sınıf olmuştur.

Özkaya (2005:404), Türkiye'de çoğulcu, özgürlükçü, insan haklarına dayalı, hukuk devleti ilkelerine bağlı bir demokrasiye yönelmenin 1960-61 yıllarında gerçekleştiğini belirtmektedir. 1961 Anayasası Kemalistler tarafından yazılan; sosyal devlet, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, üniversite özerkliği, sendikal haklar, grev ve toplu sözleşme hakları, yargı bağımsızlığı, sosyal güvenlik hakkı, ücrette eşitlik ilkesi gibi sosyal ve hukuk devleti olmanın taşıdığı ilkeleri barındıran

ilerici bir anayasadır. Türkiye'nin çoğulcu bir yapıya kavuşması bu anayasa ile gerçekleşmiştir.

Dursun ise (2003:16-17) 1961 Anayasası'nın kurumsallaşmadığı kanısındadır. Buna gerekçe olarak da bu anayasanın temelde bir tepki anayasası olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. 1950-1960 arasında yaşananlara karşı sınırlandırıcı çeşitli düzenlemeler içeren yasanın bu dönemde ülkeyi yöneten siyasi görüş ve toplumsal kesimin siyasi etkisini sınırlandırma ve seçimlerde bir başarı kazansa bile ülke yönetiminde etkili olamamasına yönelik bir düzenleme içerdiğini ifade etmektedir. Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın yürütme gücünü kısıtladığı ve güçsüz bıraktığı konusu o dönemde fazlaca tartışılmıştır.

1961 Anayasası'nın; genel olarak değerlendirildiğinde, 1921 ve 1924 Anayasalarının bazı ilkelerini güçlendirdiği ve yeni demokratik ilkeler getirdiği söylenebilmektedir. Özgürlükler rejiminin genişletilmesi, yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi, yargıya denetimin getirilmesi ve anayasanın üstünlüğünün geliştirilmesi yeni demokratik ilkeler arasında sayılabilir (Parla, 2009:77). Bu bağlamda 1961 Anayasası özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin gelişmesi açısından da Türk siyasi hayatında olumlu gelişmeler yaşanmasına neden olmuştur.

Kaynak'a göre (2010:103-105) darbeler sisteme ve mevcut güç odaklarına karşı olan hareketler değil; sistemin içinden gelenlerin yaptığı hareketlerdir ve dünya üzerindeki bir dış talebe cevap vermektedir. Tüm darbeler uluslararası ihtiyaçların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır ve gerekli ortam hazırlanmıştır. Türkiye'de darbeler yönetenlere karşı yapılmış hareketler değil, yönetenler tarafından yapılmış müdahalelerdir. Nitekim 1960 müdahalesini ABD ve İngiltere arasındaki güç savaşının etkisiyle, İngiltere'nin hazırladığı ve planladığı, Amerikan nüfuzunun Türkiye'de yok olması için yapılmış bir operasyon olarak nitelendirmektedir.⁷

Soysal (1979:77) on yıllık uygulama dönemi boyunca 1961 Anayasası'na yöneltilen eleştirileri genel çizgileriyle şöyle özetlemektedir:

---

⁷ Detaylı bilgi için bkz., Mahir Kaynak, Sistemi Yeniden Kurgulamak-Geçmiş Tersten Okumak, Yakın Plan Yayınları, 2010.

“a. Anayasa’nın özgürlükler düzeni, ileri Batı toplumlarının uyguladıkları kurallar kopya edilerek yaratılmıştır. Türk toplumu henüz o özgürlükleri “hazmedebilecek” düzeyde değildir.

b. Batı toplumları bile özgürlüklerin kötüye kullanılmaması için gerekli sınırlamaları benimsedikleri halde, 1961 Anayasası bu bakımdan eksiktir. Özgürlükleri kötüye kullananlar Anayasa’nın getirdiği düzeni bile yıkacak serbestliğe erişebilmektedirler. c. Yasaların yapılmasında benimsenen mekanizma çok yavaş işlemektedir. Çağdaş devletin yürütme organında sorumluluk yüklenenlerin daha çabuk ve daha etkin iş görme olanaklarına sahip olmaları gerekir.

d. Yasama ve yürütme üzerinde Anayasa Mahkemesi ve Danıştay yoluyla kurulmuş olan denetim mekanizmasını iktidarlara iş göremez duruma getirmiştir.

e. Özerk kuruluşlar “devlet içinde devlet” niteliği kazanmışlar ve “devletin temeline dinamit koyacak” görüşlerin oluştuğu yerler haline gelmişlerdir.”

1961 Anayasası toplumda ilk defa bir anayasa kültürü oluşturmuştur. Anayasa toplumun değişik kesimlerinde günlük tartışma konusu olabilmıştır. Böylece toplum üzerinde olumlu etkilere yol açmış, kımıldatıcı ve harekete geçirici bir etken rolü oynamıştır. Bu anayasanın sosyalleştirici, siyasileştirici ve hukukileştirici etkilerinden kaynaklanmıştır (Tanör, 1991:83-84). Sosyalleştirici etkisi toplumun hak ve özgürlüklere getirilen güvencelerden dolayı kolektif eylemlere yönelebilmiş olmasıdır. Siyasileştirici etkisi sayesinde halk siyaset sahnesinde aktif olarak yer almayı başarabilmiştir. Hukukileştirici etkisi ile de anayasa toplum ile devlet ilişkilerinde hak arama yollarını güvenceye bağladığından hak arama mücadelesi ve hak hukuk duygusunun geliştirilmesine yol açmıştır.

3.2.4. 1971 Askeri Müdahale Dönemi

1970 yılının başlarına gelindiğinde iktidar partisi Adalet Partisi (AP) ve başbakan Süleyman Demirel zor günler yaşamaya başlamıştı. Ülke tam bir kaos halindeydi ve patlamaya hazır bir hale gelmişti. Toplumsal ve ekonomik değişiklikler, işsizlik, büyüyen politik çatışma ve dünyanın durumu ülkede tehlikeli bir dönem yaratmıştı. İdeolojik görüşleri farklı kesimler birbirleriyle şiddetli bir mücadele içindeydiler. Solcu öğrenciler bankaları soymakta, Amerikan askerlerini kaçırmakta, Amerikan hedeflerine saldırılar düzenlemekteydi. MHP’li öğrenciler hükümeti eleştiren profesörleri hedef alırken, İslamcılar da Atatürk ve Kemalizmi reddederek orduyu kışkırtmaya çalışmaktaydı (Ahmad (b), 2010:163,165).

Demirel hükümetinin mevcut durumu yatıştırabilecek ve engelleyecek düzenlemeleri yapamaması sonucunda 12 Mart 1971 tarihinde Türkiye’de ikinci askeri müdahale gerçekleşmiş oldu. Ordu hükümete vermiş olduğu bir muhtırada kardeş kavgasına son vererek, anarşik düzeni giderecek ve anayasal reformları Atatürkçü görüşle ele alacak bir hükümetin demokratik düzen içinde kurulması gerektiğinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Bunun gerçekleşmemesi halinde ordunun “kanunlarının kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı” olduğunu vurgulamıştır (Birand, Dündar, Çaplı, 2008:253). Başbakan Demirel ise muhtıranın anayasa ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmadığını belirterek, ordunun isteği üzerine istifasını vermiştir.

Gerçekleşen askeri müdahalede tek başına öğrenci olayları ve ülkedeki kaos ortamı değil, AP’nin izlediği siyasi politikalar etkili olmuştur. Tanör (1991:33-34), AP’nin 1961 Anayasası’na karşı anayasa yürürlükteyken herhangi olumsuz bir tutuma sahip olmadığını belirtmektedir. Hatta Demirel mevcut anayasanın getirdiği sistemin zamanla anlaşılacağı bir dönem içinde olduklarını, bazı zor şartlara rağmen demokrasinin dengesinin bozulmadığını ifade etmekteydi. 1965-1969 yılları arasında ise AP hükümeti muhalefet ve yargı ile önemli gerginlikler yaşamıştır. Bunda 1961 Anayasası’nın muhalefete ve yargıya tanıdığı yasal haklar da etkili olmuştur. Bunun üzerine AP, 1969 seçimlerine giderken, yeni bir anayasa ıslahatı programı hazırlama girişiminde bulunmuştur.

Çünkü Başbakan Süleyman Demirel’e göre 1961 Anayasası icrayı güçsüz kılmıştı (Demirel, 1972:114). Çünkü 1961 Anayasası ile TBMM en yetkili organ olmaktan çıkmış, milletin egemenliğini onun vasıtasıyla kullandığı organlardan sadece birisi haline gelmişti. 61 Anayasası’nın yürütme gücünü kısıtladığı düşünülmekteydi. Bu nedenle Adalet Partisi 1969 seçimlerine doğru anayasada bazı değişiklikler yapılmasının öngören bir program hazırladı. Burada önerilen değişikliklerin en önemli ise şunlardı (Tanör, 2009:412): Yürütmenin güçlendirilmesi ve kanun hükmün kararname yetkisiyle donatılması, parlamentonun toplanabilme ve karar alabilmesinin kolaylaştırılması, halkoylaması usulünün benimsenmesi, özerk kuruluşların yeniden düzenlenmesi, akademik özgürlüklerin sınırlanması, TRT’nin

daha iyi denetlenebilmesi, yargı ve yürütme ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve savcılarının hükümet tarafından atanması, “komünizm ve anayasa dışı cereyanlarla mücadele” için yeni propaganda, telkin ve tahrik yasakları getirilmesi, özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesidir.

Neticesinde de; yürütme organına kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, parlamentonun daha hızlı çalışmasını sağlayacak çeşitli önlemler alınması, tabii senatörlük imkanının kaldırılması, referanduma olanak sağlanması, özerk kuruluşların imtiyazlarının sınırlandırılması, yargı yürütme ilişkilerinin yürütmeye ağırlık verecek bir biçimde yeniden düzenlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanımını cezalandıran çeşitli hükümlerin anayasaya koyulması gibi, hükümetlerin hareket alanını yasama, yargı ve özerk kuruluşlar aleyhine genişletecek düzenlemeler (Demirel, 2004:270), AP'nin yapılmasını istediği Anayasa değişiklikleri arasında yer aldı.

12 Mart 1971 tarihinde dört komutan tarafından yayınlanan ve Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan rahatsız olduklarını dile getirdikleri bu muhtıra muhtıradadır (Sucu, 2010:31-32) yer alan üç maddede şöyle denilmektedir:

“1- Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2- Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratla tahakküm ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize.”

12 Mart Askeri müdahalesinin ardından gerçekleştirilen bazı anayasa değişiklikleri şu şekildedir (Karatepe, 1993:242): Hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, gözaltı sürelerinin arttırılması, memurların sendika kurma haklarının kaldırılması, hükümete kanun hükmünde karar çıkarma yetkisinin verilmesi, TRT'nin özerk

statüsüne son verilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kurulması. Kalkınma girişimlerinin de duraksamasıyla ülkede ekonomik anlamda sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. ABD ile ilişkiler ilerletilerek, istekleri göz önünde bulundurulmuştur. ABD'nin çıkarlarına ve isteklerine uygun olarak emperyalizm karşıtı tüm görüşler susturulmaya çalışılmış, öğrenci ve işçi eylemleri bastırılmış, TİP kapatılmış, toplumsal ve sendikal haklara sınırlamalar getirilmiştir (Yetkin, 2011:145). Özellikle 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamda toplumda emperyalizm karşıtı bir tutum oluşmuş, sol görüş ve partiler güçlenmeye başlamıştır. Daha sonrasında ise hem Amerikan karşıtı tutum, hem de ideolojik olarak SSCB ile yakınlaşma ihtimali ABD'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Askeri müdahale dönemi gerekli ortamı düzenlemek açısından ABD için bir fırsat yaratılmasına yol açmıştır.

1971-1973 yılları arasında yapılan anayasal değişiklikler ile askeri-sivil otorite ve yargı dengesi bozularak, TSK lehine bir hal almıştır. Askeri Yüksek İdari Mahkemesi kurulmuştur. Yargı denetimi zayıflatılarak, Anayasa Mahkemesi'nin anayasa değişikliklerini sadece biçimsel yönden denetlemesi kararlaştırılmıştır. Haklar alanında da devlet ve yurttaş arasındaki ilişki devletin lehine şekillendirilmiştir (Sevinç, 2012:56-57). Yapılan bu değişiklikler ile asıl amaçlanan ise yürütmenin güçlendirilmeye çalışılmasıdır. Bu bağlamda 12 Eylül için bir ön hazırlık olarak değerlendirilebilmektedir.

Karpat'a göre ise (2011:230-232), 1971 askeri müdahalesinin görünürdeki amacı, 1961 Anayasası'nın getirdiği sosyal ve ekonomik reformların hayata geçirilmesini sağlamaktır. Ordu hükümetin bunu başaramadığını düşünüyor, üniversitelerdeki, muhalefetteki ve basındaki memnuniyetsizliğin bundan kaynaklandığını düşünüyordu. Asıl amacı ise sol bir darbe yapılmasını ve hükümeti solcuların ele geçirmesini engellemektir. Çünkü sol hareket 1965 yılından sonra, Süleyman Demirel'in başbakanlığı sırasında güçlenmeye başlamıştı. Ordu gerçekleştirdiği müdahale ile solcu ve dinci eylemcileri tutukladı, siyasi partileri kapattı. Bu sayede devlet otoritesini yeniden kurmaya çalışan sivil parlamentonun çalışmasına izin verdi. 1971 askeri müdahalesinde siyasetçilerin tutuklanıp yargılanma gibi bir durumları söz konusu olmadığından, bu askeri müdahale sivil darbe olarak da adlandırılmaktadır.

Örs (1996:163), 1971-1973 askeri döneminin planlanan hedeflere ulaşılmada başarısız olduğu bir dönem olduğunu belirtmektedir. Amaçlanan siyasal ve ekonomik reformlar, ülke içindeki huzur ve güvenliğin sağlamaya çalışılması nedeniyle ikinci planda kaldı. Soysal'a göre de (1979:80-81), 1971 ve 1973'te gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, devletin temel niteliklerini ve ilkelerini, ileriye dönük yorumlara açık bir anayasayla değil, kalıplaşmış ve durgunlaşmış kurullarla korumak amacını gütmüştür. Yürütmeyi güçlü duruma getirmenin gerisinde, asıl yapılmak istenen şey, Anayasa'daki özgürlükler düzeninin ve özerk kuruluşlar mekanizmasının yeni dengeler aramak için değil, yerleşik düzeni korumak için kullanılmasını sağlamaktır.

3.2.5. 1980 Askeri Müdahale Dönemi ve 82 Anayasası

1980 yılı Cumhuriyet tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 1978-1979 ekonomik krizi, ülke içinde farklı ideolojik gruplar arasında yaşanan çatışmalar, dönemin iki büyük partisi AP ve CHP arasında artık uzlaşmanın sağlanamıyor olması ülkede siyasi gerilimin tırmanmasına yol açmıştı. Ülke mevcut siyaset anlayışı ve ekonomi politiği ile artık yönetilemez duruma gelmişti. 1980 yılında gerçekleşen iki önemli olay ise, 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül askeri müdahalesi olmuştur (Gürsel, 2002:2). 24 Ocak Kararları ile neoliberalizm ile tanışan Türkiye'nin tarihsel demokratik gelişim sürecinde gerçekleşen üçüncü askeri müdahale 12 Eylül müdahalesi olarak tarihte yerini almıştır.

Uluslararası etkenleri göz ardı etmemenin yanı sıra 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahalenin nedenlerini temel olarak iki noktada toplamak mümkündür. Bunlar; önüne geçilemeyen kötü ekonomi ve ülkede yaşanan şiddet ve terör olaylarıdır (Köse ve Yılmaz, 2012:148). Süleyman Demirel'in liderliğindeki Adalet Partisi (AP) hükümetinin ülke genelindeki sorunlarını çözememekteydi. Ülkenin içinde bulunduğu ortam solcular ve sağcılar arasında yaşanan şiddet olayları⁸, yasamanın içinde bulunduğu tıkanıklık ve enflasyon oranının yüzde 100'ün

---

⁸ 1 Ocak 1978- 12 Eylül 1980 arasındaki dönemde meydana gelen önemli olaylardan bazıları şunlardır: 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'ndeki bombalı saldırıda 7 öğrenci öldü 100 öğrenci yaralandı. 17 Nisan 1978'te Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu ve üç yakını öldürüldü. 700 işyerine zarar verildi ve CHP İl Başkanlığı yakıldı (Malatya Olayları). 11 Temmuz 1978'de Hacettepe

üzerinde seyrediyor olması ile karışık bir durum almıştı. Ordunun AP ve CHP'ye bir koalisyon kurulması konusunda uyarılarda bulunmasına karşın bu çabalar sonuç vermemişti. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi'nin Konya'da düzenlediği şeriat yanlısı Kudüs mitingi de askeri müdahale için gereken zeminin hazırlanmasında etkili oldu (Karpat, 2011:210). Siyasal sistemin işlerliğini yitirmesi ve yaşanan sağ sol çatışmaları nedeni ile halk da mevcut ortamdaki memnun değildi.

Dönemin ekonomik sorunlarına bakıldığında; Türkiye ve dünya ekonomisi olumsuz anlamda etkileyen 1973 ve 1974 yıllarında yaşanan petrol bunalımıdır. Bunalım nedeniyle artan petrol fiyatları Türkiye'de etkisini ithal pek çok sanayi ürününün ve petrol ve petrol ürünlerini fiyatlarının artması, ödeme dengelerinin bozulması, Avrupa'da yaşanan işsizliğin Türkiye'ye gelen işçi döviz miktarında azalmaya yol açması gibi etkilerle göstermiştir (Schick ve Tonak, 1992:373-374).

Türkiye'de siyasal sürece bakıldığında demokratik sistemin kurumsallaşmasının yaşanan askeri müdahaleler neticesinde eksik ve sorunlu bir şekilde gerçekleştiği görülebilmektedir. Askeri müdahaleler ile belli aralıklarla otoriter rejime geri dönülmesi, aynı zamanda demokratik sistemin de o döneme kadar yeterinde gelişmemiş olduğunu göstermektedir. Nitekim 12 Eylül Askeri müdahalesi de o dönemde gerçekleşmesi beklenen bir gelişme olmuştur (Dursun, 2005:13-15). Çünkü uzun zamandan beri toplumda sosyal, siyasal, ekonomik ve güvenlik alanlarında yaşanan sıkıntılar ve daha önce aynı durumların varlığında gerçekleşmiş olan 1960 ve 1971 askeri müdahaleleri toplumun tüm kesimlerinde yeni bir müdahalenin yapılmasının normal bir sonuç olarak algılanmasına neden olmuştur.

Üniversitesi Öğretim Üyesi Bedrettin Cömert öldürüldü; 3 Eylül 1978'de Sivas'taki olaylarda 6 kişi öldürüldü, 100'e yakın kişi yaralandı; 9 Ekim 1978'de Ankara Bahçelievler'de 7 TİP'li genç öldürüldü. 22 Aralık 1978'de başlayan Maraş olaylarında 111 kişi öldürüldü, olayların ardından 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi. 1 Şubat 1979'da Gazeteci- Yazar Abdi İpekçi öldürüldü. 7 Nisan 1979'da ünlü solcu Mihri Belli bir silahlı saldırı sonucu yaralandı. 19 Kasım 1979'da MHP'li İlhan Darendelioğlu öldürüldü. 20 Kasım 1979'da İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Ümit Doğanay öldürüldü. 14 Aralık 1979'da 4 Amerikalı İstanbul'da öldürüldü. 24 Aralık 1979'da Maraş'ta 7 kişi öldürüldü, yaklaşık 3000 kişi ise gözaltına alındı. 22 Ocak 1980'de Tarih olayları başladı, fabrika işgal edildi ve 1500 işçi gözaltına alındı. 27 Mayıs 1980'de MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak öldürüldü, cinayetin ardından Çorum'da olaylar çıktı ve 48 kişi öldürüldü. 15 Temmuz 1980'de CHP milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu öldürüldü. 19 Temmuz 1980'de eski başbakanlardan Nihat Erim öldürüldü. 22 Temmuz 1980'de sendikacı Kemal Türkler öldürüldü. **Anadolu Ajansı, Türkiye Cumhuriyeti 80 Yıl Kronolojisi**, Ankara, 2004, ss. 288- 307.

12 Eylül askeri yönetimi, tüm toplumsal eylem ve muhalefete karşı sert bir tutum içindeyken, dini hareketlere karşı daha ılımlı hatta hoşgörölü davranmıştır. Aslında askeri yönetimlerin İslamcı siyasi akımlara karşı bu tutumu 12 Mart askeri müdahalesi ile başlamıştır. Bu yönetimlerin kendilerine göre yeni Atatürkçölük yorumu gerçekleştirdikleri söylenebilmektedir. Yönetim toplumda sol akımların, Marksist eğilimlerin güçlenmesini önlemek için, milli ve manevi değerler ile örf ve adetleri güçlendirmenin gerekli olduğuna karar vererek; milli ve manevi değerleri güçlendirecek, yaygınlaştıracak en etkili önlemlerden birinin de imam-hatip okulları olduğuna kanaat getirmiş ve bu okulları lise haline getirerek yaygınlaştırma kararı almıştır. (Şaylan, 1992:104-105). Bu durum açıkça cumhuriyetin Tevhid-i Tedrisat kanuna aykırılık ve Atatürkçölü laiklikten bir kopuş olarak yorumlanabilmektedir. Atatürkçölü bir askeri müdahaleden beklenmeyen bu uygulamalarda kuşkusuz Kenan Evren'in şahsi kararları etkili olmuştur.

1961 yılında oluşturulan liberal anayasanın tersine 1982 Anayasası, Fransa'nın 1958 De Gaulle anayasasını temel alan otoriter bir anayasa niteliğindedir. Bu kapsamda siyasi partiler kapatılmış, ülkenin mevcut duruma gelmesinde sorumlu olarak görülen eski politikacıların büyük bölümüne siyaset yasağı getirilmiş, sendikal hareketler ezilmiş, üniversiteler temizlenmiş ve merkezileştirilmiş ve ayrıca basın özgürlüğünü kısıtlayıcı düzenlemeler yapılmıştır (Ahmad, 2008:23). Öyle ki, Emre Kongar (2000:41-43), 1982 Anayasası'nı bir *hilkat garibesi* olarak tanımlamaktadır. Bugün yaşadığımız temsili demokrasi krizinin hukuksal kaynaklarının başında yer alan 1982 Anayasası, vatandaşların demokratik hak ve özgürlüklerinin nasıl sınırlandırılabilceğini belirleme konusunda başarılı olan bir özgürlükler anayasası değil, özgürlüklerin kısıtlanması anayasasıdır.

Soysal ve Sağlam (1983:44), 1982 Anayasası'nın da 1961 Anayasası gibi toplumsal sorunları çözmek amacı ile yapıldığını, ancak iki yasada farklı olanın toplumsal sorunların niteliği olduğunu belirtmektedir. 1961 Anayasası anti demokratik iktidarların temsil ettikleri milli iradeyi kötüye kullanarak baskıcı bir yönetim kurmalarını önlemeyi amaçlamaktaydı. Bu nedenle temel haklar sistemini ve hukuk devleti ilkesini genişletmiş, bağımsız bir yargı mekanizması yaratmış, özerk kurumlar oluşturarak iktidarı sınırlamayı amaçlamıştır. 1982 Anayasası ise

tekrar anarşi ve kanlı şiddet olaylarının yaşanmaması için gerekli bir anayasal düzen geliştirmeyi amaçlamıştır. 1961 Anayasası ile iktidarın sınırlandırılmasını, ülkede yaşanan anarşi ve terörün ortaya çıkmasının sebebi olarak gören 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri sınırlandırırken, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini de genişletmiştir.

Bu bağlamda Sevinç (2012:61,63), 1982 Anayasası'nın hazırlanış ve kabul ediliş sürecinin demokratik anayasa yapıcılığı kurallarıyla bağdaşmadığını; partilerden, sivil toplum kuruluşlarından, kamuoyundan herhangi bir katılımı bulunmasının beklenmediğini belirtmektedir. 27 Mayıs askeri müdahalesinde ise sınırlı da olsa anayasanın hazırlanış sürecinde çeşitli toplum kesimlerinin katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan ilk kez bir anayasanın yapılmasının asıl nedeni özgürlük ve demokrasinin değil, otorite ve devletin güçlendirilmesi olmaktadır. 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve özgürlüklerin ülkeye bir beden büyük geldiğini ifade eden 12 Eylül yönetimi kendi görüş ve anlayışları doğrultusunda bir anayasa yapılmasını uygun görmüşlerdir (Köse ve Yılmaz, 2012:160). Bu bağlamda askeri müdahalenin ardından başta Kenan Evren olmak üzere, askerler Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal ortamının şekillenmesinde etkili olmuşlardır.

Kaynak'a (2010:117) göre ise 1980 müdahalesi 1960 ve 1971 müdahalelerinden farklı bir nitelik taşımaktaydı. Diğer iki darbeyi Amerika'nın Türkiye üzerindeki etkinliğini kırmak için İngiltere'nin başrolünde gerçekleştirilmekte, 1980 müdahalesinde ise küresel sermaye etkisi başrolde yer almaktadır. 1980 müdahalesinden sonra Türkiye Turgut Özal iktidarı ile liberal bir ekonomi politikası izlemeye ve küresel sermayenin kontrolü altına girmeye başlamıştır.

Tanör'e göre (1991:116-119) 1982 Anayasası'nda en çok zarara uğrayan yargı organı olmuştur. Anayasa kapsamında yargı ve yargı denetiminde önemli değişiklikler yapılmıştır. 1961 Anayasası yargı organını gerçek ve güçlü bir kişiliğe kavuşturarak, bağımsızlığına ve güvencelerine önem veren düzenlemeler gerçekleştirmişti. Oysa 1982 Anayasası'na bakıldığında yargının yürütme karşısında bağımsızlığı ve güvenceleri konusunda çeşitli kayıplara uğradığı görülebilmektedir.

Örneğin; Yargıtay hariç bütün yüksek mahkemelerin yargıçlarının, Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun seçilmesi ve atanması Cumhurbaşkanı'nın yetkisine verilmiştir. Bunun dışında anayasal anlamda denetlenebilecek alanlar azaltılmış, Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü durumlarda çıkaracağı karar ve yetkilerin anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği maddesi konulmuştur.

12 Eylül askeri müdahalesinin getirdiği ve zaman zaman tartışmalara neden olduğu halde hala mevcudiyetini koruyabilen bir kurum da 1981 yılında yükseköğretim kurumlarını yönetmek amacıyla kurulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'tür. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu 4 Kasım tarihinde Milli Güvenlik Konseyi'nde (MGK) kabul edilerek 6 Kasım'da yürürlüğe girdi. Birinci maddesi (Ersel, Kuyaş, Oktay ve Tunçay (IV.cilt), 2002:14) *“Yüksek öğrenimle ilgili amaç ve ilkeleri belirlemek ve bütün yüksek öğretim kurumlarının teşkilatlanma, işleyiş, görev ve sorumluluklarıyla eğitim-öğretim, araştırma, yayım, öğretim elemanları, öğrenciler ve diğer personelle ilgili esasları bir bütün içinde düzenlemek”* olan belirleyici ve yönlendirici tek otorite olan kurulun amacını oluşturmaktadır.

Sucu (2010:126) sıkıyönetimin hukuken olağanüstü bir yönetim biçimi olduğunu ama Türkiye'de 12 Eylül 1980 sıkıyönetim düzeninin hukuku tamamen kaldırıp yerine kendi hukuki düzenini kurduğunu belirtmektedir. Akşin (2011:279) ise 12 Eylül'ün ideolojik boyutuna değinerek; Türkiye'de 1971 askeri müdahalesinden itibaren ordu içinde yaşanan sağ sol mücadelesinde sağın ağır bastığını ve bunun devam ettiğini, Kenan Evren'in komünizmin en iyi ilacının İslamiyet olduğu inancıyla, resmi bir ideoloji olarak Türk-İslam sentezi yaratmayı amaçladığını ifade etmektedir. Evren; Atatürkçü olduğunu her fırsatta belirtmekle birlikte, bu dönemde zorunlu din eğitimi, Alevi köylerine cami yapmak, kamusal kadrolaşmalarda sağ görüşlü insanlara yer vermek gibi uygulamalara da imza atmıştır.

1982 anayasası merkezîyetçi yaklaşımı ve birey ve toplumun temel hak ve özgürlüklerini sınırlandırdığı ile ilişkin olarak eleştirildi. Tüm özerklikleri kaldırmış olması, askeri güce ağırlık vermesi ve sıkıyönetime geçişi kolaylaştıran bir niteliği sahip olması nedeniyle otoriter eğilimli olarak nitelendirilmektedir (Ersel, Kuyaş,

Oktay ve Tunçay (III.cilt) , 2002:42). Cumhurbaşkanlığı teorik ve pratik açıdan güçlendirildi. Aynı zaman rasyonelleştirilmiş parlamentarizm ilkelerini benimseyen anayasa ile hızlı karar alma mekanizmaları ve müeyyideler koyuldu. 1961 Anayasası’da salt çoğunluk önem arz ederken, 1982 Anayasası ile toplanma ve karar sayıları toplam üye sayısının üçte biri ve dörtte biri olarak değiştirildi (Akın, 2010:417). Bu bağlamda 1982 Anayasası’nın devlet aygıtını güçlendirmesinin yanı sıra parlamenter sisteme hız kazandırdığı, çözüm olanakları sağladığı söylenebilir. Böylece uzlaşma ile çözülemeyen sorunlar kurallar neticesinde çözüme ulaştırılabilmektedir. Siyasi istikrarın sağlanması açısından getirilen bu çözümün demokrasiye uygun olmadığı da açıkça ortadadır.

3.3. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ve Devlet Örgüt Yapılanmasına Etkisi

Türkiye’de neoliberal değişimin devlet politikası olarak belirlenmesi ve bu konudaki kurumsal düzenlemeler 24 Ocak kararları ile başlamıştır. Bu amaçla ilk defa ithalat-ihracat rejimini koordine etmek, para ve maliye politikalarını izlemek için iki kurul oluşturulmuştur. Bunların başına da dönemin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal getirilmiştir. Turgut Özal 1979 yılında Başbakan Süleyman Demirel’e “24 Ocak Kararları” diye anılan bu istikrar programı sundu. Raporda; Türkiye’de ihracat fiyatlarının yüksek olduğu, bu nedenle bu fiyatlarla ihracat yapılamayacağından ekonomik bir çöküşün yaşanabileceği ve ücretlerin disiplin altına alınması için çeşitli yöntemlere başvurulması gerektiği yer alıyordu. Raporda yer alan bu teşhisler sermaye sahiplerinin talepleriyle örtüşmekteydi. Nitekim Kenan Evren de askeri müdahalenin ardından yayınladığı bir bildiriye fiyatların yüksek olduğunu ve bu ekonomik programın sürdürüleceğini belirtmekteydi (Boratav, 1993:147). Daha sonrasında Özal’ın başbakan yardımcısı ve bakan olması ile program aynı zamanda siyasi bir içerik de kazanarak uygulamaya devam edilmiştir.

Bu istikrar programında kısa vadede öngörülen hedefler ise; mal darlıklarını gidermek, kuyrukları kaldırmak, enflasyonu aşağı çekmek, ihracatı arttırarak dış ticaret açığını küçültmek, büyüme hızını arttırmak ve piyasa ekonomisine işlerlik kazandırabilmektir. Bunun için yapılması gerekenler ise; para arzının kısılması ve

serbest faize geçilmesi, Türk lirasının devalüe edilmesi, kamu harcamalarının kısılması bu sayede bütçe açığının azaltılması, KİT ürünlerine açıklarını kapatmaları için zam yapma yetkisinin verilmesi, esnek kur günlük döviz uygulamasına geçilmesi, ihracata dayalı sanayileşmeyi özendirme ve destekler verilmesi, yabancı sermaye girişini hızlandıracak önlemlerin alınması olarak belirlendi (Tokgöz, 2001:192–193). Yabancı sermaye girişini hızlandırmak için ise yerli sermayenin yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Bu yapılanma için yerli sermayeyi uluslararası sermaye ile bütünleştirmek amaçlanmaktaydı. Bu da ancak emek ile sermaye arasındaki ilişkiyi sermaye lehine çözümlenerek mümkün olabilecekti. Bu süreç serbest ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Ancak serbest ekonomiye geçilebilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılabilmesi için parlamentonun mevcut yapısı uygun değildi (Atılğan, 2012:298). Nihayetinde de ülkedeki tüm koşulların serbest ekonomi piyasasına uygun hale getirilmesi 12 Eylül 1980 Askeri müdahalesi ile gerçekleşebildi. Bu sayede hedeflenen yapının kurulması kolaylaştı, 24 Ocak kararlarının yer aldığı ekonomi programı uygulanmaya devam edildi. Emek karşıtı sermaye yanlısı bir politikanın izlendiği bu süreç aslında 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi ile sinyallerini zaten vermişti.

24 Ocak kararları çerçevesinde ekonomiye ilk müdahale yüksek oranlı devalüasyonla gerçekleştirildi. Bu bağlamda döviz dar boğazının aşılması için Amerikan doları 47 liradan 70 liraya yükseltildi. Bununla birlikte enflasyonu dizginlemek için kamu mal ve hizmetlerine çok yüksek oranda zamlar yapılarak talep patlaması da engellenmiş oldu (Gürsel, 2002:2). Yüksek enflasyon koşullarında tasarruf edenlere yüksek gelir sağlayacak şekilde faiz oranları serbest bırakılmış, ekonomik istikrar sağlanarak ekonomide dışa açılım sağlanmaya çalışılmış, ihracat arttırılarak dış ticaret açığının kapatılması hedeflenmiş, yabancı yatırımcılara teşvik edilmiştir (Köse ve Yılmaz, 2012:151). Böylece Türkiye serbest piyasa ekonomisine geçmiş ve ekonomik anlamda değişimin de temelleri atılmış olmaktadır.

Bu dönemde ekonomide köklü kurumsal reformlar planlandı. İktidar Türkiye ekonomisini dışa açık bir piyasa ekonomisi haline getirmeyi amaçlamaktaydı. Özal

iktidarının kurumsal alanda gerçekleştirdiği en önemli reformun 1989 yılında Türk Parası'nı koruma kanunu kaldırması olarak değerlendirilmektedir. İkinci önemli kurumsal reform gümrük oranlarında düzenli bir indirimin gerçekleşmesiydi. Üçüncü büyük kurumsal reform da finans piyasalarının kurulmasıydı (Gürsel, 2002:4). Bu kurumsal reformlar ile birlikte ekonomi uluslararası sermaye hareketlerine açık hale gelerek, Türkiye küreselleşme ile ifade edilen uluslararası ekonomik sürece dahil olmuş oldu. Aynı zamanda bu reformlar ile Cumhuriyet dönemi iktisadi politikalarının da terk edilerek iktisadi anlamda bir anlayış değişikliğinin olduğu da gösterilmeye çalışılmıştır.

Özgüden'e göre (2012:347), 24 Ocak kararları ile uygulama konulan bu model aslında küresel dünya ekonomisi ile bir bütünleşmeye giren yerli tekelci sermayenin taleplerini karşılamayı amaçlamıştır. Kemalizmin 1930'larda ve 1960'larda devletçi-planlı ekonomik kalkınma politikasının da tam tersini oluşturmaktadır. Yeni sağın neo-liberal ekonomi politikasının yanı sıra, ideolojik olarak da İslamcı-muhafazakâr yapısı yine Kemalizmin aydınlanmacı, laik devrimci politikalarıyla da ters düşmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, 24 Ocak kararları sadece bir ekonomik süreç olarak değerlendirilmemelidir. İktisadi rol çerçevesinde ideolojik ve hatta kültürel olarak da bir değişim süreci yaşanmaya başlanmıştır.

24 Ocak Kararları'nın ekonomik ve siyasi anlamdaki getirilerinin yanı sıra toplumsal anlamda da etkileri olmuştur. Kararlar işçi sınıfının oldukça etkin direnişiyile karşılanmıştır. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) azalan oranlı vergi reformu, ücretlerin kontrolü gibi kararlara şiddetle karşı çıkmıştır. Parlamenter muhalefet de kararların anayasaya uygunluğu konusunda mücadele vermiştir (Schick ve Tonak, 1992:378). Liberalizmin etkisi altına giren Türkiye'de bir tüketim toplumu oluşmaya başlamış, siyasetten uzaklaşan, apolitikleşen ve bireyselleşmenin öneminin arttığı daha muhafazakâr yapıda bir toplum oluşmaya başlamıştır (Köse ve Yılmaz, 2012:218). Böylece 12 Eylül askeri müdahalesinin ardından Türkiye'nin siyasi ve ekonomik değişimin etkileri toplumsal anlamda da ortaya çıkmaya başlamıştır.

3.4. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) Üyelik Sürecinin Devlet Örgüt Yapılanmasına Etkisi

Avrupa'da bir birlik yaratma fikrinin kökeni çok eskilere, bu kıtada devletlerin ortaya çıkmasına kadar dayanmaktadır. Ancak ilk somut fikirler İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal tahribatın meydana getirdiği ortamda belirmiştir. Özellikle İtalya, Fransa ve Almanya gibi savaş nedeniyle çok fazla zarar gören ülkeler Avrupa'da bir birlik düşüncesini şiddetle savunmuş, oluşturulacak bir birliğin kıtada yaşanan savaşların sona erdirilmesi etkili olabileceği öne sürülmüş, bu düşünceler özellikle 1940'ların ikinci yarısında dile getirilmeye başlanmıştır. İlk somut adım ise Jean Monnet tarafından hazırlanan ve 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız Dış İşleri Bakanı Robert Schuman tarafından açıklanan plan ile atılmıştır (Kaya, Düzgit, Gürsoy ve Onursal, 2011:3).

Nihayetinde Avrupa Birliği'nin (AB) temelini oluşturan, 18 Nisan 1951 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile onaylanan ve 25 Eylül 1952 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. AKÇT'nin amaçları ise; üye olan ülkelerin ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunmak, tam istihdam hedefiyle işsizliği önlemek ve yaşam standartlarının yükseltilmesidir (Karluk, 2007:5-8). Kuşkusuz AKÇT'nin kurulması Avrupa ülkelerinde eskiden beri var olan birlik fikrinin daha da güçlenmesine yol açmıştır. Ardından 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AETT) ile üyeleri aynı olan ve birbirinden bağımsız üç ayrı topluluk oluşmuştur (Tezcan, 2013:22). 1992 tarihli Maastricht Antlaşması ile Avrupa Toplulukları, AB'nin ulusüstü örgütlenen ilk sütununu oluşturmuşlar ve böylece Avrupa Birliği'ni (AB) kurmuşlardır. Antlaşma'nın 1.maddesi şu şekildedir: *"Bu antlaşma ile Akit taraflar ve bundan sonra 'Birlik' olarak adlandırılacak bir Avrupa Birliği'ni kurmuşlardır"* (Saygın, 2013:210). Böylece bu tarihe kadar üç ayrı topluluk altında işbirliğini sürdüren Avrupa ülkeleri bir çatı altında toplanarak, ilk kez birlik kavramını kullanmış; siyasi, ekonomik, parasal ve sosyal anlamda bir bütün olma yolunda adım atmışlardır.

İlk başta altı üye ülke ile kurulan AB, farklı dönemlerde genişleme politikası uygulamıştır. Toplamda dört ayrı genişleme politikası süreci kapsamında; 1973 yılında İngiltere, İrlanda ve Danimarka, 1981 yılında Yunanistan, 1986 yılında Portekiz ve İspanya, 1995 yılında ise Avusturya, Finlandiya ve İsveç birliğe üye olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesi, Kıbrıs ve Malta'nın da birliğe üye olmuştur (Düzgıt, 2011:43). Türkiye ile birlikte müzakere sürecine devam eden Hırvatistan ise 1 Temmuz 2013 tarihinde AB'ye kabul edilmiştir.⁹ Böylece AB'nin üye sayısı günümüzde (2014) 28 olmuştur.

AB küresel bir güç olabilmek için genişlemeye önem vermektedir. Bu genişleme sürecinde de yeni alacağı üyeler için sıkı uyum kriterleri belirlemiş, aday ülkelere adaylıklar sırasında, üye ülkelere de üye olduktan sonra dahi uymaları gereken birtakım kıstaslar belirlemiştir. Öyle ki aday ülkelere bu kriterleri yerine getirebilmeleri için mali finansman katkısı da yapmaktadır (Özer, 2006:19). Ülkelerin AB'ye katılımı için gerçekleştirilmesi zorunlu olan bu kriterleri genel olarak üçe ayırmak mümkündür (Carchedi, 2001: 19). Bunlar; hukukun üstünlüğünü kabul etmek, insan hakları ve azınlık haklarına saygılı olmak, AB içindeki rekabet ile başa çıkabilme yeteneğine sahip pazar ekonomisi kurabilmiş olmak ve ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere, AB hukuku ve anlaşmalarını kabul etmektir.

Türkiye ile AB arasında üyelik müzakereleri 28 Eylül 1959 tarihinde başlamış, daha sonrasında bu ortaklık ilişkisi 1963 yılında AB ile Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla resmîyet kazanmıştır. Ankara Antlaşması ile Türkiye'nin AB ile gümrük birliği süreci ortaya konmuş olmaktadır. Yapılan antlaşmada, Türkiye'nin tam üyeliği için Türk halkının yaşam standardının yükseltilmesi ve AB ile uyumlu bir alışveriş geliştirilmesi ve böylece Türk ekonomisi ile AB ülkelerinin ekonomisi arasındaki farkların azaltılması, AB tarafından yapılacak ekonomik desteklerle gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (Uysal, 2001:142). Antlaşma ile Türkiye'nin gelecekte AB'ye üye olması için gerekli koşulları sağlaması yine topluluğun sağlayacağı ekonomik destek ile hedeflenmiştir.

---

⁹ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/07/130701_hrvatistan_ab

Bu koşullar sadece Türk halkının yaşam koşullarını iyileştirmek değil, Türkiye'nin ekonomik anlamda kalkınmasına ve gelişmesine yönelik koşulları da kapsamaktadır.

Ankara Antlaşması'nın imza töreninde AB Komisyonu'nun o dönemki başkanı Walter Hallstein, Türkiye ile AB arasındaki antlaşmanın önemini şu şekilde belirtmiştir (Gümrükçü, 2002:95-96) :

“Bizler bugün siyasi önemi çok büyük bir olayın tanıklarımız. Türkiye Avrupa'ya dahildir. Olayın derin anlamı işte buradadır: Bu, coğrafi nitelendirmenin kısaltılmış ifadesinden ya da geçerliliğini birkaç yüzyıldır sürdüren tarihi bir tespitten çok, bir gerçeğin onaylanmasıdır. Türkiye Avrupa'ya dahildir. Bu her şeyden önce, etkileri bu ülkede adım adım bilinçleşen Atatürk'ün güçlü kişiliğini ve onun tarafından Türk devletinin bütün hayatı alanlarında radikal biçimde Avrupalı tarzda yenilenmesi sürecinin hatırlanmasıdır. Bunun Avrupa kültür ve siyasetinin yayılması tarihinde bir benzeri yoktur. Evet, bizler bu süreçte Avrupa'daki en modern gelişme olan Avrupa Birliği ile bir nitelik akrabalığı hissediyoruz. Buradaki zihniyet aynı zihniyet değil midir? O aydınlanmış, akılcı, mutlak gerçekçi tutum, modern bilginin metodik kullanımı, okullaşmaya ve eğitime verilen değer, ilerlemeye açık ve irade gücü olan dinamizm, araç seçiminde cesur pragmatizm. Bundan ötürü, Avrupa'nın- o Avrupa ki kendini özgürce ifade etmek demektir- ve Türkiye'nin askeri, siyasi ve ekonomik açıdan etki ve tepkilerinde özdeşleşmesinden daha doğal ne olabilir?”

Ankara Antlaşması, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç dönem içermektedir. Geçiş döneminin sonunda ise gümrük birliğinin tamamlanması planlanmıştır. Hazırlık dönemi antlaşmanın imzalanmasıyla başlamış olup Türkiye'nin herhangi bir yükümlülük üstlenmediği dönemdir. Geçiş dönemi ise 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile başlamıştır. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması kararlaştırılmıştır.¹⁰ Katma Protokol çerçevesinde Avrupa Topluluğu ve Türkiye arasında gümrük birliğinin kurulması, sanayi ürünlerinin ithalat ve ihracatında vergilerin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması belirli esaslara bağlanmıştır. Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte Avrupa Topluluğu, Türkiye'den yapılacak sanayi ürünlerinin ithalatına uyguladığı gümrük vb. eş etkili vergileri ve bu ürünlerdeki miktar kısıtlamalarını kaldıracağını taahhüt etmiştir. Türkiye ise gümrük vergilerini 12 ve 22 yıllık süreler çerçevesinde sıfırlayacağını belirtmiştir. 22 yılın

¹⁰ AB Genel Sekreterliği, www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1

sonunda miktar kısıtlamalarının tamamen kaldırılmasıyla birlikte, ortak gümrük tarifesine geçilmesi planlanmıştır (Çayhan, 1997:46). Son dönem ise gümrük birliğinin sağlandığı ve gümrük birliğinin de ötesine geçilerek, tam üyelik ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasının öngörüldüğü dönemdir.

Gümrükçü'ye göre (2002:158-159), Gümrük Birliği'ne girmek, Batı yanlısı yöneticiler için Türkiye'nin AB'ye giden yolda mutlaka atması gereken bir adımdı. Ancak gözden kaçırdıkları nokta; bunu yaparken, üyelik koşulları olarak getirilen ölçütlerin Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için düşünülmüş olduğu ve bu açıdan da Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde aslında bir anlam taşıyor olmasıydı. Bu açıdan değerlendirildiğinde aslında Gümrük Birliği ile asıl yük Türkiye tarafından çekilmekteydi. AB ise Gümrük Birliği'nin tamamlanmasıyla ihracatını arttırabilme ve Avrupa şirketleri yatırımları için daha iyi koşullara sahip olma ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'ne daha kolay girebilme şansını yakalamış olmaktaydılar. Yani Türkiye Gümrük Birliği ile, AB'ye üyelik sürecinde olumlu bir adım attığını düşünürken, aslında çok fazla taviz vermek durumunda bırakılmış, AB ise bu süreçten yarar sağlayarak çıkmayı başarmıştır. Nihayetinde AB'ye hala üye olamayan Türkiye göz önüne alındığında Gümrük Birliği'nin bu yolda bir etkisi olmadığı da görülmektedir.

Manisalı da (1998:43) aynı şekilde, Gümrük Birliği'nin Türkiye'yi AB'ye sokacak ya da batılılaştıracak bir antlaşma olmadığını, aksine bu antlaşma ile tam üye yapılmadığı için AB tarafından idare edilen yarı sömürge bir ülke durumuna getirildiğini belirtmektedir. Öyle ki antlaşmanın maddeleri incelendiğinde; Türkiye'nin AB'nin dış politikalarına uymakla yükümlü olduğu üstelik tam üyelerin kendi çıkarları doğrultusunda belirlediği bu dış politikalarına Türkiye'nin tam üye olmadığı halde, öyleymiş gibi uymak zorunda kaldığı görülebilmektedir. Bu durum Türkiye'nin dış ilişkilerinin de ipotek altına alınmasına yol açmaktadır.

Avrupa Birliği Bakanlığı¹¹ ise Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılından bu yana Türkiye'nin bu alandaki mevzuat uyumunda ileri bir seviyeye ulaştığını belirtmektedir. Gümrük Birliği Türkiye'nin dış ticaret rejimini yeniden

¹¹ <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=46234&l=1>

yapılandırarak, AB ile geleneksel olarak sürdürülen ticari ilişkilerin geliştirilmesinde de rol oynamış ve üçüncü ülkelerle ticaret bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Yine Bakanlık verilerine göre; Türkiye ile AB arasındaki ticaret hacmi Gümrük Birliği sonrasında büyük ölçüde artmıştır: 1996 yılında 36,2 milyar dolar olan Türkiye-AB ticaret hacmi 2010 yılında 125 milyar dolara yükselmiştir. Gümrük Birliğinin dinamik etkileri Türk imalat sektörünün rekabet ve verimlilik düzeyine de olumlu yönde katkıda bulunmuştur. Bu durum Türkiye'nin yabancı yatırımcılar için ekonomik ve siyasi açıdan daha istikrarlı bir ülke haline gelmesine de yol açmıştır.

Türkiye Gümrük Birliği antlaşması ile AB ile bir ekonomik bütünleşmenin de sağlanabileceğini düşünmüştür. Oysa Özdemir (2011:90-91), AB ile ekonomik anlamda tam bir bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için çok aşamalar geçirmesinin gerektiğini ancak buna karşın yaşanan gelişmeler ile bu bütünleşmenin en önemli katkılarından birinin Türkiye'deki kurumsal yapıların düzenlenmesi üzerindeki etkisi olduğunu belirtmektedir. Türkiye'de kurumların iyi işlemesi, rüşvet, kayıt dışılık, verimsiz çalışma gibi etmenlerin ekonomik sistemin de iyi çalışmamasına yol açtığı ortadadır. Yargı ve kamu kurumları ise bunların başında yer almaktadır. Yargının işlememesi ya da yavaş işliyor olması ise ekonomik bozukluklar, güven sarsılması ve istikrarsızlığın artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'de aday statüsünden sonra kurumsal yapılarda iyileşmeye yönelik çalışmalar artmıştır. Bu olumlu etkinin yanı sıra diğer bir etki de; artan dış açığa rağmen dış ticaretin büyüyor olmasıdır. Ancak ekonomik yapının AB ile tam olarak bütünleşebilmesi için altyapı, yoksulluk, bölgesel dengesizlikler, gelişme sorunları, çevre ve iktisadi olmayan diğer faktörlerin de uyumunun artması gerekmektedir.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde; 14 Nisan 1987 tarihine gelindiğinde dönemin başbakanı Turgut Özal'ın tam üyelik için başvuru yapmasının ardından, Türkiye'nin üyelik adaylığı 1989 Komisyon raporu ile bir süre askıya alındığı görülmektedir. Raporda; Türk ekonomisi ile topluluk ülkeleri arasında önemli bir fark olduğu belirtilmiş, Türkiye'deki kişi başına düşen milli gelirin düşük, işsizlik oranının yüksek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kamu kuruluşlarının hantal olarak tabir edilen yapısına, kamu sektöründeki verimsiz yatırımlara, ödemeler dengesindeki açığa, piyasa ekonomisinin zayıflığına, vergilendirme sistemindeki

problemlere ve kronik hale gelen enflasyona dikkat çekilmiş ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde siyasal, toplumsal ve hukuksal olarak kat etmesi gereken daha çok mesafe olduğunun altı çizilmiştir. Bunlara ilaveten Türkiye'nin, Topluluk üyesi olan Yunanistan'la yaşamış olduğu anlaşmazlıklar ve Kıbrıs sorunu da gündeme getirilmiştir (Çalış, 2004:239). Nihayetinde Türkiye'nin tam üyelik sürecinde son yıllarda gerçekleştirmiş olduğu olumlu gelişmelere karşın henüz tam üyeliğe hazır olmadığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

Gürsoy (2011: 69), Türkiye'nin AB'ye aday olan ülkelerin hepsinden daha önce; 1946 yılında çok partili seçimlerin yapılarak, 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle demokrasiye geçtiğini belirtmektedir. Ancak Türkiye'nin adaylık başvurusu demokrasiye geçildikten 37 yıl sonra yani 1987 yılında yapılabilmektedir. Diğer aday ülkelere bakıldığında demokrasiye geçiş ile bu sürecin peş peşe gerçekleştiği görülürken, Türkiye'de hala tamamlanmamış olmasının nedeni; Türkiye'deki farklı siyasi grup ve kitlelerin birbirlerini demokrasiyi araç olarak kullanarak yıkmaya çalıştıkları şeklindeki suçlamalarıdır. Gerçekten de tarihsel sürece bakıldığında; 1960 askeri müdahalesi CHP ve DP'nin, 1971 ve 1980 askeri müdahaleleri de toplum içindeki ideoloji ve kimlik çatışmalarının neticesinde gerçekleşmiştir. Bu yaşanan askeri müdahaleler sonucunda ise demokrasi sürecinde geçiş dönemleri yaşanmıştır.

1997 yılına gelindiğinde ise gerçekleşen Lüksemburg zirvesinde birçok ülke tam üyeliğe aday olarak değerlendirilirken, Türkiye'nin değerlendirme dışı bırakıldığı görülmektedir. Nihayetinde ise Türkiye resmi olarak 1999 Helsinki zirvesinde aday ülke olarak kabul edilmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren de müzakerelere başlamış bir aday konumundadır. AB Türkiye'nin dış politikasının önemli bir unsuru olmasının yanı sıra iç politikasında da bir unsur olarak yer almaktadır (Uşul, 2006:189-193). Bunun nedeni Türkiye'nin AB adaylığı olması sebebi ile siyasi rejiminde gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmekte olduğu değişikliklerdir. Aday üye statüsünün ardından Türkiye, Kopenhag siyasal ölçütlerini yerine getirmek için bir dizi demokratik reform gerçekleştirme yoluna gitmiştir. 2001 ve 2004 yıllarında anayasal anlamda bazı önemli değişiklikler yapılmasının yanı sıra dokuz

tane de uyum paketi kabul edilmiştir¹². Paketlerden üç tanesi DSP-MHP-ANAP koalisyonu, altı tanesi de AKP iktidarı döneminde gerçekleştirilmiştir (Özbudun ve Hale, 2010:107-108). Bu reform paketleriyle Türkiye'nin AB üyesi olması için Avrupa Birliği ile bir uyumlulaştırma politikası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin AB üyeliği tartışmaları sürmektedir. Türkiye AB'ye üye olma konusunda çok istekli iken, AB üyesi ülkelerin bir kısmı Türkiye'nin üyeliği konusunda yıllardır tereddüt içerisinde kalmakta ve bu konuda tartışmalara devam etmektedirler. Bu tartışmalar yalnızca ekonomi, insan hakları, güvenlik ve demokrasi konuları çerçevesinde değil, kültürel olarak da Avrupa ülkelerinden farklı bir nitelik taşıyor olmasından da kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin farklı bir kültürel özelliğe sahip olması, nüfusun fazla ve çoğunluğunun Müslüman olması ve Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü bir tarihsel geçmişe sahip olması, AB ülkelerinin Türkiye üyeliği konusunda kafasında soru işaretleri yaratmaktadır. Bu soru işaretlerinin temelinde ise en çok Huntington'un Medeniyetler Çatışması¹³ tezi de etkili olmaktadır (Zürcher ve Linden, 2011:23-24). Huntington'un İslam'ı Batı dünyasının düşmanı olarak nitelendirmesi, AB ülkeleri için Türkiye'nin bu birlikteliğe özellikle kültürel anlamda zarar verici nitelikler taşıdığını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa kamuoyunda Türkiye'nin üyeliğine karşı olumlu bakış açıları da bulunmaktadır. Özer (2006:145-147) olumlu bakış açılarının Türkiye'nin askeri gücü, coğrafi konumu, nüfusu ve radikal İslam'ın kontrol böylelikle kontrol edilebilecek olması nedeniyle geliştiğini belirtmektedir. Ancak olumlu görünen nüfus ve büyüklük kriterleri bazı AB ülkeleri için olumsuzluk göstergesi olmaktadır. Bunların yanı sıra Türkiye'nin ucuz iş gücüne sahip ve büyük

---

¹² Uyum paketleri hakkında detaylı bilgi için, bkz. <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> (Erişim tarihi : 14.09.2014).

¹³ Huntington, 'Medeniyetler Çatışması' kavramı ile, gelecek dönemlerde uluslararası ittifakların kurulmasında medeniyetlerin belirleyici olacağı ve dolayısıyla olası çatışmaların farklı medeniyetler arasında gerçekleşeceğini iddia etmektedir. Bu medeniyetler çatışması ise din temelli bir eksenle gerçekleşecektir. Ona göre Batı uygarlığı dışındaki ülkeler Batılılaşmaya ve modernleşmeye uygun değildirler. Huntington'un Türkiye'ye bu çatışmada biçtiği rolü ise, Batılılaşmaya çalışmaktan vazgeçerek, Batı içerisinden ikinci sınıf bir ülke olmaksızın, İslam uygarlığı içinde yer alarak lider ülke olmayı seçmesi gerektiği üzerine şekillendiriyor. Yine Huntington'a göre; özellikle Çin ve İslam Medeniyetleri son derece güçlü kendi değer sistemlerine sahip olmakla birlikte, Batı'ya da düşmandırlar. Böylece İslam'ı Batı'nın düşmanı, ötekisi olarak konumlandırmaktadır. (Detaylı bilgi için bkz., Samuel Huntington, Medeniyetler Çatışması; Emre Kongar, "21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, s.234-239)

bir pazar olması da yatırımcılar açısından Türkiye'nin AB üyeliğini gerekli görmektedir.

Buna bağlı 2001 ve 2004 yıllarında uyum yasa paketleri doğrultusunda anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. 3 Ekim 2001 tarihinde gerçekleşen anayasa değişiklikleri ile; düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, demokrasi ve sivil otoritenin güçlendirilmesi, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, yerleşme ve seyahat etme özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, kadın-erkek eşitliği alanlarına yeni hüküm ve eşitlikler getirilmiştir. 7 Mayıs 2004 tarihinde yapılan anayasa değişiklikleri ile de; ölüm cezası kaldırılmış, kadın-erkek eşitliği ve bu eşitliğin devlet güvencesi altında olduğu eklenen ibare ile belirtilmiş ve güçlendirilmiş, basın özgürlüğü güçlendirilmiş, Yükseköğretim Genel Kurulu'ndan Genel Kurmay Başkanlığı'nca seçilen üye çıkarılmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kuruluşuna ilişkin 143. madde kaldırılmıştır. Böylece yürürlüğe giren sekiz uyum paketi ve yapılan değişikliklerle anayasanın üçte biri değiştirilmiştir. Son olarak da 12 Nisan 2006 tarihinde dokuzuncu reform paketi yürürlüğe girmiş, ulusal onay süreci ise hala devam etmektedir.¹⁴

AB üyeliği konusunda Türkiye'de de olumlu ve olumsuz bakış açıları mevcut olmuştur. Türkiye 1987 yılında AB'ye tam üyelik başvurusu yaptığında Necmettin Erbakan liderliğindeki RP bu sürece şiddetle karşı çıkmıştır. Avrupa'ya dahil olmaya çalışılan bu süreci tamamen siyasi bir hareket olduğunu iddia eden Erbakan, AB'nin bir ekonomik değil, ideolojik bir topluluk olduğunu ve Türkiye'nin de bu sömürü düzeninin içinde olmaya itildiğini belirtmiştir (Dağı, 1998a:198). Çünkü RP'ye göre AB, bir Hıristiyan topluluğudur ve Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin bu toplulukta yer almaması gerekmektedir. Batı'ya ve değerlerine karşı olan Milli Görüş, AB'ye üyelik ile Türkiye'nin Batı'ya bağımlı hale geleceğini iddia etmiştir.

Türkay (2004: 199) Türkiye ile AB arasındaki ilişkinin asimetrik bir karakter taşıdığını ve bu ilişkinin tarihsel arka planında, modernleşme sürecinin “Batılılaşma”

---

¹⁴ Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2007. <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>

anlayışıyla gerçekleştirilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin kapitalist sisteme entegrasyon süreci, AB tarafından zorunlu tutulan bir dizi koşulun yerine getirilmesiyle sağlanabilecek; bu entegrasyon sürecinde ise Türkiye, ekonomik ve siyasi yapılanmasını değiştirecek önemli kararlar alarak, bunları uygulamaya koymaktadır. AB tarafından, Türkiye'nin yerine getirmesi zorunlu hale getirilen bu bir dizi koşul, bir dönüşümün habercisidir. Aslında, AB süreci, 80'li yıllardan itibaren IMF ve DB odaklı istikrar programlarının bütünleyicisi olarak; Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve yönetsel sistemini dünya kapitalist işbölümüne ekleme girişimidir. Uluslararası kapitalist işbölümünde kendisine yer bulmaya çalışan Türkiye kapitalizminin nerede konumlanacağına ilişkin politik dönüşümün izlerini bu bir dizi koşulda görmekteyiz. AB, Türkiye'den, kamu yönetiminde reform adı altında ademi merkezileşme, ekonomik alanda serbestleşme ve bu iki sürece uygun olarak fiziksel ve beşeri altyapının yeniden yapılandırılmasını (Özdoğan, 2007) istemektedir.

Boratav (2005)¹⁵ AB'nin, yaklaşık otuz yıldır, Güney ve Doğu Avrupa'da rejim oluşturma projeleri yürüttüğünü belirtmektedir. Bu projeler Avrupa'nın, ABD'nin stratejik önceliklerini, ikinci sınıf bir rol üstlenerek desteklemesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu durum elbette Türkiye'yi de ilgilendirmektedir. AB kurumlarıyla bütünleşme sürecinin stratejik işlevi, Türkiye'yi dönüşümü olmayacak bir biçimde kapitalizme kenetlemektir. Ancak, bu kapitalizm, önceki üç yüzyılın halk mücadelelerinin mirası olan toplumsal kazanımlarını tasfiye etmiş, sermayenin sınırsız tahakkümünü hedefleyen bir kapitalizm olacaktır.

---

¹⁵ <http://www.sendika.org/2005/10/abye-soldan-bakislar-korkut-boratavcumhuriyet/>

4. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AKP) İKTİDARI DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN DEĞİŞİMİ

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) bir siyasi örgütlenme olarak Türkiye’de tarihsel süreç içinde değerlendirildiğinde iktidara geldiği 2002 yılından günümüze kadar önemli seçim başarıları kazanmış bir parti olma özelliği taşımaktadır. Öyle ki Erdoğan liderliğindeki AKP, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde %34.3, 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde %46.6, 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde %49.8, 2015 genel seçimlerinde ise %40.9 oy almıştır.¹⁶

AKP’nin iktidara geldiği 2002’den günümüze kadar (2015) Türkiye’de siyasal, sosyal ve ekonomik pek çok değişim yaşanmış ve hala da yaşanmaya devam etmektedir. Bu değişim ile ilgili olarak Yaşlı (2014:12-13), AKP’yi rejim değiştirme misyonu olan bir parti olarak gördüğünü ve AKP’nin iktidara geldiği tarihten itibaren Türk siyasetinde yaşananları rejim değişikliği bakış açısından okumak ve değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir. Ona göre “Yeni Türkiye” terimi bu nedenle sadece bir propaganda aracı değil, bir gerçeklik olarak algılanmalıdır. Çünkü AKP’nin henüz tamamlanmamış yeni bir rejimin inşasını gerçekleştirdiğini öne sürmektedir.

Türk siyasi tarihinde önemli bir dönemi teşkil eden AKP iktidarı dönemi, “Yeni Türkiye” olarak adlandırılan ve bu değişimin ürünü olan bu rejimin ise liberalizme ve muhafazakârlığa dayandığı iddia edilmektedir. AKP’nin Cumhuriyet rejimini tasfiye etmeye çalışması iddiasını ve Yeni Türkiye projesini daha iyi anlayabilmek için öncelikle AKP’nin düşünsel kaynaklarını ve ideolojik yönelimini incelemek gerekmektedir.

4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin Düşünsel Kaynakları ve İdeolojik Yönelimi

AKP’nin siyasi lideri Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasi kariyerinin 1994 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ile başladığı söylenebilmektedir.

¹⁶ Sonuçlarla ilgili genel istatikler için bkz., www.tuik.gov.tr.

Türk (2014:221) AKP lideri Erdoğan'ın siyasete bakışını anlamak için üç noktaya odaklanmak gerektiğinin altını çizmektedir. Bunlar; Erdoğan'ın siyaseti bir eser sunma alanı ve yarışı olarak gören teknik bir perspektife, muhafazakar popülist bir milli irade ve demokrasi tasavvuruna ve son olarak da esnek ve kuşatıcı bir düşman kavramsallaştırmasına sahip olmasıdır. Türk'e göre bu üç odak noktası sadece Erdoğan'ın siyasete dair zihinsel haritasını değil, siyasal yolculuğunun da kurucu unsurlarını oluşturmaktadır. Kuşkusuz siyasal yolculuğu da AKP'nin kurulduğu ve ardından iktidara geldiği 2002 yılından itibaren anlam kazanmıştır.

AKP kurulduğu 2001 yılından bu yana partilerinin dine dayalı olmadığını, kesinlikle muhafazakâr demokrat bir kimlik taşıdığını her zaman öne sürmüştür. Erdoğan'ın siyasi geçmişine bakıldığında Milli Görüş geleneğinden geldiği görülmektedir. Siirt'te 1997 yılında yapmış olduğu konuşmasının ardından hapis cezasına mahkûm olmuştur.¹⁷ Yine 1996 yılında yaptığı bir konuşmasında “*Bizim getirmek istediğimiz sistem, Allah'ın hükmüne aykırı olamaz. Çünkü bizim referansımız İslam'dır. O nedenle bizim getireceğimiz sistem bu referansa ters düşmeyecektir*”¹⁸ demektedir. Erdoğan 1990'lı yıllarda söylemlerinde Kemalizmi sıkça eleştirerek, geleceğin Türkiye'si'nde yerinin olmadığını ifade etmekteydi. AKP için İslamcı bir parti kurmadıklarını, muhafazakâr demokrat kimliğine sahip olduğunu belirterek; Kemalizme de bağlılığını bazı uygulamalarla zaman zaman ispat etmeye çalışmıştır (Jenkins, 2010:238).

Öyle ki FP laiklik karşıtı olduğu gerekçesiyle kapatıldıktan sonra, AKP'yi kurarken Erdoğan siyasi geçmişinde İslamcılık olmayan birçok ismi partiye katmak istemiştir. Aralarında merkez sağ partisi ANAP'tan Erkan Mumcu, yine bir merkez

¹⁷ RP'li milletvekilleri ve MÜSİAD'dan 20 kişilik iş adamı grubuyla eşi Emine Erdoğan'ın memleketi Siirt'te 6 Aralık 1997'de incelemelerde bulunan Erdoğan, Cumhuriyet Meydanı'nda halka hitap etmiş ve şöyle konuşmuştu: “*Türkiye’de düşünce özgürlüğü yok ve ırk ayrımı yapılıyor. Referansımız İslamiyet. Bizi hiçbir zaman sindiremezler. Batı insanının bile inanç hürriyeti var. Avrupa’da ibadete, başörtüsüne saygı duyuluyor. Türkiye’de neden buna saygı gösterilmiyor. Minareler süngümüz, kubbeler miğferimiz, camiler ise kışlalarımızdır. Okunan ezanı kimse susturamayacak. Çünkü ezanın sustuğu yerde insanların huzuru olmaz. Kürt, Arap, Çerkez ayrımı yapılamaz. Çünkü bütün insanların birleştiği çatı İslam’dır. Türkiye’deki ırk ayrımına kesinlikle son vereceğiz. Bunu bu hale getirenler utansın. RP’nin başarısından sıkıntı duyanlar, iktidara gelmesin diye her türlü yolu denedi. Ama bunu hiçbir güç engellemedi*”. Diyarbakır DGM Savcılığı'nın “Siirt'teki konuşmasında halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılıkları gözeterek kin ve düşmanlığı tahrik ettiği gerekçesiyle açtığı davada, Recep Tayyip Erdoğan 10 ay hapis cezasına mahkum oldu (Hürriyet Gazetesi, Tayyip Erdoğan Dosyası, 23 Eylül 1998).

¹⁸ Yenyüzyıl Gazetesi, 23.09.1996.

sağ partisi olan DYP'den Köksal Toptan ve Mehmet Dülger gibi isimler bulunmaktadır. Hatta daha sonrasında da merkez sağda yer alan bu gibi siyasi aktörlere bakanlıklar da verilmiştir (Dağı, 2010:124). Erdoğan kuşkusuz bu politikasıyla muhafazakâr demokrat olduğunu ispat etme gayreti içine girmiştir. Milli Görüş ideolojisine sahip siyasi aktörlerin yanı sıra merkez sağda yer alan liberal politikacıları da partisine katarak, Milli Görüş kimliğini çıkardığını göstermek istemiş ve “*Biz o elbiseyi dışarıda bıraktık. Demokrat Parti'nin (DP) devamı niteliğindedir ve 70 milyonu kucaklıyoruz*”¹⁹ demiştir.

Buna karşın Tepe (2010:163-164), muhafazakâr demokrasi kimliğinin bir ideoloji oluşturma çabasından ibaret olduğunu öne sürmektedir. Partinin ideolojisinin ne olmadığını, ne olduğundan daha açık olduğu, kendi amaçları çerçevesinde şekillendirilmiş bir görüş olarak ortaya çıkmaktadır. Yanardağ da (2013:67), AKP'nin kendi politik çizgisini evrensel bir çerçeveye yerleştirmeye ve kültürel gelenek olarak kodladığı din ile uyumlu hale getirmeye çalıştığı bir anlayışa hakim olduğunu belirtmektedir. Yeni liberal ekonomi politikalarını da savunan AKP'nin bu anlayışı Avrupa muhafazakârlığından çok Amerikan muhafazakârlığına benzetmektedir. Bunun ötesinde muhafazakârlık ve liberalizm bileşiminden oluşan bu siyasi hareketin yeni bir siyasi çizgi olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı da tartışma konusu olabilmektedir

Önder (2004:48) AKP'nin Özal politik geleneğinden geldiğini ve bu geleneğin oluşturduğu dış bağlantılı muhafazakar bir kesim temelinde yükseldiğini, ekonomik tutarlılığı olmayan ve üye bileşimi itibarıyla tam bir mozaik görüntüsü sergileyen geçmişlerinde farklı siyasal örgütlenmeler temelinde yer alan kişilerden oluşan bir yapı olduğunu belirtmektedir. Bunun bir güç odağı çerçevesinde birleşimiyle ortaya çıkmış bir örgütlenme olmasının parti içinde sıkı bir disiplin geleneğinin var olmasına da neden olduğunu öne sürmektedir.

AKP cumhuriyetçi ilkeler ile yenilikçi politika tercihleri arasında nazik bir söylemsel denge kurmaya özen göstermekte ve ökeni ile içinde yer aldığı ortamdaki yeni kimlik arayışı ile baş edebilmek için iki strateji kullanmaktadır. Bunlar;

---

¹⁹ “AKP lideri Erdoğan: DP'nin devamıyız”, Hürriyet, 16 Mayıs 2003.

cunhuriyetçi kesimi İslamcı bakış açısıyla bir alakası olmadığına ve muhafazakâr sağ bir parti olduğuna ikna etmeye çalışmak, diğeri de Milli Görüşçü kapatılan diğer partiler gibi kapatılma riskine karşı söylemsel vurgulara dikkat etmektir. Bunun için AKP için en olağan hamle AB'ye üyelik sürecinde seyreden Türkiye'nin bu yöndeki uygulamalarını devam ettirmek olmuştur (Coşar, 2014:73,82). Bu bağlamda AKP'nin Milli Görüş hareketi ile geçmişten bu yana var olan organik bağları; bu görüş çerçevesinde siyasi hayatına devam eden partilerin askeri müdahaleler ya da Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olması AKP'nin cumhuriyetçi ilkelerle barışık olduğunu öne sürmesine neden olarak gösterilebilmektedir. Bu kapsamda da İslamcı kökenleri ile hareket ederken, özellikle AB'ye uyum sürecinde neoliberal politikalara uygun olarak birçok anayasal değişikliğin gerçekleşmesini sağlamışlardır.

Nitekim 2013 yılında AKP tarafından kamuoyuna Demokratikleşme Paketi olarak sunulan ve bir dizi yasal düzenlemeyi içinde barındıran anayasa değişiklikleri esnasında gelen tepkiler üzerine AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik, *“Herkes bilsin ki Türkiye'nin demokratikleşmesi için her gün yeni adımlar atıyoruz. Bugün yaptıklarımızı 2003'te yapsaydık, partimiz kapatılırdı ve ordu yönetime el koyardı. Her şeyin bir zamanı vardır.”*²⁰ diyerek AKP'nin benimsemiş olduğu politikayı da açıkça ortaya koymuştur.

CIA Türkiye Masası eski şefi ve bir Ortadoğu uzmanı olan Graham E. Fuller (2011:100-102), AKP'yi dini değerlerin siyasi yaşamla bütünleştirilmesinin ne anlama geldiğini keşfetmeye çalışan İslamcı bir parti olarak gördüğünü belirtmektedir. İslamcı bir parti olarak görmesinin diğer nedenleri olarak da; AKP'yi oluşturan siyasi aktörlerin büyük çoğunluğunun geçmişte Erbakan ile yakın ilişki içinde olması, Osmanlı mirasının tanınması ve takdir edilmesine önem veriyor olmaları, partinin özellikle inançlı Müslümanlar tarafından destekleniyor olması, sosyal-dini politikalara iktidar sürecinde yer veriyor olması, AKP üyelerini yine inançlı Müslümanların oluşturuyor olması ve Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurmaya çalışmasını göstermektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde diğer hususlar uygun olmakla birlikte, özellikle son yıllarda AKP'nin uygulamış olduğu dış

²⁰ “Türkçe’yi Okulda Öğrendim”, Hürriyet, 12.10.2013.

politikada Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurulmaya özen gösterilmediği de açıkça görülmektedir.

Özkazanç (2012:117) ise, AKP'yi takiiye yapan İslamcı bir parti olarak görmediğini belirtmektedir. Ona göre; AKP kendi İslami geleneğine sahip ve kendi tabanının istek ve eğilimlerini, muhafazakar bir neo-liberal küreselleşme programına dahil etmeye çalışan merkez sağ bir partidir. 28 Şubat sürecinden ders almış ve şimdiye kadar İslamcı partilerin akıbetlerini bilerek ona göre bir politika izlemeyi amaç edinmiş ve buna göre bir kimlik edinmiştir. Öyle ki AKP'yi, DP ve ANAP geleneğinin devamı olarak nitelendirmektedir. Ancak; AKP'nin iktidara geldiği günden beri devam ettirdiği bu söylemin ve iddia ettiği kimliğin içinin boş olduğu, adım adım yıllar içerisinde izlediği politikalarda görülebilmektedir.

Aynı şekilde Bakırezer ve Demirer de (2010:159), AKP'nin İslamcı bir parti olarak iktidara gelmediğini belirtmektedirler. Onlara göre; Erdoğan Milli Görüş hareketinden ayrılmış ve bu ayrılığı gösterebilmek için de muhafazakâr demokrasi kimliğini kullanmaya başlamıştır. AB politikalarına uyum sürecine, laiklik yanlısı söylemlere, ABD'nin desteğini alarak ve IMF'nin neoliberal değişim politikasını sürdürmeye devam eden AKP yeni sağ olarak siyasi sahnede yerini almıştır. Milli Görüş hareketi içerisinde Batı standartlarında demokrasi isteyen yeni bir Müslüman entelektüel sınıf ile küresel sisteme entegre olmaya çalışan sağ ekonomi politikalarını destekleyen sermaye sahiplerinin oluşumunda ise etkisi büyüktü.

Gülalp (2003:182) da AKP'nin İslamcı bir parti olmadığını ancak partinin geniş kitleleri etkilemesinin nedeninin yöneticilerinin Müslüman kimlik taşımalarından ve siyasetleri öyle olmasa da bu kimliği kamusal alanda rahatça ifade edebiliyor olmalarından ve Müslüman kimliğin baskıdan kurtarılmasının amaçlanıyor olmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Ancak bunun tek başına AKP'yi İslamcı yapmadığını, sadece Müslüman kimliğin toplumsal ve kültürel olarak Türkiye'de ne kadar önemli olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.

Nitekim Erdoğan da her fırsatta AKP'nin İslamcı bir parti olmadığını dile getirmiş ve getirmeye devam etmektedir. 2008 yılında İspanya'ya gerçekleştirdiği bir

ziyarete düzenlediği basın toplantısında bir gazetecinin “Türkiye’de ilerici bir İslam devleti olamaz mı?” sorusuna şu şekilde yanıt vermiştir.²¹

“Soru ne yazık ki hala batının bizi anlayamadığını gösteriyor. Her şeyden önce ‘İslamcı’ ifadesini anlamak mümkün değil. Bir defa biz din kökenli bir parti değiliz. Bunu partimizi kurarken açıkladık. Din üzerinden siyaset yapmayı asla kabul etmiyoruz. (...) Eğer biz Müslüman demokratız diye kendimizi ifade edersek o zaman İslam üzerinden siyasi rant sağlamaya çalışır duruma düşeriz. İslam’ın kendi bir gücü var. Bizler yanlış yapabiliriz, partinin programında, şunda bunda eksikler, yanlışlar olabilir ama bizim dinimizin ilkeleri içinde böyle bir yanlış söz konusu değil dolayısıyla siyasetin yanlışlarını da dine fatura edemeyiz. Bu bakımdan ‘biz muhafazakar demokrat bir partiyiz’ dedik ve yola böyle çıktık. Eğer İslamcı ifadesini kabul edersek bu adeta bir tüccarlığa benzer. Esnaflığa benzer, ‘ayakkabıcı’ gibi. Bu çirkin bir şey. Bunu siyasi literatüre oturtma gayreti oldu. Ben oraya da yakışmadığını düşünüyorum. Bizde İslamcı olmaz bizde Müslüman olur. Bir Müslüman da dinini gereklerini iyi bir şekilde yerine getiriyorsa ona bizde ‘dindar’ denir. Dinini az yaşar çok yaşar o da bizim sorunumuz değil. Bunun bedelini takdir edecek olan biz değiliz. Bunu yaratıcı takdir eder. Bundan dolayı bu konudaki spekülasyonlar bizleri üzmektedir. İlerici İslam gibi bir ifade de çok çirkin, çok yanlış. İlerici İslam, gerici İslam... Bu tür sıfatlar yakıştırmak da yanlış. Mesela son zamanlarda İlimli İslam diye bir ifade kullanılıyor. Bu da çok yanlıştır. Yani ne adına kullanılıyor kim adına kullanılıyor? İslam İslamdır.”

Yavuz’a göre ise (2011:18), AKP gerçek kimliğini bastırmakta ve bazen bu kimlik ortaya çıkmaktadır. Yavuz, İslamcılığın AKP’nin unutmak istediği, muhafazakâr demokratiğin ise olmak istediği ve halkın da olmasını istediği kimlik olduğunu belirtmektedir. Ona göre AKP İslami olmadığını göstermek için AB üyeliği projesini iç ve dış politikada özel olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde AKP’nin İslamcı kimliğini gerçekten unutmak isteyip istemediği de tartışma konusu olabilmektedir. AKP’nin gerçekte İslamcı kimliğini muhafaza ederken, muhafazakâr demokrat kimliğini ön plana çıkardığı, şimdilik İslami kimliğini ikinci planda tuttuğu iddiaları da bulunmaktadır. Öyle ki Erdoğan; 1995 yılında yaptığı bir konuşmasında şöyle demektedir :²² “Biz bu toplumun içinde yeni bir nizamı hakim kılmanın mücadelesi içindeyiz. Neydi o mücadele? Zamana ve zemine göre değişmeyen doğrunun iktidar olmasıdır. Bu mücadeleyi iktidara getirme noktasında gerekiyorsa ne yaparım dedim. Papaz elbisesi dahi giyerim. Bu var mı usulün içinde? Var tabii ki.”. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Erdoğan’ın ve

²¹ Hürriyet, 14.01.2008.

²² Milliyet, 30.05.2002. <http://www.milliyet.com.tr/2002/05/30/siyaset/siy07.html>

AKP'nin siyasi kimliği konusunda yaşanan tartişmalar, Erdoğan'ın Makyavelist tutumuna bağlı olarak belirsizliğini korumaktadır.

San (2010:134,137) da aynı şekilde AKP'nin lider kadrosunun daha önce anayasal temeli değiştirmeye ve şeriat devleti kurmaya çalışmakla suçlanarak kapatılan siyasi partilerden geldiklerini, bu nedenle de değişmediklerini öne sürmektedir. Bunun en önemli nedeninin ise AKP'nin Cumhuriyet'in temel normu ile kavgalı olması olduğunu belirtmektedir. Ona göre AKP halk egemenliği yerine tanrı egemenliğini yerleştirmeyi hedeflemektedir. AKP'nin siyasi kimliği, ya da değişip değişmedikleri konusunun tartişması sürmekle birlikte, AKP iktidarı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde bir değişim süreci başlamış olduğu ve devam ediyor olduğu gözükmemektedir.

AKP konusunda Milli Görüş'e mensup diğer bir siyasi aktör olan dönemin SP Genel Başkanı Recai Kutan ise şöyle demektedir ²³:*"3 Kasım'da bilinen klasik taklitçi partilerin yanına bir de Milli Görüş'ü taklit eden parti konulmuştur. Bu parti bir yandan tabanda Milli Görüş gibi görüntü vermeye çalışırken, diğer yandan bazı çevrelere IMF politikalarının devam edeceği mesajını vermektedir."* Bu bağlamda Kutan da aslında farklı bir bakış açısından da olsa AKP'nin siyasi kimliği ile belirsizliğe dikkat çekmektedir. Erdoğan ise 2002 yılında katıldığı bir televizyon programında²⁴ Milli Görüş ve AKP'nin kimliği ile ilgili şunları söylemektedir:

"...Bir defa Milli Görüşçü olmak bana göre o zamanlar bu işin lideri durumunda olan Sayın Erbakan ve kurmayları bunun markasını böyle koymuş. Bir nevi bunun markası adı içeriği itibariyle bizler meydanlarda konuştuklarımızla bunu anlatmaya başladık. Yani bu bir 'nas' değil. Bugün nasıl ki sosyal demokratların kendilerine ait ileri sürdükleri tezlerin bir markası varsa 'sosyal demokrasi' gibi, öbür tarafta liberalizm gibi herhalde 'Milli Görüşü' de böyle bir yere oturtmanın gayreti içerisindeydiler. Buydu olay..... şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir, muhafazakâr demokrasi diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız bu, bizim kimliğimiz bu. Biz de bu kimlik içerisinde bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. Ha 'bunun adı ne olur' bunu zaman gösterecek ama şu anda biz muhafazakâr demokrat kimlikle yürüyoruz."

²³ Hürriyet, 5 Ekim 2002.

²⁴ CNN Türk, 2002.

Çınar'a göre (2010:313) AKP iktidara geldiği günden günümüze kadar İslamcılarının nasıl bir siyasi yol izleyerek iktidarda kalabilmeyi başardığını göstermektedir. Yine günümüze kadar demokratik reformizm, antidemokratik muhafazakarlık, popülist milliyetçilik, küresel neoliberalizm, sosyal yardım, sadaka ve ekonomik istikrar stratejisi ile hareket eden bir iktidar portresi çizmeye çalışmıştır. Öyle ki Yaşlı (2012:275) AKP'nin değişim projesinin yeni bir rejim inşa etmek üzere emperyalizm ile işbirliği halinde bir tasfiye projesi gerçekleştirerek, önündeki engelleri kaldırmayı amaçladığı, hatta CHP ve Saadet Partisi gibi bu sürece engel teşkil edebilecek siyasi partileri yeniden düzenlemeyi hedeflediğini de öne sürmektedir.

Yani AKP neoliberal bir ekonomi politikası izleyerek, cemaatçi bir kadrolaşma ile devlet örgütlenmesi içinde güçlenmiştir. Dini ön plana çıkaran uygulamalarla da evrensel ve laik değerlere zarar vermekle birlikte küresel sermayeye hizmet etmeyi de, savunduğunu öne sürdüğü değerlerine aykırı görmemektedir. Emperyalizm ile mücadele eden, her anlamda dışa bağımlılığı reddeden, akli ve bilimi ön planda tutan, tarihte II. Dünya Savaşı gibi bir dönemde bile ekonomik anlamda kendi kendine yetebilmeyi başarabilmiş bir Cumhuriyet yönetiminin var olduğu bu topraklar, AKP yönetimi ile birlikte artık küresel sermayenin en büyük pazarlardan biri haline gelmiş, Batı'nın Ortadoğu politikalarının ve emperyal amaçlarının kilit noktasında görev alan bir devlet olmuştur. 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle başlayan bu proje, 12 Mart ile şekillenmeye başlamış, 12 Eylül askeri müdahalesi ile kimlik kazanmış ve AKP iktidarı ile de gün yüzüne çıkmıştır.

Bu bağlamda AKP'nin ideolojisini daha iyi kavrayabilmek ve siyasi kimliğini belirleyebilmek için öncelikle dayandığı düşünsel temeller olan; Yeni Osmanlılık ve Siyasal İslamcılığı incelemek gerekmektedir.

4.1.1. Yeni Osmanlılık

Yeni Osmanlılık kavramı ilk kez 1990'lı yılların başında Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde gündeme gelmiştir. Daha çok dışarıdan seslendirilen

bir kavram olmakla birlikte, Özal'ın ölümünün ardından AKP iktidarı dönemine kadar unutulmuş bir kavramdı. AKP iktidarı ile birlikte tekrar gündeme gelen Yeni Osmanlılık; Türkiye'nin iç ve dış politikasında bir değişimi, Kemalizmin, siyasetin, toplumun ve kimliğin tekrardan tanımlanmasını öngörmektedir. Laiklik anlayışının yumuşatılması, Kürt sorununun da din ortaklığı temelinde çözülmesini amaçlamaktadır (Uzgel, 2010b:358-359). Türkiye'nin cumhuriyet kurulmasının ardından fazla ilgilenmediği Osmanlı coğrafyasından yeniden etkili bir aktör olunması gerektiğini savunan bu görüş, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin oluşturduğu kültürel zeminde Özal döneminde oluşturulmuştur. AKP tarafından da bir politik stratejik model olarak kullanılmaktadır. Muhafazakâr ve liberal bir arka plan çerçevesinde ABD ile Türkiye'nin ortak çıkarları söylemi üzerinden şekillenen Yeni Osmanlılığın hedefi Ortadoğu ve Arap ülkeleri ile kurulması tasarlanan ve temelini İslam dininin oluşturduğu bir düşüncedir (Sönmez, 2010:358,382).

Demirtaş (2014:203) özellikle Ortadoğu'nun Türk dış politikası açısından öneminin daha önceki hükümetler tarafından da sıkça vurgulandığını ve Arap dünyası ile iyi ilişkiler kurulmaya özen gösterildiğini belirtmektedir. Ancak Türkiye'nin Batı ile işbirliği ilişkisinin sorgulanması ve bu bağlamda Osmanlı bakiyesi olan topraklarda yer alan ülkelerle iyi ilişkiler geliştirilmesi ve bunun kuramsal bir çerçeve içerisinde kapsamlı bir proje olarak inşa edilmesini sağlayan ilk siyasetçi Davutoğlu olmaktadır.

Davutoğlu'nun Yeni Osmanlılık politikasının temeli aslında Abdülhamid dönemi politikasından oluşmaktadır. Politika genel olarak; Batı ile bir çatışma içine girmeden, Batı dışında Müslüman kimliğini ön planda tutarak, Müslüman dünyasında bir güç olmak ve etkili olduğu ülkelerin pazarlarından, doğal ve enerji kaynaklarından pay alabilmek çerçevesinde şekillenmektedir. Yeni Osmanlılık; etnik kimliklerin üzerinde ortak payda olan İslam dini etrafında kurulacak birlik ve beraberliği temel almaktadır. Amaç ise eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında egemen güç olmak ve İslam dünyasının lideri ve koruyucusu konumuna yerleşmektir (Beken, 2013:93,97). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Yeni Osmanlılık ile Türkiye komşuları olan Müslüman ülkeleri siyasi ortak olarak kabul etmelidir. Ancak bu ortaklık ilişkisinde kendi çıkarını da gözetmelidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde

aslında hamilik rolü ile Türkiye'nin de sömürgeci bir devlet konumuna yerleştirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Lideri olmayı tasarladığı ülkelerin kaynaklarından pay sahibi olmaya çalışması ve bunu koruma ve destek vaadiyle gerçekleştirmesinin planlamasının yapılması emperyal politikalar güdüldüğünü, aynı zamanda da fetihçi bir politika izlendiğini göstermektedir.

Davutoğlu (2004:70,83) Türkiye'de siyasi kültür ve siyasi sistem arasında, sadece bu ülkeye özgü bir uyumsuzluk problemi olduğunu varsaymaktadır. Çünkü Cumhuriyet yönetimi siyasi sisteme uygun olarak siyasi elit tarafından aynı zamanda yeni bir siyasi kültür de yaratmıştır. Bu siyasi elit, Türkiye'yi ait olduğu kültürden uzaklaştırarak, Osmanlı'nın mirasını red ederek, Batı eksenli bir kültürel yapılanmaya dahil olmaya çalışmışlardır. Neticesinde de Türkiye ait olmadığı bu yapılanma içinde güçsüz bir ülke haline gelmiştir. Yeniden güçlü bir ülke olabilmek için ise kendi öz kültürüne ve değerler sistemine dönmekle mümkün olabilecektir. Davutoğlu'nun bu görüşü aslında Türkiye'deki İslamcı partilerin günümüze kadar çevresinde şekillendirdikleri Milli Görüş'ü yansıtmaktadır.

Bu bağlamda Yeni Osmanlılık akımı Türkiye'nin daha çok dış politikası çerçevesinde şekillenen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin bu doğrultudaki dış politikası ile ilgili şunları söylemektedir.²⁵

"Bu coğrafyanın temel özelliği çok boyutlu olması. Biz bir Avrupa, Asya devletiyiz, Akdeniz devletiyiz, Karadeniz ülkesiyiz, Afrika, Balkan devletiyiz, Kafkasya, Orta Asya, Mezopotamya, Orta doğu devletiyiz. Bunların hangisi kopartılırsa bizde bir eksiklik meydana gelir o medeniyetlerde de bir eksiklik olur" dedi. (...) 100 yıl önce Yemen ile Üsküp aynı ülkenin parçasıydı. Ya da Erzurum'la Bingazi. Bunu dediğimizde bize Yeni Osmanlıcı diyorlar. Bütün Avrupa'yı birleştirenler yeni Roma'cı olmuyor da, Ortadoğu'yu birleştirenler Yeni Osmanlıcı oluyor."

Kısaca AKP'nin Yeni Osmanlılık politikasının; Osmanlı geçmişinin kutsallaştırılması, Türkiye ve komşu ülkeler arasında ortak din ve kültüre dayalı özelliklerin vurgulanması, ekonomi gibi çeşitli araçlar kullanılarak işbirliği

²⁵ "Davutoğlu'ndan 'Yeni Osmanlılık' çıkışı", 04.03.2013.

<http://www.demokrathaber.net/siyaset/davutoglundan-yeni-osmanlicilik-cikisi-h16283.html>

sağlanmaya çalışılması üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür (Demirtaş, 2014:209). Nitekim bugün Suriyelilere Türkiye'nin kapılarının açılması²⁶, 2009 yılında Davos Zirvesi'nde Erdoğan'ın 'One Minute' çıkışı²⁷ gibi siyasi hareketler Yeni Osmanlılık politikası kapsamında Türkiye'nin kendisini Osmanlı toprakları üzerindeki ülkelerin hamisi ya da büyük abisi olarak görmesi olarak yorumlanabilir.

Yaşlı (2012:265), Yeni Osmanlılık ile ilgili olarak iki tez öne sürmektedir. Bunlar; Yeni Osmanlılığın bir eksen kayması değil, aksine dünya sistemine daha derin bir şekilde eklenme projesi olduğu ve sadece bir dış politika yönelimi değil; Cumhuriyet rejiminin tasfiyesi ve yeni bir rejim inşasının projesidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; AKP'yi emperyalist projeleri reddedecek ve dünya sisteminden çıkabilecek bir siyasi güç olarak görmemek gerektiği ortadadır. Dış politikada Amerika ve İsrail ile süren ilişkilerin seyri; iç politikada ise sorunların ümmetçilik ile çözümlenme yolu AKP'nin hem Cumhuriyet rejimini tasfiye etme girişimini, hem de dünya sistemi ile entegrasyonunun devam ettiğini açıkça göstermektedir.

Ülsever'e göre²⁸ Yeni Osmanlılık, Davutoğlu'nun kendisinin icat ettiği ama sonunda ABD'ye teslim ettiği bir projedir. Bu proje artık bir hayalden öteye geçmiş ve Ortadoğu'yu denetim altında tutabilmek için ete kemiğe büründürülmüştür. Projenin gerçekleşmesi durumunda ise olacaklar hakkında şöyle demektedir:

“Hayata geçer veya geçmez ama Türkiye Cumhuriyeti, ABD ve PKK (Apo+BDP) bu uğurda epey gayret harcayacak. Proje Erdoğan'la veya Erdoğan'sız her halükarda hayata geçirilmek üzere tasarlanmış. Uluslararası dengeler açısından projenin en temel hedefi Güneydoğu'da özerk bir Kürt bölgesi yaratmak. (...) Amaç, Kürtlerin kendi kendilerini yönettikleri inancını pekiştirmek! Ancak, katiyen Türkiye'den bir kopuş söz konusu değil. Türkiyesiz bir Güneydoğu Ortadoğu'da bir işe yaramaz! Güneydoğu'da böyle bir yapı oluştuktan sonra sıra Irak, Suriye ve hatta İran'daki Kürtlerin bu yapıya özendirilmesine, “Güneydoğu Kürdistan Özerk Bölgesi” ile irtibatlandırılmasına gelecek. Türkiye Ortadoğu'daki Kürtlerin hamisi olacak! Böylece ABD bölgedeki en güçlü müttefiki ile birlikte Kuzey Irak'daki petrol kaynaklarını doğrudan denetimi altına alacak-petrol Türkiye üzerinden dünyaya arz edilecek. Ayrıca Suriye ile İran kuşatılacak. Kuşatılmış İran - hatta içindeki Kürtler tarafından dışlanmış İran- kendi derdine düşünce Ortadoğu'daki 'emperyal

²⁶ Detaylı bilgi için bkz. “Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin sayısı açıklandı”, Sözcü, 22.10.2014.

²⁷ Detaylı bilgi için bkz. “Benim İçin Davos Bitti”, Hürriyet, 30.01.2009.

²⁸ Cüneyt Ülsever, “Yeni Osmanlılık Ne Demek?”, Yurt Gazetesi, 12.03.2013.

<http://www.yurtgazetesi.com.tr/yeni-osmanlilik-ne-demek-makale.3691.html>

arzularını' frenlemek zorunda kalacak. (Zaten kaybetmekte olduğu) Hamas'ı ve Hizbullah'ı eskisi gibi destekleyemeyecek. Bölgede emperyal bir konuma geçecek Türkiye sadece ABD'nin değil, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt ve hatta Ürdün'ün, Lübnan'ın da işine gelecek. Şii egemenliği yerine Sunni egemenliğini tercih edecek her ülke bu gelişime en azından ters düşmemeye çalışacak.”

Uluslararası Avrasyacılık Hareketi lideri Aleksandr Hugin Yeni Osmanlıcılık projesinin bir hayal ürünü olduğunu ve hiçbir sonuç doğuramayacağını hatta kısa vadede olumsuz sonuçlara sebep olabileceğini, Türkiye zayıflayarak ve bunun sonucunda Kemalist mirasın da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalabileceğini öne sürmektedir. Bu konuda şöyle demektedir:²⁹

“Ortadoğu'da etkisini arttırma çabası özellikle Suudi Arabistan, Katar ve aşırı selefi düşüncüyü savunan devletlerle ittifak sadece bir sonuç doğurabilir. Türkiye cumhuriyeti yıkılabilir. Laik milliyetçiler, Kemalistler, cumhuriyetçiler – bunlar ülke nüfusunun yarısını teşkil ediyor- ve azınlık olan dini gruplar arasında iç savaş yaşanabilir. Bu Türkiye'nin etnik kimliğini kaybetmesi anlamına gelir. Kemalist sınırlar içerisinde Türkiye'yi muhafaza etmenin tek yolu Avrasyacılık düşüncesi. Ancak şimdiki Türk yöneticileri bu düşüncüyü Ergenekon davası ile engellemiş oldu. Çünkü Avrasyacılık düşüncesini savunan askerlerin serbest kalması durumunda dahi bir hayal kırıklığı yaşanabilir. Dolayısıyla Türkiye yönetimi büyük bir çikmazın içerisinde bulunuyor.”

İlber Ortaylı'ya göre de,³⁰ Türk halkı henüz yaşam standartları itibarıyla imparatorluk hülyası kurabilecek bir kitle değildir. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarının böyle bir gelişimi kaldırması mümkün değildir. Yeni Osmanlıcılığın bir hayalden öteye gidemeyeceğini ifade eden Ortaylı, engel teşkil edenlerin de zannedildiği gibi alışılmış klasik sol ve laik çevreler olmadığını, çünkü muhafazakâr çevreler imparatorluk hülyası kuranların gereksinim duyacağı kurumları herkesten daha süratle yıpratıklarını belirtmektedir.

İbrahim Varlı da AKP'nin Yeni Osmanlıcılık kapsamında Sünni eksenli projesinin dışarıda iflas ettiğini ve bunun etkilerini Türkiye'nin de içeride yaşayacağını belirtmekte ve şöyle demektedir:³¹

²⁹ “Yeni Osmanlıcılık Türkiye'yi felakete sürüklüyor”, Dünya Bülteni, 20.01.2013. <http://www.dunyabulteni.net/yazar/aleksandr-dugin/18858/yeni-osmanlicilik-turkiyeyi-felakete-surukluyor>

³⁰ “Yeni Osmanlıcılık”, Milliyet, 25.06.2011. <http://www.milliyet.com.tr/yeni-osmanlicilik/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.06.2011/1406764/default.htm>

³¹ “İhvan Kaybetti, Sıra Erdoğan'da”, Birgün, 11.03.2014.

“Ortadoğu’daki tüm AKP’ler birer birer kaybetti. Sıra bölgeye rol model olarak pazarlanmaya çalışılan Erdoğan’ın AKP’sinde. Kibir, fetih fantezisi ve Şark kurnazlığı üzerine inşa edilen neo-Osmanlıcı dış politika çöktü. On bir yıl önce ekonomik krizin etkisi ve küresel güçlerin icazetiyle işbaşına gelen AKP, Suriye hattında kurulan yeni Soğuk Savaş dengesi ve bölgedeki iç dinamikler nedeniyle yıkıma uğradı. Savaş tamamları çalsa da AKP’nin Ortadoğu’daki yalnızlığı derinleşiyor. Ortadoğu’yu emperyalizmle uyumlu İslamcılık ekseninde yeniden inşa etme arayışında bölgeye dönük bir model olarak sunulan AKP, artık eskisi kadar işlevsel değil. İdeolojik kardeşi Müslüman kardeşler, Suudi Arabistan ve Mısır’da terör örgütü listesine alındı, faaliyetleri yasaklandı. Küçük kardeş Hamas’ı ülkeden kovan Mısır, dün 528 Müslüman kardeşler üyesine idam verdi.”

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Ortadoğu’ya model olarak gösterilmesi ve Türkiye’yi Müslüman ülkeler dünyasında lider konumuna yerleştirmesi planlanan Yeni Osmanlılık projesinin başarıya ulaşip ulaşamayacağını, AKP’nin iktidarda kaldığı süreç sonunda değerlendirmek doğru olacaktır.

4.1.2. Siyasal İslamcılık

İslamcı yazar ve aynı zamanda Recep Tayyip Erdoğan’ın siyasi danışmanı Yalçın Akdoğan (2000:204) siyasal İslamı, *siyasal/politik İslam çözümünü devlette gören, değişimi siyasal iktidarın gücünde ve etkili araçlarında arayan, yukarıdan aşağıya Müslümanlaşmayı öngören, resmi bir din görüşüne dayanan total eğilimleri baskın bir anlayış* olarak açıklamaktadır. İslamcı hareketin en önemli özelliği ise ümmetçi bir politikayı benimsiyor olmasıdır. Ulus, millet, ırk gibi kavramların üzerinde bireylerin Müslüman olmaları üzerine şekillenmiştir. Ama bu anlayış, Arap dünyası da dahil olmak üzere günümüzde de hiçbir ülke için belirleyici nitelik taşımamaktadır (Peköz, 2001:57). Zaten bu nedenle de ulusal kimliklerle dini birleştirme politikası İslam ülkelerinin çoğunda yürütülmeye çalışılmıştır.

Siyasal İslamcılar için Müslümanlık adına cihat yapmak ve savaşmak önemli bir yer tutmaktadır. Cihat, şiddet içerikli olmasının yanı sıra ideolojik olarak da yapılabilmektedir. Koşullar hangisini gerektiriyorsa onun yapılmasında bir sakınca görülmemektedir. Amaç ise İslam dinini yaymak, geliştirmek ve egemen kılmaktır ve şeriat için de cihat yapılması gerekmektedir. Çünkü İslam’da cihat siyasal sistemleri değiştirmenin bir yolu olarak görülmektedir (Peköz, 2009:34). Stratejinin aynı olduğu ancak koşulların farklı olduğu ve buna bağlı olarak ona uygun

politikaların ve mücadele biçimlerinin geliştirilip uygulanması gerektiği fikri de cihadın bir parçasıdır.

İslamcılar'a göre kendileri, dindar Müslümanlardır ve ülkelerinin sömürgeleşmesine bir bağımsızlık savaşı içine girerek karşı çıkmaktadırlar. Kendi toplumlarına yabancılaşmış olan bir seçkin grubu devleti ele geçirmiştir ve Batılılaştırmaya çalışmaktadır. İslamcılar bu nedenden dolayı devleti ele geçirmiş olan bu seçkinci laik kesimden kurtararak, devleti ve milleti İslami çizgide kaynaştırmayı amaçlarlar. Çünkü onlara göre İslami bir kimlik, farklı kimlikleri ve çıkarları ortadan kaldıracak ve halkı homojen bir yapı haline getirecektir (Çınar, 2005:41). Yani İslamcılara göre toplumda bir farklılaşma mevcut değildir. Toplum İslam'dan ve İslamcılardan farklı bir nitelik taşıyamaz. Toplumda sadece İslam anlayışına uymayan insanlar mevcut olabilir.

İslamcı hareketler Batı'nın sadece egemen bir güç olarak değil, bir uygarlık ve kalkınma modeli olarak da reddini içermektedir. Onlara göre Batı'nın uygarlığı ve kalkınma modeli tarihsel ve kültürel olarak İslam toplumlarına yabancıdır ve uygulanması da bu nedenle mümkün değildir. İslam dünyasında bozulmaya yüz tutan kültürel doku, yerel kimlik ve moral değerlerin kaybının kaynağı da Batı'dır. Batı'nın laik ve materyalistik ideoloji ve değerlerini benimsemeye çalışan İslam ülkeleri bu nedenle geri kalmıştır. Batı aynı zamanda kültürel olarak da yayılcı olduğundan bir tehdit unsurudur (Dağı, 1998a:31-32). Sonuç olarak İslamcılara göre, İslam'ın egemenliğini kurmak gerekmektedir. Bu da ancak Batı'dan kaynaklanan siyasal ve toplumsal yapıların terk edilerek, yerlerine İslami değerler çerçevesinde yapılar kurmakla mümkündür. Batı'nın değerleri İslami değerlere zarar vermekte ve İslam ülkeleri kendi özlerinden ve değerlerinden uzaklaştıkları için aslında geri kalmaktadırlar.

Fuller (2004:36-37), İslam ülkelerinin Batı'ya ve değerlerine karşı olan bu olumsuz ve negatif tutumunun sebebini, İslam uygarlığının geçmişte başarılı ve dünyanın hakimi olması konumundan, o dönemde geri kalmış Batı uygarlığının şu anda daha üstün konuma geçmesinde yattığını öne sürmektedir. Ona göre İslam ülkeleri bu başarısızlığının nedeninin kendi öz değerlerinden uzaklaşarak, Batı değer

ve ilkelerini benimsemelerinden kaynaklandığı sonucuna varmışlardır. Bu sebeple de İslamcı hareketlere ağırlık vermeye başlamışlardır. Ancak İslamcı hareketlerin tek başına bu nedenle ortaya çıktığını iddia etmek doğru olmayacaktır. İslamcı hareketlerin gelişmesinde pek çok sebep bulunmaktadır. Emperyal güçlerin desteği, toplumsal ve ekonomik sorunlar ve İslam devletlerinin bu hareketlere verdiği destek göz ardı edilmemesi gereken noktalaradır.

İslamcı akımların gelişmesinde ABD ve SSCB arasında süren Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirilen politikalar da etkili olmuştur. Soğuk savaş stratejisinin asıl amacı aslında sosyalizme karşı emperyalizm tarafından gerçekleştirilen bir saldıdır. SSCB'nin o dönemde Ortadoğu'da artan etkinliğinin yarattığı rahatsızlık neticesinde din, ABD tarafından başlıca silah olarak kullanılmış, ideolojik ve politik bir araç haline getirilerek tüm dini gruplar desteklenmiştir. Türkiye de jeopolitik konumu itibariyle hassas bir bölgede olduğundan hem bu süreçte hem de daha sonrasında önemli bir yer tutmuştur. ABD'nin Ortadoğu politikalarının merkezinde de yine Türkiye yer almaktadır. ABD Türkiye'de ılımlı İslam politikasını uygulamaya geçirerek, İslam ülkeleri arasında bir lider olması için ona destek vermektedir. (Peköz, 2001:14). İşte bu nedenle ABD geçmişten günümüze İslamcı hareketlere kendi çıkarları doğrultusunda destek vermekte, gelişmelerini sağlamaya çalışmaktadır. ABD, Türkiye'nin Ortadoğu'da ılımlı İslam devleti olarak varlığını sürdürerek, diğer Müslüman ülkelere liderlik etmesini, halifelik görevini üstlenmesini ve İslam ülkeleri üzerinde bu sayede daha fazla etkili olabilmeyi amaçlamaktadır. Nihayetinde Soğuk Savaş sonrası emperyalizme karşı bir gücün varlığının eksikliği de bu süreçte rol oynamıştır.

Kongar (1998:241-243) Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, Müslüman bir toplum olan Türkiye'de dinin siyasal olarak kullanımı yasaklanmış olmasının önem taşıdığını belirtmektedir. Bu açıdan Cumhuriyet rejimi aynı zamanda siyasal İslam'a da karşı bir hareket olarak nitelendirilmektedir. Çünkü dine dayalı merkezi bir feodal yönetim yerine, halkın egemenliğe dayanan bir ulus devlet inşa edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Atatürk'ün gerçekleştirdiği tam bir ideolojik devrimdir. Siyasal İslam da bu egemenliğin kaynağına karşı bir tavır geliştirmiştir. Tarihsel süreçte bazen bir

ayaklanma şeklinde de ortaya çıkabilen bu tavır, bazen de muhalif bir güç olarak varlığını devam ettirmiştir.

Türkiye, İslam Dünyası içinde laiklik ilkesini benimsemiş ve bunu radikal bir politika olarak uygulamış halkının çoğunluğu Müslüman olan tek ülke olma özelliğini taşımaktadır. Bu özelliği ile Türkiye diğer tüm Müslüman ülkelere oranla Cumhuriyet rejimi ile birlikte daha modern, daha çağdaş ve daha ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmış bir ülkedir. Gelişme ya da ilerleme ile tüm toplumsal, ekonomik ve kültürel parametreler açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin İslam ülkeleri arasında en ileri düzeyde olan ülke olduğu açıkça görülebilmektedir (Şaylan, 1992:42-43).

Nihayetinde İslami hukukun geçerli olmadığı ve din ile devletin ayrı birer varlık kazandığı bir ülke olarak Türkiye Bernard Lewis'e göre (1993:10), bu özelliği ile diğer İslam ülkelerinden ayrılmaktadır. Ancak ilk ve ortaöğretim din derslerinin zorunlu olmasının, Türkiye'nin İslam Ülkeleri Topluluğu'na tam üye olmasının ve demokrasiye geçilmesinin ardından siyasal partilerin dini araç olarak kullanarak oy toplamayı amaç edinmek gibi politikaların, Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni varlığından uzaklaştırdığını belirtmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Atatürk gerçekleştirdiği devrimlerle, egemenliği Allah adına milleti yönetenlerin elinden alarak gerçek sahibine yani millete vermiştir. Yani egemenliğin kaynağını değiştirmiştir. Ancak siyasal İslam egemenliğin kaynağının eskiye dönmesi için sistematik olarak bir çaba göstermiş ve hala da göstermeye devam etmektedir. Bu bakımdan Türkiye tarihsel süreçte siyasal İslamın seyri açısından oldukça önemli bir noktada durmaktadır.

Türkiye'de siyasal İslamcılık çok partili siyasi hayata geçildiğinde başlamış ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile birlikte yükselişe geçmiştir. Akdoğan (2010:86) bunun sebebinin; altkültür olarak nitelendirdiği aslında daha muhafazakar olan kesime bir kimlik sunmuş olması, kentleşme ve sosyal sorunların oluşturduğu etki, ılımlı İslam kavramının ortaya atılarak radikal İslam'ın dengelenmeye çalışılması ve demokratikleşme faaliyetlerini olduğunu belirtmektedir. Gülalp (2003:59), Türkiye'de siyasal İslamın toplumsal tabanının farklı sosyo-ekonomik

sınıflardan meydana geldiğini belirtmektedir. Bu taban Kemalizme karşı olanlar ve İslami bir siyasi kimlikle var olmak gibi amaçlar taşımaktadırlar. Siyasal İslam denilince de akla Milli Görüş gelmektedir. Milli Görüşçü siyasi partiler de özellikle RP, bu farklı sınıfları kendi görüşü çevresinde toplamayı başarmışlardır.

Türkiye’de İslamcı hareketlerin örgütlenmesinde çok büyük bir rolü olan Erbakan’ın Milli Görüş ideolojisi ile amaçlanmak istediği de aslında cihattır. Çünkü Erbakan da siyasal sistemin değişmesini arzulamaktadır. Cumhuriyet rejiminden şeriata geçilmesini istediğini şu sözlerinden anlamak mümkündür (Turan, 1996: 186) *“Allah’ım Kur’an-ı Kerim’deki hal ve adalet nizamını sen kurdun. Bundan dolayıdır ki, ben senin bu nizamın yeryüzünde hakim olsun diye bütün gücümle çalışacağım. Kur’an-ı Kerim’de Cenab-ı Allah’tan bize indirdiği hak nizamını yeryüzünde hakim kılmak için yapılan çalışmaya cihat denir. Cihat... Onun için bir Müslüman daha, Kelime-i Tevhid getirirken Cihat farzını yerine getireceğine söz veriyor. Yarabbi ben bütün gücümle cihat edeceğim. Bütün insanlığa saadet getirmek üzere senin gösterdiğin hak ve adalet nizamı, yeryüzünün her yerinde hakim olsun diye, bütün gücümle çalışacağım...”* Erbakan’ın bu sözlerinden cihatın tüm dünyada Müslümanlar tarafından uygulanmasının hedeflendiği de anlaşılmaktadır.

Ancak zaman içinde siyasal İslam’ın da değişimi gerçekleşmiştir. Milli Görüş ideolojisinden uzaklaşan ya da uzaklaştığını iddia eden siyasal İslam’ın Türkiye’deki bugünkü şeklinde son yıllarda yaşanan sosyal ve ekonomik olayların getirdiği birtakım değişimler de etkili olmuştur. Özal’ın gerçekleştirdiği neoliberal ekonomi politikaları, küreselleşmenin getirileri Anadolu’da bir İslam burjuvazisinin oluşmasına yol açmıştır. Yavuz (2003:215) bu İslam burjuvazisini sosyal bakımdan İslamcı, ekonomik bakımdan ise liberal olarak tanımlamaktadır. Sözü edilen bu İslam burjuvazisi de zaman içinde AKP’nin de tabanından birini oluşturmuştur.

Muhafazakâr demokrat bir kimliğe sahip olduğunu iddia eden Erdoğan’ın da laiklik üzerine söylediği şu sözler siyasal İslamcılığın genel görüşünü yansıtmayı

bakımından önem taşımaktadır. Erdoğan, 1994 yılında Refah Partisi'nin Ümraniye İlçe Örgütü'nün yeni hizmet binasının açılış töreninde şöyle demektedir:³²

(...) Değerli kardeşlerim maşa varken, ateşi biz tutmayacağız. Dolayısıyla bu hukuku hazırlayanlar, inşallah bu düzenin kaldırılışının da maşası olurlar. İnşallah. Evet maşası olacaklar. Bak beşer kendi putunu kendi yapar, kendi diker, kendi tapar, ondan sonra da kendi yıkar. (...) Bir buçuk milyarlık İslam alemi Müslüman Türk milletinin ayağa kalkmasını bekliyor. Kalkacağız. Şu anda içte onun ışıkları görüldü. Allahın izniyle. Bu kıyam başlayacak. Koşmaya mecbursun çalışmaya mecbursun. Eğer çileyi çekmezsen gelmez. Eğer çocuklarınız, eğer mallarınız, eğer zevceleriniz sizi bu davadan gayretten alıkoyuyorsa bu zaferi beklemeyin değerli kardeşlerim. Bunu aşmaya mecbursun. Bunu aştığımız gün zaferin ışıkları bize yakın olacaktır. Ve o zaman hak nurunu tamamlayacaktır. 'Tutturmuşlar laiklik elden gidiyor, laiklik elden gidiyor. Yahu, bu millet istedikten sonra tabii elden gidecek yahu! Sen bunun önüne geçemezsin ki. Yani zorla bu milletin elinde tutmaya gücün yetmez. Millete rağmen bu yürümez zaten. Sonra nedir bu laiklik Allah aşkına. Bir tarif edin diyorsun, tarif etmiyor. Bugün her kavramın lugatta bir tanımı vardır. Ama çıkıyor içişleri bakanı devlet dine karışır. Eee!... Gerisini niye, söylemiyorsun. Din de devlete karışır niye demiyor. Bu ülkenin yüzde 99'u Müslüman. Hem laik, hem Müslüman olunmaz. Ya Müslüman olacaksın, ya laik. İkisi bir arada olduğu zaman adeta ters miknatislanma yapar. Mümkün değil, ikisinin bir arada olması. Durum böyle olunca ben Müslümanım diyenin tekrar yanına gelip bir de aynı zamanda da laikim demesi mümkün değil. Niye? Çünkü Müslümanın yaratıcısı olan Allah kesin hakimiyet sahibidir. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Bak yalan koskoca bir yalan."

Siyasal İslam ve Türkiye ilişkisinde Fuller ise farklı bir bakış açısından olaya yaklaşmaktadır. Ona göre (Fuller, 2004:12-16) siyasal İslam sadece radikaller, teröristler ve reaksiyonerler tarafından temsil edilmemektedir. Siyasal İslam ortak amacı paylaşan ancak bu konuda farklı araçlar kullanmayı tercih eden parti ve hareketleri de içine dahil eden bir ideoloji olmaktadır. Amaç İslam ülkelerinde devletin ve toplumun şekillendirilmesinde İslam'ın yer almasıdır. Ancak araçlar değişebilmekte; şiddet yanlısı, barışçı, modern, ılımlı, geleneksel ya da demokrasi karşıtı olarak bu süreci devam ettirmektedir. Ancak Fuller bu noktada siyasal İslam'ın iktidar olmasını istemediği ancak varlığını bir şekilde devam ettirmesi gerektiğinin de altını çizmektedir. Çünkü ona göre siyasal sistem içine dahil olmazsa bu siyasal hareket şiddete dönüşebilecektir. Bu noktada Türkiye için de ilginç bir tespit yapmakta ve Türkiye'nin siyasal İslam sorununu çözdüğünü belirtmektedir. Ona göre Türkiye'de Kemalistler, ordu ve çeşitli İslamcı gruplar Türk toplumu ile

³² Hürriyet, 21.08.2001. <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/08/21/18523.asp>

birlikte kendileri de değişmiş, bu sayede siyasal İslam siyasi sisteme dahil edilmiş ve bir felakete yol açması engellenmiştir.

Yanardağ da (2013:17-18), Fuller'in 1990'lı yılların başından beri 'Büyük Ortadoğu Projesi' ve 'İlimli İslam' projeleri üzerine çalıştığını, Ortadoğu'daki İslamcı akımları önleme ve geriletmenin yolunun laik sistemleri desteklemekte değil, aksine İslamcı partileri küresel kapitalist sistemin içine dahil ederek, özlerini değil ama biçimlerini değiştirerek siyasal süreç içinde varlıklarını devam ettirmelerini sağlamak gerektiğini vurguladığını belirtmektedir. Çünkü Fuller'e göre İslam ve laiklik birlikte var olabilecek kavramlar değildir. İslam dünyasında laikliğin tarihsel ve kültürel temelleri çok zayıf olduğundan geleceği de olamayacaktır. Türkiye'nin siyasal İslam'ı siyasal sürece dahil ederek bu sorunu çözdüğünü ve böylece daha demokratik bir ülke olma yolunda adım attığını iddia ediyor olması, ABD destekli ılımlı İslam ülkesi olma yolunda Türkiye'ye yön gösterici bir rol oynadığını da göstermektedir.

Nitekim Fuller, AKP'yi İslamcı bir parti olarak nitelendirmekle birlikte aynı zamanda ılımlı ve daha da önemlisi dini değerlerin siyasi hayatla bütünleştirilmesinin ne anlama geldiğini keşfetmeye çalışan bir siyasi örgütlenme olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Kemalizm devlet eliyle İslam'a müdahale ederek Türkiye'nin AKP iktidarına kadar İslam üzerine çağdaş global düşünmeyle bağları kesilmesine yol açmıştı. Ama aynı zamanda bu müdahale İslamcılarının farkında olmadan demokratik bir toplumda İslam'ın rolü ile ilgili yeni fikirler ve anlayışlar geliştirmesinin de önünü açmıştır.³³ Kuşkusuz aslında yapılmak istenen köktendinci İslam'ın Batı için bir tehdit olarak varlığını bir noktada sınırlandırmaya çalışmaktır. Onu değiştirerek, küresel sisteme dahil ederek Batı'ya karşı olmasını engellemeye çalışmaktır. Türkiye de bu nedenle devletçi ve laik yapısıyla Batı için, Ortadoğu'da değişimin önünde engel teşkil etmektedir. Bu nedenle öncelikle değişmesi gereken Türkiye'dir.

Şaylan (1992:118) İslamcılara göre, bir devletin, Türkiye'de olduğu gibi, dine saygılı olduğunu belirterek, laik bir düzeni benimseyip, toplumsal düzenlemelerini

---

³³ Detaylı bilgi için bkz. Graham E. Fuller, Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti.

bilim ve akla dayalı yapması kabul edilebilir bir şey olmadığını belirtmektedir. İslamcılar bu toplumları cahiliye toplumları olarak adlandırmakta ve aydınlanması için de İslam'a dönmeleri gerektiğini iddia etmektedirler. İslam'a döndürmek, İslamcı siyasi akımlara göre bir şeriatın emrettiği bir görevdir. Bu nedenle aralarında yorumlama anlamında çeşitli farklar olsa da İslamcı akımlar toplumun sosyo-ekonomik ve siyasi düzenlemelerinin şeriat hükümlerine göre yapılması gerektiğinde hem fikirdirler.

Roy'a göre (1994:12) toplumsal bir olgu olan İslamcılık bir başarısızlıktır. Bu başarısızlık ise her şeyden önce düşünsel anlamdan kaynaklanmaktadır. İslamcıların gözünde bir toplumun adil ve İslami olması için Müslümanların erdemli olması yeterli olmaktadır. Ancak bu siyaseti sadece ahlaki bir araç olarak görmek ve siyaseti oluşturan diğer tüm unsurlarla bağlantısını kesmekten başka bir şey olmamaktadır. Manaz da (2008:551-559), siyasal İslamcılığın geçmişte de bugün de başarısızlığa uğradığını belirtmektedir. Gelecekteki başarısı da izleyeceği politikaya bağlı olarak yine kısmi bir başarı olarak nitelendirilebilecek bir başarıdır. Siyasal İslam yeni bir toplum yaratamamış, yöntem ve örgütlenme açısından da başarısızlık sergilemiştir. Gelecekteki başarısı da çözümsüzlükler karşısında geçmiş din kurumlarını yeniden yorumlama ve akılcı çözümleri hayata geçirmeleri ile kısmen olabilecektir. Bu da bir İslam aydınlanması başlatılması ile mümkün olabilecektir. Ayrıca İslamcılık hareketini ulusalcılık ile birleştiren Siyasal İslamcılar daha uzun süreli varlıklarını muhafaza edebileceklerdir. Ancak hiçbir koşulda siyasal İslam gelecekte başarı sağlayabilecek gibi görünmemektedir. Bunda Manaz'ın başarının anahtarı olarak gösterdiği İslam Aydınlanması fikrinin, İslamiyet'in ve İslam ülkelerinin yapısından kaynaklanarak sorgulanamaz bir nitelik taşıyor olması hiç kuşkusuz etkili olacaktır.

4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Düşünsel Kaynaklarının Öncülü Olan Siyasi Partiler

AKP'nin siyaset sahnesindeki yerini belirleyebilmek ve siyasal kimliğini tanımlayabilmek için düşünsel kaynaklarına öncülük eden siyasi partileri de incelemek gerekmektedir. Bu siyasi partiler Türk siyasi sahnesinde İslamcı parti kimliği ile var olmuş partiler olarak bilinmektedirler.

Yavuz (2011:22), İslamcı partiyi; “*ideolojisi dini düşünceden türemiş ya da onlar tarafından şekillendirilmiş ve tabanını ortak bir dini kimlik üzerinden harekete geçiren parti*” olarak tanımlamaktadır. İslamcı partiler dini görüşleri çerçevesinde rejimi değiştirmeyi hedefleyen ve toplumun İslamlaştırılmasını amaçlayan siyasi örgütlenmelerdir. Milli Nizam Partisi’nden Saadet Partisi’ne kadar Türkiye’deki İslamcı partiler “Milli Görüş” adını verdikleri bir ideolojik çizgide hareket etmişlerdir. Anayasal ve hukuksal bazı engellerden dolayı bu partiler İslami kavram ve sembolleri açıkça kullanamamakla birlikte, İslami bir görüş çerçevesinde hareket etmekteydiler. Milli Görüş İslami değerleri yücelten bir ideoloji temelinde şekillenmiştir. Bu ideoloji Batı ve İslam medeniyeti arasında bir çatışma olduğunu varsayan ve Batı’ya karşıt bir tutum sergileyen, cumhuriyetin laikçi reformlarının eleştiren, Osmanlı’yı öven ve yücelten, İslami değerlerin cumhuriyet ile birlikte terk edildiğini öne süren bir temel görüşe sahiptir (Özbudun ve Hale, 2010:34-35). Bu bağlamda da İslamcı partiler bu görüşler çerçevesinde şekillenerek, Türkiye’de iç ve dış politikalarını buna göre yürütmüşlerdir. AKP’nin düşünsel kaynaklarının öncülü olarak, her ne kadar kendileri mevcut siyasi kimliklerini farklı tanımlıyor olsalar da, Milli Görüş ideolojisine sahip olan partileri ele almak gerekmektedir. Bunlar; Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP) ve Fazilet Partisi (FP)’dir.

4.2.1. Milli Nizam Partisi

1970 yılına kadar Türkiye’de din merkezli siyasi partilere rastlanmamıştır. Ancak dinsel muhalefet her zaman var olmuştur. Dinsel muhalefet Batı’ya ve Batılılaşmaya karşı olan tutumunu zaman içinde Türk siyasal yaşamına taşıyarak, Cumhuriyet ile birlikte geri plana itilen tarikatların aktörleri konumuna gelmişlerdir (Karlı, 2014:119). Bu partilerden ilki ise Milli Nizam Partisi (MNP)’dir.

Erbakan ve arkadaşları 1969 seçimlerinden önce siyasi hayatlarına devam ettikleri AP’den ayrıldılar. 26 Ocak 1970 yılında MNP’yi kurdular. Parti tüzüğünde, Osmanlı-İslam mirasının yıkılmasının ve Batı’yı taklit eden Cumhuriyet yönetiminin, ülkeyi sürüklediği olumsuz koşullardan çıkmanın Osmanlı-İslam kimliğine uygun bir yönetim anlayışı ve teknoloji ile sanayileşmedeki gelişmelerle mümkün

olabileceğine yer verdiler (Yavuz, 2005:281). Milli Görüş'ün temelini oluşturan bu anlayış, Batı'nın değerlerine karşı iken teknoloji ve sanayi bakımından örnek alınması gerektiğinin de altını çizmekte, bu anlamda ekonomik büyüme ve gelişmeye önem vermekteydiler. Timur da (2014:16-17), Milli Görüş'te emperyalizm kavramı kapitalizm eleştirisini içermediğini, yalnızca Batı ve Siyonizm düşmanlığını yansıtan bir kültürel kavram olarak tasarlandığını belirtmektedir. Ona göre; kapitalist sistemi destekleyen Milli Görüş, şeriatçı, antisemit duygularla yüklü ve Batı daha çok olarak da AB düşmanı bir görüş olma özelliği taşımaktadır.

Bu doğrultuda Erbakan'ın ekonomik anlamda öngördüğü değişiklikler MNP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde ortaya konmuştur. Buna göre; özel sektör girişimlerinin arttırılması ve teşvik edilmesi, yatırımların az gelişmiş bölgelere doğru yönlendirilmesi, merkezi planlama yerine bölgesel planlamaya yer verilmesi, harcamalarda tasarrufa gidilmesi, faizciliğin kaldırılması, vergi sisteminde yoksul kesim lehine yeni düzenlemeler yapılması, kredi sisteminin değiştirilerek yerine alternatif bir sistem üretilmesi, topraktan sağlanacak verimin arttırılması için yeni düzenlemeler yapılması, milli turizmin ön plana çıkarılması hedeflenmekteydi (Soydan, 1994:28). Gerçekleştirilmesi öngörülen ekonomik planlamalara bakıldığında; devletçiliğin azaltılmak istendiği ve özel sektörün desteklendiği ve ülke içindeki mevcut ekonomik yapılanmanın (bankacılık, faiz, kredi uygulamaları gibi) değiştirilmek istendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra MNP'nin önem verdiği bir husus da Anadolu'daki orta ve küçük ölçekli girişimcilerin devlet eliyle desteklenmesidir.

Erbakan o dönemde hükümetin büyük tüccar ve sanayicileri desteklerken, Anadolu'daki küçük girişimleri ihmal etmesini eleştirmektedir. MNP bu görüşten hareketle, taşralı küçük girişimlerin sınıfsal çıkarlarını dinsel kültürel bir söylem çerçevesinde korumayı amaçlamaktaydı. Siyasal iktidarın kaynakların dağıtımını konusunda küçük girişimcilere fırsat eşitliği yaratması gerektiğini belirtmekteydi (Bakırezer ve Demirer, 2010:154). Daha sonrasında ise Milli Görüş hareketinin desteklemek istediği ve yıllarca desteklediği Anadolu'daki İslamcı küçük sermaye sahipleri güçlenecek ve AKP'nin de iktidara gelişinin koşullarından birini de oluşturacaktır.

Ekonomi ile ilgili bu eleştiri MNP'nin Türkiye'nin iç sorunu olarak gördüğü maddi kategoriye oluşturmaktaydı. Bundan başka bir de manevi kategori bulunmaktaydı. Bu da eğitim sistemi ve eğitim politikasına yönelik eleştiri idi. MNP, Türkiye'de eğitim sisteminin gençleri milli hedefler doğrultusunda eğitemediğini, bunun en büyük sebebinin ise eğitim politikasının kendi tarihini red esasına dayanmasından kaynaklandığını öne sürmekteydi (Mardin, 2011:124). Bu bağlamda aslında Cumhuriyet rejimi eleştirilmektedir. Cumhuriyet ile birlikte gelen devrimlerle birlikte (harf devrimi, halifeliğin kaldırılması, kılık kıyafette değişiklik vb.) Türk toplumunun kendi özünden uzaklaştırıldığı belirtilmeye çalışılmaktadır. Kendi özü ile, tarihin reddi ile kastedilen de Osmanlı devleti olmaktadır. MNP ve Milli Görüş, Osmanlıyı öven bir bakış açısı ile Cumhuriyet'in değerlerinin aslında İslam'ın değerleriyle örtüşmediğini, toplumun da yanlış değerler etrafında şekillendirildiğini öne sürmektedir.

MNP'nin Türk siyasi tarihindeki önemini Sarıbay (1985:104-105) şu şekilde açıklamaktadır. MNP'ye kadar Türkiye'de dinsel muhalefet kendi başına ortaya çıkamamış, o zamana dek Batılılaşmaya karşı bir tepki olarak diğer muhalefet partilerinin yanında yer alarak varlığını belli etmeye çalışmıştır. Ancak özellikle 1950 yılından sonraki siyasi ve ekonomik gelişmeler, özellikle 1961 Anayasası'nın getirdiği siyasal düşünce özgürlüğü ortamı bu bağlamda dini muhalefetin siyasal özerklik kazanmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra MNP, DP ve AP'den farklı olarak dinsel muhalefeti kendi sosyo ekonomik tabanına dayandırarak ortaya çıkmış bir siyasi partidir.

Ancak MNP uzun ömürlü bir siyaset hayatına sahip olamadı. 1971 yılında, 12 Mart askeri müdahalesinin yarattığı siyasal etkileri sonucunda, laiklik karşıtı faaliyetlerde bulunduğu ve Kemalist sistemin yerine İslami bir düzen kurmak istediği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı (Özbudun ve Hale, 2010:31). Milli Nizam Partisi'nin yerine 11 Ekim 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) kuruldu.

4.2.2. Milli Selamet Partisi

MNP'nin kapatılmasının ardından kurulan MSP kuruldu. Ancak MSP Erbakan tarafından değil, MNP'nin kapatılmasına karşı çıkan Süleyman Demirel'e ve AP'ye karşı bazı muhalif generallerin, Erbakan'ın arkadaşlarından bir parti kurmalarını istemeleri neticesinde, Nakşibendi Tarikatı Mensubu Süleyman Arif Emre tarafından kuruldu (Yavuz, 2005:282). Erbakan partiye daha sonra katılarak genel başkan olmuştur. MSP ideoloji ve siyasal oluşum açısından MNP'nin değişikliğe uğramamış devamı olarak nitelendirilebilir.

MSP, kurulduğu andan itibaren tüm siyasal partiler içinde sanayileşmenin önemine ve zorunluluğuna en çok vurgu yapan parti olmuştur. Çünkü Milli Görüş'e göre sanayileşme Türkiye'nin varlığını sürdürebilmesinin ön koşuludur. Sanayileşme dünyada ülkeler arasında ekonomik anlamda da bir üstünlük sağlamakta ve ekonomik bağımsızlığı da beraberinde getirmektedir. Ancak sanayileşme de Milli Görüş'ün savunduğu ve getirmek istediği ekonomik sistem içerisinde gerçekleştirilmelidir. (Sarıbay, 1985:123). Milli Görüş bu bağlamda sanayileşmeyi hem maddi hem de manevi anlamda, gelişmiş ülkelere bağımlı olmamak için en önemli adım olarak nitelendirmektedir.

Zaten MSP'nin 1973 Genel Seçimleri'nde başarı elde etmesi birkaç toplumsal dinamiğin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktaydı. En önemli sebebi de, mevcut ekonomik düzene karşı geliştirdiği eleştirel söylemdir. Ekonomik düzenden hoşnut olmayan yoksul kesim bir tepki olarak MSP'ye yönelmiştir. Bununla beraber, Anadolu'daki küçük sermaye sahiplerinin, büyük sermaye karşısında gerilemesi ve kayıplar vermesi de MSP'nin ekonomi politikasına yönelinmesinde etkili olmuştur. Bunun yanı sıra dinsel çevrelerin siyasi yaşama dönmek istemeleri de bir diğer sebebi oluşturmaktadır (Yalçın, 1994:82). Diğer bir etken olarak da, DP ve AP'ye oy veren muhafazakâr kesimin oylarını MSP'ye kaydırmış olması da bu başarıda yer almaktadır.

Bunların ötesinde Milli Selamet Partisi (MSP) toplumsal adalet, eşitlik ve kalkınma vurguları yapmasının yanı sıra İslam konusunda köktendinci özelemleri dile

getiren bir parti olma özelliği taşıyordu. MSP'ye göre Osmanlı'nın gerilemesinin nedeni, Batılılaşma uğruna İslam uygarlığını reddetmesiydi. İmparatorluğun güçlü dönemlerindeki görkemi, ahlaki ve düşünsel yaşamının temelinden kaynaklanmaktaydı. Ancak Batılılaşmayı savunanlar bu gerçeği göz ardı ederek, sorunların çözümünün Batı Uygarlığı'nda aramışlardır. Bu da Batı'yı taklit eden bir ulusun ortaya çıkmasına yol açmıştır (Sağ, 1992:250). Oysa ki MSP'ye ve dayandığı ideoloji olan Milli Görüş'e göre yeniden Osmanlı gibi büyük bir devlet olabilmek için İslamiyet'e ve onun yarattığı uygarlığa dönmek gerekmektedir. Batı'nın değerlerini almak, Türkiye'yi sadece kendi köklerinden uzaklaştıracak ve asla Batı gibi olamayacak sadece Batı taklitçisi bir ülke olabilecektir.

MSP'ye göre aşırı derecede batılılaşan bugünkü Türkiye'deki dans, bale, tiyatro gibi aktiviteler de aslında 'gerçek' Türklerin beğenmediği ve tasvip etmediği kültürel etkinliklerdir. Milli Görüş'e göre bu tür kültürel etkinlikler Cumhuriyet rejimi ile birlikte batılılaşmak için özellikle topluma yerleştirilmeye çalışılmış ve normalleştirilmiştir. Türk aile yapısı da batılılaşma gayretleri içerisinde bozulmaya ve çözülmeye başlamıştır (Mardin, 2011:134-135). Yani batılılaşmayla birlikte Türk toplumunun kendine özgü yapısı değişmeye, bozulmaya ve çözülmeye başlamıştır. Milli Görüş bu bağlamda toplumun ahlak ve manevi düzeninin de yeniden sağlanmasını hedeflemekteydi.

Karpat (2011:211), Erbakan'ın özellikle 1979 yılında sahip olduğu şöhretini birkaç sebebe bağlamaktadır. Öncelikle Erbakan, kendisini Ortadoğu'daki Müslümanların davası ile kendisini özdeşleştirmektedir. İran İslam Devrimi'ni ve Arap devletlerin İsrail karşıtı politikalarına destek vermektedir. Bunun yanı sıra o dönem siyaset sahnesinde yer alan aktörlerden; Demirel'in bazı eğitim ve ekonomi politikalarına karşı çıkarken, CHP'den de uzak durmaktaydı. Bu stratejiler Erbakan'a başarı sağladıkça da, İslami ilkelerin savunuculuğuna daha fazla sarıldılar.

Manaz'a göre (2008:259) 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin ardından MSP'nin tavrı da şekil değiştirdi ve şeriat yanlılığı apaçık sergilenmeye başlandı. Anıtkabir ziyaretlerinin boykot edilmesi ve ardından gelen Konya mitingi MSP'nin bir nevi sonunu getirdi. Mitingde İstiklal Marşı boykot edildi ve şeriat

yanlısı, Cumhuriyet karşıtı sloganlar atıldı. Gerçekleşen bu miting aynı zamanda 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin de gerekçelerinden birini oluşturdu.

MSP, ilk meşru, örgütlü ve hükümet düzeyinde etkin İslami hareket olma özelliği taşımaktadır. MNP'ye göre daha uzun soluklu olması ve iktidara koalisyon ortağı sebebiyle aslında AKP'nin düşünsel kaynağının gerçek öncüsü olarak kabul edilebilmektedir. MSP ile AKP arasında bazı temel farklılıklar vardır. Bunları; ideolojik olarak Milli Görüş eksenindeki farklılıklar ve hedef kitlede meydana gelen dönüşümler oluşturmaktadır (Özdağ, 2011:101). Öyle ki; AKP'nin kendini tanımladığı muhafazakâr demokrat kimliği, Milli Görüş ideolojisinden uzaklaştıklarını gösterirken, partinin kitlesi de küçük ve orta ölçekli sermaye sahiplerinden, büyük sermaye sahiplerine dönüştüğünü göstermektedir.

MSP de diğer bütün siyasi partiler gibi 1982 yılında Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından kapatıldı. Parti üyeleri laiklik karşıtı faaliyetlerde buldukları gerekçesiyle yargılandılar ve beraat ettiler. 1983 yılında MGK siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verince Ahmet Tekdal'ın başkanlığında Refah Partisi (RP) kuruldu. Refah Partisi'nin Erbakan başkanlığında kurulmama sebebi ise o ve MSP'den bazı yöneticilerin siyasi yasaklı olmaları idi (Özbudun ve Hale, 2010:32). Gerçekleşen referandum ile Erbakan'ın siyaset yasağı 5 yıla indi ve daha sonrasında da Refah Partisi genel başkanı olarak siyaset hayatına devam etti.

4.2.3. Refah Partisi

Refah Partisi MSP'nin kapatılmasının ardından 19 Temmuz 1983 yılında kuruldu. Genel Başkanlığı'na Ahmet Tekdal'ın getirildiği RP, yasaların öngördüğü teşkilatlanmasını tamamlamasına karşın, 6 Kasım seçimlerine katılmadı. 25 Mart 1984 yılında yapılan mahalli seçimlere katılarak yüzde 4,4 oy aldı. Partinin 11 Ekim 1987 yılında gerçekleşen 2. Olağan Büyük Kongresi'nde oy çokluğu ile genel başkanlığına Necmettin Erbakan seçildi. 1987 yılında gerçekleşen milletvekili genel seçiminde yüzde 7,2 oy alan RP barajın altında kaldığı için meclise giremedi. 1992 yılında gerçekleşen ara seçimlerde ise yüzde 24,9 oy alan RP siyaset sahnesinde kendisini hissettirmeye başladı. 1995 yılında gerçekleşen milletvekili genel

seçimlerinde yüzde 21,4 oy alan RP, mecliste 158 milletvekili ile yerini aldı ve birinci parti oldu (Poyraz, 2010:317-318). 28 Haziran 1996 tarihinde ise Erbakan başbakan oldu. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez siyaset felsefesi İslam'a dayanan bir siyasi aktör başbakan olmuş oldu. Yavuz (2005:326) bu durumun toplumun muhafazakâr kesimi için dışlanmanın sona ermesi ve kimliklerinin artık tanınması olarak yorumlarken, Kemalistler ve Cumhuriyet rejimi için olumsuz bir adım olarak nitelendirmektedir.

Fuller (2011:83), Erbakan'ın büyük, karizmatik, eski tarz İslamcı politikacı temsilinin en iyi örneği olduğunu, ağırlığı ve siyasi gücünü ise AKP'nin yükselişine kadar koruyabildiğini belirtmektedir. Erbakan Avrupa Birliği'ni bir Hıristiyan Kulübü olarak gördüğünden AB üyeliğine yönelik politikalara karşı çıkmış, NATO'dan ayrılmak gerektiği konusunda görüşler bildirmiştir. Hatta 1996 yılında İstanbul'da yapılan ve Refah Partisi tarafından desteklenen bir İslami Topluluklar Birliği toplantısı Türkiye açısından Erbakan'ın radikal İslam ile ilişki içinde olduğu izlenimi yaratmıştır.

Çakır (1994:128-129), Refah Partisi'nin ne şeriatçı ne de demokratik olduğunu söylemektedir. Ona göre Refah Partisi, kendince hem şeriatçı hem de demokratiktir, yani teodemokrattır. Refah Partisi'nin istediği demokrasiyi yıkıp yerine şeriat kurmak değil, demokrasinin içine şeriat sisteminden eklemeler yapmaktır. Bu anlamda RP'nin şeriatçılığı da demokratikliği de tartışılabilir.

RP'ye göre Cumhuriyet tarihi, laik seçkin bir sınıfın Batı taklitçisi politikalarıyla devlet ve milletin birbirinden koparıldığı, halkıyla barışık olmayan bir tarihtir. Dünyanın en zengin ülkelerinden biri olan Türkiye aslında geri kalmamış, Batı taklitçisi bu sınıf tarafından geri bırakılmıştır. RP'ye göre Batı Aydınlanması'nı temel alan Kemalizm Türk halkını kendi köklerinden uzaklaştırmıştır. Gönüllü bir sömürge haline gelen Türkiye, tam bağımsızlığına aynı zamanda kültürel bağımsızlığına da kavuşarak ulaşabilecektir. Yine RP'ye göre bu sorun, yönetici kadroda meydana gelecek bir zihniyet değişimi ile giderilebilecektir. Çünkü halk zaten bu zihniyettir (Çınar, 2005:75,77). Bu bağlamda RP, Batı'nın temsil ettiği tüm değerlere karşıdır. Batı Türkiye'nin içinde bulunduğu tüm

olumsuzlukların temel kaynağını oluşturmaktadır. Milli Görüş ideolojisine sahip yöneticilerin iktidara gelmesi ile Türkiye'nin içinde bulunduğu bu geri kalmışlık ve devlete yabancılaşmış toplum sorununun giderileceğini düşünmektedir. RP kendi kültürümüzün savunucusu konumunda kendini tasvir ederken, Kemalizmi ve Cumhuriyet yönetimini ise Batı taklitçiliği olarak nitelendirmektedir. Oysa Cumhuriyet yönetimi ile ülke halkı ilk defa kendi öz kimliğine kavuşarak Türkiye olabilmiş, modern, çağdaş ve akılcı bir yönetim anlayışı ile aydın bir toplum olma yolunda adım atabilmiştir.

RP'nin topluma sunduğu program “Adil Düzen” adını taşımaktaydı. Adil Düzen 1985 yılında parti adına açıklanan bir teorik bildiriye dayanmaktaydı. Amacı ise çoğulcu, demokratik ve serbest piyasaya dayalı bir sivil toplum yaratmaktı. Devlet müdahalesinin daha az, bireysel sorumlulukların ise daha fazla olması gerektiğini savunan İslami prensipler içeren bildirinin önemi ise; liberal ideolojilerle İslami ilkeleri birarada kullanmasıydı (Yavuz:2005:298). Batılı değerlere karşı olan Milli Görüş'e mensup bir siyasi partinin liberal değerlerle İslami ilkeleri bağdaştırarak teoride de olsa bir zeminde topluma sunması, RP için çelişkili bir durum yaratmaktaydı.

Milli Görüş Batılı değerlere karşı olma ilkesi çerçevesinde toplumu İslamileştirmek amacı gütmesine karşın, bu projenin nasıl bir içeriği sahip olduğu belli değildir. Çünkü ideolojik bir temele sahip olmayan bu görüş bir lider çerçevesinde şekillenmişti. Erbakan'ın söyledikleri itirazsız kabul edilmekte, dava Erbakan'ın kişiliğinde temsil edilmekteydi. Nitekim Erbakan da “*diğer partilerin seçmenleri varken, RP'nin inananları var*” demekteydi (Çınar, 2010:312). Bu nedenle Erbakan'dan sonra Milli Görüş ideolojisi ayakta kalamamış, yerine ikame etmek üzere kurulacak olan Milli Görüş hareketli siyasi partiler aynı başarıyı yakalayamamış, seçmenlerin çoğu da daha sonrasında AKP'ye yönelmiştir.

RP'nin uluslararası politika anlayışı ise enternasyonalist bir İslam ve ümmet görüşüne dayanmaktadır. Ümmetin küresel konumuna Türk halkının dikkatini çekmeye çalışan ve Cumhuriyetin reddettiği İslam milleti mirasını yeniden canlandırmayı amaçlayan bir politik görüştür. RP'lilerin ümmete bakışı ise

kendilerini Osmanlı halefi olarak kabul etmelerinden kaynaklanan bir üstten bakıştır. Batılılaşmayı hedefleyen ve RP'ye göre de Doğu'ya bu nedenle ilgisiz kalan Cumhuriyet yönetimi dış politikasına tepki göstermektedir. Cumhuriyetin millet tanımına karşılık Osmanlı'daki gibi bir İslam milleti anlayışını savunmaktadır (Dağı, 1998b:30-31). Aynı zamanda Üçüncü Dünyacı bir bakış açısına sahip olan Erbakan, Türkiye'nin NATO üyeliği, AB'ye üyelik çabalarını da sert bir şekilde eleştirmekteydi. Ona göre Türkiye önderliğinde bir İslam Ortak Pazarı ya da İslami Birleşmiş Milletler gibi projeler gerçekleştirilmeliydi (Uzgel, 2010:14). Bu bağlamda değerlendirildiğinde RP oluşturmak istediği İslam milletinin de lideri olma görevini üstlenmek istemektedir. Bu nedenle RP için dış politika oldukça önem taşımaktadır. Bunda halifeliğin Osmanlı'da olmasını referans olarak görmekte ve bu nedenle de Türkiye'yi ayrıcalıklı olarak değerlendirmektedir.

Yavuz ise (2003:226) RP'nin ideolojisini pragmatik liberalizm, sosyal muhafazakarlık, refah devleti ve kapitalizmin tutarsız bir formu olarak tanımlamaktadır. RP ideolojisi; İslam, milliyetçilik ve devlet konularında farklı çıkarsamalara dayanan rakip yaşam tarzları, fikirler ve politikaların, eklektik ve biçimlenmemiş bir karışımıdır. Parti İslam'ı bir doktrin olarak görmemiş ancak İslami sembol ve kimliği siyasal alana dahil etmenin yollarını aramıştır. Partinin genç kuşak Erbakan ve eski kuşağa göre liberal görüşlere daha açıktılar. Abdülatif Şener, Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül gibi partinin genç üyeleri; İslam'ın belli bir yorumuna bağımlı bir demokrasi anlayışını değil, demokratik politik bir sistemde İslam'ın çatışan çeşitli vizyonlar arasında bir ses olması gerektiği görüşünü savunuyorlardı.

Refah Partisi 1994 yılında gerçekleşen yerel seçimlerde oylarını yüzde 19,1'e çıkararak önemli bir yükseliş gerçekleştirdi. 1995 yılındaki parlamento seçimlerinde de oylarını yüzde 21,4'e yükselterek meclise 158 milletvekilini sokmayı başardı. 1996 yılında Doğru Yol Partisi (DYP) ile bir koalisyon hükümeti kurdu ancak bu hükümet on bir ay iktidarını sürdürebildi (Özbudun ve Hale, 2010:33). 27 Mart

seçimlerinden hemen sonra Erbakan ileride 28 Şubat sürecinin yaşanacağını işaretini veren ve çok tartışılan şu konuşmasını gerçekleştirdi³⁴

“27 Mart sonucundan sonra adil düzene geçene kadar Türkiye’de huzur ve istikrar olamaz. Halk buna karar verdi. Bütün halkımız bizimle beraber adil düzen, lider ülke istiyor. RP iktidara gelecek, adil düzen kurulacak, sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı, tatlı mı olacak, kanlı mı? Bu kelimeleri kullanmak bile istemiyorum, ama bunların terörizmi karşısında herkes bu gerçeği görsün diye bu tabirleri kullanmaya mecburiyet duyuyorum. Türkiye’nin şu anda bir şeye karar vermesi lazım. Türkiye adil düzene geçecek. Bu kesin, şart. Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı, tatlı mı olacak, kanlı mı olacak? 60 milyon buna karar verecek. Biz diyoruz ki bu geçişi tatlı yapalım. Bu geçişi barış içinde yumuşak yapalım.”

RP iktidara geldikten sonra hem hükümet hem de belediyeler bazında tepki çeken uygulamalar gerçekleştirmeye başladı. Erbakan tarikat liderlerini başbakanlığa davet etti. Ocak 1997 tarihinde Sincan’da RP Belediyesi tarafından, İran Büyükelçisinin de katıldığı ve şeriat yanlısı sloganların atıldığı “Kudüs Günü” düzenlendi (Uzgel, 2010:15). RP’nin yükselişi ve bununla birlikte sürdürmeye devam ettiği laiklik karşıtı bu tutum nihayetinde 28 Şubat sürecinin yaşanmasına neden oldu.

4.2.4. Fazilet Partisi

Fazilet Partisi (FP) Aralık 1997 tarihinde kuruldu. RP’nin kapatılmasının ardından Milli Görüş ideolojisine sahip siyasal aktörler FP’ye geçtiler. Recai Kutan liderliğindeki parti RP’ye göre daha ılımlı bir politika izlemeye başladı. RP ve daha önceki İslamcı partiler gibi kapatılmaktan korkan FP; söylemlerinde demokrasi, özgürlük, insan hakları, hukuk devleti gibi kavramlara ağırlık vermiş, AB üyeliği sürecini ise desteklemiştir (Köktaş, 2011: 203). 18 Nisan 1999 seçimlerinde FP’nin oyları Milli Görüş’ün eski oy oranına göre azalmış, yüzde 15.41 oyla 111 milletvekili çıkararak FP, meclise üçüncü büyük parti olarak girmeyi başarmıştır (Manaz, 2008:276). FP’nin 1999 seçimlerinde oylarının azalmasının ve başarısız olmasının ise birçok sebebi bulunmaktadır.

---

³⁴ Milliyet, 13.04.1994.

Öncelikle Erbakan'ın o dönemde siyasi yasaklı olması, RP'nin ardından kurulan FP'de bir otorite boşluğu oluşmasına yol açmıştır. Nihayetinde de bu otorite boşluğu parti içinde yenilikçiler ve gelenekçiler olmak üzere bir ayrışmaya neden olmuştur. Medya'nın seçim sürecinde Fazilet Partisi'ni neredeyse yok sayması ve yer vermemesi de diğer bir etkidir. Bunun yanı sıra Recai Kutan'ın yaşlı ve sakin bir üsluba sahip olması, mitinglerde beklenen performansı gösterememesi ve bu bağlamda kitleleri etkileyerek arkasından sürükleyememesi de bu başarısızlığa etki etmiştir. FP, parti içinde de bazı sorunlar yaşamış bunlar da genel seçim çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Muhafazakâr seçmen de FP'nin başarısız olacağı kanısına vardığından oylarını riske atmak istememiş ve diğer partilere özellikle MHP'ye kaymıştır (Poyraz, 2010: 323-324). Bunların yanı sıra FP'nin oylarının azalmasında Milli Görüş'ten uzaklaşması ya da öyle gözükmüyor olması ve daha ılımlı bir politika izlemeye başlaması da etkili olmuştur.

Recep Tayyip Erdoğan ise, FP içinde değişim hareketini başlatan Yenilikçi grubun başında yer almaktaydı. Bu grup FP'nin değişim hareketlerinin temel görüşleri gelenekçilerinkinden oldukça farklıydı. FP'nin İslami sloganları bırakarak, cemaat yapısından partileşme sürecine geçmesi gerektiği düşünülmekteydi. İrticaya karşı olduklarını, laikliğe karşı olunmadığı ancak laikçiliği onaylamadıklarını, İslam inancı köklerine bağlı milliyetçi bir anlayış içinde olduklarını ifade etmekteydiler (Bölügiray, 2004:25). Nitekim FP'nin yenilikçi kesiminin bu temel görüşleri ileride kuracakları AKP'nin de ana hatlarını oluşturmaktaydı. Ancak bu değişim hareketi FP içinde başarılı olamadı ve parti kendi içinde ikiye ayrılmış oldu.

Recep Tayyip Erdoğan önderliğindeki yenilikçiler, artık değiştiklerine dair mesajlar verirken bir yandan da Fazilet Partisi de, Refah Partisi'nin devamı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından, 15 Aralık 2000 tarihinde kapatıldı. Partinin kapatılması aynı zamanda bir kopuşun ve başka bir başlangıcın da habercisi oldu. Yenilikçi kanat artık 'Milli Görüş' ve Erbakan çizgisinden ayrılmıştı.³⁵

---

³⁵ “Kasımpaşalı Tayyip Nasıl Tayyip Erdoğan Oldu”, Göksel Özköylü, CNN TÜRK, <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/tayyip Erdogan/tayyip.asp>, (18.10.2014).

4.2.5. Saadet Partisi

FP'nin kapatılmasının ardından Recai Kutan başkanlığında Milli Görüş hareketinin temsilci partisi olarak Saadet Partisi (SP) 20 Temmuz 2001 tarihinde kuruldu. SP, ideoloji olarak Milli Görüş geleneğine tekrar dönülmesine karar vermiş, söyleminin temeline de görüşün çözüm önerilerini almıştır. Özellikle 2002 seçimlerinde Milli Görüş'ün tek temsilcisi olduğu vurgusu sıkça yapılarak, yenilikçilerin Milli Görüş'ü sahiplenmesine izin verilmemiştir (Poyraz, 2010:309-310). Öyle ki, 2002 seçim kampanyasında AKP'yi ve diğer partileri taklitçi olarak nitelendirmiş³⁶, seçimlere aslında SP ve diğerleri olarak iki partinin girdiğini vurgulamıştır.

İslamcı yazar Ali Bulaç'a göre (2009:602-603), Saadet Partisi'nin 2002 seçimlerinden başarısızlıkla çıkmasının nedenlerinden en önemlisi; türban ve İmam Hatip okullarını gündeme getirmiş olmasıydı. Seçmen tekrar bir 28 Şubat sürecinin yaşanmasından korkmakta ve SP'ye karşı çekimser kalmaktaydı. IMF ile anlaşmaların atılacağını söylemek, seçime giren diğer partileri ötekileştirmek, gerilim ve çatışma unsurları üzerinden seçim propagandası yapmak da SP'ye oy kaybettiren diğer unsurlardı. Bunun ötesinde SP, Milli Görüş seçmeninin değişen vizyonunu, isteklerini göremedi. Siyasi talepleri değişen yeni nesil Milli Görüşçülerin bu değişimini doğru okuyamayan SP, geleneksel yapısını bu değişime ve yeniliğe uyduramadı.

1998 yılında Genel Başkanı olduğu Refah Partisi'nin kapanmasıyla 5 yıl siyasi yasaklı hale gelen Erbakan, 17 Ekim 2010 tarihinde Saadet Partisi'ne Genel Başkan seçilmiştir. Milli Görüş lideri 27 Şubat 2011 vefat etmiştir.³⁷ 2014 Yerel Seçimleri'nde yüzde 2 oranında³⁸ oy alan Saadet Partisi günümüzde de (2014) Mustafa Kamalak'ın genel başkanlığında siyasi hayatına devam etmektedir.

---

³⁶ “Erbakan ile Kutan Rize’de”, 26 Ekim 2002, <http://www.mynet.com/haber/politika/erbakan-ile-kutan-rizede-28890-1> (18.10.2014).

³⁷ <http://www.saadet.org.tr/#>

³⁸ <http://secim.haberler.com/2014/partisonuc.asp?id=19>

4.3. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Siyasi İktidar Dönemi

Kurulduğu 2001 yılından günümüze siyasi varlığını devam ettiren, 2002 Genel Seçimleri ile iktidara gelen ve 12 yıldır Türkiye'yi yöneten AKP'nin siyasi iktidar dönemi; kuruluşu, AKP'yi iktidara getiren iç ve dış koşullar ve devlet örgütünü değiştirme süreci kapsamında incelenmektedir.

4.3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Kuruluşu

14 Ağustos 2001 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), 39. parti olarak Türk siyasi hayatına adım atmıştır. Kurucular Kurulu 121 kişiden oluşmaktaydı ve farklı partilerden kişiler de yer almaktaydı. 21. Yasama Dönemi'nde TBMM'de bir grup kurularak temsil edilen AKP'nin Parti Grup Başkanlığı'nı Bülent Arınç yaptı. 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'nden yüzde 34 oy alarak 365 milletvekili çıkaran AKP, TBMM'de şimdiye dek DP'den sonra en güçlü siyasal grup olmuş oldu (Akdoğan, 2004:9). Karlı'ya göre (2014:252) AKP, siyasal İslam'ın ve geniş halk kitlelerinin yeni temsilcisi olarak Türk siyasal yaşamında yerini almıştır. AKP kadrosunu oluşturan kişilerin çoğunun Milli Görüş'ten gelmesine karşın, parti kendisini İslamcı olarak tanımlamamaktadır. Parti Genel Başkanlığı'na ise Abdullah Gül getirilmiştir. Çünkü Recep Tayyip Erdoğan İstanbul Belediye Başkanlığı döneminde Siirt'te yapmış olduğu konuşması nedeniyle TCK'nın 312. maddesi kapsamında yargılanmış, hapis cezasının yanı sıra siyasetten de men edilmiştir (Akdoğan, 2004:8). 3 Kasım 2002 yılında gerçekleşen genel seçimlerde, AKP kuruluşundan 15 ay gibi kısa bir süre sonra seçimi yüzde 34 oy³⁹ alarak kazandı ve hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. Bunun üzerine AKP Kayseri Milletvekili ve Genel Başkanı Abdullah Gül tarafından 58. Hükümeti kurulmuştur.⁴⁰

Siyasetten men edilen Erdoğan, siyaset yasağının CHP'nin de desteğiyle bir anayasa değişikliği ile kaldırılması ile 8 Mart 2003 tarihinde yenilenen seçimlerde Siirt'ten milletvekili seçilerek meclise girmeyi başarmıştır. Erdoğan'ın milletvekilliğinin ardından Abdullah Gül'ün kurduğu 58. Hükümet istifasını

³⁹ <http://www.secim-sonuclari.com/2002>

⁴⁰ "58. Hükümet Kuruldu. İşte Yeni Kabine", Radikal, 18.11.2002.

sunmuştur. Böylece dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 59. Hükümeti kurma görevini Recep Tayyip Erdoğan'a vermiştir (Özdağ, 2011:105). Erdoğan, Meclis'e sunduğu 59. Hükümet programında; AKP'nin 'kendi düşünce geleneğinden hareketle yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek' amacıyla olduğunu, Anayasa'nın Türkiye'ye dar geldiğini ve yerine katılımcı ve özgürlükçü bir anayasa hazırlanacağını yer aldığını belirtmiştir.⁴¹

AKP'nin kamuoyu ile paylaştığı genel politikasına bakıldığında ise; tüzüğü'nün 4.maddesinde (2002:23-24) siyasi parti olarak temel amaçlarının; Türk Milleti'nin en önemli yönetim kazanımının, Cumhuriyet olduğuna ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirtmektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesine vurgu yapmakta, akıl, bilim ve tecrübenin de yol göstericiliğine inandıklarını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra siyasi hayatın zeminini; geçmişten gelen değerlerin korunarak, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün gösterdiği muasır medeniyet seviyesine ulaşmak hatta onu aşabilmek üzerine temellendirdiğini öne sürmektedir. Yine aynı maddede (2002:24) İnsanların farklı inanç, düşünce, ırk, dil, ifade etme, örgütlenme ve yaşama gibi doğuştan var olan tüm haklarına saygı duyduğunu, farklı olmayı bir ayrışma değil, pekiştirici bir kültürel zenginlik olarak gördüğünü belirtmektedir. Bireylerin inandıkları gibi yaşama, düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışılmaz olduğunu; devletin hiçbir inanç ve düşünceden yana tutum sergilememesi gerektiğini, Anayasa'da yer alan laiklik ve kanun önünde eşitlik ilkelerinin, bu anlayışın güvencesini teşkil ettiğini ifade etmektedir.

AKP programında⁴² ise laiklik konusuna bakıldığında; açıkça bir destek verildiği belirtilmektedir. Program dini insanlığın en önemli kurumlarından biri olarak görmekle birlikte, laikliğin de demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğunu ifade etmektedir. Laikliği; *"her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça ifa etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını, ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda*

⁴¹ "59. Hükümet'in Programı Meclis'te", Hürriyet, 18 Mart 2003.

⁴² <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> (04.10.2014)

tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir” diyerek tanımlamaktadır.

Bunların ötesinde Erdoğan’ın genel olarak konuşmalarında işlediği temel görüşler göz önüne alındığında ise ortada bir çelişki olduğu öne sürülebilmektedir. Bölügiray’a göre (2004:103), referansı İslam olan Erdoğan’ın amacı da şeriat ve İslam devleti olmalıydı. Ona göre Kemalizm’e artık yer yoktu çünkü Kemalizm’in ilkeleri ve devrimleri bu amacın önünde bir engel teşkil ediyordu. Ulusalcılık değil önemli olan ümmetçilikti ve Türk olmaktan öte Müslümanlık önem taşıyordu. Gürel (2014:47) de AKP’nin İslamcı burjuvazinin proleterya üzerinde hegemonya kurarak laik burjuvaziye meydan okuyarak iktidara yürüdüğü ve bu sayede devleti ve toplumu değiştirmede ciddi uygulamalar gerçekleştirmeyi başarmış olan İslamcı bir hareket örneği olduğunu ifade etmektedir.

Bu konuda Uzgel (2010:21) ise AKP liderliğinin değişim söyleminin inandırıcılığının olup olmamasının bir önemi olmadığını, önemli olanın Milli Görüş ideolojisinden yeni bir siyasal oluşum oluşturularak, önce kendisini değiştiren bu oluşumun şimdide de Türkiye’de bir değişim başlatabilmiş olmasıdır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Erdoğan ya gerçekten değişmiş ve AKP’nin temel görüşlerinde belirttiği gibi bir siyasal kimlik kazanmıştır, ya da takkiye yapıyor gerçek amacını gizleyerek, demokrasiyi bir amaç değil araç olarak görmeye devam etmektedir.

Nitekim gazeteci Merdan Yanardağ’ın Tayyip Erdoğan’ın Refah Partisi (RP) İstanbul İl Başkanı olduğu dönemde kendisiyle partisinin Bayrampaşa İlçe Örgütü binasında (1990) yaptığı bir görüşmede⁴³ takkiye felsefesi ile hareket ettiğini kendisi dile getirmiştir. Erdoğan MSP’nin iktidar olamayışının sebebini cami avlusuna sıkışıp kalmış bir parti olması olarak açıklamakta ve o dönemde RP’yi cami avlusundan çıkaracaklarını öne sürmektedir. Yanardağ’ın Erdoğan’a, *“Peki cami avlusundan çıktığınızda, ideolojik olarak da İslamcılığı o avluda bırakacağınız anlamına geliyor mu? Yoksa cami avlusuna ideolojik sadakatini koruyacak mısınız?”* şeklindeki sorusuna karşılık olarak Erdoğan, *“Görüşlerimizde,*

⁴³ Merdan Yanardağ, “Erdoğan’ın Cami Avlusundan Çıkma Stratejisi”, Yurt Gazetesi, 18.10.2013. <http://www.yurtgazetesi.com.tr/erdoganin-cami-avlusundan-cikma-stratejisi-makale,6397.html> (25.10.2014)

ideolojimizde, inançlarımızda hiçbir değişiklik olmayacak. Bu bir iktidar stratejisi ve bu stratejiye bağlı taktik operasyonlar. Sadece biçimsel olarak esneyecek ve bazı görüşlerimizi, bir süre askıya alacağız. Sabırlı olup, güçlenmeyi ve en uygun zamanı bekleyeceğiz” şeklinde cevap vermiş ve yüzde 15 civarındaki kararlı bir seçmen desteğinin, çekirdek bir tabanın olmasının yeteceğini, bunun etrafına diğer seçmenlerin örülmesinin amaca ulaşmayı sağlayacağını da sözlerine eklemiştir. Kendisine “Asıl hedef ve programınızı toplumdaki gizlemek doğru mu?” diye sorulunca da, “Bu, Muhammedi devrim stratejisidir. Sol bunu uygulaysaydı çoktan iktidar olmuş, düzeni değiştirmişti” diye yanıt vermiştir.

AKP, iktidara geldiği ilk dönemde AB’ye uyum sürecinde çeşitli yasal düzenlemeler yapmış, AB ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Timur (2014:26), AKP’nin AB tercihinin İslamcılar için ilkesel bir tercih değil, Türkiye’deki Batıcı ve Batılılaştırıcı zümreler tarafından baskı gören insanlar için bir çıkış yolu olarak görüldüğü için desteklendiğini öne sürmektedir. İslamcı-şeriatçi görüşler AB çatısı altında daha özgür bir olacaklarını düşündüklerinden, Türkiye’nin AB üyeliğini istemekte, AKP’nin egemen düşüncesi de bu yönde politikalar yürütme yönündeydi.

4.3.2. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin İktidara Gelişini Oluşturan Koşullar

AKP’nin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra ciddi bir oy oranı ile iktidara gelmiş olması elbette ki Türk siyasi hayatı için önemli bir gelişmedir. İktidara gelişini oluşturan koşullar ise iç ve dış olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir.

4.3.2.1. İktidara Gelişinin İç Koşulları

AKP iktidarının öncesinde Türkiye’de bir koalisyonlar dönemi mevcuttu. DYP-SHP koalisyonu ile 1991 yılında başlayan bu süreçte, rejim siyasal İslam ve Kürt hareketi ile mücadele etmiş, çeşitli iktisadi sorunlar ve ekonomik krizler yaşamaktaydı (Yaşlı, 2012: 18). Bu dönemi Türkiye siyasetinde çok boyutlu bir krizin var olduğu, toplumsal bir çözülme ve yozlaşmanın yaşandığı bir dönem olarak

nitelendirmek mümkündür. Mevcut durumdan çıkılması için AB rotalı bir neo-liberal küreselleşme programı öngörülmekteydi. Bu program ise temelde iki şey gerektiriyordu. Liberal ekonominin güçlenmesi ve neo-liberal yapının derinleşmesi (Özkazanç, 2012:116). AKP de bu politikayı yürütmeye sahiplenen aynı zamanda da gerçekleştirme potansiyeli en yüksek parti olduğundan 3 Kasım 2002 seçimlerinden galibiyetle çıkmayı başardı.

Yaşlı (2012:22), 12 Eylül askeri müdahalesinin siyasal İslam'ın önünü açtığını ve AKP'nin bu sürecin bir ürünü olduğunu belirtiyor. Askeri müdahaleyi gerçekleştirenler yerleşmesini istedikleri rejimi önce ANAP ile 2000'li yıllara geldiğinde ise AKP aracılığı ile eklemek istemişlerdir. 24 Ocak kararları ile neoliberalizmin etkisi altına giren Türkiye'de yerleştirilmek istenen bu rejim liberalizmle muhafazakârlığın ve bunları sentezleyen bir totalitarizmden oluşmaktadır.

Bunun yanı sıra 28 Şubat sürecinin de aslında AKP'nin ortaya çıkışında ve yükselişinde etkili olduğunu belirtilmektedir. Çınar'a göre (2005:114), AKP'nin kuruluşundan itibaren birinci parti olması kısmen 28 Şubat'ın ters etkisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü 28 Şubat İslamcılığı bitirmek isterken, aslında genel olarak Türkiye'deki tüm siyasal faaliyetlere etki etmiş, siyasal partilerin topluma bağları kopmuştur. Ayrıca Erdoğan 28 Şubat sürecinin ardından, demokrasi parametrelerinin ve laik yapılanmanın ne kadar güçlü olduğunu öğrenmiş oldu. Bununla birlikte Erbakan'ın bu süreç sonunda siyasi yasaklı olması da yine AKP'ye yaradı (Yavuz, 2011:90). Meydana gelen siyasal boşluktan AKP yararlanmayı bilmiş ve toplumla bir ilişki kurmayı başarabilmiştir.

Yanardağ'a göre (2013:16) AKP Türkiye'yi katı bir şeriat ülkesi haline getiremeyeceğini biliyordu. Bunu da asıl 28 Şubat sürecinden sonra anlamıştı. Bu nedenle Milli Görüş hareketinden ayrılmıştı. Yine Milli Görüş'ten uzaklaşmasının diğer bir sebebi de ABD ve AB ile çatışarak iktidar olunamayacağını fark etmesiydi. Çatışma yerine uzlaşmayı kabul eden AKP emperyalist hegemonyayı İslami gerekçelerle yeniden üreten bir parti olarak 28 Şubat sürecinin ardından oluştu.

1990'lı yıllarda RP içinde bazı görüş ayrılıkları oluşmuştu. Partinin özellikle yenilikçi olarak adlandırılan genç kuşak üyeleri Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemekteydi. Erdoğan ise Erbakan'a bağlılığını her fırsatta vurgulamaktaydı. RP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması ve FP'nin kurulmasının ardından ise bu bölünme daha çok ortaya çıktı. Parti'deki gelenekçiler Erbakan'ı desteklerken, yenilikçiler Erdoğan'ı desteklemekteydi. Parti içi bu karışıklık durumu FP'ye Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma davası açılması ile askıya alındı (Çakır ve Çalmuk, 2001: 92, 96-100). 14 Mayıs 2000 tarihli FP 1. Olağan Büyük Kongresi'nde Erdoğan'ın siyasi yasağı nedeniyle aday olamadığı parti başkanlığı yarışında desteklediği Abdullah Gül, Erbakan'ın desteklediği Recai Kutan'ın karşısında yer aldı. Kutan 633 oy alarak yeniden genel başkan seçilirken, Gül ise 521 oy aldı.⁴⁴ Gelenekçiler ve yenilikçiler arasında gerçekleşen bu yarışın sonucu ise bölünmenin kaçınılmaz olduğunun göstergesiydi.

Bu durumda aslında Milli Görüş hareketinin hem başarısının hem de başarısızlığının AKP'nin iktidara gelişinde etkili olduğunu da söylemek mümkündür. AKP Milli Görüş hareketinin selefi olarak siyasi sahnede yerini almıştır. İslamcı siyasi partilerin çöküşü, Refah Partisi'nin koalisyonla iktidara geldiği ve başarısız olduğu bir siyasi süreç, ayrıca kendi ideolojisine karşı olan bazı kısıtlamalara rıza göstermesi Milli Görüş taraftarı ya da muhafazakâr yönelimli tabanının güvenini sarsmış, AKP'ye yönelmesine yol açmıştır (Tepe, 2010:148-150). Bununla beraber Milli Görüş ideolojisinin yol haritası, inanan tabanının varlığı ve 1970'li yıllardan günümüze edindiği siyasal tecrübe de AKP'ye yön göstermiştir.

İslamcılarının desteğini alan AKP'nin iktidara gelebilmesi için diğer çevrelerin de desteğine ihtiyacı vardı. Ülkedeki önemli ekonomi çevreleri ise bu desteğin başında gelmekteydi. Nihayetinde ise TÜSİAD ve MÜSİAD'ın desteğini almayı başardı. Erdoğan'ın TÜSİAD Yönetim Kurulu eski Başkanı Bülent Eczacıbaşı'nın evinde gerçekleşen ve ekonominin önemli isimlerinin katıldığı bir toplantıdan, daha sonrasında ise Koç Holding'den Rahmi Koç ile görüşmesinin ardından beklediği destek de gelmiş oldu. Diğer desteği de Gülen Cemaati'nden almak isteyen Erdoğan, bu konuda özel bir çaba harcadı. Fethullah Gülen geçmişten beri Milli Görüş ile

---

⁴⁴ "Erbakan'a Kongre Şoku", 15.05.2000, Hürriyet. (11.09.2014)

yakın bir ilişki içinde olmamıştı ancak bu kez Erdoğan'ı destekleme kararı aldı (Peköz, 2009:397-398). Bu kararı almasında Erdoğan'ın Milli Görüş gömleğini çıkardıklarını, artık muhafazakâr demokrat bir kimliğe sahip olduklarını söylemesi etkili olmuştur. Nihayetinde de Erdoğan, Gülen'in desteğiyle Türkiye'de etkinliğini de arttırabilmiştir.

Diğer bir etken de kuşkusuz ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizin yarattığı toplumsal huzursuzluk ortamıydı. Ekonomik krizin yıkıma uğrattığı toplumsal kesimler, alt sınıflar, az eğitimliler, yoksullar ve kendisini dışlanmış hissedenler, tekelci sermayenin yanında ezilen küçük ve orta boy işletme sahipleri AKP'ye yönelmişlerdi. Tabii bir de orta ölçekli muhafazakâr taşra sermayesinin artık büyüme ve servetten daha fazla pay alma isteği de bu kesimin de AKP'yi desteklemesine yol açtı. İslamcı siyasete olan güvenini kaybeden muhafazakar kesim, iktidar ortağı olan MHP'den de istediğini bulamamıştı (Yanardağ, 2013:83). Nitekim seçim sonuçları da AKP'nin oyların çoğunluğunu gecekondü bölgelerinden aldığını göstermektedir.

Bunların yanı sıra Bölügeray'a göre (2004:34-35,47), AKP'nin iktidara gelişinde seçim sistemi de etkili olmuştur. 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'nde AKP yüzde 35 oranında oy alarak meclise yüzde 60'ın üzerinde milletvekili sokmayı başarmıştır. Yüzde 10 seçim barajı nedeniyle AKP aslında kayıtlı seçmenin dörtte birinin oyuyla seçimi kazanma şansına sahip olabilmıştır. Daha önceki hükümet olan Ecevit Hükümeti seçim barajında bir değişiklik yapmayarak, bu şekilde hem mecliste güçsüz bir muhalefet temsiline hem de AKP'nin iktidara gelişine etki etmiştir. Mevcut seçim sistemi ile meclisteki temsil oranları ise demokrasiyle bağdaşmamaktadır. Yine bu başarıda; o dönemde iktidarda kalan partilerin başarısızlığının ve AKP'ye karşı iş ve güç birliğine girememiş olmaları da etkili olmuştur.

2002 ve 2007 seçim sonuçlarına bakıldığında; AKP'nin oy potansiyelinin yoksul gecekondü bölgelerinde oldukça yüksek olduğu görülmüştür. İşçiler, yoksullar, emekçilerden ve varoşlar olarak tabir edilen gecekondü bölgelerinden sosyal demokrat kimliği ile CHP'nin daha fazla oy alması beklenirken, bu kesimlerin

İslamcı bir siyasal partiye yönelmeleri dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra CHP'nin ise GSMH'den en çok pay alan ve milli gelirin yüksek olduğu bölgelerden daha fazla oy aldığı da görülmektedir (Peköz, 2009:136). Bu sonuçlar elbette AKP'nin hangi kitlesel taban üzerinde yükseldiğini işaret etmekle birlikte, artan yoksullaşmanın da kitleleri İslamcı hareketlere yönelttiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra AKP de bu konuda stratejik bir politika izlemiş, seçim öncesi ekonomik anlamda yardımlar dağıtmış, iktidara geldikten sonra da bu uygulamaya devam etmiştir.

Yavuz (2011:102) AKP'nin başarısının geçmiş göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı bir sonuç olmadığını belirtmektedir. Çünkü Türkiye'de seçmenlerin genellikle geleceği iyi yöneteceğine dair güven duyduğu siyasi parti iktidara getirmek yerine, geçmişi cezalandırmak yönünde oy kullanmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir. Ekonomik kriz, artan işsizlik oranları, yoksulluğun artması ve açığa çıkan yolsuzluklar halkta mevcut siyasal düzene karşı bir tepki doğmasına yol açtı. Yani AKP'nin iktidara gelişi, toplumun eski partileri ve mevcut durumu cezalandırma kararından da kaynaklanmaktadır. Oy oranlarına bakıldığında AKP'nin 2002 genel seçimlerinde yüzde 34, 2004 yerel seçimlerinde ise yüzde 42 oy aldığı görülmektedir. AKP'nin aldığı yüksek oy oranını ise sadece İslamcılara bağlamak doğru olmayacaktır. Nitekim şimdiye kadar İslamcı partilerin hiçbiri bu kadar yüksek bir oy oranını almamıştır. 1999 seçimleri ile karşılaştırıldığında da görülmektedir ki FP'ye oy verenlerin yüzde 69'u, MHP'ye oy verenlerin yüzde 38'i, ANAP'a oy verenlerin yüzde 28'i ve DSP'ye oy verenlerin yüzde 21'i AKP'ye oy vermiştir.⁴⁵ Bu durum halkın siyasal düzene karşı bir tepki olarak AKP'ye oy vermesinin etkili olduğunu da göstermektedir.

Bunların yanı sıra AKP'nin iktidara gelişinde Recep Tayyip Erdoğan'ın da etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Daha önce Refah Partisi'nden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdoğan, yerel siyasette hizmet politikasına önem vermiştir. Bu daha sonrasında Erdoğan'ın pragmatik ve hizmet odaklı bir siyasetçi olmasında da önemli bir yere sahip olmuştur. Türkiye'de insanların ideolojik duruşlar ve tercihlerden çok; yol, kanalizasyon yapımı, su dağıtımı vs. gibi sorunların çözümüne önem verdikleri ortadadır (Dağı, 2010:124-125). Türkiye'nin sosyo-

⁴⁵ "İki Parti Seçmeni AKP'ye Gitti, Radikal, 6 Kasım 2002.

ekonomik ve kültürel seviyesi göz önünde bulundurulduğunda, seçmenlerin yol, metro, marmaray gibi hayatı kolaylaştıran hizmetler sunan iktidarları tercih etmesi anlaşılabilir. Nitekim AKP'nin siyasal, kültürel ya da ekonomik olarak gerçekleştirmeyi hedeflediği değişim projeleri bu kitleleri ilgilendirmemektedir. Aynı durum Turgut Özal'ın iktidar olduğu dönemde de mevcut olmuştur. Türkiye'yi neoliberalizm ile tanıştıran ve Kemalizmin ilkelerinden uzaklaşmaya başlamasına neden olan Turgut Özal da aynı şekilde hizmet anlayışını ön plana çıkarmakta, günümüzde hala kullanılmakta olan pek çok yol, otoban vs. bu dönemde yapılmış olmaktadır. Nitekim "dünya lideri" olarak tanımlanan Recep Tayyip Erdoğan'dan önce de Turgut Özal aynı sıfatla anılmaktaydı. Sonuç olarak hizmet anlayışı belediye başkanlığı döneminden referans olan Erdoğan için bu durum iktidara gelişinde de etkili olmuştur.

4.3.2.2. İktidara Gelişinin Dış Koşulları

AKP'yi iktidara getiren dış koşulların Irak Savaşı, tüm Ortadoğu'da yükselen siyasal İslamcılık ve Batı karşıtlığı, küresel güçlerin bu bölge üzerindeki siyasal ve ekonomik planlarının olarak belirtilmektedir.

Bush yönetimi Irak'ın işgali ve Saddam Hüseyin'in devrilmesi konusunda Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç duymaktaydı. Ancak Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümeti bu konuda uzlaşmaya yanaşmıyordu. Ecevit'in savaşa ve Irak işgaline evet dememesi ve Türkiye'nin çıkarlarını öncelikli tutması ABD için olumsuz bir durum yaratmaktaydı. Ecevit'in liderliğindeki koalisyon hükümetinin görevde kalması ABD'nin hesaplarını bozabilirdi (Yanardağ, 2013:21-22). 1999 yılının sonlarına doğru küresel güçler Ecevit koalisyonunun görevini tamamladığına kanaat getirmişlerdir. Bülent Ecevit, ülkenin içinde bulunduğu zor koşullar nedeniyle yapılan dayatmalara belli bir noktaya kadar tamam demesine karşın, zaman içinde direnç göstermeye başlamış olması ABD'yi kendine evet diyecek yeni bir iktidar arayışına itmiş oldu. Bunun yanı sıra toplumda oluşan olumsuzlukların da unutulabilmesi için ülkenin siyaset sahnesine yeni aktörler girmesi gerektiği düşünülüyordu (Önder,2004:69-70). Bu nedenle şiddetli bir medya ve asker baskısı ile Ecevit sağlık sorunları gerekçesiyle görevinden ayrılmaya zorlandı. Böylece

ABD'nin bölge siyasetlerine destek vermeyen DSP-MHP koalisyonu tasfiye edilerek, Türkiye'nin küresel emperyalist sisteme eklemlenmesini amaçlayan proje yeni iktidar AKP ekseninde oluşturulmaya başlandı.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD, Ortadoğu'ya yönelik politikalarında değişiklikler yaptı. Buna neden olarak, saldırıların İslamcılar tarafından gerçekleştirilmiş olmasını öne süren ABD, bunun ardından Afganistan (2001) ve Irak'a (2003) askeri müdahaleler gerçekleştirerek, terörizmi desteklemeleri nedeniyle ülkesi için bir tehdit olarak gördüğünü iddia ettiği bu ülkelerdeki rejimleri değiştirme yoluna gitti. ABD bu politikasını 2003 yılı sonlarında ortaya çıkan BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) ile sürdürmeye karar verdi. Bu projeye göre Ortadoğu'da insan hakları, demokrasi ve iktisadi gelişmeleri destekleme kararı aldı. Çünkü ona göre bu alanlardaki boşluklar terörizmin kaynağını oluşturmaktaydı. Bu projenin başarılı olabilmesi için de bölgede bir ittifaka ihtiyaç duyan ABD, demokrasi tecrübesine sahip, İslam ve Batılı değerleri bir araya getirmeyi başaramış bir ülke olan Türkiye'yi seçti (Bağcı ve Sinkaya, 2006:98).

Nihayetinde ABD, Ortadoğu'ya demokrasi getireceğini vaat ederek Afganistan ve ardından Irak müdahalelerini gerçekleştirmiştir. ABD'nin demokrasi ve bu bölgenin demokratikleşmesi ile kastettiği ise küresel sistem ile uyumlu bir İslam dünyası oluşturabilmektir. Batı sistemine bağlılığını demokratik, seçimle iktidar gelen hükümetler üzerinden gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Uzgel, 2010:35). Çünkü otoriter rejimler ABD için hem İslami terör içeren, hem de siyasal ve ekonomik anlamda küresel sistem dışında kalan bir yapı arz etmekteydiler. Özellikle BOP'da ABD'nin müttefiki olarak yer alacak olan AKP'nin İslamcı kimliği etkin bir konumda yer almasına da yol açmış olmaktadır. Bununla beraber, ABD'nin iddia ettiği gibi, Ortadoğu'da o yıllardan günümüze demokratik anlamda bir gelişme yaşanmamış olmamakla birlikte, AKP'nin BOP'daki asıl misyonun ne olduğu da tartışılabilir olmaktadır. Ancak ABD'nin, tüm Ortadoğu'da yapmak istediği şeyi Türkiye'de de yaptığı, kendisine tam destek verecek bir hükümeti seçerek ve destekleyerek, mevcut koşulları AKP'nin iktidara gelişine hazır hale getirdiği iddia edilmektedir.

Yanardağ'ın (2013:14,114) tanımladığı şekilde bu noktada AKP'yi, Washington tarafından geliştirilen ve merkezinde ılımlı İslam siyasetinin bulunduğu BOP'un tasarlanan, planlanmış ve sınırları çizilmiş bir projesi olarak tanımlamak mümkündür. Türkiye için istenen sistem yeni bir Suudi rejimi değildi. İstenen daha önce modern, laik ve demokratik bir ülke olarak diğer Müslüman ülkelere örnek teşkil eden Türkiye'nin artık ılımlı İslam ülkesi olarak Doğu'ya örnek olarak gösterilmek istenmekteydi. Böylece Türkiye diğer İslam ülkelerine de liderlik yapabilecek, Amerika da doğrudan sağlayamadığı bölge hâkimiyetini ve kuramadığı hegemonyayı Türkiye üzerinden gerçekleştirebilecekti.

Bunların yanı sıra Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan da Amerika ile ilişkilere çok önem vererek buna göre bir stratejik planlama gerçekleştirmişlerdir. Bundan kuşkusuz 28 Şubat sürecinden çıkarılan dersler de çok etkili olmuştur. Gül ve Erdoğan bu süreçte iktidara varabilmek ve orada kalabilmek için neler yapıp neler yapmamaları gerektiğine dair önemli ipuçları elde etmişlerdir. Erbakan gibi ülkenin yönünü Doğu'ya değil, Batı'ya çevirmek gerektiğini düşünmüşler, bu nedenle de daha iktidara bile gelmeden ABD'ye gitmiş, ABD'nin ve oradaki Yahudi lobilerinin desteğini almaya çalışmışlardır. Ancak şu bir gerçektir ki, AKP'nin iktidara gelişini sadece dış desteklerle ya da ABD projesi olarak tek başına tanımlamak yeterli değildir. AKP Türkiye'de 1980'li yıllarda başlayan ancak siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle sekteye uğrayan bir değişim ile ABD'nin İslamcı devletler üzerine geliştirdiği politikanın ortak noktada birleşmesiyle ortaya çıkmıştır (Uzgel, 2010:19-20, 38). ABD açısından bakıldığında sözü edilen nedenlerden dolayı bu desteğin verilmesinde herhangi bir sakıncalı durum yaşanmamıştır. Rejimin tasfiyesinin İslamcı AKP için anlam taşıyor olması da iki aktörü çıkar birliği konusunda uzlaşmaya itmiştir. AKP teorisyenleri de rejimin değiştirilmesi için tarihi bir fırsat yakalandığını düşünerek iç ve dış dinamikleri koşullara uygun hale getirme konusunda işbirliğine yanaşmışlardır. İktidarda kalabilmenin koşulunun da Amerika ve Avrupa ile işbirliği içinde olmak olduğunun farkına varmışlar ve buna uygun politikalar gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır.

Milli Görüş yerine muhafazakâr demokrat kimliğinin ilan edilmesi bu bakımdan önem taşımaktadır. Milli Görüş geleneğinden gelen İslamcı partiler gibi

Batı karşıtı bir politika izlemeyecek olan ve AB'yi bir Hıristiyan Kulübü olarak görmek yerine onun bir parçası olmak gerektiğini ifade eden AKP'nin iktidarda gelişi dış güçler tarafından bu nedenle de desteklenmiştir. AB'ye şekil vermek isteyen ABD'nin, AKP'yi Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat Partiler konumunda AB'nin siyasi sahnesinde yer alması için özel olarak desteklediği de söylenebilmektedir (Timur, 2014:19). Hatta bu desteğin Erdoğan'ın belediye başkanlığı döneminde başladığı da öne sürülmektedir.⁴⁶

4.4. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin Devlet Örgüt Yapısını Değiştirme Süreci

AKP iktidara geldiği 2002 yılından günümüze devlet örgüt yapısında pek çok değişiklik gerçekleştirmiştir. Yanardağ (2013:51-52) bu değişikliklerin temelinde AKP'nin iktidarı ele geçirmeyi amaçlamasının ve buna uygun olarak da genişleme stratejisi uygulamasının olduğunu belirtmektedir. İhtiyacı olan destek ve gücün ise toplumdan ya da seçmen kitlesinden değil, Batı'dan ve ABD'den almaya çalıştığı için de, bu desteğin devamının sağlayabilmek adına u yönde politikalar izlemeye çalıştığını öne sürmektedir. Bununla birlikte geleneksel iktidar bloğunun bileşimini değiştirmek için de çalışmalara devam etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Özdağ (2011:108-109) Türkiye'deki siyasal sistemin bir değişim geçirmekte olduğunu öne sürmektedir. Türkiye çok partili siyasal sistemden, tek parti sistemine doğru bir geçiş döneminde yer almaktadır. Özdağ'ın yumuşak hegemonik parti olarak adlandırdığı AKP'nin otoriter yapısı ile toplumsal ve siyasal dokuya nüfuz etmeyi, devlet ve toplum karakterini değiştirmeyi, onlara egemen olmayı hedeflediğini belirtmektedir.

Öyle ki, AKP'nin geçeleştirmeye çalıştığı şey anayasal düzlemde bir rejim değişikliği değildir. Türkiye'de başkanlık tartışmaları⁴⁷ devam etmesine karşın, en

---

⁴⁶ Soner Yalçın, 1989–1991 yılları arasında ABD Türkiye Büyükelçisi Morton Abramowitz'in Erdoğan'ı siyasetin tepe noktalarına taşıyan kişi olduğu iddialarının hala geçerli olduğunu ifade etmektedir. Abramovitz'in Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök'e 1994 yılında şöyle dediğini belirtmektedir. “*Evet, kravatlı ve daha şehrli kılıklı görünen Erdoğan'ı Erbakan'a tercih ederiz*”. Yalçın, Erdoğan ile ilgilenen bir diğer ismin de CIA Ajanı Graham Fuller olduğuna da yer vermektedir. Soner Yalçın, “Kayıp Sicil, Erdoğan'ın Kaybolan Dosyası”, s.139-140.

⁴⁷ AK Parti, 05 Nisan 2013 tarihinde başkanlık sistemini içeren anayasa teklifini TBMM Başkanlığı'na sunmuştur. Öneri niteliğindeki taslak metninde yasama yetkisinin TBMM'ye ait olduğu, yürütme

azından şimdilik hala parlamenter siyasal sistem işlemektedir. O nedenle söz konusu rejim değişikliğini siyasal sistem üzerinden tanımlamak doğru olmamaktadır. Elbette ki rejim; biçimsel ve kurumsal düzeydeki birtakım değişikliklere maruz kalmaktadır. Ancak esas olan içerik düzeyindeki değişimlerdir. Yani toplumsal, siyasal, kamusal olanı inşa eden ve devletle birey arasındaki ilişkiyi belirleyen kurucu felsefenin değişmesi söz konusu olmaktadır (Yaşlı, 2014:19,25). Bu bağlamda değerlendirildiğinde; yeni rejimin temel paradigmasının İslam olduğu göz önüne alındığında; İslam referanslı herhangi bir yasal düzenleme yapılmadığını ancak siyasal, kamusal ve toplumsal alanda yaptığı düzenlemelerle ya da AKP'li aktörlerin söylemleriyle yaşamsal düzlemde çeşitli müdahaleler gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülebilmektedir.

Kendi siyasal ve ideolojik görüşlerine göre ülkeyi yönetebilmesinin önünde bazı engelleyici kurumlar görmekte olan AKP, bu amaçla da öncelikle bunları etkisizleştirmeye yönelik çalışmalar yürütmeyi amaçlamıştır. Bu kurumlar ise (Bölügiray, 2004:60); Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi, yargı, YÖK, muhalefet, özerk kurumlar, bürokrasi, medya, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'dır.

4.4.1. Siyasi Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri

Türkiye ekonomisinin 24 Ocak kararları ile neoliberalizmin hakimiyeti altına alınması 12 Eylül askeri müdahalesi ile olağanüstü bir yönetimle bunun meşruiyete kavuşması demek olmuştur. 1980'li yıllar boyunca ANAP ile denenen liberalizm ve muhafazakârlığın sentezinden oluşan bir totalitarizm rejimi, 1990'lı koalisyonlu yılların ardından, 2000'li yıllarda AKP ile sürdürülmeye devam edilmektedir (Yaşlı, 2014:115). Bu bağlamda değerlendirildiğinde AKP, 12 Eylül askeri müdahalesi ile başlayan neoliberal düzenin devam ettiricisi konumunu ANAP'tan sonra üstlenmiştir.

---

yetkisinin Başkan tarafından kullanılacağı, yargı görevinin, bağımsız ve tarafsız mahkemelerce yerine getirileceği ifade edilmekte, “Anayasa hükümlerinin bütün devlet organlarını ve kişileri bağlayacağı, kanunların Anayasaya aykırı olamayacağı” maddesi yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz., “Başkanlık Teklifi Sunuldu, Habertürk Gazetesi, 05.04.2013, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/833663-baskanlik-teklifi-sunuldu>

AKP iktidara geldiği gün, İslamcı geçmişe sahip siyasi aktörlere sahip olduğundan iktidar gücünü nasıl kullanacağına dair Türkiye’de kaygılar ve tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Ancak AKP bu kaygıları boşa çıkarmak niyetiyle Avrupa Birliği’nin Kopenhag kriterlerini temel alan kapsamlı reform sürecine girdi. Ağustos 2006 tarihinden itibaren bu kapsamda 768 kanun teklifi verildi ve mecliste çoğunluğu oluşturan AKP sayesinde hepsi de kabul edildi (Tepe, 2010:142). AKP, Avrupa Birliği’ne uyum sürecini ön planda tutarak, siyasal ve ekonomik olarak liberalleşme politikası izleyerek İslamcı bir parti olmadığını ve iddia ettiği gibi muhafazakâr demokrat bir kimliğe sahip olduğunu ispat etmek istemiştir. Bu durum çoğu çevreler tarafından AKP’nin demokrasi yolunu benimsemiş ve Türkiye’nin şimdiye kadar ihmal edildiği düşünülen dini değerler de dahil olmak üzere, tüm kesimlerinin önemseydiği ilke ve değerlere sahip çıkacak, hatta onu Müslüman ülkeler nezdinde lider ve örnek konumuna getirebilecek bir parti olduğu kanısını uyandırdı. Diğer kesimler ise AKP’nin bir takkiye politikası izlediğini, Cumhuriyet’i ve değerlerini değiştirmek, değiştirmek istediğini, İslami değerlerle donatılmış bir devlet kurmak istediği fikrini öne sürmekteydiler.

Nitekim Koyuncu (2014:76) Abdullah Gül’ün AKP’yi Türkiye’nin mainstream’ı (anaakım)⁴⁸ olarak tanımladığını; bunun muhafazakarlık içinde doğal olarak dinin, tarihin, geleneğin ve kültürün yer aldığı bir kimlik üzerinde şekillendiğini belirtmektedir. Yani AKP, ülkenin kendi değerlerini oluşturan unsurları bir araya getirmiş olan ancak bunları farklı görüşleri bir araya getirmiş olarak tanımlamayan bir kimlik olarak muhafazakâr demokrat tanımlamasını yapmaktadır.

AKP’nin politik uygulamalarının dayandığı temel noktayı ise hizmet siyaseti oluşturmaktadır. Türk’e göre (2014:213-216) muhafazakar siyaset algısı, doğası gereği pragmatizme sahiptir. Siyaseti biz dizi vakıf faaliyetine indirgeyen muhafazakâr bakış açısı için en büyük tehdit ise ideolojinin ya da ideolojik

---

⁴⁸ “2002 yılında AKP hükümetinin olası başbakan adaylarından olan Abdullah Gül, seçim sonuçlarının AKP’nin Türkiye’nin yeni merkez sağ partisi olduğunu tescil ettiğini söyleyerek; ‘AKP artık Batılıların deyimiyle Türkiye’nin ‘Mainstream’idir (ana akım)’ demiştir. İslamcı parti’ nitelemelerinin bu sonuçlarla birlikte ortadan kalkması gerektiğini belirtip ‘Biz muhafazakâr demokrat bir partiyiz. Muhafazakârlığın içinde tabii din de, tarih de, gelenek de kültür de vardır. Biz Türkiye’nin kendi değerlerini sahipleniyoruz’ demiştir”, Hürriyet, 04.11.2002.

tercihlerin verilen hizmetlerin, yaratılan eserlerin değerinin bilinmesini engellemesi durumudur. İdeolojik yaklaşımlar Erdoğan'a göre iş yapma kültürünün önünde bir engeldir ve bu nedenle de bunu küçümsemektedir. Çünkü siyaset bir dizi imar faaliyeti olarak ele alındığı takdirde ölçülebilir olmakta dolayısıyla somutlaşmakta ve halkın gündelik hayatta görebileceği hizmet kalemleri olarak ortaya çıkmaktadır. Hizmet siyaseti aynı zamanda Erdoğan'ın düşman algısını yaratması açısından da pekiştirici bir özelliğe sahiptir. Öyle ki Erdoğan birçok kez Türkiye'de yaşanan çeşitli olumsuzlukları bazı iç ve dış mihrakların AKP'nin gerçekleştirdiği olağanüstü hizmetlerden duyduğu rahatsızlıktan kaynaklandığını öne sürmüştür. Örnek olarak Gezi Parkı ve 17 Aralık olayı ile ilgili söylediği şu sözler dikkat çekmektedir.⁴⁹

“Gezi olaylarıyla, 17 Aralık operasyonu arasında temel bir benzerlik var. Gezi olaylarında, Taksim Platformu, 3'üncü havalimanına, 3'üncü köprüye, enerji santrallerine ve Kanal İstanbul'a karşı çıkmıştı. Başbakan Yardımcıma geldikleri zaman bunları önüne koydular. Yazıklar olsun size. Çünkü bu ülkede, bunlar birinci köprüye de ikinci köprüye de karşı çıktılar ama ondan sonra da utanmadan sıkılmadan bu köprülerin üzerinden seyrüsefer ettiler. 17 Aralık'ta, işte bu büyük projelerin, bu küresel projelerin yüklenici firmaları hedef alındı. Gezi'de başaramadıklarını, 17 Aralık'ta başarmak istediler. Aktörler farklı olabilir, maşalar farklı olabilir. Bu işin bilerek ya da bilmeyerek taşeronluğunu üstlenenler farklı olabilir. Patronlar aynı, bunları yönlendiren, bunlara emir ve talimat veren, bunlara istikamet gösteren aynı. İşte kadim bir zihniyet, tarihi bir hesabı görmek için, maalesef Türkiye içindeki saf, masum insanları kullanarak ya da hainleri kullanarak, Türkiye'nin kutlu yürüyüşünü durdurmaya çalışıyor” (...) “Peki ben onlara buradan soruyorum: Gezi olaylarında, ardından 17 Aralık darbe girişiminde, neden milli çıkarlarımız hedef alındı? Neden milli kurumlarımız hedef alındı? Neden küresel projelerimiz hedef alındı? 17 Aralık darbe girişiminin hedef aldığı tüm kurumlar, kişiler, projeler, politikalar, Türkiye'nin milli kurum, kişi, proje ve politikalarıdır. Milli İstihbarat Teşkilatımız, milli bankamız Halkbank, artık kendi ayakları üzerinde durabilen, dünyada takdirle izlenen ekonomi, milli dış politikamız, enerji politikamız, hükümetimiz ve elbette milli irade. Bu kadar milli değere bir anda saldıranlar, kusura bakmayın, asla ve asla milli değildir”.

Erdoğan siyaseti ideolojik bağlamından uzak tutarak halka hizmet ve proje sunma olarak konumlandırmanın yanısıra, iktidara geldiği yıldan günümüze dek siyasi yapı üzerinde çeşitli değişimlere yol açan politik uygulamalar gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Yaşlı'ya göre (2012:46), bu durum bir rejim savaşıdır. AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında rejimin değişimi için gerekli uygulamaları hayata

⁴⁹ Recep Tayyip Erdoğan, “Sizin Ananasınız İhaledir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/sizin-ananasiniz-ihaledir-ihale/58608>, 26.01.2014.

geçirmeye başlamış olduğunu ve değişim tamamlanana kadar da bu mücadelenin devam edeceğini ifade etmektedir. Ancak AKP'nin yeni rejim inşası anayasal düzlemde en azından şimdilik gerçekleşmemektedir. Biçimsel olarak anayasal düzeyde bir değişiklik olmamasına, parlamenter sistemin devam ediyor olmasına karşın, yeni bir rejimin söz konusu olmasının gerekçesini egemenlik kaynağının, kurucu paradigmasının ve kurucu felsefenin değiştirilmeye çalışılmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Yani bu değişikliğin biçimsel ve kurumsal birtakım değişikliklerin yanı sıra içerik olarak bir değişiklik olarak belirlediğini ifade etmektedir. Toplumsal, siyasal, kamusal olanı inşa eden ve devletle birey arasındaki ilişkiyi belirleyen kurucu felsefede değişiklikler gerçekleşmektedir (Yaşlı, 2014:19,25) Gerçekleştiği düşünülen bu mücadele ise birinci cumhuriyet paradigmasıyla ve değerleriyle; ikinci cumhuriyet paradigması ve değerleri arasında yaşanmaktadır. İkinci cumhuriyet; 1990'lı yılların başından itibaren birinci cumhuriyetin artık tasfiye edilmesi ve yerine liberal demokrasi eksenli yeni bir cumhuriyet kurulması gerektiğini düşünen liberalizm yanlıları ile birinci cumhuriyetin laik ve modern yapısına karşı olan muhafazakârların ortak düşünce yapısıyla öne sürdüğü bir cumhuriyet fikri olarak tanımlanmaktadır. Bu fikrin AKP iktidarı ile kendini siyasal yaşamda gösterebilme imkânı bulduğu belirtilmektedir.

AKP, iktidarı süresince ülkeyi ileri demokrasi ile yönetiyor olduğunu her fırsatta dile getirmektedir. Oysa Bursalı'ya göre (2011:45), demokrasi tanımlarında ileri demokrasi diye bir kavram bulunmamakta ve uluslar arası kıstaslara göre Türkiye melez ülke ve basını kısmen özgür ülke⁵⁰ kategorisinde yer almaktadır. İleri demokrasi denen kavramın ise Türkiye'yi içinde bulunduğu kategoriden yukarı çıkarmadığı, hatta otoriter ve özgür olmayan ülkeler kategorisine daha yaklaşmasına neden olduğu belirtilmektedir. Demokrasi hedeflerinden de uzaklaştığı görülen Türkiye'de ileri demokrasi bir kamuflemandan öteye gidememektedir. Yaşlı da (2014:28), yeni rejim ve söylemsel taşıyıcıların demokrasiyi kağıt üzerinde savunduklarını, demokrasideki demosun ise hak sahibi olan yurttaş değil; kendisi için en doğruyu bilen partiyi seçimlerde onaylayan bir pasif özne konumunda

---

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Bursalı, 10 Yıldır AKP Uluslar arası Göstergelerle Türkiye Röntgeni, s.20-24, 38-39.

nitelendirildiğini, bu nedenle de yeni rejimin bir plebisiter demokrasi olarak adlandırılabilirliğini belirtmektedir.

AKP iktidarının neoliberal politikalarla küresel sistemine dahil olmaya çalışmanın yanısıra kurucu ideolojisi Kemalizm olan Türkiye Cumhuriyeti devletini değiştirmeyi de amaçladığı öne sürülmektedir. Genel olarak bakıldığında; İslamcılarının ideolojik ve değer ve ilkeler çerçevesinde eleştirdiği Kemalizm, Batı için de küresel sistemin işleyişinde sorun yaratmaktaydı. Kemalizmin devletçilik ve milliyetçilik gibi ilkeler üzerinde şekillenmiş olması, küresel sistem için kabul edilebilir bir durum değildir. Çünkü bu ilkeler küresel ekonomiye zarar vermektedir (Uzgel, 2010:25). Batı'nın çoğu zaman Kemalizm'i eleştiriyor olması da aslında doğası gereği emperyalizme karşı bir ideoloji olmasından kaynaklanmaktadır. Küresel ekonomi ile Batı'nın çıkarlarını içeren bir ekonomik sistemin kastedildiği düşünüldüğünde neden Kemalizm'e karşı eleştirel bir yaklaşım içerisinde oldukları da anlaşılabilir. Bu noktada da AKP'nin Kemalizm'in tasfiyesi için gerekli olan ve işe yarayan siyasi aktör olarak belirlediği öne sürülmektedir.

Siyasi yapı üzerindeki değişimin en önemli adımlarından birini de Cumhurbaşkanlığı oluşturmaktadır. Peköz (2009:216-217) Cumhurbaşkanlığı konumunun İslamcı hareket için büyük bir önem taşıdığını belirtmektedir. Türkiye'de çok partili siyasal sisteme geçildiğinden beri İslamcılar devlet örgütlenmesinde pek çok kademe görev yapmışlardır. Örneğin; Erbakan başbakanlık görevini yürüttü. Ancak Cumhurbaşkanlığı'nın stratejik bir simge olma özelliği taşıması bakımından ve kuvvetler dengesinin en çok hissedildiği alan olarak daha farklı bir öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Cumhurbaşkanlığı; Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Yüksek Öğrenim Kurumu, MİT Müsteşarlığı vb. üzerinde atama yetkisine sahip olan, Başbakanlık ve Genelkurmay Başkanlığı'nın bağlı olduğu temel organdır. Yasamanın onayı veya reddi ona aittir. Ayrıca Milli Güvenlik Kurulu'na başkanlık yapmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; Cumhuriyet rejiminin kalesi olarak nitelendiren Cumhurbaşkanlığı'nın rejimin değiştirilmek istendiği bir düzende önemli bir güç merkezi olduğu görülebilmektedir.

2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda anayasal bir kriz yaşanması üzerine TBMM erken seçim kararı aldı. AKP milletvekilleri beş maddenin değiştirilmesi ve iki geçici maddenin eklenmesini içeren bir anayasa taslağı sundular. Bu taslakta; cumhurbaşkanının en fazla iki kere beşer yıllık dönem için halk tarafından seçilmesi ve yeter sayısının tüm işler için meclisin içte biri olmasının yeterliliğı yer almaktaydı. CHP'nin karşı çıkmasına karşın ANAP'ın desteğı ile taslak kabul edildi. Ancak taslak dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından iade edildi. TBMM'de yeniden görüşülen taslak yasama dönemini beş yıldan dört yıla indiren madde haricinde gerekli oyu alarak kabul edildi (Özbudun ve Hale, 2010:114). CHP ve daha sonrasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in taslağı karşı çıkmasında ise en önemli neden aslında siyasal rejimle ilgili bir madde olmasında yatmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı tarafsız olması nedeniyle siyasi yönetimde bir denge unsuru oluşturmaktaydı. Halk tarafından seçilecek olması ise onun siyasal ağırlığını arttıracak, hatta başkanlık rejimine zemin hazırlayabilecek bir değişikliğe yol açabilecek olmasıydı.

21 Ekim 2007 referandumu % 70'e yakın 'evet' ile sonuçlanarak değişiklik paketi kabul edilmiştir. Bunun öncesinde ise 22 Temmuz erken seçimleri yapılmıştır. 22 Temmuz seçimlerinin sonuçları ise AKP'nin % 46,6 ile birinci, CHP'nin % 20,8 ile ikinci çıkması ile sonuçlanmıştır. Meclise, MHP % 14,2 oy alarak girmeyi başarmış, 26 tanede bağımsız milletvekili çıkmıştır. 22 Temmuz seçimlerinde, AKP'nin gücünü arttırmasının yanında bağımsız milletvekilleri sayısı önemlidir. Çünkü 26 bağımsız milletvekilinden 21'i, Demokratik Toplum Partisi (DTP) altında grup kurmuşlardır. DTP, % 10 seçim barajını aşamayacağını öngörerek bağımsız adaylarla gidilen bir seçim strateji izlemiş ve grup kurmaya yetecek olan 20 milletvekilinden fazlasını TBMM'ye sokmayı başarmıştır. AKP seçimlerden güçlü çıkmış ve yine tek başına hükümet kuracak sandalye sayısını kazanmıştır. Bu tabloda yeniden cumhurbaşkanlığı seçimlerine gidilmiş ve 28 Ağustos 2007 cumhurbaşkanlığı üçüncü tur oylamasında Abdullah Gül, cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığının ardından ise 2007 yılında gerçekleştirilen anayasal düzenleme çerçevesinde yeni cumhurbaşkanlığı seçimi halk

tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa gerçekleşen bu seçim sonucunda ise Recep Tayyip Erdoğan halkın yüzde 51 oyunu alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁵¹ Gerçekleşen seçimin ardından Erdoğan AKP Genel Başkanlığı ve Başbakanlık görevlerini bir süre daha sürdürerek yine Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir ilk'in yaşanmasına yol açmış ve anayasayı ihlal etmiştir. Bunun yanı sıra parlamenter sistemle yönetilen bir devlet örgütlenmesinde cumhurbaşkanını halkın seçmesinin doğru olup olmadığı da uzun süre tartışma konusu olmuştur. Öyle ki; Eski Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Bülent Serim bu konuda eleştirilerini şu şekilde dile getirmiştir:⁵²

Gerçekten, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, anayasal parlamenter sistemimizle bağdaşmamaktadır. Ancak bir anayasa değişikliğinin Anayasa'ya aykırılığının denetlenmesinin sınırları olduğunun da vurgulanması gerekir. TBMM'de cumhurbaşkanı seçilirken toplantı yetersayısı yönünden 367 krizi çıkıp, Anayasa Mahkemesi de buna destek verince, istediği adayı seçtiremeyeceğini anlayan Başbakan Erdoğan, her zaman ki tepkili haliyle, "Öyleyse ben de halka seçtiririm" deyip, TBMM'ndeki çoğunluğuna 10 Mayıs 2007 günü, 5660 sayılı Yasa'yı Kabul ettirmiştir.

AKP'nin bürokraside de bir değişime yol açtığı söylenebilmektedir. Özdağ (2011:110-111,116), AKP'nin bürokraside gerçekleştirmeye çalıştığı şeyin diğer siyasi partilerden ve şimdiye kadar ki siyasi dönemlerden farklı olduğunu belirtmektedir. Daha önceki bürokratik yapılarda önce devletin sonra partilerin var olduğunu, ancak AKP bürokrasisinde önce AKP bürokrasının sonra devletin bürokrasının olduğunu söylemektedir. Hegemonik parti bürokrasisi kurmak isteyen AKP yeterlilik, birikim, eğitim gibi kriterleri göz ardı ederek ideoloji bağlamında kadrolaşmayı amaçlamaktadır. İsteddiği mevcut yapıyı kurabilmek için; bürokrat ve memurların görev yerlerini değiştirmek, AKP'ye yakın memurların görevlere atanması ve böylece kurumların işleyişine daha kolay müdahale edilebilmeyi sağlamak, hatta devlet memurlarından bazı zamanlarda parti üyesi gibi çalışmalarının beklemek gibi politikalar izlemektedir.

⁵¹ <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskanligisecimi/>

⁵² <http://www.aydinlikgazete.com/m/gundem/halkin-secmesi-parlamenter-sistemle-bagdasmaz-h42337.html>

Yaşlı (2014:52-53), eski rejimin tasfiyesi ve yeni rejimin inşasının son noktasına doğru yaklaşıldığı bir aşamada, uluslararası boyutunun var olduğu gerçeği göz ardı edilmeksizin, Erdoğan ve Cemaat arasında iktidarın nasıl bölüşüleceği noktasında yaşanan bir anlaşmazlık sonucu 17 Aralık sürecinin başladığını belirtmektedir. Ona göre Cemaat, Erdoğan'a Türkiye'yi birlikte yönetmeyi teklif etmiş ancak Erdoğan bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine 17 Aralık yolsuzlukları ortaya çıkartılmıştır.

AKP iktidarı döneminde Kürt meselesi de, Müslümanlık kimliği üzerinden çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır. AKP, 2009 yılında bu konuda birinci açılım sürecini devreye sokmuştur. Sürecin amaçları ise (Yaşlı, 2014:155); ABD ve Avrupa'nın desteğiyle Kürt hareketinin silahlı kanadının dağıtılması, lider kadronun sürgüne gönderilmesi, militanlara ise genel af çıkarılması, İslam'ın Kürt hareketinin ulusal ve sol niteliğini zayıflatmak için kullanılmasının kararlaştırılması, din kardeşliğinin vurgulanması, Müslümanlığın Türkler ile Kürtlerin üst kimliği haline getirilmesi, Kürt halkı ile Kürt hareketi arasındaki bağın koparılmasının amaçlanması ve bunun için Kürt hareketinin legal kanadının kriminalize edilmesi, Barzaniciliğin bölgedeki etkisinin artırılması ve Irak'taki özerk yönetimle daha sıkı ilişkiler kurulması olarak belirlenmiştir.

4.4.2. Hukuki Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri

AKP iktidarı döneminde yasama üzerinde ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Gülen (2010:223) bunun nedeninin AKP'nin çıkarmak istediği yasaların çoğunluğunun Anayasa'ya aykırı olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Öyle ki AKP'nin pek çok yasa girişimi bu sebepten dolayı olumsuzla sonuçlanmıştır. Ayrıca AKP'nin yasalaştırmak istediği pek çok düzenlemenin içeriği, iktidarın kendi dışındaki kurumlar ile bir görüş ayrılığına sahip olması, o dönemin Cumhurbaşkanı tarafından yasal düzenlemelerin birçok kez geri gönderilmesi, AKP'nin Anayasa ile çelişen uygulamalar yaptığının da göstergesi olduğunu öne sürmektedir. AKP'nin hukuka aykırı olduğu belirtilen ve gerçekleştirmeye çalıştığı bu yasal düzenlemeler, Cumhurbaşkanı, muhalefet partileri, üniversiteler ve yargı engeline sıkça takılmıştır. Ancak zaman içinde AKP kendine uygun siyasal ortamı oluşturarak, bu engelleri

ortadan kaldırmış ve yasal düzenlemeleri daha rahat bir şekilde gerçekleştirmeyi başarabilmiştir.

AKP iktidarının özellikle ikinci döneminden yani 2007 yılından itibaren kuvvetler ayrılığı ilkelerini yok sayan bir tutum ve davranış sergilediği görülmektedir. Yalman'ın (2014:32,40); dini inançların toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan bir rol oynayabileceğinin öne sürüldüğü, siyasal İslam'ın liberal yorumu, yani dünya kapitalist sistemine uyum sağlaması olarak adlandırdığı 'Erdoğanlaşma' yerini böylece giderek otoriterleşen ve yolsuzlukların mevcut olduğu bir sultanlaşmaya bırakmaya başlamıştır. Erdoğanlaşma, İslamcı siyasetin Erdoğan'ın kişiliği çerçevesinde sivilleşmesini ya da liberalleşmesini ifade etmekte ve otoriterlik özelliği taşımaktadır.

AKP 2007 seçimleri, Ergenekon davası ve AKP aleyhine açılan kapatma davasının ardından medyanın da desteğiyle gücünü pekiştirerek, 2010 yılında anayasada bazı değişiklikler yapılmasını kararlaştırmış ve 12 Eylül tarihinde referandum yaparak halkın onayına sunmuştur (Timur, 2014:43). Böylece 26 maddelik bir değişikliği içeren paket, TBMM tarafından kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından referanduma sunulmuştur. Referandum sonucunda %58 evet ve %42 hayır oyu çıkararak anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir.⁵³ Toplamda 26 maddenin değiştirildiği pakette özellikle HSYK'nın ve Anayasa Mahkemesi'nin yapısında değişiklikler yapılmıştır.⁵⁴

Özdemir (2014: 59) AKP iktidarı döneminde yapılan anayasa değişikliklerinin en dar anlamda bile demokratikleşmeye yönelik olmadığını, daha çok AKP'nin bir kısmını temsil ettiği Türkiye burjuvazisinin himayesinde AYM'yi neoliberalleştirmenin bir yolu olduğunu belirtmektedir. 2010 referandumunu ile birlikte yapılan anayasa değişikliği ile AYM'ye üyelerin TBMM ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. AKP iktidarı bunun AYM'yi demokratikleştirmek adına yapıldığını öne sürmektedir.

⁵³ "Türkiye'nin Tercih Etti Evet Oldu", Milliyet, 12.09.2010.

⁵⁴ "İşte Referandumda Değişecek Maddeler", HaberTürk, 13.08.2010.

Recep Tayyip Erdoğan (2013:25-26) ise yasama konusuna önem vermekte ve Yeni Türkiye'ye yeni bir anayasanın gerekliliğinin altını çizmektedir. Erdoğan (2013:25-26), yeni bir anayasa yapmanın gerekçesini ise, siyasi meşruluk dışında askeri yönetimler tarafından yapılan 1961 ve 1982 Anayasalarının yetersizliği demokratiklikten yoksunluğu olarak belirtmektedir. Öyle ki, 1961 Anayasası'nın vesayet düzenini kurumsallaştıran ve yeni anayasa yapım sürecinde karşılaşılan en büyük engellerin bu anayasadan kaynaklandığını öne sürmekte ve şöyle demektedir:

“Bu ülkede 1961 Anayasası ile ilgili gerçeklikten uzak, yanlış bir kanaat sürekli gündemde tutulmuştur. Bu kanaate göre; 61 Anayasası bu ülkenin tarihindeki tek demokratik anayasaydı ve ilerici bir nitelik taşıyordu. Temelden yanlış olan bu kanaatin bugün bile belli bir toplum kesiminde inanç derecesinde sahiplenildiğini görebiliyoruz. Şunu açık bir şekilde ve bir kez daha ifade etmek gerekir ki, 61 Anayasası'nın esas gayesi devleti siyasetin etki alanının dışına taşıyarak siyaseti güçsüzleştirmektir. Siyaset güçsüzleştirilirken, anayasal kurumlar vasıtasıyla otoriter-bürokratik-seçkin devlet yapılanmasının önü açıldı.”

Aynı şekilde 1982 Anayasası'nın da otoriter ve siyaset karşıtı yapılanmayı ileriye taşıdığını belirten Erdoğan (2013:27), temel yanlışlar üzerine inşa edilmiş olan bu iki anayasanın yerine ilk kez sivil ve devlet yerine insanı öne çıkaran, demokratik ve özgürlükçü bir anayasa yapmanın gerekli olduğunu ifade etmektedir.

1960 Anayasası; gücü devlet organları arasında dağıtan, parlamentonun yanına senatoyu getiren, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını sağlayan, kurumları özerkleştiren ve böylece kuvvetler ayrılığını belirginleştirerek, gücün tek elde toplanmasının önünü kapatan ilerici bir anayasa olarak hazırlanmıştır. Ancak 12 Mart ile başlayan süreç ile bu durumun tersine çevrilmesi söz konusu olmuş ve 12 Eylül ile nihai hedefe ulaşılmıştır. 12 Eylül askeri müdahalesi ve ardından 1982 anayasası ile güç tekrar tek elde yani yürütmede toplanmıştır. Yaşlı (2014:51) Yeni Türkiye adı altında inşa edilen rejimde neoliberalizm ilkelerine uygun olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi aşındırılarak, yürütmenin tek elde toplanması hedeflendiğini, özellikle Erdoğan'ın seçim gecesi yaptığı konuşmada *“27 Mayıs ile açılan parantez kapanmıştır”* demesini bunun üzerinden okumak gerektiğini belirtmektedir.

Kabaoğlu ise yeni anayasa değişiklik paketi ile yürütmeye daha fazla ağırlık tanıdığını belirtmekte ve bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır:⁵⁵

“1982 Anayasası yürütme ile Cumhurbaşkanı'nı sistemin merkezi haline getirmişti ve bu da sistemi parlamenter rejim olmaktan uzaklaştırmıştı. 1982 zaten Cumhurbaşkanı'nun yetkilerini arttırmıştı, o nedenle bunun şemsiyesi, sistemin şapkası konumundaydı Cumhurbaşkanı. 1987 ise cumhurbaşkanını halka seçtirmekle daha da pekiştirdi, demokratik meşruiyet açısından. Sanki bu düzenlemede Cumhurbaşkanı'na verilen gerek HSYK'da gerek Anayasa Mahkemesi üzerinde öncelikli rol, 2007 değişikliklerinin bir uzantısı, daha ileri götürülmüş bir hali. Yani sisteme Cumhurbaşkanı ekseninde bir rejimin entegre edilmesi. Belki de önümüzdeki dönemde başkanlık sistemine doğru bir adım daha geçiş provası. Olabilir mi? Olabilir. Fakat bunların açıkça yapılmasında yarar var. Bunun bu şekilde yapılması, hem Cumhurbaşkanı merkeze yerleştiriliyor ama öte yandan en çok şikayet edilen konu, HSYK'da Adalet Bakanı ve müsteşarın bulunması tutkusundan vazgeçilmiyor. Siz hem yargıyı bağımsızlaştıracağım diyorsunuz, hem de aynı sistemi daha da derinleştiriyorsunuz”

Nihayetinde neoliberal küreselleşme politikası Türkiye'de yürütme gücünün devletin diğer temel organlarından daha güçlü olmasını sağlamıştır. Yürütmenin güçlendirilmesi ile neoliberalizme karşı olan muhalefetin ve toplumsal kesimlerin tepkileri etkisizleştirilmektedir. Böylece neoliberal politikalara uygun oluşturulan siyasi iradenin de önü açılacaktır (Bedirhanoğlu, 2010:40). Bu bağlamda değerlendirildiğinde; Türkiye'nin neoliberalizm etkisi kapsamına alınabilmesi için yürütmenin güçlendirilmeye başlanmasının hazırlık aşamasını 12 Mart ama tam olarak ise 12 Eylül askeri müdahalesi olarak belirlemek mümkündür. AKP iktidarı da 12 Eylül'ün getirdiği gücün tek elde toplanmasını yani güçlü yürütme ya da tek adam anlayışını devam ettirmek istemektedir.

Nitekim CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Erdoğan'ı bu konuda eleştirerek onu diktatör olarak tanımlamış, şöyle demiştir:⁵⁶ *“Demokrasi devletin soğuk yüzünün en az görüldüğü rejimdir. Sivil toplum kuruluşları vardır. Yargı, yasama, yürütme diye üç erk oluşmuş, bir kişi her şeye hükmetmesin diye. Bir kişi, ‘Yasama ve yargı ayak bağı’ derse, o kişinin demokrat olmadığını bilir herkes. Sen kim demokrasi kim? Önce otur kendine bak. ‘Benim polisim, benim valim...’ İyi de bunlar senin babanın malı mı? Vali devletin valisi, polis devletin polisi. Ama sen*

⁵⁵ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25074887>

⁵⁶ “Demokrasi bir uzlaşma rejimidir”, Anadolu Ajansı, 07.06.2013.

bunları kendi polisin, kendi valin haline getirdin. O nedenle ben sana diktatör diyorum Recep Tayyip Erdoğan”.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi demokratik bir hukuk devletinin temel belirleyicilerinden birini oluşturmaktadır. Bunun bir ayağını da yargı oluşturmaktadır. AKP iktidarı Mecliste sağladığı sayısal üstünlük neticesinde yasama ve yürütme gücünü elinde bulundururken, sınırsız hâkimiyet için yargıyı önünde bir engel olarak gördüğünden dolayı denetim altına almayı hedeflemektedir (Özdağ, 2011:127). AKP iktidarı bunu gerek yasal düzenlemelerle, gerek yargıya müdahale ederek gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

İktidar ve cemaat arasında yaşanan gerginliğin yansıdığı ve 6 Aralık 2014 tarihinde gerçekleşen HSYK seçimini⁵⁷ ise hükümetin desteklediği Yargıda Birlik Platformu'nun (YBP) listesi kazandı. YBP, adli yargıda 7 asıl üyeliğin tamamını, idari yargıda ise 3 asıl üyelikten birini alarak, 8 üyelik çıkardı. İdari yargıda iki üyeyi ise cemaat kazandı. İktidar, 22 üyeli HSYK'de aradığı salt çoğunluğun da üzerine çıkarak 15 üyelik elde etmiş oldu. Seçim sonucunda iktidar istediği neticeye ulaşmış olurken, bu durum yasama ve yürütmeden sonra yargının da iktidarın kontrolü altına alındığı iddialarını gündeme getirmiş oldu. Bu sayede yargıyı şekillendirme gücünü elinde bulunduran HSYK'nın 22 üyesinden 15'i iktidarı destekleyen üyelere meydana gelmiş oldu. HSYK seçiminin ardından hükümetin cemaate karşı yeni operasyonlar düzenleyeceği ve yolsuzluk soruşturmalarının kapatılacağı iddiaları gündeme geldi.⁵⁸

Özdağ (2011: 139-140), AKP iktidarının HSYK aracılığı ile iktidara muhalif olan ya da görüşlerini onaylamayan savcı yargıçları görevden almakla birlikte, Anayasa Mahkemesi kanun tasarısı ile yüksek yargıyı da yeniden şekillendirmeyi amaçladığını belirtmektedir. AKP'nin yeni Anayasa Mahkemesine, Yargıtay ve Danıştay'ın kararlarını denetleme ve değiştirebilme yetkisi sağladığını bu sayede de Anayasa Mahkemesinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bile sahip olmadığı yetkilerle donatılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Yürütmeden bazı durumlarda

⁵⁷ “Yargı da AKP'ye Bağlandı”, Cumhuriyet, 13.10.2014.

⁵⁸ “Hükümetin intikam operasyonları yolda”, Cumhuriyet, 13.10.2014.

görüş alabilecek olan Anayasa Mahkemesi bu yetkilerle otoriter bir devleti temsil etmektedir. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi'nde çalışan idari kadroların tasfiye edilerek, Anayasa Mahkemesi Başkanı'nın isteği doğrultusunda çalışanlar belirlenebilecektir. Özdağ, gerçekleşen bu uygulamalarla yeni bir mahkeme yasasının değil sanki yeni bir devletin kuruluyor olduğunu belirtmektedir.

Cumhurbaşkanlığı ve yüksek yargının ele geçirilmesi ve 12 Eylül 2010 referandumu ile Anayasa'nın değiştirilmesi AKP'nin devlete hakim olmak için attığı adımlardan en önemlilerini oluşturmaktadır. AKP-Cemaat koalisyonu engelleyici olarak gördüğü diğer kurumları tasfiye ederek iktidarı ele geçirmeyi başarmışlardır (Yanardağ, 2013:101). Yapılan değişiklikler ise daha çok yargı ile ilgili olarak gerçekleştirilmiştir. Değişikliklerde Anayasa Mahkemesi ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) ile ilgili yenilikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler ile yargı bağımsızlığının olumsuz yönde etkilendiği ve yargının iktidarın etkisi altına sokulduğu üzerine kamuoyunda tartışmalar gerçekleşmiştir.

2012 yılında yasalaşan 3. yargı paketi⁵⁹ ile özel yetkili mahkemeler kaldırılmıştır. 2005 yılında faaliyet göstermeye başlayan özel yetkili mahkemelerin darbe teşebbüsü ile ilgili yapılan yargılamalarda tartışma konusu olduğunu belirten Mehmet Ali Şahin (2013:47), birey hürriyetleri açısından mahkemelerin kaldırılmasının önem teşkil ettiğini ifade etmektedir. 2013 yılında ise Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından onaylanan 4. yargı paketi de beraberinde birçok değişikliği getirmiştir. Bu değişiklikler insan hakları ve ifade özgürlüğü bağlamında idare hukukunu ve ceza hukukunu ilgilendiren önemli düzenlemeler içermektedir. 4. Yargı Paketi olarak bilinen 6459 sayılı 'İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun', terör örgütünün propagandasını yapanlara, bildiri veya açıklamalarını basıp yayınlayanlara ceza verilmesinde, cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemleri meşru gösterme, övme ve bu yöntemlere başvurmayı teşvik etme şartı getirmiştir. Kanunla, AİHM'in, terör örgütlerinin içeriği şiddet unsuru içermeyen bildirimlerini yayınlayanların, sadece bu

---

⁵⁹. Yargı Paketi'yle, özel yetkili mahkemelerin kaldırılmasından basın suçlarına, evde haciz konulmayacak eşyadan, tutukluluk sürelerine kadar geniş kitleleri ilgilendiren bir dizi yeni düzenleme içermektedir. Detaylı bilgi için bkzn. "3. Yargı Paketi Yasalaştı", 02.07.2012. <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25363262/>

eylemleri nedeniyle cezalandırılmasını ifade özgürlüğünün ihlali olarak saymasına paralel düzenleme yapılmıştır.⁶⁰

Hukuki alanda yapılan önemli değişimlerden birini de 30 Eylül 2013 tarihinde açıklanan Demokratikleşme Paketi oluşturmaktadır.⁶¹ Öncesinde merakla beklenen ancak açıklandığında olumlu ya da olumsuz pek çok eleştireye maruz kalan Demokratikleşme Paketi'ndeki en önemli maddelerden biri özel okullarda farklı dil ve lehçelerde eğitimin önünün açılması ve kamuda türban serbestliği oluşturmuştur. Başbakan Erdoğan ise paket hakkında şunları söylemiştir:⁶²

(...) 3 Kasım 2002 seçimleriyle oluşan parlamento, 11 yıllık süreç içinde çok önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu paket bir son da değildir. Zira insanoğlu var oldukça değişim devam edecek, şartlar değiştikçe yeni ihtiyaçlar ortaya çıkacaktır. Türkiye bugünlerde ayağında prangalarla zincirlerle bugüne kadar ulaşmıştır. Açıklayacağımız paket Türkiye'yi bütün ağırlıklarından kurtaracak bir paket değildir. Fakat bu hedef konusunda önemli bir aşamadır. Türkiye'nin demokrasi ve özgürlük ihtiyaçlarına bir kerede cevap verecek bir paket talebi rasyonel bir beklenti olamaz. Gönül isterdi ki 11 yıl önce bir tek paketle tüm yasakları kaldıralım, bütün özgürlüklerin önünü açalım. Ancak Türkiye, Türkiye siyasetinin buna müsait olmadığını aziz milletim çok iyi gördü, görüyor. Çözumsuzlüğün bir siyaset tarzına dönüştüğü, siyasetin çözüm değil çözümsüzlük arayışının üretildiği bir ortamda reform yapmak son derece zordur. Biz buna rağmen reformlar yaptık. Sadece siyaset muhalefet değil, anayasadan yasalara, medyada iş dünyasına, devletin koridorlarına sirayet etmiş çetelere kadar biz cesaretle reform süreçlerine sahip çıktık. Darbe senaryolarına rağmen vazgeçmedik. Partimizi kapatma tehditlerine rağmen yolumuzdan dönmedik. Tahriklere rağmen değişim iradesinden geri adım atmadık. Partimize yönelik tehditlere rağmen boynumuzu eğmedik. Demokrasiye her türlü saldırıya rağmen sandıktan taviz vermedik. Çok açık söylüyorum. Demokratikleşme paketi milletimizin yüzünü güldürür, darbecilerin ise uykusunu kaçıırır. Reformlar milletin iradesine musallat olan ceberut odakları rahatsız eder. İleri demokrasiye doğru attığımız her adım mağdur mazlumları mutlu eder, yasadışı zihniyetleri tedirgin eder. Biz milletimizi memnun razı mutlu edecek ne varsa onu yapmaya devam edeceğiz.

Bunların yanı sıra AKP iktidarı döneminde yargı bağımsızlığına müdahaleler de gerçekleşmiştir. Açık soruşturmalar, yargı mensuplarının telefon konuşmalarının dinlenmesi gibi uygulamalarla hâkim ve savcılarının bağımsız iradelerinin yok edilmesi amaçlanmıştır. Örneğin; Adalet Bakanlığı Ergenekon soruşturması

⁶⁰ "Gül'den 4. Yargı Paketi'ne onay", Cumhuriyet, 29.04.2013.

⁶¹ "Başbakan Erdoğan Demokratikleşme Paketini açıkladı", Hürriyet, 30.09.2013.

⁶² "Başbakan Erdoğan Demokratikleşme Paketini açıkladı", Hürriyet, 30.09.2013.

kapsamında 56 hakim ve savcının dinlendiğini açıklamıştır (Özdağ, 2011:130-133). Daha sonrasında Danıştay'ın da dinlendiği ortaya çıkmış; Danıştay Başkanı Mustafa Birden “*yargı mensuplarının dinlenmesi ve izlenmesi amacının yargıyı kontrol etme ve üzerinde etkili olma çabası*”⁶³ olduğunu belirtmiştir.

4.4.3. Ekonomik Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri

AKP'nin iktidar olduğu 2002 yılından günümüze kadar Türkiye'deki ekonomik yapı ile ilgili genel görüş AKP çevrelerine göre olumlu bir gidişat izlediği yönündedir. AKP'nin ekonomi konusunda; dövize bağımlılıktan kurtulmuş olmak, IMF'ye olan borçların kapatılmış ve Merkez Bankası'ndaki rezervlerin artmış olması, gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılmış ve refah ve alım gücünün artırılmış olması, işsizliğin azaltılması gibi pek çok gelişme kaydettiği belirtilmektedir. Oysa geçen sürece dikkatlice bakıldığında; Türkiye'nin borçlarının arttığı, ekonominin inşaat sektörüne dayalı geçici ve yapay bir büyüme yaşadığı, taşeronlaşmanın arttığı, gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalmadığı ve yabancı sermayeye bağımlılığın devam ettiği görülmektedir (Yaşlı, 2014:11).

12 Eylül'ün siyasal olduğu kadar ekonomik anlamda da İslamcı kesime etkisi etkileri olmuştur. 12 Eylül'den sonra neoliberal ekonomi politikası Anadolu'da yeni bir İslamcı sınıf oluşmaya başlamasına yol açmıştır. Bu sınıf zaman içinde güçlenerek kendi İslamcı entelektüellerini, eğitim kurumlarını ve medyasını da oluşturmuştur. 1990 yılında ise MÜSİAD'ı (Müstakil İş Adamları Derneği) kurmuşlardır. İslamcı sermaye sahipleri zaman içinde RP'nin ekonomi politikasının küreselleşme sürecindeki değişimi algılayamadığını düşünerek, küresel sistemle bütünleşmesini kolaylaştırabilecek başka bir siyasal oluşuma yönelmeyi tercih etmişlerdir (Uzgel, 2010:17-18). Yeşil sermaye olarak da adlandırılan bu kesim 28 Şubat sürecine kadar RP'ye destek olmuş, daha sonra ise ekonomi politikalarının aynı doğrultuda olması nedeniyle AKP ile işbirliği içinde yer almaya başlamıştır.

Ekzen'e göre (2010:490) AKP kendine özgü bir ekonomik programdan yoksun olarak iktidara gelmiştir. Bu tür partiler ise iktidara geldiklerinde iktisadi ve

⁶³ “Danıştay: Amaç Yargıyı Kontrol Etmek”, Radikal, 14.11.2009.

sosyal politika uygulamalarını mevcut şartlarda toplumsal talepler ve sınıfsal konumları doğrultusunda şekillendirirler. 2001 ekonomik krizinin ardından iktidara gelen AKP döneminde özellikle 2002-2007 yılları arasında ekonomide bir iyileşme yaşandığını, bir büyümenin gerçekleştiğini söylemek doğru olur. Ancak bunu tek başına AKP iktidarına bağlamak doğru olmayacaktır. 1998-2007 yılları arasında Türkiye ekonomisi Bretton Woods ⁶⁴ kurumlarının denetimi altına alınmıştır. Yani bu dönem boyunca makro ekonomik politikalar IMF tarafından belirlenmiş; bunun yanı sıra sosyal politikaları ve ekonominin yönetimini ilgilendiren kurumsal düzenlemeler de bu doğrultuda şekillendirilmiştir.

AKP iktidarı Kemal Derviş yönetiminde ve IMF rehberliğinde bir ekonomi programı yürütmeye başlamıştır. Bu bağlamda AKP'nin iktidara geldiği ilk dönem boyunca ekonomik bir büyümenin gerçekleşmesinin nedeni aslında daha önceki hükümetlerin ekonomi politikalarında IMF'nin öngördüğü yönergelerin ihmal edilmiş olması ve o dönemki dünya konjonktüründe yaşanan canlanmanın büyüme hızını özellikle de ekonomik krizden yeni çıkmış bir ülkede olumlu olarak etkilemiş olmasıdır (Boratav, 2010:464-465, 469). AKP IMF'nin öngördüğü ekonomi politikasını harfiyen uygulayarak ekonomik gidişatta bir iyileşmenin sonuca varmasını sağlamıştır. Nihayetinde ise bu durumun Türkiye ekonomisinde geçici bir ekonomik iyileşme olduğu günümüz (2015) Türkiye'sine bakıldığında anlaşılabilir. AKP iktidarı ilk döneminde IMF'nin reçetesiyle ekonomiyi sürdürülebilir kılmış, ikinci döneminde ise farklı ekonomi politikalarına yönelmek durumunda kalmıştır.

AKP iktidarı dönemindeki ekonomik yapıyı daha iyi kavrayabilmek açısından 2013 yılı verilerine bakıldığında⁶⁵; çok partili siyasi hayattan 2002'ye kadar olan 56 yıllık dönemde iş başına gelen hükümetlerin; 95 milyar dolar iç borç, 130 milyar dolar dış borç, 8 milyar dolarlık özelleştirme, 542 milyar dolar vergi geliri olmak

---

⁶⁴ Bretton Woods sistemi; II. Dünya Savaşı sonrasında BW kasabasında yapılan toplantılar sonucu ortaya çıkmıştır. Keynes (İngiltere) dış borcu olan ülkelerin yerine, White (Amerika) ise gelişmiş ülkelerin lehine olan birer program hazırlamışlardır. IMF ve Dünya Bankası'nın kurulduğu toplantının sonucunda White'in önerisi kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. http://www uluslararasıicaret.org/notlar/para_sermaye.pdf (10.10.2014).

⁶⁵ Mesut Karip, "Ekonomide, AKP öncesi ve AKP döneminin karşılaştırması", 11.12.2013, Milliyet Blog.

üzere toplam 775 milyar dolar para kullandıkları görülmektedir. AKP iktidarının 2002-2013 yılları arası toplam 11 yıllık dönemine bakıldığında ise; 134 milyar dolar iç borç, 207 milyar dolar dış borç, 50 milyar dolarlık özelleştirme, 1.2 trilyon dolar vergi geliri olmak üzere toplam 1.617 trilyon para kullandığı görülmektedir. Yani AKP iktidarının 11 yılında kullandığı para, 56 yıllık dönemde hükümetlerin kullandığı miktarın iki katından bile fazladır. Bunun yanı sıra Temmuz 2014⁶⁶ verilerine bakıldığında da ekonomide olumlu bir gelişme yaşanmadığı görülmektedir. Brüt iç borcun 2014 Mayıs sonunda 412.4 milyar TL, brüt dış borç, 386.8 milyar dolar olmuştur. Benzin ve motorin fiyatlarının artması, doların TL karşısında günden güne değer kazanması da yaşanan olumsuz örneklerle eklenebilmektedir. Bununla birlikte, vatandaşın alım gücünün artmak yerine aksine azaldığı da görülmektedir. Öyle ki; 2002 sonunda vatandaşın 6.4 milyar TL bireysel kredi ve kredi kartı borcu var iken, 2013 sonunda ise vatandaşın bireysel kredi ve kredi kartı borcu 316 milyar TL'yi aştığı belirtilmektedir.

AKP döneminde Türkiye'nin küresel kapitalizm ile bütünleşme ve neo-liberal yeniden yapılanma süreci güçlenmiştir. Dışa açılmalı neo-liberal bir politika izleyen AKP aynı zamanda büyük sermaye sahipleri ile kendi tabanını oluşturan İslamcı orta ve küçük sermaye sahipleri arasında bir çıkar birliği kurmayı başarmıştır. Liberal küreselleşmeyi başarıyla yürütüp büyük sermaye sahiplerinin desteğini alan AKP, İslami sermaye kesimini ise kayırma ve palazlandırma politikası ile hareket etmiştir (Özkazanç, 2012:117). Bu şekilde sermaye yanlısı bir politika izleyen AKP elbette ki aynı zamanda emek karşıtı politikalar izlemiş olmaktadır. Bu bağlamda 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi ile başlayan, 12 Eylül 1980 Askeri müdahalesi ile iyice belirginleşen sermaye yanlısı, emek karşıtı politika AKP döneminde yükselmiş ve toplumun sosyo-ekonomik durumunda da etkilere yol açmıştır.

AKP'nin ekonomi politikası üretimi yükseltecek politikalar yerine kurulu ekonomik düzeni yüksek faiz politikasıyla yönetmeye yöneliktir. Bu ekonomi politik ülkenin ekonomisinde bir süreliğine iyi bir gidişe yol açmıştır. Ancak uzun vadede dışarıdan gelen fon akışının kesilmesiyle bir ekonomik krize yol açacaktır. (Kafaoğlu, 2007:11,20). Çünkü ülke üretmemekte ancak sürekli tüketerek, nüfus

---

⁶⁶ "AKP'nin ekonomiyi 12 yılda 12 kazığı", Sözcü, 21.08.2014.

açısından da hızla artmaya devam etmektedir. Üretimin gerçekleşmediği ülke ekonomisinde ise sıcak para önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’de AKP iktidarı döneminde sıcak para akışı özelleştirmeler sayesinde gerçekleşmiş, bu anlamda hızlı bir gelişme yaşanmıştır.

Önder (2004:97), özelleştirmelerin gelişmiş kapitalist ekonomilerde yaşanan ekonomik krizin aşılmasına yönelik olarak dünya ülkelerine dayatılan bir çeşit piyasa uygulaması olduğunu belirtmektedir. Bu sayede ulusal ekonomiler denetimsiz ve koşulsuz olarak dünya piyasalarına açılmakta, devlet küçülmekte ve ekonomiden çekilmektedir. Bu durum ise gerçek anlamda emekçilere zarar vermekte, toplum sermayenin kölesi haline getirilmektedir. Kısacası sermaye sahipleri devleti kullanarak, halkın birikimi olan bazı kaynakları kendi mülkiyetine geçirmektedirler. AKP ise programında belirttiği üzere (2002:33) özelleştirmeleri daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için bir araç olarak görmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 2003 yılından bu yana AKP iktidarı döneminde gerçekleşen PETKİM, TEKEL, THY, TÜRK TELEKOM, SEKA, MİLLİ PİYANGO ⁶⁷ vb. gibi kamuya ait birçok kuruluş özelleştirilmiştir. Özelleştirme gelirleri AKP iktidarı döneminde ciddi artış göstermiştir. 1986–2002 döneminde toplam 8 milyar dolar özelleştirme geliri elde edilirken, 2003–2013 döneminde bu tutar 50,5 milyar dolara erişmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca elde edilen özelleştirme gelirlerinin yüzde 86,25’i ⁶⁸ bu dönemde gerçekleşmiştir.

AKP iktidarı döneminde Cumhuriyet tarihinin en büyük özelleştirmesi de böylece gerçekleşmiş olmuştur. Türk Telekom 2005 yılında 6.55 milyar dolarla Oger Telecom verilmiştir.⁶⁹ Sönmez (2005) Türk Telekom’un her yıl 2 milyar 150 milyon dolar kâr sağladığını yani Telekom’un yüzde 55 hissesini satın yönetimini yabancı bir şirkete hemen devretme karşılığında ele geçen para, kuruluşun altı aylık kârı kadar olduğunu belirtmektedir. Yapılan özelleştirmenin ise IMF’ye verilen sözler çerçevesinde gerçekleştirilmesi zorunlu olduğunu öne sürmektedir.⁷⁰

---

⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.hurriyet.com.au/index.php/2012-03-06-18-05-25/item/738-son-10-y-lda-sat-lan-kuruluslar> (30.09.2014), <http://odatv.com/n.php?n=yakinda-bizi-de-satacaklar-0710141200> (08.10.2014).

⁶⁸ <http://m.akparti.org.tr/site/icraat/13938/505-milyar-dolarlik-ozellestirme-geliri>. (30.09.2014)

⁶⁹ <http://arsiv.ntv.com.tr/news/331286.asp> (25.09.2014)

⁷⁰ <http://www.sendika.org/2005/07/telekomu-neden-sattiniz-mustafa-sonmez/>, (30.09.2014)

Bu açıdan bakıldığında özelleştirmelerdeki vurgulanması gereken noktayı ise şu oluşturmaktadır. Özelleştirmeler AKP iktidarından önce de vardı ancak AKP iktidarının ötekilerden farkı sattığı kamu kurumlarının kar edip etmediğine ya da verimli olup olmadığına bakmıyor olmasıdır. AKP iktidarı özelleştirmeleri bir ekonomi felsefesi olarak görmekte ve bir an önce elden çıkararak, elde ettiği geliri piyasa ekonomisine dahil etmektedir. Değerinin çok altında satılan bu kurumlarının yanı sıra istihdam veya yatırım konusunda da herhangi bir gelişme yaşanmamaktadır (Filizfidanoğlu, 2008). Temmuz 2014⁷¹ tarihinde on yıllığına satılan Milli Piyango'nun 2012 yılı satış gelirleri 2 milyar 215 milyon lirayı bulurken, 2 milyar 755 liraya devredilmesi bu örneklerden sadece birini oluşturmaktadır. Ya da Balıkesir'deki SEKA'nın özelleştirmesine bakıldığında, önce alıcı çıkmadığı iddia edildi ve ardından 1980 dönüm arazi, fabrika tesisleri, 47 iş makinesi, su pompalama tesisi, 185 lojman, sosyal tesisler, SEKA evi ve üretim yapan bir fabrika 1,1 milyon dolar gibi değerinin çok altında bir fiyata Albayraklar'a satıldığı görülmektedir (Gülen, 2010:207). Oysa 1981 yılında 1 milyon 189 milyona inşa edilen fabrikaya SEKA müfettişlerinin biçtikleri fiyat 51 milyon dolardır⁷².

Bu bağlamda değerlendirildiğinde AKP'nin, kamu kuruluşlarının değerinin çok altında elden çıkarmasının yanı sıra, belirli kurumlara satıyor olması da önem teşkil etmektedir. AKP, 2015 yılında da özelleştirmeye devam etmeyi planlamaktadır. Otoyol ve köprüler, bazı limanlar, Erzurum Kış Olimpiyatları Tesisleri, 25 şeker fabrikası, Halk Sigorta ile Halk Emeklilik, Türksat'a ait Kablo-TV operasyonları, gayrimenkuller, arsalar ve Güllük Marina, Haydarpaşa Projesi, Eti Maden'e ait sülfirik ve borik asit fabrikaları, Spor Toto At yarışları⁷³ özelleştirmeyi planladığı kurum ve kuruluşlar arasında yer almaktadır.

---

⁷¹<http://www.odatv.com/n.php?n=yillik-kri-2-milyar-215-milyon-satis-fiyati-2-milyar-222-milyon-1607141200> (03.10.2014)

⁷² Detaylı bilgi için bkz., <http://www.1mart2003.com/haber/ulusal-haber/-ozellestirmenin-gozdesi-albayraklar/1728.html>, (04.10.2014)

⁷³ Detaylı bilgi için bkz., <http://www.ulusalpost.com/akp-bu-kamu-mallarini-da-ozellestiriyor-27615h.htm> (08.10.2014).

AKP'nin özelleştirme politikasını faydalı gördüğü ve bunu da gerekçelendirdiği Maliye Bakanı Mehmet Şimşek (2014) sözlerinden anlaşılmaktadır⁷⁴. Şöyle demektedir:

“Bundan hem devlet hem vatandaş hem de özel sektör kazançlı çıkacak. Bazı alanlarda kâr ediliyor gibi görülse de buraların özel sektör eliyle işletilmesi sayesinde, daha verimli bir ortamın oluşturulacağını düşünüyoruz. Bizim buradaki amacımız daha etkin, daha verimli bir işleyişi sağlamak, daha çok insanımıza istihdam ortamı oluşturmak, sektörlerde rekabet ortamı oluşturmak, kaliteyi artırmak ve herkesin kazançlı çıkacağı bir yapıyı kurmak. Bunu özellikle elektrik dağıtım sektöründeki özelleştirmelerde ortaya koyduk. Bu alanda yapılan özelleştirmelerle hem kayıp kaçak oranı azaldı hem devlet daha çok gelir elde etti hem de vatandaşta daha kaliteli hizmet gitmeye başladı. Bu modeli diğer alanlarda da uygulayacağız.”

Maliye Bakanı'nın öne sürdüğü özelleştirme politikalarının verimli sonuçları tartışmaya açık olmakla birlikte, Cumhuriyet felsefesinin en önemli ilkelerinden biri olan Devletçilik ilkesinden de gittikçe uzaklaşılmasına yol açmıştır. Özellikle Cumhuriyet ilk dönemlerinde Atatürk'ün sanayileşmeye ve bu bağlamda ülke ekonomisini kalkındırmaya yönelik politikaları, AKP iktidarı döneminde kamunun mülksüzleştirilmesine doğru bir yol almıştır. AKP iktidarı benimsediği ekonomi politik çerçevesinde devletin bir işletmeci olamayacağını ve ekonomi sektöründe yer almaması gerektiğini de bu bağlamda vurgulamaktadır.⁷⁵

Özelleştirmeler ile hazineye sıcak para akışı sağlanması ülke ekonomisinin belirli sürelerde düzenli gitmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte Yanardağ (2013:54) AKP iktidarı döneminde ekonominin gidişatının iyi olmasının diğer bir nedeninin de Batı'dan kaçan Arap sermayesini ülkeye çekmiş olması olduğunu belirtmektedir. Öyle ki bu parayla rejimin değişiminin finansal desteğini de sağlamış olmayı hesaplamıştır. ABD'nin önde gelen Neo-Con yazar ve stratejistlerinden Michael Rubin, AKP hükümetinin Arap sermayesini illegal yollardan Türkiye'ye getirdiğini belirtmiş ve şöyle yazmıştır:⁷⁶

“AKP'nin para birimini dengeleyecek, popüler programları sübvansedecek ve kendi siyaset mekanizmasını yürütecek kayda değer büyüklükteki parayı nereden

⁷⁴ <http://www.ulusalpost.com/akp-bu-kamu-mallarini-da-ozellestiriyor-27615h.htm> (08.10.2014).

⁷⁵ Hürriyet, 15 Kasım 2005, “Özelleştirmeyi sakız gibi çiğnedik”.

⁷⁶ Michael Rubin, “Green Money, Islamic Politics in Turkey”, The Middle East Quarterly, Winter 2005, <http://www.meforum.org/684/green-money-islamist-politics-in-turkey>, (26.10.2014)

bulduğu pek de belli değil. Ne de olsa Türkiye'nin kendi Maliye Bakanlığı'na göre vergi mükellefleri kazançlarının yüzde 74'ünü devletten gizliyor". Bu miktardaki paranın ancak Abdullah Gül'ün uzun süre yaşadığı Suudi Arabistan gibi zengin Arap ülkelerinden gelebileceğini ileri sürüyorlar. Basitçe söylemek gerekirse Almanya'dan gönderilen paralar suyunu ekti ve İran ve Irak'tan gelen kaçakçılık paraları da net hatadaki yüzde 2600'den fazla hatayı izah edemez."

Tüm bunların yanı sıra Taşkın (2013:12), AKP'nin serbest piyasa ilkelerine bağlı olduğunu sıkça vurgulamasına ve AKP programında (2002:33) devletin ekonomidekini işlevini düzenleyici ve denetleyici olarak tanımlamasına karşın, uygulamada bazen devletçi politikalar izlediğini belirtmektedir. Çünkü AKP hükümetleri liberal devlet kuramında olduğu şekilde tarafsız bir hakem olarak davranmak yerine, kimi aktörlerin lehine veya aleyhine iş dünyasına müdahale etmektedir. Kendisine yakın seçkinlerin iktisadi çıkarları lehine bazı yasal düzenlemeler gerçekleştirmektedir. Beken (2013:104-105) bu durumu ekonomik terör olarak adlandırmaktadır. Ona göre AKP kendisi tarafından icat edilen ekonomik terör ile, kendisinden olmayan ya da kendisine muhalefet eden burjuvaları uygulanan ekonomi politikalarıyla susturmaya çalışmaktadır. Kendisine muhalefet eden sermayeye mali denetim başlatmak, devlet ihaleleri ve özelleştirmeler ile destek olanı ödüllendirmek, yandaş sermayeyi yurtdışı ekonomik ticari ilişkilerde gözetmek, bankalardan yandaş sermaye için kolay kredi sağlamak gibi uygulamalar ekonomik teröre örnek olarak verilebilmektedir.

AKP iktidarı birçok alanda olduğu gibi ekonomide de gerçekleştirmek istediği çeşitli yasal düzenlemeleri torba yasa adı altında onaylatabilmektedir. Oysa ki Roma'da, MÖ 98'de torba kanun yapmak yasaklanmıştır. Aynı şekilde Amerika'da 43 eyalette torba kanun "konunun tekliği ilkesi" gereğince yasaklanmıştır. Dayanağının ise Roma Hukukunda kabul edilen lex Caecilia et Didia ilkesi olarak bilinmektedir. Roma'da torba yasanın yapılmasının yasaklanma nedeni ise aynı kanun içinde değişik ve ilgisiz maddelerin düzenlenmesi anlamına gelmesi, böylece halkın istemediği bazı konuların, kanunlaşması istenilen teklifler arasına karıştırılarak kanunlaşması ve halkın oylama sırasında yanıltılması önlenmek istenmesidir (İlkiz, 2014).⁷⁷ Nitekim AKP'nin 2011 yılında çıkardığı torba yasa

⁷⁷ Fikret İlkiz, "Torba Kanun Roma'da Siyasi Rüşvettir", 24.02.2014, <http://bianet.org/bianet/siyaset/153708-torba-kanun-roma-da-siyasi-rusvettir>, (30.09.2014)

içerdiği madde sayısı bakımında Meclis'ten geçen en kapsamlı yasalardan biri olmuştur. Toplumun hemen her kesimini ilgilendiren önemli hükümler içeren ve 234 maddeden oluşan yasada, kamuoyunda vergi ve prim affı olarak da bilinen kamu alacaklarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin bölüm öne çıkmıştır. Ancak kamuoyuna yansıtılan hükümlerin yanı sıra yasaya eklenen ve çok duyulmayan bazı maddeler de yer almaktadır. Bunlarda biri de özelleştirme uygulamalarına yönelik açılan davalarda, ihaleyi kazanan yatırımcıya devrin ardından iptal kararı verilmesi sebebiyle oluşacak fiili imkânsızlık karşısında geri dönülemeyecek bir yapının ortaya çıkması halinde Bakanlar Kurulu'nu yetkili kılan bir madde de eklendi. Bu karar ile geçmişte satışı yapılan ancak mahkeme kararı ile işlemi durdurulan özelleştirmelerde Bakanlar Kurulu yetkiye sahip olmakta ve devam ettirebilmektedir.⁷⁸ Böylece özelleştirmeler önündeki engeller kaldırılmış olmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde torba yasada ekonomi alanında kamu yararına yapılmış bazı maddeler yer almakta olduğu bir gerçek olmakla birlikte, daha genel anlamda yararına olmayan hükümlerin de hayata geçirildiği görülebilmektedir.

AKP iktidarı dönemine genel olarak bakıldığında; yoksul sayısı ve oranının arttığı görülmektedir. Bunun nedeni neoliberalizm, muhafazakârlık ve İslam'ı kapsayan bir sosyal politika rejimi inşa etme planının kapitalist sınıfın çıkarını halkın çıkarından üstte tutmasından ve bunun neticesinde de zengin ile yoksul arasındaki uçurumun büyümesinden kaynaklanmaktadır (Yücesan Özdemir, 2014:137). AKP iktidarı ise icraatleri arasında iktidar döneminde yoksul sayısının azaltılmış olduğunu belirtmektedir⁷⁹. Dünyada yoksulluk sınırı olarak kabul edilen kişi başı günlük 4,3 dolar gelir seviyesinin altında bulunan nüfusun 2002 yılında yüzde 30,3 iken 2012 yılı itibarıyla yüzde 2,27 seviyesine düştüğünü belirtmektedir. Yoksul vatandaş sayısının da onda birine yani 20 milyondan 1,7 milyona gerilediğini, uyguladıkları sosyal destek projeleriyle bunu da sıfırlamayı hedeflediklerini iddia etmektedirler. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın yayımladığı sosyal yardım istatistikleri bültenine göre⁸⁰, 2012'de 23 milyon 668 bin 942 kişi yoksul ve muhtaç durumda sosyal yardım ve ödeme alarak en asgari düzeyde yaşamaya çalışmaktadır. Aile ve

⁷⁸ http://www.zaman.com.tr/ekonomi_mecliste-kabul-edilen-torba-yasa-neler-getiriyor_1093194.html, 28.04.2012.

⁷⁹ AKP Genel İcraat Kitabı, s.,141., 26.02.2014.

⁸⁰ http://www.radikal.com.tr/ekonomi/turkiye_halkinin_ucte_biri_yoksul-1136610, (11.10.2014).

Sosyal Politikalar Bakanlığı, sosyal yardım istatistik bülteni, sosyo-ekonomik düzeyin ve refahın artmadığını, her üç kişiden birinin yoksul ve muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır. AKP iktidarı yoksulluk sınırını tanımlarken dünyadaki ölçeği baz alarak bir yoksulluk tanımı yapmaktadır. Oysa yoksulluğun farklı tanımları bulunmaktadır. Uras (2012) bu konuda şöyle demektedir:⁸¹

Yoksulluğun farklı tanımları var. Daha önceki yıllarda TÜİK tarafından farklı tarihlere göre farklı yoksulluk göstergeleri de yayınlandı. 2010 yılında nüfusun yüzde 3.66'sının (yaklaşık 2.6 milyon kişinin) 'Kişi başı günlük harcamasının 4.3 doların altında olduğu' açıklandı. Dünya Bankası'nın başlattığı bir program çerçevesinde, günlük kişi başı harcaması 1 doların, 2.15 doların ve de 4.3 doların altında olan nüfusun toplam nüfusa oranı tespit ediliyor. Bizde günlük kişi başı harcaması 1 doların altında nüfus yok. Kişi başı günlük harcaması 2.15 doların altındaki nüfusun toplam nüfusa oranı binde 21 (yaklaşık 153 bin kişi) olarak belirlendi. Bu hesaplamalarda 'günlük harcama', 'bir mal veya hizmet satın almak için yapılan parasal harcama ve fedakârlıkların bütünü' olarak tanımlanıyor. Dolar hesabı ise resmi kur üzerinden değil de her ülkenin 'satın alma gücü paritesi' ile yapılıyor. Dünya Bankası'nın kişi başı günlük harcama için belirlediği kıstasa göre (2008 belirlemeleri ile) Avrupa ve Merkezi Asya'da nüfusun binde 5'i, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yüzde 2.7'si günde 1.25 dolarlık sınırın altında.

Türkiye'de 2014 yılı itibariyle bir çalışanın asgari ücreti 891,03 lira⁸², yoksulluk sınırı ise 3.770 liradır.⁸³ Buna karşın Çalışma Bakanı Faruk Çelik'in asgari ücretle geçinebilme konusunda kendisine sorulan bir soruya verdiği yanıt şöyledir:⁸⁴ “Geçinemez diye bir şey yok, tabi geçinirsiniz. Niye geçinemeyeceksiniz? Eğer ona mahkûmsanız 800 lirada büyük paradır. Geçinirsiniz. Netice itibariyle peynirin kilosunun fiyatı belli, ekmeğin fiyatı belli, yediğiniz zeytinin fiyatı bellidir. Bunu istismar etmemek gerekir.”

Bunların yanı sıra Yaşlı (2014:171), 17 Aralık sürecinin ardından iktidar bloğunda yaşanan devlet ve rejim krizi nedeniyle uluslararası finansal aktörlerin, Türkiye'yi öngörülemez ülkeler kategorisine dahil ettiklerini belirtmektedir. Vatandaşların kriz beklentisi ile dövize yönelmeleri de Türkiye'nin develüasyona girmesine yol açmıştır. Türk lirasının günden güne değer kaybetmesi de bir ekonomik kriz yaşanacağı ihtimalini canlı tutmaktadır. AKP, sıcak para girişini canlı

⁸¹ Detaylı bilgi için bkz., Güngör Uras, “100 kişinin 16'sı yoksul”, Milliyet, 20.09.2012.

⁸² <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/cgm.portal?page=asgari>

⁸³ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25518209/>

⁸⁴ Radikal, 06.03.2013.

tutarak ekonomide istikrar sağlamaktadır. Ancak bu durumun da ne kadar süre devam edebileceği belli değildir. Nitekim de Yılmaz Özdil de 2002 rakamlarıyla, 2015 rakamları kıyaslanıldığında AKP'nin Türkiye'yi ekonomik olarak büyütmediğini, borçlarını büyüttüğünü öne sürmektedir. Türkiye'nin üretmeyen, ekonomisi sıcak paraya dayalı bir ülke olmasından kaynaklanan belli bir dayanma gücü olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:⁸⁵

“Buna kabaca kriz döngüsü diyebiliriz. Türkiye'nin kriz döngüsü 7 sene! 1994'te Türkiye ekonomik krize girdi. Sonra tekrar bir borç yapılandırmasına gitti ve vaziyeti 7 sene idare etti. 2001'de Türkiye yine ekonomik krize girdi. Kemal Derviş'in programı ile vesaire ekonomi yeniden yapılandırıldı. Bu bizi 2008'e kadar götürdü. 2008'de tekrar ekonomik kriz patladı. Aradan 7 sene geçti. Şimdi 2015'teyiz. Deniz bitti. Devletin bütün tek taş pirlantalarının satılmasına rağmen, Türkiye saman ithal ediyor.”

Yine AKP iktidarında ekonomi politikasında önemli bir yeri de inşaat sektörü oluşturmuştur. Bu dönemde inşaat sektöründe bir canlanma yaşanmış ve bu da Türkiye ekonomisine sıcak para girişinde etki sağlamıştır. AKP iktidarı bu sektörü canlı tutmak adına çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bunlardan birisini de Mütakabiliyet yasası oluşturmaktadır. Yasa ile⁸⁶ yabancıların 2.5 hektar olan arsa alma hakkının 30 hektara çıkarılmış oldu. Böylece çok uluslu şirketler de Türkiye'de gayrimenkul sahibi olma hakkına kavuşmuş oldu. Neoliberal bir ekonomi politikası izleyen AKP iktidarı böylece taşınır taşınmazların ardından ülke topraklarını da satışa çıkarmış, yabancı sermayenin ülke sınırları içerisinde yerleşmesine imkân vermiştir.

4.4.4. Sosyo- Kültürel Yapı Üzerinde Değişimin Etkileri

AKP iktidarı döneminde sosyo-kültürel yapıda da bir değişimin gerçekleştiğini ve gerçekleşmeye devam ettiğini söylemek mümkündür. AKP'nin parti programına bakıldığında kültür ve sanat alanında partinin hedeflediği politikaların⁸⁷; milli değerlerin korunup geliştirilmesi ve bu bağlamda milli kültürdeki esas yapıyı, üslûbu koruyarak evrensel değerlerle milli kültür arasındaki

⁸⁵ “CHP'ye oynanan oyunu bozmasak AKP iktidarda kalmaya devam eder”, Sözcü, 01.03.2015.

⁸⁶ <http://t24.com.tr/haber/mutekabiliyet-yasasi-cikti-907-tasinmaz-yabancilarin-oldu,211579>

⁸⁷ <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum>

etkileşimi en üst noktaya çıkarmak, kültürel etkileşimi bir zenginlik olarak kabul etmek ve bu yüzden çağdaş kültür atmosferini oluşturan bu alanları çatışma konusu olmaktan çıkarıp, her iki unsurun zenginliklerinden birlikte yararlanmak olarak belirlendiği görülmektedir. Kültürün taşıyıcı unsurları olan dil, edebiyat, folklor, musiki, plastik sanatlar, etnografya, sinema, temsil sanatları vb. alanlardaki mevcut yapıyı, yaklaşım ve anlayışı eksik ve sağlıksız bulunduğu programda, bu alanlarda konuların uzmanları ve sivil toplum örgütlerinin de görüşlerinden yararlanılarak yeni ve doyurucu politikalar geliştirileceği ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra plastik sanatlar ve Türk-İslam sanatlarının gelişimine özel bir önem verileceği ve kültürel yozlaşma, müstehcenlik ve şiddet unsurlarının ön plana çıkarılmasının, kitabın hayatımızdan her gün biraz daha uzaklaşmasının, öncelikle mücadele edilecek konular olduğu belirtilmektedir.

Aymaz (2015:137-139) AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren Türkiye'nin etkin bir Müslüman atmosferi içinde yaşadığını, ülkenin tüm yapılarının, kurumları ve ilişkilerinin bu atmosfer içinde şekillendiğini belirtmektedir. Bu atmosfer aynı zamanda kendi tipini de yarattığını ve bu tipin de otoriteriyen kişilik olduğunu vurgulamaktadır. Bu otoriteriyen kişiliğin hayatın her alanında kendini gösterdiğini ve Türk toplumunun da kendine özgü bir toplumsal psikoloji ile AKP'nin otoritesini kabullendiğini, meşrulaştırdığını ve uyum sağladığını öne sürmektedir.

Erdoğan ise, toplumu oluşturan tüm bireylerin özel hayatlarına ve yaşam tarzlarına saygılı olduklarını her fırsatta dile getirmiştir. 2011 yılında AKP Genel Merkezi'ndeki Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısı'nda konuyla ilgili şunları söylemiştir:⁸⁸ *“AK Parti muhafazakâr demokrat bir partidir. Bizim için aile, mahremiyet, tarih ve tarihi şahsiyetler, manevi değerler son derece önemlidir. Biz köksüz bir millet, köksüz bir devlet değiliz. Biz medeniyet inşa etmiş ve medeniyet tasavvuru olan bir milletiz. Biz muhafazakâr olduğumuz kadar demokrat bir partiyiz. Herkesin yaşam tarzına saygılıyız. Kimsenin giyim kuşamına, yeme içmesine, ibadetine kısıtlama getirmeyen bir partiyiz. (...) Herkes istediği gibi giyiniyor. Herkes istediği gibi içiyor. İksirincaya tıksirincaya kadar içiyorlar”*. Koyuncu (2014:160), Erdoğan'ın bu söyleminde “biz” ve “demokratlık” kavramlarının altını

⁸⁸ “Başbakan: Herkes İsteddiğini İçiyor”, Hürriyet, 14.01.2011.

çizmektedir. Ona göre “demokratlık” ve “biz”in karşısına konumlandırılmış olan ve yaşam tarzına karışılmadığı belirtilen kesim ötekileştirilmektedir. Erdoğan’ın kimsenin yaşam tarzına müdahale edilmediğini belirttiği bu konuşmasında “*ıksırıncaya tıksırıncaya kadar içiyorlar*” söylemi aynı zamanda negatif bir içerik barındırmaktadır. Bu bağlamda yaşam tarzlarına müdahale edilmediği konusunda bir çelişki ortaya çıkmakta aynı zamanda arzulanan ve muhafazakâr bir yapıya sahip bir yaşam tarzının da varlığı da belirmektedir.

Nitekim Yaşlı (2014:54) AKP iktidarının toplumu İslami bir perspektif doğrultusunda biçimlendirme ve toplumsal yaşayışı da bu kuralların çerçevesinde şekillendirmeye çalıştığını belirtmektedir. Ancak İslam’ın siyasal, kamusal ve toplumsal alana yayılışı anayasal düzlemde gerçekleşmekten çok kolektif bilinçaltında varlığını sürdürme şeklinde gerçekleştirilmektedir. Gerek Erdoğan’ın gerekse AKP’li siyasi aktörlerin İslam temelli kamusal, toplumsal ve siyasal alana ilişkin söylemleri gündemi meşgul ederken, hukuk kurallarının Kur’an-ı Kerim referansı ile belirlenmesi noktası asla söz konusu olmamaktadır. Ancak İslam temelli bazı yasal düzenlemeler yapılmakta ise de, bunların gerekçesi farklı anlamlandırılmakta ve kamuoyuna da o şekilde açıklanmaktadır.

Bununla beraber Prof. Dr. Yılmaz Esmer’in “Türkiye Değerler Atlası 2012” adlı çalışması Türk toplumunun muhafazakârlaştığı gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre;⁸⁹ Türk toplumu, Avrupa’nın ve dünyanın en dindar toplumlarından biri ve dinin toplum yaşamındaki yeri en üst düzeylerde yer almaktadır. Dinin esas olarak bu dünyaya değil, ölümden sonraki dünyaya anlam kazandırdığını düşünenlerin oranı yüzde 76, dinin özünün kurallara uymak olduğunu düşünenlerin oranı yüzde 64, Avrupa’da, Tanrı’nın insanların yaşamındaki yerinin en yüksek olduğu toplum ise Türkiye olarak belirlenmiştir. Kendisini “dindar bir kişi” olarak tanımlayanların oranının ise son 22 yılda 10 puan kadar yükseldiği belirtilmektedir.

---

⁸⁹ “Türkiye Değerler Atlası Yayınlandı”, <http://www.bahcesehir.edu.tr/icerik/1725-turkiye-degerler-atlasi-2012-yayinlandi>

Toplumun muhafazakârlaşmasının yanı sıra AKP iktidarı döneminde sosyo-kültürel değişim kapsamında İslami burjuvazinin ortaya çıkışı da önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Yankaya (2014:16), bir yandan siyaset ve medyanın diğer yandan eğlence mekanları ve piyasaların bu yeni grubun yükselişine olanak sağladığını belirtmektedir. Siyasal aygıtının AKP olduğu bu toplumsal kesimin, İslamileşmiş bir tüketim ile kendini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Böylece sivil toplumun, edebiyatın, mimarinin, müziğin, ticaretin, dizilerin, modanın, medyanın, tatillerin İslami bir yorumunun var olduğu belirtilmektedir. Bunlara örnek olarak; tesettür defileleri, haremlik-selamlık beş yıldızlı tatil köyleri, pahalı kıyafetler, çantalar ve eşarplar kullanan tesettürlü kadınlar, mimari alanda gösterişli lüks villalar⁹⁰ gösterilebilmektedir. Ancak Yankaya'nın burada altını çizdiğini bir nokta bulunmaktadır. İslami burjuvazi'de İslami olanın Müslüman olandan farklı bir anlam kazanarak, aslında hem Cumhuriyete hem de Müslümanlığa meydan okuduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde İslami burjuvazi adı verilen toplumsal kesimin varlığı ve yaşam tarzı, sınıfsız bir toplum modelini inşa etmeyi hedefleyen ve laik bir düzeni savunan Cumhuriyet'e, aynı zamanda gösterişten uzak olmak, adalet ve eşitlik gibi değerleri vurgulayan İslam dinine de ters düşmektedir.

Koyuncu (2014:73), AKP'nin sık sık özel hayata söylemsel ve yasal müdahaleler gerçekleştirerek; milleti koruyup kollayan "devlet baba" figürü çizmeyi amaçladığını belirtmektedir. Özellikle aile ve kadın ile ilgili söylemlerinde bu durum açıkça görülebilmektedir. Bunun yanı sıra Yaşlı da (2014:131); AKP iktidarı döneminde milletin anayasal olarak tanımlanmış hukuki bir varlık değil, fiili olarak mevcut olduğunu belirtmektedir. Milleti oluşturanların Sünni ve Müslüman olma koşulunun Türklükten önce geldiğini, bunların da erkek cinsiyetine mensup olduğunda bir anlam kazandığını ifade etmektedir. Kadın ise; kendisine biçilen, namus, anne ve ev kadını rollerine uygun olarak hareket ettiği sürece millete dahil olabilmektedir. Erdoğan'ın sık sık annelik ve aile kavramlarını yüceltmesi ve bunu

---

⁹⁰ Vatan Gazetesi'nde yer alan İslami burjuvazinin mimarı Mimar Şafak Çak ile yapılan röportajda; İslami burjuvazinin evlerinin dekorasyonun büyük miktarlarda paralar harcadığı ve gösterişe çok meraklı oldukları yer almaktadır. Çak bu kesimi ve zevkini, "Bu kişiler özellikle çocuklarını çok iyi okullarda okutuyor. Çocuklarını genelde Dubai'de Amerikan Kolejleri'nde ve üniversitelerinde okuyor. Oradaki zevki buraya taşıyorlar. Evler; şatafatlı, abartılı, Arabik. Orada ileri teknoloji var, yenilikler var. Onları burada da istiyorlar" olarak açıklamaktadır. "İslami Burjuvanın Mimarı, Röportaj, Elif Ergü, Vatan Pazar, 12.04.2009.

dini temellere dayandırarak yapması bu söylemlerin etkisini toplum üzerinde daha da güçlendirmektedir. Nitekim Erdoğan'ın sivil toplum örgütlerinin kadın temsilcileriyle yaptığı bir toplantıda (2010);⁹¹ *“Ben zaten kadın erkek eşitliğine inanmıyorum. Onun için fırsat eşitliği demeyi tercih ediyorum. Kadınlar ve erkekler farklıdır, birbirinin mütemmimidir”*, Devlet Bakanı Mehmet Şimşek'in (2009)⁹²; *“İşsizlikteki artışın nedeni kriz dönemlerinde daha çok iş aranıyor. Özellikle kadınların işgücüne katılımı artıyor”* demesi, İstanbul'da 2015 yılının ilk bebeğini ziyarete giden Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu'nun⁹³ *“Annelik önemli, anneler dünyada anneler dışında bir başkasının sahip olamayacağı bir kariyere sahip oluyor. Onun üzerinde başka kariyeri asla merkeze almamalılar”* şeklindeki söylemi buna örnek olarak gösterilebilmektedir.

Bunun yanı sıra; Selçuklu'yu, Osmanlı'yı işaret eden, Sünni-ulus inşası ve Yeni Osmanlılık politikasına uygun olan günler seçilerek, şimdiye dek herhangi bir kutlama nesnesi değilken bugün anma ve kutlama günlerine dönüştürülmüştür. Birinci Cumhuriyet'e ait kızlı-erkekli, milli duyguları ve Türklük kimliğini ön plana çıkararak, milli bayramlar ve günlerin kutlamaları ise ikinci plana atılmaktadır (Yaşlı, 2014:137-138). Öyle ki gerçekleşen bir uygulama ile 2012 yılından itibaren resmi bayramlarda tören yapılmaması kararı alınmıştır.⁹⁴ Bu karara göre bayramlar yeniden düzenlenerek, devlet adına sadece 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda tören yapılmaya başlandı. Bununla birlikte 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın ev sahibi ise artık Cumhurbaşkanı. Resepsiyon Orduevi yerine Cumhurbaşkanlığı oldu. Ayrıca 23 Nisan resepsiyonu, ilkokul öğrencilerinin cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanların koltuğuna oturması uygulaması kaldırıldı. Bu durum toplumda gerginliklere sebep olurken, toplumu kutuplaşmalara da itmektedir. AKP iktidarı gerçekleştirdiği bu düzenlemenin nedenini 1940'lı yılların otoriter uygulamalarına benzemesi olarak açıklamakla birlikte, kamuoyunda milli bilincin oluşumuna ve sürdürülebilirliğine zarar verdiği nedeniyle pek çok tepkiye yol açtı. AKP iktidarı tarafından sosyo-kültürel alanda gerçekleştirilen bu düzenlemeler neticesinde ise toplumda kutuplaşmalar oluştu.

⁹¹ “Kadınla erkek eşit olamaz!”, Vatan, 20.07.2010.

⁹² “Şimşek'in 'artan işsizlik' yorumu kadınları kızdırdı”, Hürriyet, 20.03.2009.

⁹³ “Nur Topu Gibi Cinsiyetçi Sözler”, Cumhuriyet, 08.01.2015.

⁹⁴ “Bayramlarda Resmi Törene son”, Radikal, 05.05.2012.

Toplumda gerçekleşen bu kutuplaşmalar da kendini toplumsal eylemlerde göstermiştir. Öyle ki, AKP'nin iddia ettiği ve sanılanın aksine Cumhuriyet rejiminin geniş ve etkili bir kitle tabanı bulunmaktadır. Bu taban AKP'nin devleti ele geçirme ve rejimi değiştirme sürecine karşı koyarak o dönemde Cumhuriyet Mitinglerini düzenlemişlerdir. Milyonlarca insan bu mitinglere katılarak, Türkiye'nin tam bağımsızlığı yönünde sloganlar atarak, medyanın iddiasının tersine darbeciliğe karşı da bir tavır alan siyasi eylem oluşturmuşlardır (Yanardağ, 2013:53). Cumhuriyet Mitingleri'ni Göl (2007:20) AKP'nin gizli bir İslami amaç taşıdığını düşünen Kemalist laikler ile AKP Hükümeti arasındaki siyasi gerilimin bir yansıma olarak tanımlamaktadır. 14 Nisan 2007 tarihinde ilki düzenlenen Cumhuriyet mitingleri başta İstanbul, Ankara, İzmir olmak üzere Türkiye'nin birçok ilinde gerçekleşen mitinglerde Cumhurbaşkanlığı'na İslamcı bir siyasi aktörün aday olmasının protesto edilmiştir. Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Başkanı Prof. Dr. Ali Ercan, 14 Nisan 2007'de Ankara'da düzenlenen Cumhuriyet Mitingi'nde Anıtkabir Özel Defteri'ne şunları yazmıştır.

"Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, bugün 14 Nisan 2007. Aramızdan ayrılışının 24 bin 992'nci gününde huzurunuzda hüznün ve utançla geliyoruz. Ne yazık ki, kan ve irfanla kurulan ve Türk gençliğine emanet edilen Cumhuriyete tam anlamıyla sahip çıkılmadı. Küresel sömürü güçlerinin güdümündeki politikalarla borç batağına sürüklenen ülkemizde demokrasi, özgürlükler ve Cumhuriyet'in temel değerleri aşındırıldı, dilimiz yozlaştırıldı. İnanç sömürüsü korkunç boyutlara geldi. Ulusumuz yapay bölünmelere, iç çatışmalara sürüklendi ve her şeyden daha vahim olanı sana ve senin devrimlerine düşmanlıklarını alenen ifade edenler devleti yönetmeye talip olabiliyor. İşsizlik, yoksulluk, çaresizlik içindeki büyük halk kitleleri gerçekleri anlamasın diye her türlü dış destekle ekonomik ve teknolojik olanaklar kullanılarak kamuoyu korkunç bir baskı altında tutuluyor. İşte bu koşullar altında bugün ulus ve ülke bütünlüğü temelinde Cumhuriyetimizi korumak ve kollamak azim ve kararlılığımızı dosta düşmana gösterdik. Aziz hatıran önünde saygıyla, minnetle eğiliyoruz."

AKP iktidarı döneminde gerçekleşen diğer bir önemli toplumsal eylem de Gezi Parkı Eylemleri'dir.⁹⁵ 27 Mayıs 2013 tarihinde Taksim'de bulunan Gezi Parkı'na Topçu Kışlası'nın yapılması amacıyla iş makinelerinin girmesi ve 5 ağacı

⁹⁵ "Polis Gezi'de Müdahale Etti", Hürriyet, 27.05.2013, "Gezi Parkı'na Şafak Baskını", Hürriyet, 31.05.2013.

sökmeleri üzerine başlayan eylemler kısa sürede büyümüştür. Polisin eylemcilere karşı şiddet kullandığı Gezi Protestosu dünya basınında da yankılanmıştır.⁹⁶

Yaşlı'ya göre (2014:175), Gezi Parkı eylemlerinin altında iktidara karşı oluşan bireysel ve kolektif bir öfkenin yattığını, bununda birçok nedenden kaynaklandığını öne sürmektedir. Bunları; Taksim Meydanı'nın 1 Mayıs alanı olması için yaşanan tartışmalar, 4+4+4 protestoları, milli bayramlarla ilgili düzenlemelere karşı tepkiler, Hatay'daki savaş karşıtı gösteriler, Alevi mitingleri, ODTÜ direnişi, Silivri önünde yapılan eylemler, ÖSYM'nin sınav usulsüzlüklerine dair gerçekleşen eylemler, HES'lere, nükleer santrallere karşı yerel ölçekli mücadeleler, taşeronlaştırmalara karşı işçiler tarafından yapılan eylemler, kentsel dönüşüm karşıtı eylemler, siyasi davalara, gazetecilerin ve öğrencilerin tutukluluk hallerine karşı gerçekleştirilen eylemler olarak göstermektedir. Bunun yanı sıra kişisel mahremiyete doğrudan müdahale olarak algılanan “en az üç çocuk” tartışması, içki satışı ile ilgili yapılan yasal düzenleme ve Erdoğan'ın bu yasal düzenlemeyi “iki ayyaşın yaptığı yasa oluyor da, Kuran'ın emri neden yasa olması” şeklindeki açıklaması ile savunmuş olmasının da bu öfkeye neden olduğunu öne sürmektedir.

Erdoğan ise eylemlerle ilgili olarak; yaşanan olayların çevre hassasiyeti ile ilgili olmadığını, doğrudan ülke ekonomisinin hedef alındığını öne sürerek; “*Taksim Gezi Parkı'ndaki eylemler masum demokratik eylemler olarak gösterilirken, durum hiç de öyle değil. Türkiye'ye, Türkiye ekonomisine, Türkiye'nin uluslararası gücüne ve demokrasimize yönelik eylemler... Türkiye'nin birçok ilinde şiddete dönüşen eylemler hep Taksim Gezi Parkı'nın arkasına sığınmıştır. Buraya gelenlerin yüzde 95'i şu olaylardan önce Gezi Parkı nerededir diye sorsanız adresini bilmezdi*” demiştir.⁹⁷

AKP iktidarı döneminde sosyo-kültürel yapıdaki değişimin önemli bir basamağını da iktidar tarafından yoksul insanlara yönelik olarak yapılan çeşitli yardımlar oluşturmaktadır. Bu yardımlar ile AKP iktidarı yoksul ve ihtiyaç sahibi halk ile arasında bir ihtiyaç düzeni kurarak, bağımlılık yaratmakta, mevcut koşulları

⁹⁶ “”Gezi'ye Müdahale Dünyada Flaş Haber”, Radikal, 16.06.2013.

⁹⁷ “Erdoğan: Gezi Parkı Gösterileri Kılıf”, 11.06.2013.

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/06/130611_erdogan_gezi_konusmasi

iyileştirmek yerine, sürdürülebilir olmasına devam etmektedir. Yaşlı'ya göre (2012:73), AKP liberal muhafazakar ittifakın iktidar partisi olarak, neo-liberal hegemonyanın derinleştirilmesi görevini yürütmektedir. Mevcut düzen; kamusal varlıkların özelleştirildiği, sosyal devletin tüm kazanımlarının tasfiye edildiği ve bir sadaka devletinin inşa edildiği bir dönemdir. Bu amaçla 15 Mayıs 2015 yılından itibaren yeni doğan her çocuk için devlet tarafından ailelere yardım parası ödenmesi uygulaması başlamıştır.⁹⁸ Türkiye'nin genç nüfus yapısının korunması, doğurganlık hızının artırılmasının amaçlandığı öne sürülen proje doğum yapan tüm annelere şartsız olarak ilk çocuk için 3 yüz lira, iki çocuk için 4 yüz ve üç çocuk için ise 6 yüz lira verilmektedir. Nitekim Recep Tayyip Erdoğan daha önce toplumdaki genç nüfusu korumak için üç çocuk yapmanın gerekliliğinden söz etmiş⁹⁹, hatta öyle ki yine Erdoğan'ın "*Kürtaj cinayettir*" açıklamasının ardından başlayan kürtaj tartışmaları uzun süre ülke gündemini oluşturmuştur.¹⁰⁰ Bu bağlamda değerlendirildiğinde; Türkiye'nin sosyo-ekonomik durumu göz ardı edilerek, mevcut ve yetersiz koşullar iyileştirilmeye çalışılmadan toplumda doğurganlığın artırılmasının amaçlanması ancak bunun da yine bir ihtiyaç düzeni içinde gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Özdağ (2011:148-149), AKP'nin kendine özgü olarak oluşturduğu bu yardım ekonomisi modelinin demokrasi açısından da tartışmalı bir durum olduğunu belirtmektedir. Çünkü demokratik sistemlerde iktidar halkın refah seviyesini yeni istihdamlarla arttırmayı amaçlamaktadır. Eğer istihdam içinde yer alamayanlar varsa bunlar için de sosyal devlet anlayışı kapsamında çeşitli çözümler üretilmektedir. Demokratik olmayan sistemlere bakıldığında ise istihdam alanlarından çok sosyal yardım mekanizmalarının işlevsellik kazandığı görülmektedir. Öyle ki, bu yardımlar AKP iktidarı döneminde ciddi oranda artış göstermiştir. Bu da AKP'nin seçmen tabanını genişletmektedir. AKP bu şekilde kendine bağımlı sınıflar yaratarak, sürdürülebilir bir yoksulluk ortamı yaratmaktadır. Sosyal devlet olmaktansa hayırsever devlet olmayı görev edinmiştir. AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından günümüze de yoksulluk oranının gittikçe arttığı, AKP'nin de bu duruma bir çözüm bulmak yerine, sadaka demokrasisi kavramıyla hareket ederek, yoksul insanlara

⁹⁸ "Doğum yardımı kimler alabilir? İşte başvuru için yapılması gerekenler", Milliyet, 21.06.2015.

⁹⁹ "Erdoğan: En az üç çocuk doğurun", Hürriyet, 07.03.2008.

¹⁰⁰ "Yasa yok ama kürtaj yasak", Milliyet, 18.02.2014.

maddi olarak çeşitli yardımlar yaparak hem oy için rant elde etmeyi hem de bu kesimi bir oy deposu olarak ileriki süreçlerde kullanabilmenin sosyal ve ekonomik olarak da hesabını gütmeyi tercih etmektedir.

Aymaz'a göre (2015:140) bu sosyal politika çizgisi sosyal dayanışma kavramının ön plana çıkarılarak vatandaşlık kavramının geri plana itilmesi ile mümkün olmaktadır. Sosyal dayanışma kavramı İslami renklere bürünerek hak temelli yaklaşımlarla hayırseverlik vurgusu arasındaki gerilimin giderek belirginleştiği bir alan oluşturmuştur. Gönüllülüğe büyük önem verildiğinden hayırseverlik ve zaman zaman da din temelli davranışlar ve kurumlar bu noktada büyük bir önem kazanmaktadır. AKP de hayırseverlik vurgusu ile kendi seçmen tabanına erzak, kumanya, beyaz eşya, kömür, çeşitli sosyal yardımlarda bulunmakta, ihtiyaçlar üzerinden bir politik tutum ve davranış oluşturma stratejisi izlemektedir. Böylece iktidarın halkı koruyup kolladığı, ona yardım ederek onu yalnız bırakmadığı izlenimi yaratılmaya çalışılmaktadır.

Bursalı (2011:126) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Ocak 2011 açıklamasının verilerine göre özellikle AKP'nin oy deposu olarak gördüğü kırsal kesimde yoksulluk oranının bir yıl içinde yüzde 4,07 arttığı görüldüğünü belirtmektedir. Yoksulluk oranında son 25 yıl içinde birçok iktidar değişmiş olmasına rağmen herhangi bir iyileşme olmamasını hükümetlerin bu konuyu dert edinmemelerine bağlamaktadır. AKP iktidarı döneminde yapılan bu yardımlara bakıldığında; 2003 Mayıs ayından 2008 yılına kadar olan süreçte her iki vatandaşın en az birinin (toplam 42 milyon 663 bin kişi) yiyecek, giyecek, yakacak, barınma, afet, eğitim, sağlık, özürllülere yardım, proje destek, geçim temini, periyodik ve bir defaya mahsus yardımlar¹⁰¹ olmak üzere çeşitli yardımlar aldığı belirtilmektedir.

4.4.5. Eğitim Alanı Üzerinde Değişimin Etkileri

Eğitim politikası siyasal sistemlerde stratejik öneme sahiptirler ve ülkelerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyiyle orantılı olarak gelişme göstermektedirler. Eğitim-öğretim sistemi devletlerin siyasal ihtiyaçlarına göre belirlenmekle birlikte, o ülkede

¹⁰¹ "AKP Halkın Yarıdan Fazlasına Yardım Dağıttı", Milliyet, 23 Kasım 2008.

siyasal düzenin şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadırlar. Yani bir ülkenin ekonomik yapısı, siyasal sistemi ve eğitim-öğretim niteliği arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür (Peköz, 2009:257). Bu bağlamda iktidara gelen her siyasi güç eğitim sistemini de kendi isteği ve ideolojisi doğrultusunda ekonomik sisteme de eş zamanlı uygulanan politikalarla şekillendirmeye çalışmaktadır.

AKP yayınladığı parti programında¹⁰² Türkiye'nin eğitim alanında ciddi bir karmaşa yaşamakta ve buna bağlı olarak eğitim kalitesinin olması gerekenin çok altında olduğunu belirtmektedir. Programda; eğitim sisteminin ideolojik kavgaların arenası haline getirildiğini öne süren AKP, eğitimin, araştırma ve istihdam planları olmaksızın yapıldığını ve bu nedenle yüksek öğretim kurumları dahil, eğitim-öğretim kurumlarının çoğunun gerçekçi bir anlayıştan uzak, diplomalı işsizler yetiştirdiğine yer vermektedir. Bu bağlamda eğitim sisteminde iyileştirmeler yapmayı kendine görev edindiğini belirten AKP iktidarı; devletin değişiminin sağlanabilmesi için eğitim alanında da; ortaöğretim ve üniversite giriş sınavlarında sayısız kere yapılan değişiklikler, müfredat değişiklikleri, dershanelerle ilgili yeni düzenlemeler, okula başlama yaşının düşürülmesi, sekiz yıllık kesintisiz eğitimin kaldırılması ve buna bağlı olarak İmam Hatip okullarının geri dönmesi vb gibi pek çok uygulamaya imza atmış oldu.

İnal'a göre (2010:689-692), AKP'nin idealindeki eğitim sistemi genelde neoliberalizm, özelde ise muhafazakârlık temeline sahiptir. AKP'ye göre para (sermaye) ve din (kimlik) hedeflediği eğitim sisteminin oluşumunda simgesel göstergelerdir. AKP küreselleşme sürecine ayak uydurarak dünyada önemli bir aktör olma amacıyla, eğitimi neoliberal iktisadi bir dil üzerinden yeniden kurmaya çalışmaktadır. Öyle ki, eğitimi piyasa ilişkilerine açmak için pek çok uygulama gerçekleştirmektedir. Yoksul öğrencilere burs verilerek özel okullarda okumalarının sağlanması, ders kitaplarının bedava dağıtılması, özel eğitim kurumlarının özendirilmesi ve çocuğunu özel okullara gönderen ailelere maddi destek sağlanması, mesleki teknik eğitim okulları için özel sektörle işbirliği haline gidilmeye çalışılması bu uygulamalara örnek olarak verilebilir. Bu bağlamda AKP iktidarı eğitimde reform adı altında neoliberalizm ve din bileşiminden oluşan birbirini besleyen bir

¹⁰² <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> (11.10.2014).

eğitim sistemi kurmak istemektedir. Eğitimle ilgili sayılan bu örneklere de bakıldığında piyasa anlayışını temel aldıklarını göstermektedir.

AKP'nin Türkiye'de eğitim sorunları denildiğinde ise türban, Kuran kursları, İmam Hatipler ve YÜK gibi sorunları algıladığı görülmektedir. AKP eğitimi laik eğitim sisteminden çıkararak dini bir nitelik kazandırmak istemektedir. Bu sorunları da demokrasi ve özgürlük sorunu olarak lanse etmektedir (Gülen, 2010:217). 2008 yılında üniversitelerde türban yasağının kaldırılması o dönem gündemi uzun süre meşgul etmiş, yasağın kaldırılmasına karşı kamuoyunda önemli tepkiler ve eylemler gerçekleşmiştir. Nihayetinde AKP ve MHP'nin mutabakatı ile eğitim hakkı eşitliğine engel olarak görülen ve özellikle toplumsal cinsiyet eşitimsizliklerini arttırdığı belirtilen türban yasağı kaldırılmıştır. CHP ise türban yasağının kaldırılmasını laikliğe karşı bir darbe olarak nitelendirerek bunun bir rejim sorununa yol açacağını belirtmiştir.¹⁰³

Nitekim Erdoğan; dindar bir nesil yetiştirmek istediklerini belirterek; *“biz muhafazakâr ve demokrat, milletin, vatanının değerlerine, ilkelerine, tarihten gelen ilkelerine sahip çıkan bir nesil yetiştireceğiz. Bunun için çalışıyoruz”* demiştir.¹⁰⁴ Bu bağlamda AKP iktidarının devlet baba rolü ile kendi ideolojisi doğrultusunda eğitim alanına da müdahale etmeyi amaçladığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda da öncelikle ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasını başlatmıştır.¹⁰⁵ Yasa ile ilkokul 1. 2. ve 3. sınıflara Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi konulması nerisi kabul edilmiştir.

Yine aynı şekilde eğitim alanında en önemli müdahalelerden birini de uzun süre gündemi meşgul eden “kızlı-erkekli” tartışması oluşturmuştur. Yurtlarda kız öğrenciler ve erkek öğrencilerin ayrıştırılması gerektiğini ve bunun için çalışmalar yapıldığını belirten Erdoğan; AKP'nin kimsenin yaşam tarzına müdahale etmediğinin de altını çizerek *“Yüzde 70 oranında bu gerçekleştirildi. Biz sorumluluk makamında muhafazakâr demokrat bir parti olarak herkesin çocuğu bize emanettir. Biz kızların erkeklerin devletin yurtlarında karışık kalmasına müsaade etmedik etmiyoruz. (...)Buralarda nelerin olduğu belli değil. Karma karışık. Her tür şeyler*

¹⁰³ “Tartışmasız Arap lkesi oluyoruz”, Hürriyet, 12.02.2008.

¹⁰⁴ “Dindar Bir Gençlik Yetiştirmek İstiyoruz”, Hürriyet, 01.02.2012.

¹⁰⁵ “Anaokulu ve ilkokula zorunlu din dersi onaylandı”, Cumhuriyet, 03.12.2014.

*olabiliyor. Ondan sonra anneler babalar feryat ediyor, 'devlet nerede' diye. Devletin burada olduğunu anlatmak için bu adımlar atılmaktadır. Bir muhafazakâr demokrat iktidar olarak, bizler müdahil olmak durumundayız. Bu yaşam tarzına müdahale değildir. Kimse bunu bu şekilde yorumlamasın” demiştir.*¹⁰⁶ Bu bağlamda eğitim alanında devlet baba rolüyle özel hayata dair gerçekleştirilmesi hedeflenen bu müdahaleleri, eğitim sistemi üzerinde gerçekleştirilmesi planlanan bir değişim olarak okumak doğru olabilmektedir. Çünkü sadece bu değişimde yasal olarak eğitim sistemindeki değişiklikler değil, çocukların ve gençlerin muhafazakâr bir yaşam tarzına sahip olmaları için de toplumsal düzeyde de değişiklikler gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Bölügiray da (2004:136), İslamcı kesimin 1950’den bu yana en önemli hedefinin eğitim kurumlarını kendi ideolojilerine göre şekillendirmek olduğunu belirtmektedir. Eğitime bu kadar önem vermelerinin sebebi ise gençliği ele geçirmek istemeleridir. Çünkü gençliği ele geçiren ülkeyi de ele geçirmiş olmaktadır. Bunun yolu ise eğitimden geçmektedir. Bu noktada İmam Hatip liseleri de İslamcı hareketin iktidarı ele geçirme stratejisi bakımından eğitim sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu maksatla İmam Hatip liselerinin önünü açmak amacı ile gerçekleştirildiği öne sürülen, asıl amacın ise meslek lisesi mezunlarına yönelik katsayı eşitsizliğinin giderilerek, mesleki eğitimin önemi arttırmak olduğu belirtilen 4+4+4 formülü olarak adlandırılan eğitim sistemi 2012 yılında kabul edilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır.¹⁰⁷ Böylece sekiz yıllık kesintisiz eğitim yerini on iki yıllık kesintili eğitime bırakmış olmaktadır. AKP iktidarı sekiz yıllık kesintisiz eğitimin verimli olmadığını ve 28 Şubat askeri müdahalesinin izlerini taşıdığından anti demokratik bir eğitim sistemi olduğunu öne sürmekte ve yeni eğitim sisteminin bu alanda demokratik bir reform olduğunun altını çizmektedir.¹⁰⁸

Peköz (2009:260) İslamcılarının eğitim alanında önemli bir güç oluşturmalarında devletin komünizme karşı dini kullanma politikasının etkili olduğunu belirtmektedir. Sol ve sosyalist hareketin gençlik üzerindeki etkisini kırmak için İmam Hatip liseleri ön plana çıkarılarak sayıları arttırılmıştır. Böylece İmam

¹⁰⁶ “Evlerde Kızlı Erkekli Kalmaya İzin Yok”, Milliyet, 05.11.2013.

¹⁰⁷ “4+4+4 Kavga Dövüş Geçti”, Hürriyet, 12.03.2012.

¹⁰⁸ “Tankla topla geleni düzeltiyoruz”, Hürriyet, 06.03.2012.

Hatip liseleri sadece imam yetiştiren kurumlar olmaktan çıkmışlardır. İmam-Hatip liselerinin standart lise programına dini dersler ekleyen devlet okulları olmuşlardır. Bu okullarda velilere çocuklarının üniversiteyi kazanabilecekleri belirtilirken, dini anlamda da verimli bir eğitim alabilecekleri garanti edilmektedir. Sonrasında ise taşradaki itibarlı kişiler en iyi öğrencileri stratejik kurumlara girmeye teşvik etmektedirler (Mardin, 2011:224). Nihayetinde de İmam Hatip okulları mezunlarının büyük çoğunluğu imam ya da din görevlisi olmayıp, çok daha farklı sektörlerde, alanlarda çalışmaya başlamaktadırlar.

İmam Hatip okullarından mezun olan kişilerin din ile ilgili bir alanda görev yapmayacak olmasına karşın bu okulların tercih edilme sebebinin Bulut (1998:51); hızla gelişen modernleşme sürecini mecburi olarak kabul etmek durumunda kalan İslamcı kesimin, hem modernitenin getirdiği yozlaştırıcı etkisinden eğitim yoluyla korunmak hem de Müslüman dinci kadrolar yetiştirmek olduğunu belirlemektedir. Böylece hem modern eğitim hem de dini eğitim alan ve bu ikisinin kıyaslamasını yapabilecek kişiler yetiştirilmesini sağlamış olmaktadır.

İmam Hatip okullarının başlangıcına bakıldığında ise; 1949 yılında CHP iktidarı tarafından yapıldığı görülmektedir. O dönem CHP toplumdaki sağ muhafazakâr yönelimin isteklerine cevap vermek ve iktidarda kalabilmek adına olumlu bir adım atmak için İmam Hatip okullarını ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni açmıştır. 1950'den itibaren ise Menderes'in temellerini atmasıyla ile yaygınlaşmaya başlamıştır (Yavuz, 2005:173-175). Türkiye'de iktidara gelen her partinin döneminde İmam Hatip okullarının sayısında bir artış yaşanmıştır. En çok artış işte 329 ile Süleyman Demirel'in Başbakanlığında yaşanmıştır. İslami çevreler, tarikatlar bu kurumlara destek vermişler, hem liselerde ve üniversitelerde siyasallaşma sürecini etkileme ve yönlendirme hem de devlete bağlı kadroların yetiştirilmesi için bu okullar da diğer liseler statüsüne getirilmesini desteklemişlerdir (Peköz, 2001:134,117).

AKP tüm lise ve dengi ve okullara üniversiteye giriş sınavında eşit muamele hakkı tanınması neticesinde gerekli yasal düzenlemeler gerçekleştirilerek İmam Hatip Lisesi mezunlarına üniversite yolunu açmak istemiştir. Bu girişimin önemi, imam

hatip liseleri mezunlarına üniversiteye girişte diğer öğrencilerle eşit şartları tanımaktı. 2004 Mayıs ayında Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik, meslek liselerine de bu hakkın tanınması ile ilgili kanun taslağını hazırladı. Genelkurmay'ın da dahil olduğu laik kurumlar ve CHP bu tasarıya itiraz etmesine karşın mecliste çoğunluğu elinde bulunduran AKP, tasarımı kabul etti. Ancak dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, tasarımı Meclis'e geri gönderdi (Hale, 2010: 111). Erdoğan bu yıl kat sayılarla ilgili bir konuşmasında şöyle demektedir:¹⁰⁹ *“İmam Hatip liselerine uygulanan katsayıda haksızlık var. Oğlum ve kızım Boğaziçi'ni kazanmayı hak etmişti, ancak katsayıdan dolayı puanlar düştü, kazanamadılar. Verdiğimiz sözü tutacağız.”*

AKP'nin verdiği söz kendi kitesine katsayı farklarının kaldırılması yönündeydi. İlk girişimin başarısızlıkla sonuçlanmış olması, AKP'yi yıldırmadı. Nihayetinde 2009 yılına gelindiğinde ise üniversite giriş sınavlarında kat sayı farkı uygulaması meslek liseleri için kaldırılması yönünde karar alındı. İmam Hatip liseleri de meslek liseleri kategorisinde yer aldığından bu yasal düzenlemeden onlar da faydalanmış oldular. YÖK Genel Kurulu'nun uygulaması 2010 yılında hayata geçirildi.¹¹⁰ Erdoğan daha sonrasında ise 2013 yılında Trabzon'da bu konuyu tekrar gündeme getirerek şöyle demiştir:¹¹¹ *Benim kendi çocuklarım bu ülkede katsayı engeline katıldı. Başörtü engeline takıldı. Öz yurdunda, öz vatanında parya muamelesi gördü. Ama şimdi onlar artık geride kaldı. Benim kızım imam hatip okuyamayla karşı karşıya kaldı. Ey gidi günler. Ben kızımı Araklı'ya gönderdim, kimseye duyurmadan burada okuttum. İlk defa açıklıyorum... Burayı bitirdikten sonra da yurt dışına gönderdim, gitti Amerika'da okudu. Ondan sonra İngiltere'de masterını yaptı. Bak demek ki başörtülü de okuyabiliyormuş”. Böylece Erdoğan'ın ve AKP iktidarının eşitsizlik ve adaletsizlik olarak değerlendirdiği katsayı uygulaması kaldırılmış ve İmam Hatip liseleri için öncelikli olarak üniversite yolu açılmıştı. İmam Hatip okulları için bir sonraki adımı ise ilköğretimde yapılacak değişiklikler oluşturmaktaydı.*

---

¹⁰⁹ Milliyet, 12.05.2004

¹¹⁰ “YÖK, katsayı uygulamasını kaldırdı”, 21.07.2009. <http://www.ntvmsnbc.com/id/24984762/>

¹¹¹ “Sümeyye ile ilgili gerçeği ilk kez açıkladı”, 24.11.2013, Sözcü. <http://sozcu.com.tr/2013/gunun-icinden/erdogan-kizi-sumeyye-ile-ilgili-gercegi-ilk-kez-acikladi-412744/>

İmam Hatip okullarının açılması konusu, toplumdaki muhafazakâr kesimin isteği doğrultusunda gündemde kalmış, sağ partiler tarafından da bir oy sermayesi olarak görülmüştür. İmam Hatip okulları devletin ve toplumun İslamileşmesinde etkili olmuşlardır. Öyle ki; İmam Hatip öğrencileri üzerine bir araştırma gerçekleştiren ODTÜ öğretim üyelerinden Bahattin Akşit, mevcut eğitimin öğrencilerin dinsel ve Kemalist laikliğe muhalif duygularını arttırdığını belirtmiştir (Yavuz, 2005:175). Nihayetinde de, laiklik ilkesinin zarar göreceği endişesi ile gerek bazı siyasi iktidarlar gerekse ordu İmam Hatip okullarına karşı eleştirel ve bazen de yasaklayıcı bir tutum takınmak durumunda kalmışlardır.

Öyle ki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin türbanla ilgili o yıllarda (2005) vermiş olduğu karara karşı olarak Erdoğan ¹¹² şöyle demektedir:

“AİHM'nin verdiği bu karara ben yargı kararı olarak uyarım, ama haklar, özgürlükler noktasında doğru bakmam. Niye? Çünkü nasıl olur da bir insan başını örtüyor diye eğitim, din ve vicdan özgürlüğü ortadan kalkar? 'İnanç hiçbir zaman yasanın önüne geçemez' diyor. Benim bu kızımın böyle bir iddiası yok ki... İnanıcı böyle olduğu için başını örtüyor, o halde saygı duymak lazım. Mahkemenin de bu konuda söz söyleme hakkı yoktur. Söz söyleme hakkı din ulemasındır. Açarsın o dinin mensubuna, Musevi ise o dinin mensubuna, Hıristiyansa o dinin mensubuna sorarsın, bunun dinde gerçekten emredici bir hükmü var mı? Varsa saygı duymak zorundasınız. Yoksa ayrı bir konudur, o zaman siyasi, ideolojik olur. O farklı bir olay. Dinde bunun yeri varsa saygı duymak zorundasınız. Ben diyorum ki dinde bunun yeri var. Biraz bu alanda mürekkep yaladık. Bu alanda hiç alakası olmayanların, İslam dininin aydınlarına sormadan böyle bir kararı farklı bir yere çekmek suretiyle vermek yanlıştır diye düşünüyorum.”

AKP'nin eğitim alanında uygulamaya koymak istediği diğer bir değişiklik ise dershanelerin kapatılması konusudur. Erdoğan dershanelerin bir okula dönüştürülmesi yönünde çalışmalar yaptıklarını belirttiği bir konuşmasında şöyle demektedir¹¹³:

Dershaneler konusunu bir dönüşüm projesi olarak istedim. Bakanlarıma dönüşümü eğitimde de bitirmemiz gerektiğini söyledim. Taslaklar sunulmadan manşetler atıldı. Bu dershaneleri okula dönüştürüp, apartman katlarındaki merdiven altındaki dershaneleri kapatacağız. Biz bu öğretmenlere kendi kadrolarımızda iş vereceğiz. Dershaneleri okula dönüştürme çalışmasından geri dönmemiz diye bir şey

¹¹² “Erdoğan: Türban için söyleme hakkı din ulemasındır” , Milliyet, 15 Kasım 2005.

¹¹³ Hürriyet, 21.11.2013. <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/25170010.asp>

burada asla söz konusu değil. Gelineen noktada derslane anlayışının, düşüncesinin yürümesi mümkün değil. (...)izim bu konudaki attığımız adım bugünün adımı değil. Dolayısıyla biz bir dönüşümü gerçekleştireceğiz, bunun kararını vermişiz. Burada muhataplarımız durumundaki kardeşlerimiz bizim karşımıza gelecek olurlarsa ancak bu çerçevede gelebilirler. Bu Meclis'e gelecek ve Meclis'ten biz bu yasayı geçireceğiz. Sonra da ülkemizde uygulama zeminini bulacağız. Niye acaba okula yanaşılmıyor da, illa da derslane deniliyor. Bunun nedeni şu: Öğrenci 6 veya 9 aylığına oraya gidiyor. Fen ve sosyal bilimler ile Anadolu Lisesi öğrencilerinin yüzde 90'ı dershaneye gidiyor. Meslek liselerindeki bu oran ise yüzde 18. Bu fen ve Anadolu liselerindeki öğrencileri alıyorsunuz ve ona test tekniklerini öğretiyorsunuz. Eğitimini devlet okullarında almış öğrenciye biraz eğitim verip bir okulu kazandığında hemen sırtına tişörtü giydiriyorsun. Fakir çocuklar niçin bu kurslara gidemiyor. Buradan yararlananlar büyükşehirlerdeki zengin ailelerin çocuklarıdır. Vakıfsanız ücretsiz eğitim verin deyince de rahatsız oluyorlar. Şimdi ise biz devlete verebiliriz diyorlar. O zaman kurun okulları biz sizden hizmet alımı yapalım.”

Erdoğan dersanelerde gerçekleştirmek istedikleri dönüşümün gerekçesini bu şekilde açıklamaktaydı. Ancak kamuoyunda bunun nedeninin aslında bir süre önce başlayan AKP-Cemaat savaşının bir parçası olduğu iddiaları yer almaktaydı. Cüneyt Özdemir¹¹⁴, Cemaat'ın eğitim konusunda dünyada bir başarıya sahip olduğunu ve bu başarıyı da dersanelere borçlu olduğunu belirtmektedir. İktidar ortakları AKP ve Cemaat arasındaki güç paylaşımında yaşanan problemler 7 Şubat'ta yaşanan MİT krizi ile tam bir kırılma yaşanmasına yol açtı. MİT Müsteşarı'nın ifadeye çağırılması AKP'nin Cemaat'i bir tehdit olarak algılamaya başlamasına yol açtı. AKP de Cemaat'in hamlelerine karşılık olarak dersaneleri kapatma kararını açıkladı. Düzenlemeye göre de dersaneler 1 Eylül 2015 tarihinde kapanacak.¹¹⁵

AKP iktidarı üniversitelerde de genel eğitim politikasına yönelik uygulamalar yapmaktadır. Özdağ (2011:157) AKP'nin hegemonik parti projesi kapsamında değiştirmeye çalıştığı üniversiteleri aynı zamanda kendisine bağlamak istediğini, bu amaçla da daha önceleri karşı olduğunu belirttiği YÖK'ü öncelikle kendisine bağlayarak, üniversiteler üzerindeki etkinliğini arttırmayı hedeflediğini belirtmektedir. Öğretim üyelerini tutuklamak ve gözaltına almak, baskı kurup yıldırıma çalışmak, yeni üniversitelerin yönetimlerini kendi görüşlerine uygun yöneticilere bırakmak, üniversitelerin özerk yapılarına müdahale etmek gibi uygulamaları hayata geçirmektedir.

¹¹⁴ “Dersaneler Meydan Savaşının Perde Arkası”, Radikal, 17.11.2013.

¹¹⁵ “Yasa geçti: 1 Eylül 2015'te dersaneler kapanıyor”, Radikal, 01.03.2014.

Üniversitelerde eğitimin metalaştırılması, ticarileştirilmesi ve çalışanların performans kriterlerine uyarlanması gibi değişiklikler yapılmaktadır. Bu şekilde üniversiteler bir eğitim kurumundan öte ticari işletmeler olarak görülmekte, özel sektör ile işbirliği halinde piyasaya açılmasını teşvik etmektedir. Ayrıca YÖK ile ilgili olarak da otoriter ve verimsiz olduğu iddiasıyla kendi görüşü çerçevesinde çeşitli yasal düzenlemeler yapmaktadır. (Günlü, 2010:738). AKP parti programında¹¹⁶ yükseköğretimde gerçekleştirdiği düzenlemelerle nicelik açısından büyük bir ilerleme kaydettiğini ancak nitelik bakımından aynı başarıyı gösteremediğini öne sürdüğü yüksek öğretimde köklü bir reforma yapmak gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda da YÖK'ün, üniversiteler arasında koordinasyon sağlayan, standart belirleyici bir yapıya kavuşturulacak, üniversiteler idari ve akademik özerkliğe sahip, öğretim elemanları ve öğrenciler üzerinde baskı, dayatma ve antidemokratik uygulamaların bulunmadığı, bilimsel bilginin üretildiği, araştırma ve öğretim faaliyetlerinin esas olduğu kurumlar haline getirileceğini ifade etmektedir. YÖK ve yüksek öğretim ile ilgili AKP programındaşunları belirtmektedir.

4.4.6. Din Alanı Üzerinde Değişimin Etkileri

AKP'nin politikalarının temelini oluşturduğunu belirttiği, Kalkınma ve Demokratikleşme programında din ile ilgili şu ifade yer almaktadır.¹¹⁷ *Partimiz, dini insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı görür... Her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını, ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir*". Bu bağlamda değerlendirildiğinde AKP, dinin toplumdaki en önemli kurumlardan biri olduğunu belirtirken, laiklik ilkesinin de her türlü dinin özgürlük alanının varlığı için vazgeçilmez olduğunun altını çizmektedir.

¹¹⁶ <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> (11.10.2014).

¹¹⁷ AKP Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, Temel Hak ve Özgürlükler Bölümü, s.14.

Yaşlı (2014:53), AKP iktidarı döneminde oluşturulmaya çalışılan yeni rejimin temel paradigmasının İslam olduğunu belirtmektedir. Toplumsal-siyasal yaşamın merkezine İslami değerlerin oturtulmak istendiği bu rejimin, birinci Cumhuriyet'ten farkları olduğunu ifade etmektedir. Birinci Cumhuriyet'te dinin gerekliliği kabul edilen din kontrol altında tutulması ve özel alanda yaşaması gereken bir olgu olarak kabul edilmekte ve kimliğin merkezi konumunda yer almamakta, onu oluşturan unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yeni rejimde ise kimliğin merkezi temelinde İslam hatta İslam'ın Sünni yorumunun bulunduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; Erdoğan'ın ve AKP'nin siyasi aktörlerinin Türklükten öte Müslümanlık kimliğine söylemlerinde daha çok yer verildiği, yani milli kimliğin anlayışının Müslümanlık esasına göre belirlendiği, Sünni İslam'ın kamusal, siyasi ve toplumsal yaşamın merkezine yerleştirilmeye ve buna uygun politikalar geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilmektedir.

Öyle ki, bu dönemde din halkı tanımlayan bir özellik haline getirilmiştir. Erdoğan'a göre "biz"i tanımlayan kavramlardan biri de dindarlık olmuştur. Din söylemi muhalefete karşı da güçlü bir araç olarak kullanılmakta, ulusal kimlik bu şekilde sürekli olarak Müslümanlık üzerinden yeniden tasarlanmaktadır. Muhalefet üzerinden din ile ilgili sürekli bir söylem gerçekleştirmesi, AKP'nin muhalefete karşı güçlenmesinde bir araç olmakta aynı zamanda AKP'nin din ile ilgili icraatlerini de meşrulaştırmaktadır (Koyuncu, 2014: 166,169). Erdoğan'ın bununla ilgili söylemlerine Haliç Kongre Merkezi'nde taksicilerle gerçekleştirdiği bir toplantı verilebilir:¹¹⁸

"Geçen gün ne dedi (Kılıçdaroğlu) biliyor musunuz? Ben bu nasıl bir dildir anlamıyorum. Dedi ki; 'Bu ülkede bu millet ezanı CHP'ye borçludur. Şaşırılmamak mümkün değil. Rahmetli Menderes bunu aslına dönüştürdüğü için bu milletin bağrında o silinmez yeri yaptı. Biliyorsunuz bunlar Allahu Ekber'den rahatsız oldular, 'Tanrı uludur' dedirtmek istediler. Ezanın özelliğinde ne var? O ulusal dil var. O uluslararası bir çağrıdır tüm Müslümanlara. Dünyanın neresine giderseniz gidin, onu böyle dinlersiniz. Ama CHP bunu değiştirmek istedi."

Peköz'e göre (2009:65-66) İslamcı hareketin son yıllarda sıkça gündeme getirdiği ve zaman zaman da Türkiye'de krize yol açan türban, geleneksel İslamcı

---

¹¹⁸ "Müşteriye One Minute Demeyeceksin", Hürriyet, 30.04.2011

yaşam tarzını yansıtmaktadır. Türban ile ilgili her gelişme de dinsel etkilerin halk üzerinde önemli bir güce sahip olduğu Türk toplumunda siyasal İslamcı hareketin güçlenmesine neden olmakta, türban da siyasal mücadelenin bir aracı haline getirilmektedir. Bu noktada da türbanın bir siyasi bir sembol olup olmadığı tartışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yanardağ (2013:142), Türkiye’de AKP iktidarı ile birlikte hak ve özgürlükler mücadelesinde bir savrulma yaşandığını, bunun da en iyi türban konusunda gözlemlenebildiğini belirtmektedir. Kadının özgürlüğüne, kazanılmış haklarına ve toplumsal statüsüne karşı aşağıdan gelen kuşatıcı bir saldırı olmasına karşın, türbanın kadın hakları mücadelesinin bir parçası ve bir özgürlük sorunu olarak gösterilmeye başlandığını belirtmektedir.

Erdoğan önceleri türbanın siyasi bir simge olmadığını belirterek, türban yerine başörtüsü olarak adlandırmanın doğru olduğunu ifade etmiştir. 2007 yılında bir röportajda bu konuyla ilgili şunları demektedir.¹¹⁹ “(...) *Başörtüsüne siyasi simge diyorsunuz. O zaman bir partinin simgesi olmalıdır. Bir siyasi partinin simgesi değil ki. Sadece AKP değil ki diğerlerinde de var. Zaten türban lafını da kabul etmiyorum. Onun adı başörtüsüdür. Türban simgeymiş falan. Dert bu değil ki dert başka bana bunu söyletmeyin şimdi*”. Ancak birkaç ay sonra ise Erdoğan, türbanın siyasi bir simge olsa da yasaklanmasına karşı olduğunu, Türkiye’de başını örtenlere ‘başörtüsünü siyasi simge olarak kullanıyorsun’ şeklinde baskılar yapıldığını belirterek¹²⁰ “*Velev ki bir siyasi simge olarak taktığını düşünün. Bir siyasi simge olarak takmayı suç kabul edebilir misiniz? Simgelere bir yasak getirebilir misiniz? Özgürlükler noktasında dünyanın neresinde böyle bir yasak var? Buradaki dert başka aslında. Biz bunu çok iyi biliyoruz. Bunu maalesef takdirde zorlanıyoruz. Bugün Avrupa’da, Amerika’da, değişik ülkelerde rahatlıkla başı örtülü olarak üniversiteye kızlar gidebiliyor. Oralarda bir sorun yok Ama halkının yüzde 99’u Müslüman olan ülkemizde böyle bir sıkıntı yaşıyor maalesef. Ama bu sıkıntıyı aşacağımıza inanıyorum*”.

¹¹⁹ “Türban Siyasi Simge Değil”, Hürriyet, 19.09.2007.

¹²⁰ “Başbakan’dan Türban Çıkışı”, Hürriyet, 14.01.2008.

Prof. Dr. Necla Arat ise başörtüsü ve türban arasında fark olduğunu belirterek şöyle demektedir:¹²¹ *“Başörtüsü takmak ile türban takmak aynı şekilde değerlendirilmemelidir. Geleneksel başörtüsünü takan köy ve kasaba kökenli milyonlarca kadın, bunu türbanlılar gibi, dinsel bir üniforma ya da şeriat devleti yanlısı basının sözcükleri ile ‘Menzil-i maksuda ulaştıracak yolda kazanılmış ilk zafer’ yorumlanması ile dinsel-siyasal bir araç olarak taşımamaktadır. İki konuyu ve bu iki kesimi kesinlikle birbirinden ayırmak gerekir”.*

AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte “türban-laiklik-kamusal alan” tartışmaları da gündeme gelmeye başlamıştır. 20 Kasım 2002 tarihinde TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirve Toplantısı için Prag'a giden Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'i Ankara Esenboğa Havalimanı'na uğurlamaya türbanlı eşi ile birlikte katılması bu tartışmaların başlangıç noktasını oluşturmuştur.¹²² Yaşanan bu gelişmenin üzerine Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de 24 Kasım Öğretmenler Günü Çankaya Köşkü'nde öğretmenleri ağırladığı bir toplantıda şöyle diyerek tartışmalara dahil olmuştur. *“Toplumun gündeminden çıkmış bulunan başörtüsünün yeniden sorun durumuna getirilmesinin kimseye yararı yoktur. Özel alanda özgürlük kapsamına girdiğinde kuşku bulunmayan başörtüsünün, kamusal alanda kabul edilip edilemeyeceği sorunu Anayasa Mahkemesi kararlarıyla çözülmüştür. Anayasa Mahkemesi'nin yerleşik kararlarına göre, artık, Anayasa'yla bağdaşmayacağı için, kamusal alanda başörtüsünü serbest bırakacak bir yasal düzenleme yapılması olanaksızdır. Kamusal alanı düzenleyen hukuksal kuralları görmezden gelinerek uygulamada dini kuralları geçerli kılmak da hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaz.”*

Recep Tayyip Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken *‘Sadece imamlar resmi nikâh kıysın’* demiştir.¹²³ Nitekim 2014 yılında AKP Kadın Kolları İzmir İl Başkanı Özen Kızılırmak da, yeni doğan bebeklerin kulağına ezanla isimlerinin fısıldanması ile yeni evli çiftlerin imam nikahı ve resmi nikah törenlerinin

¹²¹ Aktaran Velidedeoğlu Meriç, “Yaratılan Türban Fırtınası”, Cumhuriyet gazetesi, 5 Haziran 2003.

¹²² “Türban İlk Kez Devlet Protokolünde”, Hürriyet, 20.10.2002

¹²³ ,Milliyet, 9 Mayıs 1995.

camide yapılması için Diyanet İşleri Başkanlığı'na proje sunacaklarını belirtmiştir. Yaptığı açıklamada ise projenin gerekçeleri için şöyle demiştir.¹²⁴

“Hıristiyanlar yeni doğan çocuklarını kiliseye götürüyor. Orada vaftiz törenleri yapılıyor. Papaz bebeği kutsuyor, arındırıyor. İyi insan olması için dua ediliyor. Biz ise yeni doğan bebeğin kulağına, evde, dört duvar arasında üç kişinin katılımıyla ismini fısıldıyoruz. Bu törenin camide yapılmasını önereceğiz. Yeni doğan bebeğin kulağına ezanla ismi söylensin. Eş, dost davet edilsin, şerbetler, lokumlar dağıtulsun. Yine Hıristiyanlar kilisede evleniyor. Papaz ilahiler eşliğinde onları evlendiriyor. Bizde de isteyenler resmi nikâhını da camide kıydırsın. Camide davetlilerin katılımıyla imam nikâhı da kıyılsın. Yabancılar bunu yapıyor, hatta filmleriyle gözümüze bile sokuyorlar. Biz böyle bir şey önerdiğimizde hemen bir kesim 'irtica hortladı, şeriat geliyor' diye çılgınlıklar atar. Bizim amacımız şudur; Herkesin manevi dünyası var. Maneviyatımızı unutursak tutunacak başka dalımız yok. Camiler, din adamları hayatın içinde olmalı. Müftülüklere yaptığımız ziyaretlerde partili kadınlarla birlikte bu projeden söz ettik. Din adamlarımız sıcak baktı, memnun oldu. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'na resmi nikâh kıyma yetkisi verilmesi gerekiyor. Bu bir seçenek, zorunlu değil. Ben gözümün önüne getirdiğimde hoş bir manzara olacağını düşünüyorum. İnsanlar camiye gitmeli, imam nikâhı kıydırmalı, çocuğunun kulağına ezanla ismini okutmalı. Müslüman bir ülkede bunların olmaması için bir neden yok.”

AKP iktidarı döneminde gerçekleştirilen içki satışı ile ilgili yasal düzenleme de uzun süre tartışılmıştır. Düzenlemeyle 2013 Mayıs ayında TBMM'de kabul edilen ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün onayladığı 6487 sayılı yasa ile alkollü içkilerin 22.00 ile 06:00 saatleri arasında satışının yasaklanmasıdır.¹²⁵ Erdoğan sigara ve alkolle mücadele için bazı düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirterek, içki satışı yasağı ile ilgili şöyle demiştir:¹²⁶

“Silahlı terörle mücadeleyi başarılı şekilde sonuçlandırma aşamasına gelen Türkiye'nin bize bu kadar zarar veren tütün ve alkolle mücadelede aynı başarıyı yakalamasını istiyorum. Akli selim hakim olduğu zaman bazıları diyor ki; trafik terörü. Trafik terörünün nedenlerine bakıyor musun? Ağırlıklı nedeni alkollü araç kullanmaktır. Birçok kazada koltuğun altında alkol şişesi. Sen alkollü araç kullanıyorsun, diğer araçtaki insanın hayatına kast ediyorsun. Buna hakkın var mı? Bunlara karşı bizim ortak mücadele vermemiz lazım. Dünyada 1,2 milyar kişi sigara içiyor. Dünyada her yıl 5 milyon kişi tütün kullanımına bağlı hayatını kaybediyor. Biz alkolü mü yasakladık? Hayır biz bir tercih yeni bir çerçeve ortaya koyduk. Okullara yüz metre mesafede açık veya kapalı alkol satışı olmayacak. Camilere yüz

¹²⁴ “AKP'den Yeni Proje : Resmi Nikah Camide Kıyılısın”, Cumhuriyet, 27.10.2014.

¹²⁵ “İçki Satış Yasağı Başladı”, 23.09.2013.,

<http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/09/10/icki.satis.yasagi.baslandi/722837.0/>

¹²⁶ “Başbakan Erdoğan: Alkolü yasaklamadık”, Bugün, 31.05.2013.

metre mesafede alkol satışı olmayacak. Bundan böyle alkol satışı 22.00 ile 06.00 arasında yapılamayacak. Karayollarında benzin istasyonunda alkol satışı olmayacak. Aynı şekilde belli bir yaş altı olanlara alkol satışı yapılamayacak. Bir çerçeve çiziyoruz. Bir yasak filan kaldırma söz konusu değil. İfadelerimizden esinlenenler oluyor. Memnunum gündem oluyor. Bir Başbakan gündem oluşturamıyorsa bu görevde de kalsın. Bizim için esas olan milletimizin tamamının menfaatidir. Birilerinin keyfi bozulacak diye milletimizin tamamının sağlığını koruyacak adımlardan geri durmayacağımızdan kimsenin şüphesi olmasın.”

Erdoğan’ın açıklamaları yasağın halk sağlığı ve toplumsal düzen açısından gerekli olduğu kanısı ortaya çıkmakla birlikte, toplumda ise yasağın dini gerekçelerle yapıldığı kanısı uyanmıştır. Bunun üzerine oluşan toplumsal muhalefetin tepkileri karşısında da Erdoğan; *“Şecaat arz ederken sirkatin söylüyor. Bir din yanlısı değil, doğruyu emrediyor. Doğruyu emrediyorsa, 'Bunu din emrediyor' diye karşısında mı duracaksın? İki tane ayyaşın yaptığı yasa sizin için muteber oluyor da, inancın emrettiği bir gerçek, niçin sizler için reddedilmesi gereken bir olay haline geliyor?”* demiştir. Bu açıklamalarla; yasağın kaynağının din temelli olduğu söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra bu açıklamalar iki ayyaş olarak kastettiklerinin Atatürk ve İnönü olduğu üzerine de çeşitli tartışmaların da ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹²⁷

AKP iktidarı döneminde dinin kamulaştırılmasına ilişkin pek çok uygulama hayata geçirilmiştir. AKP ideolojik olarak dinin devlet vesayeti altında olmasını, Diyanet İşleri’ni önceki dönemlerde eleştirmekle birlikte, siyasi iktidarı döneminde dinin kamulaştırılmasına ilişkin farklı uygulamalar da hayata geçirmiştir. Bunlardan biri 2011 yılında uygulamaya geçen ‘Mele Projesi’dir. Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olarak yürütülen bu projenin amacını dönemin Başbakan yardımcısı Bekir Bozdağ; Doğu ve Güneydoğu illerinde toplumda sözü geçen, saygınlığı olan ‘mele’ denilen kişilerin yapılacak sınavda başarılı olmaları kaydıyla sözleşmeli imam-hatip olarak diyanet kadrolarına bir defaya mahsus olmak üzere bin kişilik kadro alınacağı şeklinde açıklamıştır.¹²⁸ CHP İstanbul Milletvekili aynı zamanda eski bir imam olan

¹²⁷ “Erdoğan: İki Ayyaşın yaptığı yasa”, Sözcü, 28.05.2013., “İki Ayyaş sözünü kim için söyledi Erdoğan açıkladı”, Akşam, 02.06.2013.

¹²⁸ Osman Özeker, “Mele ya da Molla Açılımı”, <http://blog.milliyet.com.tr/mele-ya-da-molla-acilimi/Blog/?BlogNo=339730>, 19.12.2012.

İhsan Özkes, mele projesi hakkında¹²⁹, “Allah bu yüce dini AKP iktidar için kullansın diye göndermedi. Diyanet iktidara değil Allah’a yakın olmalıdır. Diyanet’i siyasileştirmeyin. Sayın Bakan’ın açıkladığı bin kadro projesi eğitimli imam-hatip liseleri ve ilahiyat fakültesi mezunlarının by-pass edilmesidir. En başta din olmak üzere Diyanet’in siyasetin genleriyle oynamaktır. Diyaneti siyasete bulaştırmasınlar” demiştir.

Mele projesinde asıl amacın ne olduğu konusunda tartışmalar sürmekle birlikte, Kürt açılımında bir misyona sahip olduğu öne sürülmektedir. Ancak projenin dini eğitim bilgisi yeterli olmayan tekke ve zaviyelerde yetişmiş kişilere Diyanet bünyesinde yer veriyor olması, Cumhuriyet felsefesine uygun olmadığı görülebilmektedir. Nitekim Özeke (2011) de mele ya da molla denilen bu kişilerin daha çok hurafeler içeren vaazlar veren, Cumhuriyet ve laiklikle kavgaları olan kişiler olduklarını ve şeriat yönetimini savunduklarını belirtmektedir. Bu kişilerin din görevlisi olarak topluma hizmet edecekleri gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Cumhuriyet rejimine bir tehdit olabilecekleri de düşünülebilmektedir.

Aynı şekilde dinin kamulaştırılması olan diğer bir örnek de hastanelerde din adamı bulundurma projesidir. Sağlık bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında hastanelerde manevi destek sunulmasına ilişkin olarak imzalanan protokol hastalara manevi destek uzmanlarınca destek verilmesini içermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı ile bu konu üzerinde 2012'den beri çalışıldığını, Avrupa ve ABD'deki örneklerin incelendiğini, din adamlarına gerekli eğitimler verildikten sonra bu aşamaya gelindiğini kaydeden Sağlık Bakanı Müezzinoğlu proje için, “İnanç değerlerinin de moral motivasyondaki yerini ve desteğini hisseden, arayan tüm hastalarımıza, hasta yakınlarımıza bu desteği önümüzdeki süreçte kademeli olarak ve bu anlamdaki eğitimi almış din adamlarımızın sayısını artırarak yaygınlaştırmayı hedefliyoruz” demiştir.¹³⁰ AKP iktidarı döneminde uygulamaya geçirilen projeler ile dinin kamusallaştırıldığı, siyasileştirildiği ve bu bağlamda da laiklik ilkesine zarar verildiği söylenebilmektedir.

¹²⁹ “AKP Mollaya Kadro Açıyor”, Sözcü, 13.12.2011.

¹³⁰ “Hastanelerde din adamı projesi başlıyor”, Hürriyet, 08.01.2015.

AKP iktidarı döneminde Aleviler konusunda da bir açılım yapıldığı iddia edilmiştir. Ancak buna karşın 3. Boğaz Köprüsü'ne Yavuz Sultan Selim'in adının verilmesi de gündeme getirilerek, Alevilerin tepki vermesine yol açmışlardır. Birçok kez gündeme getirilmesine rağmen cemevleri ibadethane olarak kabul edilmemiş ve hala da edilmemeye devam etmektedir (Şener, 2014:33). Hatta öyle ki Erdoğan cemevlerini cümbüş evi olarak nitelendirmiştir. “Candaş medya”, “Ateist Alevilik” gibi tanımlar yapmıştır. Madımak katliamı davası zaman aşımına uğrayınca, “Hayırlı olsun” demiş, Reyhanlı’da “53 Sünni vatandaşımız hayatını kaybetti” ifadesini kullanmıştır. Soner Yalçın bunların Erdoğan’ın bir Alevi düşmanı olmasından kaynaklandığını iddia etmektedir.¹³¹

Yanardağ (2013:171), Türkiye’nin liberallerin iddia ettiğinin aksine aslında katı laik bir ülke olmadığını, bu söylemin entelektüel ortamı terörize eden İslamcılarının ve onların kontrolü altında hareket eden liberallerin bir temele dayanmayan asılsız ve sıkça dile getirilen iddiaları olduğunu belirtmektedir. Ona göre Türkiye zaten ılımlı bir İslam ülkesiydi. Demokratik ve laik kimliği ile Müslüman ülkelere örnek olabilecek, Batılı teorisyenlerin iddia ettiğinin tersini İslam ve demokrasiyi bağdaştırabilen bir ülkeydi. Türkiye bulunduğu noktada daha ileriye giderek daha demokratik bir ülke olabilirdi. Ancak AKP iktidarı ile birlikte İslamcı bir devlet ve dinselmiş bir toplum olma yolunda ilerlemeye başladı.

4.4.7. Ordu Üzerinde Değişimin Etkileri

Ordu Türkiye’nin siyasi ve toplumsal tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu’nda ve daha sonrasında Cumhuriyet’in özellikle ilk dönemlerinde ordu toplumsal ve siyasi örgütlenmeden temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Bu bakımdan da ordudaki herhangi bir değişim toplumsal ve siyasi düzende de değişime yol açmaktadır (Karpaz, 2010b:312). Nitekim bu durum askeri müdahaleler döneminde de bu şekilde gelişme göstermiştir. Toplumsal ve siyasi düzen orduya göre değişim göstermiştir. Bu da ordunun Türkiye Cumhuriyeti’nde sahip olduğu konumun belirleyiciliğini ve önemini göstermektedir.

¹³¹ “Erdoğan’ın Alevi Düşmanlığının Kökeni”, Sözcü, 01.06.2014.

Aslına bakıldığında ordu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kurumu olarak nitelendirilmektedir. Modernleştirme ve laikleştirme hedefi ile hareket eden bir yapı olan ordu dış güçlerle işbirliğine yoluna hiçbir zaman girmemiştir. Aynı zamanda laik düzenin de bekçisi olarak adlandırılan ordu, Türkiye'de her zaman toplum tarafından çok saygı gören bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür (Yavuz, 2011:49). Bu bağlamda değerlendirildiğinde ulus-devlet alanında sembolik değeri olan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) aynı zamanda devletin meşru şiddet tekeli elinde bulundurma gücüne de sahip olduğundan Türkiye'de önemli bir yere sahip olmaktadır (Koyuncu, 2014:68). Bu nedenle siyasi iktidarlar ordu ile ilişkilerine her zaman önem vermiş, hatta bu durumun askeri vesayeti güçlendirdiği öne sürülerek eleştirilmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) kendisini cumhuriyetin kurucusu ve Kemalizmin koruyucusu olarak kabul etmektedir. Laiklik ve toprak bütünlüğü ise Kemalizmin temel ilkelerini oluşturmaktadır. TSK için Kemalizm devletin sadece ideolojisi değil özünü oluşturan temel yapıdır (Jenkins, 2010:235). Bu nedenle TSK Bölüğü'ne göre (2004:232) her zaman İslamcı kesimin hedeflerinden biri olmuştur. İslamcıların TSK ile ilgili hedeflerini ise; kadrolaşarak TSK'yi ele geçirmek, yandaş komutanları TSK içinde önemli kademelere getirmek, kamuoyunun TSK'ya olan güvenini sarsmak ve bunun için TSK'yı yıpratmaya çalışmak, son olarak TSK'yı pasifize etmek olarak açıklamaktadır.

Koyuncu (2014:68-69), Bourdie'nin devlet iktidarını, devlete özgür bir üst sermaye ile ilişkilendirerek açıkladığını, bu bağlamda da eyleyicilerin devlet sermayesini elinde yoğunlaştırdıkça devletle özdeşleşebileceklerini belirtmektedir. TSK, devlet sermayesini büyük ölçüde elinde bulunduran bir kurum olduğundan, AKP'nin gerçekleştirmeyi planladığı değişim sürecinde önemli bir konumda bulunmaktadır. TSK'nın devletin meşru şiddet tekeli elinde bulunduruyor ve Cumhuriyet'in koruyucu sembolü olmak üzerine sahip olduğu bu sermaye, AKP'nin iktidara geldiği dönemde TSK ile ilişkilerini olumlu yönde ilerletmeye çalışmasına yol açmıştır.

Bu nedenle de başından itibaren orduya karşı dikkatli ve dengeli bir politika izleyen AKP, ordunun şiddetle karşı çıkacağını öngördüğü önlemleri almaktan kaçınmaya çalıştı. Örneğin Aralık 2002’de Savunma Bakanı Vecdi Gönül, birçok AB ülkesinde Savunma Bakanlığı’na bağlı olmasına karşın, ordunun görüşü doğrultusunda Genelkurmay Başkanlığı’nın Savunma Bakanlığı’na değil, Başbakanlığa bağlı kalmaya devam edeceğini belirtmiştir. 2004 yılında Erdoğan mevcut hali ile ordunun siyasetteki rolünün artmasını ve ordunun gerektiğinde kuvvet kullanarak ülkeyi iç ve dış tehditlere karşı korumasını sağlayan bu kurumun İç Hizmet Yönetmeliği’ni değiştirmenin gündemde olmadığını ifade etmiştir (Heper, 2011:328). Yani AKP iktidara geldiği yıllarda ordu ile mümkün olduğunca iyi ilişkiler kurma yoluna giderek, ordunun duyarlı olduğu bazı konuları gündeme getirmekten ve bunlar üzerinde değişiklik yapmaktan kaçınmıştır. Öyle ki, Erdoğan iktidara geldiği 2002 yılından itibaren, İslamcı bir parti olmadıklarını, muhafazakâr demokrat kimliğe sahip olduklarını sık sık vurgulayarak, bu noktada önem teşkil eden Ordu ile ilişkileri konusunda şunları söylemiştir.¹³²

“Ordu, bizim gözbebeğimizdir. Kimse bizi ordumuzla karşı karşıya getiremez. Kimse de ordumuz üzerinden siyaset yapma terbiyesizliğine kalkışmasın, bunu da açıkça söylüyorum. Bizim geçmişimiz bu noktada bizim teminatımızdır. Açık ve net söylüyorum, bunlar müflis tüccarlar gibi şimdi eski defterleri karıştırıyorlar. Bunlardan bir şey elde edemezsiniz, boşuna uğraşmayın, bize iftira edenler, bir taş üzerine taş koymadılar, şimdi eski defterleri karıştırıyorlar. Eğer demokratsanız, Türkiye'nin demokratik, laik bir hukuk devleti olduğuna inanıyorsanız, gelin demokrasi yolunda koşalım. O zaman kim ipi göğüslerse geride kalan saygı duyusun.”

Bunun yanı sıra ordu ile iyi ilişkiler sürdürmeye çalışan AKP bir yandan da orduya sivil hükümet ve hiyerarşide üstünlük mesajı da vermekteydi. Erdoğan bu konuda şöyle demektedir:¹³³

"Demokratikleşme süreci başladığında ordu yavaş yavaş anayasal çerçeve içinde yerini aldı, ancak siyasi boşluk doğduğunda bunu doldurdu. Siyasi irade bir boşluk yaratırsa, birisi bunu doldurur. Bu noktada en güçlü olan Silahlı Kuvvetler'dir. Tabii, ama bu ordunun değil, siyasetin güçsüzlüğünden kaynaklanıyor. Örneğin siyasi kurumlar PKK sorununu çözmeyi başaramadı ve ordu müdahalede bulundu. Şimdi sorun yok. Bugünkü durum ne? TBMM'de yüzde 66 çoğunluğu olan bir hükümet var ve Silahlı Kuvvetler kendi çerçevelerine çekilmek arzusundalar. Zaten oraya doğru yürüyorlar. Bunu Özal zamanında da yaşadık."

¹³² “Erdoğan: Kimse Ordu Üzerinden Siyaset Yapmasın”, Hürriyet, 30.04.2002.

¹³³

Ordu ve hükümet arasında yaşanan ilk gerilim; Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde 27 Nisan 2007 tarihinde hükümetin uygulamalarının eleştirildiği daha çok laiklik ilkesinin zarar gördüğü çerçevesinde şekillenen bir basın açıklaması¹³⁴ yayınlanmasıyla yaşanmıştır. Kamuoyunda e-muhtıra olarak adlandırılan bu basın açıklamasının ardından Recep Tayyip Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt 5 Mayıs 2007 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. İçeriği kamuoyundan gizlenen ancak e-muhtıra ile ortaya çıkan hükümet asker geriliminin konuşulduğunun düşünüldüğü bu görüşmeden sonra ise Ergenekon operasyonları başlatılmıştır. Yanardağ (2013, 56-57) operasyonun başladığı tarihin Dolmabahçe görüşmesinin hemen ardından olmasının bir tesadüf olmadığını böylece AKP-Cemaat koalisyonu tarafından iktidarın tamamının ele geçirilmesi için ABD desteğiyle Ergenekon operasyonu yürürlüğe sokulduğunu belirtmektedir. Yalman (2014:37), aynı zamanda AKP'nin 27 Nisan muhtırası ve daha sonrasında da Cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından 2008 yılında hakkında açılan kapatma davası ile Batı'nın gözünde, Türkiye'de demokratik rejimin gelişimine katkı sağlamaya çalışan bir hükümet izlenimi yaratmayı bu sayede başarabildiğini de belirtmektedir.

2007 yılında ordu ve hükümet arasında e-muhtıra geriliminde önemli bir noktayı da hükümetin bu olay karşısındaki tavrı oluşturmaktadır. E-muhtıra'nın yayınlanmasının ardından Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek şu sözleri söylemiştir.¹³⁵

“Başbakan'a bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez. Genelkurmay Başkanlığı hükümetin emrinde, görevleri Anayasa ve ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasamıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur. Bu metnin basın yayın organlarına verilmesi ve Genelkurmay'ın internet sitesinde yayınlanmasındaki zamanlama manidardır. Öncelikle devletimizin yüce makamı olan Cumhurbaşkanlığı'na 11'inci Cumhurbaşkanı'nı seçme sürecinde böyle bir metnin hem de gece yarısı ortaya çıkması, son derece dikkat çekicidir. Bunun bu hassas dönemde Anayasa Mahkemesi eksenli tartışmalar yapılırken ortaya çıkması yüce yargıyı etkilemeye yönelik bir girişim olarak algılanacaktır.”

¹³⁴ Basın açıklaması hakkında detaylı bilgi için, “Genelkurmay'dan Çok Sert Açıklama”, Hürriyet, 27.04.2007.

¹³⁵ “Hükümet Genelkurmay Açıklamasını Değerlendirdi”, Hürriyet, 28.04.2007.

Hükümet sözcüsü Cemil Çiçek'in açıklamasından da anlaşılacağı üzere; ordu ile ilişkilere zarar verilmesinden özenle kaçınılmaya çalışılmasının yanı sıra, TSK'nın özerk bir kurum olmadığı ve Başbakanlığa bağlı olduğu özellikle vurgulanmıştır. Koyuncu (2014:70), hükümetin bu açıklama ile TSK'nın uyarıcı konumundan uyarılan konumuna geçmesine yol açtığını belirtmekte, ancak bu değişimin tek bir açıklama neticesinde değil, hükümet ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili farklı süreçler neticesinde gerçekleştiğini belirtmektedir.

Aynı şekilde AKP için de ordu benzer bir anlam taşımaktadır. AKP iktidarı için belirtilen nedenlerden dolayı ordu da bir tehdit ve engel niteliği taşımaktaydı. Bu nedenle AKP ordu üzerinde de bir değişim gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi. Bunu da AB üyelik sürecinden ordunun siyasal sistem içindeki yerini düzenleyerek yapmaya çalıştı. AB Uyum Paketleri özellikle MGK'nın kurumsal yapısında bir dizi reform gerçekleşmesini sağladı. MGK Yasası'nın değişmesi ve özellikle MGK Sekreteri'nin yetki ve sorumluluk alanının daraltılarak, genel sekreter olarak general yerine bir büyükelçi atandı (Uzgel, 2010:29). Bununla birlikte ordunun kendisini rejimin koruyucusu olarak görmesi, geçmişte de iktidarın kontrolden çıktığı ve rejimin tehlike altında olduğu düşünülen durumlarda ordunun müdahalesi, AKP'de ordu ile ilgili bazı politikalar üretilmesi gerektiği bilincini uyandırdı. Yaşlı (2012:58), bu noktada ordu karşısında bir denge unsuru olarak kullanılacak ve iktidarla ittifak kurabilecek güç olarak polisin devreye sokulduğunu belirtmektedir. Nitekim İslami hareketler de ordunun polise göre sızılması zor bir yapıya sahip olduğunu bildiklerinden örgütlenmelerini polis içinde yapmayı tercih etmişlerdir.

Bu bağlamda da yeni rejimin inşasında bu sürece muhalefet edebilecek tüm unsurların etkisiz hale getirilmesi önem taşımıştır. Bu açıdan bu unsurların ordu içinde ve dışında da tasfiyesi gerekli görülmüş, polisin de bir paralel ordu işlevi ile bu sürece dahil edilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim Erdoğan 2009 yılında yaptığı bir konuşmada¹³⁶ *“Emniyet teşkilatımız hem demokrasinin hem hukuk sisteminin hem*

---

¹³⁶ Başbakan Erdoğan Davutpaşa'da yapımı tamamlanan İstanbul Emniyet Müdürlüğü Polis Eğitim ve Kongre Merkezi'nin (PEKOM) açılışında şöyle demektedir : *“Emniyet güçlerimiz bugün dünyanın birçok ülkesinde barışa katkı sağlıyor. O ülkenin polis teşkilatlarına tecrübelerini aktarıyor. Bu noktada emniyet güçlerimize milletçe gurur duyduğumuzu ifade etmek istiyorum. Emniyet teşkilatımız hem demokrasinin hem hukuk sisteminin hem de daha genel anlamda rejimin sarsılmaz bir güvencesi, adeta bir sigortasıdır. Türkiye'nin demokratikleşme ve insan hakları noktasında kaydettiği tarihi*

de daha genel anlamda rejimin sarsılmaz bir güvencesi, adeta bir sigortasıdır” demesi polisin devlet aygıtının merkezine yerleştirildiğinin, esas unsuru olduğunun göstergesidir.

Özdağ’a göre (2011:187) AKP iktidarını güvence altına almak için bir parti ordusu kurmaya çalışmaktadır. Bunu ordu aracılığı ile yapamayacağını düşündüğünden polisi aracı olarak kullanmakta, ona geniş yetkiler verme yolunda uygulamalar gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Öyle ki, TSK dışında polis ve MİT’in de savaş silahı olan ağır silahları TSK’ya bilgi vermeden ithal etmesi ve sınır güvenliğinin ilk polis güçlerine devredilmesi için Polis Akademisi’nde sınır güvenliği bölümlerinin açılması da bu duruma örnek olarak verilebilmektedir.

Yanardağ’a göre (2013:13) AKP, iktidarının ilk döneminde Batı’nın desteğini alarak muhalefet güçlerini pasifize etme yolunun tercih etmiştir. Ancak ikinci iktidar dönemine girildiğinde hukuk ve yasa dışı yöntemler izlemeye başlamıştır. Ergenekon Operasyonu da bunlardan birini oluşturmaktadır. Cumhuriyet rejimini ılımlı İslam doğrultusunda değiştirme sürecinde rakiplerini tasfiye etmek amacıyla bir ABD-Cemaat-AKP projesi olarak Ergenekon darbesi yürürlüğe sokulmuştur. Yaşlı ise (2014:125) Ergenekon ve Balyoz’u AKP-Cemaat ve ordu arasındaki bir mücadele olarak değerlendirmek yerine; ordu içindeki ulusalcı-Avrasyacı subayların tasfiye edilmesi süreci olarak okumak gerektiğini belirtmektedir.

Aydın (2015:52-53) Ergenekon davasının orduyu siyaseten geriletmeye dönük mücadelenin temel ayağını oluşturduğunu belirtmektedir. Ergenekon davasında AKP’ye dönük geçmiş darbe planlarında rol almış, AKP’yi kamuoyu ve Batılı ülkelerin gözünde yıpratmayı amaçlamış ve bu yönde faaliyetler

---

nitelikteki ilerlemeye polis teşkilatımız çok hızlı bir şekilde uyum sağladı. Özellikle çetelerle, mafyayla, hukuk dışı örgütlenmelerle mücadele noktasında emniyet teşkilatımız son dönemde çok kararlı bir mücadele yürütüyor. Elbette bundan rahatsız olanlar çıkabilir. Emniyet güçlerimizin kararlılığı karşısında çıkarları zedelenenler, altlarından zeminleri kayanlar olabilir. Bu çevreler emniyet güçlerimizi yıpratmak için karalama kampanyaları da yapabilir. Çetelerin, mafyaların, hukuk dışı örgütlerin avukatlığına soyunanlar ve bu avukatlığı üstlenenler, emniyet güçlerimizin arasındaki koordinasyonu bozmak için suçla mücadele azmini gölgelemek için akla hayale gelmeyen ithamlarla emniyet güçlerimize saldırabilirler. Özellikle siyasetçilerin bilerek ya da bilmeyerek alet oldukları bu yıpratma tavrından bir an önce vazgeçmelerini gönülden arzu ediyorum. Emniyet güçlerimizi hiç kimse siyasetin içine çekmemeli. Hiç kimse onları siyasi istismar aracı olarak kullanmamalı”. Milliyet Gazetesi, 28.06.2009.

gerçekleştirmiş, yeni bir askeri müdahaleye zemin hazırlamak maksadıyla özellikle azınlıkların hedef alındığı cinayetler düzenlemiş olduğu öne sürülen Ergenekon terör örgütü yargılanmaktadır. Bu dava geçmişteki askeri müdahaleler dönemi ile bir hesaplaşmanın başlangıcı olarak görüldüğünden birçok kesimde olumlu tepkilere de yol açmıştır. Ancak dava süresince yaşanan çeşitli hukuksuzluklar, tutuklamalarda yeterli delillerin olmaması, birbirinden çok farklı siyasi görüşlere sahip kişilerin aynı terör örgütüne mensup oldukları gibi iddialar davanın içinden çıkılmaz bir hale dönüşmesine yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda kamuoyunda da olayın inandırıcılığının azalmasına neden olmuştur.

Daha sonrasında ise Başbakan Erdoğan, Ergenekon ve Balyoz davalarında “terör örgütü kurmak, örgüt üyesi ya da yöneticisi olmak” iddialarıyla tutuklanan askerlerini durumu 25 Ocak 2013 yaptığı açıklamada¹³⁷ durumu şöyle değerlendirmektedir.

“Türk Silahlı Kuvvetleri şu anda kendi parlementer sistemi ile en uyumlu hale gelmiş durumda. Bazı medya organları Türk Silahlı Kuvvetleri’ne karşı çok haksız davranıyorlar.(...) Şu anda içerde 400’e yakın emekli, muvazzaf subay, astsubayımız var. Bunların ağırlıklı kısmı tutuklu. (...) Böyle bir şeyin delili kesinse ver hükmünü işi bitir. Ancak elinde senin kesin hükümler yok da yüzlerce subayı, astsubayı örgüt elemanı olarak veya örgüt kuran olarak (tutuklarsan), hele hele genelkurmay başkanını kalkıp da bu şekilde değerlendirirsen Silahlı Kuvvetler’in kendi içindeki bütün moral değerlerini altüst eder. O zaman terörle nasıl mücadele edecek bu insanlar? Siz şimdi orada bu mücadeleyi veren insanlara arka taraftan ‘Bu örgüt elemanıdır’ dersen, nasıl oluyor da bu örgüt elemanı gidiyor da terör örgütü ile mücadeleyi veriyor? Bu yenilir yutulur bir şey değil.”

Bu açıklamanın ardından da katıldığı bir TV programında¹³⁸ konuyla ilgili “Başta Genelkurmay Başkanım olmak üzere diğer generallerimiz hiçbirisine kalkıp da bir alışılmış anlamda 'terör örgütü mensubu' demek çok ciddi bir yanıştır ve bu affedilemez. Bir defa TSK bir örgüttür ama terör örgütü değildir. Bu anayasal örgütün başıdır dersen eyvallah. Ama terör örgütü dediğin zaman affedilir bir yanı yok. Bu çok ciddi bir yanlış. Mesela orada emekli olan komutanlarımız var

¹³⁷ “Başbakan’dan Tutuklu Askerler Tepkisi”, 26.01.2013. <http://www.aktifhaber.com/basbakandan-tutuklu-askerler-tepkisi-725908h.htm> (28.10.2014)

¹³⁸ “Başbakan Erdoğan: TSK Bir Terör Örgütü Değildir”, 01.02.2013. <http://www.ensonhaber.com/basbakan-erdogan-tsk-teror-orgutu-degildir-2013-02-01.html> (28.10.2014).

generaller var. Bu noktadaki yaklaşım tarzı çok yanlış. Belli makamlarda olan insanlar bazı insanları artık öyle bir hale getirmiştir ki, bu kaçır mı, durur mu bunu bilir” şeklinde açıklama yapmıştır.

Yanardağ (2013:183) Erdoğan’ın ordu ile ilgili bu durum hakkındaki açıklamalarının; Ergenekon ve Balyoz gibi davalarda makul yerde durulamadığından kaynaklandığını düşündüğünü belirtmektedir. Ona göre; cemaat ile ortaklaşa düzenlediği bu operasyonlarda, Cemaat devam etmek isterken, Erdoğan durmak istemekteydi. Erdoğan’ın bu davaların azmettiricisi değil de mağduru gibi davrandığını; bir hesap sorma dalgasının altında ezilmekten ve bütün kazanımlarını yitirmekten dolayı duyduğu bir korku duyduğunu belirtmektedir. Çünkü gerçekleşen operasyonlarla toplum geriliyordu ve bu gerginlik de AKP iktidarı için olumlu koşullar oluşturmamaktaydı.

AKP iktidarda bulunduğu bu süre zarfında sürekli ‘vesayetçi demokrasi’ kavramından söz etmiş ve hala da zaman zaman söz etmektedir. AKP’ye göre bundan önceki rejim vesayetçi demokrasi olarak nitelendirilmektedir. Yalman’a göre (2014:36-37) bunun sürekli gündeme getirilmesi ise AKP’nin muhalif ama hegemonik söyleminin etkinliğini sürdürdüğünü göstermektedir. Siyasal sistem içerisinde ordunun gücünün azaltılması, Anayasa Mahkemesi ve HSYK konusunda yapılan değişiklikler AKP’nin bu kurumları askeri vesayet olarak sistemin kurumları olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece, AKP, askeri vesayete karşı muhalif bir konum kazanmaktadır.

Koyuncu’ya göre (2014:71) AKP iktidarı döneminde ordu ile ilgili diğer bir değişiklik de 18 Mart Çanakkale Zaferi ve 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları ile ilgilidir. Her iki önemli günün de kutlaması AKP iktidarına kadar Genelkurmay Başkanlığı tarafından düzenlenmekte iken, 2002 yılında 18 Mart Çanakkale Zaferi Başbakanlık; 30 Ağustos Zafer Bayramı da 2012 yılından itibaren Cumhurbaşkanlığı tarafından düzenlenmeye başlamıştır. Gerçekleşen bu düzenleme ile TSK, hükümete karşı özerkliğini büyük ölçüde kaybederken, hükümet devlet sermayesini elinde bulundurma açısından daha güçlenmiş olmaktadır.

5. TÜRKİYE'DE BASININ DÖNÜŞÜMÜ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde basın bünyesinde barındırdığı gücü nedeniyle çoğu zaman iktidarın en etkili organlarından biri olarak kullanılmıştır. AKP iktidarı döneminde basının dönüşümünü anlayabilmek için öncelikle Türkiye’de yaşanan siyasi dönem ve olaylarda basın iktidar ilişkilerini anlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Tek Parti Döneminde Basın, Çok Partili Dönemde Basın ve 1980-2002 yılları arasında medyanın ekonomi politigiindeki yapısal değişimini incelemek gerekmektedir.

5.1. Tek Parti Döneminde Basın

Mustafa Kemal Atatürk basının önemini çok iyi kavramış ve Milli Mücadele döneminde de, Cumhuriyet’in kurulmasının ardından da kamuoyuna ve kamuoyunu oluşturan ve yansıtan bütün haberleşme araçlarına aynı yaklaşım içerisinde olmuş ve onları desteklemiştir. Basının toplumsal hayatın değişmesine ve şekillenmesine katkıda bulunduğu ve kamuoyu oluşturmada etkili olduğunun bilincinde olan Atatürk, yapmış olduğu faaliyetleri basın yoluyla halka duyurmayı tercih etmiş, Kurtuluş Savaşı boyunca millî bir basın oluşturulması için çaba harcamıştır (Özkaya, 1989:7). Bu amaçla da Milli Mücadele döneminden itibaren basınla ilgili çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir.

Öncelikle Atatürk ulusal direnci örgütlemeye başladığında öncelikle telgraf ağını denetim altına alarak, bölgeye telgraf ya da gazete aracılığıyla haberlerin girmesini önlemeyi amaçlamıştır. Ardından kendisi tarafından Sivas’ta Müdafaa-i Hukuk (14 Eylül 1919) ve Ankara’da Hakimiyet-i Milliye (10 Ocak 1920) gazeteleri çıkarılmış, yine 1920 yılında Anadolu Ajansı (AA) ve Matbuat Umum Müdürlüğü kurulmuştur. (Koloğlu, 2006:114). Anadolu Ajansı Atatürk’ün kararıyla başlıca iki amaç çerçevesinde kurulmuştur. Bunlar; ulusal birliği tehlikeye düşürecek kışkırtmalara karşı tedbir almak ve Kurtuluş Savaşı ile ilgili haberleri halka duyurmaktır. Önceleri Matbuat ve Umum Müdürlüğü bünyesinde yer alan AA hükümetin 1924 yılında hazırladığı ve 1925 yılında yürürlüğe giren yeni bir kanun tasarısı ile özerk bir anonim ortaklık haline gelmiştir (Topuz, 1996:79).

Uzun ve Hasdemir (2010:80) Cumhuriyet'in kurulmasının ardından ülkenin iç ve dış koşullarının göz önünde bulundurularak iletişim araçlarının iki işlevinin gerçekleştirilmeye çalışıldığını belirtmektedirler. Bunlar; bu araçları halkı aydınlatmak, bilgilendirmek ve böylece kültürel bir kalkınmanın gerçekleşmesini sağlamak ve iletişim araçlarını Kemalist ideolojinin yayılması amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanmak. Yani; mevcut iletişim araçları Althusser'in tanımladığı şekliyle devletin ideolojik aygıtları olarak varlık göstererek egemen ideoloji olan Kemalizmi ve Cumhuriyet yönetimiyle birlikte gelen devrimleri topluma benimsetme aşamasında rol oynamıştır. Nitekim Korkmaz da (2005:72) Cumhuriyet kurulmasıyla birlikte uygulanan politikaların basın devleti desteklemesi için geliştirildiğini, devrimlerin halka benimsetilmesi ilkesinden hareket edilerek, devletin denetimi altında iktidarın fikirlerini kamuoyuna yayma ve bu onları bu doğrultuda yönlendirme amacını taşıdığını belirtmektedir.

Atatürk de bu durumu gerçekleştirdiği toplantılarda basın ile paylaşmış ve basının desteğini beklediğini belirttiğini ifade etmiştir. Öyle ki yazar ve gazeteciler ile 5 Ocak 1924'te İzmir'de bir araya gelerek gerçekleştirdiği bir toplantıda, yeni rejimin siyasal yaşamının henüz bitmemiş olduğunu belirterek, basının temsilcilerinden Ankara'yla uyumlu çalışmalarını istemiştir ve şunları söylemiştir (Topuz, 2003:146)

“Arkadaşlar, Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtmesi şekli olarak, Cumhuriyet'in çevresinde çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi... Basın mensuplarından bunu istemek, Cumhuriyet'in hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve dayanışma içinde bulunması bir zarurettir. Umumun selâmet ve saadeti bundandır. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına gereği gibi ulaştırmakta basının görevi çok önemlidir...”

Bu dönemde basın alanında yaşanan en önemli gelişmelerden biri Şeyh Sait Ayaklanması'nın ardından 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'dur. Bu kanun yürütme organına gazeteleri yayından men etme yetkisi vermekte, Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında yayın yapan gazetelerin yargılanmasına izin vermektedir. Yani kanun hükümetin basın özgürlüğünü istediği şekilde kısıtlayabilmesini, kanuna aykırı yayınların da İstiklal Mahkemelerinde

yargılanmasını mümkün kılmaktadır. Kanun ile pek çok gazete ve dergi kapatılmıştır.¹³⁹ Daha sonrasında 4 Mart 1928 tarihinde TBMM tarafından yürürlükten kaldırılmıştır (Korkmaz, 2005:74-75). Kanunun kaldırılmasının ardından Türk basın hayatında iktidara ve ülkenin sorunlarına dair haberler ve yazılar yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Çünkü siyasi iktidarın basına karşı bu dönemdeki tutumu sert olduğundan, basın siyasi olaylara ilişkin haberler yapmamayı tercih etmiş, varlıklarını sürdürebilmek için magazin türü aktüalite, roman, hikaye ve benzeri yayınlar yapmışlardır.

Bu dönemde basındaki diğer bir önemli gelişme de Matbuat Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Kabacalı (2000:185) tek partinin otoriter rejime yönelme eğilimi doğrultusunda hazırladığını öne sürdüğü Matbuat Kanunu ile siyasi iktidarın basını denetim altında tutmayı amaçladığını belirtmektedir. 25 Temmuz 1931 tarihinde çıkarılan kanunda matbaa açma, gazete ve dergi yayınlanması, gazete ve dergi çalışanlarının sorumlulukları ve hakları, basın suçları ile suça tahrik, şantaj, yayınlanması yasal olan şeyler, gazete ve dergilerin toplatılması ve kapatılması, tazminatlar ve bu hükümlerin uygulanmasına ilişkin maddeler yer almaktadır. Bunun yanı sıra yabancıların gazete çıkarmaları hükümet iznine bağlanması ve müdürlerinin de Türk olması koşulu da kanunla yürürlüğe giren maddelerdir. Gazete ve dergilerin Cumhuriyet aleyhine yayın yapmaları da yasaklanmaktaydı. Gazete ve dergilerin kapatılması hususunda kanundaki 50 ve 51. maddeler ise önem taşımaktaydı. 50. madde, *“Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete ve mecmualar muvakkaten tatil olunabilir”* demektedir, 51. madde ise, *“Yabancı bir memlekette çıkarılan bir gazete veya mecmuanın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararı ile men olunabilir”*¹⁴⁰ demektedir (Yılmaz ve Doğaner, 2007:7-8). Bu dönemde gazete ve dergilerin kapatılması çoğunlukla bu maddelere dayandırılarak gerçekleştirilmiş olduğundan bu maddeler önem teşkil etmektedir.

---

¹³⁹ Hükümete basın üzerinde geniş yetkiler tanınması üzerine Tanin, Tevhid-i Efkar, Sebülürreşat, Aydınlık, Resimli Ay ve Vatan gazetelerinin de aralarında bulunduğu gazeteler ile İstanbul basınının dışında İzmir'de Sadai Hak, Trabzon'da İstikbal ve Kahkaha kapatılmıştır. Türkiye çapında muhalif olan gazeteler ise Alemdar (İstanbul), Ferda (Adana), İstanbul, Peyam-ı Sabah, Ümit (İstanbul) ve Zafer (Kastamonu)'dir. Bknz. Nurşen Mazıcı, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926), İstanbul, Dilmen Yayınları, 1985, s.153-154.

¹⁴⁰ Resmi Gazete, 8 Ağustos 19331, sayı:1867.

Topuz (1996:89) Türkiye’de 1931-1938 yılları arasında sınırlı bir basın özgürlüğü anlayışının mevcut olduğunu belirtmektedir. Atatürk’ün “*Basın özgürlüğünden doğan zararları giderecek tek amaç yine basın özgürlüğüdür. İdare ve Hükümetin mezhebine taarruz etmemek şartıyla basın özgürdür*” diyerek basın özgürlüğünün önemini belirtmekle birlikte, CHP yöneticilerinin basını kontrol altında tutma eğilimi içinde olduklarını ifade etmektedir. Mazıcı (1998:139) devrimlerin hemen ardından hak ve özgürlükleri hukuksal anlamda güvence altına almanın kısa sürede mümkün olmadığını, devrimlerin kurumsallaşmasının bir süreç gerektirdiğini belirterek, karşı devrimlere yenik düşmemek amacıyla devrimlerin öncelikle kendisini güvence altına almak durumunda olduğundan böyle dönemlerde basın özgürlüğünün kısıtlanmasının mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Nitekim Cumhuriyet ile birlikte rejim ve egemenliğin kaynağı değiştirilmiş, yurttaş kavramı ümmet bilincinin yerine benimsetilmeye çalışılmış, laiklik ilkesi hukuk ve eğitim başta olmak üzere her alanda uygulanmaya başlanmıştır. Bu köklü değişiklikleri içeren bir devrimde basın özgürlüğü de tartışmalı olabilmektedir.

Yine bu dönemde basın alanında gerçekleşen önemli bir gelişme de 28 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan Basın Birliği Kanunu’dur. Kanun merkezi Ankara’da bulunan Türk Basın Birliği adında bir kuruluşun kurulmasını sağlamıştır. Gazetecilerin de buldukları bölgelerdeki odalara kayıt olmaları halinde mesleklerini sürdürebilecekleri belirtilmekteydi. Birliğin amaçlarında; basın çalışanlarının maddi ve manevi çıkarlarını korumak, meslekte düzeni sağlamak, gazetecilik okulları ya da kursları açmak, basının Cumhuriyet rejiminin menfaatlerine uygun olarak görev yapmasını sağlamak yer almaktaydı. Birlik gerekli gördüğü durumlarda gazetecilere meslekten men etme ve Birlik’ten çıkarma cezaları verebilmekteydi (Özsever, 2004:33-34). Bu bağlamda Basın Birliği Kanunu gazeteciler açısından değerlendirildiğinde çalışma yaşamıyla ilgili olarak yapılmış ilk yasal düzenleme olduğundan önem taşımaktadır. Ancak aynı zamanda gazetecilerin mesleklerini icra edebilmeleri yolunda Basın Birliği’nin denetimi altına girmeleri gerektiğini şart koştuğundan, devlet güdümlü gazeteciliğin yolunu açtığı yönünde eleştirilere de maruz kalmaktadır.

Koloğlu (2010:17) tek parti döneminde basının güdümlü olduğunu belirtmekle birlikte bunun sadece kısıtlayıcı bir politika anlamına gelmediğini, basında dünyaya açılımda, laiklik çerçevesinde din dışı konulara yönelmede bir yoğunluğun yaşandığını belirtmektedir. Okuma yazma oranı konusunda ise; bu dönemde harf devriminin (1 Kasım 1928) gerçekleşmesiyle düşük olan oranın daha azaldığı ama zaman içinde ise arttığını ifade etmektedir. Latin harflerini okuyabilenlerin oranının da az olması gazete satışlarına da yansiyarak, tirajların düşmesine neden olmuştur. Gazeteler devletin kağıda sağladığı sübvansiyon ve reklam ilanları ile ayakta kalmayı başarmışlardır. Koloğlu, bu durumun da basın üzerinde denetim kurma konusunda etkili olduğunu öne sürmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında; devrimlerin topluma benimsetilmesi sürecinde basın bir araç olarak kullanılıyor olması o dönemin şartları göz önüne alındığında kabul edilebilir görölmektedir.

Nitekim Yılmaz ve Doğaner (2007:12-13), Atatürk döneminde gazetelere ve dergilere getirilen yayın yasaklarının nedenlerinin en fazla oranda kamuoyunun huzurunu bozucu-ülke aleyhine yapılan yayınlar (44 adet) olduğunu belirtmektedirler. Bunlara örnek olarak ise; ülkenin iktisadi ve mali yapısını bozucu, Büyük Millet Meclisi'nin gizli celselerinin yayımlandığı, Türklük aleyhtarı, milli birliği incitici, ülkenin milli ve kültürel birliğini bozucu yayınları göstermişlerdir. Bunun dışında; Türkiye'nin dış politikasına zarar veren yayınlar (16 adet), inkılâplara muhalefet eden yayınlar (10 adet), komünist propaganda yapan yayınlar (10 adet) ve Türkiye'deki Rum ve Ermenileri kışkırtıcı yayınlar (9 adet) yapanlar da bu sıralamada en fazla oranlarda yer almaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; basının devrimlerin topluma benimsetilmesinde ve Cumhuriyet rejiminin temellerinin sağlamlaştırılmasında ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu bilen Atatürk'ün, bu dönemde gazete ve dergilere getirilen yasakların nedenleri incelendiğinde bu amaç doğrultusunda günün şartlarına uygun olarak politikalar uygulamaya çalıştığı söylenebilmektedir.

Yine aynı şekilde Yılmaz ve Doğaner'in (2007:18) yaptığı araştırmada İnönü döneminde yasaklamalarla ilgili kararların konularına bakıldığında en fazla oranda; ülke aleyhine ve kamuoyunu bozucu yayınların (36 adet) ve komünist propaganda

yapan yayınların (36 adet) yer aldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla; Ermenilik-Kürtçülük ve diğer bölücü yayımlar (19 adet), misyonerlik ve taassup propagandaları yapan yayımlar (8 adet), dış politika aleyhine yapılan yayımlar (7 adet) izlemektedir. Bu bağlamda İnönü dönemi değerlendirildiğinde; Atatürk'ün ardından Cumhuriyet rejimi ve felsefesinin devamı için ulus devlet bilincine ve ülke bütünlüğüne zarar verecek yayınların yasaklandığı söylenebilmektedir.

Nihayetinde 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ve 1950 seçimlerinde iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye'de çok partili bir siyasi hayat başlamış olmaktadır. DP'nin iktidara gelmesi ülkede olduğu gibi basın sektöründe de demokratikleşme yolunda önemli beklentilerin oluşumuna yol açmıştır.

5.2. Çok Partili Dönemde Basın

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de yeni bir siyasi döneme geçilmiştir. Çok partili dönemde basın ve iktidar ilişkisini anlayabilmek için DP'nin kurulması ve iktidara geldiği tarihler arasında basın ile ilişkilerini ayrı ayrı incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda 1946-1950 ve 1950-1960 yılları olmak üzere DP'nin basına karşı tutumu iki dönemde açıklanmaya çalışılmaktadır.

1946–1950 yılları arasında basına bakıldığında muhalefet partisini yani DP'yi destekleyen basın yayın organlarının sayısının artmış olduğu görülmektedir. Topuz (1996:105) bu desteğin altında muhalefetin düşünce ve eylemde her şeyin mükemmeliğini öne sürmesinin, aydınların DP iktidarı ile demokrasinin ülkeye yerleşebileceğini, halkın ise özellikle ekonomik anlamda büyük beklentiler içine girmesinin yattığını belirtmektedir. Yıldız (1996:483) da DP'nin bu dönemde basın özgürlüğünün en büyük savunucusu olduğunu, basının da DP'nin iktidara gelmesinde önemli bir rol oynayarak, DP'yi kurtarıcı olarak kamuoyuna sunduğunu belirtmektedir. CHP ise bu dönemde seçimden önce, 1931 Matbuat Kanunu'nun 50. maddesindeki gazete kapatma yetkisinin hükümete verilmesine ilişkin hükmün kaldırılması hakkındaki tasarının yasalaşmasının (13.06.1946) ve basın suçlarının affedilmesinin (14.06.1946) gerçekleşmesini sağlayarak basının desteğini almayı amaçlamıştır. Böylece gazete ve dergiler artık hükümet tarafından değil, sadece

mahkemeler tarafından yasal olarak belirlenmiş süreler çerçevesinde gerekli görüldüğünde kapatılabilecekti. CHP seçim dönemine girerken böyle bir yasa çıkararak basın ile ilişkilerini iyi tutmak ve basının desteğini almayı amaçlamıştır. Bunda DP'nin basın ile iyi ilişkiler kuruyor olması da etkili olmuştur.

Demokrat Parti 1946 seçimlerinin ardından sık sık miting ve toplantı yaparak basının dikkatini seçim kanunu üzerine çekmeyi başarmıştı. Basın da yürürlükteki yasanın seçimlerin güven teskin edecek bir niteliğe sahip olmamasına neden olduğunu öne sürerek iktidarı eleştirmiştir. Adnan Menderes bir konuşmasında basın özgürlüğüyle ilgili şunları söylemektedir (Topuz, 2003:185).

“Yayın hürriyeti, yurttaşın şahsi ve siyasi hak ve hürriyetlerinin teminatıdır. Basın hürriyetinin olmadığı yerlerde vatandaşın diğer hak ve hürriyetleri tehlikeye düşeceği gibi, topluluk hayatı, gizliliğin, kapalılığın kiri ve pası altında bunalıp çürümeye mahkûmdur. Dünyanın her yerinde her zaman görülmüş bir gerçektir ki insan topluluklarının mukadderatını diledikleri gibi ellerinde bulundurmak isteyenler, hücumlarını her şeyden evvel basın hürriyetine çevirmişler ve topluluğun menfaatini savunur gibi görünerek kendi durumlarını sağlamlaştırmanın ve basın hürriyetini yerden yere vurmanın yolunu bulmuşlardır”

Yine bu dönemde gazeteler, Menderes'i geleceğin lideri olarak gördüklerinden ve DP'yi özgürlükçü bir ortam sağlayacağı gerekçesiyle desteklemekte, onlarla ilgili haberleri büyük manşetlerle ve genellikle birinci sayfadan vermekteydiler. DP'nin basınla iyi ilişkiler kurmasının nedenleri ise kendi politikalarından daha çok CHP'nin baskıcı yönetiminden kaynaklanmaktaydı. Ancak DP iktidarı döneminde basının beklentileri gerçekleştirilmeyince, basın DP'nin karşısına geçti (Yıldız, 1996:485). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, DP o dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu iyi değerlendirerek, muhalif basının desteğini almayı başarmıştır. İktidara geldiği ilk yıllarda da basına karşı demokratik bir tutum sergilemeye ve basın özgürlüğü konusunda çalışmalar yapma gayreti içinde olmuştur.

DP iktidarı bu konuda öncelikle 15 Temmuz 1950 yılında 5680 sayılı Basın Kanunu'nu kabul etmiştir. Basın Kanunu ile Matbuat Kanunu'nun hükümete tanıdığı yetkiler kaldırılmıştır. Böylece; gazete çıkarmak için hükümetten izin almaya gerek kalmamış, bildirimde bulunmak yeterli görülmüştür. Basın suçları Toplu Basın

Mahkemeleri'nde yargılanmaya başlanmıştır. Gazete sahipleri yayınlanan yazılardan dolayı cezai bir sorumluluğa sahip olmamakla birlikte, yazı işleri müdürleri yazarla birlikte sorumlu tutulmaktadır (Kabacalı, 2000:213). Gerçekleşen bu yasal düzenlemeler basın üzerinde olumlu bir etki yaratmış ve basının kısa bir süreliğine de olsa güvence içinde olmasına yol açmıştır.

Ancak DP 1954 yılından sonra hem muhalefete hem de basına karşı sert bir tutum takınmaya, antidemokratik uygulamalar gerçekleştirmeye başlamıştır. Mehmet Ali Aybar (2014:33-35) DP'nin basına ve muhalefete karşı olan bu tutumun nedenlerini Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu olumsuz koşullara bağlamaktadır. DP iktidarının ilk yıllarının savaş sıkıntılarının unutulduğu bir bolluk dönemi olduğunu belirtmektedir. Bu bolluğun kaynağının ise; savaş döneminde biriktirilen önemli miktarlardaki döviz ve altın rezervleri, dış kredi ve yardımlar, makineleşme ile birlikte gelişen tarım ekonomisi ve Kore Savaşı'ndan kaynaklanan konjonktürel gelişmelerden doğduğunu öne sürmektedir. Ancak zaman içinde borçların geri ödenmeye başlanması, buna bağlı olarak enflasyonun artması, gelir dağılımındaki dengesizlikler, işsizlik DP iktidarını ve ülkeyi zora sokmuştur. Bu esnada 1957 seçimlerinde DP'nin oy oranının düşmesi ve CHP'nin oy oranının artması, DP'nin iktidar konusunda endişelenmesine yol açmıştır.

Basında hükümeti eleştiren haberlerin sayısının artmasıyla basınla iktidar arasındaki gerginlik artmaya başlamıştır. İktidar basın özgürlüğünün sınırlandırılması yönünde bir eğilim içine girmiştir. Bu dönemde DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesinde yazdığı başyazıda şöyle demektedir: *“Yeryüzünde hem demokrasi yapmak, hem de iktidarı incitmeyen bir basın rejimini kurmak bu güne kadar hiçbir millete nasip olmamıştır. Hür basının zararlarını önlemek uğruna göze alınan her tedbir, sonunda mutlaka o basından beklenen faydaları da silip süpürmüş, yani hürriyeti yok etmiştir”* (Kabacalı, 1990:166). Nihayetinde DP'nin, önce 6–7 Eylül Olayları'nın¹⁴¹ yaşanmasına neden olduğu öne

---

¹⁴¹ Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Londra Konferansını sürdürdüğü dönemde 6 Eylül 1955 günü radyonun saat 13.00'teki haberlerinde Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bombalı bir saldırı yapıldığını haberi tüm yurda duyurulmuş, İstanbul Ekspres gazetesi de o gün alışılmışın dışında iki kez yaklaşık 300 bin adet bastırılarak İstanbul'un her yerinde dağıtılmıştır. Akşamüstüne doğru “Kıbrıs Türktür Cemiyeti”(KTC) adına yayınlanan deklarasyon yanısıra çeşitli öğrenci birliklerinin yayınladığı bildirimler doğrultusunda Taksim Meydanı'nda bir protesto mitingi düzenlenmiştir. Bu

sürülmüş, ardından da DP tarafından Tahkikat Komisyonu'nun kurulmuştur. İktidar tarafından kurulan Tahkikat Komisyonu (18 Nisan 1960) matbaaları kapatma, gazeteleri toplatma, her türlü toplantıyı yasaklama ve hükümetin bütün araçlarından faydalanabilme yetkilerine sahip olmuştur. Komisyon'un kararlarına muhalefet edenler ise bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilirlerdi (Sevinç, 2012:43). Basını susturmak için tercih edilen bu yöntemlerle, iktidara gelmesi aşamasında gazetecilerden tam destek verilen DP iktidarı antidemokratik uygulamaları neticesinde gazetecileri karşısına almayı başarmıştır.

Yılmaz ve Doğaner (2007:20), Menderes döneminde daha önceki dönemlerden gazete ve dergilere daha fazla miktarda yasaklama kararının geldiğini belirtmektedirler. Menderes döneminde yasaklanan yayınların konularının en fazla oranda komünist propaganda yapan yayınlar (47 adet) olduğu görülmektedir. Bunu ülke aleyhine ve kamuoyunu bozucu yayınlar (40 adet), misyonerlik ve taassup propagandaları yapan yayınlar (18 adet), Kürtçülük propagandası yapan yayınlar (17 adet) ve Ermenilik ve Rumluk propagandası yapan yayınlar (17 adet) en fazla oranlarda izlemektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Menderes döneminde gerçekleşen yasaklama konularında en fazla oranda Komünizm propagandasının yer alması o dönemdeki dünya konjonktürünün Türk siyasetine yön vermede etkili olduğu görülebilmektedir. DP iktidarı Sovyet tehdidi karşısında, Batı özellikle ABD'nin yanında yer almak için gayret göstermiş ve destek alabilmek adına da gazete ve dergilerde bu konuda hassasiyet oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle komünist rejimi savunan gazete ve dergilerin, Türkiye aleyhtarı herhangi bir yayın yapmıyor olmalarına karşın kapatılmış olmaları bunu göstermektedir.

1960 Askeri Müdahalesi'nin gerçekleşmesinin ardından işbaşına gelen Milli Birlik Komitesi Topuz'a göre (2003:228) basın tarafından destek görmeye

---

mitinginden, bazı gruplar İstiklal Caddesi'ne yönelerek buradaki gayrimüslimlere ait işyerlerinin camılarını kırmaya başlamışlardır .Bu tarz tedhiş hareketleri eşzamanlı olarak İstanbul'da Rumların yoğun olarak yaşadığı diğer semtlere; Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı, Eminönü, Fatih, Balat , Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek'e kadar uzanmış hatta Moda, Kadıköy, Kuzguncuk, Çengelköy'de de meydana gelmiştir. 6 Eylül akşamı başlayıp 7 Eylül sabahına kadar devam eden olaylarda resmi Türk kaynaklarına göre 4 bin 214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel vb. 5 bin 317 yer saldırıya uğramıştır. Türk basınında ölü sayısı 11 olarak belirtilmiş , Helsinki Watch örgütünün bir raporuna göre ise ölenlerin sayısı 15'tir. (Milliyet, 10.02.2013, "6-7 Eylül Olayları ile yüzleşme - Yakın tarihimizin kırılma noktası").

başlamıştır. Bunda Milli Birlikçilerin basın sorunlarını ele alarak çözüme ulaştırmaya çalışması etkili olmuştur. Nihayetinde Milli Birlikçiler; önce ‘Neşir yoluyla veya Radyo’yla işlenecek cürümler hakkındaki’ 6334 ve 6732 sayılı kanunları iptal ederek, basının üzerindeki baskının kalkmasını sağlamıştır. Ardından 1950’de kabul edilen Basın Kanunu içinde yer alan antidemokratik maddeleri de kaldırarak, ispat hakkı ve gazeteci hakları konusunda yasal düzenlemelerin gerçekleştirdi.

Bu sayede basın üzerinde Menderes döneminin özellikle son döneminde ağırlığını iyice göstermiş olan baskılar ve antidemokratik uygulamalar sona erdirilmeye başlanmıştır. Koloğlu (2010:18) 1955–1960 yılları arasında 867 gazetecinin mahkumiyetiyle sonuçlanan 2300 basın davasının olduğunu belirtmektedir. Basın yasalarının sık sık değiştirildiği ve bu anlamda demokrasi ile bağdaşmayan bu durumun 1960 askeri müdahalesi ile daha demokratik bir hal almasının ve basın için en liberal yasalara müdahale ile kavuşulmasının garip bir durum ve demokrasinin zaman içinde yerleşebilen bir siyasal sistem olduğunun kanıtı olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, 1961 Anayasası yazma ve söyleme özgürlüklerini güvence altına alan her türlü önlemi içeren bir anayasa olma özelliği taşımaktadır. 1950 basın yasasına DP’nin getirdiği değişiklikler kaldırılarak, anayasaya da gerekli güvenceler eklenmiştir. Bunun yanı sıra bu dönemdeki özgürlükler gazetelerin içeriklerine yansımakla birlikte dağıtımda ve basma tekniklerinde de gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır (Koloğlu, 2006:133).

1961 Anayasası’nın 22-27. maddeleri basın ve yayın ilgili hükümleri kapsamakla birlikte, 23. madde de basın özgürlüğü açısından önem taşımaktadır. Basın özgürlüğünün düzenlendiği 22.maddenin ilk fıkrası basının özgür olduğunun ve sansür edilemeyeceğinin altını çizmekte, ikinci fıkra da basın ve haber alma özgürlüğünü korumak ve uygulamak konusunun devletin sorumluluğu altında olduğunu belirtmektedir. 23. madde ise gazete ve dergi çıkarılması hususundan herhangi bir izin alınması gerekmediğini ve haber, düşünce ve kanaatlerin yayılmasını engelleyici ya da zorlaştırıcı herhangi bir siyasal, ekonomik, mali ya da teknik kayıtların kanunla bile konulamayacağı hususunu içermektedir. 27. madde de basın özgürlüğünün anayasal güvencesini tamamlamaktadır (İçel ve Ünver, 2012:46-

47). Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın ilgili maddeleri basının yayın yapabilme özgürlüğünü korumanın yanı sıra kamuoyunun da haber alma özgürlüğünü korumaktadır. Haber ve kanaatlerin yayılmasının bu anlamda hem basın hem de kamuoyu tarafından bir özgürlük anlayışı getirdiği görülmektedir.

Basın alanında yapılan demokratik yasal düzenlemelerin ardından Milli Birlik Komitesi basın özgürlüğünü kısıtlamak amacıyla 5 Mart 1962 tarihinde kabul edilen 38 sayılı Tedbirler Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Bu kanun 27 Mayıs Devrimi'ni söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür ve başka araçlarla yersiz, haksız veya gayrimeşru göstermeye çalışanları suçlamaya yönelmiştir (Topuz, 2003:236). Bunun dışında Korkmaz (2005:93) bu dönemde basın özgürlüğü konusunda yaşanan olumsuzlukların ve basın özgürlüğünün tam olarak gerçekleşmemesinin nedeninin oluşturulan hukuki güvencelerin ekonomik güvencelerle tamamlanamamış olması olduğunu öne sürmektedir.

12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay tarafından ülkenin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan rahatsızlığın dile getirildiği muhtıra ilan edilmiştir. Bir süre sonra 26 Nisan 1971 tarihinde 11 ilde Sıkıyönetim ilan edilerek, 13 Mayıs tarihinde 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu çıkarılmıştır. Kanun ile sıkıyönetim komutanına, hiçbir gerekçe göstermeden, evleri, kişileri arama, partilerin, sendikaların, derneklerin faaliyetlerine son verme, mektup ve haberleşmeleri sansür etme, basını ve her türlü yayını denetleme, basımevlerini kapatma yetkileri verilmiştir (Girgin, 2001:134).

1960-1970'li yıllarda tüm alanlarda olduğu gibi basında da teknolojik gelişmeler yaşanmıştır. Simavi kardeşlerin sahibi olduğu Hürriyet ve Günaydın gazetelerinde de yaşanan teknolojik değişim, ilk tekelleşme girişimlerini ve buna bağlı olarak da Türk Basını'nda yeni bir dönem başlatmış olmaktadır. Fikir işletmeciliği niteliği taşıyan gazeteler teknolojik gelişim ve tekelleşme etkisi ile ticari işletmelere dönüşmüşlerdir (Özsever, 2004:57). Önceleri gazete sahipleri gazeteciler iken, bu dönemde sermaye sahipleri gazetelere de sahip olmuşlardır. Bu da gazetelerin sektörel dönüşüm geçirmesine ve sermaye sahiplerinin tekelinde yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır.

5.3. Medyanın Ekonomi Politikindeki Yapısal Değişimi

Bu dönemde basında yeni şekillenmelerin oluşumuna yol açan iki önemli ve temel olay etkili olmuştur. Bunlar 12 Eylül Askeri müdahalesi ve 24 Ocak kararlarıdır. Koloğlu (2006:141), 1980 yılına kadar basını değerlendirirken siyasi ve sosyal etkenlerin ön planda olduğunu, ancak 1980’li yıllarda basının değerlendirilmesinde belirleyici etkenin ekonomik öğeler olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu dönemde basının içeriği ve toplumsal rolü üzerinde ekonomik bağımlılıkları etkili olmuştur.

Bu dönem sermayenin medyaya girişini özendirerek kadar yeterli nedenin varıldığı bir dönemdi. Dördüncü gücü paylaşma isteği, siyasi çevrelerde itibar görme ve bu sayede diğer sektörlerdeki yatırımların etkinliğini artırma, devlet teşviklerinden ve diğer rantlardan öncelik kapma, medyayı diğer banka ve şirketlerinin reklamlarında kullanma, medyayı kullanarak pazarlama faaliyetlerini artırma, itibar ve güven gerektiren finans sektöründe medyadan yararlanma bu nedenler arasında sayılabilmektedir (Sönmez, 2003:35). Ancak medyaya giren sermaye medya sektörünün yapısını da endüstriyel anlamda değişime uğratmış, sektörde varolan medya sahipleri yeni yapıya ayak uydurma konusunda zorluk çekmişlerdir.

Bunun sebebi de, basın sanayinin temel hammaddesi olan kâğıda devlet tarafından sağlanan ekonomik desteğin bu tarihten itibaren kaldırılmış olmasıdır. Desteğin kaldırılmasının ardından da kâğıda yapılan yaklaşık yüzde 300 civarında zam basının mali yapısının bozulmasına yol açmıştır. Öyle ki; kömüre yüzde 100, demir çelik ürünlerine yüzde 50, tüp gaza yüzde 45, akaryakıtta yüzde 50 zam yapılırken gazete kağıdına yapılan zam rekor düzeydedir. (Adaklı, 2001:140). Gazete kağıdını serbest piyasa fiyatı üzerinden almak zorunda kalan basın işletmeleri ilan ve reklam gelirleri ile bu açığı kapatma yoluna gitmişlerdir (Kuyucu, 2012:25).

Koloğlu (2006:144) bu durumun gazeteleri reklam pastasından daha büyük pay alabilmek adına tiraj artırma yöntemi olarak promosyon kampanyalarına yönelttiğini, böylece de “Lotarya ya da Kupon gazeteciliği” türünün doğduğunu

belirtmektedir. Promosyonlar hedef okuyucu kitlesini nicelik olarak arttırmak için devreye sokulmuştur. Aslında 1980'lere doğru hızlanan promosyon yarışı, 90'lı yıllarda promosyonların da reklamlarının yapılmaya başlanması ile doruk noktasına ulaşmıştır. Akide şekerinden süte, otomobilden uçağa kadar pek çok promosyonun verildiği bu dönemde gazeteler, televizyonlara 1989 yılında 39, 1990 yılında 70, 1991 yılında ise 112 milyar reklam parası ödemişlerdir.¹⁴² Doğal olarak bu dönem gazete satışlarını önemli oranda olumlu etkilemiş, ancak basının saygınlığı ve güvenilirliği konusunda da tartışmalara yol açmıştır.

Bunun yanı sıra gazete kâğıdına yapılan zam nedeniyle artan maliyetlerini karşılayamayan orta ve küçük işletmeler de kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Buna örnek olarak, 9 Ocak 1982 tarihinde son sayısını yayınlayarak, yayın hayatına son veren Akşam gazetesidir (İnuğur,480). 1980-1990 yılları arasında yaşanan ekonomik nedenlerden dolayı on üç gazete yayın hayatına son vermek durumunda kalmıştır (Kuyucu, 2012:247). Yaşanan bu ekonomik gelişmeler de basında yeni bir oluşumun önünü açmış, gazete sahiplikleri gazetecilerden işadamlarına doğru kaymaya başlamıştır. Bu da Türkiye'de tekelleşmelerin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Prof. Dr. Niyazi Öktem (1996:48) tekelleşmeyi "*sermaye gruplarının işletmeye ilişkin mal varlıklarını, bir araya getirerek güçlenmeleri, böylelikle sosyal, ekonomik, politik nüfuzlarını pekiştirme operasyonu*" olarak tanımlamaktadır. Genel olarak medyada yaşanan tekelleşmeyi tek bir nedene bağlamak ise doğru olmamaktadır. Prof. Dr. Taner Berksoy (1996:45) tekelleşmenin bir boyutunu teknolojik gelişmelere bağlamaktadır. Az sayıda üreticinin bu teknolojik gelişmeyi yakalaması ve ona yatırım yapabilmesinin, karar organlarını merkezileştirdiğini, güçsüz firmaları saf dışı ederek böylece bir tekel yaratabildiklerini ifade etmektedir. Tekelleşmenin diğer boyutunu ise temelini Türkiye'de eğitim sisteminden kaynaklandığı, medyanın ürün sunduğu pazarın darlığının oluşturduğunu belirtmektedir. Yani gazetelerin hedef kitlesi olan okuyucu kitlesinin azlığı pazarın sınırlı olmasına yol açmakta bu da tirajı biraz yüksek olan bir gazetenin oligopol gücüne kolaylıkla sahip olmasına yol açmaktadır.

---

¹⁴² Oktay Gönensin, 1991 Bilançosu (2), Cumhuriyet, 13.01.1992.

Bu bağlamda 1990 sonrası dönemde medyada çapraz tekelleşmeler yaygınlaşmaya başlamıştır. Geleneksel medya sahipliğinin son temsilcisi olan Erol Simavi Hürriyet gazetesindeki son yüzde 20'li payını da 1994 yılında Aydın Doğan'a satarak sektörden ayrılmıştır. Doğan ve Bilgin grubu gibi gruplar gazete ve dergilerin yanı sıra televizyon kanallarına da sahip olmuşlardır (Özsever, 2004:113,116). Bu grupların farklı sektörlerde de sahiplikleri bulunmaktadır. Örneğin; bankacılık, ticaret, sigortacılık, otomobil vb.

Basın dışı sermayenin sektöre girmesi sadece Aydın Doğan ile kalmamıştır. İşadamları Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu Güneş gazetesi ile 1982 yılında sektöre dahil olmuşlardır. Güneş gazetesi daha sonrasında yine işadamı olan Mehmet Ali Yılmaz ve Asil Nadir'in sahipliğinde yayın hayatına devam etmiştir. Ardından 1991 yılında Sabah Yayıncılık Anonim Şirketi'nin yüzde 10 hissesi Çukurova Grubu'na yani Mehmet Emin Karamehmet'e satıldı. Bunu 1993 yılında İktisat Bankası'nın sahibi Erol Aksoy'un 17 milyon dolar karşılığı Hürriyet gazetesinin yüzde 25 hissesini satın alması takip etti (Sağnak, 1996:56). 28 Haziran 1994 tarihinde ise Hürriyet gazetesi ve yan yayınların sahibi olan Hür Holding'in yarısı Milliyet gazetesi sahibi Aydın Doğan'a satılmıştır. Daha sonrasında Doğan, Simavi'nin yüzde 75'lik hissesinin yarısı olan yüzde 37,5'lik hisseyi satın alarak en büyük ikinci ortak, ardından da 1994 yılında Hürriyet gazetesinin tek sahibi olmuştur (Adaklı, 2006:276).

Her ticari işletmede olduğu gibi gazete sahipleri de, kar ederek para kazanmayı da amaçlamışlardır. Ancak medya sektöründe kar etmek diğer ticari işletmelerde olduğu gibi her zaman ilk planda gelmemektedir. Bunun nedeni ise Sönmez'e göre (1995:5), medyanın bu sektöre yatırım yapmış olan sermaye sahibine maddi kazancın getirisi dışında sağladığı daha önemli bir getiri bulunmaktadır ki o da kitlelere ulaşabilme, onlara istenilen mesajı verebilme ve bundan kaynaklanan gücü paylaşma imkânına sahip olmaktır. Nitekim Özsever (2004: 122) de medyada tekelleşmenin nedenlerini; dördüncü gücün sermaye sahipleri tarafından paylaşılma istenmesi, siyasi çevrelerde itibar görme ve medyayı bir silah olarak görme, diğer sektörlerde yapılan yatırımların etkinliğini artırma, devlet teşviklerinden ve diğer getirilerden öncelikli olarak yararlanabilme, medyayı diğer sahipliklerinin reklam

aracı olarak kullanma ve bu sayede pazarlama faaliyetlerini arttırma, medya ile yararlanan güven ve itibarı ekonomi alanındaki sahiplikleri için bir avantaja dönüştürmede kullanma olarak sıralamaktadır.

Basını etkileyen diğer önemli gelişme de 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen Askeri müdahaledir. Müdahalenin ardından basın üzerinde çeşitli yasaklamalar ve kısıtlamalar gerçekleştirilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi 2 Haziran 1981'de 52 numaralı kararıyla basının faaliyetlerini engelleyici nitelikte yeni yasaklar getirmiştir. Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak, sıkıyönetim komutanlıklarının koydukları yasaklar ve aldıkları kararların herhangi bir şekilde tartışılması yasaklanmıştır. Kamu davası açılıncaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı, ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak, açılan kamu davalarında verilecek mahkûmiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar, ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum veya yayında bulunmak da yasaklar arasında yer almaktadır (Girgin, 2001:136). Bu dönemde pek çok gazeteci ve yazar gözaltına alınmış ya da tutuklanmış, pek çok gazete ve dergi kapatılmıştır. Öyle ki, müdahalenin ardından üç gazete süresiz olarak kapatılırken; 12 Mart 1984 tarihine kadar başlıca İstanbul gazeteleri (sekiz gazete) 17 defa kapatılmıştır. (Kabacalı, 2000:247).

Bunun yanı sıra yani düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasının ötesinde, gazetecilerin ekonomik çıkarlarını ve bağımsızlıklarını savunmaları da zorlaşmıştır. Toplu sözleşme ve grev yasalarında yapılan değişiklikler, çalışan gazeteciyi önemli ölçüde güçsüzleştirmiştir. 12 Eylül askeri müdahalesi ile basına uygulanan baskının en önemli özelliği ise 12 Mart'a oranla daha kalıcı olmayı amaçlamış olmasıdır (Oktay, 1987:133). Bu bağlamda 12 Eylül askeri müdahalesinin özgürlüklerin alanını daha fazla daralttığı söylenebilmektedir. Böylece toplumu bilgilendirme ve siyasi iktidarı denetleme işlevi olan basın, siyasi alana dair topluma enformasyon aktarmada yeterince özgür olamadığından, toplumda bir depolitizasyon süreci yaşanmıştır. 1980 kuşağının apolitik olarak anılmasının altında bu neden yer almaktadır.

Korkmaz (2005:115) 1982 Anayasası'nın batıdaki anayasalardan farklı olduğunun bir tepki anayasası olma özelliği taşıdığına altını çizerek, birey karşısında devleti kutsayan bu anayasanın devleti koruma içgüdüleriyle davranan yapısından dolayı basın özgürlüğü açısından da sınırlayıcı hükümlere sahip olduğunu belirtmektedir. Özgürlüklerin önemli bir kısmını sınırlandıran anayasa bu nedenden dolayı günümüze kadar pek çok kez anayasa değişikliklerinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği ile uyum sürecinde anayasa değişikliklerinin gerçekleşmesi zorunlu görülmüş ve uygulamaya geçirilmiştir.

1983 yılında gerçekleşen seçimleri kazanarak ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ın kurmuş olduğu yeni hükümet ile Türkiye'de yeni döneme geçilmiş oldu. Topuz (2003:270), Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren'den dolayı askeri güçlerin ağırlığının devam etmesinin yanı sıra yeni hükümet ile parlamenter rejime dönülmüş olduğunun altını çizmekle birlikte, demokrasi ortamının tam olarak kurulamadığını da belirtmektedir. Turgut Özal'ın ise başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde gazeteciler ile iyi ilişkiler kurduğu ancak bu gazetecilerin Köşk'ün has adamları olan gazeteciler olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişi ile birlikte, ekonominin basın üzerinde yarattığı etkilerin var olduğunu, aynı zamanda demokrasi açısından da basın için bir geçiş döneminin yaşandığını söylemek mümkündür.

1986 yılında ANAP Hükümeti daha önce 1927 yılında kabul edilen, ancak hemen hemen hiç uygulanmayan Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu'nu yürürlüğe sokmuşlardır. Bu kanunun işlerlik kazanması için ise gerekçe gazete ve dergilerde yer alan çeşitli resimlerin oluşturduğu rahatsızlık olmuştur. Nihayetinde basın özgürlüğü açısından kısıtlayıcı bir nitelik taşıyan bu yasa tüm maddeleri değiştirilerek yürürlüğe girmiştir. Daha sonrasında ise 6 Mart 1986 yılında tekrar değiştirilmiş ve günümüzdeki halini almıştır (Topuz, 2003:275-276). Diğer bir önemli nokta da basın tarihindeki 62 cinayetten yüzde 85'inin bu dönemde gerçekleşmiş olmasıdır (Koloğlu, 2010:19). Özellikle gazeteci yazar Abdi İpekçi (1 Şubat 1979) gazeteci yazar Turan Dursun (4 Eylül 1990), gazeteci yazar Çetin Emeç (7 Mart 1990) ve gazeteci yazar Uğur Mumcu (24 Ocak 1993) bu dönemde öldürülen önemli gazeteciler arasında yer almaktadır.

1990 sonrası ise medyada çapraz tekelleşmenin yaygınlaştığı, Doğan ve Bilgin grupları gibi şirketlerin, gazete yanında televizyon kanallarını ele geçirdiği ve giderek diğer sektörlere yayılarak banka ve benzeri kuruluşların sahibi olduğu bir dönemdir. Bu dönemde medya sahipleri gazete ve TV kanallarını bir anlamda silah olarak kullanmışlar, özelleştirmeler ve banka satın almalarında medya siyaset ilişkisi oldukça etkili olmuştur. Yine bu dönemde, 212 sayılı yasa uygulanmamış, taşeronlaşma yaygınlaşmış ve sendikanın da tasfiye edildiği görülmüştür (Özsever, 2004:116,121). Bu dönemde basının diğer medya sektörleriyle ortaklıklar kurmasının yanı sıra medya alanında yaşanan en önemli gelişmesi ise Türkiye’de ilk özel televizyon kanalı açılmış olmasıdır.

1990 yılında uydu üzerinden ve Almanya’dan yayın yapmaya başlayan ve daha sonra Star 1 adını alacak olan Magic Box ülkedeki yayın tekeli TRT’ye veren Anayasa’nın 133. maddesi hâlâ yürürlükteyken yayına başlamıştır. Yasanın yürürlükten kalkmadan dışarıdan yayın yapılabilmesinin nedeni ise, kanalın kurucu ortaklarından birinin dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın oğlu Ahmet Özal olmasıdır. Sonrasında ise Anayasa’nın 133. maddesi 1993’te değiştirilerek televizyon yayınları üzerindeki devlet tekeli kaldırılmıştır. 1994’te, özel yayıncılığın yasal çerçevesini içeren Radyo ve Televizyon Kanunu kabul edilmiştir. 1990’larda özel kanalların sayısının artması ve 1992’de ilk özel radyonun açılması, Türk medyasına çeşitlilik getirmesi bakımından önem taşımaktadır (Elmas ve Kurban, 2011:22-23). Böylece Türk medyasında rekabet ve çok seslilik ortamı oluşmuş, medyadaki devlet tekeli de sona ermiş olmaktadır.

1991 yılının koalisyon yönetimleriyle geçmesi medya ve toplumda belirsizlik havası yaratmıştır. Gazeteciler Cemiyeti’nin raporlarına göre 1991 yılının ilk 11 aylık döneminde gazete ve gazeteciler için 73 dava açılmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal basına dava açma rekorunu bu bağlamda elinde bulundurmıştır. Yine 1991 yılında 77 gazete ve dergi toplatılmıştır. Toplatılmaya gerekçe ise çoğunlukla “Bölücülük ve sınıf farkı yaratma” olmuştur (Topuz, 2003:279).

Basın Konseyi tarafından Ocak 1994’de yayınlanan bir raporda 1993 yılının kara bir yıl olduğu belirtilmekteydi. Bu durum aslında 1990 yılının ilk yarısından

İtibaren hazırlanan medya raporlarında belirtilmekteydi. 1993 yılında 51 gazeteci saldırıya uğramış, 8 gazeteci de öldürülmüştür. Uluslar arası Gazeteciler Federasyonu (FIJ) Türkiye'yi gazeteciler için dünyanın en riskli ülkeleri arasında saymış ve Türkiye o yıl dünyanın en çok gazeteci öldürülen üçüncü ülkesi olmuştur. 1998 yılına gelindiğinde 165 yıllık basın tarihine sahip olan Türkiye'de öldürülen gazeteci sayısı 65'i bulmuştur (Tılıç, 2001:143).

2000'li yıllara gelindiğinde ise en Türk medya sektöründe çok önemli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Kasım 2000 ve Şubat 2001 arasında Türkiye'nin yaşamış olduğu ekonomik krizdir. Kriz medya sektöründe ciddi etkiler yaratmıştır. Bunun nedeni ise medya şirketlerinin bazılarının bankacılık sektöründe büyük yatırımlara sahip olması ve bir dizi büyük özel bankanın bu süreçte iflas etmiş olmasıdır (Sümer, 2010:115). İflas etmiş olan bankalar ise 2004 yılında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) devredilmiştir. TMSF ileride de değinileceği üzere böylece medya sektöründe önemli bir role sahip olan unsurlardan biri olmaya adım atmıştır.

2001 krizini atlattığı başarıyan Aydın Doğan, Bilgin Grubu'na ait medya kuruluşlarını almak istemiş, ancak Bilgin Grubu Turgay Ciner'e ait Park Grubu'na bu kuruluşları TMSF ile anlaşarak kiralamıştır. Bu gelişmenin ardından Aydın Doğan ise, Bilgin Grubu'ndan ayrılan gazetecilere destek vererek Bağımsız Gazeteciler Yayıncılık A.Ş.'nin gazete dergi ve yayıncılığı alanında sektöre girmesini sağlamıştır. 2001 krizini atlattığı başarıyan diğer bir kuruluş olan Doğu Grubu kriz öncesinde yalnızca dergi sektöründe faaliyet gösterirken kriz sonrasında NTV ve Kanal E'yi satın alarak NTV'yi haber kanalı, CNBC-e'yi ise finans ve eğlence kanalı olarak yeniden yapılandırmış ve sektöre sokmuştur (Sözeri ve Güney, 2011: 39).

Sönmez (2003:9) 2001 krizinin Türk medya sektöründe bir kabuk değişimi yaşanmasına yol açtığını, egemen grupların cepheleştiklerini ve birbirlerini medyayı silah olarak kullanmakla eleştirdiklerini belirtmektedir. Ancak bu değişimin sadece böyle okunmasının doğru olmadığını belirtmekte, 2002 yılında değişecek olan ve AKP'nin iktidar olacağı bu çatışma döneminin siyasi boyutlarının olduğunu da öne sürmektedir.

5.4. AKP'nin Siyasi İktidarı Döneminde Basın

Medya iktidari bakımdan egemen olan sınıfın üstünlüğünü korumayı amaçlayan strateji ve taktikleri içinde barındıran devletin ideolojik aygıtlarının bir parçasıdır. İdeolojik aygıt olarak medya bireyler üzerinde egemen sınıfın tahakkümünü gerçekleştirebilmek için geniş ve uzun erimli olmalı, içindeki tüm farklılıklara karşın birleşmiş bir sektör olarak toplum üzerinde de birleştirici bir güç olarak egemen sınıfın ideolojisini işleyebilmelidir (Oğurlu ve Öncü, 2010:385). Nitekim her iktidar da bu bağlamda medyanın desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Duran'a göre (2015:20) AKP medya alanında uyguladığı politikalarla sadece kendisini destekleyecek bir medya yaratmakla yetinmemiş, diğer siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, ideolojik alanlarda olduğu gibi medyayı da tamamen değiştirmeyi ve yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Yani AKP'nin, kendisinden önceki iktidarlardan farklı bir politika izleyerek, medyayı hâkimiyeti almanın yanı sıra kendi medyasını yani kendi ideolojik aygıtlarını yaratmayı amaçladığı öne sürülmektedir. Nuray Mert bu konuda, AKP'nin oluşturduğu parti medyası için "(...) *siyasi iktidarın kullanılış biçiminde insanları ürküten hoyratlıklar gerçekten kuşku yaratıyor. Mesela bakıyorsunuz, önlenemez, gözü kara bir medya tekeli oluşturma gayreti var. (...) Sindirme dediğimiz şey de illa polisle, askerle olmaz; çağımızda sindirme dediğimiz şey iletişim üzerinden olur*"¹⁴³ demektedir.

Adaklı da (2014: 19) AKP iktidarı döneminde medyanın imalat ve hizmet sektörlerinin tamamıyla bütünleştiğini, siyasal iktidarın kendisine organik olarak bağlı bir medya kompleksi yarattığını ve bu şekilde medyanın şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde araçsallaştırılmış olduğunu belirtmektedir. Oluşturulmuş olan bu medya kompleksinin temel özelliği ise, siyasi paralelliği¹⁴⁴ de içeren, siyasi görüşü ya da yayın politikasına bağlı olmaksızın, AKP iktidarının hedeflerinden sapmamaktır.

---

¹⁴³ "Ergenekon davasından demokratikleşme çıkmaz!", Milliyet, 14.07.2008.

¹⁴⁴ "Siyasal paralellik"; Hallin ve Mancini'nin, bir ülkedeki medya kuruluşlarının belirli bir siyasi görüşle mesafesi için kullandığı bir terimdir. Daniel Hallin ve Paolo Mancini (2004) Comparing media systems: Three models of media and politics, Cambridge: CUP.

5.4.1. Siyasal Yapının Değişiminin Basına Etkisi

AKP iktidarı döneminde medya iktidar ilişkileri merkez sağın medyaya ilişkin geleneksel tutumunu devam ettirmekle birlikte, yeni birtakım politikalar da uygulamaya başlamıştır. Yaşlı (2014:37) bu dönemin; medya patronlarıyla tartışmaların yaşandığı, kamu kaynaklarıyla kendisine yakın medya grupları kurulduğu, TMSF aracılığıyla el konulan medya kuruluşlarının muhafazakar sermaye gruplarına devredildiği gibi uygulamaların gerçekleştiği bir dönem olduğunu belirtmektedir.

Duran (2015:21,28) AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren medyaya karşı esas olarak iki alanda ya da iki yöntemle politika geliştirip uyguladığını belirtmektedir. Bunlardan ilki; tüm rakipleri yani mevcut ve olası tüm muhalefet kanallarını kapatmaktır. Diğeri ise; mevcut ve gelecek medyatik mecradaki tüm organ ve kanallarını ele geçirmektir. Bu iki yöntem üçüncü mekanizmalarla desteklenerek ve bazen ardıl bazen de eş zamanlı olarak uygulamaya konularak hayata geçirilmektedir. Ona göre amaç ise toplumda tek parti, tek düşünce yaklaşımını empoze etmek ve bunun için de tek medyayı yaratmaya çalışmaktır. Bunu da bazen başarabilmektedir. Öyle ki; Yeni Şafak, Sabah, Star, Akit, Bugün hatta bazen Zaman gazetesi bile aynı manşetle çıkabilmektedir.

Erdoğan siyasi iktidar gücü ile muhalif ya da değil ancak kendinden olmayan medyaya karşı çeşitli politikalar uygulamaktadır. Bunlardan en önemlileri hiç kuşkusuz 2002 seçimlerinde en önemli siyasi rakibi olarak gördüğü Cem Uzan ve ona ait Star grubu olmuştur. Nitekim AKP, iktidara gelir gelmez Star grubunun 200'den fazla şirketine el konulmuştur. Daha sonrasında Tuncay Özkan'ın yönetimindeki AKP karşıtı Kanaltürk televizyonu Gülen Cemaati'ne yakın bir isme satılmıştır. En önemlisi ise Sabah ve ATV'nin Erdoğan'ın damadının yöneticiliğindeki Çalık Gruba bir devlet bankasından sağlanan kredilerle satılmış olmasıdır. Kendinden olmayan medyaya karşı en büyük hamlesi ise Doğan Grubu'na olmuştur (Duran, 2015:22-23). Doğan Grubu'na kesilen vergi cezası aslında muhalif olabilecek ya da kendinden olmayan tüm medyaya da bir gözdağı niteliği taşımaktadır. Siyasi iktidarın sahip olduğu iktidar gücü ile ekonomik yaptırımlarla

medyadaki çok sesliliği engellemeye çalışması aslında medyadaki holdingleşmenin dezavantajlarından kaynaklanmaktadır.

Aynı şekilde politik baskılara diğer bir örnek de Radikal Gazetesi ve İsmet Berkan olayı olarak gösterilebilmektedir. 2000 yılından itibaren gazetenin genel yayın yönetmenliğini yapan İsmet Berkan hem neoliberal kriz hem de politik baskılar neticesinde 31 Ağustos 2010'da görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Yerine ise daha öncesinde Zaman gazetesi yazarı olan ve Doğan Grubu'na ait Referans gazetesinde çalışan Eyüp Can Sağlık getirilmiştir. Bunun ardından Radikal gazetesinde çeşitli yenilikler gerçekleştirilmiş, gazete bünyesinde çalışmakta olan birçok gazetecinin işine son verilmiştir (Çam ve Yüksel, 2015:87).

Bunların yanı sıra AKP iktidarı döneminde basın mensuplarının ve yayın organlarının telefonlarının da yasadışı olarak dinlendiği görülmüştür. Özdağ (2011:121) bu durumun AKP'nin 'hegemonik parti basını' kurma projesinin aşamalarından biri olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyet gazetesi muhabiri İlhan Taşçı, yine Cumhuriyet Gazetesi Ankara Temsilciliği bürosu ve Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Mustafa Balbay'ın telefonlarının dinlendiği ortaya çıkmıştır. Nitekim daha sonrasında Mustafa Balbay, Ergenekon soruşturması kapsamında anayasal düzeni değiştirmeye teşebbüs etme suçlamasıyla tutuklanmıştır.¹⁴⁵

AKP iktidarı döneminde Basın Kanunu'nda bazı değişiklikler de gerçekleştirilmiştir. Elmas ve Kurban (2011:46-47) 2004 yılında yapılan yeni Basın Kanunu'nun liberal görünen ama satır aralarında hayli otoriter olan bir mevzuat olduğunu belirtmekte ve özgür ve bağımsız bir medyanın temellerini oluşturan hakların, otoriter rejimlere özgü olan ağır kısıtlamalarla birlikte verildiğini öne sürmektedirler. Kanun, basın özgürlüğünü ve bilgi alma hakkını korumakta, gazetecilere haber kaynaklarını koruma hakkı vermekte ve bireylere doğru olmayan veya karalama içeren haberlere cevap hakkı vermektedir. Kanun, aynı zamanda geniş kapsamlı kısıtlamaları da içermektedir. Anayasa'da getirilen benzer kısıtlamalara ek olarak, kanun 'yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması' adına basın

---

¹⁴⁵ "Mustafa Balbay Tutuklandı", Hürriyet, 06.03.2009.

özgürlüğüne sınırlama getirmektedir.¹⁴⁶ Bunun yanı sıra Yeni Basın Kanunu'nda yer alan önemli maddelerden biri basımevlerine savcılıktan yayıncılık izni alma zorunluluğu getirilmiş olması ve savcılara basılı eserlere el koyma yetkisi vermiş olmasıdır. Daha önce yayıncılık için valilikten izin almak gerekirken, yeni yasa ile yetkilerin yürütmeden yargıya geçmiş olması, basın özgürlüğünü kısıtlayıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Çünkü mahkemelere bürokrasiye uymayan basın şirketlerine dava açma olanağı vermektedir.

Bunun yanı sıra 2012 yılında Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na sunulan ve basına sansür olarak yorumlanan öneride; 'Basın ve Yayın Hürriyeti' başlıklı madde, basın özgürlüğüne yönelik Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin 10/2. maddesine paralel sınırlamalar olduğu belirtilmektedir. AKP, bu maddede basının sınırlanması gerektiği haller bölümü için 'basın hürriyeti milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel ahlakın, başkalarının haklarının, özel veya aile hayatının korunması, suçların önlenmesi, yargının bağımsızlık ve tarafsızlığının sağlanması, savşa kışkırtıcılığının, her türlü ayrımcılık, düşmanlık veya kin ve nefret savunuculuğunun engellenmesi amaçlarıyla sınırlanabilir' önerisinde bulunmuştur (Çaylı ve Depeli, 2012:34). Madde basın özgürlüğüne darbe olarak nitelendirilmiş, birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Çağdaş Gazeteciler Derneği (ÇGD) Başkanı Ahmet Abakay ise, AKP'nin basın ve yayın özgürlüğüne ilişkin bu düzenlemesinin 12 Eylül anayasası hükümlerinden daha kötü olduğunu belirterek şöyle demiştir.¹⁴⁷

"Medya çalışanları için bu öneri sıkıyönetim genelgesidir. Anayasanın çok ötesinde, 'genel ahlak, özel yaşam' gibi hükümler bilindiği gibi grevleri yasaklayan hükümlerin aynısıdır. Bu, temel hak ve özgürlükleri yok edici pek çok hüküm içeriyor. Bu çağda böyle hükümlerin getirilmesi Sudan'da olabilir, kabile devletlerinde olabilir. 12 Eylül'ün getirdiği sınırlamaların kaldırılmasını beklerken, yeni yaptırımlar getiriliyor".

---

¹⁴⁶ Madde 3 şöyledir: "Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir. Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlakının, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir."

¹⁴⁷ "AKP'den Basın Özgürlüğüne Darbe Önerisi", Cumhuriyet, 13.07.2012.

Nihayetinde AKP iktidarı döneminde siyasal yapının değişiminin basın üzerindeki etkisi, basın üzerinde baskıların artmasına, çok sesliliğin engellenmesine ve yeni bir ana akım medya yaratılmasında iktidarın önüne çıkan tüm engellerin bertaraf edilmesiyle şekillenmiştir. Bu bağlamda sansürün ve gazeteci tutuklamalarının basın üzerindeki etkisini incelemek gerekmektedir.

5.4.1.1. Sansürün Basın Üzerindeki Etkisi

Sansür, özgün bir iletimin (mesajın) tamamını ya da bir bölümünü bloke etmeyi, düzenlemeyi ve manipülasyonunu içeren uygulama olarak tanımlanabilmektedir. Basında sansür haber ya da diğer yazınsal türlerin görüntü ve fotoğrafların devletin bir kurumu özellikle de kolluk kuvvetleri tarafından yayımlanmasını engellemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Sansür genellikle kitle iletişim araçları tarafından üretilip dağıtılan bilgiyi bastırma ve çarpıtma süreci olarak algılanmanın yanı sıra özendirme ve yasaklama biçiminde de gerçekleştirilmektedir. Sansür, iletinin yayından önce ve sonra olmak üzere iki süreçte işlerlik kazanmaktadır. Mesajın yayınından önceki sansür uygulaması, onun oluşumunu önlemeye yönelik iken, yayından sonraki sansür ise daha çok onu biçimlendiren ve yayınlayanların cezalandırmalarını kapsamaktadır (Bülbül 2001: 293).

Keane (1993:94-104) beş siyasal sansür türü olduğunu belirtmektedir. Bunlar; Olağanüstü hal erkleri, silahlı gizlilik, yalan söylemek, devlet reklamcılığı ve korporatizmdir. Olağanüstü hal erkleri; hükümetlerin, medyanın bazı bölümlerini zorbalıkla sindirerek yola getirme girişimleri talimatlar, tehditler, yasaklamalar ve tutuklamaları ifade etmektedir. Bu türden siyasal baskı kendi içinde ön engelleme ve yayın sonrası sansür olarak ikiye ayrılmaktadır. Silahlı gizlilik; modern devlet erkinin, gizlilik perdesinin arkasına saklanmış polise ve askeri organlara dayanarak başarılı olması demektir. Bu sayede devlet yetkilileri yerli ve yabancı hasımlarını gözetleyebilmekte ve ne yapacaklarını öğrenebilmektedir. Yalan söylemek; demokratik rejimlerin özelliklerinden biri olan ve devlet yönetiminin sürekli bir halkla ilişkiler çabası içinde olması, basın toplantılarının yönetimin görüşlerini yaymak için araç olarak kullanılması ve bazen de profesyonel sorun çözücülerin

teknokratik yöntemlerinden biri olarak kendini göstermektedir. Devlet reklamcılığını ise, devlet erkinin kendisini tanıtması ve siyasal liderlerin televizyon ve radyo mülakatlarında kayırılarak yansıtılması olarak tanımlamaktadır. Son olarak korporatizm ise devlet ile sivil toplumun iç içe geçmesi, hükümetin işlevlerinin özel kesimin örgüt ağları tarafından yerine getirilmesi, pazarlık, ihsan ya da sözleşme ile yapılması demektir.

AKP iktidarı döneminde ise basın üzerindeki sansür ve oto sansür tartışmaları artmıştır. İktidara geldiği 2002 yılından günümüze kadar basın özgürlüğünün genişletilerek demokratikleşmede önemli bir yol kat edilmiş olduğunu öne süren AKP, gerçekleştirdikleri Genel İcraatler kapsamında¹⁴⁸ basın yayın özgürlüğünü geliştirmek için ‘Üçüncü Yargı Paketi’ olarak bilinen Temmuz 2012 tarihli Kanun ile insan haklarını derinleştiren ve geliştiren önemli düzenlemeler getirdiklerini, ifade hürriyeti ve basın-yayın özgürlüğü kapsamında, ileriye yönelik yayın durdurma cezalarını kaldırdıklarını belirtmektedir.

Ancak AKP iktidarı, basında özgürleşme ve demokratiklik vurgusuna karşın basına uygulanan ekonomik ve siyasi baskılar gerçekleştirdiğine ve bunların da artarak devam ettiğine dair eleştirilere maruz kalmaktadır. Nitekim dünyada ülkeler bazında basın özgürlüğünü araştıran ve 1980 yılından beri bu konuda her yıl bir rapor yayımlayan ABD merkezli sivil toplum örgütü Freedom House, 2014 raporunda ¹⁴⁹ Türkiye’yi son 15 yıldır ilk kez ‘kısmen özgür ülkeler’ kategorisinden ‘özgür olmayan ülkeler’ kategorisine düşürmüştür. Özellikle Gezi Olayları sonrası yaşanan işten atılmalar, sansür ve otosansür uygulamaları, şeffaf olmayan medya sahipliği nedeniyle 6 puan daha kötüleşen Türkiye bir yıl önceye göre 14 sıra daha gerileyip dünya genelinde 134’üncülüğe gerilemiştir. Türkiye, 42 ülkenin yer aldığı Avrupa’da da aynı zamanda basını özgür olmayan tek ülke olmuştur.

İlkiz (2012:93), Türkiye’de gazetecilerin ifade özgürlüğünü sınırlandırıcı birçok yasa nedeniyle cezalandırma tehdidi ve ceza davası riski ile görevlerini sürdürmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Hassas siyasi konular hakkında veya

---

¹⁴⁸ <http://www.akparti.org.tr/site/icraat/14570/basin-yayin-ozgurlugunu-gelistirdik>

¹⁴⁹ “Türkiye ilk kez basını özgür olmayan ülkeler arasında”, Hürriyet, 02.05.2014.

toplumda ilgi çeken politik meseleler üzerinde yazı yazmak, yorum ya da haber yapmanın başlı başına bir risk taşıdığını da vurgulamaktadır. Öyle ki, risk taşıdığı düşünülen haberlerin bu yüzden yayınlanmasından çoğu zaman vazgeçilmektedir. Bu da oto sansürün egemen olduğu, editoryal bağımsızlığın bulunmadığı ve gazetecilerin de işsiz kalma korkusuyla baş başa kaldıkları bir ortam yaratmaktadır.

Nitekim Ağbaba, Özel, Demir ve Işık (2014:17) AKP tarafından gerçekleştirilen baskı, sansür ve oto sansür politikalarının medyadaki sermaye etkinliğinden daha etkili olduğunu ve işleyişinin de AKP iktidarını tabi kılacak şekilde sürdüğünü belirtmektedirler. Onlara göre AKP bu işleyişi; kendi sermaye gruplarını yaratarak onların birer medya kuruluşuna sahip olmalarına yardım ederek, doğrudan sahibi olamadığı medya kuruluşlarını ekonomik yaptırımlar ve politika baskılarla yıldırmaya çalışarak, üst düzey gazetecilere doğrudan gönderilen talimatlar ve sansür uygulamalarıyla medya alanının yeniden düzenlemeye çalışarak, TMSF gibi kamu kurumlarını kendi operasyonlarını birimlerine çevirip medya kuruluşlarına el konmasında araç olarak kullanarak ve nihayetinde de el koyduğu medya kuruluşlarına kendi yandaşlarını ve milletvekillerini yerleştirerek sürdürmektedir.

Örneğin The Economist dergisinde yayımlanan bir yazıda, Türkiye'nin önde gelen gazetecilerinin, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı kızdırma korkusuyla kendilerine otosansür uyguladıklarını itiraf ettiklerine yer verilmiştir. Yazıda, birkaç gazetenin Erdoğan'ı eleştiren yazarlarının işine son verdiği de belirtilirken, Türkiye'deki basın özgürlüğü ile ilgili de şu ifadeler yer verilmiştir.¹⁵⁰

“Avrupa Komisyonu Türkiye'nin basınına yaptığı muamele konusunda oldukça eleştirel bir tutuma sahip. Cezaevlerinde tutuklu ya da mahkûm edilmiş 40 kadar gazeteci var. Birkaç gazete, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'ne karşı çok eleştirel yaklaşan köşe yazarlarının işlerine son verdi. Komisyon Türkiye'nin en büyük holdingi Doğan Grubu'na karşı vergi makamlarının ancak, bu grubun gazetecileri, AKP üyelerinin yolsuzluklarıyla ilgili araştırmalar yaptıktan sonra başlayan taarruzundan endişe ettiğini tekrar etmiştir. Önde gelen birçok gazeteci, Erdoğan'ın canını sıkmamak için kendi kendilerine sansür uyguladıklarını itiraf etmektedir.”

¹⁵⁰ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/11/101112_economist_turkey.shtml?print=1

Bunun yanı sıra iktidarın Doğan Grubu'na uygulanan vergi cezasında olduğu gibi medya sahipleri üzerinde kurduğu baskı da otosansürü arttırmaktadır. Başbakan'ın medya sahiplerine hükümetin mali politikaları hakkında olumsuz görüş yazarak ekonomik istikrara zarar verdikleri gerekçesiyle köşe yazarlarını hizaya sokmalarını aksi halde kovmalarını açık açık salık vermesi bu baskının en görünür örneğini oluşturmaktadır (Duran, 2010). Nitekim Erdoğan 2010 yılında partisinin Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısı'nda yaptığı konuşmada; Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'la yaptığı zirveyle ilgili medyada yer alan yorumlara sert tepki göstererek şöyle demiştir:¹⁵¹

“Öyle garip, öyle çirkin yorumlar getiriyorlar ki... Yani akla hayale gelmez şeyler. Ya siz bu ülkeye yardımcı mı olacaksınız, ortamı kızıştıranın gayreti içinde mi olacaksınız? Bir ülkenin cumhurbaşkanının, başbakanın ve genelkurmay başkanıyla bir araya gelerek değerlendirmesi yanlış bir şey mi? Diğer kurumların başkanlarıyla bir araya gelmesi yanlış bir şey mi? Bu anayasayla cumhurbaşkanına verilmiş yetkiler, haklar. Bunu bile gazetelerin köşelerine garip garip yorumluyorlar. O gazetelerin patronlarına sesleniyorum. ‘Ne yapayım, köşe yazarıma hakim olamıyorum’ diyemezsin. Sen bunun sorumlususun, diyeceksin. Bu ülkeyi germeye, ekonomiyi alt üst etmeye kimsenin hakkı yok. Biz de müsaade edemeyiz. Bir anda ekonomik dengeler ne hale geldi. Köşende yazanın maaşını sen veriyorsun. Yarın feryat etmeye geldiği zaman da buna hakkın yok.”

Bununla birlikte sık sık köşe yazarlarının AKP karşıtı görüşler yazmalarından rahatsızlık duyduğunu da dile getirmektedir. 2009 yılında partisinin TBMM grup toplantısında Milliyet gazetesinden Mehmet Tezkan'ın “Siyasetçiler az konuşunca ülke rahatlıyor” başlıklı yazı kaleme aldığı hatırlatan Erdoğan şöyle demiştir:¹⁵²

“Ne kadar güzel... Ben de diyorum ki ‘Siz köşe yazarları ne kadar az yazarsanız, ülke o kadar huzur bulur.’ Geçmişte bir köşe yazarı haftada bir ya da iki kez yazardı. Ama şimdi her gün... Yarım saatte bir köşe yazısı yazabiliyorlar, ne kabiliyetli insanlar. İş bu noktaya geldi. Bunların yaptıkları, açık bir tahrikten başka bir şey değil. Bu tezleri ileri sürenler millet, devlet, barış düşmanlarıdır. Bunlar çok partili hayata, serbest piyasa ekonomisine geçerken de Boğaziçi Köprüsü yapılırken de rahatsız oldular. Küresel sermayenin Türkiye'ye yatırım yapmasından, Türkiye'nin AB'ye katılımından ve Kıbrıs sorununun çözülmesinden de rahatsız oldular, bunlar budur. Şimdi 3. köprü yapılıyor yine rahatsız olmaya başladılar.”

¹⁵¹ “Erdoğan: Köşe yazarına hakim olacaksınız!”

¹⁵² Erdoğan: Köşe yazarları ne kadar az yazarsa...”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25026757/> , 01.12.2009.

Cüneyt Ülsever, Erdoğan'ın bu konuşmasıyla ilgili olarak; Başbakanın önce demokrasiden, normalleşmeden söz ederken, sonrasında kendini eleştiren yazarların patronlarına uyarılarda bulunduğunu belirterek, 'köşe yazarlarını maaşları kadar konuşmaları gereken yaratıklar olarak gördüğünü' ifade etmekte ve bu bağlamda günümüz Türkiye koşullarını da sivil vesayete doğru giden bir yapı olarak nitelendirmektedir.¹⁵³ Nitekim Erdoğan'ın 'feryat etmeye geldiği zaman da hakkın yok' söylemi ile köşe yazarlarının sorumluluklarını medya sahiplerinin paylaştığını ve bunun da Aydın Doğan'a kesilen vergi cezasında olduğu gibi başka sebeplere yol açabileceği de ima edilmektedir.

Hürriyet Gazetesi yazarı İsmet Berkan da CNNTürk kanalında katıldığı Medya Mahallesi adlı programda şunları söyleyerek, oto sansürün varlığını açıkça ifade etmektedir:¹⁵⁴

"AB raporunda Doğan Grubu mensubu gazeteciler otosansür uyguluyor deniyor. Ben bütün Doğan Grubu adına konuşamam ama kendi adıma evet böyle bir baskıyı ben hissediyorum. Bugün bir şey yazdığımda, 'buna hükümet kükrer mi, acaba patronumu daha da zor durumda bırakabilir mi, işsiz kalabilir miyim?' diye korkmadan düşünmeden edemiyorum. Bu korku da çok normal tabi."

Medya üzerindeki sansürün bir başka görünür şekli de devlet kurumları tarafından uygulanan akreditasyon işlemidir. Öyle ki; Bugün Gazetesi, Kanaltürk, Bugün TV, Samanyolu Televizyonu, Cihan Haber Ajansı ve Zaman Gazetesi'ne iktidar tarafından akreditasyon uygulanmakta¹⁵⁵, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanların programlarına belirtilen medya mensuplarının alınmamakta, fotoğraf ya da görüntü çekmelerine izin verilmemektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde akreditasyon uygulaması demokratik toplumlarda yeri olmayan, kamuoyunun bilgi edinme hakkına karşı yapılmış bir girişim olmakla birlikte basın özgürlüğünü kısıtlayıcı da bir uygulama olma özelliği taşımaktadır.

AKP iktidarı döneminde basına uygulanan sansür ve oto sansür konusunda yaptığı araştırma ile Esra Arsan'ın bulgularına yer vermek önem teşkil etmektedir.

¹⁵³"Başbakan'ın Zihin Haritası", Cüneyt Ülsever, Hürriyet, 28.02.2010.

¹⁵⁴ Medya Mahallesi, CNNTürk, 11.11.2011.

¹⁵⁵"Sertel'den akreditasyon tepkisi: İktidar gitmediği sürece basın özgür olmaz", http://www.cihan.com.tr/news/Sertel-Eskiden-MGK-akreditasyon-uygulardi-simdi-AKP-iktidari-uyguluyor_5895-CHMTUyNTg5NS8x, 27.08.2014.

Arsan (2011:62-63) Mart-Nisan 2011 tarihleri arasında seçilmiş uzman gazetecilere yönelik gerçekleştirdiği ‘Türkiye Basınında Sansür ve Oto Sansür’ adlı anket çalışmasını Hürriyet, Milliyet, Radikal, Yeni Şafak, Zaman, Birgün, Habertürk, Evrensel, Star, Sabah, Günlük, Hürriyet Daily News, Akşam, Vatan, Cumhuriyet, Sözcü, Taraf gazeteleri ile Hayat TV, CNNTürk, NTV ve TV8 kanallarından toplam 67 gazeteciye uygulamıştır. Araştırmanın bulgularına göre ise, katılımcıların yüzde 84.5’i gazeteciliğin karşı karşıya kaldığı en önemli problemin ‘hükümetin haber içeriklerine baskısı/sansür’ seçeneğine ‘çok önemli’, yüzde 12.1’i de ‘önemli’ yanıtını vermiştir. ‘Gazetecilerin haber içeriklerine otosansür uygulaması’ seçeneğine ise, yüzde 77.6’sı ‘çok önemli’, yüzde 22.4’ü ise ‘önemli’ demiştir. Aynı soruda ‘medya sahiplerinin haber içeriklerine müdahalesi’ seçeneğini yüzde 75’i ‘çok önemli’ olarak yanıtlamıştır. Yine araştırmanın başka bir sorusunda da Türkiye’de haber içeriklerine etki eden aktörlerin önem derecelerine göre sıralanması istenmiştir. Bu soruya yanıt veren gazetecilerin yüzde 81’i hükümetin haber içeriklerine etki eden çok önemli aktör olduğunu belirtmiştir.

Sansür ve oto sansür sadece yazılı, görsel ve işitsel medyaya değil, AKP iktidarı döneminde sosyal medyaya da uygulanmıştır. Özellikle Twitter ve Youtube, AKP iktidarı döneminde birkaç kez kapatılmış¹⁵⁶, bu uygulama hem Türkiye hem de dünya kamuoyunda büyük eleştirilere neden olmuştur. Erdoğan özellikle Gezi Parkı olaylarında yoğun bir şekilde kullanılan Twitter’ı; *“Memleketin her meselesine burnunu sokandan alim olmaz. Şimdi mahkeme kararı çıktı. Twitter, mwitter hepsinin kökünü kazıyacağız. Uluslararası camia şöyle der, böyle der hiç umurumda değil. Herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin gücünü görecek”* sözleriyle eleştirmiştir.¹⁵⁷ Aynı şekilde internet sansürü ile ilgili eleştirilere de şu şekilde cevap vermiştir.¹⁵⁸

“Bir kısım medyada, 'Hükümet interneti yasaklıyor, internete sansür' getiriyor diye yaygara koparanlar var. Öbür yandan milletim kimin ne yaptığını bizzat yaşayarak görüyor. Biz laf üretmiyoruz, icraat üretiyoruz. Dün 100 bin öğrencimiz evlerine ellerinde tablet bilgisayarlarla gitti. Yaklaşık 163 bin öğrencimiz, şu anda etkileşimli tahta, yani internetle eğitim görüyor. Bu iktidara nasıl oluyor da 'internetle karşısınız' yakıştırmaları, yaftası yapıştırmaya çalışılıyor.

¹⁵⁶ “Twitter gece yarısı kapatıldı”, Hürriyet, 21.03.2014., “Twitter kapatıldı”, Milliyet, 21.03.2014.,

¹⁵⁷ “Erdoğan: 'Twitter, mwitter kökünü kazıyacağız”, Hürriyet, 21.03.2014.

¹⁵⁸ Recep Tayyip Erdoğan, “100 bin Öğrencimiz Evine Tabletle Gitti”, <http://akparti.org.tr/site/haberler/100-bin-ogrencimiz-evine-tabletle-gitti/59630>, 18.02.2014.

Bu medyanın İstanbul'da, plazalarda attığı manşetlerle Anadolu'da, Trakya'da milletin gördüğü, yaşadığı birbirini tutmuyor. Okullara 1 milyon bilgisayar gönderen, 30 bin bilişim teknolojisi sınıfı kuran hükümete 'interneti engelliyor' diye ithamda bulunursanız size dünyanın her yerinde gülerler. Maalesef dünyanın da belli odakları, bu medya gruplarıyla oraları kaynak kabul ederek haberler yapıyorlar. İşin aslı farklı, yayınladıkları haberler farklı. 163 bin çocuğa tablet bilgisayar dağıtan, bütün öğrencilere de bunu verecek olan bir iktidara, 'interneti yasaklıyor' iftirasını atarsanız, dünyada bunun farkına vardığında herkes sizinle alay eder. Geniş bant internet aboneliği sayısı göreve geldiğimizde 20 bindi, şu anda geniş bant internet sayısı 34 milyona ulaştı. 20 bin nire, 34 milyon nire? Bunu göremeyecek kadar gözler körelmiş. Okullara geniş bant internet erişimi sağlayan kadroya siz 'yasakçı', 'sansürcü' dersiniz, 'diktatör' diye çamur atarsanız, o çamur döner, bu çamuru atanların yüzüne çarpar”.

Sonuç olarak AKP iktidarı döneminde Türkiye’de her siyasi iktidar döneminde olduğu gibi medyada bir değişim gerçekleşmekte, iktidar politik gücü ile medyayı kendi çıkarları doğrultusunda araç olarak kullanmaktadır. Ancak AKP iktidarı döneminde bu durum daha şiddetli bir şekilde yaşanmakta, medya bir araç olarak kullanılmaktan öte, yeni bir ana akım medya tasarlanarak, muhalif olan tüm yayın organları çeşitli baskı, sansür, oto sansür uygulamalarıyla susturulmaya çalışılmaktadır. Bu nokta medyada çok sesliliğin demokrasinin gelişimi açısından önemi unutulmamalı ve özgür bir toplum için medyanın gerekliliği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle de dönüştürülmüş olan ana akım medyanın haricinde, gerektiğinde siyasi iktidarın hatta ana akım medyanın da eleştirisini yapabilecek kamuyoyu çıkarı odaklı bir medyanın varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle Gezi Parkı eylemleri sürecinde ana akım medyanın güvenilirliğinin tartışıldığı bir ortamdan sonra alternatif olan sosyal medyanın önemi ortaya çıkmıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte bu alternatif kullanımı ilerleyen zamanlarda daha fazla kullanılacak, bu da demokrasi ve özgürlük açısından olumlu gelişmeler yaratacaktır.

5.4.1.2. Gazeteci Tutuklamalarının Basın Üzerindeki Etkisi

AKP döneminde basına yönelik politik baskıların diğer bir örneğini de gazetecilerin tutuklanması, hapis cezasına çarptırılmaları oluşturmaktadır. Bu tutuklamaların AKP’nin muhaliflerine karşı gözdağı verme çabasından kaynaklandığı öne sürülmektedir.¹⁵⁹ Çaylı ve Depeli (2012:221), basına yönelik

¹⁵⁹ <http://www.haber7.com/dunya/haber/719807-gazeteci-tutuklamalari-nytde>

gözaltı ve tutuklamaların olduğu bu baskı ortamının gün geçtikçe arttığını, 2011 yılında ise bir eşik halini aldığını belirtmektedir. Bu süreçte uluslararası meslek örgütleri ve çeşitli hak platformları da sorunu görünüleştirmeye çalışmış, Brüksel merkezli Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (İFJ), Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI), İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) ve Türkiye’den de pek çok meslek örgütü bu durumu kınamışlardır.

Gazeteci tutuklamaların en yoğun yaşandığı dönemlerden birini Ergenekon süreci oluşturmaktadır. Bu süreçte medyaya yönelik de çeşitli operasyonlar gerçekleştirilmiş, pek çok gazeteci ve yazar tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir.¹⁶⁰ Doğu Perinçek’in Ulusal Kanal ile, Tuncay Özkan’ın KanalTürk ile, Mehmet Haberal’ın Başkent TV ile ve Mustafa Özkan’ın Avrasya TV ile AKP iktidarına karşı muhalif bir tavır izlemişlerdir. Bunun neticesinde Ergenekon sürecinde tutuklanarak cezaevine gönderilmişlerdir. Aynı şekilde Oda TV’ye de medyaya yönelik operasyonlar düzenlenmiş, Soner Yalçın, Yalçın Küçük, Ahmet Şık, Nedim Şener, Barış Terkoğlu, Barış Pehlivan, Coşkun Musluk, Sait Çakır gibi birçok gazeteci ve yazar tutuklanarak cezaevine gönderilmişlerdir (Yaşlı, 2014:40).

Bu bağlamda Çam ve Yüksel (2015:89) Oda TV davası kapsamında Ahmet Şık’ın, Gülen Cemaati’nin Emniyet Teşkilatı içindeki örgütlenmesi üzerine hazırlamış olduğu kitabının henüz taslak halinde iken tutuklandığını, Nedim Şener’in ise Hrant Dink cinayeti ile ilgili çalışmaları nedeni ile tutuklandığını belirtmektedir. Daha sonrasında ise 13 Mart 2012 tarihinde içlerinde Nedim Şener ve Ahmet Şık’ın da olduğu Oda TV davasından tutuklu 10 kişi tahliye edilmiştir.¹⁶¹

Nitekim Ergenekon sürecinin ardından Avrupa Birliği Komisyonu’nun 2010 yılında açıkladığı İlerleme Raporu’nda Türkiye’nin basın ve ifade özgürlüğüne dair yasal mevzuatı, yargı pratiği ve medyaya yönelik siyasi baskıları belirtilmiştir. Raporla 2007 yılından beri süren Ergenekon Soruşturması ve davaları kapsamında gazetecilere özellikle ‘soruşturmanın gizliliğini ihlal’(TCK 285) ve ‘adil yargılamayı etkileme’ (TCK 288) iddialarıyla 4 bin 91 soruşturma açıldığından söz edilmiştir.

¹⁶⁰ “Tutuklu Gazeteciler Listesi”, CNN TÜRK, <http://www.cnntrk.com/2012/guncel/03/07/tutuklu.gazeteciler.listesi/652085.0/>

¹⁶¹ “Sonunda Tahliye”, Cumhuriyet, 13.03.2012.

Aynı şekilde 2011 yılında Oda TV davasında tutuklanan Ahmet Şık ve Nedim Şener'in davaları için de uluslararası platformda farkındalık artırılmış, birçok uluslararası gazetecilik örgütü yaşanan gelişmeleri kınadığını belirtmiştir (Çaylı ve Depeli, 2012:301-302).

AKP iktidarı döneminde basına gerçekleştirilen diğer bir politik baskı örneği ise Zaman Gazetesi'ne 14 Aralık 2014 tarihinde yapılan baskındır. Baskında Zaman Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni Ekrem Dumanlı, Samanyolu Yayın Grubu Başkanı Hidayet Karaca gözaltına alınmıştır. 31 kişi hakkında gözaltı kararının olduğu operasyonda 32. kişinin ise Fethullah Gülen olduğu açıklanmıştır. 2010'da Tahşiye adlı örgüte yapılan operasyonu destekleyen ve yürütenler hakkında 'silahlı terör örgütü kurmak' ve 'sahtecilik' suçlamalarıyla dizi senaristleri ve yönetmenler de gözaltına alınmıştır.¹⁶² Ekrem Dumanlı daha sonrasında hakkında yeterince delil bulunmadığından serbest bırakılırken, Samanyolu Yayın Grubu Başkanı Hidayet Karaca tutuklanmıştır.¹⁶³ Gerçekleşen bu operasyonun AKP-Cemaat kavgasında gelinen son noktada iktidar tarafından yapılan bir hamle olduğu öne sürülmektedir. AKP'nin yine medyaya 'Bana karşı çıkmayın' tavrını içeren genel bir mesajı olarak değerlendirilebilmektedir.

Türkiye'nin medya içeriğini düzenleyen mevzuatın Avrupa standartlarına göre düzenlenmiş olmasına karşın, basın özgürlüğü konusunda ülkemizde ciddi sıkıntılar yaşanmaya devam etmektedir. Uluslararası Basın Enstitüsü'nün (International Press Institute-IPI) son verilerine göre, Türkiye'de Basın Kanunu, Ceza Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu'nun belli hükümlerine dayanılarak açılan davalarda 48 gazeteci hapis cezası almıştır ve 700'ü aşkın gazetecinin davaları hala devam etmektedir.¹⁶⁴

---

¹⁶² "Susturma Baskını", Cumhuriyet, 14.12.2014.

¹⁶³ "Dumanlı serbest, Karaca tutuklandı: Özgür medyaya 'senaryo'dan tutuklama", Zaman, 19.12.2014.

¹⁶⁴ "Türkiye'de Kaç Gazeteci Hapiste", Bianet, 08.10.2010, <http://www.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/125321-turkiye-de-kac-gazeteci-hapiste>

5.4.2. Ekonomik Yapının Değişiminin Basına Etkisi

Türkiye’de medyanın bir endüstriye dönüşümü 24 Ocak 1980 istikrar programı ve 1980 askeri müdahalesinin yol açtığı ekonomik, toplumsal ve siyasal düzenlemeler neticesinde neoliberal ekseninde yeniden yapılanmanın sonucunda gerçekleşmiştir (Aydın, 2015:33). Özellikle basın 1980 yılından sonra kendi başına bir güç olmaktan çıkmış, sanayisi, finansı ve diğer sektörleriyle sinerjik bir alışverişi olan, entegre bir yapının parçası haline gelmiştir. Aynı zamanda bir hegemonya aracı ve iktidar alanı olan basını incelemek bu bağlamda farklı sermaye fraksiyonlarını ve onların farklılaşmış beklenti ve programlarını da incelemeyi gerektirmektedir (Sönmez, 2003:10). AKP iktidarı döneminde ekonomide yaşanan değişimin basın üzerindeki etkisini de bu çerçevede incelemek doğru olacaktır.

AKP iktidarı dönemi, medya şirketleri üzerinde ekonomik şiddetin uygulandığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu şiddet; kamu ilanları gibi desteklerden mahrum bırakma, ya da vergi cezaları şeklinde gerçekleştirilmiştir (Adaklı, 2014:19). Genel anlamıyla bu dönemde medya ekonomisinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) etkin bir yol oynamıştır. Medya gruplarına bağlı bazı holdinglerin ekonomik anlamda yaşadıkları iflas sonrasında TMSF bu holdinglere ve bunlara bağlı olan medya grupları el koymuştur. TMSF yönetimindeki bu medya grupları bir süre sonra çeşitli sermaye sahiplerine satılmıştır (Kuyucu, 2012:261). TMSF aracılığıyla izlenen bu politikada AKP’nin denetim altına almayı başaramadığı medya üzerinde ekonomik baskı araçlarını kullanma amacı güdüyor olması yatmaktadır.

Adaklı (2014:19) medyanın medya dışı sektörlerle ilişkisinin, yani imalat, ticaret, enerji, perakende, savunma gibi alanlarla dolaylı ya da doğrudan ilişkisinin bütün bu alanlardaki çıkar ilişkilerini zedeleyebilecek her türlü içeriğe karşı şirketleri medyayı hassaslaştırdığını belirtmektedir. Dünyanın değişik bölgelerinde medya gücünü kâr ya da siyasi nüfuz için kullanan iktidar bileşenlerinin (hükümetler, bürokrasi, şirketler, denetleyici organlar, vb.) tarafından bu hassasiyetin çoğu zaman kullanılabilmesinin altını çizmektedir.

Nitekim Merdan Yanardağ'ın (2008:42-43) 10 Ekim 2007 tarihinde Kanaltürk'te yayımlanan 5.Boyut adlı haber –analiz programına konuk olan Emin Çölaşan da, AKP'nin basın üzerindeki baskısının gazete patronlarının büyük iş adamlarından oluşmuş ve bu patronların basın haricinde farklı sektörlerde de iş yapıyor olmalarından kaynaklandığını, bunu da medya patronlarının yumuşak karnı olduğunu belirtmektedir. Bu durum medya patronlarının basının niteliğini ya da sermaye bileşimini değiştirmek veya denetlemek anlamında siyasi iktidara bir hareket alanı sağlamaktadır.

Buna örnek olarak Türkiye'nin en büyük medya grubu olan Doğan grubu ve AKP iktidarı ilişkisi verilebilmektedir. Önceleri AKP'yi destekleyen Aydın Doğan'a ait medya grubu, ilişkilerinin bozulmasının ardından tarihin en yüksek mali cezası ile karşı karşıya kalmıştır. Adaklı (2010:571) Doğan Grubu ile AKP arasındaki ilişkinin özellikle Deniz Feneri tartışmasıyla negatif bir hal aldığını belirtmektedir. Doğan grubuna bağlı Hürriyet gazetesinde yer alan Deniz Feneri ile ilgili haberler, Erdoğan'ın Doğan grubu ile ilgili bazı gizli bilgileri açıklayacağı tehdidi ile de sürmüş, bu durum Doğan grubunun AKP'ye muhalif bir tutum takınarak habercilik yapmasıyla devam etmiştir. Erdoğan, Aydın Doğan'ın bu yayınları, Hilton arazisinde plan tadilatı izni, Ceyhan'da rafineri projesi ve CNN Türk'ün karasal yayın talebi gibi taleplerine olumlu yanıt vermediklerinden dolayı yaptırdığını öne sürmüştür.¹⁶⁵

Aydın Doğan da; Erdoğan ilişkilerinin 2008 yılındaki Deniz Feneri olayına kadar sorunsuz şekilde devam ettiğini, bu dönemde ise kendi medya grubuna ait yayım organlarında yayımlanan haberlerin ilişkilerinin bozulmasına yol açtığını belirtmektedir. Olayın öncesini ise 2006 yılında Erdoğan'a gidip Ceyhan'da kurmak istediği bir rafineri için ruhsat istediğini, ancak Erdoğan'ın bu konuda Çalık'a söz verdiğini söylediğini ifade etmektedir. Daha sonrasında Erdoğan'ın bir şeye kızdığını ve *“Bazı medya sahipleri geliyor bir şey istiyorlar vermiyoruz. Alıyor haber yapıyorlar.”* dediğini belirtmektedir.¹⁶⁶ Bu bağlamda değerlendirildiğinde iktidar ile Aydın Doğan arasındaki ilişkinin temelde ekonomik bir nitelik taşıdığı, iktidarın ardından yaşanan Deniz Feneri olayıyla ilgili yapılan eleştirel haberleri olumsuz

¹⁶⁵ “Hilton Çamuru”, Yeni Şafak, 07.09.2008.

¹⁶⁶ “Aydın Doğan: ‘Başbakan bana Abi derdi’”, Milliyet, 05.03.2009.

karşılıyarak, nedenini de ekonomik sebeplere bağladığı görülmektedir. Nihayetinde ise Doğan Medya Grubu 2.5 milyar dolarlık vergi cezasına mahkum edilmiştir. Rıza Trmen¹⁶⁷ kesilen cezanın Doğan Grubu'na bağlı şirketlerin değerinden bile fazla olduğunun altını çizerek, konuyu basın özgürlüğü çerçevesinde değerlendirmiş ve şöyle demiştir:

“Maliye Bakanlığı, Doğan Grubu'na 3.7 milyar TL (2.5 milyar dolar) ceza kesti. Doğan Grubu'na bağlı şirketlerin değeri 3.3 milyar dolar. Kesilen cezanın yasalara uygun olmadığını vergi uzmanları söylüyor. Bunu bir yana bıraksak bile, cezanın orantısızlığı, adaletsizliği amacın iktidarı eleştiren basını cezalandırmak olduğunu gösteriyor. Ortada çok ciddi bir basın özgürlüğü sorunu var. Türkiye'de basın özgürlüğü çetin mücadeleler, büyük özveriler sonunda kazanılmış bir zgrlk. Demokrat Parti döneminde, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde basının verdiği özgürlük savaşı belleklerden silinmedi. Anlaşılan o ki, 2009 Türkiye'sinde basın özgürlüğü için yeni bir savaş sürdürmek gerekiyor. Yaşadığımız dönemi geçmiş dönemlerden ayıran özellik, basın üzerindeki siyasal baskının niteliği. Bu kez, yazılar sansüre uğramıyor ya da gazeteciler hapse atılmıyor. İktidarın gazete sahibine işten çıkarılmasını istediği gazetecilerin listesini gönderdiği söyleniyor. Gereği yapılmazsa, iktidarı eleştiren basının ortadan kaldırılması söz konusu.”

Kurban ve Sözeri (2012:54) ise Doğan Grubu ile iktidar arasındaki ilişkinin bozulmasında bir grup siyasi elitin bazı medya sahipleri ile birlikte AKP iktidarına son verme girişimlerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu çatışmada, Doğan Grubu hükümetin reform paketine muhalefet etmiş, üniversitelerde başörtüsü yasağının kaldırılması için yapılan anayasa değişikliği sırasında 10 şubat 2008'de Hürriyet gazetesinin tasarıya onay veren milletvekillerini kastederek attığı ‘411 el kaosa kalktı’ manşetiyle iktidar ile arasındaki ilişkilerin gerginliğini arttırmıştır. Ayrıca Hürriyet, o dönemde düzenlenen ‘Cumhuriyet mitingleri’ için kamuoyu oluşturmada önemli bir noktada yer almıştır. Buna, AKP ikili bir strateji izleme yoluyla karşılık vermiştir. Bir taraftan ağır vergi cezaları uygulayarak Doğan Grubu'nu küçülmeye zorlamış, diğer taraftan ana akım medyayı yeniden şekillendirmeye başlamıştır.

Doğan Grubu'na verilen vergi cezası yabancı basında da gündemi işgal etmiş, Alman gazetesi Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ), “Türkiye Sultanı, uslu basını sever” başlıklı haberinde, Doğan Grubu'na verilen rekor cezanın intikam hamlesi

¹⁶⁷ “zgrlk Vergisi”, Milliyet, 11.09.2009.

olduğu vurgulamıştır.¹⁶⁸ Amerikan haber ajansı Bloomberg ise, “*Erdoğan’la kavga eden Doğan’a 2.5 milyar dolarlık vergi cezası darbesi*” başlığını kullandı. Ajans bunun, Aydın Doğan’ın Başbakan Tayyip Erdoğan’la tartışmaya girmesinin ardından Doğan Grubu’na kesilen ikinci ceza olduğuna dikkat çekti. Financial Times da, vergi cezasının, Türkiye’de iş ve medya dünyasına siyasi müdahalede bulunduğu yönünde şüphe yarattığını belirtti.¹⁶⁹ İsviçreli gazeteci Jan Keetman ise, Doğan konu ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:¹⁷⁰

“Kavga, bir Türk hayır derneğinin topladığı bağış paraları etrafında dönen ve Frankfurt’ta görülen davanın haber yapılmasıyla başladı. Bir kısım bağış paralarının Erdoğan’ın partisi AKP’ye yakın medya kuruluşlarına akıtılması gündeme getirildi. Bunun üzerine RTÜK, televizyon kanallarının frekans sıralamasını değiştirerek Doğan Grubuna ait kanalları uygun olmayan frekanslara kaydirdi. Ardından da yedi gazetecinin hükümetin basın konferanslarına giriş akreditasyonları askıya alındı. Saldırıların ardında bir kısım medya kuruluşlarını devre dışı bırakma hesapları yattığı anlaşılıyor. Aynı zamanda AKP de gündem güne daha çok ağırlık kazanan bir medya sopasına sahip bulunuyor.

Yaşlı (2014:38) Doğan Medya Grubu’nun aslında AKP’ye hiçbir doğrudan ve sistematik olarak muhalefet etmediğini, sadece bazı muhalif yazarları bünyesinde muhafaza ettiğini belirtmektedir. AKP ise, elindeki vergi silahı ile muhalif yazarlarını köşelerini kapatmaya çalışmıştır. Nihayetinde ise Emin Çölaşan, Bekir Coşkun, Oktay Ekşi, Özdemir İnce, Enis Berberoğlu ve Yılmaz Özdil gibi yazarlar gazetelerinden ayrılmak durumunda kalmışlardır.

5.4.2.1. Sahiplik Yapılarının Değişiminin Basına Etkisi

Özellikle 1980’den sonra çapraz tekelleşmenin egemen olması basın üzerinde de çeşitli etkilere yol açmıştır. AKP iktidarı döneminde de sahiplik yapılarındaki değişiklik basında yapısal değişimlere neden olmuştur. Özsever (2004:147) bu süreçte haber üretim sürecini medya sahibinin somut çıkarlarının belirlemeye başladığını, gazetecilerin bir yandan medya sahibi ve görev çalıştığı medya kurumundaki esaslara uygun olarak haber üretmek zorunda bırakıldığını, diğer

---

¹⁶⁸ “Sultan Uslu Basını Sever”, Hürriyet, 28.02.2009.

¹⁶⁹ “Rekor vergi cezası için yabancı basın ne dedi?”, <http://www.gazeteciler.com/rekor-vergi-cezası-icin-yabancı-basin-ne-dedi-0-5887p.html>

¹⁷⁰ “Erdoğan’ın Medya Sopası”, Arslan Bulut, Yeniçağ, 24 Şubat 2009.

yandan da siyasal iktidarın, yasaların ve hatta yasadışı saldırıların baskılarına maruz kaldıklarını belirtmektedir. Bu süreçte gazeteci neyi yazıp yazamayacağını öğrenmiş olmakta, kamunun yararını gözetmek ve sorunlarını ön plana çıkarmaktan çok, medya sahibinin çıkarları doğrultusunda haber yapmak durumunda kalmaktadır.

AKP iktidarı dönemi de her siyasi iktidar döneminde olduğu gibi medya ve siyaset ilişkisinin yoğun yaşandığı bir dönem olmaktadır. Değişen siyasi yapı ile birlikte medya endüstrisindeki sahiplik yapılarında da önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Öyle ki, AKP iktidarı dönemi büyük ölçüde değişime uğramış olan ve kendisini önemli ölçüde destekleyen bir medya sektörünün varlığının mevcut olduğu bir dönemdir. Özellikle 2002 ve 2008 yıllarında siyasetin AKP iktidarı ile birlikte başlamış olduğu yeni dönemde medya endüstrisindeki sermaye yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Uzan Grubu'nun tasfiye edilmesi, Türk Telekom'un özelleştirilmesi, kilit noktalarda yer alan pek çok köşe yazarı ve yöneticinin yerleri değiştirilmiştir. AKP'nin iktidara geldiği yıl olan 2002'de medya sektöründe Doğan, Çukurova, Uzan, Sabah, İhlas ve Doğu grupları yer almaktaydı (Adaklı, 2010:560-561). Ancak zaman içinde sahiplik yapıları çoğunlukla iktidara göre yeniden şekillenmek durumunda kaldı.

Bu şekillenme için sahiplik yapılarının ve medyadaki sermaye paylarının değişmesi önem taşımaktaydı. Çaylı ve Depeli'ye (2012:43) göre bu değişiklikler, 2007 yılından itibaren hayata geçirilmeye başlandı. Medya sahiplikleri yeniden düzenlenerek merkez medya iktidarın söyleminin dışına çıkmayan siyasi bir araç olarak kurgulandı. Büyük medya grupları, ekonomik açıdan güçsüzleştirme, itibarsızlaştırma tehdidine karşı iktidarla uyum sağlamaya yönlendirildi. Bu yönlendirmede dev sermayeler üzerine kurulu medya kuruluşlarının kaybedeceği çok şeyin olmasının etkisi olmaktadır.

Kuşkusuz 2000'li yıllarda medya ekonomisinin başrol oyuncularından birini TMSF oluşturmuştur. TMSF medya gruplarına bağlı holdinglerin finans sistemlerinin çökmesi sonucu bu holdinglere ve onlara bağlı medya kuruluşlarına el koyarak önce işletmiş daha sonrasında ise başka gruplara satışını gerçekleştirmiştir. Gerçekleşen satış işlemleri ise özellikle 2005 yılından sonra Türk medya sektörünün

sahiplik yapısında önemli değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır (Kuyucu, 2012:261). Burada üzerinde durulması nokta ise AKP'nin tasarlamaya çalıştığı yeni ana akım medyada TMSF bir araç olarak kullanılmıştır. El konulan medya gruplarının daha sonrasında satılarak devredildiği gruplar, medyanın yapısal dönüşümünde önem taşımaktadır.

Medya sahiplik yapısındaki değişim ise, önce Uzan Grubu şirketlerine, ardından da Ciner Grubu'na ait ATV-Sabah'a el konuşması ile birlikte gerçekleşmeye başlamıştır. 1984 yılından itibaren Uzan ailesinin kontrolünde bulunan İmar Bankası'na 3 Temmuz 2003 yılında, kalan diğer mal varlıklarına da 14 Şubat 2004 tarihinde el konulmuştur. 1 Nisan 2007 tarihinde ise ATV-Sabah'a yine TMSF tarafından el konulmuştur (Adaklı, 2010:561-52). Özellikle Uzan Grubu'na yapılan müdahalede Cem Uzan'ın genel başkanı olduğu Genç Parti'nin 2002 seçimlerinde yakaladığı ve önemli sayılabilecek başarının etkisi olduğu öne sürülmektedir.

Kuyucu'ya göre (2012:436) Cem Uzan'ın siyasete girmesi Uzan Medya Grubu için sonun başlangıcı olmuştur. Uzan'ın seçimlerde kullandığı ağır üslubunu seçimlerden sonra da sürdürdüğünü ve AKP ile ciddi polemiklere girdiğini belirtmektedir. Uzan Grubu'nu tasfiye süreci ise çok gecikmemiş, genel seçimlerden birkaç ay sonra holding bünyesindeki şirketlere el konmasıyla başlamıştır. Bunlardan ilki olan Çukurova Elektrik'e (ÇEAŞ) Mayıs 2003'te el konulmasının ardından Uzan, gazetesi Star'dan Başbakan Erdoğan'a “*Gücün buna mı yetiyor kalleş?*”¹⁷¹ diye seslenmiştir. 3 Temmuz 2003'te Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), grup bünyesinde bulunan İmar Bankası'nı Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devretmiştir. Sonrasında da yine TMSF tarafından İmar Bankası mudilerine yapılan ödemelerin karşılığı olarak Uzan Grubu'nun 210 şirketine el konmuştur.

Uzan Grubu'na ait bu şirketler TMSF tarafından satışa çıkarılmıştır. Star TV Doğan Grubu'na, Star Gazetesi ise Ali Özmen Safa'ya satılmıştır. Ali Özmen Safa, Zaman Gazetesi'nin kurucularından Alaaddin Kaya'yı gazetenin başına getirmiştir.

¹⁷¹ “Gücün Buna mı Yetiyor Kalleş?”, Star, 10.07.2003.

Daha sonrasında ise Kanal 24'ü de satın almış ancak sektörde başarılı olamayınca, Star Gazetesi ve Kanal 24'ü Ethem Sancak'a satmıştır. Daha önce medya sektöründe yer almamış olan Ethem Sancak Erdoğan'a yakınlığıyla tanınmaktaydı. İki yıl sonra ise gazete ve televizyonu Eski Fazilet Partisi milletvekili ve AKP'nin kuruluşunda önemli bir rolü olan Tevhit Karakaya satın almıştır. Nihayetinde ise 2013 yılında Karakaya medya şirketlerini Azeri devlet enerji şirketi Socar'a satmıştır (Çam ve Yüksel, 2015:72). TMSF'nin rol oynadığı diğer bir önemli medya el değiştirmesi ise Sabah-ATV olayıdır.

Adaklı (2014:19) AKP döneminde medyada en çok konuşulan el değiştirme operasyonunun Sabah grubuyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Dinç Bilgin tarafından kurulan 2002 yılında Turgay Ciner'in kontrolünde yayına devam eden Sabah-ATV'ye, 2007 yılında TMSF tarafından el konmuştur. 2008 yılında ise Çalık Grubu'na satılmıştır.¹⁷² Bu satış ile ilgili kamuoyunda şaibeli olduğuna dair iddialar da yer almıştır.¹⁷³ Sönmez, AKP'nin ATV-Sabah grubunu yandaş olarak nitelendirilebilecek Çalık Gruba satmasını, hazırladığı Anayasa değişikliğini topluma kabul ettirme programının parçaları olarak gördüğünü ve bunun da devletin İslamleştirilme projesinin bir adımı olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:¹⁷⁴

“Medyada, Nisan ayından beri TMSF eliyle kullanılan atv-sabah grubunu, yandaşı Çalık Grubu'na yamayan AKP, bunu büyük bir cüretle ve meydan okuyarak yaptı. İhaleye, önceleri Hüsnü Özyeğin, Zorlu gibi 'ortadan' holdinglerin gireceği konuşulurken, 'sihirli bir el' bu talimlere 'bas geri' komutu verdi ve ardından ihale, Erdoğan'ın damadının genel müdürlük yaptığı tek aday Çalık'a 1,1 milyar dolara verildi. Böylece, medyada AKP, sektörün hakimi Doğan'ın karşısında şöyle bir blok oluşturmuş oldu: Atv-sabah (Çalık Grubu), Zaman-Samanyolu (Fethullah Cemaati), Yeni Şafak-Kanal 7 (Albayraklar), Star-24 (İpek-Koza), Bugün. Medyada oluşan bu 'ılımlı İslam bloku' henüz yolun başındadır. Bu blokun medyadaki hakimiyeti bununla kalmayacaktır. Bundan sonra olabilecekleri satırbaşları ile özetleyelim. AKP, bu medya silahlanması ile şimdi daha pervasız bir ideolojik kampanya yürütecek, özellikli peşinde olduğu sivil anayasa için toplumdaki daha etkili biçimde 'rıza' alacaktır. Yeni medya kuşanması ile rakibi Doğan Grubu'nu pasifize edecek, oradan, yani Doğan ve arka planındaki TÜSİAD'dan gelebilecek salvolarla, emrindeki kamu medyası TRT ve AA'nın yanısıra özel medyası ile karşılık verme şansı olacaktır. Hatta, şimdi Doğan'ı hizaya getirmede eli daha güçlenmiştir.”

¹⁷² “atv-Sabah Çalık Grubu'na Gidiyor”, Hürriyet, 08.02.2008.

¹⁷³ <http://www.haberler.com/chp-li-mengu-sabah-atv-ihalesindeki-saibeler-hala-haberi/>

¹⁷⁴ “AKP Kuşatması, Medya ve Türk-İş”, <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/103419-akp-kusatmasi-medya-ve-turk-is>

Çalık Grubu Sabah-ATV için ödemeyi ihaleden 148 gün sonra gerçekleştirmiştir. Toplam 1.1 milyar dolar olan ödemenin 750 milyon dolarlık bölümü kamu bankaları olan Halkbank ve Vakıfbank'tan almış olduğu 375'er milyon dolarlık kredi ile yapmıştır. Yine Çalık tarafından yapılan açıklamada Al Wasaeel International Media da 350 milyon dolar karşılığında Sabah-ATV'ye %25 hisse ile ortak olmuştur (Kuyucu, 2012:263-264). Böylece Türk medya tarihinin en büyük medya ihalesi gerçekleşmiş, ayrıca devletin sattığı bu kuruluşlara ödenen paranın büyük bir bölümü de yine devlet tarafından finanse edilmiştir. Sabah-ATV'nin Çalık grubu'na satışı ile medya sahiplik yapılarındaki dengeler büyük bir değişime uğramıştır. Bunda ise Çalık'ların iktidar ile olan yakınlığı önem taşımaktadır. Sabah-ATV grubu daha sonra Aralık 2013 tarihinde ise AKP döneminin yükselen inşaat devi Kalyon Grubu'na satılmıştır.¹⁷⁵

Muhafazakâr medya kuruluşlarından biri olan Yeni Şafak gazetesi de 1995 yılında yayın hayatına başladıktan sonra birkaç kez el değiştirmiş, nihayetinde de Albayrak Grubu'nun kontrolünde yayın hayatına devam etmektedir. Günlük ortalama 100 bin tirajı olan Yeni Şafak gazetesi'nin sahibinin Erdoğan ile akrabalık ilişkisinin bulunduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte hükümete ve cemaate yakın iş gruplarından Koza İpek Grubu da Ilıcaklar'dan Bugün Gazetesi'ni, ardından da 2008 yılında Tuncay Özkan'dan Kanaltürk televizyonunu satın almıştır. Ayrıca Mayıs 2009 tarihinde Bugün TV adında yeni bir kanal kurmuştur. Koza İpek Grubu'nun sahibi olduğu Bugün Gazetesi'nin özellikle Ergenekon davası süresince yayınlamış olduğu sızdırma haberler de o dönemde dikkat çekmekteydi (Çam ve Yüksel, 2015:78).

Bunun yanı sıra 2002 yılında Vatan Gazetesi ise Sabah Gazetesi'nin üst düzey yönetici ve yazar kadrosunun gazeteden ayrılması sonucu yayın hayatına başlamıştır. Zafer Mutlu, Güngör Mengi, Aydoğan Kaçıra, Zülfü Livaneli, Haşmet Babaoğlu ve Selahattin Duman gibi yönetici ve yazarlar bir araya gelerek bağımsız bir gazete çıkaracaklarını ve hiçbir sermaye grubuna bağlı olmayacaklarını belirtmişlerdir (Reyizoğlu, 2003:22). Bağımsız Gazetecilik Yayıncılık A.Ş. tarafından çıkarılan Vatan Gazetesi'nin o dönemde Aydın Doğan tarafından finanse

¹⁷⁵ “Medyada İki Dev Satış”, Milliyet, 20.12.2013.

edildiği ve asıl amacın Sabah Gazetesi'ni çökertmek olduğu gibi iddialar bulunmakta, Aydın Doğan ise Vatan Gazetesi ile bir ilişkisi olmadığını, sadece destek olduğunu belirtmekteydi. Daha sonrasında 2008 yılında Vatan Gazetesi'nin Doğan Grubu'na satışı gerçekleşmiş, 2010 yılında ise gazete Doğan Grubu'nun Milliyet binasına taşınmıştır (Kuyucu, 2012:519-521). Böylece Vatan Gazetesi de ekonomik ve fiziksel olarak Doğan Grubu bünyesine dahil olmuştur.

Doğan Grubu ise, kendi yayıncılık tarihinde ilk defa 2011 yılında ekonomik anlamda daralmaya gitmek durumunda kalmıştır. 20 Nisan 2011 tarihinde Milliyet ve Vatan gazetelerini Demirören ve Karacan ortaklığına satmıştır. Bu satışla birlikte Türk medyasına 1979 yılında giriş yapan Aydın Doğan, medya dünyasına girmesine neden olan Milliyet gazetesini elden çıkarmış olmaktadır. Yine aynı şekilde Star TV de 2011 yılında Doğu Grubu'na satılmış, Uğur Dündar ise bu satışın ardından, *“Biz Star TV'ye Aydın Doğan'ın kanalı olduğu için geldik. Bugüne kadar da hiçbir şekilde yayın çizgimize müdahalede bulunulmadı. Doğu Grubu'nun Star TV'yi satın alması ile bizim buradaki görevimiz sona erdi”*¹⁷⁶ şeklinde bir açıklama yapmıştır (Kuyucu, 2012:641-648). Bunun ardından ise Star TV'den toplamda 75 kişi işten çıkarılmıştır.¹⁷⁷ Bu bağlamda değerlendirildiğinde sahiplik yapılarının değişimi sadece medya kuruluşlarının yandaş ya da karşı bir ideoloji çerçevesinde yayın yapmasının ötesinde, gazetecilere ve gazetecilik mesleğine de istihdam açısından birtakım olumsuzluklar yaşatmaktadır.

Demirören ve Karacan ortaklığı arasında zaman içinde yaşanan anlaşmazlık sonucunda Şubat 2012 tarihinde Demirören Milliyet ve Vatan gazetelerine tek başına sahip olmuştur. Aynı zamanda Futbol Federasyon Başkanı da olan Demirören'in hükümet ile iyi ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Öyle ki hükümeti eleştiren yazılar yazan Nuray Mert'in Milliyet gazetesinde işine son verilmesinin nedeni de hükümet ile mevcut ilişkilerin bozulmak istenmemesi olarak yorumlanmaktadır (Mavioğlu, 2012). Demirören'in medya dünyasına girişi hakkında ise değişik yorumlar yapılmaktadır. Örneğin Sebahattin Önkibar bu konuda şöyle demektedir:¹⁷⁸

¹⁷⁶ “Star TV Resmen Doğu Grubu'nun”, Aydınlık, 19.10.2011.

¹⁷⁷ “Star TV'den 75 Kişi İşten Çıkartıldı”, Sözcü, 28.10.2011.

¹⁷⁸ Sebahattin Önkibar, Politika Günlüğü, “Demirören İkinci Korkmaz Yiğit mi?”, Aydınlık, 07.03.2013.

“Kamuoyunda yaygın olan bir başka iddia, Demirören’in Milliyet ile Vatan gibi çok zarar eden iki gazeteyi Başbakan’ın al dediği için satın aldığıdır. Tayyip-Demirören ailesi ilişkisi ya da muhabbetinin bir başka belgesi şike soruşturmasında maaşla çalışan Beşiktaş’ın antrenörü Tayfur Havutçu bile tutuklanırken Kulübe Başkan olan Yıldırım Demirören’e dokunulmaması ve de o ismin bilahare Başbakan’ın desteği ile Futbol Federasyonu Başkanlığı’na oturmasıdır. Gelelim son yaşananlara: Tayyip Erdoğan patronu değişen Milliyet’i artık kendi kontrolünde gördüğü için olsa gerek İmralı tutanaklarına erişerek iyi bir gazetecilik yapan bu gazeteyi sırf kendi siyasi çıkarı ile çelişti diye hedefe oturttu ve hadise Derya Sazak’ın istifa resti ile Hasan Cemal, Hasan Pulur ve Can Dündar’ın yazılarının sansürlenmesine kadar boyutlandı.”

5.4.2.2. İslamcı Sermayenin Yükselişinin Basına Etkisi

İslamcı sermayenin kamusal alana girişi aslında Turgut Özal hükümetleri (1983-1991) döneminde başlamıştır. Bu dönemde camiler ve imam hatip liselerinin sayısındaki artış, devlet kadrolarının muhafazakârlaşması, Arap sermayesinin elindeki petro doların bir kısmının faizsiz bankacılık olarak Türk bankacılık sistemine dahil edilmesi ve buna bağlı olarak yerli İslamcı burjuvazinin bundan beslenmeye başlanması bu döneme tekabül eden gelişmeler olmaktadır. Nihayetinde de Cumhuriyet’in erken dönemlerinde kamusal alandan dışlanan İslamcılık bu dönemde kendine kamuda tekrar yer edebilmeyi başarabilmiştir (Doğan, 2010:288). İslami sermayenin geçirdiği bu değişim Şubat 1997 tarihindeki MGK kararlarına kadar bu şekilde devam etmiştir. 28 Şubat süreci ile İslamcı sermayenin örgütsel ve finansal kaynakları ciddi ölçüde kısıtlanmıştır (Hoşgör, 2014:236). Bu bağlamda değerlendirildiğinde İslamcılığın tekrar ortaya çıkışında en önemli etken 1980 askeri müdahalesi olmuştur. Müdahalenin ardından iktidara gelen Turgut Özal da neoliberal ekonomi politikası ve İslamcılığı bir araya getirerek, sermaye piyasasında İslamcı sermayenin yer etmesini sağlamıştır. 28 Şubat süreci ile gelişmesinde sekteye uğrayan İslamcı sermaye nihayetinde AKP iktidarı ile birlikte 2002 yılından itibaren tekrar yükselişe geçerek, günümüz burjuvazisini oluşturmayı başarmıştır.

Nitekim Erdoğan da Anadolu sermayesi olarak adlandırdığı İslamcı sermayenin Batıcı-laik sermaye olarak nitelendirdiği TÜSİAD’ın karşısında varlık göstermesinden memnuniyet duyduğunu da şu sözleriyle ifade etmektedir:¹⁷⁹

¹⁷⁹ “Erdoğan: İstemeseler de sermaye el değiştiriyor”, Cumhuriyet, 11.09.2010.

“İstanbul sermayesi nedense işin başından itibaren bizimle para kazanmada anlaşdı ama siyasette anlaşamadı. Anadolu sermayesini aralarına almadılar... Fakat isteseler de istemeseler de Türkiye’de sermaye artık ciddi manada el değiştirmeye başladı. Bu bizim için çok önemli bir güven kaynağı.” Erdoğan’ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere, İslamcı sermayenin varlığı aynı zamanda AKP iktidarının varlığını pekiştirmek ve güven vermek açısından da önem taşımaktadır.

Erdoğan’ın Anadolu sermayesi olarak nitelendirdiği İslamcı sermayenin örgütleniş biçimini MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) oluşturmaktadır. MÜSİAD 1990 Mayıs tarihinde küçük bir grup işadamı tarafından kurulmuştur. Üye sayısı ise Türkiye’deki İslamcı hareketin yükselişi ile doğru orantılı olarak zaman içinde artış göstermiştir. Şu anda 11.000’i aşan üyesi ile 45 bine yakın işletmeyi temsil etmektedir.¹⁸⁰ Yılmaz (2014:100) MÜSİAD’ın kuruluşunun ardından yaklaşık on sene demokrasiyi desteklemeyi gündeminin dışında tuttuğunu, 2000 tarihli ‘Anayasa Reformu ve Yönetimin Demokratikleşmesi’ raporuna kadar demokrasiyi, insan haklarını sadece dindar vatandaşların yaşadığı hak ihlalleri dışında gündeme getirmediğini ve liberal demokrasiyi de bir Batı dayatması olarak tanımladığını belirtmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde MÜSİAD, AKP’nin iktidara geldiği döneme kadar Milli Görüş ideolojisi çerçevesinde hareket eden bir dernek olduğu, AKP’nin iktidarı ile birlikte neoliberal politikaları desteklemeye başladığı görülebilmektedir. Burada önemli bir noktayı da AKP’nin iktidara gelişinde İslamcı sermayenin etkili olmasının yanı sıra, AKP iktidarının da İslamcı sermayenin güçlenişinde etkili olduğu gerçeği oluşturmaktadır.

İslamcı sermaye zaman içinde güçlenmekle birlikte, medya sektöründe de payını arttırmayı hedeflemiştir. Tasarruf Mevduatı ve Sigorta Fonu’na (TMSF) devredilmiş olan Sabah ve ATV gibi medya kuruluşları Erdoğan’ın devreye girmesiyle AKP ile ilişkili bir şirkete devredilmesi sağlanmıştır. Bu süreçte rakip firmalar tekliflerini geri çekmek zorunda bırakılmakla birlikte teklif edilen kredinin yönetmeliklere aykırılığını sorun eden kimi devlet bankası yöneticisi de pozisyonlarını kaybetmek durumunda kalmıştır (Rubin, 2008). Nitekim Dinç Bilgin’e ait olan Sabah ve ATV bu yolla TMSF 2007 yılında kamu bankalarından

---

¹⁸⁰ <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin>

açılan 700 milyon dolar krediyle, 2008'de Başbakan Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak'ın patronu olan Ahmet Çalık'a satılmıştır. Daha sonrasında ise 2013 yılında Sabah ve ATV Nakbişendi tarikatının önde gelen isimlerinden biri olan Kalyon İnşaat'a satılmıştır.¹⁸¹ Bu bağlamda değerlendirildiğinde İslamcı sermayenin medya sektöründe daha fazla söz sahibi olmak istemesi ve payını arttırması, aynı zamanda AKP iktidarının da kendi medyasını yarattığını göstermektedir. Böylece hegemonik bir muhafazakar medya bloğu oluşturulmuştur.

İslamcı sermaye bu süreçte parti ve cemaatlerden bağımsız olmamakla birlikte özerk dışa dönük bir kamusal alan yaratmıştır. RP'nin günlük yayın organı olan Milli Gazete ile, Zaman, Türkiye, Yeni Asya gibi daha çok bir cemaatin yayın organı olarak varlığını sürdüren günlük gazeteler ve aşırı sağcı bir çizgiyi sürdüren Vakit haricinde 1994 yılında Yeni Şafak gazetesinin yayımlanmaya başlaması da MÜSİAD'ın gösterdiği gelişmeyle doğru orantılı olarak değerlendirilebilmektedir. Nitekim İslamcı medyanın 1990'ların ikinci yarısından itibaren hızlı bir çeşitlenme ve yaygınlaşma göstermesinin yanı sıra parti ve cemaatlere dahil olmadan gazete ve dergilerde yazılar yazan, televizyon ve radyolarda program yapan, üniversitelerde akademik faaliyetlerde bulunan İslamcı entelektüellerin sayısı da hızla artmıştır (Doğan, 2010:293). Bu durum Türk basınındaki köşe yazarlarının niceliksel ve niteliksel değişimine de yol açmıştır.

Adaklı (2010:600-601) köşe yazarı sayısının AKP döneminde artış kaydettiğini ve sektöre kamu ihaleleri ya da belirli nüfuz ilişkileri ile kazandırılan medya gruplarında yazarların yazarların yeni bir seçkin grubu yarattığını belirtmektedir. AKP iktidarına kadar seçkin yazarlar daha çok Doğan Grubu bünyesinde iken, AKP iktidarı ile birlikte bu durum değişmiş, açık ya da örtülü şekilde AKP politikalarına destek veren medya sahiplerinin sayısının artması Fehmi Kuru, Ali Bulaç, Ali Bayramoğlu, Etyen Mahçupyan, Ahmet Hakan Coşkun, Ömer Lütfü Mete, İbrahim Karagül, Ahmet Kekeç, Mustafa Karaalioğlu vd. isimler ön plana çıkmıştır. İslamcı seçkinlerin medyada ağırlığının artması AKP'nin neoliberal

---

¹⁸¹ <http://www.gazetecileronline.com/newsdetails/12215-/GazetecilerOnline/sabah-atvyi-erdoganin-tarikati-satin-aldi>

politikalarının meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamış hala da oynamaya devam etmektedir.

Uzan Grubu'nun tasfiyesinin ardından Star TV ve Star gazetesi de el değiştirmiştir. Star TV Aydın Doğan'a satılırken, gazete İslamcı sermayenin önemli isimlerinden biri olan Ali Safa Özmen'e satılmış, daha sonra ise Ethem Sancak ve Fettah Tamince gazeteyi almışlardır. Sabah ve ATV'den ile birlikte Yaşlı'ya göre (2014:42) böylece Ülke TV, Kanal A, Kanal 24 ve Erdoğan'ın dönürlerine ait olan Yeni Şafak gazetesi ile birlikte ortaya aile devletine ait dev bir medya kompleksi çıkmış olmaktadır. Bu medya kompleksi AKP-Cemaat savaşında aynı zamanda MİT ile birlikte bir medya savaşı yaşanmasına da yol açmıştır. Cemaat kendi medyasında sahip olduğu belgeleri yayınlarken, AKP de medya kompleksinde MİT menşeli olduğu tahmin edilen belgeler ile karşı hamlede bulunmuştur.

Cemaat medyası olarak adlandırılan Fethullah Gülen'e ait Feza Medya Grubu da İslamcı sermayenin bir kolunu oluşturmaktadır. 2002 yılından itibaren AKP'nin iktidar ortağı olarak siyaset sahnesinde yerini alan Gülen cemaati, günümüzde (2015) ise iktidar tarafından paralel yapı ve paralel terör örgütü olarak adlandırılmaktadır.¹⁸² Zaman Gazetesi ise Feza Medya Grubu'nun en önemli şirketidir. Gülen Hareketi'nin medyaya girmesinin nedeni ise Gülen Cemaati'nin öğretilerini yaymaktır. Hendrick (2010:371) Fethullah Gülen'in bir ilk kuşak öğrencisinin Gülen Hareketi'nin medyaya ilgisinin başlamasını şu şekilde aktardığını belirtmektedir.

Okullardaki öğrenciler ve bunların ailelerinden oluşan insan topluluğu... Hoca Efendi'nin İzmir ve İstanbul'daki Sultanahmet, Süleymaniye gibi camilerde vaazlarını dinleyen insanlar. Camiler öyle tıklım tıklım dolardı ki gelen herkesin onu duyması mümkün olmazdı. İnsanları doğru bir şekilde bilgilendirmek gerekiyordu... Böylece, daha genel bir ortama ihtiyaç doğdu. Medya bu ihtiyacı karşıladı.

Bunun yanı sıra 5 kanalıyla birlikte hükümetin kontrolünde olan TRT ve devlete ait haber ajansı olan Anadolu Ajansı da hegemonik medya bloğunun diğer unsurları olarak yer almaktadır. Ayrıca Çukurova grubuna ait iken 2013'te TMSF'ye

---

¹⁸² Detaylı bilgi için bkz. "Erdoğan: Paralel yapı bütün bunları yapacak zekaya sahip değil", Radikal, 15.12.2014., "Paralel yapı, süte karışmış pis su gibi", Yeni Asır, 12.05.2014.

ardından da hükümetle ilişkili bir ortaklığa satılan Akşam ve Sky360 kanalı da bu muhafazakar medya bloğuna dahil olmuşlardır.

5.4.3. Sosyo-Kültürel Yapının Değişiminin Basına Etkisi

AKP iktidarı ile birlikte sosyo-kültürel yapıda yaşanan değişim basın üzerinde de çeşitli etkilere neden olmuştur. Sosyo-kültürel yapının değişiminin basına etkisi ile basın popüler gazeteciliğe yani magazin gazeteciliğine yönelmiş, bununla birlikte basın yapısal olarak muhafazakârlaşma eğilimi göstermeye başlamıştır.

5.4.3.1. Basının Popüler Gazeteciliğe Yönelimi

Medya toplumun biçimlenmesinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte mevcut tüm kurumlar gibi medya da bir değişim yaşamaktadır. Medyanın bu değişimde medya-iktidar ilişkilerinin yanı sıra medya içerikleri de etkili olmaktadır. Medyanın işlevlerinden biri olarak tanımlanan ‘toplumu gevşetip rahatlatarak keyif ve eğlence imkânını sunmak, sosyal gerilimleri azaltmak olarak özetlenebilecek eğlence fonksiyonu’ (Mcquail, 1990: 71) özellikle 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de medyanın içeriğinde önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Bunda 24 Ocak kararları ile 1980 Askeri Müdahalesi’nin gerçekleşmesi ile oluşmaya başlayan yeni siyasi ve ekonomik düzen etkili olmuştur.

Magazinleşme olarak adlandırılan bu olgunun beraberinde getirdiği magazin gazeteciliği, günümüzde çok sık rastlanan bir gazetecilik türü olma özelliği taşımaktadır. Kamuoyunu bilgilendirmekten çok, hoşça vakit geçirmesini sağlamayı amaçlayan magazin gazetelerinin okuyucusu fikir gazetelerine oranla daha fazladır. Bu gazete türünde haberlerin anlatımı basit bir dil içeren, bol görsel ve konu bakımından da bol çeşit içermektedir. Magazin gazeteciliğinde yer alan bu tür haberler renkli haberler olarak tanımlanmaktadır. Bulvar basını türündeki bu gazetelere ise genellikle gelişmekte olan ülkelerde rastlanmaktadır (Tokgöz, 1981:138-141). Magazin söylemi genel olarak kitle kültürünün belirleyici özellikleriyle örtüşmekte, bu bağlamda kültür endüstrisinin de bir ürünü olmaktadır.

Magazinselliğin arka planında medya ve siyasetin kurumsal olarak örgütlenmesinin kamusal alanı yok etmesi ve bu noktada medya ve siyasetin yapısal anlamda bütünleşerek, insanları toplumsal sorunlara ve siyasete etkin katılımcılar olmaktan çıkararak pasif izleyicilere dönüşmüş olmaları yer almaktadır. Yani kültürel akım üreten kamusal topluluktan kültür tüketicilerine dönüşmüşlerdir (Kejanlıoğlu, 2004) ve bu da magazinsellik aracılığıyla sağlanmaktadır.

Curran and Sparks (1999:440-462) popüler basının önemsiz olduğu ve yer verdiği yazıların kamuoyunu bilgilendirme açısından bir önem taşımadığına, siyasal yönden anlamlı olmadığına dair inancın var olduğunu ve bu nedenle de bu basına yeterince ilgi gösterilmediğini belirtmekte ve bunun yanlış olduğunu öne sürmektedirler. Onlara göre popüler basın ideolojik açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü popüler basının sunduğu öyküler toplumsal düzenle ilgili herhangi bir problem ya da karşı çıkış ortaya koymamaktadır. Dünya perspektifi, bireyler üzerinde yoğunlaşma, sağduyuyla açıklama mantığı politik olmaktan çok moral çözümler ve mevcut iktidar için destek sağlar nitelikte olmaktadır. Bu basında sunulan dünyada tek bir ideolojik karakter yoktur. İdeolojik bir belirsizlik hakimdir ve eğlence politikaya üstün gelmektedir. Okuyucunun aktifliği çok dar sınırlar içerisindedir ki okumada seçme özgürlüğü bile bilgi edinmenin eşitsizliklerini yaratacak ölçüde sınırlı olmaktadır. Okuma ise anlama ve çözümlemeyi kapsarken, çözümleme medyanın yarattığı inanç ve düşünceler sistemine yapısına bağlı olarak bir anlam kazanabilmektedir.

Türkiye’de medyanın endüstrileşmesiyle birlikte habercilik ve fikir üretiminden ziyade magazinleşme ağır basmaya başlamıştır. Pazarbaşı (2013:287), magazinleşmeye yönelim şeklinde yaşanan bu değişimde iletişim teknolojilerinin gelişiminin medyadaki rekabet ortamını etkilemiş olmasının etkili olduğunu, diğer bir nedenin ise ekonomik sebeplerden kaynaklandığını belirtmektedir. Magazin haberlerinin üretimin maliyet olarak düşük, buna karşın tiraj ve reytingi yüksek olmaktadır. Yani medyadaki ticari kaygılar magazinleşmenin en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Magazinleşme ile birlikte medyada siyasal, sosyal, ekonomik ve toplumsal içerikli haberlerin oranı azalmakta, eğlence içerikli ve sansasyonel haberleri içeren tabloidleşen habercilik anlayışı hakim olmaktadır.

İnal¹⁸³ tabloid basın ile birlikte gelişen ancak bu gün tabloidleşen diğer formatların/türlerin içine sızan habercilik anlayışının izleyiciyi bir ötekinin yaşamını seyreden olarak konumlandığını belirtmektedir. Böylece tabloidleşme olgusu ile birlikte, kitle yabancılaşmakta, politik bir duruş geliştirme kaygısından arınmakta ve uyku durumuna itilmektedir. İzleyici için ötekilerin yaşamını izleyerek yargılamak, ötekilerin yaşamı hakkında sorumluluk taşımaktan çok daha kolay ve daha az rahatsız edicidir. Tabloidleşen habercilik anlayışı, izleyiciyi diğerlerinin yaşamını seyreden olarak konumlandırmaktadır. Tabloid formatlar, eğlenmek, hoşça zaman geçirmek, en fazlası başlarına 'kötü yaşantılar', 'bireysel felaketler' gelmiş olanlara acıyarak, üzülen bakmak içindir. Seyreden olarak konumlanmak ve böylelikle olan biteni dışsallaştırmak sorumluluk taşımaktan çok daha kolay ve daha az rahatsız edicidir.

Ergül (2000: 11) haberde magazinleşmeyi hem haber bültenlerinde daha az haber değeri taşıyan öğelerin artması hem de haberde ikincil öneme sahip popüler ve magazin öğelerin öne çıkartılması olarak iki şekilde tanımlamakta ve şöyle demektedir: *Birey tarafından üretilen ve bu üretim süreci içerisinde seçilme, değiştirilme, düzeltilme gibi pek çok aşamadan geçen bir haber metninin, her şeyden önce bu aşamalar üzerinde etkili olan bireylerin nesnelliği ile sınırlı olduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla haber metninin nesnelliği denildiğinde, toplumsal olayların, deneysel sonuçlar ya da istatistik veriler kadar yansız ve yorumdan uzak yansıtılmasının anlaşılmasında gerekmektedir. Bu ölçüt, daha çok habercinin bireysel değerlerinin haber içeriğine olabildiğince karıştırılmaması ve metninin yazılışında açıkça görüntülenebilecek yorum öğelerinin en aza indirgenmesi gerekliliklerine göndermede bulunmaktadır (Ergül, 2000: 78)*

Uslu¹⁸⁴ 80'lerden günümüze değin yapılan yasal kısıtlamalara dayanarak çok sayıda gazete, radyo ve televizyonun kapatıldığını, birçok gazetecinin adli soruşturmaya uğradığını ve mevcut siyasal konjonktürün meslek mensupları ve yöneticiler için kaçınılmaz oto sansür uygulamalarını beraberinde getirdiğini ifade ederek, bu durumun içselleştirilmiş ve yayıncılık anlayışı adeta geri dönülemez bir

¹⁸³ <http://ilefarsiv.com/etik/wp-content/uploads/ayse-inal-tabloid-habercilik.pdf>, (16.04.2015).

¹⁸⁴ <http://www.zkuslu.com/tr/yazili-ve-gorsel-medyada-magazinlesmenin-tarihsel-ve-sosyolojik-di/> (21.04.2015).

biçimde ‘zararsız’ yani eğlendirici içeriğe doğru kaymasına neden olduğunu belirtmektedir. Depolitizasyon sürecinin gösterdiği istikamette yayın yapabilmek ve içeriği cazip bir biçimde doldurmak çabası, basında magazinleşme dönemini başlatan ve geliştiren önemli bir faktör olmuştur.

AKP iktidarı döneminde medya üzerinde oluşturulan baskı ve sansür medyanın endüstriyel bir boyut kazanarak magazinleşmesi ile başlayan bu sürecin yoğunlaşarak devam etmesine yol açmıştır. Medya siyasi, toplumsal ve ekonomik olgular ile ilgili yapmış olduğu haberlerde zaman zaman karşılaştığı sansür ve baskılar, cezalar, çeşitli yaptırımlar neticesinde kendini bu alandan uzak tutarak, magazin haberlerine ve popüler gazeteciliğe yönelme durumunda kalmıştır. Öyle ki, Acun Ilıcalı’nın TV8’i satın almasının ardından kanalda haber programlarına yer vermeyeceğini¹⁸⁵ açıklaması bu konuda gösterilebilecek önemli bir örnek olma özelliği taşımaktadır. İktidara yakınlığı ile bilinen Acun Ilıcalı da genellikle eğlence ve magazin programlarının yer aldığı bir yayın akışı ile aslında siyasi anlamda herhangi bir sorunla karşılaşmamayı amaçlamakla birlikte, toplumu eğlendirerek, siyasi ve toplumsal olaylardan uzak, apolitik bir tutum takınmalarına destek olma misyonunu da üstlenmiş olmaktadır.

Bunun yanısıra dünyanın taşıdığı anlam ya da tarihsel gerçeklik, eğlence aracılığıyla dikkati farklı yönlere kaydırılan izleyici tarafından bütünlüklü olarak anlaşılamayışıyla sonuçlanmaktadır. Yaşamın her alanında ve anında geçerliliğini sürdüren gündelik gerçekliğin üstünden atlanmakta, bireyin yaşamını çevreleyen gerçekliğin yerini başka dünyaların ve başka insanların gerçeği almaktadır (Ergül, 2000:67). Böylece birey içinde yaşadığı toplumun siyasi ekonomik vb yeterince bilgi sahibi olmadığı için anlamlandıramadığı birçok gerçeklikten uzaklaşmakta bunun yerini de popüler medya içerikleri doldurmaktadır.

Yaşanan bu süreç dördüncü kuvvet olarak tanımlanan medyaya karşı toplumsal güvenin de azalmasına yol açmıştır. Medyanın işlevlerinden biri olan kamuoyunu bilgilendirme işlevini mevcut nedenlerden dolayı yeterince yerine getiremiyor olması toplumun artık okuduklarına ya da izlediklerine inanma

---

¹⁸⁵ “Acun merak edilenleri açıkladı”, Milliyet, 27.11.2013.

konusunda tereddüt yaşamasına yol açmaktadır. Nitekim buna en iyi örneklerden birini Gezi Olayları sırasında ana akım medyanın takındığı tutum ve bu tutum karşısında kamuoyunun bilgilenmek için sosyal medya başta olmak üzere farklı kanallar tercih etmesi oluşturmaktadır. Ana akım medya bu süreçte oto sansür kullanarak haberdan kaçma ve onu kamuoyuna duyurmama yolunu seçmiştir. Öyle ki CNN çok şiddetli bir protesto olayının yaşandığı bu dönemde 'Penguen' belgeseli¹⁸⁶ yayınlamayı tercih etmiştir. Ana akım medyanın kamuoyunu bilgilendirme işlevini yerine getirmemesi de toplumu alternatif medya arayışına sürükleyerek, sosyal medyanın daha tercih edilir bir iletişim ağı olmasına yol açmış, sosyal medya haber alma özgürlüğünün yer bulabildiği bir mecra olarak konumlandırılmıştır. Bunun yanı sıra ana akım medya toplum tarafından iktidarın medya organları olarak algılanmış ve güven duyulmamaya başlanmıştır.

İnceoğlu,¹⁸⁷ Türkiye'de mevcut katı siyaset anlayışının iktidarın ifade özgürlüğü, kamunun bilgi edinme hakkına dair algısına da yansımaları ifade ederek, başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere AKP hükümetinin özellikle kriz ve çatışma dönemlerinde medyaya ayar dozajını sistematik bir biçimde arttırdığını öne sürmektedir. Ona göre iktidar; kendi icraatlarını onaylamayan, muhalif ve eleştirel yayın yapan medyayı 'vatan haini', 'darbeci', 'çapulcu', 'paralel' olarak nitelendirirken, gönüllü veya gönülsüz bir biçimde oto-sansüre başvuran ana akım medya, kamunun bilme hakkı olan 'gerçekleri' kurban etmiş olmaktadır. Yani medya, en büyük sorumluluğunun kamunun bilme hakkına karşı olduğunu askıya alarak, kamunun vicdanı ve sesi olmaktan ziyade gönüllü veya gönülsüz bir biçimde uyguladığı dezenformasyon, mizenformasyon, manipülasyon ve oto-sansürün dozunu arttırmaktadır.

2002 yılından günümüzde kadar basına karşı uygulanan baskı, sansür ve oto sansür uygulamaları birçok gazetecinin işten atılmasına, hapis ya da çeşitli para cezalarına¹⁸⁸ mahkûm edilmesine yol açmıştır. Oluşturulan bu korku ortamında medya patronlarının çoğu iktidar ile ilişkilerine zarar gelmemesi için kamuoyunu

¹⁸⁶<http://blog.milliyet.com.tr/taksim-olaylarini-es-gecip--penguen--belgeseli-yayinlayan-kanala-halk-tepki-gosteriyor/Blog/?BlogNo=417594>

¹⁸⁷ "Alternatif Medyanın Gündemle İmtihanı", Cumhuriyet, 28.05.2014.

¹⁸⁸ <http://t24.com.tr/haber/aydin-dogan-gezi-olaylari-sirasinda-cnn-turkte-penguen-gosterilmesi-tam-bir-sapsallik,295456>

bilgilendirmekten ya da gerçeği tam olarak yansıtmaktan kaçınma yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir. Kamuoyunu bilgilendirme bilinci ile gazetecilik görevini yerine getirmeye çalışanlar da gerek siyasi gerek ekonomik anlamda çeşitli yaptırımlara maruz kalmaktadırlar. Nitekim MİT turları haberi nedeniyle Cumhuriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Can Dündar¹⁸⁹ hakkında Recep Tayyip Erdoğan tarafından iki kez ağırlaştırılmış müebbet istemi ile dava açılmıştır.¹⁹⁰

Nihayetinde mevcut iktidar döneminde hem medya-iktidar ilişkileri hem de ekonomik nedenler basının popüler gazeteciliğe yöneliminde etkili olmaktadır. Bu durum kamuoyunu alternatif medya arayışına itmekte, sosyal medya kamuoyunun bilgilendirilmesi bakımında bu alanı doldurmakla birlikte, bilgi kirliliğine de yol açmaktadır.

5.4.3.2. Basının Muhafazakârlaşması

19. yüzyıldan bu yana siyasi literatürde yer alan muhafazakârlık, koruma ve muhafaza etme anlamlarına gelmektedir. Muhafazakârlık, mevcut statükonun korunmasını istemesi, reformlara ve yeniliklere mesafeli yaklaşması nedeniyle değişime karşı direnen bir siyaset ideolojisi olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda muhafazakârlık, insanın akıl, bilgi ve birikim bakımından sınırlılığınan, aile, gelenek ve din gibi değer ve kurumları ön planda tutan, radikal değişimleri ifade eden sağ ve sol siyasi projeleri reddederek ılımlı bir değişimi savunan ve siyasetin de bu değer ve kurumları sarsmayacak şekilde sınırlı bir alan içinde olması gerektiğini düşünen bir siyasi ideoloji olarak tanımlanabilmektedir (Şeyhanlıoğlu, 2011:13).

Çaha'ya göre (2004:23) muhafazakâr düşüncede din toplumun omurgalarından birini hatta ruhunu oluşturmaktadır. Otorite, devlet, ekonomi, mülkiyet bir toplumun fiziksel bedenini oluşturuyorsa din de onun liberal düşünce canını ve ruhunu oluşturmaktadır. Muhafazakâr düşüncede teokratik bir din ve siyaset anlayışı yoktur. Muhafazakârların dini önemsemesinin ana sebebi ise, dinin toplum için bir motivasyon kaynağı, bir manevî kaynak ve bir ahlâkî kaynak

¹⁸⁹ “Erdoğan’dan Açık Tehdit”, Cumhuriyet, 01.06.2015

¹⁹⁰ “Can Dündar'dan dava açıklaması: Heyecanla bekliyoruz”, Cumhuriyet, 03.06.2015.

oluşturmasıdır. Din, gelenek ve göreneklerin oluşmasında da önemli bir kaynak olarak yerini alırken, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, birlik ve beraberliği sağlayan manevî bir bağ olma özelliği de taşımaktadır.

Safi (2007:209,381) Batı'da Fransız Devrimi'ne verilen siyasal tepkilerden en önemlisi olarak kabul edilen muhafazakârlığın Türkiye'de siyasal olmaktan çok ahlaki ve kültürel kurum ve değerlerin korunması yönelik olduğunu belirtmektedir. Aile, din, devlet, toplum öğeleri ön planda yer almaktadır. Türkiye'de muhafazakârlık çoğunlukla insanların dinsel duruşlarını ifadelendirmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda bir insanın muhafazakâr olarak nitelendiriliyor olması o insanın devletçi, düzen ve gelenekçi olmasından daha çok; dindar olduğunu, dini duyguları önemseyen bir insan olduğunu ifade etmektedir.

AKP'nin iktidara gelişi ile birlikte sosyo-kültürel yapıda gerçekleşen değişim basında da muhafazakâr bir yapılaşmanın oluşmasına yol açmıştır. Çünkü medyayı toplumdan ayrı ve toplumu yöneten veya etkileyen ayrı bir güç olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Medya içinde bulunduğu toplumun dinamiklerinden biri oluşturmakta, medya ile toplum arasındaki ilişki doğru bir orantıda seyretmektedir. Mutlu (2005: 75-83) da, medyanın, modern toplumların sinir sistemleri olduğunu ve böylelikle farklı düzlemlerde, farklı boyutlarda ve oranlarda olmakla birlikte bilincimizi, kimliğimizi oluşturduğunu, hislerimizi, düşüncelerimizi ve son aşamada yaşamımızı yönlendirdiğini belirtmektedir.

Bu bağlamda AKP iktidarı ile birlikte yükselişe geçen İslami sermaye ve muhafazakâr yaşam tarzı da medyada yerini almış olmaktadır. Aydın (2015:50-51) İslami sermayenin yükselişi ile birlikte ortaya çıkan İslami burjuvazinin ve paralel biçimde dindar kentli orta sınıfların yaşam tarzı ve tüketim pratiklerinin de değişime uğradığını belirtmektedir. Aynı seküler neoliberal bireyin şekillenmesinde olduğu gibi muhafazakâr dindar kesimdeki modern ve kozmopolit tüketim kalıpları da farklılaşma göstermiştir.

İslami burjuvazi bu noktada estetik beğenileriyle de kamusal alanda yer etmeye başlamıştır. Çünkü İslamileşmiş bir tüketim ile kendini ortaya koymaktadır.

Pahalı markaların eşarplarıyla örtünen ve 4x4 otomobiller kullanan kadınlar, tesettür defileleri¹⁹¹, lüks villaların Osmanlı ya da Mekke esintileri taşıyan iç dekorasyonları, sahillerinde haremlik-selamlık uygulamalarının deniz banyolarını meşrulaştırdığı beş yıldızlı tatil köyleri bu görünürlüğün en çok ses getiren unsurlarını oluşturmaktadır. Böylece, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir ülkede kamusal alanın düzenlenişini değiştiren yeni bir ayrışma ilkesi ortaya çıkmaktadır. Artık her şeyin İslami yorumu mümkün olmaktadır. Sivil toplum, edebiyat, müzik, medya, diziler, ticaret, mimari, tatiller, moda defileleri, sosyete hayatı İslami bir bakış açısıyla yorumlanabilmektedir (Yankaya, 2014:16). Bu bağlamda İslami elitist bir yaşam tarzı meşrulaştırılarak pazarlanmakta ve muhafazakâr medya da burada rol oynamaktadır.

Özellikle İslami yaşam tarzının en önemli unsuru olan örtünme ve muhafazakâr giyim kadın moda dergilerinin sayısının son yıllarda artmasına yol açmıştır. Âlâ, Hesna, Enda, Şems-i Tüba, İkra ve Aysha gibi dergilerinin hedef kitlesini çoğunlukla muhafazakâr kadınlar oluşturmaktadır. Hedef kitlesine kıyafet alternatifleri sunan bu yayınlar, kendilerini sadece moda değil, ‘yaşam ve stil’ dergisi olarak konumlandırmaktadır. Tasavvuf, aile, teknoloji mekân tanıtımı gibi içeriklere de yer veren bu muhafazakâr kadın dergilerinin ortak kırmızı çizgilerini ise çıplaklık ve alkol oluşturmaktadır.¹⁹² Ali Bulaç kapitalizmi pazarladıkları için, AKP kurucu üyesi Ayşe Böhürler de “İslam zaten modernliği teşvik eden bir dindir. Ama Gucci giymek bir kadını modern yapmaz”¹⁹³ diyerek muhafazakâr kadın dergilerini eleştirmektedirler. Bununla birlikte Aydın’a (2015:51) göre muhafazakar kesimin tüketim alışkanlıklarındaki bu modernleşme bazı seküler liberal köşe yazarlarından destek görmektedir. AKP’yi Türkiye’de demokrasinin gelişiminde önemli bir güç olarak gören bu yazarlar tüketim alanındaki bu değişimin de Türkiye’deki İslami akımın Batı dünyasıyla ve değerleriyle barışık hale gelmesi ve modernleşmesi olarak değerlendirmektedirler.

Bununla birlikte medyada muhafazakâr yaşam tarzına ilişkin pek çok iletiye de yer verildiği görülmektedir. Gerek TV dizileri ve programları gerekse yazılı

¹⁹¹ “Süslümanlara tepki var”, Cumhuriyet, 03.05.2015.

¹⁹² Şehriban Oğhan, “Medyada Örtülü Rekabet”, Hürriyet Pazar eki, 30.12.2012.

¹⁹³ Ertuğrul Özkök, “Yüksek Topuk Kuran’a Aykırı mı”, Hürriyet, 30.03.2012.

basında yer alan muhafazakâr iletler toplumu yeni bir yaşam tarzına adapte etmeye çalışmaktadır. Tarihi dizilerle özellikle Osmanlı tarihi Türk toplumuna anlatılmakta, Osmanlı ve ona 'altın çağ'ını yaşatan Kanuni Sultan Süleyman'ın, Osmanlı'nın İslam'ı nasıl yaydığı, padişahların dinlerine son derece bağlı oldukları, Osmanlı'nın gelişmişliği, fetihleri ve dünyayı dize getiren bir cihan devleti olması üzerinde daha durulmaktadır. Aydos (2013:10) bu tür dizi ve programların yaygınlaşmasının muhafazakar-sağ kesimin dini ve geleneksel değerlerden yabancılaşma durumuna istinaden, batılılaşma/çağdaşlaşma adı altında bir avuç elit tarafından gerçekleştirilmiş ve Cumhuriyet'in ilanıya daha da etkili olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre Milliyetçi-muhafazakârlar, Osmanlı'nın dinin bekasını devletin bekasıyla mümkün gördüğü ve bu nedenle cihan hâkimiyetine soyunduğunu düşündüklerinden, onu yüceltmek ve tekrar diriltmek istemektedirler. Bunun yanı sıra yine televizyon kanallarında yayınlanan dini içerikli programlar ve dizilerin reytinglerinin yüksek olması da bu dönemde toplumdaki mevcut muhafazakârlaşmaya örnek olarak gösterilebilmektedir.¹⁹⁴ Aynı şekilde gazetelerde de özellikle dini içerikli bilgilerin yer aldığı sayfaların sayılarında artış olması da medyanın bu değişim içerisinde toplum ile karşılıklı etkileşim halinde olduğunu göstermektedir.

---

¹⁹⁴<http://www.haberler.com/nihat-hatipoglu-reytinglerde-rakiplerine-fark-6227859-haberi/>,
http://www.medyatava.com/haber/persembe-gunu-en-cok-dini-program-ve-yarisma-izlendi-iste-reytingler_93653

6. AKP İKTİDARI DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ’NİN DEĞİŞİMİ İLE İLGİLİ HABERLERİN ANALİZİ

2002 yılında iktidara gelen AKP’nin siyasi iktidarı döneminde gerçekleşmekte olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin değişimi ile ilgili Türkiye’de ulusal bazda yayınlanan ve farklı politik görüşlere sahip altı gazetede belirlenen olaylar çerçevesinde gerçekleşen gelişmelerle ilgili haberler analiz edilmiştir.

6.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Osmanlı Devleti’nin ardından 1923 yılında kurulan, bir yönetim biçimi ve demokrasi projesi olan Cumhuriyet rejiminin, siyasal iktidarların izlediği politikalarla bağlantısı doğrultusunda değişimini incelemektir. Toplumsal, siyasi ve hukuki örgütlenmelerin en önemlisi olan devlet kavramı Türklerde çok eskilere dayanmaktadır. Köklü bir devlet gelenğine ve güçlü bir yönetim anlayışına sahip Türkler tarih boyunca pek çok devlet kurmuşlardır. İslamiyet öncesi ve sonrası kurulan Türk devletlerine genel olarak bakıldığında ise; demokrasiye benzer bir yönetim geleneğinin, ulus ve millet kavramlarının var olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türk devletlerinin karakteristik özellikleri göz önüne alındığında Cumhuriyet rejiminin kurulan yeni Türk devletine uygun olarak belirlenmiştir. Tarihsel süreçte Cumhuriyet tarihinde yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde devlet örgüt yapısında değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu amaçla 2002 yılında iktidara gelen AKP’nin düşünsel kaynakları ve ideolojik yönelimleri çerçevesinde devleti, Cumhuriyet rejimini ve felsefesini değiştirme politikasını belirlenen olaylara yönelik haberler ışığı altında analiz edilmektedir.

6.2. Araştırmanın Objesi ve Yöntemi

Araştırma objesi olarak seçilen Cumhuriyet, Hürriyet, Zaman, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde; belirlenen hukuki, siyasi, ekonomik, din, eğitim, sosyo-kültürel ve ordu alanlarında seçilen; Anayasa Değişikliği Referandumu, Demokratikleşme Paketi, HSYK yapısında değişiklik, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı’nın Ak-Saray’a taşınması, Türk Telekom özelleştirmesi, Torba

yasa, Mütakabiliyet Yasası, Türban yasağının kaldırılması, 4+4+4 Eğitim sistemine geçilmesi, İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması, Mele projesi, içki satışı yasağı, hastanelerde din adamı projesi, seçim dönemlerinde halka dağıtılan yardımlar, Milli bayramlarda resmi tören yapılmaması, üç çocuk ve yardım paketi, MGK yapısında değişiklik, YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması ve askeri yargının görev alanının daraltılması süreçlerinde üretilen haberlerde ve siyasi, bürokrat, uzman, askeri aktörlerin haberler içinde yer alan iletilerinde devlet yapısının değişimi, içerik analizi yapılarak geliştirilen varsayımların elde edilen bulgularla sınanarak, yorumlanması öngörülmektedir.

Araştırma; AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından günümüze kadar (2015) değişimini gerçekleştirdiği Cumhuriyet'e ve felsefesine tabi olan yapılardan hukuki, siyasi, ekonomi, din, eğitim, sosyo-kültürel ve ordu alanlarında seçilen üçer örnek olayın analiz edilmesini kapsamaktadır.

Hukuki yapının değişiminde 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen Anayasa Değişikliği Referandumu, 30 Eylül 2013 tarihinde yürürlüğe giren Demokratikleşme Paketi ve 15 Şubat 2014 tarihinde gerçekleştirilen yeni düzenleme ile HSYK yapısındaki değişiklik örnek olay olarak seçilmiştir.

Siyasi yapının değişiminde 29 Ağustos 2007 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi, 10 Ağustos 2014 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi ve 29 Ekim 2015 tarihinde Cumhurbaşkanlığı'nın resmi olarak Çankaya Köşkü'nden Ak-Saray'a taşınması örnek olay olarak seçilmiştir.

Ekonomik yapının değişiminde 14 Kasım 2005 tarihinde gerçekleşen Türk Telekom özelleştirmesi, 13 Şubat 2011 tarihinde kabul edilen Torba yasa ve 3 Mayıs 2012 tarihinde yürürlüğe giren Mütakabiliyet yasası örnek olay olarak seçilmiştir. Eğitim alanında gerçekleşen değişimde 10 Şubat 2008 tarihinde kabul edilen üniversitelerde türban yasağının kaldırılması, 11 Mart 2012'de gerçekleşen 4+4+4 Eğitim sistemine geçilmesi ve 3 Aralık 2014 tarihinde yürürlüğe giren ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasının başlaması örnek olay olarak seçilmiştir.

Sosyo-kültürel alanda gerçekleşen değişiminde 12 Haziran 2011 tarihli Genel Seçimler öncesi halka dağıtılan yardımlar, 5 Mayıs 2012 tarihinde yürürlüğe giren Milli Bayramlarda tören yapılmaması kararı ve 8 Ocak 2015 tarihinde yürürlüğe giren üç çocuk ve aile yardım paketi örnek olay olarak seçilmiştir.

Din alanında gerçekleşen değişiminde 12 Aralık 2011 tarihinde uygulamaya giren Mele projesi, 23 Mayıs 2013 tarihinde yürürlüğe giren içki satışı yasağı ve 8 Ocak 2015 tarihinde uygulamaya konan hastanelerde din adamı projesi örnek olarak seçilmiştir.

Ordu ile ilişkiler bağlamında gerçekleştirilen değişiminde ise; 24 Ocak 2002 tarihinde kabul edilen yasa ile MGK yapısında gerçekleştirilen değişiklik, 24 Nisan 2010 tarihinde yürürlüğe giren YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması ve 21 Ocak 2014 tarihinden itibaren uygulamaya konulan Askeri yargının görev alanı ile değişiklikler örnek olay olarak seçilmiştir.

Araştırma belirlenen olaylarda yer alan gazete haberlerinin ve haber aktörlerinin iletilerinin içeriklerinin incelenmesini içermektedir. Olayların basında hangi iletilerle haberleştirildiklerine ve haber aktörlerinin iletilerine ilişkin olarak ayrı varsayımlar geliştirilmiş olup, gazete haberlerinin ve aktörlerinin iletilerinin içerik analizine yönelik iki farklı kodlama çizelgesi düzenlenmiştir.

6.3. Araştırmanın Varsayımları

Araştırma kapsamında değişiminin gerçekleştiği varsayılan tüm yapılar ile ilgili ayrı ayrı varsayımlar geliştirilmiştir.

6.3.1. Hukuki Yapının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar

— Cumhuriyet, Sözcü ve Hürriyet gazetelerinde hukuki alanda mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidarın iletilerine ve gerçekleştirdiği hukuki düzenlemelere eleştirel bir biçimde yaklaşan haber iletilerine daha fazla oranda yer verildiği ve AKP siyasi iktidarı döneminde hukuki yapının değişimine

ilişkin haberlerde; hukuk ve yargı bağımsızlığının, üniter devlet yapısının ve toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanması bağlamında hukuk devleti olma özelliklerini yitirerek değiştiğini öne sürdükleri varsayılmaktadır.

— Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirdiği hukuki düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdiği bununla birlikte muhalefet partileri karşıtı iletilerin de yer aldığı varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde seçilen olaylar ışığında hukuki yapının değişimine ilişkin haberlerde, hukuk ve yargı bağımsızlığının güçlendiği, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerinin geliştirildiği ve hukuk devletinin güçlendiği yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Zaman gazetesinde ise belirlenen olaylar çerçevesinde AKP siyasi iktidarı ile yaşanan siyasi gelişmelerin, haber iletilerinde değişiklikler yaşanmasına yol açtığı ve buna bağlı olarak 2013 yılından itibaren belirlenen mevcut olaylar çerçevesinde yer alan haberlerde siyasi iktidarın iletilerine ve gerçekleştirdiği hukuki düzenlemelere yönelik eleştirel haber iletilerine daha fazla oranda yer verdiği varsayılmaktadır. Bu bağlamda da hukuki yapının değişiminde önceki dönemde hukuk ve yargı bağımsızlığının, üniter devlet yapısının güçlendiği, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin geliştirildiği yönünde hukuk devletinin güçlendiği öngörülürken, 2013 yılından itibaren hukuki alanda gerçekleşen düzenlemelerle ilgili olarak haber iletilerinde hukuk ve yargı bağımsızlığının, hukuk devleti anlayışının zarar gördüğü ve toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanarak hukuk devletine zarar verildiği iletilerine yer verildiği varsayılmaktadır.

— Hukuki yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, hukuk ve yargı bağımsızlığının güçlendiği, hukuk devletine uygun olarak yeni bir anayasa yapma hedefi içinde bulunduğu, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin geliştirildiği ve kuvvetler ayrılığı ile birlikte hukukun bağımsızlığının arttığı kanısıyla doğru orantılı olarak hukuk devletinin güçlendirildiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır. Muhalefet partileri aktörlerinin ise, hukuk ve yargı bağımsızlığına zarar verilerek, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflatıldığı, üniter devlet yapısına zarar

verildiği, demokratik olmayan yeni bir anayasa yapılmaya çalışıldığı yönünde hukuk devletine zarar verildiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü gazetelerinde hukuki yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; yargı bağımsızlığının siyasi iktidar tarafından kısıtlandığı ve bu yönde yasal düzenlemeler gerçekleştirilmeye çalışılarak hukuk devletine uygun olmayan yeni bir anayasal düzen hedeflendiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Sabah ve Yeni şafak gazetelerinde temsil edilen uzmanların; AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi geliştirilerek hukuk devletinin güçlendirildiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Zaman gazetesinde temsil edilen uzmanların; Cemaat ve AKP siyasi iktidarının ilişkilerinin bozulmadığı dönemde AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi geliştirilerek hukuk devletinin güçlendirildiği öngörülürken; ilişkilerin bozulmasının ardından gerçekleşen hukuki düzenlemelerle yargı bağımsızlığına zarar verildiği, AKP siyasi iktidarının tek iktidar olarak tüm gücü kendinde toplamak istediği ve bu bağlamda da hukuk devleti ilkelerine zarar verdiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

6.3.2. Siyasi Yapının Değişimi ile İlgili ne Sürülen Varsayımlar

— Cumhuriyet, Sözcü ve Hürriyet gazetelerinde siyasi alanda mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidarın iletilerine eleştirel bir biçimde yaklaşan haber iletilerine daha fazla oranda yer verildiği ve AKP siyasi iktidarı döneminde siyasi yapının; gerçekleştirilen siyasi düzenlemeler ile parlamenter demokratik rejime, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere, laiklik ilkesine, ulusal bütünlüğe zarar verildiği ve din referanslı bir siyasi sistemin kurulmasının hedeflendiği yönünde bir değişim gerçekleştirilmeye çalışıldığının vurgulandığı iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirdiği siyasi düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdiği bununla birlikte muhalefet partileri karşıtı iletilerin de yer aldığı varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde seçilen olaylar ışığında siyasi yapının değişimine ilişkin haberlerde demokratik gelişime katkı sağlandığı, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin geliştirildiği, ulusal bütünlüğün güçlendiği, laiklik ilkesine ve parlamenter rejime zarar verilmediğine yönelik iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Zaman gazetesinde ise Cemaat ve AKP siyasi iktidarının ilişkilerinin bozulmadığı dönemde siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirdiği siyasi düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdiği varsayılmaktadır. Yine bu dönemde siyasi yapının değişimine ilişkin haberlerde demokrasinin geliştiği, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin güçlendirildiği, ulusal bütünlüğün güçlendiği, laiklik ilkesine ve parlamenter rejime zarar verilmediği yönelik iletilere yer verildiği varsayılmaktadır. Cemaat AKP ilişkilerinin bozulmasının ardından ise gerçekleşen siyasi düzenlemelerle siyasi yapının değişimine ilişkin haberlerde; demokrasinin gelişimine ve toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar verildiğine yönelik iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Siyasi yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP’li siyasi aktörlerin; gerçekleştirilen siyasi düzenlemeler ile demokratik gelişmeye katkı sağlandığı, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştirildiği, ulusal bütünlük güçlendiği ve laiklik ilkesine zarar verilmediğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır. Muhalefet partilerinin aktörlerinin ise; parlamenter demokratik rejime, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere, laiklik ilkesine, ulusal bütünlüğe zarar verildiği ve din referanslı bir siyasi sistemin kurulmasının hedeflendiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü gazetelerinde temsil edilen uzmanların; parlamenter demokratik rejime, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere, laiklik ilkesine, ulusal

bütünlüğe zarar verildiği ve din referanslı bir siyasi sistemin kurulmasının hedeflendiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde temsil edilen aktörlerin; siyasi yapının değişimine ilişkin haberlerde demokratik gelişime katkı sağlandığı, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin geliştirildiği, ulusal bütünlüğün güçlendiği, laiklik ilkesine ve parlamenter rejime zarar verilmediği yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Zaman gazetesinde ise temsil edilen uzmanların; Cemaat ve AKP siyasi iktidarının ilişkilerinin bozulmadığı dönemde siyasi yapının değişimine ilişkin haberlerde demokrasinin geliştiği, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin güçlendirildiği ulusal bütünlüğün güçlendiği, laiklik ilkesine ve parlamenter rejime zarar verilmediği öngörülürken, Cemaat AKP ilişkilerinin bozulmasının ardından ise demokrasinin gelişimine ve toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar verildiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

6.3.3. Eğitim Alanının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar

— Cumhuriyet, Sözcü ve Hürriyet gazetelerinde eğitim alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidarın iletilerine ve eğitim alanında gerçekleştirdiği düzenlemelere eleştirel bir biçimde yaklaşan haber iletilerine daha fazla oranda yer verildiği varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemelerle; eğitimin demokratikleşmesine, laik, çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine, okullaşma oranına zarar verildiği, eğitimde pedagojik amaçlardan uzaklaşıldığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin artmasına yol açıldığı ve buna bağlı olarak eğitim eşitliğinin arttığı ve din referanslı bir eğitim sisteminin hedeflendiğine yönelik iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde eğitim alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirdiği siyasi düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdiği bununla birlikte

muhalafet partileri karşıtı iletilerin de yer aldđđı varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı doneminde seçilen olaylar bağlamında eğitim alanında gerçekleşen yasal dunzenlemelerle eğitim alanında demokratik reformlar gerçekleştirildiği, ağdaş ve bilimsel eğitim sisteminin gulendiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaldđđı ve buna bağlı olarak eğitimde eşitliğin gulendiği, çocuklara ve gençlere ahlaki bir eğitim de verilebileceği ancak ideolojik herhangi bir temeli olmayan bir eğitim sisteminin hedeflendiği yonunde bir değişim gerçekleştirilmeye çalışıldığının vurgulandığı iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Eğitim alanının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tum gazetelerde temsil edilen AKP’li siyasi aktorlerin; eğitim alanında gerçekleştirilen yasal dunzenlemeler ile eğitimde demokratikleşmeye katkı sağlandığı, ağdaş ve bilimsel eğitim sisteminin gulendiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaldđđı ve buna bağlı olarak eğitimde eşitliğin gulendiği, çocuklara ve gençlere ahlaki bir eğitim de verilebileceği ancak ideolojik herhangi bir temeli olmayan bir eğitim sisteminin hedeflendiğine yonelik iletilere yer verildiği varsayılmaktadır. Muhalefet partilerinin aktorlerinin ise; eğitim de demokratikleşmesine, laik, ağdaş ve bilimsel eğitim sistemine, okullaşma oranına zarar verildiği, eğitimde pedagojik amaçlardan uzaklaşıldığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin artmasına yol açıldığı ve buna bağlı olarak eğitim eşitliğinin arttığı ve din referanslı bir eğitim sisteminin hedeflendiğine yonelik iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Hurriyet, Cumhuriyet ve Sozcu gazetelerinde temsil edilen uzmanların; eğitim alanında gerçekleştirilen dunzenlemelerle; eğitim de demokratikleşmesine, laik, ağdaş ve bilimsel eğitim sistemine, okullaşma oranına zarar verildiği, eğitimde pedagojik amaçlardan uzaklaşıldığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin artmasına yol açıldığı ve buna bağlı olarak eğitim eşitliğinin arttığı ve din referanslı bir eğitim sisteminin hedeflendiği yonunde bir değişim gerçekleştirilmeye çalışıldığının vurgulandığı iletilere yer verildiği varsayılmaktadır. Zaman, Sabah ve Yeni şafak gazetelerinde temsil edilen uzmanların; eğitim alanında eğitim alanında demokratik reformlar gerçekleştirildiği, ağdaş ve bilimsel eğitim sisteminin gulendiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaldđđı ve buna bağlı olarak eğitimde eşitliğin gulendiği, çocuklara ve gençlere ahlaki bir eğitim de verilebileceği ancak ideolojik herhangi bir temeli

olmayan bir eğitim sisteminin hedeflendiği yönünde bir değişim gerçekleştirilmeye çalışıldığının vurgulandığı iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

6.3.4. Ekonomik Yapının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar;

— Hürriyet gazetesinde ekonomi alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidarın iletilerini ve gerçekleştirdiği ekonomik düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verildiği varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde gerçekleştirilen düzenlemelerin Türkiye ekonomisine ve ekonomik büyüme oranlarına, küresel ekonomiyle entegrasyona, istihdam olanaklarının artmasına katkı sağladığı ve çalışanların ekonomik haklarının güçlendiği yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır.

— Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde ekonomi alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerine ve gerçekleştirdiği ekonomik düzenlemelere karşıt iletilere daha fazla oranda yer verildiği varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde Türkiye ekonomisine, ekonomik büyüme oranlarına ve çalışanların haklarına zarar verildiği, işsizlik oranının artmasına yol açıldığı yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ekonomi alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirdiği ekonomik düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdikleri varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde gerçekleştirilen düzenlemelerin Türkiye ekonomisine ve ekonomik büyüme oranlarına, küresel ekonomiyle entegrasyona, istihdam olanaklarının artmasına katkı sağladığı ve çalışanların ekonomik haklarının güçlendiği yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır.

— Ekonomik yapının değişimine ilişkin olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP’li siyasi aktörlerin, Türkiye ekonomisi ve ekonomik

büyüme oranlarının geliştiği, küresel ekonomiyle entegrasyon, istihdam olanakları ve çalışanların ekonomik haklarının gelişmesine katkı sağlandığı ve buna bağlı olarak ekonomik yapının güçlendirildiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; Türkiye ekonomisine, ekonomik büyüme oranlarına ve çalışanların haklarına zarar verildiği, işsizlik oranının artmasına yol açıldığı yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Hürriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; Türkiye ekonomisine ve ekonomik büyüme oranlarına, küresel ekonomiyle entegrasyona, istihdam olanaklarının artmasına katkı sağlandığı ve çalışanların ekonomik haklarının güçlendiği yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır. Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; Türkiye ekonomisine, ekonomik büyüme oranlarına ve çalışanların haklarına zarar verildiği, işsizlik oranının artmasına yol açıldığı yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

6.3.5. Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar

— Hürriyet gazetesinde sosyo-kültürel alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidarın iletilerini ve sosyo-kültürel alanda gerçekleştirdiği düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verildiği varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde sosyo-kültürel yapının değişimine ilişkin haberlerde gerçekleştirilen düzenlemelerin sosyal politikaların gelişimine ve ulusal bütünlüğe katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır.

— Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde sosyo-kültürel alanda mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerine ve sosyo-kültürel alanda gerçekleştirdiği düzenlemelere karşıt iletilere daha fazla oranda yer verildiği varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle sosyo-kültürel yapının değişimine ilişkin haberlerde sürdürülebilir yoksulluk politikasına, toplumsal kutuplaşmalara, ulusal bütünlüğe, milli değer ve sembollere, kadın istihdamına zarar, yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde sosyo-kültürel alanda mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerini ve sosyo-kültürel alanda gerçekleştirdiği düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdikleri varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde sosyo-kültürel alanda değişime ilişkin haberlerde gerçekleştirilen düzenlemelerin demokratik gelişmeye, ulusal bütünlüğe, kadın istihdamının artmasına, evlilik kurumunun teşvik edilmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır.

— Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP’li siyasi aktörlerin, halkın refah seviyesini yükseltmeyi amaçladığı, ulusal bütünlüğün, milli değer ve sembollerin güçlendiği, kadın istihdamının arttırılmasına katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; gerçekleştirilen düzenlemelerle demokratik gelişmeye katkı sağlanmadığı, sürdürülebilir yoksulluk politikasına, katkı sağlandığı, ulusal bütünlüğe, milli değer ve sembolere, Cumhuriyet rejmine ve kadın istihdamına zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Hürriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; halkın refah seviyesinin yükseltmeyi amaçlandığı, ulusal bütünlüğün, milli değer ve sembollerin güçlendiği, kadın istihdamının arttırılmasına katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır. Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde sosyo-kültürel yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; sürdürülebilir yoksulluk politikasına, toplumsal kutuplaşmalara, ulusal bütünlüğe, milli değer ve sembolere, kadın istihdamına zarar, yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

6.3.6. Din Alanının Değişimi ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar

— Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde din alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerine ve gerçekleştirdiği düzenlemelere karşı iletilere daha fazla oranda yer verildiği varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle din alanının değişimine ilişkin haberlerde toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıldığı,

yaşam tarzlarına müdahale edilerek din referanslı bir sosyal hayatın hedeflendiği ve buna bağlı olarak laiklik ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde din alanında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirdiği düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdikleri varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde sosyo-kültürel alanda değişime ilişkin haberlerde gerçekleştirilen düzenlemelerin Diyanet İşleri'nin yapısını güçlendirdiği, toplumun ve özellikle gençlerin sağlığını korumayı amaçladığı yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Din alanının değişimine ilişkin olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, gerçekleşen düzenlemelerle halkın din hizmeti almasına katkı sağlandığı, toplumun ve gençlerin sağlığını korumayı ve bu bağlamda din referanslı bir sosyal hayat kurulmasının amaçlandığı yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; gerçekleştirilen düzenlemelerle dinin siyasileşmesine, toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıldığı, yaşam tarzlarına müdahale edilerek din referanslı bir sosyal hayat kurulmasının hedeflendiği ve bu bağlamda da laiklik ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Hürriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde din alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; din adamlarının toplumdaki algısının iyileştirilmesine katkı sağladığı, toplumun ve özellikle gençlerin sağlığının korunmasının amaçlandığı, toplumun din hizmeti almasına katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır. Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde din alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına ve tarikat faaliyetlerinin güçlenmesine yol açıldığı, yaşam tarzlarına müdahale edilerek din referanslı bir sosyal hayatın hedeflendiği ve buna bağlı olarak laiklik ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

6.3.7. Ordu ile İlişkilerde Değişim ile İlgili Öne Sürülen Varsayımlar

—Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde ordu ile ilişkilerde değişim ile ilgili mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerine ve gerçekleştirdiği düzenlemelere karşıt iletilere daha fazla oranda yer verildiği varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle ordunun hiyerarşik yapısına müdahale edildiği ve askeri yargının bağımsızlığına müdahale edildiği yönünde iletilere yer verildiği varsayılmaktadır.

— Hürriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ordu ile ilişkilerde değişim ile ilgili mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirdiği düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdikleri varsayılmaktadır. AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerin demokratik gelişmeye, ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine, MGK'nın ve ordunun yapısının sivilleşmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır.

— Ordu ile ilişkilerde değişime ilişkin olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, gerçekleşen düzenlemelerle demokratik gelişmeye, ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine, MGK'nın ve ordunun yapısının sivilleşmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; ordunun hiyerarşik yapısına ve askeri yargının bağımsızlığına müdahale edildiği, demokratik gelişmeye zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır.

— Cumhuriyet, Sözcü, Hürriyet, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ordu ile ilişkilerde değişim ile ilgili haberlerde uzmanların iletilerine yer verilmediği varsayılmaktadır. Zaman gazetesinde ordu ile ilişkilerde değişim temsil edilen uzmanların gerçekleşen düzenlemelerle ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdiği varsayılmaktadır.

6.4. Elde Edilen Bulgular ve Bulguların Değerlendirilmesi

Cumhuriyet, Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde AKP iktidarı döneminde Cumhuriyet'in değişiminin gerçekleştiği yapılar olarak hukuki, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, din, eğitim ve ordu alanlarında gerçekleşen yasal düzenlemelere ilişkin haberler niceliksel ve niteliksel içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede elde edilen bulgulara aşağıdaki tablolarda¹⁹⁵ yer verilmiştir.

6.4.1. Hukuki Yapının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Hukuki yapının değişimine ilişkin olarak araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde, 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu, 2013 Demokratikleşme Paketi ve HSYK yapısında gerçekleştirilen değişikliklere ilişkin haberler iki hafta süre ile taranarak içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Gazetelere göre haber sayıları (Hukuki Yapının Değişimi)

Gazete adı	2010 Anayasa Değişikliği Referandumu		2013 Demokratikleşme Paketi		HSYK yapısında değişiklik	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Hürriyet	77	%11	58	%17	9	%10
Cumhuriyet	129	%18	76	%22	19	%21
Sözcü	97	%13	44	%13	12	%13
Zaman	172	%24	37	%11	20	%22
Sabah	110	%15	65	%18	9	%10
Yeni Şafak	140	%19	70	%19	22	%24
Toplam	725	%100	350	%100	91	%100

Elde edilen bulgular; 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu, 2013 Demokratikleşme Paketi ve HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde birbirlerine yakın oranlarda yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte en çok haber üretiminin Anayasa Değişikliği Referandumu'na ilişkin olarak Zaman Gazetesi, Demokratikleşme Paketi'ne ilişkin olarak en fazla Yeni Şafak Gazetesi ve HSYK yapısında değişikliğe ilişkin olarak en fazla oranda yine Yeni Şafak Gazetesi tarafından yapıldığı belirlenmiştir.

¹⁹⁵ Tablolarda boş bırakılan sayı ve oranlar bölümleri, “sıfır” değeri taşımaktadır.

Tablo 2: Haberin yer aldığı sayfa

Haberin yer aldığı sayfa		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Ora n%	Sayı	Ora n%	Sayı	Ora n%	Sayı	Ora n%	Sayı	Ora n%	Sayı	Ora n%
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	1.sayfa	10	%13	28	%22	25	%26	41	%24	9	%8	29	%21
	İç sayfalar	67	%87	101	%78	72	%74	131	%76	101	%92	111	%79
	Toplam	77	%100	129	%100	97	%100	172	%100	110	%100	140	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	1.sayfa	9	%16	11	%14	10	%23	4	%11	14	%22	14	%20
	İç sayfalar	49	%84	63	%86	34	%77	33	%89	51	%78	56	%80
	Toplam	58	%100	76	%100	44	%100	37	%100	65	%100	70	%100
HSYK yapısında değişiklik	1.sayfa	2	%22	2	%11	2	%17	2	%10	1	%11	5	%23
	İç sayfalar	7	%78	17	%89	10	%83	18	%90	8	%89	17	%77
	Toplam	9	%100	19	%100	12	%100	20	%100	9	%100	22	%100

Haberin hangi sayfada yer aldığı, gazete tarafından habere atfedilen önemi göstermektedir. Gazeteler, yayın kimlik ve politikalarına göre, haberin yer alacağı sayfayı belirlemektedirler. Elde edilen bulgular; Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde Anayasa Değişikliği Referandumu, Demokratikleşme Paketi ve HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3 : Haberin sayfa içindeki yeri

Haberin sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Sağ üst köşe	9	%13	4	%3	3	%3	26	%15	14	%12	17	%13
	Sağ alt köşe	6	%9	10	%8	12	%12	25	%14	9	%8	16	%12
	Sağ orta	13	%19	15	%12	5	%5	17	%10	5	%5	13	%9
	Orta üst	8	%12	16	%12	7	%7	6	%3	3	%3	14	%10
	Orta alt	5	%7	21	%16	16	%17	18	%11	12	%10	23	%16
	Tam orta	17	%25	19	%15	16	%17	10	%6	13	%11	24	%17
	Sol üst köşe	4	%6	10	%8	10	%10	25	%15	20	%18	9	%6
	Sol alt köşe	4	%6	10	%8	7	%7	24	%14	17	%15	9	%6
	Sol orta	2	%3	24	%18	21	%22	21	%12	17	%15	15	%11
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	%3	-
Toplam	68	%100	129	%100	97	%100	172	%100	113	%100	140	%100	
2013 Demokratikleşme Paketi	Sağ üst köşe	3	%5	4	%4	5	%11	5	%14	2	%3	6	%9
	Sağ alt köşe	2	%4	6	%8	4	%9	4	%11	2	%3	5	%7
	Sağ orta	9	%15	12	%16	3	%7	4	%11	7	%11	8	%11
	Orta üst	7	%12	9	%12	10	%23	9	%24	11	%17	6	%9
	Orta alt	8	%14	13	%17	5	%11	3	%8	5	%8	15	%22
	Tam orta	7	%12	13	%17	6	%14	3	%8	12	%18	14	%20
	Sol üst köşe	7	%12	5	%7	5	%11	6	%16	7	%11	5	%7
	Sol alt köşe	7	%12	6	%8	2	%5	2	%5	3	%5	3	%4

HSYK yapısında değişiklik	Sol orta	8	%14	8	%11	4	%9	1	%3	12	%18	8	%11
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	4	%6	-	-
	Toplam	58	%100	76	%100	44	%100	37	%100	65	%100	70	%100
	Sağ üst köşe	-	-	1	%5	1	%8	2	%10	-	-	2	%9
	Sağ alt köşe	-	-	3	%16	-	-	-	-	3	%34	1	%5
	Sağ orta	2	%22	2	%10	2	%17	2	%10	1	%11	2	%9
	Orta üst	-	-	2	%10	-	-	2	%10	-	-	2	%9
	Orta alt	1	%11	4	%22	4	%34	-	-	1	%11	4	%17
	Tam orta	3	%34	1	%5	-	-	-	-	2	%22	5	%23
	Sol üst köşe	1	%11	4	%22	1	%8	6	%33	-	-	-	-
	Sol alt köşe	2	%22	1	%5	1	%8	3	%16	1	%11	1	%5
	Sol orta	-	-	1	%5	3	%25	4	%21	1	%11	5	%23
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	9	%100	19	%100	12	%100	19	%100	9	%100	22	%100	

Hukuki yapının değişiminde belirlenen olaylara ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde sayfa içindeki yeri incelenmiştir. Buna göre; Anayasa Değişikliği Referandumu ile ilgili haberlerin sayfa içinde Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda tam ortada, Cumhuriyet ve Sözcü Gazeteleri'nde sol ortada, Zaman Gazetesi'nde sağ üst köşede, Sabah Gazetesi'nde sol üst köşede, Yeni Şafak Gazetesi'nde tam ortada yer aldığı görülmektedir. Demokratikleşme Paketi'ne ilişkin haberler en fazla oranda Hürriyet Gazetesi'nde sağ ortada, Cumhuriyet Gazetesi'nde tam orta ve orta altta, Sözcü ve Zaman Gazeteleri'nde orta üstte, Sabah Gazetesi'nde tam orta ve sol ortada, Yeni Şafak Gazetesi'nde orta alt ve tam ortada yer almaktadır. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerin sayfa içinde en fazla oranda; Hürriyet Gazetesi'nde tam ortada, Cumhuriyet Gazetesi'nde orta alt ve sol üst köşede, Sözcü Gazetesi'nde orta altta, Zaman Gazetesi'nde sol üst köşede, Sabah Gazetesi'nde sağ alt köşede ve Yeni Şafak Gazetesi'nde tam ortada yer almaktadır.

Tablo 4: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği

Haberde ana başlığın içeriksel özelliği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2010 Anayasa Değişikliği Referandum	Nesnel	56	%73	97	%75	63	%65	123	%72	49	%45	104	%74
	Nesnel değil	21	%27	32	%25	34	%35	49	%28	61	%55	36	%26
	Toplam	77	%100	129	%100	97	%100	172	%100	110	%100	140	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Nesnel	35	%60	54	%71	34	%77	32	%86	42	%64	46	%65
	Nesnel değil	23	%40	22	%29	10	%23	5	%14	23	%36	24	%35
	Toplam	58	%100	76	%100	44	%100	37	%100	65	%100	70	%100

Tablo 4: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği (devam)

HSYK yapısında değişiklik	Nesnel	7	%78	2	%11	6	%50	14	%70	8	%89	14	%64
	Nesnel değil	2	%22	17	%89	6	%50	6	%30	1	%11	8	%36
	Toplam	9	%100	19	%100	12	%100	20	%100	9	%100	22	%100

Haberde ana başlığın içeriksel özellikleri “nesnel” ve “nesnel değil” değişkenlerine göre incelenmektedir. Elde edilen bulgulara göre; Anayasa Değişikliği Referandumu’nda Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman ve Yeni Şafak Gazeteleri’nde ağırlıklı olarak nesnel haber başlıklarına yer verilirken, Sabah Gazetesi’nde ise daha fazla oranda nesnel olmayan haber başlıklarının kullanıldığı görülmektedir. Demokratikleşme Paketi’nde Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah Gazeteleri’nde daha fazla oranda nesnel haber başlıklarına yer verildiği görülmektedir. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde ise Cumhuriyet Gazetesi’nde nesnel olmayan haber başlıklarına daha fazla oranda yer verildiği, Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde daha fazla oranda nesnel haber başlıklarına yer verildiği, Sözcü Gazetesi’nde ise nesnel ve nesnel olmayan haber başlıklarının eşit oranda kullanıldığı belirlenmiştir.

Tablo 5: Metinde Fotoğraf Kullanımı

Metinde Fotoğraf Kullanımı		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Fotoğraflı	59	%77	52	%40	75	%77	105	%61	85	%77	118	%84
	Fotoğrafsız	18	%23	76	%60	22	%23	67	%39	25	%23	22	%16
	Toplam	77	%100	129	%100	97	%100	172	%100	110	%100	140	%100
2013 Demokrati Paketi	Fotoğraflı	46	%79	25	%33	39	%89	26	%70	46	%71	53	%76
	Fotoğrafsız	12	%21	51	%67	5	%11	11	%30	19	%29	17	%24
	Toplam	58	%100	76	%100	44	%100	37	%100	65	%100	70	%100
HSYK yapısında değişiklik	Fotoğraflı	6	%67	5	%26	11	%92	18	%90	4	%44	17	%77
	Fotoğrafsız	3	%33	14	%74	1	%8	2	%10	5	%56	5	%23
	Toplam	9	%100	19	%100	12	%100	20	%100	9	%100	22	%100

Metinde fotoğraf kullanımı incelendiğinde; Anayasa Değişikliği Referandumu’na ilişkin haberlerde en fazla Yeni Şafak Gazetesi’nin fotoğraf kullanımına yer verdiği, en az ise yayın politikasına uygun olarak Cumhuriyet Gazetesi’nin kullanımına yer verdiği görülmektedir. Demokratikleşme Paketi ve HSYK yapısında değişiklik ile ilgili haberlerde en fazla oranda Sözcü Gazetesi

fotoğraf kullanımına yer verirken, yine Cumhuriyet Gazetesi'nin en az oranda yer verdiği belirlenmiştir.

Tablo 6: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Sağ üst köşe	11	%16	2	%3	4	%5	15	%14	5	%6	12	%10	
	Sağ alt köşe	6	%9	-		4	%5	6	%6	3	%4	14	%12	
	Sağ orta	10	%15	5	%8	10	%14	11	%10	11	%13	12	%10	
	Orta üst	5	%7	10	%17	4	%5	12	%11	12	%14	11	%9	
	Orta alt	6	%9	11	%18	12	%16	10	%9	11	%13	14	%12	
	Tam orta	14	%22	12	%20	12	%16	16	%15	8	%10	26	%24	
	Sol üst köşe	7	%10	4	%7	3	%4	17	%16	7	%8	9	%7	
	Sol alt köşe	4	%6	2	%3	4	%5	12	%11	7	%8	9	%7	
	Sol orta	4	%6	14	%24	22	%30	8	%8	20	%23	11	%9	
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
	Toplam	67	%100	60	%100	75	%100	107	%100	85	%100	118	%100	
2013 Demokratikleşme Paketi	Sağ üst köşe	2	%4	-	-	4	%10	4	%14	4	%6	6	%11	
	Sağ alt köşe	1	%2	-	-	1	%3	2	%7	1	%2	5	%9	
	Sağ orta	5	%10	9	%36	5	%13	-	-	13	%20	4	%7	
	Orta üst	6	%12	3	%12	6	%15	9	%32	11	%17	5	%9	
	Orta alt	6	%12	4	%16	5	%13	3	%11	9	%14	9	%17	
	Tam orta	9	%16	6	%24	7	%18	4	%14	13	%20	12	%23	
	Sol üst köşe	9	%16	1	%4	4	%10	5	%18	3	%5	4	%7	
	Sol alt köşe	3	%7	-		4	%10	1	%4	2	%3	3	%6	
	Sol orta	11	%21	2	%8	3	%8	-	-	8	%13	6	%11	
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	52	%100	25	%100	39	%100	28	%100	64	%100	54	%100	
HSYK yapısında değişiklik	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	2	%11	-	-	1	%5	
	Sağ alt köşe	-	-	1	%20	-	-	-	-	-	-	-		
	Sağ orta	2	%33	1	%20	2	%13	1	%5	-	-	4	%21	
	Orta üst	-	-	2	%40	-		4	%21	-	-	-	-	
	Orta alt	-	-	-	-	4	%27	2	%11	1	%14	2	%11	
	Tam orta	2	%33	-		5	%33	3	%15	3	%43	6	%32	
	Sol üst köşe	1	%17	1	%20	-	-	1	%5	-	-	-	-	
	Sol alt köşe	1	%17	-	-	1	%7	-	-	1	%14	1	%5	
	Sol orta	-	-	-	-	3	%20	6	%32	2	%29	5	%26	
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	6	%100	5	%100	15	%100	19	%100	7	%100	19	%100	

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri incelendiğinde; Anayasa Değişikliği Referandumu'na ilişkin haberlerde Hürriyet Gazetesi'nin fotoğraflara en fazla oranda tam ortada, Cumhuriyet Gazetesi ve Sözcü Gazetesi'nin sol ortada, Zaman Gazetesi'nin sol üst köşede, Sabah Gazetesi'nin sol orta köşede ve Yeni Şafak Gazetesi'nin tam ortada yer verdiği görülmektedir. Demokratikleşme Paketi'ne ilişkin haberlerde Hürriyet Gazetesi'nin sol ortada, Cumhuriyet sağ ortada, Sözcü

Gazetesi'nin tam ortada, Zaman Gazetesi'nin orta üstte, Sabah Gazetesi'nin sağ orta ve tam ortada, Yeni Şafak Gazetesi'nin ise tam ortada yer verdiği belirlenmektedir. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde Hürriyet Gazetesi fotoğraflara en fazla oranda sağ orta ve tam ortada, Cumhuriyet Gazetesi orta üstte, Sözcü Gazetesi tam ortada, Zaman Gazetesi sol ortada, Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri ise tam ortada yer vermektedirler.

Tablo 7: Fotoğrafların İçerik Özelliği

Fotoğrafların içerik özelliği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	2	%3	2	%3	-	-	1	%1	1	%1	3	%3
Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	9	%12	7	%12	13	%17	14	%13	21	%25	18	%21
AKP Bakanlar	5	%8	2	%3	2	%3	5	%5	7	%8	12	%14
AKP milletvekilleri	2	%3	-	-	3	%4	3	%3	5	%6	8	%9
CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	10	%14	9	%15	8	%11	10	%9	6	%7	10	%11
MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%2	4	%7	3	%4	3	%3	4	%5	5	%7
BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%1	-	-
BDP Genel Eş Başkanı Gültan Kışanak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri	-	-	6	%10	7	%9	5	%5	1	%1	1	%1
MHP milletvekilleri	1	%2	3	%5	1	%1	1	%1	4	%5	1	%1
BDP milletvekilleri	1	%2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%1
Diğer Türk siyasi aktörler	5	%7	4	%7	7	%9	13	%12	4	%5	3	%3
ABD'li siyasi aktör	1	%2	-	-	1	%1	4	%4	1	%1	1	%1
AB'li siyasi aktör	1	%2	-	-	-	-	8	%7	2	%2	3	%3
Türk Askeri yetkili	2	%3	1	%2	-	-	1	%1	-	-	1	%1
Fethullah Gülen	-	-	-	-	3	%4	-	-	-	-	-	-
Hukuk uzmanları	7	%10	3	%5	2	%3	5	%5	4	%5	-	-
Ekonomi uzmanları	4	%6	2	%3	3	%4	10	%9	1	%1	5	%7
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	2	%3	1	%1	1	%1	1	%1
Sivil toplum kuruluşları	5	%7	2	%3	-	-	2	%2	7	%8	3	%3
Sanatçılar	6	%9	-	-	3	%4	5	%5	-	-	3	%3
Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	1	%1	-	-	-	-

Tablo 7: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devam)

	Hristiyan Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler /eylemler	1	%2	4	%7	1	%1	4	%4	-	-	3	%3
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	2	%2	1	%1	-	-
	Diğer	4	%6	11	18	16	22	9	%7	14	%17	5	%7
	Toplam	67	%100	60	%100	75	%100	107	%100	85	%100	87	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	1	%4	-	-	1	%4	2	%4	3	%6
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	12	%28	5	%20	7	%18	13	%46	24	%52	21	%37
	AKP Bakanlar	4	%9	-	-	5	%13	-	-	3	%6	4	%7
	AKP milletvekilleri	4	%9	-	-	4	%10	3	%10	1	%2	2	%4
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	1	%2	3	%12	3	%7	2	%7	3	%6	1	%2
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	3	%7	4	%16	3	%7	3	%10	3	%6	2	%4
	BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	1	%2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%2
	BDP Genel Eş Başkanı Gültan Kışanak	1	%2	-	-	1	%3	-	-	1	%2	-	-
	CHP milletvekilleri	2	%5	1	%4	3	%7	1	%4	1	%2	-	-
	MHP milletvekilleri	2	%5	1	%4	2	%5	1	%4	2	%4	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%4
	Diğer Türk siyasi aktörler	4	%9	1	%4	-	-	1	%4	-	-	1	%2
	ABD'li siyasi aktör	-	-	1	%4	1	%3	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	1	%4	-	-	1	%2
	Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%2
	Hukuk aktörleri	5	%11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	1	%3	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	3	%7	1	%4	1	%3	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	1	%2	-	-	3	%7	-	-	-	-	4	%7
	Sanatçılar	-	-	-	-	2	%5	-	-	1	%2	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Dini Aktör	1	%2	1	%4	-	-	-	-	2	%4	1	%2
	PKK Terör örgütü üyeleri	-	-	2	%8	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-	1	%2
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	3	%12	4	%9	2	%7	5	%10	9	%17
	Toplam	44	%100	25	%100	40	%100	28	%100	48	%100	54	%100

Tablo 7: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devam)

HSYK yapısında değişiklik	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	3	%50	-	-	1	%7	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	1	%7	2	%11	1	14	3	16
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	3	%20	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	1	%25	-	-	-	-	1	%14	1	%5
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	1	7	1	%5	-	-	-	-
	BDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP Genel Eş Başkanı Gültan Kışanak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	5	%33	2	%11	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	2	%13	3	%16	-	-	1	%5
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	2	%11	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	6	%30	1	%14	9	%48
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PKK Terör örgütü üyeleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	2	%13	-	-	-	-	-	-
	Diğer	3	%50	1	%25	-	-	3	%16	4	%58	5	%26
	Toplam	6	%100	4	%100	15	%100	19	%100	7	%100	19	%100

Gazetelere göre fotoğrafların içerik özellikleri incelendiğinde; Anayasa Değişikliği Referandumu’na ilişkin haberlerde Hürriyet ve Cumhuriyet Gazetesi’nde en fazla oranda CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak Gazeteleri’nde ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın fotoğraflarına yer verildiği görülmektedir. Demokratikleşme Paketi’ne ilişkin haberlerde ise Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla

oranda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a yer verildiği belirlenmiştir. HSYK yapısına değişikliğe ilişkin haberlerde Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Cumhuriyet Gazetesi'nde en fazla oranda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Sözcü Gazetesi'nde CHP milletvekilleri, Zaman ve Yeni Şafak Gazeteleri'nde hukuk aktörleri, Sabah Gazetesi'nde ise eşit olarak AKP Bakanlar, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve hukuk aktörlerinin fotoğraflarına yer verildiği görülmektedir.

Tablo 8: Haberin Konu İçeriği

Haberin Konu İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Siyasi	30	%39	34	%26	51	%52	91	%52	43	%39	63	%45
	Hukuki	38	%49	60	%48	31	%32	52	%30	39	%35	57	%41
	Ekonomi	4	%5	12	%9	8	%8	10	%6	22	%20	10	%7
	Sosyo/ Kültürel/din	2	%3	8	%6	4	%4	5	%3	2	%2	1	%1
	Birkaçı birarada	3	%4	12	%9	3	%3	14	%8	4	%4	9	%6
	Diğer	-	-	3	%2	1	%1	2	%1	-	-	-	-
	Toplam	77	%100	129	%100	97	%100	172	%100	110	%100	140	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Siyasi	10	%18	29	%38	12	%27			14	%21	26	%39
	Hukuki	20	%34	21	%28	17	%39	8	%22	16	%25	22	%31
	Ekonomi	3	%5	1	%1	1	%2	14	%39	3	%5	3	%4
	Sosyo/ Kültürel/din	18	%31	13	%18	10	%23	9	%24	14	%21	9	%13
	Birkaçı birarada	7	%12	11	%14	4	%9	5	%14	18	%28	8	%11
	Diğer	-	-	1	%1	-	-	1	%3	-	-	2	%3
	Toplam	58	%100	76	%100	44	%100	37	%100	65	%100	70	%100
HSYK yapısında Değişiklik	Siyasi	-		1	%5	-		1	%5	1	%11	2	%9
	Hukuki	9	%100	16	%84	11	%92	18	%90	8	%89	19	%86
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%5
	Sosyo/ Kültürel/din	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	2	%11	1	%8	1	%5	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	9	%100	19	%100	12	%100	20	%100	9	%100	22	%100

Haberlerin konu içerikleri incelendiğinde; hukuki değişime ilişkin incelenen Anayasa Değişikliği Referandumuna ilişkin haberlerin ağırlıklı olarak hukuki, siyasi ve ekonomik bağlamında ele alındığını göstermektedir. Demokratikleşme Paketine ilişkin haberlerin ağırlıklı olarak siyasi, hukuki ve sosyo-kültüre/din bağlamında ele alındığı belirlenmiştir. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberlere bakıldığında ise; ağırlıklı olarak siyasi ve hukuki bağlamının ele alındığı görülmektedir.

Tablo 8.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Demokratik gelişmeye etkisi	7	%23	11	%32	8	%16	24	%28	14	%33	11	%17
	Siyasi haklara etkisi	4	%13	-	-	1	%2	5	%5	2	%5	9	%14
	Kürt sorununa etkisi	1	%3	3	%9	1	%2	2	%2	2	%5	3	%5
	Referandum süreci	18	%61	19	%56	32	%62	52	%58	24	%55	38	%59
	Komplo teorileri	-	-	-	-	3	%6	1	%1	-	-	1	%2
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%2	4	%4	-	-	2	%3
	Diğer	-	-	1	%3	5	%10	2	%2	1	%2	-	-
	Toplam	30	%100	34	%100	51	%100	91	%100	43	%100	63	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Demokratik gelişmeye etkisi	5	%50	9	%31	7	%59	3	%38	5	%36	9	%36
	Kürt sorununa etkisi	3	%30	10	%34	3	%25	1	%12	4	%29	3	%10
	Siyasi haklara etkisi	-	-	2	%7	1	%8	4	%50	-	-	5	%20
	Siyasi sisteme etkisi	2	%20	4	%15	1	%8	-	-	3	%21	4	%16
	Birkaçı birarada	-	-	3	%10	-	-	-	-	1	%7	3	%10
	Diğer	-	-	1	%3	-	-	-	-	1	%7	2	%8
	Toplam	10	%100	29	%100	12	%100	8	%100	14	%100	26	%100
HSYK yapısında Değişiklik	Demokratik gelişmeye etkisi	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi sisteme etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100	-	-
	Toplam	-	-	1	%100	-	-	1	%100	1	%100	-	-

Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda referandum süreci konulu haberlere yer verildiği görülmektedir. Demokratikleşme Paketi'ne ilişkin siyasi içerikli haberler;

demokratik gelişmeye etkisi, Kürt sorununa etkisi, siyasi haklara etkisi, siyasi sisteme etkisi, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak Gazeteleri'nde en fazla oranda demokratik gelişmeye etkisi, Cumhuriyet Gazetesi'nde en fazla oranda Kürt sorununa etkisi, Zaman Gazetesi'nde ise en fazla oranda siyasi haklara etkisi konulu haberlere yer verildiği belirlenmiştir. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin siyasi içerikli haberler; demokratik gelişmeye etkisi, siyasi sisteme etkisi, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Cumhuriyet Gazetesi'nde en fazla oranda demokratik gelişmeye etkisi konulu haberlere, Zaman ve Sabah Gazeteleri'nde ise en fazla oranda diğer konulu haberlere yer verilirken, Hürriyet, Sözcü ve Yeni Şafak Gazeteleri'nde siyasi konulu haberlere yer verilmediği belirlenmiştir.

Tablo 8.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki

Haberin Konu İçeriği: Hukuki	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Kuvvetler aykırılığı ilkesine etkisi	1	%3	7	%12	3	%10	-	-	-	-	-	-
	Yeni anayasaya etkisi	11	%28	12	%20	10	%31	27	%52	4	%10	29	%50
	Hukuk devletine etkisi	3	%8	-	-	4	%13	4	%8	8	%21	9	%16
	Yargıya etkisi	7	%18	25	%42	7	%23	11	%21	19	%47	6	%11
	Hukuki haklara etkisi	6	%16	2	%3	-	-	3	%6	1	%3	3	%5
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	6	%16	7	%12	3	%10	6	%12	5	%13	7	%12
	Birkaçı birarada	4	%11	5	%8	1	%3	-	-	1	%3	2	%4
	Diğer	-	-	2	%3	3	%10	1	%1	1	%3	1	%2
	Toplam	38	%100	60	%100	31	%100	52	%100	39	%100	57	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	5	%2	5	%24	6	%35	7	%50	6	%36	9	%40
	Hukuk devletine etkisi	-	-	2	%10	-	-	1	%7	-	-	2	%9
	Yargının bağımsızlığına etkisi	-	-	2	%10	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Hukuki haklara	6	%30	4	%18	5	%29	4	%29	2	%13	5	%23

	etkisi												
	Laiklik ilkesine etkisi	4	%20	4	%18	4	%24	1	%7	2	%13	1	%5
	Birkaçı birarada	3	%15	2	%10	1	%6	1	%7	2	%13	4	%18
	Diğer	2	%10	2	%10	-	-	-	-	4	%25	1	%5
	Toplam	20	%100	21	%100	17	%100	14	%100	16	%100	22	%100
HSYK yapısında Değişiklik	HSYK yapısına etkisi	3	%33	4	%26	3	%30	2	%11	2	%25	7	%37
	Kuvvetler ayrılığına etkisi	-	-	1	%6	-	-	1	%6	-	-	-	-
	Anayasaya uygunluğuna etkisi	4	%45	-	-	1	%10	-	-	1	%12	1	%5
	AYM sürecine etkisi	2	%22	5	%31	4	%40	4	%22	3	%38	8	%43
	Yargıya etkisi	-	-	5	%31	1	%10	7	%39	2	%25	1	%5
	Birkaçı birarada	-	-	1	%6	-	-	4	%22	-	-	1	%5
	Diğer	-	-	-	-	1	%10	-	-	-	-	1	%5
	Toplam	9	%100	16	%100	10	%100	18	%100	8	%100	19	%100

Hukuki değişime ilişkin olarak hukuki konulu haber içerikleri irdelenmiştir. Anayasa Değişikliği Referandumu'na ilişkin hukuki içerikli haberler; kuvvetler ayrılığına etkisi, yeni anayasaya etkisi, hukuk devletine etkisi, yargıya etkisi, hukuki haklara etkisi, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmektedir. Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet, Sözcü, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda yeni anayasa etkisi, Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinde en fazla oranda yargıya etkisi konulu haberlere yer verildiği görülmektedir. Demokratikleşme Paketi'ne ilişkin hukuki içerikli haberler; toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi, hukuk devletine etkisi, yargının bağımsızlığına etkisi, hukuki haklara etkisi, laiklik ilkesine etkisi, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda hukuki haklara etkisi konulu haberler yer alırken, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi konulu haberlerin yer aldığı belirlenmiştir. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberler HSYK yapısına etkisi, kuvvetler ayrılığına etkisi, anayasaya uygunluğuna etkisi, AYM sürecine etkisi, yargıya etkisi, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre en fazla oranda; Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda anayasa etkisi, Cumhuriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda AYM

sürecine etkisi ve Zaman Gazetesi'nde ise en fazla oranda yargıya etkisi konulu haberlerin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 8.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi

Haberin Konu İçeriği: Ekonomi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Ekonomik haklara etkisi	1	%25	3	%25	1	%12	-	-	5	%23	-	-
	Halka dağıtılan yardımlar	-		3	%25	3	%38	-	-	-	-	-	-
	Türkiye ekonomisine etkisi	3	%75	6	%50	4	%50	8	%80	11	%50	7	%70
	Küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi	-	-	-	-	-	-	1	%10	2	%9	3	%30
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%10	4	%18	-	-
	Toplam	4	%100	12	%100	8	%100	10	%100	22	%100	10	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Ekonomik haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türkiye ekonomisine etkileri	2	%67	1	%100	1	%100	1	%100	3	%100	3	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	1	33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	1	%100	1	%100	1	%100	3	%100	3	%100
HSYK yapısında Değişiklik	Ekonomik haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türkiye ekonomisine etkileri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100

Hukuki değişime ilişkin olarak ekonomi konulu haber içerikleri irdelenmiştir. Anayasa Değişikliği Referandumu'na ilişkin ekonomi içerikli haberler ekonomik haklara etkisi, halka dağıtılan yardımlar, Türkiye ekonomisine etkisi, küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Türkiye ekonomisine etkisi konulu haberlerin yer aldığı görülmektedir. Demokratikleşme Paketi'ne ilişkin ekonomik

içerikli haberler ekonomik haklara etkisi, Türkiye ekonomisine etkisi, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Türkiye ekonomisine etkisi konulu haberlere yer verildiği görülmektedir. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin ekonomi içerikli haberler ekonomik haklara etkisi, Türkiye ekonomisine etkileri, diğer ve birkaçı birarada değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Buna göre Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman ve Sabah gazetelerinde ekonomi içerikli haberlere yer verilmediği, Yeni Şafak Gazetesi'nde Türkiye ekonomisine etkileri konulu haberlere en fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

8.4: Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din

Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Sosyal haklara etkisi	-	-	1	%12	1	%25	1	%20	1	%50	-	-
	Kültürel haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	1	%20	-	-	-	-
	İnanç özgürlüklerine etkisi	1	%50	3	%38	-	-	2	%40	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler /eylemler	1	%50	2	%25	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Siyasi aktörlerin sosyal profili	-	-	2	%25	1	%25	-	-	1	%50	1	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%20	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	8	%100	4	%100	5	%100	2	%100	1	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Sosyal haklara etkisi	1	%5	5	%38	2	%20	3	%33	4	%27	1	%10
	Kültürel haklara etkisi	11	%58	1	%8	3	%30	1	%12	6	%40	2	%20
	İnanç özgürlüklerine etkisi	4	%21	6	%46	2	%20	3	%33	4	%27	5	%50
	Karşıt gösteriler/eylemler	3	%16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%8	3	%30	2	%22	-	-	2	%20
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%6	-	-
	Toplam	19	%100	13	%100	10	%100	9	%100	15	%100	10	%100

Hukuki değişime ilişkin olarak sosyo-kültürel/din konulu haber içerikleri irdelenmiştir. Anayasa Değişikliği Referandumu'na ilişkin sosyo-kültürel/din içerikli haberler; sosyal haklara etkisi, kültürel haklara etkisi, inanç özgürlüklerine etkisi,

karşıt gösteriler/eylemler, siyasi aktörlerin sosyal profili, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda inanç özgürlüklerine etkisi ve karşıt gösteriler/eylemler konulu haberler, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde inanç özgürlüklerine etkisi, Sözcü Gazetesi'nde karşıt gösteriler/eylemler, Sabah Gazetesi'nde sosyal haklara etkisi ve siyasi aktörlerin sosyal profili ve Yeni Şafak Gazetesi'nde siyasi aktörlerin sosyal profili konulu haberlerin yer aldığı belirlenmiştir. Demokratikleşme Paketi'ne ilişkin sosyo-kültürel/din içerikli haberler; sosyal haklara etkisi, kültürel haklara etkisi, inanç özgürlüklerine etkisi, karşıt gösteriler/eylemler, birkaçı birarada ve diğer değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinde en fazla oranda kültürel haklara etkisi, Cumhuriyet Gazetesi'nde en fazla oranda inanç özgürlüklerine etkisi, Zaman Gazetesi'nde sosyal haklara etkisi ve inanç özgürlüklerine etkisi, Yeni Şafak Gazetesi'nde inanç özgürlüklerine etkisi konulu haberlere en fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 9: Hukuki Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre)

Hukuki Yapının Değişim	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Hukuk devletine zarar veriliyor	4	%24	-	-	2	%20	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	8	%33	3	%23	9	%31
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	3	%13	6	%46	4	%14
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	5	%29	4	%37	1	%10	-	-	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar veriyor	1	%6	2	%18	4	%40	-	-	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%8	2	%7
	Hukuk devletine uygun olmayan bir anayasa hedefleniyor	3	%17	-	-	3	%30	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine uygun bir anayasa hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	7	%29	2	%15	8	%27
Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler genişletiliyor	-	-	-	-	-	-	6	%25	1	%8	6	%21	

Tablo 9: Hukuki Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler kısıtlanıyor	4	%24	5	%45	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	17	%100	11	%100	10	%100	24	%100	13	%100	29	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	5	%36	8	%62	9	%65
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	1	%25	1	%13	7	%39	-	-	-	-	-	-
	Hukuki haklara zarar veriliyor	1	%25	-	-	2	%11	-	-	1	%8	-	-
	Hukuki haklar geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	4	%29	2	%14	3	%21
	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılıyor	-	-	-	-	-	-	1	%7	1	%8	2	%14
	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılmıyor	-	-	1	%13	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%7	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%7	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	1	%13	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laik devlet yapısına zarar veriliyor	2	%50	4	%48	6	%32	-	-	-	-	-	-
	Laik devlet yapısına zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%13	1	%6	2	%14	1	%8	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Toplam	4	%100	8	%100	18	%100	14	%100	13	%100	14
HSYK Yapısında Değişiklik	Kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	2	%40	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı ilkesi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	1	%17	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%100	5	%100
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	1	%50	5	%83	3	%60	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Toplam			2	%100	6	%100	5	%100	2	%100	5

Gazetelerin iletilerinde Anayasa Değişikliği Referandumu sürecinde hukuki değişim irdelendiğinde; Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda yargı bağımsızlığına zarar verildiği yönünde iletilere, Cumhuriyet Gazetesi'nde toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler kısıtlandığı yönünde iletilere, Sözcü Gazetesi'nde kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde hukuk devletinin güçlendiği yönünde iletilere, Sabah Gazetesi'nde yargı bağımsızlığının güçlendiği yönünde iletilere yer verildiği belirlenmiştir. Demokratikleşme Paketi sürecinde hukuki değişim irdelendiğinde; Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde laik devlet yapısına zarar verildiği, Sözcü Gazetesi'nde toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar verildiği, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştirildiği yönünde iletilere en fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. HSYK yapısında değişiklik sürecinde hukuki değişim irdelendiğinde; Cumhuriyet, Sözcü ve Zaman gazetelerinde yargı bağımsızlığına zarar verildiği, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise yargı bağımsızlığının güçlendiği yönünde iletilere en fazla oranda yer verildiği görülmektedir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde gazete iletilerine göre hukuki yapının değişimi ile ilgili öne sürülen varsayımın doğrulandığı görülmektedir. Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde AKP siyasi iktidarı döneminde hukuki alanda gerçekleştirilen düzenlemelerle hukuk devletine zarar verildiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ise AKP siyasi iktidarı döneminde hukuki alanda gerçekleştirilen düzenlemelerle hukuk devletinin güçlendirildiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. Zaman gazetesine bakıldığında ise; AKP siyasi iktidarı ile cemaat ilişkilerinin olumlu olduğu Anayasa değişikliği referandumu ve demokratikleşme paketi sürecinde gerçekleştirilen hukuki düzenlemeleri olumladığı, hukuk devletinin güçlendirildiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği, ilişkilerinin bozulduğu HSYK yapısında değişiklik sürecinde ise gerçekleştirilen hukuki düzenlemelere ve AKP siyasi iktidarının iletilerine karşıt iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmüştür.

Tablo 10: İletilerin İçeriği

İletilerin İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Siyasi İktidar iletilerini olumlayan	2	%8	-	-	-	-	12	%27	13	%33	18	%38
	Siyasi İktidar iletileri Karşıtı	13	%54	18	%58	23	%72	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayan	4	%17	6	%20	3	%10	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	1	%3	4	%9	2	%5	3	%6
	Anayasa Paketi karşıtı	5	%21	7	%22	5	%18	-	-	-	-	-	-
	Anayasa Paketini destekleyici	-	-	-	-	-	-	28	%64	24	%62	27	%56
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	24	%100	31	%100	32	%100	44	%100	39	%100	48	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Siyasi İktidar iletilerini olumlayan	1	%7	-	-	1	%3	14	%56	15	%54	13	%39
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	4	%27	12	%63	13	%41	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayan	1	%7	2	%11	1	%3	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%3	3	%9
	Demokratikleşme paketini destekleyici	-	-	-	-	-	-	11	%44	12	%43	17	%52
	Demokratikleşme paketi karşıtı	4	%27	4	%21	17	%53	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	5	%32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PKK Terör örgütü yönelimli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PKK Terör örgütü karşıtı	-	-	1	%5	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	15	%100	19	%100	32	%100	25	%100	28	%100	33	%100	

Tablo 10: İletilerin İçeriği (Devamı)

HSYK Yapısında Değişiklik	Siyasi İktidar iletilerini olumlayan	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	4	%36
	Siyasi İktidar iletileri Karşıtı	-	-	2	%50	7	%100	6	%75	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayan	-	-	2	%50	-	-	2	%25	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	3	%75	5	%45
	Cemaat yönelimli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cemaat karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%19
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	4	%100	7	%100	8	%100	4	%100	11	%100

Hukuki yapının değişiminde gazetelerin iletileri irdelendiğinde; Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde siyasi iktidar iletilerine ve siyasi iktidar tarafından gerçekleştirilen Anayasa Değişikliği Referandumu, Demokratikleşme Paketi ve HSYK yapısında değişiklik düzenlemelerine karşıt iletilere daha fazla oranda yer verildiği, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise siyasi iktidar iletilerini ve düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde; hukuki yapının değişiminde gazete iletilerinin içeriğine ilişkin varsayımın doğrulandığı görülmektedir. Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazeteleri hukuki yapıya ilişkin gerçekleştirilen düzenlemelere ve AKP siyasi iktidarının iletilerine karşıt iletilere daha fazla oranda yer verirken, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde AKP siyasi iktidarı iletilerini ve gerçekleşen düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. Zaman gazetesinin ise AKP siyasi iktidarı ile ilişkilerin olumlu olduğu dönemde gerçekleşen hukuki düzenlemeleri ve iktidarın iletileri olumlayan iletilere yer verdiği, ilişkilerin bozulduğu HSYK yapısında değişikliklerin gerçekleştirdiği dönemde AKP siyasi iktidarının iletilerine ve gerçekleşen düzenlemelere karşıt iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 11: Haber Kaynağı Kullanımı

Haber Kaynağı Kullanımı	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	3	%5	1	%1	-	-	2	%2	1	%1	5	%6
Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	12	%18	10	%8	4	%8	14	%17	21	%24	15	%20
AKP Bakanlar	7	%11	4	%3	3	%6	4	%5	10	%12	13	%17
AKP milletvekilleri	1	%1	1	%1	3	%6	5	%6	5	%6	5	%6
CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	11	%17	13	%11	4	%8	6	%7	5	%6	7	%8
MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	6	%8	5	%4	4	%8	3	%3	5	%6	3	%4
BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	1	%1	2	%2	-	-	1	%1	1	%1	-	-
BDP Eş Genel Başkanı Gültan Kışanak	-	-	1	%1	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri	7	%11	17	%14	8	%13	3	%3	4	%5	1	%1
MHP milletvekilleri	1	%1	10	%8	7	%11	1	%1	4	%5	-	-
BDP milletvekilleri	1	%1	2	%2	-	-	-	-	-	-	1	%1
Diğer Türk siyasi aktörler	2	%3	5	%4	1	%2	12	%14	1	%1	3	%4
ABD'li siyasi aktör	1	%1	1	%1	-	-	2	%2	1	%1	1	%1
AB'li siyasi aktör	1	%1	4	%3	1	%2	9	%10	1	%1	1	%1
Hukuk aktörleri	6	%8	12	%10	6	%10	5	%6	6	%7	5	%6
Ekonomi aktörleri	4	%6	5	%4	3	%6	1	%1	4	%5	6	%7
Türk askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	1	%1	-	-	-	-
Gazeteciler / yazarlar	1	%1	2	%2	6	%10	2	%2	5	%6	6	%7
Sivil Toplum Kuruluşları	2	%3	21	%19	-	-	4	%5	7	%8	4	%5
Sanatçılar	2	%3	-	-	2	%4	5	%6	-	-	1	%1
Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
PKK terör örgütü üyesi	-	-	-	-	-	-	1	%1	-	-	-	-
Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	2	%2	3	%6	6	%7	4	%5	4	%5
Toplam	69	%100	118	%100	53	%100	87	%100	83	%100	81	%100

Tablo 11: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

2013 Demokratikleşme Paketi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	1	%2	-	-	1	%4	2	%4	2	%4
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	10	%19	5	%8	5	%19	10	%36	16	%36	21	%45
	AKP Bakanlar	5	%9	4	%6	3	%12	1	%4	4	%9	3	%6
	AKP milletvekilleri	2	%4	3	%5	1	%4	2	%7	-	-	5	%11
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	2	%4	2	%3	3	%12	2	%7	3	%7	1	%2
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	3	%5	4	%6	3	%12	2	%7	3	%7	3	%6
	BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	2	%4	2	%3	-	-	1	%4	1	%2	1	%2
	BDP Eş Genel Başkanı Gülten Kışanak	-	-	-	-	1	%4	-	-	-	-	1	%2
	CHP milletvekilleri	4	%7	9	%14	3	%12	1	%4	1	%2	1	%2
	MHP milletvekilleri	3	%5	5	%8	2	%7	1	%4	2	%4	1	%2
	BDP milletvekilleri	-	-	1	%2	-	-	1	%4	-	-	2	%4
	Diğer Türk siyasi aktörler	4	%7	1	%2	-	-	1	%4	-	-	1	%2
	ABD'li siyasi aktör	-	-	1	%2	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	1	%4	-	-	1	%2
	Hukuk aktörleri	5	%9	5	%8	-	-	3	%11	1	%2	1	%2
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	5	%9	6	%9	-	-	-	-	4	%9	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	5	%9	11	%16	2	%7	-	-	3	%7	2	%4
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hıristiyan Dini Aktör	1	%2	2	%3	-	-	-	-	2	%4	-	-
	PKK Terör örgütü üyeleri	-	-	2	%3	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	4	%7	-	-	2	%7	-	-	3	%7	2	%4	
Toplam	55	%100	64	%100	26	%100	27	%100	45	%100	48	%100	
HSYK yapısında Değişiklik	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	3	%75	-	-	1	%14	-	-	-	-	-	
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	1	%5	2	%33	4	%24
	AKP milletvekilleri	-	-	7	%59	-	-	-	-	2	%33	1	%6
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	1	%8	-	-	-	-	-	-	1	%6

Tablo 11: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

MHP Genel Başkan Devlet Bahçeli	-	-	-	-	1	%14	1	%5	-	-	-	-
BDP Genel Başkanları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri	1	%25	-	-	3	%43	6	%30	1	%17	2	%12
MHP milletvekilleri	-	-	-	-	2	%29	4	%20	-	-	2	%12
BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AB’li siyasi aktör	-	-	1	%8	-	-	2	%10	-	-	-	-
Hukuk aktörleri	-	-	3	%25	-	-	6	%30	1	%17	-	-
Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	%40
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	%100	12	%100	7	%100	20	%100	6	%100	17	%100

Gazetelere göre haber kaynağı kullanımı irdelendiğinde; Anayasa Değişikliği Referandumu sürecine ilişkin haberlerde en fazla oranda Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın temsiline, Cumhuriyet Gazetesi’nde sivil toplum kuruluşlarının aktörlerinin temsiline, Sözcü Gazetesi’nde CHP milletvekillerinin temsiline olanak verildiği görülmektedir. Demokratikleşme Paketi sürecine ilişkin haberlerde en fazla oranda; Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın temsiline, Cumhuriyet Gazetesi’nde ise sivil toplum kuruluşlarının aktörlerinin temsiline olanak verildiği belirlenmiştir. HSYK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde en fazla oranda; Hürriyet Gazetesi’nde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, Cumhuriyet Gazetesi’nde AKP milletvekillerinin, Sözcü Gazetesi’nde CHP milletvekillerinin, Zaman Gazetesi’nde CHP milletvekilleri ve hukuk aktörlerinin, Sabah Gazetesi’nde AKP Bakanlar ve AKP milletvekillerinin, Yeni Şafak Gazetesi’nde ise ekonomi aktörlerinin temsiline olanak verildiği belirlenmiştir.

Tablo 12: Hukuki Yapının Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre)

Hukuki Yapının Değişimi AKP'li Siyasi Aktörlere göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler genişletiliyor	2	%13	3	%21	1	%17	5	%18	4	%19	6	%22
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	3	%20	-	-	1	%17	4	%15	3	%14	7	%26
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukukun üstünlüğü güçleniyor	2	%13	1	%7	3	%49	5	%18	5	%24	3	%11
	Hukukun üstünlüğüne zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	4	%27	5	%36	1	%17	4	%15	5	%24	4	%15
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine uygun bir anayasa hedefleniyor	4	%27	5	%36	-	-	7	%27	3	%14	6	%22
	Hukuk devletine uygun olmayan bir anayasa hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	2	%7	1	%5	1	%4
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	15	%100	14	%100	6	%100	27	%100	21	%100	27	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	4	%45	4	%68	1	%16	10	%50	14	%56	16	%69
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki haklara zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki haklar geliştiriliyor	-	-	-	-	1	%16	6	%30	5	%20	5	%22
	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılıyor	2	%22	2	%32	4	%68	2	%10	4	%16	-	-

Tablo 12: Hukuki Yapının Değişimi (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre) (Devamı)

	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılmıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Hukuk devleti güçleniyor	1	%11	-	-	-	-	2	%10	1	%4	2	%9	
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	1	%11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Laik devlet yapısına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Laik devlet yapısına zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%4	-	-	
	Birkaçı birarada	1	%11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	9	%100	6	%100	6	%100	20	%100	25	%100	23	%100	
HSYK Yapısında Değişiklik	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Kuvvetler ayrılığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	
	Kuvvetler ayrılığına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Anayasa aykırı düzenlemeler gerçekleştiriliyor	2	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	2	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	

Hukuki yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP’li siyasi aktörlerin hukuk devletine uygun bir anayasa hedeflendiği, hukukun üstünlüğünün güçlendiği, yargı bağımsızlığının güçlendiği, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin ve hukuki hakların geliştirildiği, kuvvetler ayrılığının güçlendiği ve hukuki reformlar demokratik bir yolla yapıldığı yönünde iletilerine yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda AKP’li siyasi aktörlerin hukuki yapının değişimine yönelik olarak hukuk devletinin

güçlendiğine yönünde iletilere yer verdiklerinin öne sürüldüğü varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 13: Hukuki Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre)

Hukuki Yapının Değişimi Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler genişletiliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	5	%28	10	%29	1	%6	11	%42	1	%25	4	%29
	Kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar veriliyor	-	-	1	%3	3	%17	-	-	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı ilkesi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%4	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	2	%11	1	%3	4	%22	4	%15	1	%25	5	%36
	Hukukun üstünlüğü güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukukun üstünlüğüne zarar veriliyor	-	-	1	%3	2	%11	-	-	-	-	1	%7
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	5	%28	11	%32	5	%27	6	%23	2	%50	1	%7
	Hukuk devletine uygun bir anayasa hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine uygun olmayan bir anayasa hedefleniyor	4	%22	6	%18	-	-	3	%12	-	-	3	%21
	Laik devlet yapısına zarar veriliyor	2	%11	4	%12	2	%11	-	-	-	-	-	-
	Laik devlet yapısına zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%6	1	%4	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	18	%100	34	%100	18	%100	26	%100	4	%100	14	%100	

Tablo 13: Hukuki Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devam)

2013 Demokratikleşme Paketi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%13	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	1	%10	6	%55	4	%30	5	%42	1	%13	2	%40
	Hukuki haklara zarar veriliyor	-	-	-	-	2	%14	3	%26	1	%13	-	-
	Hukuki haklar geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	4	%48	-	-
	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılmıyor	1	%10	-	-	3	%21	2	%16	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	2	%16	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	4	%40	3	%27	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laik devlet yapısına zarar veriliyor	3	%30	1	%9	2	%14	-	-	1	%13	-	-
	Laik devlet yapısına zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%10	1	%9	3	%21	-	-	-	-	3	%60
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	10	%100	11	%100	14	%100	12	%100	8	%100	5	%100	
HSYK yapısında Değişiklik	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	1	%50	1	%12	1	%20	1	%10	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	3	%39	3	%60	4	%40	-	-	1	%33
	Kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar veriliyor	-	-	2	%25	-	-	2	%20	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı ilkesi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anayasaya aykırı düzenlemeler gerçekleştiriliyor	1	%50	1	%12	-	-	1	%10	1	%100	2	%67
	Birkaçı birarada	-	-	1	%12	1	%20	2	%20	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	8	%100	5	%100	10	%100	1	%100	3	%100	

Hukuki yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen Muhalefet siyasi aktörlerinin ağırlıklı olarak toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere, hukuk devletine, yargı bağımsızlığına, kuvvetler ayrılığı ilkesine, hukukun üstünlüğüne, laik devlet yapısına zarar verildiği, hukuk devletine uygun olmayan bir anayasanın hedeflenerek anayasaya aykırı düzenlemeler gerçekteşirildiği yönünde iletilerine yer verdikleri görölmektedir. Bu bağlamda muhalefet partileri siyasi aktörlerinin hukuki yapının değişimine yönelik olarak hukuk devletine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdiklerinin öne sürüldüğü varsayımın doğrulandığı görölmektedir.

Tablo 14: Hukuki Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre)

Hukuki Yapının Değişimi Uzmanlara göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2010 Anayasa Değişikliği Referandumu	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler genişletiliyor	-	-	-	-	-	-	3	%50	-	-	4	%40
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	2	%24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar veriliyor	-	-	3	%20	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı ilkesi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%17	-	-	4	%40
	Hukuk devletine zarar veriliyor	2	%24	2	%12	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Hukukun üstünlüğü güçleniyor	-	-	1	%7	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukukun üstünlüğüne zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%10
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	3	%39	7	%47	3	%75	-	-	3	%100	-	-
	Hukuk devletine uygun bir anayasa hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%10
	Hukuk devletine uygun olmayan bir anayasa hedefleniyor	1	%13	2	%12	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 14: Hukuki Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre) (Devamı)

	Laik devlet yapısına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laik devlet yapısına zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	2	%33	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	8	%100	15	%100	4	%100	6	%100	3	%100	10	%100
2013 Demokratikleşme Paketi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	1	%33	1	%100	1	%100
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	1	-	1	%20	1	%25	1	%33	-	-	-	-
	Hukuki haklara zarar veriliyor	2	%40	1	%20	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Hukuki haklar geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-
	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki reformlar demokratik bir yolla yapılmıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	2	%40	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	1	%20	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laik devlet yapısına zarar veriliyor	2	%40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%20	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Toplam	5	%100	5	%100	4	%100	3	%100	1	%100	1
HSYK yapısında Değişiklik	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	1	%20	-	-	-	-
	Yargı bağımsızlığı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	2	%67
	Yargı bağımsızlığına zarar veriliyor	-	-	3	%100	1	%100	3	%60	-	-	1	%33
	Kuvvetler ayrılığı ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kuvvetler ayrılığı ilkesi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%0	-	-	-	-

Anayasaya aykırı düzenlemeler gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada													
Diğer													
Toplam	-	-	3	%100	1	%100	5	%100	1	%100	3	%100	

Hukuki yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde temsil edilen uzmanların toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere, kuvvetler ayrılığı ilkesine, hukuk devletine, yargı bağımsızlığına zarar verildiği ve hukuk devletine uygun olmayan bir anayasanın hedeflendiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde temsil edilen uzmanların; toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler genişletildiği, hukuk devleti ve yargı bağımsızlığının güçlendiği, hukuk devletine uygun bir anayasa hedeflendiği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde temsil edilen uzmanların ağırlıklı olarak; AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi geliştirilerek hukuk devletinin güçlendirildiğine yönelik iletilere yer verdikleri varsayılmaktadır. Zaman gazetesinde temsil edilen uzmanların; Cemaat ve AKP siyasi iktidarının ilişkilerinin bozulmadığı dönemde AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin genişletildiği, hukuk devletinin güçlendiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. AKP siyasi iktidarı ve Cemaat arasındaki ilişkilerin bozulmasının ardından temsil edilen uzmanlar gerçekleşen hukuki düzenlemelerle yargı bağımsızlığına, kuvvetler ayrılığı ilkesine ve hukuk devletine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda hukuki yapının değişimine ilişkin olarak gazetelerde temsil edilen uzmanların, gazetenin ideolojisine ve politikasına uygun olarak seçtikleri görülmektedir. Bu da uzman iletilerinin hukuki yapının değişimine ilişkin olarak öne sürülen varsayımın doğrulandığını göstermektedir.

6.4.2. Siyasi Yapının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Siyasi yapının değişimine ilişkin olarak araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde, 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve

Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberler iki hafta süre ile taranarak içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 15: Gazetelere göre haber sayıları (Siyasi Yapının Değişimi)

Gazete adı	2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi		2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi		Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Hürriyet	60	%15	87	%15	7	%19
Cumhuriyet	81	%21	113	%20	7	%19
Sözcü	49	%13	101	%18	13	%37
Zaman	65	%16	87	%15	3	%8
Sabah	68	%18	76	%13	2	%6
Yeni Şafak	66	%17	103	%19	4	%11
Toplam	389	%100	567	%100	36	%100

Elde edilen bulgular; 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde birbirlerine yakın oranlarda yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte en çok haber üretiminin 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimine ilişkin olarak Cumhuriyet Gazetesi, Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin olarak Sözcü Gazetesi tarafından yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 16: Haberin yer aldığı sayfa

Haberin yer aldığı sayfa	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	1.sayfa	17	%28	18	%22	11	%22	19	%29	15	%22	21	%32
	İç sayfalar	43	%72	63	%78	38	%78	46	%71	53	%78	45	%68
	Toplam	60	%100	81	%100	49	%100	65	%100	68	%100	66	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	1.sayfa	22	%25	21	%27	21	%21	17	%20	16	%21	26	%25
	İç sayfalar	65	%75	82	%73	80	%79	60	%80	60	%79	77	%75
	Toplam	87	%100	113	%100	101	%100	87	%100	76	%100	103	%100
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	1.sayfa	2	%29	5	%71	5	%38	1	%33	-	-	1	%29
	İç sayfalar	5	%71	2	%29	8	%62	2	%67	2	100	3	%71
	Toplam	7	%100	7	%100	13	%100	3	%100	2	%100	4	%100

Haberin hangi sayfada yer aldığı, gazete tarafından habere atfedilen önemi göstermektedir. Gazeteler, yayın kimlik ve politikalarına göre, haberin yer alacağı sayfayı belirlemektedirler. Elde edilen bulgular; 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 17 : Haberın sayfa içindeki yeri

Haberin sayfa içindeki yeri	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Sağ üst köşe	8	%13	5	%6	2	%4	10	%15	3	%5	10	%15
	Sağ alt köşe	5	%8	5	%6	3	%6	10	%15	4	%6	9	%13
	Sağ orta	13	%23	8	%10	7	%15	14	%23	12	%17	9	%13
	Orta üst	3	%5	12	%15	6	%12	3	%5	5	%7	3	%5
	Orta alt	8	%13	7	%9	5	%10	6	%9	14	%21	6	%9
	Tam orta	6	%10	9	%11	8	%17	4	%6	7	%10	8	%12
	Sol üst köşe	2	%3	6	%7	3	%6	8	%12	4	%6	7	%11
	Sol alt köşe	5	%8	6	%7	4	%8	6	%9	8	%12	3	%5
	Sol orta	10	%17	23	%29	11	%22	4	%6	10	%15	11	%17
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%1	-	-
Toplam	60	%100	81	%100	49	%100	65	%100	68	%100	66	%100	
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Sağ üst köşe	10	%11	5	%4	5	%5	17	%20	7	%9	8	%8
	Sağ alt köşe	7	%8	12	%11	7	%7	6	%7	7	%9	8	%8
	Sağ orta	11	%13	14	%12	11	%11	15	%16	10	%15	11	%10
	Orta üst	6	%7	11	%10	4	%4	5	%6	4	%5	12	%12
	Orta alt	18	%21	18	%16	21	%21	4	%5	19	%26	17	%17
	Tam orta	7	%8	15	%13	20	%20	2	%2	14	%19	19	%18
	Sol üst köşe	7	%8	11	%10	8	%8	6	%7	3	%4	7	%7
	Sol alt köşe	8	%9	9	%8	8	%8	13	%15	4	%5	6	%6
	Sol orta	13	%15	18	%16	16	%15	18	%21	6	%8	15	%14
	Tüm sayfa	-	-	-	-	1	%1	1	%1	-	-	-	-
Toplam	87	%100	113	%100	101	%100	87	%100	74	%100	103	%100	
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Sağ üst köşe	-	-	-	-	3	%23	1	%33	-	-	1	%25
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	1	%8	-	-	-	-	1	%25
	Sağ orta	4	%58	3	%44	1	%8	1	%33	-	-	1	%25
	Orta üst	1	%14	1	%14	1	%8	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	-	-	1	%14	1	%8	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	2	%15	-	-	2	100	1	%25
	Sol üst köşe	-	-	-	-	2	%15	-	-	-	-	-	-
	Sol alt köşe	1	%14	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-
	Sol orta	1	%14	2	%28	2	%15	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	7	%100	7	%100	13	%100	3	%100	2	%100	4	%100	

Siyasi yapının değişiminde belirlenen olaylara ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde sayfa içindeki yeri incelenmiştir. Buna göre 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberler en fazla oranda; Hürriyet Gazetesi'nde sağ ortada, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde sol ortada, Zaman Gazetesi'nde sağ

ortada, Sabah Gazetesi'nde orta altta, Yeni Şafak Gazetesi'nde sol ortada yer aldığı belirlenmiştir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberler en fazla oranda; Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinde orta altta, Zaman Gazetesi'nde sol ortada ve Yeni Şafak Gazetesi'nde tam ortada yer aldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ile ilgili haberler en fazla oranda; Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde sağ ortada, Sözcü Gazetesi'nde sağ üstte, Zaman Gazetesi'nde sağ üst, sağ orta ve sol alt köşede, Sabah Gazetesi'nde tam ortada, Yeni Şafak Gazetesi'nde sağ üst, sağ alt, sağ orta ve tam ortada yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 18: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği

Haberde ana başlığın içeriksel özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2007 Cumhur- başkanlığı Seçimi	Nesnel	37	%62	60	%74	28	%57	43	%66	53	%78	29	%44
	Nesnel değil	23	%38	21	%26	21	%43	22	%34	15	%22	37	%56
	Toplam	60	%100	81	%100	49	%100	65	%100	68	%100	66	%100
2014 Cumhur- başkanlığı Seçimi	Nesnel	57	%66	73	%65	48	%47	74	%85	32	%42	61	%59
	Nesnel değil	30	%34	40	%35	53	%53	13	%15	44	%58	42	%41
	Toplam	87	%100	113	%100	101	%100	87	%100	76	%100	103	%100
Cumhurbaş- kanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Nesnel	5	%71	3	%43	4	%31	2	%67	1	%50	2	%50
	Nesnel değil	2	%29	4	%57	9	%69	1	%33	1	%50	2	%50
	Toplam	7	%100	7	%100	13	%100	3	%100	2	%100	4	%100

Haberde ana başlığın içeriksel özellikleri “nesnel” ve “nesnel değil” değişkenlerine göre incelenmektedir. Elde edilen bulgulara göre; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberlerde tüm gazetelerde nesnel haber başlıklarına yer verildiği belirlenmiştir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel başlıklar, Sabah Gazetesi'nde ise nesnel olmayan haber başlıklarının daha fazla oranda kullanıldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerde ise; Hürriyet ve Zaman gazetelerinde nesnel, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde nesnel olmayan haber başlıklarının daha fazla oranda kullanıldığı belirlenmiştir. Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise nesnel ve nesnel olmayan haber başlıklarının eşit oranda kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 19: Metinde Fotoğraf Kullanımı

Metinde Fotoğraf Kullanımı		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Fotoğraflı	46	%77	34	%42	36	%74	42	%65	46	%68	58	%88
	Fotoğrafsız	14	%23	47	%58	13	%26	23	%35	22	%32	8	%12
	Toplam	60	%100	81	%100	49	%100	65	%100	68	%100	66	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Fotoğraflı	70	%80	58	%51	86	%85	61	%70	54	%71	92	%89
	Fotoğrafsız	17	%20	55	%49	15	%15	26	%30	22	%29	21	%11
	Toplam	87	%100	113	%100	101	%100	87	%100	76	%100	103	%100
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Fotoğraflı	7	%100	4	%57	13	%100	1	%33	2	%100	4	%100
	Fotoğrafsız	-	-	3	%43	-	-	2	%67	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	7	%100	13	%100	3	%100	2	%100	4	%100

Analiz kapsamında siyasi yapının değişimine ilişkin konularda üretilen haber metinlerinde fotoğraf kullanımı incelendiğinde; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberlerde en fazla Yeni Şafak Gazetesi'nin fotoğraf kullanımına yer verdiği, en az ise yayın politikasına uygun olarak Cumhuriyet Gazetesi'nin yer verdiği görülmektedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberlerde Yeni Şafak Gazetesi, en az oranda ise Sözcü Gazetesi'nin fotoğraf kullanımına yer verdiği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerde ise fotoğraf kullanımına Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda, Cumhuriyet Gazetesi'nde ise en az oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 20: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Sağ üst köşe	2	%4	3	%8	4	%10	6	%10	1	%2	8	%12
	Sağ alt köşe	4	%8	3	%8	3	%8	2	%3	3	%6	6	%9
	Sağ orta	11	%21	2	%5	8	%19	11	%18	13	%23	16	%23
	Orta üst	7	%13	13	%33	7	%17	10	%16	5	%9	9	%14
	Orta alt	4	%8	2	%5	4	%10	5	%8	10	%19	3	%4
	Tam orta	9	%16	6	%15	5	%13	15	%25	7	%13	7	%10
	Sol üst köşe	2	%4	5	%13	3	%8	5	%8	4	%7	5	%7
	Sol alt köşe	4	%8	2	%5	4	%10	3	%5	3	%6	2	%3
	Sol orta	10	%18	3	%8	2	%5	4	%7	8	%15	12	%18
Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 20: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri (Devamı)

	Toplam	53	%100	39	%100	40	%100	61	%100	54	%100	68	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Sağ üst köşe	7	%8	1	%2	3	%3	13	%19	8	%9	7	%8
	Sağ alt köşe	5	%6	7	%11	6	%6	-	-	3	%4	4	%4
	Sağ orta	11	%12	5	%8	12	%13	8	%12	15	%19	14	%15
	Orta üst	10	%11	10	%17	9	%10	7	%10	7	%9	8	%9
	Orta alt	16	%17	10	%17	13	%14	5	%7	18	%22	21	%22
	Tam orta	21	%23	15	%25	17	%18	11	%16	13	%16	14	%15
	Sol üst köşe	4	%4	6	%9	5	%5	8	%12	4	%5	6	%6
	Sol alt köşe	3	%3	-	-	7	%8	1	%2	2	%2	4	%4
	Sol orta	14	%16	7	%11	20	%22	15	%22	11	%14	16	%17
	Tüm sayfa	-	-	-	-	1	%1	-	-	-	-	-	-
	Toplam	90	%100	61	%100	93	%100	68	%100	81	%100	94	%100
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Sağ üst köşe	1	%12	-	-	2	%12	-	-	-	-	-	-
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	3	%32	-	-	3	%18	2	%100	1	%20	1	%20
	Orta üst	2	%22	2	%50	4	%24	-	-	2	%40	4	%80
	Orta alt	-	-	-	-	2	%12	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	1	%5	-	-	2	%40	-	-
	Sol üst köşe	2	%22	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	1	%12	1	%25	5	%29	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	9	%100	4	%100	17	%100	2	%100	5	%100	5	%100

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri incelenmektedir. Elde edilen bulgulara göre; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberlerde Hürriyet Gazetesi'nin fotoğraflara en fazla oranda sağ ortada, Cumhuriyet Gazetesi'nin orta üstte, Sözcü Gazetesi'nin sağ ortada, Zaman Gazetesi'nin tam ortada, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinin sağ ortada yer verdiği görülmektedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinin tam ortada, Zaman Gazetesi'nin sol ortada, Sabah Gazetesi'nin sağ ortada, Yeni Şafak Gazetesi'nin ise orta altta yer verdiği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerde Hürriyet Gazetesi fotoğraflara en fazla oranda sağ ortada, Cumhuriyet ve Sözcü gazeteleri orta üstte, Zaman Gazetesi sol ortada, Sabah Gazetesi tam orta ve orta üstte yer vermektedir. Yeni Şafak Gazetesi ise ilgili haberlerde fotoğraflara orta üstte yer vermektedir.

Tablo 21: Fotoğrafların İçerik Özelliği

Fotoğrafların içerik özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	17	%32	5	%12	14	%32	13	%20	17	%30	19	%30
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	2	%4	3	%8	4	%10	3	%5	2	%4	2	%3
	AKP Bakanlar	-	-	1	%3	-	-	-	-	-	-	2	%3
	AKP milletvekilleri	1	%2	2	%5	1	%3	1	%2	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	5	%9	8	%20	6	%15	1	%2	7	%13	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%2	3	%8	3	%8	2	%3	1	%2	-	-
	DTP Genel Başkanı Ahmet Türk	1	%2	-	-	-	-	1	%2	1	%2	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	4	%10	1	%3	4	%7	3	%6	6	%9
	MHP milletvekilleri	-	-	3	%8	1	%3	7	%11	2	%4	9	%13
	DTP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	1	%2	-	-	1	%2
	Diğer Türk siyasi aktörler	2	%4	2	%5	2	%5	2	%3	3	%6	3	
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	2	%3	-	-	1	%2
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	5	%8	-	-	1	%2
	Diğer yabancı siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	6	%10	-	-	-	-
	Türk askeri yetkili	-	-	1	%3	2	%5	2	%3	1	%2	1	%2
	Hukuk aktörleri	-	-	4	%10	-	-	-	-	1	%2	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	5	%8	6	%11	6	%9
	Gazeteciler / yazarlar	4	%8	3	%8	1	%3	1	%2	-	-	1	%2
	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hıristiyan Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	11	%21	-	-	3	%8	4	%7	7	%13	7	%10	
Diğer	9	%16	-	-	2	%5	1	%2	3	%6	9	%13	
Toplam	53	%100	39	%100	40	%100	61	%100	54	%100	68	%100	

Tablo 21: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	2	%2	1	%2	3	%3	3	%4	4	%5	5	%5
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	19	%22	20	%30	26	%29	5	%7	29	%35	34	%39
	AKP Bakanlar	2	%2	-	-	1	%1	1	%1	1	%1	5	%5
	AKP milletvekilleri	1	%1	1	%2	1	%1	-	-	1	%1	3	%3
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	6	%7	4	%7	9	%10	5	%7	3	%4	3	%3
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	7	%8	1	%2	5	%5	4	%6	4	%5	3	%3
	Cumhurbaşkanı adayı Ekmeleddin İhsanoğlu	14	%16	7	%11	11	%12	12	%16	5	%6	5	%5
	Cumhurbaşkanı adayı ve HDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	6	%7	5	%8	3	%3	3	%4	4	%5	3	%3
	CHP milletvekilleri	4	%4	2	%3	6	%6	2	%3	1	%1	1	%1
	MHP milletvekilleri	2	%2	1	%2	4	%4	2	%3	-	-	2	%2
	HDP milletvekilleri	1	%1	-	-	1	%1	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	3	%3	2	%3	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	2	%2	-	-	1	%1	-	-	3	%4	4	%4
	AB'li siyasi aktör	3	%3	1	%2	-	-	-	-	-	-	3	%3
	Diğer yabancı siyasi aktör	1	%1	1	%2	-	-	-	-	-	-	1	%1
	Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	3	%5	-	-	5	%7	2	%2	-	-
	Ekonomi aktörleri	14	%16	1	%2	2	%2	-	-	10	%12	6	%6
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	1	%2	1	%1	4	%6	1	%1	-	-
	Sivil toplum kuruluşları	1	%1	-	-	1	%1	1	%1	1	%1	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	4	%6	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%1	-	-
	Hıristiyan Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	2	%3	1	%1	1	%1	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	2	%2	6	%10	7	%8	8	%12	4	%5	6	%6
	Diğer	3	%3	4	%7	10	%11	9	%13	9	%11	10	%11
Toplam	90	%100	61	%100	93	%100	68	%100	83	%100	94	%100	

Tablo 21: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	2	%22	-	-	4	%24	-	-	1	%20	1	%20
	Başbakan Ahmet Davutoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	1	%12	-	-	1	%6	1	%50	-	-	1	%20
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	2	%22	1	25	1	%6	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	HDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	HDP Genel Eş Başkanı Gültan Kışanak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	HDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet Partilerinin diğer siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	2	%12	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ak-Saray	2	%22	2	%50	7	%40	1	%50	4	%80	3	%60
	Hukuk uzmanları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi uzmanları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hıristiyan Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	2	%22	1	%25	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Toplam	9	%100	4	%100	17	%100	2	%100	5	%100	5	%100

Siyasi değişime ilişkin üretilen haberlerde kullanılan fotoğrafların içerik özellikleri incelendiğinde; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün, Cumhuriyet Gazetesi'nde ise CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın yer aldığı görülmektedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin haberlerde yer alan fotoğraflarda Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Zaman Gazetesi'nde ise Cumhurbaşkanı aday Ekmeleddin İhsanoğlu'nun yer aldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerde yer alan fotoğraflarda ise en fazla oranda; Hürriyet Gazetesi'nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun, Cumhuriyet Gazetesi'nde CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun, Sözcü ve Sabah gazetelerinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Zaman Gazetesi'nde AKP Bakanlar'ın, Yeni Şafak Gazetesi'nde ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve AKP Bakanlar'ın yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 22: Haberin Konu İçeriği

Haberin Konu İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Siyasi	35	%58	57	%70	37	%76	50	%77	46	%67	39	%59
	Hukuki	7	%12	9	%11	3	%6	3	%3	6	%9	7	%10
	Ekonomik	-	-	1	%1	-	-	1	%2	1	%2	1	%2
	Sosyo/ Kültürel/din	11	%18	5	%6	4	%8	5	%8	9	%13	11	%17
	Birkaçı birarada	4	%7	6	%7	4	%8	5	%8	5	%7	6	%9
	Diğer	3	%5	3	%5	1	%2	1	%2	1	%2	2	%3
	Toplam	60	%100	81	%100	49	%100	65	%100	68	%100	66	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Siyasi	59	%68	77	%68	75	%74	60	%69	57	%75	78	%76
	Hukuki	3	%3	2	%3	-	-	1	%1	2	%3	1	%1
	Ekonomi	9	%11	6	%5	8	%8	2	%2	3	%4	4	%4
	Sosyo/ Kültürel/din	8	%9	20	%17	8	%8	9	%11	7	%9	8	%7
	Birkaçı birarada	8	%9	8	%7	8	%8	12	%13	5	%6	9	%9
	Diğer	-	-	-	-	2	%2	3	%4	2	%3	3	%3
	Toplam	87	%100	113	%100	101	%100	87	%100	76	%100	103	%100

Tablo 22: Haberin Konu İçeriği (Devamı)

Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Siyasi	3	%43	3	%42	4	%31	-	-	2	%100	3	%75
	Hukuki	3	%43	2	%29	3	%23	1	%33	-	-	-	-
	Ekonomi	1	%14	2	%29	4	%31	2	%67	-	-	1	%25
	Sosyo/ Kültürel/din	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	2	%15	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	7	%100	13	%100	3	%100	2	%100	4	%100

Siyasi değişime ilişkin incelenen 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminde üretilen haberler konu içeriklerine göre incelendiğinde; ağırlıklı olarak siyasi, hukuki ve sosyo-kültürel/din bağlamında ele alındığı görülmektedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde üretilen haberlerin ise ağırlıklı olarak; siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel/din bağlamında ele aldığı görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerin ise ağırlıklı olarak; siyasi, hukuki ve ekonomik bağlamda ele alındığı belirlenmiştir.

Tablo 22.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokratik gelişmeye etkisi	3	%9	6	%10	5	%14	13	%26	5	%12	8	%21
	Laiklik ilkesine etkisi	4	%11	11	%19	7	%18	2	%4	12	%26	2	%5
	Anayasaya uygunluğuna etkisi	-	-	1	%2	-	-	1	%2	-	-	-	-
	Cumhurbaşkanlığı seçim süreci	5	%13	13	%23	11	%30	15	%30	14	%30	14	%35
	Kürt sorununa etkisi	1	%3	2	%4	-	-	1	%2	1	%2	-	-
	Parlamente demokratik rejime etkisi	7	%20	8	%14	6	%16	3	%6	2	%4	2	%5
	Ulusal bütünlüğe etkisi	2	%6	2	%4	1	%3	-	-	-	-	2	%5
	Dış politikaya etkisi	1	%3	3	%5	-	-	5	%10	1	%2	5	%13
	Ordu ile ilişkilere etkisi	7	%20	4	%7	3	%8	5	%10	4	%9	2	%5
	Birkaçı birarada	4	%12	6	%10	3	%8	3	%6	3	%6	3	%8
	Diğer	1	%3	1	%2	1	%3	2	%4	4	%9	1	%3
Toplam	35	%100	57	%100	37	%100	50	%100	46	%100	39	%100	

Tablo 22.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi (Devamı)

2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokratik gelişmeye etkisi	7	%11	9	%12	11	%15	11	%18	7	%12	12	%15
	Anayasaya uygunluğu	7	%11	3	%4	4	%6	10	%17	-	-	1	%4
	Parlamentar demokratik rejime etkisi	3	%5	11	%14	5	%7	10	%17	5	%8	6	%7
	Cumhurbaşkanlığı seçim sistemine etkisi	4	%7	3	%4	4	%6	1	%2	5	%8	5	%7
	Cumhurbaşkanlığı seçim süreci	17	%28	24	%33	26	%36	17	%29	18	%33	27	%33
	Cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesine etkisi	1	%2	2	%3	2	%3	-	-	2	%4	1	%1
	Dış politikaya etkisi	6	%10	7	%9	3	%4	1	%2	5	%8	6	%7
	Kürt sorununa etkisi	1	%2	2	%3	-	-	-	-	2	%4	2	%3
	Ordu ile ilişkilere etkisi	2	%4	1	%1	-	-	-	-	1	%2	-	-
	Ulusal bütünlüğe etkisi	2	%4	2	%3	4	%6	5	%8	1	%2	6	%7
	Laiklik ilkesine etkisi	2	%4	4	%5	3	%4	-	-	-	-	-	-
	Komplo teorisi	-	-	-	-	1	%1	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	6	%10	7	%9	8	%11	3	%5	7	%12	9	%12
	Diğer	1	%2	-	-	1	%1	1	%2	4	%7	3	%4
	Toplam	59	%100	77	%100	72	%100	60	%100	57	%100	78	%100
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Demokratik gelişmeye etkisi	-	-	1	%33	2	%50	-	-	-	-	-	-
	Cumhuriyet rejimine etkisi	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi sembol olma özelliğine etkisi	2	%67	1	%33	-	-	-	-	-	-	1	%33
	Cumhuriyet Bayramı resepsiyonu	1	%33	-	-	1	%25	-	-	2	%100	2	%67
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	3	%100	4	%100	-	-	2	%100	3	%100

Siyasi değişime ilişkin olarak siyasi içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Hürriyet Gazetesi ordu ile ilişkilere etkisine ilişkin haberler üretirken, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazeteleri seçim süreci ile ilgili haberlere en fazla oranda yer vermişlerdir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Cumhurbaşkanlığı seçim süreci konulu haberlerin yer aldığı belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasında Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda siyasi sembol olma özelliğine etkisi konulu haberlere,

Cumhuriyet Gazetesi'nde en fazla oranda demokratik gelişmeye etkisi, Cumhuriyet rejimine etkisi, siyasi sembol olma özelliğine etkisi konulu haberlere, Sözcü Gazetesi'nde demokratik gelişmeye etkisi konulu haberlere, Sabah Gazetesi Cumhuriyet Bayramı resepsiyonu ve Yeni Şafak Gazetesi siyasi sembol olma özelliğine etkisi konulu haberlere en fazla oranda yer vermiştir. Zaman Gazetesi'nde ise 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin siyasi haber bulunmadığı belirlenmiştir.

Tablo 22.2. : Haberin Konu İçeriği: Hukuki

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	2	%29	1	%11	2	%67	1	%33	1	%16	1	%14
	Hukuki haklara etkisi	2	%29	5	%56	-	-	2	%67	1	%16	-	-
	Hukuki düzenlemelere etkisi	2	%29	2	%22	1	%33	-	-	3	%52	4	%57
	Diğer	-	-	1	%11	-	-	-	-	1	%16	2	%29
	Birkaçı birarada	1	%13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	9	%100	3	%100	3	%100	6	%100	7	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	3	%100	2	%100	-	-	1	%100	2	%100	1	%100
	Hukuki haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki düzenlemelere etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	2	%100	-	-	1	%100	2	%100	1	%100
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Hukuka uygunluğuna etkisi	3	%100	2	%100	3	%100	1	%100	-	-	-	-
	Hukuki haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	2	%100	3	%100	1	%100	-	-	-	-

Siyasi değişime ilişkin olarak hukuki içerikli haberler irdelenmiştir. Buna göre 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Hürriyet Gazetesi en fazla oranda toplumsal

eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi, hukuki haklara etkisi, hukuki düzenlemelere etkisi konulu haber içeriklerine yer vermiştir. Cumhuriyet ve Zaman gazeteleri hukuki haklara etkisi, Sözcü Gazetesi toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi, Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri ise hukuki düzenlemelere etkisi konularına en fazla oranda yer vermişlerdir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi konusunda haberlere yer verildiği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasında Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü ve Zaman gazetelerinde en fazla oranda hukuka uygunluğuna etkisi konusunda haberlere yer verildiği, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise hukuki içerikli haberlere yer verilmediği belirlenmiştir.

Tablo 22.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi

Haberin Konu İçeriği: Ekonomi	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Türkiye ekonomisine etkisi	-		1	%100	-		1	%100	1	%100	1	%100
	Küresel ekonomiye entegrasyona etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	1	%100	-	-	1	%100	1	%100	1	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Türkiye ekonomisine etkisi	8	%100	5	%83	5	%62	2	%100	2	%67	3	%75
	Küresel ekonomiye entegrasyona etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomik haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%17	1	%13	-	-	1	%33	1	%25
	Diğer	-	-	-	-	2	%25	-	-	-	-	-	-
Toplam	8	%100	6	%100	8	%100	2	%100	3	%100	4	%100	
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Türkiye ekonomisine etkileri	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-
	Ekonomik haklara etkisi	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ak-Saray'ın maliyeti	1	%100	1	%50	-	-	-	-	-	-	1	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	2	%67	2	%100	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	2	%100	3	%100	2	%100	-	-	1	%100	

Siyasi değişime ilişkin olarak ekonomi içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cumhuriyet, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Türkiye ekonomisine etkisi konusunda haberlere yer verildiği belirlenmiştir. Hürriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinde ekonomi içerikli haberlere yer verilmediği görülmektedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde; Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Türkiye ekonomisine etkisi konusunda haberlere yer verildiği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasında; Hürriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda Ak-Saray'ın maliyeti konulu haberlere, Cumhuriyet Gazetesi'nde ekonomik haklara etkisi ve Ak-Saray'ın maliyeti konulu haberlere, Sözcü ve Zaman gazetelerinde birkaçı birarada konulu haberlere en fazla oranda yer verdiği belirlenmiştir.

22.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din

Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısı	-	-	1	%20	2	%50	-	-	-	-	-	-
	İnanç özgürlüklerine etkisi	2	%18	1	%20	1	%25	1	%20	1	%11	-	-
	Siyasi aktörlerin sosyal profili	7	%64	2	%40	1	%25	3	%60	-	-	9	%81
	Karşıt gösteriler /eylemler	1	%9	1	%20	-	-	-	-	7	%78	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	1	%20	1	%11	2	%19
	Birkaçı birarada	1	%9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	11	%100	5	%100	4	%100	5	%100	9	%100	11	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısına etkisi	4	%50	3	%15	-	-	-	-	-	-	-	-
	İnanç özgürlüklerine etkisi	-	-	5	%25	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler/ eylemler	-	-	2	%10	1	%11	1	%12	-	-	-	-
	Dini ve milli değerlere etkisi	2	%24	6	%30	2	%26	4	%52	3	%43	4	%50
	Toplumsal kutuplaşmalara etkisi	-	-	2	%10	2	%26	1	%12	1	%14	-	-

22.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din (Devam)

Siyasi aktörlerin sosyal profili	1	%13	1	%5	2	%26	1	%12	3	%43	3	%37
Birkaçı birarada	1	%13	1	%5	1	%11	1	%12	-	-	1	%13
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	8	%100	20	%100	8	%100	8	%100	7	%100	8	%100

Siyasi yapının değişimine ilişkin sosyo-kültürel/din içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda siyasi aktörlerin sosyal profili konulu haberlere, Sözcü Gazetesi'nde en fazla oranda Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısına etkisi ve Sabah Gazetesi'nde en fazla oranda karşıt gösteriler/eylemler konulu haberlere yer verildiği belirlenmiştir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçiminde; Hürriyet Gazetesi en fazla oranda Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısına etkisi, Cumhuriyet, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde dini ve milli değerlere etkisi, Sözcü Gazetesi din ve toplumsal kutuplaşmalara etkisi, dini ve milli değerlere etkisi ve siyasi aktörlerin sosyal profili konularında, Sabah Gazetesi'nde dini ve milli değerlere etkisi ve siyasi aktörlerin sosyal profili konularına yer verildiği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınması konusunda gazetelerde sosyo-kültürel/din haberlerine yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 23: Siyasi Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre)

Siyasi Yapının Değişim		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokratik gelişime katkı sağlıyor	1	%10	-	-	-	-	10	%91	3	%75	9	%60
	Demokratik gelişime zarar veriliyor	2	%20	3	%17	3	%23	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal eşitlik ve özgürlüklere zarar veriliyor	5	%50	2	%11	1	%8	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	1	%5	1	%8	-	-	-	-	-	-

Tablo 23: Siyasi Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%13
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	2	%20	5	%28	4	%30	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	2	%13
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	2	%11	1	%8	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%7
	Din referanslı bir siyasi rejim oluşturuluyor	-	-	3	%17	2	%15	-	-	-	-	-	-
	Rejime olumsuz bir etkisi yok	-	-	-	-	-	-	1	%9	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	2	%11	1	%8	-	-	-	-	1	%7
	Toplam	10	%100	18	%100	13	%100	11	%100	4	%100	15	%100
	2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokratik gelişime katkı sağlıyor	5	%56	-	-	-	-	-	-	15	%56	17
Demokratik gelişime zarar veriliyor		-	-	11	%37	8	%40	9	%54	-	-	-	-
Parlamenter demokratik rejime zarar veriliyor		1	%11	8	%27	4	%20	1	%5	-	-	-	-
Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor		-	-	-	-	-	-	-	-	6	%23	7	%22
Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor		2	%22	1	%3	2	%10	4	%24	-	-	-	-
Laiklik ilkesine zarar veriliyor		-	-	3	%10	1	%5	-	-	-	-	-	-
Laiklik ilkesine zarar verilmiyor		-	-	-	-	-	-	-	-	1	%5	-	-
Ulusal bütünlük güçleniyor		-	-	-	-	-	-	-	-	3	%11	5	%17
Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor		1	%11	5	%16	3	%15	2	%12	-	-	-	-
Birkaçı birarada		-	-	2	%7	2	%10	1	%5	1	%5	3	%8
Diğer		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		9	%100	30	%100	20	%100	17	%100	26	%100	32	%100
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye bir katkısı yok	-	-	1	%20	1	%14	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	1	%100	1	%20	3	%43	1	%100	-	-	-	-

Tablo 23: Siyasi Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendiriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	2	%100
Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamına zarar veriyor	-	-	3	%60	3	%43	-	-	-	-	-	-
Cumhuriyet rejimine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	5	%100	7	%100	1	%100	1	%100	2	%100

Gazetelerin iletilerine göre siyasi değişim irdelendiğinde; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine ilişkin haberlerde Hürriyet Gazetesi'nde toplumsal eşitlik ve özgürlüklere zarar verildiği yönünde, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde laiklik ilkesine zarar verildiği, Zaman Gazetesi'nde rejime olumsuz bir etkisi olmadığı, Sabah Gazetesi'nde laiklik ilkesine zarar verilmediği, Yeni Şafak Gazetesi'nde hukuk devletinin güçlendiği ve laiklik ilkesine zarar verilmediği yönünde iletilere en fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine ilişkin haberlerde Hürriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda demokratik gelişime katkı sağlandığı, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman gazetelerinde ise en fazla oranda demokratik gelişime zarar verildiği yönünde iletilere yer verildiği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerde Hürriyet ve Zaman gazetelerinde hukuk devletine zarar verildiği, Cumhuriyet Gazetesi'nde siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamına zarar verildiği, Sözcü Gazetesi'nde hukuk devletine ve siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamına zarar verildiği, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendirdiği yönünde iletilere en fazla oranda yer verdikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde gazete iletilerine göre siyasi yapının değişimi ile ilgili öne sürülen varsayımın doğrulandığını görülmektedir.

Tablo 24: İletilerin İçeriği

İletilerin İçeriği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak			
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %		
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	15	%71	4	%80	22	%62	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	11	%79	17	%61	12	%57	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı yönelimli	1	%7	2	%7	1	%5	-	-	-	-	2	%7	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	4	%20	1	%20	11	%31	
	Ulusçu	1	%7	2	%7	2	%9	-	-	-	-	-	-	
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	2	%9	-	-	-	-	
	Laik	1	%7	4	%14	5	%24	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	3	%11	1	%5	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	14	%100	28	%100	21	%100	21	%100	5	%100	35	%100	
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	25	%81	34	%68	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	7	%50	19	%79	27	%69	16	%57	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	6	%43	1	%3	6	%15	11	%39	5	%16	-	-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	1	%4	-	-	9	%18	
	Ulusçu	1	%7	2	%9	3	%8	-	-	-	-	2	%4	
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%3	3	%6	
	Laik	-	-	2	%9	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	3	%8	-	-	-	-	2	%4	
	Toplam	14	%100	24	%100	39	%100	28	%100	31	%100	50	%100	
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	2	%33	3	%23	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	1	%8	1	%33	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Cumhurbaşkanlığı makamının değişimini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%100	1	%50	
	Cumhurbaşkanlığı makamı değişimine karşıt	1	%50	4	%67	6	%46	2	%67	-	-	-	-	
	Ulusçu	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Laik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Birkaçı birarada	-	-	-	-	3	%23	-	-	-	-	-	-		
Toplam	2	%100	6	%100	13	%100	3	%100	2	%100	2	%100		

Siyasi yapının değişiminde gazetelerin iletileri irdelendiğinde; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde yer alan ilgili haberlerde en fazla oranda siyasi iktidar iletileri karşıtı iletilere yer verildiği, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise en fazla oranda siyasi iktidar iletilerini olumlayıcı iletilere yer verildiği görülmektedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü ve Zaman gazetelerinde yer alan ilgili haberlerde en fazla oranda siyasi iktidar iletileri karşıtı iletilere, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise en fazla oranda siyasi iktidar iletilerini olumlayıcı iletilere yer verildiği belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınmasına ilişkin haberlerde, Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda Cumhurbaşkanlığı makamı değişimine karşıt ve ulusçu iletilere, Cumhuriyet, Sözcü ve Zaman gazetelerinde en fazla oranda Cumhurbaşkanlığı makamı değişimine karşıt iletilere, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise en fazla oranda Cumhurbaşkanlığı makamının değişimini olumlayıcı iletilere yer verildiği belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde siyasi yapının değişiminde gazete iletilerine ilişkin varsayımın da doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 25: Haber Kaynağı Kullanımı

Haber Kaynağı Kullanımı	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	8	%19	5	%5	3	%8	6	%9	4	%8	6	%10
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	4	%9	5	%5	4	%11	2	%3	5	%11	3	%5
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	1	%2	-	-	-	-
	AKP milletvekilleri	4	%9	2	%2	1	%3	4	%6	-	-	2	%4
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	6	%14	10	%11	6	%16	4	%6	7	%15	2	%4
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	2	%5	3	%3	2	%5	3	%5	2	%4	1	%2
	DTP Genel Başkanı Ahmet Türk	1	%2	2	%2	1	%3	3	%5	1	%2	-	-
	CHP milletvekilleri	1	%2	17	%19	8	%22	4	%6	2	%4	5	%9
	MHP milletvekilleri	1	%2	10	%11	3	%8	9	%14	4	%8	7	%12
	DTP milletvekilleri	-		1	%1	1	%3	2	%3	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	2	%5	4	%4	2	%5	1	%2	3	%6	2	%4

Tablo 25: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	1	%2	-	-	2	%4
	AB'li siyasi aktör	1	%2	-	-	-	-	5	%8	-	-	4	%7
	Diğer yabancı siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	3	%5	1	%2	4	%7
	Türk Askeri yetkili	3	%7	1	%1	2	%5	5	%8	4	%8	2	%4
	Hukuk aktörleri	1	%2	3	%3	-	-	1	%2	1	%2	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	5	%5	-	-	5	%8	6	%13	7	%12
	Gazeteciler / yazarlar	7	%17	7	%8	2	%5	4	%6	6	%13	5	%9
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	15	%17	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	1	%1	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	1	%1	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%3	-	-	-	-	-	-
	Diğer	2	%5	1	%1	1	%3	-	-	2	%4	4	%7
	Toplam	43	%100	93	%100	37	%100	63	%100	48	%100	56	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	2	%2	2	%3	2	%2	8	%10	7	%10
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	11	%11	12	%15	8	%14	4	%4	11	%15	24	%37
	AKP Bakanlar	2	%2	2	%2	-	-	4	%4	1	%2	2	%3
	AKP milletvekilleri	2	%2	2	%2	-	-	3	%3	3	%5	5	%7
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	6	%7	7	%8	8	%14	6	%6	3	%5	2	%3
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	7	%8	7	%8	5	%9	7	%8	3	%5	3	%4
	HDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	6	%7	7	%8	3	%5	2	%2	3	%5	3	%4
	Ekmeleddin İhsanoğlu	14	%16	9	%13	10	%16	10	%12	2	%3	3	%4
	CHP milletvekilleri	5	%6	4	%5	7	%11	7	%8	1	%2	-	-
	MHP milletvekilleri	4	%5	3	%4	5	%9	7	%8	-	-	-	-
	HDP milletvekilleri	2	%2	2	%2	1	%2	2	%2	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	1	%2	13	%15	1	%2	-	-
	ABD'li siyasi aktör	1	%1	1	%1	1	%2	-	-	4	%6	3	%4
	AB'li siyasi aktör	4	%5	3	%4	-	-	3	%3	1	%2	2	%3
	Diğer yabancı siyasi aktör	2	%2	1	%1	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyaset/hukuk uzmanları	6	%7	7	%8	-	-	9	%10	3	%5	3	%4
	Ekonomi aktörleri	14	%16	1	%1	2	%3	1	%1	13	%19	6	%9
	Gazeteciler / yazarlar	1	%1	6	%7	4	%7	9	%10	5	%8	2	%3
	Sivil Toplum Kuruluşları	2	%2	6	%7	2	%3	2	%2	4	%6	3	%4
	Sanatçılar	-	-	2	%2	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler /eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%1
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Diğer	-	-	1	%1	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tablo 25: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

	Toplam	89	%100	85	%100	59	%100	93	%100	66	%100	69	%100	
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Ahmet Davutoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	1	%33	-	-	1	%25	1	%50	-	-	2	%100	
	AKP milletvekilleri	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	HDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	-	-	1	%33	1	%25	1	%50	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	HDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet Partilerinin diğer siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk uzmanları	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi uzmanları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	1	%33	1	%33	1	%25	-	-	-	-	-	2	%100
	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hıristiyan Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	3	%100	3	%100	4	%100	2	%100	-	-	2	%100		

Siyasi değişime ilişkin haberlerde gazetelere göre haber kaynağı kullanımı irdelendiğinde; 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde ilgili haberlerde Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün temsiline, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde CHP milletvekillerinin, Zaman Gazetesi'nde MHP milletvekillerinin, Sabah Gazetesi'nde CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın,

Yeni Şafak Gazetesi'nde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve ekonomi aktörlerinin temsiline olanak verildiği görülmektedir. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde ilgili haberlerde Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda Cumhurbaşkanı adayları Ekmeleddin İhsanoğlu ve ekonomi aktörlerinin, Cumhuriyet Gazetesi'nde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Sözcü Gazetesi'nde Ekmeleddin İhsanoğlu'nun, Zaman Gazetesi'nde diğer Türk siyasi aktörlerin, Sabah Gazetesi'nde ekonomi aktörlerinin, Yeni Şafak Gazetesi'nde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın temsiline olanak verildiği görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınması sürecinde ise ilgili haberlerde Hürriyet Gazetesi'nde en fazla oranda AKP Bakanlar, AKP milletvekilleri ve gazeteciler/yazarların temsiline olanak verildiği görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nde CHP milletvekilleri, hukuk uzmanları ve gazeteciler/yazarların, Sözcü Gazetesi'nde AKP Bakanlar, CHP milletvekilleri, gazeteciler/yazarların, Zaman Gazetesi'nde AKP Bakanlar ve CHP milletvekillerinin, Yeni Şafak Gazetesi'nde ise AKP Bakanların temsiline en fazla oranda olanak sunulduğu belirlenmiştir. Sabah Gazetesi'nde ise ilgili haberlerde haber kaynağı kullanımına yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 26: Siyasi Yapının Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre)

Siyasi Yapının Değişimi AKP'li Siyasi Aktörlere göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	3	%38	2	%33	2	%40	7	%64	6	%55	2	%20
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	1	%12	1	%17	-	-	-	-	2	%18	1	%10
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	1	%12	2	%33	2	%40	-	-	1	%9	2	%20
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	2	%26	1	%17	-	-	3	%27	1	%9	4	%40
	Din referanslı bir siyasi rejim oluşturuluyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 26: Siyasi Yapının Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre) (Devam)

	Cumhuriyet rejimine olumsuz bir etkisi yok	1	%12	-	-	1	%20	1	%9	1	%9	1	%10
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	8	%100	6	%100	5	%100	11	%100	11	%100	10	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	9	%60	4	%58	1	%33	2	%28	16	%57	17	%57
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Parlamenter demokratik rejime zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Parlamenter demokratik rejim işlevselliğini yitirdi	-	-	-	-	-	-	4	%58	1	%4	5	%16
	Cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesi korunuyor	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%7	-	-
	Cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	3	%20	1	%14	2	%67	-	-	4	%14	7	%22
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	2	%13	1	%14	-	-	1	%14	5	%18	2	%6
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%7	1	%14	-	-	-	-	-	-	1	%3
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	15	%100	7	%100	3	%100	7	%100	28	%100	32	%100	
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Demokrasinin gelişimine bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendiriyor	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50

Tablo 26: Siyasi Yapının Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre) (Devam)

Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cumhuriyet rejimine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%100

Siyasi yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin demokrasinin gelişimine katkıda bulunduğu, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin geliştirildiği, laiklik ilkesine zarar vermediği, ulusal bütünlüğün güçlendiği, Cumhuriyet rejimine olumsuz bir etkide bulunmadığı ancak parlamenter demokratik rejiminin işlevselliğini yitirdiği, hukuk devletinin güçlendirildiği, Cumhurbaşkanlığı'nın tarafsızlık ilkesinin korunarak, Cumhurbaşkanlığı makamının siyasi sembol olarak güçlendiği yönünde iletilerine yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde siyasi yapının değişimine ilişkin olarak AKP'li siyasi aktörlerin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 27: Siyasi Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre)

Siyasi Yapının Değişimi Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	1	%9	-	-	-	-	1	%20	-	-	2	%50
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	1	%9	9	%28	3	%18	-	-	1	%8	1	%25
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	1	%9	3	%10	2	%12	-	-	1	%8	-	-
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	2	%18	7	%24	5	%28	2	%40	7	%59	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	1	%3	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	1	%9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 27: Siyasi Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devamı)

	Din referanslı bir siyasi rejim oluşturuluyor	3	%28	8	%28	4	%24	2	%40	3	%25	1	%25
	Cumhuriyet rejimine olumsuz bir etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	2	%18	2	%7	2	%12	-	-	-	-	-	-
	Toplam	11	%100	29	%100	17	%100	5	%100	12	%100	4	%100
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%12	-	-
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	13	%46	8	%27	7	%25	16	%30	1	%12	1	%14
	Parlamente demokratik rejime zarar veriliyor	3	%10	3	%10	3	%11	10	%20	2	%26	1	%14
	Cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesi korunuyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesine zarar veriliyor	3	%10	2	%7	3	%11	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	2	%7	-	-	1	%4	2	%4	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	-	-	11	%22	-	-	-	-
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	5	%17	6	%21	7	%25	-	-	1	%12	3	%43
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%12	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	-	-	5	%17	5	%17	6	%12	2	%26	2	%29
	Birkaçı birarada	3	%10	4	%14	2	%7	6	%12	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	29	%100	29	%100	28	%100	51	%100	8	%100	7	%100	
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokrasinin gelişimine bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	2	%100	1	%50	1	%50	1	%100	-	-	-	-
	Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendiriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tablo 27: Siyasi Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devamı)

Cumhuriyet rejimine zarar veriyor	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	2	%100	2	%100	1	%100	-	-	-	-

Siyasi yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen gazetelerde temsil edilen muhalefet partileri siyasi aktörleri ağırlıklı olarak laiklik ilkesine zarar verildiği, din referanslı bir siyasi rejim oluşturulduğu, demokrasinin gelişimine, parlamenter demokratik rejime, ulusal bütünlüğe, hukuk devletine, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar verildiği yönünde iletilerine yer verdikleri görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre muhalefet partileri siyasi aktörlerine iletilerine göre siyasi yapının değişimine ilişkin varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 28: Siyasi Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre)

Siyasi Yapının Değişimi Uzmanlara göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	-	-	2	%40	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	-	-	3	%60	-	-	-	-	-	-	-	
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir siyasi rejim oluşturuluyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cumhuriyet rejimine olumsuz bir etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Atatürk ilkelerine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tablo 28: Siyasi Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre) (Devamı)

	Atatürk ilkelerine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	5	%100	-	-	1	%100	1	%100	-	-
2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	3	%100	2	%67
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	5	%83	2	%29	-	-	-	-	-	-	-	-
	Parlamente demokratik rejime zarar veriliyor	1	%17	3	%43	-	-	5	%100	-	-	-	-
	Parlamente demokratik rejim işlevselliğini yitirdi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%33
	Cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesi korunuyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cumhurbaşkanlığı tarafsızlık ilkesine zarar veriliyor	-	-	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	6	%100	7	%100	-	-	5	%100	3	%100	3	%100
Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a Taşınması	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	1	%100	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Demokrasinin gelişimine bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriliyor	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamını güçlendiriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamına zarar veriyor	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 28: Siyasi Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre) (Devamı)

Cumhuriyet rejimine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	1	%100	2	%100	-	-	-	-	-	-	-

Siyasi yapının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen gazetelerde temsil edilen uzmanların iletileri incelenmiştir. 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Hürriyet, Sözcü ve Yeni Şafak gazetelerinde uzmanların iletilerine yer verilmediği görülmektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nde temsil edilen uzmanların demokrasinin gelişimine ve toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar verildiği yönünde iletilerine yer verdikleri görülmektedir. Zaman Gazetesi'nde demokrasinin gelişimine katkı sağladığı, Sabah Gazetesi'nde ise laiklik ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. 2014 Cumhurbaşkanı seçim sürecinde Sözcü ve Sabah gazetelerinde uzman iletilerine yer verilmemiştir. Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde temsil edilen uzmanların demokrasinin gelişimine ve parlamenter demokratik rejime zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Zaman Gazetesi'nde temsil edilen uzmanların ise parlamenter demokratik rejime zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı'nın Ak-Saray'a taşınması sürecinde Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde uzman iletilerine yer verilmediği görülmektedir. Hürriyet Gazetesi'nde siyasi sembol olarak Cumhurbaşkanlığı makamına zarar verildiği, Cumhuriyet Gazetesi'nde demokratik gelişmeye katkı sağladığı, Sözcü Gazetesi'nde demokratik gelişmeye ve hukuk devletine zarar verildiği yönünde iletilere yer verildiği belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde siyasi yapının değişimine ilişkin olarak uzmanların iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

6.4.3. Eğitim Alanının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Eğitim alanının değişimine ilişkin olarak araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde, üniversitelerde türban yasağının kaldırılması, 4+4+4 Eğitim yasası ve ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberler iki hafta süre ile taranarak içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 29: Gazetelere göre haber sayıları (Eğitim Alanında Değişim)

Gazete adı	Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması		4+4+4 Eğitim Yasası		İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Hürriyet	119	%20	42	%19	14	%38
Cumhuriyet	126	%22	48	%21	9	%24
Sözcü	73	%12	43	%19	2	%5
Zaman	99	%17	26	%12	3	%8
Sabah	81	%14	33	%15	4	%11
Yeni Şafak	88	%15	32	%14	5	%14
Toplam	586	%100	224	%100	37	%100

Elde edilen bulgular; üniversitelerde türban yasağının kaldırılması, 4+4+4 Eğitim yasası ve ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde birbirlerine yakın oranlarda yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte en çok haber üretiminin üniversitelerde türban yasağının kaldırılması ve 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin olarak Cumhuriyet Gazetesi, ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin olarak Hürriyet Gazetesi tarafından yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 30: Haberin yer aldığı sayfa

Haberin yer aldığı sayfa		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversiteler de türban yasağının kaldırılması	1.sayfa	21	%18	22	%17	20	%27	24	%24	14	%17	19	%22
	İç sayfalar	98	%82	104	%83	53	%73	75	%76	67	%83	69	%78
	Toplam	119	%100	126	%100	73	%100	99	%100	81	%100	88	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	1.sayfa	3	%7	9	%19	8	%19	5	%19	2	%6	8	%25
	İç sayfalar	39	%93	39	%81	35	%81	21	%81	31	%94	24	%75
	Toplam	42	%100	48	%100	43	%100	26	%100	33	%100	32	%100
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	1.sayfa	-	-	4	%44	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç sayfalar	14	%100	5	%56	2	%100	3	%100	4	%100	5	%100
	Toplam	14	%100	9	%100	2	%100	3	%100	4	%100	5	%100

Haberin hangi sayfada yer aldığı, gazete tarafından habere atfedilen önemi göstermektedir. Gazeteler, yayın kimlik ve politikalarına göre, haberin yer alacağı sayfayı belirlemektedirler. Elde edilen bulgular; üniversitelerde türban yasağının

kaldırılması, 4+4+4 Eğitim yasası ve ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 31 : Haberin sayfa içindeki yeri

Haberin sayfa içindeki yeri	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Sağ üst köşe	10	%8	5	%4	3	%4	13	%13	7	%9	6	%7
	Sağ alt köşe	8	%7	10	%8	8	%11	11	%11	5	%6	8	%9
	Sağ orta	24	%20	14	%11	15	%21	15	%15	13	%16	17	%19
	Orta üst	4	%3	23	%18	3	%4	9	%9	6	%7	4	%5
	Orta alt	15	%13	18	%14	18	%25	7	%7	6	%7	12	%14
	Tam orta	16	%14	16	%13	10	%14	8	%9	11	%14	19	%22
	Sol üst köşe	7	%6	9	%7	1	%1	12	%12	10	%12	2	%2
	Sol alt köşe	19	%16	5	%4	7	%10	9	%9	7	%9	5	%6
	Sol orta	16	%13	26	%21	8	%11	15	%15	16	%20	15	%16
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	119	%100	126	%100	73	%100	99	%100	81	%100	88	%100	
4+4+4 Eğitim Yasası	Sağ üst köşe	7	%17	2	%4	4	%9	2	%8	4	%12	1	%3
	Sağ alt köşe	2	%5	2	%4	3	%7	3	%13	4	%12	4	%13
	Sağ orta	9	%20	7	%15	5	%12	5	%21	8	%24	5	%16
	Orta üst	2	%5	8	%17	4	%9	4	%16	-	-	3	%9
	Orta alt	7	%17	5	%10	8	%19	2	%8	5	%15	3	%9
	Tam orta	5	%12	5	%10	6	%14	3	%13	3	%9	7	%22
	Sol üst köşe	2	%5	7	%15	3	%7	1	%4	3	%9	1	%3
	Sol alt köşe	3	%7	4	%8	3	%7	3	%13	1	%4	3	%9
	Sol orta	5	%12	8	%17	7	%16	1	%4	5	%15	5	%16
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	42	%100	48	%100	43	%100	24	%100	33	%100	32	%100	
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Sağ üst köşe	2	%14	-	-	2	%100	-	-	1	%25	1	%20
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-
	Sağ orta	3	%21	2	%24	-	-	1	%33	1	%25	1	%20
	Orta üst	-	-	1	%13	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	1	%7	2	%24	-	-	1	%33	-	-	-	-
	Tam orta	3	%21	1	%13	-	-	-	-	-	-	2	%40
	Sol üst köşe	4	%30	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-
	Sol alt köşe	-	-	1	%13	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	1	%7	1	%13	-	-	1	%33	-	-	1	%20
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	14	%100	8	%100	2	%100	3	%100	4	%100	5	%100	

Siyasi yapının değişiminde belirlenen olaylara ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde sayfa içindeki yeri incelenmiştir. Buna göre; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerin en fazla oranda Hürriyet gazetesinde sağ ortada, Cumhuriyet gazetesinde orta üstte, Sözcü gazetesinde orta altta, Zaman gazetesi sağ orta ve sol ortada, Sabah gazetesinde sol ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise tam ortada yer aldığı görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin haberler; Hürriyet gazetesinde sağ ortada, Cumhuriyet

gazetesinde orta üst ve sol ortada, Sözcü gazetesinde orta altta, Zaman ve Sabah gazetelerinde sağ ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise tam ortada yer almaktadır. İlkokullarda zorunlu din dersine ilişkin haberlerin en fazla oranda Hürriyet gazetesinde sol üstte, Cumhuriyet sağ orta ve orta altta, Sözcü gazetesinde sağ üstte, Zaman gazetesinde sağ orta, sol orta ve orta altta, Zaman gazetesinde sağ üst, sağ alt, sağ orta ve sol üstte, Yeni Şafak gazetesinde ise tam ortada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 32: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği

Haberde ana başlığın içeriksel özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Üniversitele rde türban yasağının kaldırılması	Nesnel	66	%55	92	%73	34	%47	63	%64	54	%67	56	%64
	Nesnel değil	53	%45	34	%27	39	%53	36	%36	27	%33	32	%36
	Toplam	119	%100	126	%100	73	%100	99	%100	81	%100	88	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Nesnel	34	%81	36	%75	17	%40	20	%77	24	%73	15	%47
	Nesnel değil	8	%19	12	%25	26	%60	6	%23	9	%27	17	%53
	Toplam	42	%100	48	%100	43	%100	26	%100	33	%100	32	%100
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Nesnel	10	%71	4	%45	-	-	3	%100	3	%75	4	%80
	Nesnel değil	4	%29	5	%55	2	%100	-	-	1	%25	1	%20
	Toplam	14	%100	9	%100	2	%100	3	%100	4	%100	5	%100

Haberde ana başlığın içeriksel özellikleri “nesnel” ve “nesnel değil” değişkenlerine göre incelenmektedir. Elde edilen bulgulara göre; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel haber başlıklarının kullanımına daha fazla oranda yer verilirken, Sözcü gazetesinde nesnel olmayan haber başlıklarının daha fazla oranda kullanıldığı görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin haberlerde Sözcü ve Yeni Şafak gazeteleri nesnel olmayan, Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman ve Sabah gazeteleri ise nesnel haber başlıkları kullanımına daha fazla oranda yer vermiştir. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde ise Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri daha fazla oranda nesnel haber başlıklarına yer verirken, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinin nesnel olmayan haber başlıklarına daha fazla oranda yer verdikleri görülmektedir.

Tablo 33: Metinde Fotoğraf Kullanımı

Metinde Fotoğraf Kullanımı		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversite lerde türban yasağının kaldırılması	Fotoğraflı	84	%71	37	%29	51	%70	60	%61	68	%84	70	%80
	Fotoğraksız	35	%29	89	%71	22	%30	39	%39	13	%16	18	%20
	Toplam	119	%100	126	%100	73	%100	99	%100	81	%100	88	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Fotoğraflı	35	%83	17	%35	34	%80	9	%35	25	%76	25	%78
	Fotoğraksız	7	%17	31	%65	9	%20	17	%65	8	%24	7	%22
	Toplam	42	%100	48	%100	43	%100	26	%100	33	%100	32	%100
İlkokullar a zorunlu din dersi uygulanması	Fotoğraflı	9	%64	4	%45	2	%100	2	%67	4	%100	5	%100
	Fotoğraksız	5	%36	5	%55	-	-	1	%33	-	-	-	-
	Toplam	14	%100	9	%100	2	%100	3	%100	4	%100	5	%100

Metinde fotoğraf kullanımı incelendiğinde; üniversitelerde türban yasağının kaldırılması ve ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde fotoğraflı haberlere daha fazla oranda yer verildiği, Cumhuriyet gazetesinde ise fotoğraksız haberlerin daha fazla oranda yer aldığı görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin haberlerde ise; Cumhuriyet ve Zaman gazeteleri fotoğraksız haberlere, Hürriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri fotoğraflı haberlere daha fazla oranda yer vermiştir.

Tablo 34: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Sağ üst köşe	2	%2	1	%3	3	%5	9	%11	6	%9	6	%8
	Sağ alt köşe	2	%2	-	-	5	%8	1	%1	1	%1	6	%8
	Sağ orta	20	%21	1	%3	15	%25	8	%10	12	%18	19	%25
	Orta üst	6	%6	6	%14	6	%10	20	%25	10	%15	8	%11
	Orta alt	11	%12	3	%7	14	%23	8	%10	9	%13	10	%13
	Tam orta	16	%17	14	%33	6	%10	7	%9	10	%15	10	%13
	Sol üst köşe	7	%8	5	%12	1	%2	9	%11	5	%7	2	%3
	Sol alt köşe	9	%10	2	%5	1	%2	2	%3	3	%4	3	%4
	Sol orta	21	%22	11	%23	10	%15	16	%20	12	%18	11	%15
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	94	%100	43	%100	61	%100	80	%100	68	%100	75	%100	
4+4+4 Eğitim Yasası	Sağ üst köşe	5	%13	1	%4	2	%6	1	%8	2	%8	1	%4
	Sağ alt köşe	1	%2	-	-	4	%11	-	-	-	-	2	%7
	Sağ orta	9	%22	2	%9	3	%9	3	%23	7	%27	5	%19
	Orta üst	3	%8	5	%22	5	%14	2	%15	4	%15	6	%22
	Orta alt	5	%13	2	%9	3	%9	1	%8	5	%18	2	%7
	Tam orta	7	%17	7	%30	6	%17	3	%23	3	%12	3	%11
Sol üst köşe	2	%4	3	%13	4	%11	1	%8	2	%8	1	%4	

Tablo 34: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri (Devamı)

İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Sol alt köşe	3	%8	1	%4	3	%9	-	-	-	-	2	%7
	Sol orta	5	%13	2	%9	5	%14	2	%15	3	%12	5	%19
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	40	%100	23	%100	35	%100	13	%100	26	%100	27	%100
	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	3	%27	1	%25	-	-	1	%50	2	%50	-	-
	Orta üst	1	%9	-	-	2	%100	-	-	1	%25	1	%20
	Orta alt	-	-	1	%25	-	-	1	%50	-	-	1	%20
	Tam orta	2	%18	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%20
	Sol üst köşe	1	%9	2	%50	-	-	-	-	1	%25	1	%20
	Sol alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	4	%37	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%20
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	11	%100	4	%100	2	%100	2	%100	4	%100	5	%100	

Fotoğrafların sayfa içindeki yeri incelendiğinde; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerde kullanılan fotoğraflar en fazla oranda Hürriyet gazetesinde sağ ortada, Cumhuriyet gazetesinde tam ortada, Sözcü gazetesinde sağ ortada, Zaman gazetesinde orta üstte, Sabah gazetesinde sağ orta ve sol ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise sağ ortada yer almaktadır. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin haberlerde fotoğraflar en fazla oranda, Hürriyet gazetesinde sağ ortada, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde tam ortada, Zaman gazetesinde sağ orta ve tam ortada, Sabah gazetesinde sağ ortada ve Yeni Şafak gazetesinde orta üstte yer almaktadır. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde ise fotoğraflar en fazla oranda Hürriyet gazetesinde sol ortada, Cumhuriyet gazetesinde sol üstte, Sözcü gazetesinde orta üstte, Zama gazetesinde sağ orta ve orta altta, Sabah gazetesinde sağ ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise orta üst, orta alt, tam orta, sol üst ve sol ortada eşit oranlarda yer almaktadır.

Tablo 35: Fotoğrafların İçerik Özelliği

Fotoğrafların içerik özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	3	%3	-	-	1	%2	1	%1	4	%6	3	%4
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	7	%7	1	%2	4	%7	7	%9	7	%11	7	%10
	AKP Bakanlar	8	%9	2	%5	2	%2	3	%4	5	%7	-	-
	AKP milletvekilleri	7	%7	2	%5	3	%5	1	%1	3	%4	6	%9
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	6	%6	3	%7	4	%7	3	%4	5	%7	3	%4

Tablo 35: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	4	%4	1	%2	3	%5	1	%1	3	%4	3	%4
	DSP Genel Başkanı Zeki Sezer	3	%3	2	%5	4	%7	-	-	1	%1	-	-
	DTP Genel Başkanı Ahmet Türk	-	-	1	%2	-	-	-	-	1	%1	-	-
	CHP milletvekilleri	4	%4	1	%2	-	-	2	%3	2	%3	3	%4
	MHP milletvekilleri	5	%5	-	-	1	%2	1	%1	1	%1	3	%4
	DSP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	DTP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	5	%5	1	%2	3	%5	3	%4	-	-	5	%7
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%1
	AB’li siyasi aktör	1	%1	-	-	-	-	11	%14	2	%3	-	-
	Diğer yabancı siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türk askeri yetkili	-	-	-	-	1	%2	-	-	-	-	-	-
	Eğitim aktörleri	9	%11	2	%5	1	%2	12	%15	4	%6	9	%12
	Hukuk aktörleri	5	%5	1	%2	5	%8	4	%5	5	%7	4	%6
	Ekonomi aktörleri	1	%1	-	-	-	-	5	%6	1	%1	2	%3
	Gazeteciler / yazarlar	2	%2	2	%5	1	%2	-	-	4	%6	5	%7
	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	5	%6	-	-	-	-
	Sanatçılar	1	%1	-	-	-	-	4	%5	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	2	%2	-	-	1	%2	1	%1	-	-	1	%1
	Hıristiyan Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler / eylemler	10	%12	19	%42	15	%24	5	%6	8	%13	9	%12
	Birkaçı birarada	3	%3	2	%5	5	%8	6	%8	3	%5	4	%6
	Diğer	8	%9	4	%9	7	%10	5	%6	9	%14	4	%6
	Toplam	94	%100	44	%100	61	%100	80	%100	68	%100	70	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan	5	%12	2	%9	5	%12	2	%13	3	%11	4	%15
	AKP Bakanlar	4	%10	-	-	2	%5	3	%18	3	%11	6	%22
	AKP milletvekilleri	5	%12	2	%9	2	%5	2	%13	2	%8	2	%7
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	8	%20	3	%13	8	%21	2	%13	4	%15	4	%15
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%3	-	-	3	%8	1	%6	-	-	1	%4
	CHP milletvekilleri	6	%15	5	%22	5	%12	2	%13	2	%8	1	%4
	MHP milletvekilleri	2	%5	1	%4	2	%5	-	-	-	-	-	-

Tablo 35: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer yabancı siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Uzmanlar	-	-	1	%4	1	%3	1	%6	1	%4	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	1	%3	-	-	1	%3	1	%6	1	%4	1	%4
	Hıristiyan Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	4	%10	3	%13	6	%15	-	-	1	%4	-	-
	Birkaçı birarada	4	%10	5	%22	3	%8	1	%6	7	%27	3	%11
	Diğer	-	-	1	4	1	%3	1	%6	2	%8	5	%18
Toplam	40	%100	23	%100	39	%100	16	%100	26	%100	27	%100	
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	1	%20	
	AKP Bakanlar	2	%18	1	%25	-	-	2	%100	3	%75	1	%20
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	1	%9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	BDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	BDP Eş Genel Başkanı Gültan Kışanak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	2	%18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Eğitim aktörleri	5	%46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

Tablo 35: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler / eylemler	1	%9	1	%25	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-
	Diğer	-	-	1	%25	1	%50	-	-	-	-	3	%60
	Toplam	11	%100	4	%100	2	%100	2	%100	4	%100	5	%100

Fotoğrafların içerik özellikleri incelendiğinde; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerde yer verilen fotoğraflarda Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinde en fazla oranda karşıt gösteriler/eylemlerin, Zaman gazetesinde eğitim aktörlerinin, Yeni Şafak gazetesinde ise eğitim aktörleri ve karşıt gösteriler/eylemlerin yer aldığı görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde CHP milletvekillerinin, Cumhuriyet gazetesinde CHP milletvekilleri ve birkaçı birarada, Sözcü ve Sabah gazetelerinde CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde AKP Bakanların yer aldığı belirlenmiştir. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde yer verilen fotoğraflarda en fazla oranda Hürriyet gazetesinde eğitim aktörlerinin, Cumhuriyet gazetesinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, AKP Bakanlar ve karşıt gösteriler/eylemlerin, Sözcü gazetesinde karşıt gösteriler/eylemler ve birkaçı birarada, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde AKP Bakanların yer aldığı görülmektedir.

Tablo 36: Haberin Konu İçeriği

Haberin Konu İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması i	Siyasi	48	%40	44	%35	29	%41	26	%26	30	%38	26	%30
	Hukuki	8	%7	8	%6	3	%4	6	%6	8	%10	14	%16
	Eğitim	23	%19	27	%21	16	%22	33	%33	18	%22	23	%26
	Ekonomi	7	%6	1	%1	1	%1	3	%3	3	%4	-	-
	Sosyo/ Kültürel/din	23	%19	29	%23	15	%20	24	%24	15	%18	15	%17
	Birkaçı birarada	8	%7	16	%13	8	%11	7	%8	6	%7	8	%9
	Diğer	2	%2	1	%1	1	%1	-	-	1	%1	2	%2
	Toplam	119	%100	126	%100	73	%100	99	%100	81	%100	88	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Siyasi	11	%26	19	%40	16	%36	9	%35	10	%30	11	%34
	Eğitim	20	%48	21	%44	20	%46	14	%53	19	%58	17	%54
	Hukuki	3	%7	1	%2	1	%2	-	-	1	%3	1	%3
	Ekonomi	1	%2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 36: Haberin Konu İçeriği (Devamı)

	Sosyo/ Kültürel/din	2	%5	2	%4	4	%9	-	-	1	%3	1	%3
	Birkaçı birarada	5	%12	5	%10	3	%7	3	%12	2	%6	2	%6
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	42	%100	48	%100	43	%100	26	%100	33	%100	32	%100
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Siyasi	-	-	-	-	-	-	1	%33	-	-	1	%20
	Hukuki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Eğitim	12	%86	7	%78	2	%100	2	%67	2	%50	4	%80
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-
	Sosyo/ Kültürel/din	2	%14	2	%22	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	14	%100	9	%100	2	%100	3	%100	4	%100	5	%100

Eğitim alanında değişime ilişkin gazetelerde yer alan haberlerin konu içerikleri incelendiğinde; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasının tüm gazeteler tarafından ağırlıklı olarak siyasi, eğitim ve sosyo-kültürel/din bağlamında ele alındığı görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasası tüm gazeteler tarafından ağırlıklı olarak siyasi ve hukuki bağlamı ön planda tutularak ele alınmıştır. İlkokullarda zorunlu din dersinin uygulanması ise tüm gazeteler tarafından ağırlıklı olarak eğitim bağlamında ele alınmıştır.

Tablo 36.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi

Haberin Konu İçeriği: Siyasi	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Laiklik ilkesine etkisi	18	%39	13	%30	10	%33	11	%39	13	%43	8	%31
	Demokratik gelişmeye etkisi	3	%6	2	%4	-	-	4	%15	2	%7	1	%4
	Parlamentar rejime etkisi	5	%10	7	%16	3	%9	-	-	1	%3	-	-
	Anayasaya uygunluğu	2	%4	2	%4	3	%9	1	%5	3	%10	1	%4
	Tasarının yasalama süreci	12	%25	11	%25	9	%30	6	%23	9	%30	10	%38
	Türbanın siyasi kimliği	4	%8	3	%7	3	%9	1	%5	2	%7	4	%15
	Birkaçı birarada	3	%6	6	%14	2	%7	2	%8	-	-	1	%4
	Diğer	1	%2	-	-	1	%3	1	%5	-	-	1	%4
	Toplam	48	%100	44	%100	29	%100	26	%100	30	%100	26	%100

Tablo 36.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi (Devamı)

4+4+4 Eğitim Yasası	Demokratik gelişmeye etkisi	6	%55	6	%32	9	%56	2	%22	3	%30	4	%36
	Tasarının yasalaşma süreci	5	%45	13	%68	7	%44	7	%78	7	%70	6	%55
	Birkaçı birarada	-		-		-		-		-		-	
	Diğer	-		-		-		-		-		1	%9
	Toplam	11	%100	19	%100	16	%100	9	%100	10	%100	11	%100
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Demokratik gelişmeye etkisi	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
	Hükümet politikaları												
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100

Eğitim alanında değişime ilişkin olarak siyasi içerikli haberler incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; üniversitelerde türban yasağının kaldırılması, Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman ve Sabah gazeteleri laiklik ilkesine etkisi konusunda, Yeni Şafak gazetesi ise tasarının yasalaşma süreci konusuna ilişkin haberleri en fazla oranda üretmişlerdir. 4+4+4 Eğitim yasasında Hürriyet ve Sözcü demokratik gelişmeye etkisi, Cumhuriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazeteleri ise tasarının yasalaşma süreci konusundaki siyasi haberlere daha fazla oranda yer vermişlerdir. İlkokullarda din dersi uygulamasında Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü ve Zaman gazeteleri siyasi içerikli haberler yer vermezken, Zaman ve Yeni Şafak gazeteleri demokratik gelişmeye etkisi konusunda haberlere yer vermişlerdir.

Tablo 36.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	2	%25	2	%25	3	%100	3	%50	4	%50	6	%43
	Hukuki düzenlemelere etkisi	2	%25	2	%25	-	-	2	%33	1	%12	3	%21
	Hukuk devleti ilkesine etkisi	4	%50	4	%50	-	-	1	%17	3	%38	5	%36
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		8	%100	8	%100	3	%100	6	%100	8	%100	14	%100

Tablo 36.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki (Devamı)

4+4+4 Eğitim Yasası	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuka uygunluğuna etkisi	3	%100	1	%100	1	%100	-	-	1	%100	1	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	1	%100	1	%100	-	-	1	%100	1	%100

Eğitim alanına ilişkin olarak hukuki içerikli haberler incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasında Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde hukuk devleti ilkesine etkisi konusunda, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi konusuna ilişkin hukuki haberler en fazla oranda yer almaktadır. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin hukuki içerikli haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri hukuka uygunluğuna etkisi konusunda haberlere yer verirken, Zaman gazetesinde ilgili konuda hukuki içerikli haber üretilmediği görülmektedir. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin hukuki içerikli haber üretilmediği belirlenmiştir.

Tablo 36.3: Haberin Konu İçeriği: Eğitim

Haberin Konu İçeriği: Eğitim	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Eğitimde eşitlik ilkesine etkisi	5	%22	9	%34	3	%18	13	%39	6	%33	11	%48
	Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine etkisi	5	%22	2	%8	2	%13	6	%19	2	%12	5	%22
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine etkisi	3	%13	-	-	2	%13	-	-	1	%6	-	-
	Laik eğitim sistemine etkisi	6	%26	8	%30	1	%6	3	%9	-	-	1	%4
	Üniversite özerkliklerine etkisi	1	%4	1	%4	3	%19	2	%6	3	%16	-	-
	Üniversite ve toplum arasındaki	-	-	1	%4	-	-	1	%3	-	-	1	%4

	değer ilişkisine etkisi												
	Üniversitelerde oluşacak ideolojik yapılanmaya etkisi	-	-	1	%4	1	%6	1	%3	2	%11	1	%4
	Üniversite öğrenci aflarına etkisi	-	-	1	%4	2	%13	1	%3	3	%16	2	%9
	Birkaçı birarada	3	%13	3	%12	1	%6	5	%15	1	%6	2	%9
	Diğer	-	-	-	-	1	%6	1	%3	-	-	-	-
	Toplam	23	%100	26	%100	16	%100	33	%100	18	%100	23	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine etkisi	-	-	3	%14	2	%10	3	%21	1	%5	-	-
	Okullaşma oranına etkisi	-	-	1	%5	1	%5	-	-	-	-	-	-
	Laik eğitim sistemine etkisi	7	%35	7	%32	5	%25	-	-	1	%5	1	%6
	Çağdaş ve bilimsel eğitim ilkelerine etkisi	2	%10	2	%10	2	%10	1	%7	3	%16	1	%6
	Eğitimde fiziki ve pedagojik koşullara etkisi	2	%10	2	%10	1	%5	2	%15	3	%16	2	%11
	Eğitim eşitliğine etkisi	1	%5	1	%5	1	%5	4	%29	1	%5	1	%6
	Düzenlemenin ideolojik niteliği	-	-	3	%14	3	%15	1	%7	1	%5	1	%6
	Düzenlemenin içeriği	3	%15	-	-	3	%15	3	%21	6	%32	6	%35
	Anadilde eğitim	1	%5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%6
	Birkaçı birarada	4	%20	1	%5	2	%10	-	-	2	%11	4	%24
	Diğer	-	-	1	%5	-	-	-	-	1	%5	-	-
Toplam	20	%100	21	%100	20	%100	14	%100	19	%100	17	%100	
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Düzenlemenin pedagojik etkisi	3	%26	1	%14	-	-	-	-	-	-	1	%25
	Düzenlemenin ideolojik niteliği	-	-	4	%58	1	%50	1	%50	-	-	-	-
	Düzenlemenin içeriği	4	%33	-	-	-	-	1	%50	2	%100	2	%50
	Laik eğitim sistemine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine etkisi	4	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Eğitim kalitesine etkisi	-	-	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%8	1	%14	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	12	%100	7	%100	2	%100	2	%100	2	%100	4	%100	

Eğitim alanında değişime ilişkin olarak eğitim içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin olarak Hürriyet gazetesi laik eğitim ilkesine etkisi, Cumhuriyet, Sabah, Yeni Şafak ve Zaman gazeteleri eğitimde eşitlik ilkesine etkisi, Sözcü gazetesi ise eğitimde eşitlik ve üniversite özerkliklerine etkisi konularında eğitim içerikli haberlere en fazla oranda yer vermişlerdir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazeteleri en fazla oranda laik eğitim sistemine etkisi, Zaman gazetesi eğitim eşitliği ilkesi, Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri ise düzenlemenin içeriği konularında eğitim içerikli haberlere en fazla oranda yer vermişlerdir. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde düzenlemenin içeriği ve çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine etkisi, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde düzenlemenin ideolojik niteliği, Zaman gazetesinde düzenlemenin içeriği ve düzenlemenin ideolojik niteliği, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise düzenlemenin içeriği konularında eğitim içerikli haberler daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir

36.4 : Haberin Konu İçeriği: Ekonomi

Haberin Konu İçeriği: Ekonomi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Türkiye ekonomisine etkisi	7	100	1	100	1	100	3	100	3	100	-	-
	Küresel ekonomiye entegrasyona etkisi	-		-		-		-		-		-	-
	Birkaçı birarada	-		-		-		-		-		-	-
	Diğer	-		-		-		-		-		-	-
	Toplam	7	%100	1	%100	1	%100	3	%100	3	%100	-	-
4+4+4 Eğitim Yasası	Türkiye'deki çocuk işçiliği oranına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomik eşitsizliklere etkisi	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Eğitim alanına ilişkin olarak ekonomi içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman ve Sabah gazetelerinde Türkiye ekonomisine

etkisi konulu ekonomi içerikli haberlere yer veriliken, Yeni Şafak gazetesinde düzenlemenin ekonomik boyutuyla ilgili haberlere yer verilmediği belirlenmiştir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin olarak ise Hürriyet gazetesinde ekonomik eşitsizliklere etkisi konusunda haber üretimine yer verildiği, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde düzenlemenin ekonomik boyutuyla ilgili haberlere yer verilmediği görülmektedir. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin gazetelerin hiçbirinde ekonomi içerikli haber üretimine yer verilmemiştir.

Tablo 36.5: Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din

Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasasının kaldırılması	Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısı	2	%9	1	%3	-	-	4	%18	-	-	-	-
	İnanç özgürlüklerine etkisi	4	%17	2	%7	3	%20	8	%33	1	%7	3	%20
	Karşıt gösteriler /eylemler	14	%61	18	%62	9	%60	6	%25	9	%60	9	%60
	Toplumsal baskı oluşumuna etkisi	1	%4	-	-	2	%13	2	%8	3	%20	-	-
	Toplumsal kutuplaşmalarının oluşumuna etkisi	2	%9	5	%17	1	%7	2	%8	2	%13	1	%7
	Birkaçı birarada	-	-	3	%11	-	-	2	%8	-	-	2	%13
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	23	%100	29	%100	15	%100	24	%100	15	%100	15	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Karşıt gösteriler/eylemler	2	%100	2	%100	4	%100	-	-	-	-	1	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	2	%100	4	%100	-	-	1	%100	1	%100
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	İnanç özgürlüklerine etkisi	-	-	1	%50	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Karşıt gösteriler /eylemler	2	%100	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	2	%100	-	-	-	-	1	%100	-	-

Eğitim alanına ilişkin olarak sosyo-kültürel/din içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde karşıt gösteriler/eylemler konulu sosyo-kültürel/din içerikli haberlere, Zaman gazetesinde ise inanç özgürlüklerine etkisi konusunda haberlere en fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde karşıt gösteriler/eylemler konusunda haberlere en fazla oranda yer verildiği, Zaman gazetesinde sosyo-kültürel/din içerikli haberlere yer verilmediği belirlenmiştir. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin olarak ise Hürriyet gazetesinde karşıt gösteriler/eylemler, Cumhuriyet gazetesinde karşıt gösteriler/eylemler ve inanç özgürlüklerine etkisi, Zaman gazetesinde ise inanç özgürlüklerine etkisi konularında haberlere yer verildiği görülmektedir.

Tablo 37: Eğitim Alanında Değişim (Gazete iletilerine göre)

Eğitim Alanında Değişim		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Laik eğitim sistemine zarar veriliyor	16	%67	13	%59	13	%52	-	-	-	-	-	-
	Laik eğitim sistemi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	4	%19	2	%22	4	%15
	Eğitim eşitliğine zarar veriliyor	-	-	3	%14	1	%4	-	-	-	-	-	-
	Eğitim eşitliği güçleniyor	-	-	-	-	-	-	7	%33	4	%44	10	%38
	Üniversite özerklikleri gelişiyor	-	-	-	-	-	-	2	%10	-	-	1	%4
	Üniversite özerkliklerine zarar veriliyor	-	-	-	-	5	%20	-	-	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%5	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriliyor	2	%8	-	-	2	%8	-	-	-	-	-	-
	Eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	4	%19	2	%22	6	%23
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	5	%21	3	%14	4	%16	-	-	-	-	-	-

Tablo 37: Eğitim Alanında Değişim (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

	Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri azalıyor	-	-	-	-	-	-	3	%14	-	-	3	%12
	Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri artıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	1	%5	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	4	2	%8	-	-	-	-	1	%12	2	%8
	Toplam	24	%100	22	%100	25	%100	21	%100	9	%100	26	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleşiyor	-	-	-	-	-	-	3	%43	1	%10	3	%25
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	1	%17	1	%13	2	%13	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	4	%48	5	%30	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%14	4	%36	3	%25
	Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına yol açıyor	-	-	1	%13	3	%19	-	-	-	-	-	-
	Eğitimde fırsat eşitliği güçleniyor	-	-	-	-	-	-	2	%29	3	%27	2	%17
	Eğitimde fırsat eşitliğine zarar veriliyor	2	%32	1	%13	2	%13	-	-	-	-	-	-
	Okullaşma oranına zarar veriliyor	1	%17	-	-	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Okullaşma oranının artması teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çağdaş ve bilimsel eğitim ilkelerine zarar veriliyor	1	%17	-	-	2	%13	-	-	-	-	-	-	

Tablo 37: Eğitim Alanında Değişim (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

	Oluşacak fiziki ve pedagojik sorunlar nedeniyle eğitim kalitesine zarar veriliyor	-	-	1	%13	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Reformlar fiziki ve pedagojik koşulların iyileştirilmesi esas alınarak gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	3	%27	3	%25
	Birkaçı birarada	1	%17	-	-	-	-	1	%14	-	-	1	%8
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	6	%100	8	%100	16	%100	7	%100	11	%100	12	%100
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	1	%50
	Demokrasinin gelişimine bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pedagojik öğelere zarar veriliyor	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ahlaki eğitime katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	1	%50
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriyor	1	%33	2	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	4	%67	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%33	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	6	%100	2	%100	-	-	2	%100	2	%100

Gazete iletilerinde eğitim alanında değişim irdelendiğinde; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde laik eğitim sistemine zarar verildiği, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde eğitim eşitliğinin güçlendiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde eğitimde fırsat eşitliğine zarar verildiği, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde din referanslı bir eğitim sisteminin hedeflendiği, Zaman gazetesinde eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleştiği, Sabah gazetesinde dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedeflendiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verilmektedir. Yeni Şafak gazetesinde ise reformların fiziki ve pedagojik koşulların iyileştirilmesi esas alınarak gerçekleştirildiği, dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedeflendiği ve eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleştiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine ve pedagojik öğelere zarar verildiği, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde din referanslı bir eğitim sistemi hedeflendiği, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ahlaki eğitime ve demokrasinin gelişimine katkı sağladığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. Zaman gazetesinde ilgili konuda eğitim alanının değişimine ilişkin ileti bulunmamaktadır.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde gazetelerin iletilerine göre eğitim alanında değişime ilişkin öne sürülen varsayımın büyük oranda doğrulandığı görülmektedir. Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemeler ile laik ve çağdaş eğitim sistemine zarar verildiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verilirken, Yeni Şafak, Sabah ve Zaman gazetelerinde eğitim sisteminin güçlendirildiğine dair iletilerin daha fazla oranda yer aldığı görülmektedir. Zaman gazetesinin AKP siyasi iktidarı ile ilişkilerini ideolojisine uygun düzenlemeler söz konusu olduğunda geri planda tuttuğu da elde edilen bulgulardan anlaşılabilir.

Tablo 38: İletilerin İçeriği

İletilerin İçeriği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	9	%20	7	%37	13	%25
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	13	%36	16	%37	10	%26	-	-	2	%11	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı yönelimli	2	%6	-	-	2	%5	2	%4	2	%11	1	%2
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	1	%3	5	%11	2	%11	10	%20
	Türban yasağının kaldırılmasını olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	21	%47	6	%30	23	%45
	Türban yasağının kaldırılmasına karşıt	9	%27	16	%37	13	%33	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	5	%11	-	-	-	-
	Laik yönelimli	10	%31	9	%21	11	%28	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	2	%5	2	%5	3	%7	-	-	4	%8
	Toplam	34	%100	43	%100	39	%100	45	%100	19	%100	51	%100

Tablo 38: İletilerin İçeriği (Devamı)

4+4+4 Eğitim Yasası	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	3	%42	3	%25	7	%32	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	1	%17	7	%39	14	%54	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	3	%12	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	3	%25	6	%27	
	4+4+4 Eğitim yasasını olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	2	%29	6	%50	8	%36	
	4+4+4 Eğitim yasası karşıtı	5	%83	8	%44	7	%27	-	-	-	-	-	-	
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laik yönelimli	-	-	2	%11	2	%7	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	6	-	-	2	%29	-	-	1	%5	
	Toplam	6	%100	18	%100	26	%100	7	%100	12	%100	22	%100	
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	1	%25	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	1	%33	1	%17	1	%50	1	%100	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	%83	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Düzenlemeyi olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	3	%75	3	%75	
	Düzenleme karşıtı	1	%33	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Laik yönelimli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	3	%100	6	%100	2	%100	1	%100	4	%100	4	%100	

Eğitim alanının değişiminde gazetelerin iletileri irdelendiğinde; üniversitelerde türban yasağının kaldırılması sürecinde Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde yer alan ilgili haberlerde siyasi iktidar iletileri karşıtı iletilere, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde türban yasağının kaldırılmasını olumlayıcı iletilere, Sabah gazetesinde ise siyasi iktidar iletilerini olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasası sürecinde Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde 4+4+4 Eğitim yasası karşıtı iletilere, Sözcü gazetesinde siyasi iktidar iletileri karşıtı iletilere, Zaman gazetesinde siyasi iktidar iletilerini olumlayıcı iletilere, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise 4+4+4 Eğitim yasasını olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. İlkokullarda

zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde siyasi iktidar iletileri karşıtı, muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı ve düzenleme karşıtı iletilere yer verdiği görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinde düzenleme karşıtı iletilere, Sözcü ve Zaman gazetelerinde siyasi iktidar iletileri karşıtı iletilere, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde düzenlemeyi olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde eğitim alanında değişime ilişkin olarak gazete iletilerinin içeriğine yönelik öne sürülen varsayımın doğrulandığı görülmektedir. Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazeteleri siyasi iktidar iletileri ve gerçekleştirilen düzenlemelere karşıt iletilere, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinin ise siyasi iktidar iletilerini ve gerçekleştirilen düzenlemeleri olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verdikleri görülmektedir.

Tablo 39: Haber Kaynağı Kullanımı

Haber Kaynağı Kullanımı	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
Üniversitelerde türban yasasının kaldırılması	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	5	%4	2	%2	-	-	-	-	3	%4	3	%4
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	11	%9	6	%6	4	%8	7	%7	7	%10	9	%12
	AKP Bakanlar	10	%8	6	%6	2	%4	7	%7	6	%8	3	%4
	AKP milletvekilleri	14	%10	6	%6	2	%4	2	%2	4	%6	7	%9
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	4	%6	5	%5	3	%7	2	%2	4	%6	2	%3
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	4	%3	2	%2	3	%7	1	%1	5	%7	3	%4
	DSP Genel Başkanı Zeki Sezer	6	%5	7	%6	6	%12	1	%1	1	%1	1	%1
	DTP Genel Başkanı Ahmet Türk	-	-	1	%1	-	-	-	-	1	%1	-	-
	CHP milletvekilleri	10	%8	8	%7	3	%7	2	%2	5	%7	4	%5
	MHP milletvekilleri	3	%2	4	%4	2	%4	3	%3	1	%1	4	%5
	DSP milletvekilleri	1	%1	-	-	-	-	-	-	1	%1	1	%1
	DTP milletvekilleri	1	%1	1	%1	-	-	1	%1	-	-	1	%1
	Diğer Türk siyasi aktörler	5	%4	5	%5	5	%10	12	%12	-	-	5	%6

Tablo 39: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%1	
AB'li siyasi aktör	1	%1	2	%2	-	-	8	%8	2	%3	2	%3	
Diğer yabancı siyasi aktör	-	-	1	%1	1	%2	-	-	-	-	-	-	
Türk Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Eğitim aktörleri	14	%10	16	%14	4	%8	20	%19	18	%26	13	%17	
Hukuk aktörleri	8	%6	13	%11	6	%12	4	%4	7	%11	10	%13	
Ekonomi aktörleri	3	%3	4	%4	-	-	9	%9	2	%3	1	%1	
Gazeteciler / yazarlar	12	%10	-	-	5	%10	1	%1	3	%4	4	%5	
Sivil Toplum Kuruluşları	6	%5	11	%10	-	-	12	%12	-	-	1	%1	
Müslüman dini aktör	2	%2	1	%1	1	%2	3	%3	-	-	1	%1	
Sanatçılar	1	%1	7	%6	-	-	4	%4	-	-	-	-	
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Diğer	1	%1	-	-	2	%4	2	%2	1	%1	2	%3	
Toplam	122	%100	108	%100	49	%100	101	%100	72	%100	78	%100	
4+4+4 Eğitim Yasası	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	1	%2	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan	5	%13	4	%8	4	%12	3	%14	3	%10	6	%24
	AKP Bakanlar	7	%18	5	%10	5	%15	4	%19	6	%21	6	%24
	AKP milletvekilleri	5	%13	3	%6	2	%6	3	%14	6	%21	4	%16
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	8	%21	6	%12	7	%22	4	%19	8	%28	4	%16
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%3	1	%2	3	%9	1	%5	-	-	1	%4
	CHP milletvekilleri	9	%24	13	%27	6	%18	4	%19	2	%7	2	%8
	MHP milletvekilleri	-	-	2	%4	2	%6	1	%5	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	1	%2	1	%3	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	1	%2	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer yabancı siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Uzmanlar	-	-	9	%19	-	-	-	-	2	%7	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	2	%5	2	%4	2	%6	-	-	-	-	1	%4
	Müslüman dini aktör	1	%3	1	%2	1	%3	1	%5	1	%3	1	%4
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	-	-
Toplam	38	%100	49	%100	33	%100	21	%100	29	%100	25	%100	

Tablo 39: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	1	%11	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	3	%25	1	%11	-	-	-	-	3	%75	1	%25
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	1	%8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	2	%17	2	%22	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet Partilerinin diğer siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer yabancı siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Eğitim aktörleri	6	%50	4	%45	1	%100	-	-	1	%25	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	1	%11	-	-	-	-	-	-	3	%75
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Dini Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler /eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	12	%100	9	%100	1	%100	1	%100	4	%100	4	%100

Eğitim alanının değişimine ilişkin haberlerde gazetelere göre haber kaynağı kullanımı irdelendiğinde; üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde AKP milletvekilleri ve eğitim aktörlerinin, Cumhuriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde eğitim aktörlerinin, Sözcü gazetesinde hukuk aktörleri ve DSP Genel Başkanı Zeki Sezer’in temsiline daha

fazla oranda olanak verildiği görülmektedir. 4+4+4 Eğitim yasasına ilişkin haberlerde Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde CHP milletvekillerinin, Sözcü ve Sabah gazetelerinde CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun, Zaman gazetesinde AKP Bakanlar, CHP milletvekilleri ve CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun, Yeni Şafak gazetesinde Recep Tayyip Erdoğan ve AKP Bakanların temsiline daha fazla oranda olanak sunulduğu belirlenmiştir. İlkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde eğitim aktörlerinin, Sabah gazetesinde AKP Bakanların, Yeni Şafak gazetesinde sivil toplum kuruluşlarının temsiline daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. Sözcü ve Zaman gazetelerinde ilgili haberlerde temsil olanağı sunulan haber aktörü bulunmamaktadır.

Tablo 40: Eğitim Alanında Değişim (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre)

Eğitim Alanında Değişim AKP'li Siyasi Aktörlere göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
Üniversitelerde türban yasasının kaldırılması	Laik eğitim sistemine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Laik eğitim sistemi güçleniyor	11	%38	8	%36	1	%14	10	%47	3	%20	8	%29
	Eğitim eşitliğine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Eğitim eşitliği güçleniyor	5	%17	8	%36	4	%58	4	%19	6	%40	5	%18
	Üniversite özerklikleri gelişiyor	3	%10	-	-	1	%14	1	%5	-	-	1	%4
	Üniversite özerkliklerine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemi güçleniyor	-	-	-	-	1	%14	-	-	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	6	%21	3	%15	-	-	4	%19	3	%20	5	%18
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri azalıyor	3	%10	2	%9	-	-	1	%5	-	-	7	%26	

Tablo 40: Eğitim Alanında Değişim (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre) (Devamı)

	Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri artıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-	-	1	%5	-	-	1	%5	2	%13	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%4	-	-	-	-	-	-	1	%7	1	%4
	Toplam	29	%100	22	%100	7	%100	21	%100	15	%100	27	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleştiriliyor	3	%32	4	%45	4	%30	2	%20	3	%27	5	%37
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-	-	-	-	2	%14	-	-	-	-	-	-
	Dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedefleniyor	3	%32	2	%22	3	%21	3	%30	4	%37	2	%14
	Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Eğitimde fırsat eşitliği güçleniyor	1	%12	3	%33	2	%14	3	%30	2	%18	6	%42
	Eğitimde fırsat eşitliğine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Okullaşma oranına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Okullaşma oranının artması teşvik ediliyor	-	-	-	-	1	%7	1	%10	1	%9	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim ilkelerine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Oluşacak fiziki ve pedagojik sorunlar nedeniyle eğitim kalitesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 40: Eğitim Alanında Değişim (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre) (Devamı)

	Reformlar fiziki ve pedagojik koşulların iyileştirilmesi esas alınarak gerçekleştiriliyor	1	%12	-	-	2	%14	1	%10	1	%9	1	%7
	Birkaçı birarada	1	%12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	9	%100	9	%100	14	%100	10	%100	11	%100	14	%100
İkocullarda zorunlu din dersi uygulaması	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	%50
	Demokrasinin gelişimine bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pedagojik öğelere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pedagojik öğelere zarar verilmiyor	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ahlaki eğitime katkı sağlıyor	-	-	2	%100	-	-	1	%100	-	-	1	%50
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	2	%100	-	-	1	%100	2	%100	2	%100

Eğitim alanında değişim ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen gazetelerde temsil edilen AKP’li siyasi aktörlerin ağırlıklı olarak laik eğitim sisteminin, eğitim eşitliğinin güçlendiğini, üniversite özerkliklerinin geliştiği, demokratik gelişmeye katkı sağladığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaldığı, eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleştirildiği, dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedeflendiği, çağdaş ve bilimsel eğitim sisteminin güçlendiği, okullaşma oranının artması teşvik edildiği, reformların fiziki ve pedagojik koşulların iyileştirilmesi esas alınarak gerçekleştirildiği ve ahlaki eğitime katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde eğitim alanında değişime ilişkin olarak AKP’li siyasi aktörlerin iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 41: Eğitim Alanında Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre)

Eğitim Alanında Değişim Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasasının kaldırılması	Laik eğitim sistemine zarar veriliyor	10	%45	7	%47	7	%50	5	%32	4	%45	1	%10
	Laik eğitim sistemi güçleniyor	2	%9	1	%7	1	%7	-	-	-	-	2	%20
	Eğitim eşitliğine zarar veriliyor	1	%5	-	-	1	%7	-	-	3	%33	1	%10
	Eğitim eşitliği güçleniyor	-	-	1	%7	1	%7	4	%25	2	%22	3	%30
	Üniversite özerklikleri gelişiyor	-	-	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-
	Üniversite özerkliklerine zarar veriliyor	1	%5	-	-	-	-	2	%13	-	-	1	%10
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	4	%26	-	-	1	%6	-	-	2	%20
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	3	%14	-	-	3	%22	1	%6	-	-	-	-
	Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri azalıyor	-	-	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-
	Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri artıyor	4	%17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	1	%7	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	1	%5	2	%13	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	22	%100	15	%100	14	%100	16	%100	9	%100	10	%100

Tablo 41: Eğitim Alanında Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devamı)

4+4+4 Eğitim Yasası	Eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	7	%33	4	%21	5	%23	3	%49	3	33	2	50
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	5	%24	4	%21	4	%18	-	-	1	11	-	-
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına yol açıyor	2	%10	3	%16	4	%18	1	%17	2	%22	-	-
	Eğitimde fırsat eşitliği güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25
	Eğitimde fırsat eşitliğine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Okullaşma oranına zarar veriliyor	2	%10	3	%16	3	%14	1	%17	2	%22	-	-
	Okullaşma oranının artması teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim ilkelerine zarar veriliyor	4	%18	3	%16	4	%18	-	-	-	-	1	%25
	Oluşacak fiziki ve pedagojik sorunlar nedeniyle eğitim kalitesine zarar veriliyor	1	%5	1	%5	2	%9	-	-	-	-	-	-
	Reformlar fiziki ve pedagojik koşulların iyileştirilmesi esas alınarak gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%5	-	-	1	%17	1	%12	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	21	%100	19	%100	22	%100	6	%100	9	%100	4	%100

Tablo 41: Eğitim Alanında Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devamı)

İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokrasinin gelişimine bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pedagojik öğelere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pedagojik öğelere zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ahlaki eğitime katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriyor	3	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	1	%100	-	-	1	%100	-	-	-

Eğitim alanında değişim ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen gazetelerde temsil edilen muhalefet partileri siyasi aktörlerinin ağırlıklı olarak; laik eğitim sistemine zarar verildiği, eğitim eşitliğinin güçlendiği, demokratik gelişmeye katkı sağladığı yönünde iletilerin yanısıra demokrasinin gelişimine zarar verildiği yönünde, din referanslı bir eğitim sistemi hedeflendiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına yol açtığı, okullaşma oranına zarar verildiği, oluşacak fiziki ve pedagojik sorunlar nedeniyle eğitim kalitesine ve çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde eğitim alanında değişime ilişkin olarak muhalefet partileri siyasi aktörlerinin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 42: Eğitim Alanında Değişim (Uzmanlara Göre)

Eğitim Alanında Değişim Uzmanlara göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Üniversitelerde türban yasağının kaldırılması	15	%42	14	%33	6	%32	-	-	5	%28	1	%4
Laik eğitim sistemine zarar veriliyor	-	-	-	-	1	%6	2	%7	1	%6	3	%13
Laik eğitim sistemi güçleniyor	2	%6	2	%5	-	-	-	-	1	%6	-	-
Eğitim eşitliğine zarar veriliyor	4	%11	1	%2	1	%6	10	%36	3	%16	9	%38
Eğitim eşitliği güçleniyor												

	Üniversite özerklikleri geliyiyor	-		-		-		3	%11	2	%10	2	%8
	Üniversite özerkliklerine zarar veriliyor	-		4	%10	3	%16	-		1	%6	-	
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemi güçleniyor	-		-		-		-		1	%6	-	
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriliyor	5	%14	6	%15	3	%16	-		1	%6	-	
	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-		1	%2	-		2	%7	1	%6	5	%20
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	3	%8	3	%7	1	%6	-		-		-	
	Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri azalıyor	1	%3			-		9	%32	2	%10	1	%4
	Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri artıyor	3	%8	3	%7	1	%6	2	%7	-		-	
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	-		5	%12	1	%6	-		-		-	
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-				-		-				-	
	Diğer												
	Birkaçı birarada	3	%8	3	%7	1	%6	-		-		3	%13
	Toplam	36	%100	42	%100	18	%100	28	%100	18	%100	24	%100
4+4+4 Eğitim Yasası	Eğitim alanında demokratik bir reform gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokrasinin gelişimine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	1	%34	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme ideolojik bir temele dayanmıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedefleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%40	-	-
	Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına yol açıyor	-	-	4	%45	-	-	-	-	1	%20	-	-
	Eğitimde fırsat eşitliği güçleniyor	-	-	-		-	-	-	-	1	%20	-	-

	Eğitimde fırsat eşitliğine zarar veriliyor	-	-	1	%11	-	-	-	-	-	-	-	-
	Okullaşma oranına zarar veriliyor	-	-	2	%22	-	-	-	-	-	-	-	-
	Okullaşma oranının artması teşvik ediliyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-
	Çağdaş ve bilimsel eğitim ilkelerine zarar veriliyor	2	%66	2	%22	-	-	-	-	-	-	-	-
	Oluşacak fiziki ve pedagojik sorunlar nedeniyle eğitim kalitesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Reformlar fiziki ve pedagojik koşulların iyileştirilmesi esas alınarak gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%20	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	9	%100	-	-	-	-	5	%100	-	-
İlkokullarda zorunlu din dersi uygulaması	Demokrasinin gelişimine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokrasinin gelişimine bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pedagojik öğelere zarar veriliyor	3	%43	2	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Pedagojik öğelere zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ahlaki eğitime katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%100
	Çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine zarar veriyor	2	%29	2	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din referanslı bir eğitim sistemi hedefleniyor	1	%14	2	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%14	-	-	1	%100	-	-	1	%100	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	6	%100	1	%100	-	-	1	%100	2	%100

Eğitim alanında değişim ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde temsil edilen uzmanlar laik, çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine, üniversite özerkliklerine, okullaşma oranına, pedagojik öğelere zarar verildiği, din referanslı bir eğitim sistemi hedeflendiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Zaman gazetesinde 4+4+4 Eğitim yasası ve ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde uzman temsiline yer vermedikleri,

türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların ise ağırlıklı olarak eğitim eşitliği güçlendiği ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri azaldığı yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Sabah gazetesinde türban yasağının kaldırılmasına ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların laik eğitim sistemine zarar verildiği yönünde iletilere ağırlıklı olarak yer verdikleri görülürken, 4+4+4 Eğitim yasası ve ilkokullarda zorunlu din dersi uygulamasına ilişkin haberlerde Dünya standartlarına uygun bir eğitim sistemi hedeflendiği ve reformların fiziki ve pedagojik koşulların iyileştirilmesi esas alınarak gerçekleştirildiği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Yeni Şafak gazetesinde temsil edilen uzmanların eğitim eşitliğinin ve laik eğitim sisteminin güçlendiği, ahlaki eğitime katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; eğitim alanında değişime ilişkin olarak uzmanların iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın doğrulandığı görülmektedir. Gazeteler kendi ideolojilerine uygun olarak seçilen uzmanların temsiline daha fazla oranda yer vermektedir.

6.4.4. Ekonomik Yapının Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Ekonomik yapının değişimine ilişkin olarak araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde, 2005 Türk Telekom özelleştirmesi¹⁹⁶, 2011 Torba yasa ve 2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin haberler iki hafta süre ile taranarak içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 43: Gazetelere göre haber sayıları (Ekonomik Yapının Değişimi)

Gazete adı	2005 Türk Telekom özelleştirmesi		2011 Torba Yasa		2012 Mütakabiliyet Yasası	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Hürriyet	17	%27	10	%15	4	%12
Cumhuriyet	7	%11	18	%30	1	%3
Sözcü	-	-	12	%19	18	%55
Zaman	9	%14	9	%15	3	%9
Sabah	17	%27	4	%6	4	%12
Yeni Şafak	13	%21	9	%15	3	%9
Toplam	63	%100	62	%100	33	%100

¹⁹⁶ Sözcü Gazetesi 2007 yılında yayın hayatına başladığından dolayı Türk Telekom özelleştirmesi sürecinde analiz kapsamı dışındadır.

Elde edilen bulgular; 2005 Türk Telekom özelleştirmesi, 2011 Torba yasa ve 2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde birbirlerine yakın oranlarda yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte en çok haber üretiminin 2005 Türk Telekom özelleştirmesinde Hürriyet ve Sabah gazeteleri, 2011 Torba yasa sürecinde Cumhuriyet ve 2012 Mütakabiliyet yasası sürecinde en fazla oranda Sözcü gazetesi tarafından yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 44: Haberin yer aldığı sayfa

Haberin yer aldığı sayfa		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirilmesi	1. sayfa	1	%6	-	-	-	-	3	%33	1	%6	1	%8
	İç sayfa	16	%94	7	%100	-	-	6	%67	16	%94	12	%92
	Toplam	17	%100	7	%100	-	-	9	%100	17	%100	13	%100
2011 Torba Yasa	1. sayfa	-	-	1	%6	3	%25	-	-	-	-	-	-
	İç sayfa	10	%100	17	%94	9	%75	9	%100	4	%100	9	%100
	Toplam	10	%100	18	%100	12	%100	9	%100	4	%100	9	%100
2012 Mütakabiliyet Yasası	1. sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç sayfa	4	%100	1	%100	18	%100	3	%100	4	%100	3	%100
	Toplam	4	%100	1	%100	18	%100	3	%100	4	%100	3	%100

Haberin hangi sayfada yer aldığı, gazete tarafından habere atfedilen önemi göstermektedir. Gazeteler, yayın kimlik ve politikalarına göre, haberin yer alacağı sayfayı belirlemektedirler. Elde edilen bulgular; 2005 Türk Telekom özelleştirmesi, 2011 Torba yasa ve 2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin haberlerin tüm gazetelerde ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 45 : Haberin sayfa içindeki yeri

Haberin sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirmesi	Sağ üst köşe	1	%6	-	-	-	-	3	%34	1	%6	1	%8
	Sağ alt köşe	1	%6	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%8
	Sağ orta	1	%6	-	-	-	-	1	%11	5	%28	2	%15
	Orta üst	1	%6	3	%43	-	-	-	-	3	%18	3	%23
	Orta alt	1	%6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	2	%12	3	%43	-	-	2	%22	3	%18	4	%31
	Sol üst köşe	4	%23	-	-	-	-	2	%22	1	%6	-	-

Tablo 45 : Haberın sayfa içindeki yeri (Devamı)

	Sol alt köşe	1	%6	-	-	-	-	-	1	%6	-	-	
	Sol orta	5	%29	1	%14	-	-	1	%11	3	%18	2	%15
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	17	%100	7	%100	-	-	9	%100	17	%100	13	%100
2011 Torba Yasa	Sağ üst köşe	1	%10	-	-	-	-	1	%11	1	%25	1	%11
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%11
	Sağ orta	2	%20	2	%11	1	%8	-	-	1	%25	3	%34
	Orta üst	-	-	4	%22	2	%17	1	%11	-	-	-	-
	Orta alt	-	-	5	%28	3	%25	2	%22	-	-	1	%11
	Tam orta	1	%10	4	%22	2	%17	-	-	1	%25	1	%11
	Sol üst köşe	1	%10	-	-	1	%8	3	%34	1	%25	2	%22
	Sol alt köşe	1	%10	-	-	2	%17	1	%11	-	-	-	-
	Sol orta	4	%40	3	%17	1	%8	1	%11	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	10	%100	18	%100	12	%100	9	%100	4	%100	9	%100
2012 Müttekabiliyet Yasası	Sağ üst köşe	2	%50	-	-	2	%11	-	-	1	%25	-	-
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-	1	%34
	Sağ orta	-	-	-	-	2	%11	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	-	-	-	-	3	%17	-	-	-	-	1	%33
	Tam orta	1	%25	1	%100	2	%11	-	-	1	%25	-	-
	Sol üst köşe	-	-	-	-	3	%16	1	%33	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	-	-	2	%11	2	%67	-	-	1	%33
	Sol orta	1	%25	-	-	2	%11	-	-	2	%50	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	%100	1	%100	18	%100	3	%100	4	%100	3	%100	

Ekonomik yapının değişiminde belirlenen olaylara ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde sayfa içindeki yeri incelenmiştir. Buna göre; Hürriyet gazetesinde 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin haberler en fazla oranda sol ortada, Cumhuriyet gazetesinde orta üst ve tam ortada, Zaman gazetesinde sağ üstte, Sabah gazetesinde sağ ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise tam ortada yer almaktadır. 2011 Torba yasaya ilişkin haberler en fazla oranda Hürriyet gazetesinde sol ortada, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde orta altta, Zaman gazetesinde sol üstte, Sabah gazetesinde sağ üst, sağ orta, orta alt ve tam ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise sağ ortada yer almaktadır. 2012 Müttekabiliyet yasasına ilişkin haberler en fazla oranda Hürriyet gazetesinde sağ üstte, Cumhuriyet gazetesinde tam ortada, Sözcü gazetesinde sol üstte, Zaman gazetesinde sol altta, Sabah gazetesinde sol ortada yer almaktadır.

Tablo 46: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği

Haberde ana başlığın içeriksel özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom özelleştirilmesi	Nesnel	14	%82	3	%43	-	-	5	%56	12	%71	11	%85
	Nesnel değil	3	%18	4	%57	-	-	4	%44	5	%29	2	%15
	Toplam	17	%100	7	%100	-	-	9	%100	17	%100	13	%100
2011 Torba Yasa	Nesnel	6	%60	12	%67	5	%42	4	%44	1	%25	6	%67
	Nesnel değil	4	%40	6	%33	7	%58	5	%56	3	%75	3	%33
	Toplam	10	%100	18	%100	12	%100	9	%100	4	%100	9	%100
2012 Mütakabiliyet Yasası	Nesnel	2	%50	-	-	18	%100	-	-	-	-	3	%100
	Nesnel değil	2	%50	1	-	-	-	3	%100	4	%100	-	-
	Toplam	4	%100	1	%100	18	%100	3	%100	4	%100	3	%100

Ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde ana başlıkların içerik özelliği nesnel ve nesnel değil değişkenlerine göre incelenmektedir. 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin haberlerde Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel başlıkların daha fazla oranda kullanıldığı, Cumhuriyet gazetesinde ise nesnel olmayan haber başlıklarının daha fazla oranda kullanıldığı görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel, Sözcü, Zaman ve Sabah gazetelerinde ise nesnel olmayan başlıkların daha fazla oranda kullanıldığı belirlenmiştir. 2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin haberlerde ise Hürriyet gazetesinde nesnel ve nesnel olmayan başlıklara eşit oranda, Cumhuriyet, Zaman ve Sabah gazetelerinde nesnel olmayan başlıklara, Sözcü ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel başlıklara daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir.

Tablo 47: Metinde Fotoğraf Kullanımı

Metinde Fotoğraf Kullanımı		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirilmesi	Fotoğraflı	11	%65	4	%57	-	-	4	%44	7	%41	6	%46
	Fotoğrafsız	6	%35	3	%43	-	-	5	%56	10	%59	7	%54
	Toplam	17	%100	7	%100	-	-	9	%100	17	%100	13	%100

Tablo 47: Metinde Fotoğraf Kullanımı (Devamı)

2011 Torba Yasa	Fotoğraflı	7	%70	7	%39	5	%42	7	%78	4	%100	8	%89
	Fotoğrafsız	3	%30	11	%61	7	%58	2	%22	-	-	1	%11
	Toplam	10	%100	18	%100	12	%100	9	%100	4	%100	9	%100
2012 Müttekabiliyet Yasası	Fotoğraflı	2	%50	-	-	16	%89	2	%67	4	%100	2	%67
	Fotoğrafsız	2	%50	1	%100	2	%11	1	%33	-	-	1	%33
	Toplam	4	%100	1	100	18	%100	3	%100	4	%100	3	%100

Metinde fotoğraf kullanımı incelendiğinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin olarak Hürriyet ve Cumhuriyet gazetesinde fotoğraflı, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinin ise fotoğrafsız haberlere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin olarak Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde fotoğraflı, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde ise fotoğrafsız haberlere daha fazla oranda yer verilmiştir. 2012 Müttekabiliyet yasasına ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde fotoğraflı ve fotoğrafsız haberlere eşit oranda, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde fotoğraflı, Cumhuriyet gazetesinde ise fotoğrafsız haberlere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 48: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirmesi	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-
	Sağ alt	1	%8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	2	%17	1	%20	-	-	2	%50	1	%14	2	%33
	Orta üst	2	%17	-	-	-	-	-	-	4	%58	1	%22
	Orta alt	1	%8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	1	%20	-	-	1	%25	-	-	1	%22
	Sol üst	3	%25	1	%20	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%14	-	-
	Sol orta	3	%25	2	%40	-	-	-	-	1	%14	2	%33
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	12	%100	5	%100	-	-	4	%100	7	%100	6	%100	
2011 Torba Yasa	Sağ üst	-	-	1	%14	-	-	-	-	1	%17	1	%13
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%13
	Sağ orta	2	%29	2	%30	1	%20	-	-	3	%49	1	%13
	Orta üst	2	%29	1	%14	1	%20	2	%29	1	%17	-	-
	Orta alt	-	-	1	%14	1	%20	-	-	-	-	1	%13
	Tam orta	-	-	1	%14	2	%40	2	%29	1	%17	3	%35
	Sol üst	-	-	-	-	-	-	3	%42	-	-	1	%13
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	3	%42	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 48: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri (Devam)

2012 Müttekabiliyet Yasası	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	7	%100	5	%100	7	%100	6	%100	8	%100
	Sağ üst	1	%50	-	-	1	%6	-	-	2	%24	-	-
	Sağ alt	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	-	-	-	-	3	%17	-	-	2	%24	1	%50
	Orta üst	1	%50	-	-	1	%6	3	%75	1	%13	-	-
	Orta alt	-	-	-	-	2	%13	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	2	%13	-	-	1	%13	-	-
	Sol üst	-	-	-	-	2	%13	-	-	1	%13	-	-
	Sol alt	-	-	-	-	2	%13	-	-	-	-	1	%50
	Sol orta	-	-	-	-	2	%13	1	%25	1	%13	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	-	-	16	%100	4	%100	8	%100	2	%100

Fotoğrafların sayfa içindeki yeri incelendiğinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin haberlerde fotoğrafların sol üst ve sol ortada, Cumhuriyet gazetesinde sol ortada, Zaman gazetesinde sağ ortada, Zaman gazetesinde orta üstte, Yeni Şafak gazetesinde sol orta ve sağ ortada yer aldığı görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin haberlerde fotoğraflar Hürriyet gazetesinde sol ortada, Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinde sağ ortada, Sözcü ve Yeni Şafak gazetelerinde tam ortada, Zaman gazetesinde sol üstte yer almaktadır. 2012 Müttekabiliyet yasasına ilişkin haberlerde ise fotoğrafların Hürriyet gazetesinde sağ üst ve orta üstte, Sözcü gazetesinde sağ ortada, Zaman gazetesinde orta üstte, Sabah gazetesinde sağ üst ve sağ ortada, Yeni Şafak gazetesinde sağ orta ve sol altta yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 49: Fotoğrafların İçerik Özelliği

Fotoğrafların içerik özelliği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirmesi												
Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AKP Bakanlar	4	%33	-	-	-	-	1	%25	2	%28	2	%33
AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 49: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	1	%8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türk Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	5	%43	2	%40	-	-	1	%25	1	%14	2	%33
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler /eylemler	1	%8	2	%40	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%8	1	%20	-	-	2	%50	3	%44	2	%33
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%14	-	-
	Toplam	12	%100	5	%100	-	-	4	%100	7	%100	6	%100
2011 Torba Yasa	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	1	%14	-	-	2	%40	3	%43	1	%17	3	%38
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%12
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	2	%29	-	-	1	%20	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	4	%57	1	%20	1	%14	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	2	%29	1	%20	2	%29	3	%50	-	-
Diğer	2	%29	-	-	-	-	1	%14	2	%33	4	%50	
Toplam	7	%100	7	%100	5	%100	7	%100	6	%100	8	%100	

Tablo 49: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

2012 Mütakabiliyet Yasası	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-	1	%50
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	1	%50	-	-	16	%100	3	%75	4	%50	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	1	%50	-	-	-	-	-	-	4	%50	1	%50
	Toplam	2	%100	-	-	16	%100	4	%100	8	%100	2	%100

Fotoğrafların içerik özellikleri incelendiğinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde ekonomi aktörlerinin, Cumhuriyet gazetesinde ekonomi aktörleri ve karşıt gösteriler/eylemlerin, Zaman ve Sabah gazetelerinde birkaçı birarada, AKP Bakanlar, ekonomi aktörleri ve birkaçı birarada içerikli fotoğrafların en fazla yer aldığı görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde diğer Türk siyasi aktörler, Cumhuriyet gazetesinde karşıt gösteriler/eylemler, Sözcü ve Zaman gazetelerinde AKP Bakanlar, Sabah gazetesinde birkaçı birarada, Yeni Şafak gazetesinde diğer içerikli fotoğrafların en fazla oranda yer aldığı belirlenmiştir. 2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin olarak Hürriyet, Sözcü ve Zaman gazetelerinde ekonomi aktörlerinin, Sabah gazetelerinde ise ekonomi aktörleri ve diğer içerikli fotoğrafların en fazla oranda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 50: Haberin Konu İçeriği

Haberin Konu İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirilmesi	Siyasi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki	2	%12	1	%14	-	-	2	%22	1	%6	1	%8
	Ekonomi	13	%76	3	%43	-	-	6	%67	14	%82	10	%77
	Sosyo/Kültürel/din	2	%12	2	%29	-	-	-	-	2	%12	2	%15
	Birkaçı birarada	-	-	1	%14	-	-	1	%11	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	17	%100	7	%100	-	-	9	%100	17	%100	13	%100
2011 Torba Yasa	Siyasi	-	-	3	%17	3	%25	1	%11	1	%25	2	%22
	Hukuki	-	-	7	%39	-	-	1	%11	-	-	-	-
	Ekonomi	8	%80	2	%11	7	%61	5	%56	3	%75	7	%78
	Sosyo/Kültürel/din	-	-	4	%22	1	%8	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	2	%20	2	%11	1	%8	2	%22	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	10	%100	18	%100	12	%100	9	%100	4	%100	9	%100
2012 Müttekabiliyet Yasası	Siyasi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki	-	-	-	-	3	%17	1	%33	-	-	1	%33
	Ekonomi	2	%50	-	-	15	%83	2	%67	4	%100	1	%33
	Sosyo/Kültürel/din	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	2	%50	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%33
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	4	%100	1	100	18	%100	3	%100	4	%100	3	%100

Ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerin konu içerikleri irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; 2005 Türk Telekom özelleştirilmesi ilişkin haberlerin tüm gazetelerde ekonomi, hukuki ve sosyo-kültürel/din bağlamında ele alındığı görülmektedir. 2011 Torba yasaya ve 2012 Müttekabiliyet yasasına ilişkin haberlerin tüm gazetelerde ağırlıklı olarak ekonomi ve hukuki bağlamında ele alındığı belirlenmiştir.

Tablo 50.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Torba Yasa	Kamuda siyasi kadrolaşmaya etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yasa tasarısı görüşmeleri	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%50
	Üniversite öğrenci afları	-	-	2	%100	2	%67	-	-	1	%100	1	%50

Tablo 50.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi (Devamı)

	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	2	%100	3	%100	1	%100	1	%100	2	%100
2012 Müttekabiliyet Yasası	Ulusal egemenliğe etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ekonomik yapının değişimine ilişkin siyasi içerikli haberler incelendiğinde; 2011 Torba yasaya ilişkin olarak Cumhuriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinde üniversite öğrenci afları, Zaman gazetesinde yasa tasarısı görüşmeleri içerikli haberlere en fazla oranda yer verildiği görülmektedir. Yeni Şafak gazetesinde ise üniversite öğrenci afları ve yasa tasarısı görüşmeleri içerikli haberlere eşit oranda yer verildiği, Hürriyet gazetesinde ise siyasi içerikli haberlere yer verilmediği belirlenmiştir. 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin siyasi içerikli haberlerin yer almadığı görülmektedir.

Tablo 50.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirmesi	Hukuka uygunluğuna etkisi	-	-	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100
	Hukuki süreç etkisi	2	%100	-	-	-	-	2	%100	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	1	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2011 Torba Yasa	Temel hak ve bireysel özgürlüklere etkisi	-	-	1	%50	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Hukuka uygunluğu	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	2	%100	-	-	1	%100	-	-	-	-
2012 Müttekabiliyet Yasası	Hukuki düzenlemelere etkisi	-	-	-	-	2	%67	-	-	-	-	-	-
	Yasal düzenlemenin içeriği	-	-	-	-	1	%33	1	%100	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	3	%100	1	%100	-	-	1	%100

Ekonomik yapının değişimine ilişkin hukuki içerikli haberler incelendiğinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin olarak Hürriyet ve Zaman gazetelerinde hukuki sürece etkisi, Cumhuriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde hukuka uygunluğuna etkisi içerikli haberlere en fazla oranda yer verildiği görölmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin olarak Cumhuriyet gazetesinde hukuka uygunluğuna ve toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi içerikli haberlere, Zaman gazetesinde ise toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi içerikli haberlere en fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2012 Müttekabiliyet yasasına ilişkin olarak ise Sözcü gazetesinde hukuki düzenlemelere etkisi içerikli haberlere en fazla oranda, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde ise düzenlemenin içeriği ile ilgili haberlere yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 50.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi

Haberin Konu İçeriği: Hukuki	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2005 Türk Telekom Özelleşirmesi	Özelleştirme öncesi Türkiye ekonomisine etkisi	-	-	-	-	-	-	1	%16	1	%7	-	-
	Özelleştirme sonrası Türkiye ekonomisine etkisi	2	%15	-	-	-	-	1	%16	1	%7	3	%30
	Özelleştirme sürecinin içeriği	4	%31	1	%33	-	-	1	%17	6	%44	4	%40
	Türk Telekom'un işletme yönetim yapısına etkisi	3	%23	-	-	-	-	1	%17	1	%7	1	%10
	İstihdam olanaklarına etkisi	1	%8	1	%33	-	-	1	%17	1	%7	2	%20
	Küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi	2	%15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%8	1	%33	-	-	1	%17	2	%14	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%14	-	-
	Toplam	13	%100	3	%100	-	-	6	%100	14	%100	10	%100
2011 Torba Yasa	Ekonomik haklara etkisi	-	-	5	%71	2	%29	3	%60	1	%33	5	%70
	Türkiye ekonomisine etkisi	5	%63	-	-	1	%13	2	%40	-	-	1	%15
	Tasarının mali içeriği	3	%37	2	%29	2	%29	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	2	%29	-	-	2	%67	1	%15
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	8	%100	7	%100	7	%100	5	%100	3	%100	7	%100

Tablo 50.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi (Devamı)

2012 Müttekabiliyet Yasası	Türkiye ekonomisine etkisi	1	%50	-	-	4	%27	-	-	2	%50	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi	-	-	-	-	6	%40	1	%50	1	%25	-	-
	İstihdam olanaklarına etkisi	-	-	-	-	2	%13	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%50	-	-	3	%20	1	%50	1	%25	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	-	-	15	%100	2	%100	4	%100	1	%100	

Ekonomik yapının değişimine ilişkin ekonomi içerikli haberler incelendiğinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin olarak Hürriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde özelleştirme sürecinin içeriği, Cumhuriyet gazetesinde özelleştirme sürecinin içeriği, birkaçı birarada ve istihdam olanaklarına etkisi, Zaman gazetesinde özelleştirme öncesi Türkiye ekonomisine etkisi, özelleştirme sonrası Türkiye ekonomisine etkisi, özelleştirme sürecinin içeriği, Türk Telekom'un işletme yönetim yapısına etkisi ve birkaçı birarada içerikli haberlere en fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde Türkiye ekonomisine etkisi, Cumhuriyet, Zaman, Yeni Şafak gazetelerinde ekonomik haklara etkisi, Sözcü gazetesinde ekonomik haklara etkisi, tasarının mali içeriği ve birkaçı birarada, Sabah gazetesinde ise birkaçı birarada içerikli haberlere en fazla yer verildiği görülmektedir. 2012 Müttekabiliyet yasasına ilişkin olarak Hürriyet ve Sabah gazetelerinde Türkiye ekonomisine etkisi ve birkaçı birarada, Sözcü gazetesinde küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi, Zaman gazetesinde küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi ve birkaçı birarada, Yeni Şafak gazetesinde ise birkaçı birarada içerikli haberlere en fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

50.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din

Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirmesi	Karşıt gösteriler /eylemler	2	%100	2	%100	-	-	-	-	2	%100	2	%100
	Diğer	-		-		-	-	-	-	-		-	
	Toplam	2	%100	2	%100	-	-	-	-	2	%100	2	%100

50.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo-Kültürel/Din (Devamı)

2011 Torba Yasa	Karşıt gösteriler / eylemler	-	-	4	100	1	%100	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	4	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-

Ekonomik yapının değişimine ilişkin sosyo-kültürel/din içerikli haberler incelendiğinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde karşıt gösteriler/eylemler içerikli haberlere yer verildiği, Sözcü ve Zaman gazetesinde sosyo-kültürel/din içerikli haberlerin yer almadığı görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin olarak Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde karşıt gösteriler/eylemler içerikli haberler yer verildiği, Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ilgili içerikteki haberlerin yer almadığı görülmektedir. 2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin sosyo-kültürel/din içerikli haberlere hiçbir gazetede yer verilmediği belirlenmiştir.

Tablo 51: Ekonomik Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre)

Ekonomik Yapının Değişimi	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2005 Türk Telekom Özelleştirmesi	Ekonomik büyüme oranına katkı sağlıyor	1	%17	-	-	-	-	2	%40	3	%75	3	%44
	Ekonomik büyüme oranına zarar veriliyor	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme politikası hukuka uygun şekilde gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	1	%20	-	-	1	%14
	Özelleştirme politikası hukuka aykırı şekilde gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	2	%33	-	-	-	-	1	%20	-	-	1	%14
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İstihdam olanaklarının artmasına yol açıyor	2	%33	-	-	-	-	1	%20	1	%25	1	%14

Tablo 51: Ekonomik Yapının Değişimi (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Devletçilik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi devletten bağımsız olursa güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%14
	Birkaçı birarada	1	%17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	6	%100	2	%100	-	-	5	%100	4	%100	7	%100
2011 Torba Yasa	Kamuda siyasi kadrolaşma sağlanıyor	-	-	1	%20	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik haklarına zarar veriliyor	-	-	3	%60	2	%67	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik hakları güçleniyor	1	%50	-	-	-	-	3	%42	1	%33	4	%66
	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	1	%50	1	%20	-	-	2	%29	-	-	1	%17
	Türkiye ekonomisine zarar veriliyor	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranına olumsuz bir etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	2	%29	2	%67	1	%17
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	5	%100	3	%100	7	%100	3	%100	6	%100
2012 Müttekabiliyet Yasası	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	1	%100	-	-	3	%75	1	%50	2	%50	-	-
	Türkiye ekonomisine katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	1	%50	1	%25	-	-
	İstihdam olanaklarının artmasını sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yabancıların artan ekonomik güçleri siyasi güce de sahip olmalarına yol açıyor	-	-	-	-	1	%25	-	-	1	%25	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Toplam	1	%100	-	-	4	%100	2	%100	4	%100	-

Gazete iletilerinde ekonomik yapının değişimi irdelendiğinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağladığı ve istihdam olanaklarının artmasına yol açtığı, Cumhuriyet gazetesinde ekonomik büyüme oranına zarar verildiği ve işsizlik oranının artmasına yol açıldığı, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise ekonomik büyüme oranına katkı sağladığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde çalışanların ekonomik haklarının güçlendiği ve Türkiye ekonomisine katkı sağladığı, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde çalışanların ekonomik haklarına zarar verildiği, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde çalışanların ekonomik hakların güçlendiği, Sabah gazetesinde ise birkaçı birarada yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2012 Müttekabilyet yasasına ilişkin haberlerde Hürriyet, Sözcü, Sabah gazetelerinde Türkiye ekonomisine katkı sağladığı, Zaman gazetesinde ise Türkiye ekonomisine ve küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağladığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ekonomik yapının değişimine ilişkin olarak gazetelerin iletilerine yönelik varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir. Sözcü gazetesi müttekabilyet yasasına ilişkin iletilerde düzenlemeyi olumlayıcı iletilere yer verdiğinden gazete ile ilgili öne sürülen varsayımın kısmen doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 52: İletilerin İçeriği

İletilerin İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2005 Türk Telekom Özelleştirilmesi	Siyasi İktidar iletilerini olumluyıcı	-	-	-	-	-	-	1	%20	1	%17	-	-
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri olumluyıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme karşıtı	-	-	4	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme olumluyıcı	7	%100	-	-	-	-	4	%80	5	%83	5	%100
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	7	%100	4	%100	-	-	5	%100	6	%100	5	%100	
2011 Torba Yasa	Siyasi İktidar iletilerini olumluyıcı	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri olumluyıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Torba Yasa olumluyıcı	2	%50	2	%22	-	-	7	%100	3	%100	6	%100
	Torba Yasa karşıtı	1	%25	7	%78	2	%50	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	%100	9	%100	4	%100	7	%100	3	%100	6	%100	
2012 Müttekabiliyet Yasası	Siyasi İktidar iletilerini olumluyıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri olumluyıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müttekabiliyet yasasını olumluyıcı	2	%100	-	-	5	%100	2	%100	4	%100	1	%100

Tablo 52: İletilerin İçeriği (Devamı)

Mütekabiliyet yasası karşıt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	-	-	5	%100	2	%100	4	%100	1	%100	

Ekonomik yapının değişimine ilişkin gazete iletilerinde; 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin haberlerde Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde özelleştirmeyi olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülürken, Cumhuriyet gazetesinde özelleştirme karşıtı iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2011 Torba yasaya ilişkin haberlerde Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde torba yasayı olumlayıcı, Cumhuriyet gazetesinde torba yasaya karşıt, Sözcü gazetesinde ise torba yasaya ve siyasi iktidar iletilerine karşıt yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2012 Mütekabiliyet yasasına ilişkin haberlerde Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde yasayı olumlayıcı iletilere yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ekonomik yapının değişimine ilişkin olarak gazete iletilerinin içeriğine yönelik öne sürülen varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir. Sözcü gazetesi ile ilgili öne sürülen varsayımın ise kısmen doğrulandığı görülmektedir. Sözcü gazetesi mütekabiliyet yasasına ilişkin olarak düzenlemeyi olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer vermiştir.

Tablo 53: Haber Kaynağı Kullanımı

Haber Kaynağı Kullanımı	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	
2005 Türk Telekom Özelleştirme	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	5	%42	3	%50	-	-	5	%46	1	%20	2	%33
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 53: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AB’li siyasi aktör	1	%8	-	-	-	-	-	1	%20	1	%17	
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	2	%18	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	6	%50	2	%33	-	-	3	%27	3	%60	3	%50
	Türk askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	1	%17	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler/ eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	1	%9	-	-	-	-
	Toplam	12	%100	6	%100	-	-	11	%100	5	%100	6	%100
2011 Torba Yasa	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	1	%33	2	%13	4	%37	2	%67	1	%17	2	%67
	AKP milletvekilleri	-	-	2	%13	2	%18	-	-	3	%50	1	%33
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	1	%33	1	%7	1	%9	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	1	%33	-	-	1	%9	-	-	-	-	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	2	%13	1	%9	1	%33	2	%33	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	1	%7	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	1	%9	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	7	%54	1	%9	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	3	%100	15	%100	11	%100	3	%100	6	%100	3	%100	

Tablo 53: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

2012 Mütakabiliyet Yasası	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	1	%14	-	-	-	-	1	%25	1	%17	1	%50
	AKP milletvekilleri	1	%14	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	2	%75	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	5	%72	-	-	17	%100	3	%75	5	%83	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	3	%100	17	%100	4	%100	6	%100	2	%100

Ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde gazetelere göre haber kaynağı kullanımı irdelendiğinde, 2005 Türk Telekom özelleştirmesine ilişkin haberlerde Hürriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ekonomi aktörlerinin, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde ise AKP Bakanların temsiline daha fazla oranda olanak sunulduğu görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde AKP Bakanlar, CHP milletvekilleri ve MHP milletvekillerinin, Cumhuriyet gazetesinde AKP Bakanlar, AKP milletvekilleri ve BDP milletvekillerinin, Sözcü, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde AKP Bakanların, Sabah gazetesinde ise AKP milletvekillerinin temsiline daha fazla oranda olanak verildiği belirlenmiştir. 2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin haberlerde Hürriyet, Sözcü, Zaman ve Sabah gazetelerinde ekonomi aktörlerinin, Cumhuriyet gazetesinde MHP milletvekillerinin, Yeni Şafak gazetesinde ise AKP Bakanlar ve AKP milletvekillerinin temsiline daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 54: Ekonomik Yapının Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre)

Ekonomik Yapının Değişimi AKP'li Siyasi Aktörlere göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2005 Türk Telekom Özelleşirmesi	Ekonomik büyüme oranına katkı sağlıyor	2	%67	-	-	-	-	2	%50	1	%50	1	%33
	Ekonomik büyüme oranına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme politikası hukuka uygun şekilde gerçekleştiriliyor	1	%33	2	%100	-	-	1	%25	-	-	1	%33
	Özelleştirme politikası hukuka aykırı şekilde gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	1	%25	1	%50	1	%33
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İstihdam olanaklarının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Devletçilik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi devletten bağımsız olursa güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	3	%100	2	%100	-	-	4	%100	2	%100	3	%100	
2011 Torba Yasa	Kamuda siyasi kadrolaşma sağlanıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik haklarına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik hakları güçleniyor	1	%100	1	%100	-	-	1	%50	-	-	1	%50
	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	-	-	-	-	2	%100	1	%50	1	%100	1	%50
	Türkiye ekonomisine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 54: Ekonomik Yapının Değişimi (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre) (Devamı)

	İşsizlik oranına olumsuz bir etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	1	%100	2	%100	2	%100	1	%100	2	%100
2012 Müttekabiliyet Yasası	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Türkiye ekonomisine katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	İstihdam olanaklarının artmasını sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yabancıların artan ekonomik güçleri siyasi güce de sahip olmalarına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	2	%100

Ekonomik yapının değişimine ilişkin tüm gazetelerde yer alan haberlerde temsil edilen AKP’li siyasi aktörlerin ağırlıklı olarak Türkiye ekonomisine ve büyüme oranına katkı sağladığı, özelleştirme politikasının hukuka uygun şekilde gerçekleştirildiği, küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlandığı ve çalışanların ekonomik hakları güçlendiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda AKP’li siyasi aktörlerin ekonomik yapının değişimine ilişkin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 55’de ise ekonomik yapının değişimine ilişkin tüm gazetelerde yer alan haberlerde temsil edilen muhalefet partileri siyasi aktörlerinin çalışanların ekonomik haklarına ve Türkiye ekonomisine zarar verildiği, yabancıların artan ekonomik güçlerinin siyasi güce de sahip olmalarına yol açtığı yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ekonomik yapının değişimine ilişkin olarak muhalefet partileri aktörlerinin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 55: Ekonomik Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre)

Ekonomik Yapının Değişimi Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2005 Türk Telekom Özelleştirilmesi	Ekonomik büyüme oranına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomik büyüme oranına zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme politikası hukuka uygun şekilde gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme politikası hukuka aykırı şekilde gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İstihdam olanaklarının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Devletçilik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi devletten bağımsız olursa güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
2011 Torba Yasa	Kamuda siyasi kadrolaşma sağlanıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik haklarına zarar veriliyor	2	% 100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik hakları güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türkiye ekonomisine zarar veriliyor	-	-	-	-	1	% 100	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 55: Ekonomik Yapının Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devamı)

	İşsizlik oranına olumsuz bir etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	2	%100	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	
2012 Müttekabiliyet Yasası	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Türkiye ekonomisine katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	İstihdam olanaklarının artmasını sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Yabancıların artan ekonomik güçleri siyasi güce de sahip olmalarına yol açıyor	-	-	2	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	2	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tablo 56: Ekonomik Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre)

Ekonomik Yapının Değişimi Uzmanlara Göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2005 Türk Telekom Özelleşirmesi	Ekonomik büyüme oranına katkı sağlıyor	2	%40	-	-	-	-	1	%50	-	-	1	%50
	Ekonomik büyüme oranına zarar veriliyor	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme politikası hukuka uygun şekilde gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Özelleştirme politikası hukuka aykırı şekilde gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	2	%40	-	-	-	-	-	-	1	%50	1	%50
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 56: Ekonomik Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre) (Devamı)

	İstihdam olanaklarının artmasına yol açıyor	-	-	1	%33	-	-	-	-	1	%50	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	1	%20	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Devletçilik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi devletten bağımsız olursa güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	50	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	5	%100	3	%100	-	-	2	%100	2	%100	2	%100
2011 Torba Yasa	Kamuda siyasi kadrolaşma sağlanıyor	-	-	2	%29	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik haklarına zarar veriliyor	-	-	3	%42	-	-	-	-	-	-	-	-
	Çalışanların ekonomik hakları güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türkiye ekonomisine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranına olumsuz bir etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	2	%29	1	%100	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	7	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-	
2012 Müttekabiliyet Yasası	Türkiye ekonomisine katkı sağlıyor	2	%50	-	-	5	%31	1	%33	3	%60	-	-
	Türkiye ekonomisine katkısı yok	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağlıyor	-	-	-	-	5	%31	2	%67	2	%40	-	-
	İstihdam olanaklarının artmasını sağlıyor	-	-	-	-	3	%19	-	-	-	-	-	-
	İşsizlik oranının artmasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 56: Ekonomik Yapının Değişimi (Uzmanlara Göre) (Devamı)

Yabancıların artan ekonomik güçleri siyasi güce de sahip olmalarına yol açıyor	2	%50	-	-	2	%13	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	2	%50	-	-	5	%31	1	%33	3	%60	-	-
Toplam	4	-	-	-	16	-	3	-	5	-	-	-

Ekonomik yapının değişimine ilişkin olarak; 2005 Türk Telekom özelleştirmesi ile ilgili haberlerde Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde temsil edilen uzmanlar ekonomik büyüme oranına ve küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağladığı, istihdam olanaklarının artmasına yol açtığı ve ekonomi devletten bağımsız olduğunda güçlendiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinde ise ekonomik büyüme oranına ve istihdam olanaklarına zarar verildiği, istihdam olanaklarının artmasına yol açıldığı yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. 2011 Torba yasaya ilişkin haberlerde, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde temsil edilen uzmanların Kamuda siyasi kadrolaşma sağlandığı ve çalışanların ekonomik haklarına zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri, Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde konuya ilişkin olarak uzman iletilerine yer verilmediği görülmektedir.

2012 Mütakabiliyet yasasına ilişkin haberlerde, Hürriyet ve Sabah gazetelerinde Türkiye ekonomisine katkı sağladığı ve yabancıların artan ekonomik güçlerinin siyasi güce de sahip olmalarına yol açtığı, Sözcü gazetesinde Türkiye ekonomisine ve küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağladığı, Zaman gazetesinde küresel ekonomiyle entegrasyona katkı sağladığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verdikleri görülmektedir. Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde ise uzman iletilerine yer verilmediği görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ekonomik yapının değişimine ilişkin olarak uzmanların iletilerine yönelik varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir.

6.4.5. Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin olarak araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde, 2011 Genel Seçimlerinde halka dağıtılan yardımlar, 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi ve 2015 aile destek paketine ilişkin haberler iki hafta süre ile taranarak içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 57: Gazetelere göre haber sayıları (Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi)

Gazete adı	2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar		2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi		2015 Aile Destek Paketi	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Hürriyet	1	%10	10	%19	3	%21
Cumhuriyet	2	%20	13	%25	4	%30
Sözcü	3	%30	17	%32	1	%7
Zaman	2	%20	4	%8	1	%7
Sabah	-	-	3	%5	2	%14
Yeni Şafak	2	%20	6	%11	3	%21
Toplam	10	%100	53	%100	14	%100

Elde edilen bulgular; 2011 Genel Seçimlerinde halka dağıtılan yardımlar, 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi ve 2015 aile destek paketine ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde birbirlerine yakın oranlarda yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte en çok haber üretiminin 2011 Genel Seçimlerinde halka dağıtılan yardımlar ve 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin olarak Sözcü gazetesi, 2015 aile destek paketine ilişkin olarak Cumhuriyet gazetesi tarafından yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 58: Haberin yer aldığı sayfa

Haberin yer aldığı sayfa	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	1.sayfa	-	-	-	2	%67	1	%50	-	-	-	-	
	İç sayfa	1	%100	2	%100	1	%33	1	%50	-	-	2	%100
	Toplam	1	%100	2	%100	3	%100	2	%100	-	-	2	%100

Tablo 58: Haberin yer aldığı sayfa (Devamı)

2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	1.sayfa	-	-	7	%54	7	%41	1	%25	1	%33	2	%33
	İç sayfa	10	%100	6	%46	10	%59	3	%75	2	%67	4	%66
	Toplam	10	%100	13	%100	17	%100	4	%100	3	%100	6	%100
2015 Aile Destek Paketi	1.sayfa	1	%33	2	%50	-	-	-	-	1	%50	1	%33
	İç sayfa	2	%67	2	%50	1	%100	1	%100	1	%50	2	%67
	Toplam	3	%100	4	%100	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100

Haberin hangi sayfada yer aldığı, gazete tarafından habere atfedilen önemi göstermektedir. Gazeteler, yayın kimlik ve politikalarına göre, haberin yer alacağı sayfayı belirlemektedirler. Elde edilen bulgular; 2011 Genel Seçimlerinde halka dağıtılan yardımlar, 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi ve 2015 aile destek paketine ilişkin haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 59: Haberin sayfa içindeki yeri

Haberin sayfa içindeki yeri	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Sağ üst köşe	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-	1	%50
	Sağ orta	-	-	1	%50	1	%33	1	%50	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Orta alt	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	1	%50
	Tam orta	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol üst köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	2	%100	3	%100	2	%100	-	-	2	%100	
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	2	%50	-	-	1	%17
	Sağ alt köşe	1	%10	1	%8	-	-	-	-	-	-	1	%17
	Sağ orta	-	-	3	%23	3	%18	2	%50	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	3	%23	2	%12	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	1	%10	5	%38	2	%12	-	-	-	-	2	%32
	Tam orta	1	%10	-	-	3	%18	-	-	-	-	-	-
	Sol üst köşe	2	%20	1	%8	1	%6	-	-	1	%33	-	-
	Sol alt köşe	2	%20	-	-	1	%6	-	-	-	-	1	%17
	Sol orta	3	%30	-	-	5	%28	-	-	2	%67	1	%17
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	10	%100	13	%100	17	%100	4	%100	3	%100	6	%100	
2015 Aile Destek Paketi	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%33
	Sağ alt köşe	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	1	%33	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	1	%25	-	-	-	-	1	%50	1	%33
	Orta alt	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	1	%33
	Sol üst köşe	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-
	Sol orta	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	3	%100	4	%100	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100	

Sosyo-kültürel alanın değişiminde belirlenen olaylara ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde sayfa içindeki yeri incelenmiştir. Buna göre; 2011 Genel Seçimlerinde halka dağıtılan yardımlara ilişkin haberler en fazla oranda Hürriyet gazetesinde tam ortada, Cumhuriyet gazetesinde sağ üst ve sağ ortada, Sözcü gazetesinde sağ orta, orta alt ve sol ortada, Zaman gazetesinde sağ alt ve sağ ortada, Yeni Şafak gazetesinde sağ alt ve orta altta yer almaktadır. Sabah gazetesinde konuya ilişkin içerikli haber üretimi gerçekleşmemiştir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberler en fazla oranda; Hürriyet gazetesinde sol ortada, Cumhuriyet gazetesinde orta altta, Sözcü gazetesinde sol ortada, Zaman gazetesinde sağ üst ve sağ ortada, Sabah gazetesinde sol orta ve Yeni Şafak gazetesinde orta altta yer aldığı belirlenmiştir. 2015 aile destek paketine ilişkin haberler en fazla oranda; Hürriyet gazetesinde sağ alt, sol orta ve sol üstte, Cumhuriyet gazetesinde sol orta, orta üst, orta alt ve sağ ortada, Sözcü gazetesinde tam ortada, Zaman gazetesinde sağ üstte, Sabah gazetesinde orta üst ve sol atta, Yeni Şafak gazetesinde ise sağ üst, orta üst ve tam ortada yer almaktadır.

Tablo 60: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği

Haberde ana başlığın içeriksel özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Nesnel	1	%100	2	%100	1	%33	1	%50	-	-	-	-
	Nesnel değil	-	-	-	-	2	%67	1	%50	-	-	2	%100
	Toplam	1	%100	2	%100	3	%100	2	%100	-	-	2	%100
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Nesnel	-	-	6	%46	11	%65	3	%75	1	%33	4	%67
	Nesnel değil	10	%100	7	%54	6	%35	1	%25	2	%67	2	%33
	Toplam	10	%100	13	%100	17	%100	4	%100	3	%100	6	%100
2015 Aile Destek Paketi	Nesnel	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-	1	%33
	Nesnel değil	3	%100	2	%50	1	%100	1	%100	2	%100	2	%67
	Toplam	3	%100	4	%100	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin haberlerde ana başlıkların içerik özelliği nesnel ve nesnel değil değişiklerine göre incelenmektedir. Elde edilen bulgulara göre 2011 Genel Seçimlerinde dağıtılan yardımlara ilişkin haberlerde Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde nesnel haber başlıkları kullanımı daha fazla oranda iken, Sözcü ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel olmayan haber başlıklarının kullanımının daha fazla oranda olduğu görülmektedir. Zaman gazetesinde eşit oranlarda nesnel ve nesnel olmayan haber başlıkları kullanılırken, Sabah gazetesinde konuya ilişkin haber üretimi olmadığı görülmektedir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerde Sözcü, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel haber başlıkları kullanımı oranı daha fazla, Hürriyet, Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinde nesnel olmayan haber başlıklarının daha fazla oranda kullanıldığı belirlenmiştir. 2015 Aile destek paketine ilişkin haberlerde Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel olmayan, Cumhuriyet gazetesinde ise nesnel haber başlıklarına daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir.

Tablo 61: Metinde Fotoğraf Kullanımı

Metinde Fotoğraf Kullanımı		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Fotoğraflı	1	%100	1	%50	3	%100	1	%50	-	-	2	%100
	Fotoğrafsız	-	-	1	%50	-	-	1	%50	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	2	%100	3	%100	2	%100	-	-	2	%100
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Fotoğraflı	8	%80	6	%46	17	%100	4	%100	2	%67	4	%67
	Fotoğrafsız	2	%20	7	%54	-	-	-	-	1	%33	2	%33
	Toplam	10	%100	13	%100	17	%100	4	%100	3	%100	6	%100
2015 Aile Destek Paketi	Fotoğraflı	3	%100	2	%50	1	%100	1	%100	-	-	-	-
	Fotoğrafsız	-	-	2	%50	-	-	-	-	2	%100	3	%100
	Toplam	3	%100	4	%100	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100

Metinde fotoğraf kullanımı incelendiğinde; 2011 Genel seçimlerinde dağıtılan yardımlara ilişkin haberlerde Hürriyet, Sözcü ve Yeni Şafak gazetelerinde daha fazla oranda fotoğraflı, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde eşit oranda fotoğraflı ve fotoğrafsız haberlere yer verildiği görülmektedir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerde Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde daha fazla oranda fotoğraflı haberlere yer verilirken, Cumhuriyet gazetesinde fotoğrafsız haber oranının daha fazla olduğu belirlenmiştir. 2015 Aile destek paketine ilişkin olarak Hürriyet, Sözcü ve Zaman gazetelerinde fotoğraflı, Cumhuriyet gazetesinde eşit oranda, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise fotoğrafsız haberlere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 62: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%50
	Sağ orta	-	-	-	-	3	%100	-	-	-	-	-	
	Orta üst	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	
	Orta alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Tam orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sol üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	1	%100	1	%100	3	%100	1	%100	-	-	2	%100	
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	3	%75	-	-	1	%17
	Sağ alt	1	%9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ orta	1	%9	-	-	6	%24	-	-	-	-	-	
	Orta üst	2	%18	1	%17	3	%13	-	-	1	%34	-	
	Orta alt	-	-	4	%66	4	%17	-	-	-	-	1	%17
	Tam orta	-	-	-	-	2	%8	1	%25	1	%33	-	
	Sol üst	1	%9	1	%17	-	-	-	-	-	-	-	
	Sol alt	1	%9	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%17
	Sol orta	5	%46	-	-	9	%38	-	-	1	%33	3	%49
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	11	%100	6	%100	24	%100	4	%100	3	%100	6	%100	
2015 Aile Destek Paketi	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%33
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ orta	2	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Orta üst	2	%33	1	%50	-	-	-	-	1	%50	-	
	Orta alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tam orta	1	%17	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%33
	Sol üst	1	%17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	
	Sol orta	-	-	1	%50	1	%100	-	-	-	-	1	%33
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	6	%100	2	%100	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100	

Fotoğrafların sayfa içindeki yeri incelendiğinde; 2011 Genel seçimlerinde dağıtılan yardımlara ilişkin haberlerde fotoğrafların Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde orta üstte, Sözcü gazetesinde sağ ortada, Zaman gazetesinde sağ altta, Yeni Şafak gazetesinde ise sağ alt ve orta altta yer aldığı görülmektedir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde sol ortada, Cumhuriyet gazetesinde orta altta, Sözcü gazetesinde sağ ortada, Zaman gazetesinde sağ üstte, Sabah gazetesinde orta üst, tam orta, sol ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise sol ortada daha fazla oranda yer aldığı görülmektedir. 2015 Aile destek paketine ilişkin haberlerde fotoğrafların Hürriyet gazetesinde sağ orta ve orta üstte, Cumhuriyet gazetesinde orta üst ve sol ortada, Zaman gazetesinde sağ üstte, Sabah gazetesinde orta üst ve sol altta, Yeni Şafak gazetesinde sağ üst, tam orta ve sol ortada yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 63: Fotoğrafların İçerik Özelliği

Fotoğrafların içerik özelliği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türk Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 63: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler /eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	1	%50	1	%100	1	25	1	100	-	-	2	100
	Toplam	2	%100	1	%100	4	%100	1	%100	-	-	2	%100
2012 Millî bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	2	-	1	%25	1	%33	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	3	%27	-	-	3	%13	1	%25	-	-	3	%49
	AKP Bakanlar	3	%27	1	%17	5	%29	1	%25	-	-	1	%17
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	1	%17	2	%8	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%9	1	%17	1	%4	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%17
	Diğer	4	%37	3	%49	9	%38	1	%25	2	%67	1	%17
	Toplam	11	%100	6	%100	24	%100	4	%100	3	%100	6	%100
2015 Aile Destek Paketi	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Ahmet Davutoğlu	2	%34	1	%50	1	%100	1	%100	1	%50	1	%33
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 63: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

CHP milletvekilleri	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekonomi aktörleri	2	%33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	2	%33	-	-	-	-	-	-	1	%50	2	%67	
Toplam	6	%100	2	%100	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100	

Fotoğrafların içerik özellikleri incelendiğinde; 2011 Genel seçimlerinde dağıtılan yardımlara ilişkin haberlerde; Hürriyet gazetesinde MHP Genel Bahçeli Devlet Bahçeli ve diğer, Cumhuriyet gazetesinde diğer, Sözcü gazetesinde AKP Bakanlar, MHP milletvekilleri ve diğer, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde diğer içerikli fotoğraflara daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerde; Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde diğer içerikli fotoğraflara daha fazla oranda yer verilmiştir. Zaman gazetesinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, AKP Bakanlar ve diğer, Sabah gazetesinde diğer, Yeni Şafak gazetesinde ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan içerikli fotoğrafların daha fazla oranda yer aldığı belirlenmiştir. 2015 Aile destek paketine ilişkin haberlerde; Hürriyet gazetesinde Başbakan Ahmet Davutoğlu, ekonomi aktörleri ve diğer, Cumhuriyet gazetesinde Başbakan Ahmet Davutoğlu ve CHP milletvekilleri, Sözcü ve Zaman gazetelerinde Başbakan Ahmet Davutoğlu, Sabah gazetesinde Başbakan Ahmet Davutoğlu ve diğer, Yeni Şafak gazetesinde ise diğer içerikli fotoğraflara daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir.

Tablo 64: Haberin Konu İçeriği

Haberin Konu İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Siyasi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-	1	%50
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyo/Kültürel/din	-	-	2	%100	3	%100	1	%50	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	2	%100	3	%100	2	%100	-	-	2	%100
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Siyasi	1	%10	1	%8	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Hukuki	4	%40	4	%31	3	%18	1	%25	1	%34	3	%50
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyo/Kültürel/din	2	%20	6	%46	11	%64	2	%50	1	%33	3	%50
	Birkaçı birarada	3	%30	2	%15	1	%6	1	%25	1	%33	-	-
	Diğer	-	-	-	-	1	%6	-	-	-	-	-	-
	Toplam	10	%100	13	%100	17	%100	4	%100	3	%100	6	%100
2015 Aile Destek Paketi	Siyasi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi	1	34	-	-	-	-	-	-	-	-	1	34
	Sosyo/Kültürel/din	1	33	-	-	1	100	1	100	1	50	1	33
	Birkaçı birarada	1	%33	4	%100	-	-	-	-	1	%50	1	%33
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	3	%100	4	%100	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin gazetelerde yer alan haberlerin konu içerikleri incelendiğinde; 2011 Genel seçimlerinde dağıtılan yardımlar ve 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerin tüm gazeteler tarafından ağırlıklı olarak sosyo-kültürel/din ve hukuki bağlamında ele alındığını göstermektedir. 2015 Aile destek paketine ilişkin haberlerin ise ağırlıklı olarak sosyo-kültürel/din ve ekonomi bağlamının ele alındığı belirlenmiştir

Tablo 64.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	2011 Genel Seçimlerin etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Demokrati k gelişmeye etkisi	-		-		-		-		-		-	
	Ulusal bütünlüğe etkisi	-		-		-		-		-		-	
	Cumhuriyet rejimine etkisi	1	%100	1	%100	1	%100	-		1	%100	-	
	Birkaçı birarada	-		-		-		-		-		-	
	Diğer	-		-		-		-		-		-	
Toplam	1	%100	1	%100	1	%100			1	%100			

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin siyasi içerikli haberler incelendiğinde; 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinin Cumhuriyet rejimine etkisi içerikli haberlere yer verdikleri görülmektedir. Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde siyasi içerikli haberlere yer verilmediği belirlenmiştir. 2015 Aile destek paketine ilişkin siyasi içerikli haberlere yer verilmemiştir.

Tablo 64.2 : Haberin Konu İçeriği: Hukuki

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan vardımalar	Seçim yasalarına etkisi	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Hukuka uygunluğuna etkisi	1	%25	3	%75	2	%67	1	%100	1	%100	2	%67
	Genelgenin içeriği	3	%75	1	%25	1	%33	-	-	-	-	1	%33
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	4	%100	4	%100	3	%100	1	%100	1	%100	3	%100
2015 Aile Destek Paketi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Paketin içeriği	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin hukuki içerikli haberler incelendiğinde; 2011 Genel seçimlerinde halka dağıtılan yardımlara ilişkin haberler Zaman gazetesinin seçim yasaklarına etkisi içerikli haberlere yer verdiği görülürken, Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde hukuki içerikli haberlere yer verilmediği belirlenmiştir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberler Hürriyet gazetesinde genelgenin içeriği, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise hukuka uygunluğuna etkisi içerikli haberlere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir.

Tablo 64.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi

Haberin Konu İçeriği: Hukuki		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Türkiye ekonomisine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomik haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2015 Aile Destek Paketi	Türkiye ekonomisine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
	Ekonomik haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın istihdamına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Aile bütçelerine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin olarak ekonomi içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; 2015 Aile destek paketine ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde birkaçı birarada, Yeni Şafak gazetesinde ise Türkiye ekonomisine etkisi içerikli haberlere yer verildiği görülmektedir. Cumhuriyet, Sözcü, Zaman ve Sabah gazetelerinde ekonomi içerikli haberlerin yer almadığı görülmektedir. Bununla birlikte 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin

değişmesine ilişkin olarak da ekonomi içerikli haberlerin hiçbir gazete tarafından üretilmediği belirlenmiştir.

64.4 : Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din

Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Türkiye'nin sosyo kültürel yapısı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Halka dağıtılan yardımlar	-	-	2	%100	2	%67	1	%100	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	2	%100	3	%100	1	%100	-	-	-	-
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Türkiye'nin sosyo kültürel yapısına etkisi	-	-	-	-	1	%9	-	-	-	-	-	-
	Milli değerlere etkisi	-	-	-	-	1	%9	-	-	-	-	-	-
	Tören kutlamalarının içeriğine etkisi	2	%100	5	%83	7	%64	2	%100	1	%100	3	%100
	Karşıt gösteriler / eylemler	-	-	-	-	1	%9	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%17	1	%9	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	6	%100	11	%100	2	%100	1	%100	3	%100
2015 Aile Destek Paketi	Türkiye'nin nüfus yapısına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyal haklara etkisi	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	-	-
	Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	1	%100	1	%100	1	%100	1	%100

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin olarak sosyo-kültürel/din içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; 2011 Genel seçimlerinde halka dağıtılan yardımlara ilişkin olarak Cumhuriyet, Sözcü ve Zaman gazetelerinde halka dağıtılan yardımlar içerikli haberlere en fazla oranda yer verildiği görülmektedir. Hürriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde sosyo-kültürel/din içerikli haberlere yer

verilmediği görülmektedir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin olarak tüm gazetelerde tören kutlamalarının içeriğine etkisi konulu haberlere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2015 Aile destek paketine ilişkin olarak Hürriyet, Zaman ve Sabah gazetelerinde sosyal haklara etkisi, Sözcü ve Yeni Şafak gazetelerinde birkaçı birarada içerikli haberlere yer verildiği görülürken, Cumhuriyet gazetesinin ilgili konuda sosyo-kültürel/din içerikli haberlere yer vermediği belirlenmiştir.

Tablo 65: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Gazete iletilerine göre)

Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağlıyor	-	-	1	%50	2	%100	-	-	-	-	1	%50
	Halkın refah seviyesinin yükseltilmesi amaçlanıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal kutuplaşmalara yol açıyor	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal kutuplaşmalara etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Seçim yasaklarına aykırı hareket ediliyor	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%50
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	2	%100	2	%100	1	%100	-	-	2	%100
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%33	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%33	-	-	1	%33
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	1	%17	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bayram törenleri halktan uzaklaştırılıyor	-	-	-	-	2	%22	-	-	-	-	-	-
	Bayram törenleri sivilleşiyor	1	%50	-	-	-	-	2	%67	2	%67	2	%67
	Milli değer ve sembollere zarar veriliyor	-	-	4	%66	3	%33	-	-	-	-	-	-
	Milli değer ve semboller güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 65: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

	Cumhuriyet rejimine zarar veriliyor	-	-	1	%17	1	%12	-	-	-	-	-	-	
	Cumhuriyet rejimi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	1	%50	-	-	3	%33	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	2	%100	6	%100	9	%100	3	%100	3	%100	3	%100	
2015 Aile Destek Paketi	Dinamik nüfus yapısının korunması teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Plansız nüfus artışına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Annelik ile profesyonel meslek kategorileri arasındaki karşıtlık gideriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-	
	Kadın istihdamına zarar veriyor	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Kadın istihdamı güçleniyor	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%50	1	%50	
	Uygulama kadına ideolojik ve politik bir yaklaşım içeriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Uygulamanın herhangi bir ideolojik ve politik yaklaşımı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Evlilik kurumu teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Erken evliliklerin yolu açılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyal politikalar geliştiriliyor	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyal politikaların gelişimine herhangi bir katkısı yok	1	%50	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	2	%100	1	%100	1	%100	2	%100	2	%100	

Gazete iletilerinde sosyo-kültürel alanın değişimi irdelendiğinde; 2011 Genel seçimlerinde halka dağıtılan yardımlara ilişkin haberlerde Cumhuriyet gazetesinde sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağladığı ve toplumsal kutuplaşmalara yol açtığı, Sözcü gazetesinde sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağladığı, Zaman gazetesinde seçim yasaklarına aykırı hareket edildiği, Yeni Şafak gazetesinde sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağladığı ve seçim yasaklarına aykırı

hareket edildiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. Hürriyet ve Sabah gazetesinde sosyo-kültürel alanın değişimi ile ilgili iletilere yer verilmediği belirlenmiştir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerde Cumhuriyet gazetesinde kadın istihdamına zarar verildiği, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde kadın istihdamının güçlendiği, Sabah gazetesinde ise annelik ile profesyonel meslek kategorileri arasındaki karşıtlık giderildiği ve kadın istihdamının güçlendiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2015 Aile destek paketine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde sosyal politikaların geliştirildiği ve sosyal politikalarının gelişimine herhangi bir katkısı olmadığı yönünde iletilere, Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde birkaçı birarada, Sözcü gazetesinde sosyal politikaların gelişimine herhangi bir katkısı olmadığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. Zaman ve Sabah gazetelerinde sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin iletilere yer verilmemiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sosyo-kültürel yapının değişimine ilişkin olarak gazetelerin iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın büyük çoğunlukla doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 66: İletilerin İçeriği

İletilerin İçeriği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-		-		-		-		-		-	
	Siyasi İktidar iletileri Karşıtı	1	%100	1	%50	1	%50	-		-		-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-		-		-		-		-		-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-		-		-		2	%100	-		2	%100
	Halka dağıtılan yardımları olumlayıcı	-		-		-		-		-		-	
	Halka dağıtılan yardımlara karşıt	-		1	%50	1	%50	-		-		-	
	İslam dini odaklı	-		-		-		-		-		-	
	Ulusçu	-		-		-		-		-		-	
	Laiklik	-		-		-		-		-		-	
	Diğer	-		-		-		-		-		-	
	Toplam	1	%100	2	%100	2	%100	2	%100	-		2	%100

Tablo 66: İletilerin İçeriği (Devamı)

	2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi												
	Olumlu	Olumsuz	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	Oran (%)	
Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	2	%67	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	
Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	3	%30	4	%33	-	-	-	-	-	-	
Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	1	%10	1	%9	-	-	-	-	-	-	
Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yeni yönetmeliği olumlayıcı	1	%33	-	-	-	-	3	%75	3	%100	5	%100	
Yeni yönetmelik karşıtı	-	-	6	%60	7	%58	-	-	-	-	-	-	
İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	3	%100	10	%100	12	%100	4	%100	3	%100	5	%100	
2015 Aile Destek Paketi	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	2	%67	1	%100	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Aile destek paketi olumlayıcı	2	%67	-	-	-	-	1	%100	2	%100	2	%100
	Aile destek paketi karşıtı	1	%33	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	3	%100	3	%100	1	%100	1	%100	2	%100	2	%100	

Sosyo-kültürel alanın değişiminde gazeteleri iletileri irdelendiğinde; 2011 Genel seçimlerinde halka dağıtılan yardımlara ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde siyasi iktidar iletileri karşıtı iletilere, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde siyasi iktidar iletileri karşıtı ve halka dağıtılan yardımlara karşıt iletilere, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde muhalefet partileri iletileri karşıtı iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde siyasi iktidar iletilerini olumlayıcı iletilere, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde yönetmelik karşıtı iletilere, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde yönetmeliği olumlayıcı iletilere daha

fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2015 Aile destek paketine ilişkin haberlerde Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde aile destek paketini olumluyla ilettilere, Cumhuriyet gazetesinde ise aile destek paketi karşıtı ilettilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Tablo 67: Haber Kaynağı Kullanımı

Haber Kaynağı Kullanımı	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AKP Bakanlar	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BDP Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
MHP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
BDP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türk askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karşıt gösteriler/ eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	-	-	4	%100	-	-	-	-	1	%100

Tablo 67: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

2012 Millî bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	1	%14	1	%8	-	-	1	%33	-	-	1	%33
	AKP Bakanlar	3	%44	2	%17	1	%17	1	%33	-	-	2	%67
	AKP milletvekilleri	-	-	1	%8	1	%17	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	1	%8	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%14	1	%8	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	1	%8	2	%32	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	1	%8	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	1	%14	-	-	-	-	1	%33	1	%100	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	3	%27	1	%17	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	1	14	1	8	1	%17	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	12	%100	6	%100	3	%100	1	%100	3	%100
	2015 Aile Destek Paketi	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Başbakan Ahmet Davutoğlu		1	%25	1	%9	1	%100	1	%100	1	%100	1	%17
AKP Bakanlar		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AKP milletvekilleri		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%17
CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri		-	-	1	%9	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP milletvekilleri		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HDP milletvekilleri		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Türk siyasi aktörler		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD'li siyasi aktör		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AB'li siyasi aktör		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 67: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekonomi aktörleri	2	%75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	9	%82	-	-	-	-	-	-	4	%66	-
Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	11	%100	1	%100	1	%100	1	%100	6	%100	6

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin haberlerde gazetelere göre haber kaynağı kullanımı irdelendiğinde, 2011 Genel seçimlerinde halka dağıtılan yardımlara ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin, Sözcü gazetesinde AKP Bakanlar, MHP milletvekilleri ve BDP milletvekillerinin, Yeni Şafak gazetesinde ise CHP milletvekillerinin temsiline olanak verildiği görülmektedir. Cumhuriyet, Zaman ve Sabah gazetelerinde haber kaynağı temsiline yer verilmediği belirlenmiştir. 2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde en fazla oranda AKP Bakanların, Cumhuriyet gazetesinde sivil toplum kuruluşlarının, Sözcü gazetesinde CHP milletvekillerinin, Zaman gazetesinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, AKP Bakanlar ve hukuk aktörlerinin, Yeni Şafak gazetesinde ise AKP Bakanların temsiline olanak verildiği belirlenmiştir. 2015 Aile destek paketine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde ekonomi aktörlerinin, Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde sivil toplum kuruluşlarının, Sözcü, Zaman ve Sabah gazetelerinde Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun temsiline daha fazla oranda olanak verildiği görülmektedir.

Tablo 68: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre)

Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi AKP'li Siyasi Aktörlere göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar												
Sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Halkın refah seviyesinin yükseltilmesi amaçlanıyor	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplumsal kutuplaşmalara yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 68: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre) (Devamı)

	Toplumsal kutuplaşmalara etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Seçim yasalarına aykırı hareket ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	1	%20	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bayram törenleri halktan uzaklaştırılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bayram törenleri sivilleşiyor	1	%50	1	%25	2	%40	2	%100	-	-	2	%67
	Milli değer ve sembollere zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Milli değer ve semboller güçleniyor	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	1	%33
	Cumhuriyet rejimine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cumhuriyet rejimi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%50	2	%50	2	40	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	4	%100	5	%100	2	%100	-	-	3	%100	
2015 Aile Destek Paketi	Dinamik nüfus yapısının korunması teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Plansız nüfus artışına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Annelik ile profesyonel meslek kategorileri arasındaki karşıtlık gideriliyor	-	-	1	%100	-	-	1	%100	1	%100	-	-
	Kadın istihdamına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın istihdamına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Uygulama kadına ideolojik ve politik bir yaklaşım içeriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 68: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre) (Devamı)

Uygulamanın herhangi bir ideolojik ve politik yaklaşımı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Evlilik kurumu teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Erken evliliklerin yolu açılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosyal politikalar geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosyal politikaların gelişimine herhangi bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	1	%100	-	-	1	%100	1	%100	1	%100	

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin halkın refah seviyesinin yükseltilmesinin amaçlandığı, bayram törenlerinin sivilleştiği, ulusal bütünlüğün, milli değer ve sembollerin güçlendiği, annelik ile profesyonel meslek kategorileri arasındaki karşıtlığın giderildiği yönünde iletilere yer verdiği görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin olarak AKP'li siyasi aktörlerin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 69: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlere Göre)

Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi Muhalefet Partileri siyasi aktörlerine göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar												
Sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağlıyor	1	%100	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-
Halkın refah seviyesinin yükseltilmesi amaçlanıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplumsal kutuplaşmalara yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplumsal kutuplaşmalara etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Seçim yasaklarına aykırı hareket ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 69: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlere Göre) (Devam)

	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	1	%33	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Bayram törenleri halktan uzaklaştırılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bayram törenleri sivilleşiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Milli değer ve sembollere zarar veriliyor	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-	-	-
	Milli değer ve semboller güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Cumhuriyet rejimine zarar veriliyor	1	%100	1	%33	2	%50	-	-	-	-	-	-
	Cumhuriyet rejimi güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	3	%100	4	%100	-	-	-	-	-	-
2015 Aile Destek Paketi	Dinamik nüfus yapısının korunması teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Plansız nüfus artışına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Annelik ile profesyonel meslek kategorileri arasındaki karşılıklı gerginlik gideriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın istihdamına zarar veriyor	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Uygulama kadına ideolojik ve politik bir yaklaşım içeriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Uygulamanın herhangi bir ideolojik ve politik yaklaşımı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Evlilik kurumu teşvik ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Erken evliliklerin yolu açılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosyal politikalar geliştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tablo 69: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlere Göre) (Devam)

Sosyal politikaların gelişimine herhangi bir katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen muhalefet partileri siyasi aktörlerinin; sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağlandığı, demokratik gelişmeye herhangi bir katkısının olmadığı, ulusal bütünlüğe, milli değer ve sembollere ve kadın istihdamına zarar verildiği yönünde iletilerine yer verdikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin olarak muhalefet partileri siyasi aktörlerinin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 70: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Uzmanlara Göre)

Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi Uzmanlara göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Genel Seçimleri halka dağıtılan yardımlar	Sürdürülebilir yoksulluk politikasına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Halkın refah seviyesinin yükseltilmesi amaçlanıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal kutuplaşmalara yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal kutuplaşmalara etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Seçim yasaklarına aykırı hareket ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2012 Milli bayramlar kutlama yönetmeliğinin değişmesi	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusal bütünlük güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 70: Sosyo-Kültürel Alanın Değişimi (Uzmanlara Göre) (Devamı)

	Ulusal bütünlüğe zarar veriliyor	-	-	1	%50	-	-	-	-	1	%100	-	-	
	Bayram törenleri halktan uzaklaştırılıyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Bayram törenleri sivilleşiyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Milli değerler ve sembollere zarar veriliyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Milli değer ve semboller güçleniyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Cumhuriyet rejimine zarar veriliyor	-	-	-		1	%100	-	-	-	-	-	-	
	Cumhuriyet rejimi güçleniyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	-	-	2	%100	1	%100	-	-	1	%100	-	-	
2015 Aile Destek Paketi	Dinamik nüfus yapısının korunması teşvik ediliyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Plansız nüfus artışına yol açıyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Annelik ile profesyonel meslek kategorileri arasındaki karşıtlık gideriliyor	1	%50	-		-	-	-	-	-	-	-	-	
	Kadın istihdamına zarar veriyor	-	-	4	%45	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Kadın istihdamına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	%80	
	Uygulama kadına ideolojik ve politik bir yaklaşım içeriyor	-	-	1	%11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Uygulamanın herhangi bir ideolojik ve politik yaklaşımı yok	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Evlilik kurumu teşvik ediliyor	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Erken evliliklerin yolu açılıyor	-	-	1	%11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyal politikalar geliştiriliyor	1	%50	-		-	-	-	-	-	-	1	%20	
	Sosyal politikaların gelişimine herhangi bir katkısı yok	-	-	1	%11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	2	%22	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	2	%100	9	%100	-	-	-	-	-	-	5	%100	

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların, ulusal bütünlüğe, kadın istihdamına zarar verildiği, Cumhuriyet rejimine zarar verildiği, annelik ile profesyonel meslek kategorileri arasındaki karşıtlığın

giderildiği, gerçekleştirilen uygulamaların kadına ideolojik ve politik bir yaklaşım içerdiğini, erken evliliklerin yolunun açıldığı, sosyal politikalar geliştirildiği ve aynı zamanda sosyal politikaların gelişimine herhangi bir katkısı olmadığı yönünde iletilere yer verildiği görülmektedir.

6.4.6. Din Alanında Değişim ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Din alanında değişime ilişkin olarak araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde, 2011 mele projesi, 2013 alkol düzenlemesi ve 2015 Hastanelerde Din adamı projesine ilişkin haberler iki hafta süre ile taranarak içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 71: Gazetelere göre haber sayıları (Din Alanında Değişim)

Gazete adı	2011 Mele Projesi		2013 Alkol düzenlemesi		2015 Hastanelerde Din Adamı Projesi	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Hürriyet	5	%38	28	%22	2	%33
Cumhuriyet	2	%15	35	%27	1	%17
Sözcü	4	%31	34	%26	1	%17
Zaman	1	%8	20	%15	-	-
Sabah	-	-	8	%6	-	-
Yeni Şafak	1	8	5	%4	2	%33
Toplam	13	%100	130	%100	6	%100

Elde edilen bulgular; 2011 mele projesi, 2013 alkol düzenlemesi ve 2015 Hastanelerde Din adamı projesine ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde birbirlerine yakın oranlarda yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte en çok haber üretiminin mele projesine ilişkin olarak Hürriyet gazetesi, alkol düzenlemesine ilişkin olarak Cumhuriyet gazetesi ve hastanelerde din adamı projesine ilişkin olarak Hürriyet ve Yeni Şafak gazeteleri tarafından yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 72' de ise haberin yer aldığı sayfalar iç ve birinci sayfa değişkenlerine göre incelenmiştir. Haberın hangi sayfada yer aldığı, gazete tarafından habere atfedilen önemi göstermektedir. Gazeteler, yayın kimlik ve politikalarına göre, haberin yer alacağı sayfayı belirlemektedirler. Elde edilen bulgular; 2011 mele projesi, 2013 alkol düzenlemesi ve 2015 Hastanelerde din adamı projesine ilişkin haberlerin gazetelerde ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 72: Haberin yer aldığı sayfa

Haberin yer aldığı sayfa		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Mele Projesi	1.sayfa	2	%40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç sayfa	3	%60	2	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100
	Toplam	5	%100	2	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100
2013 Alkol düzenlemesi	1.sayfa	4	%14	4	%14	9	%26	6	%30	-	-	1	%20
	İç sayfa	24	%86	31	%86	25	%74	14	%70	8	%100	4	%80
	Toplam	28	%100	35	%100	34	%100	20	%100	8	%100	5	%100
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	1.sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	İç sayfa	2	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	1	%50
	Toplam	2	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	2	%100

Tablo 73: Haberin sayfa içindeki yeri

Haberin sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran n%	Sayı	Oran n%	Sayı	Oran n%	Sayı	Oran n%	Sayı	Oran n%	Sayı	Oran n%
2011 Mele Projesi	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ alt köşe	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	1	%20	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	2	%40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-	1	%100
	Sol üst köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt köşe	1	%20	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Sol orta	1	%20	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	5	%100	2	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100	
2013 Alkol düzenlemesi	Sağ üst köşe	3	%11	1	%3	2	%6	2	%10	-	-	-	-
	Sağ alt köşe	2	%7	1	%3	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	5	%18	3	%9	6	%18	3	%15	2	%24	-	-
	Orta üst	2	%7	3	%9	3	%9	1	%5	-	-	-	-
	Orta alt	4	%14	6	%17	11	%31	1	%5	1	%13	2	%40
	Tam orta	1	%4	7	%19	6	%18	-	-	-	-	1	%20
	Sol üst köşe	2	%7	6	%17	1	%3	4	%20	1	%13	-	-
	Sol alt köşe	1	%4	3	%9	1	%3	-	-	1	%13	1	%20
	Sol orta	8	%28	5	%14	4	%12	9	%45	3	%37	1	%20
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	28	%100	35	%100	34	%100	20	%100	8	%100	5	%100	
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Sağ üst köşe	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-
	Sağ alt köşe	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Sol üst köşe	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	2	%100	

Din alanında değişime ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde sayfa içindeki yerleri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; 2011 Mele projesine ilişkin haberler daha fazla oranda; Hürriyet gazetesinde orta altta, Cumhuriyet gazetesinde sağ alt ve sağ ortada, Sözcü gazetesinde sol ortada, Zaman gazetesinde sol altta ve Yeni Şafak gazetesinde tam ortada yer almaktadır. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin haberler daha fazla oranda; Hürriyet gazetesinde sağ ortada, Cumhuriyet gazetesinde tam ortada, Sözcü gazetesinde orta altta, Zaman ve Sabah gazetelerinde sol ortada, Yeni Şafak gazetesinde ise orta altta yer almaktadır. 2015 hastanelerde din adamı projesine ilişkin haberler ise daha fazla oranda; Hürriyet gazetesinde orta alt ve sol üstte, Cumhuriyet gazetesinde sağ altta, Sözcü gazetesinde sağ üstte, Yeni Şafak gazetesinde ise sol orta ve orta altta yer almaktadır. Zaman ve Sabah gazetelerinde konuya ilişkin haber üretilmemiştir.

Tablo 74: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği

Haberde ana başlığın içeriksel özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Mele Projesi	Nesnel	4	%80	1	%50	3	%75	-	-	-	-	-	-
	Nesnel değil	1	%20	1	%50	1	%25	1	%100	-	-	1	%100
	Toplam	5	%100	2	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100
2013 Alkol düzenlemesi	Nesnel	19	%68	24	%69	19	%56	16	%80	7	%88	4	%80
	Nesnel değil	9	%32	11	%31	15	%44	4	%20	1	%12	1	%20
	Toplam	28	%100	35	%100	34	%100	20	%100	8	%100	5	%100
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Nesnel	2	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	1	%50
	Nesnel değil	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Toplam	2	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	2	%100

Din alanında değişime ilişkin haberlerde ana başlıkların içerik özelliği nesnel ve nesnel değil değişiklerine göre incelenmektedir. Elde edilen bulgulara göre; 2011 mele projesine ilişkin haberlerde Hürriyet ve Sözcü gazetelerinde nesnel haber

başlıkları, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel olmayan haber başlıklarına daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. Cumhuriyet gazetesinde ise nesnel ve nesnel olmayan haber başlıkları eşit oranda kullanılmıştır. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin olarak tüm gazetelerde yer alan haberlerde daha fazla oranda nesnel başlıkların kullanıldığı görülmektedir. 2015 hastanelerde din adamı uygulamasına ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde nesnel haber başlıklarına, Yeni Şafak gazetesinde ise eşit oranda nesnel ve nesnel olmayan haber başlıklarına yer verildiği görülmektedir.

Tablo 75: Metinde Fotoğraf Kullanımı

Metinde Fotoğraf Kullanımı		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Mele Projesi	Fotoğraflı	3	%60	1	%50	4	%100	1	%100	-	-	1	%100
	Fotoğrafsız	2	%40	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	5	%100	2	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100
2013 Alkol düzenlemesi	Fotoğraflı	18	%64	11	%31	25	%74	11	%55	7	%88	4	%80
	Fotoğrafsız	10	%36	24	%69	9	%26	9	%45	1	%12	1	%20
	Toplam	28	%100	35	%100	34	%100	20	%100	8	%100	5	%100
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Fotoğraflı	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%100
	Fotoğrafsız	1	%50	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	2	%100

Metinde fotoğraf kullanımı incelendiğinde; 2011 mele projesine ilişkin olarak Hürriyet, Sözcü, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde daha fazla oranda fotoğraflı, Cumhuriyet gazetesinde eşit oranda fotoğraflı ve fotoğrafsız haberlere yer verildiği görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin olarak Hürriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde daha fazla oranda fotoğraflı, Cumhuriyet gazetesinde ise daha fazla oranda fotoğrafsız haberlere yer verildiği belirlenmiştir. 2015 hastanelerde din adamı uygulamasına ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde eşit

oranda fotoğraflı ve fotoğrafsız, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde fotoğrafsız, Yeni Şafak gazetesinde ise fotoğraflı haberlere yer verildiği görülmektedir.

Tablo 76: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Mele Projesi	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ orta	1	%20	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	
	Orta üst	1	%20	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	
	Orta alt	1	%20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tam orta	1	%20	-	-	1	%25	-	-	-	-	1	%100
	Sol üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Sol orta	1	%20	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	5	%100	1	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100	
2013 Alkol düzenlemesi	Sağ üst	1	%6	1	%10	1	%4	1	%9	1	%14	-	-
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	1	%9	-	-	-	-
	Sağ orta	2	%11	2	%18	5	%19	2	%18	-	-	-	-
	Orta üst	3	%16	3	%18	4	%15	1	%9	-	-	2	%40
	Orta alt	3	%16	1	%9	3	%12	-	-	2	%29	1	%20
	Tam orta	2	%11	1	%18	3	%12	3	%28	1	%14	1	%20
	Sol üst	1	%6	1	%9	1	%4	1	%9	-	-	-	-
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%20
	Sol orta	6	34	2	%18	9	%34	2	%18	3	%43	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	18	%100	11	%100	26	%100	11	%100	7	%100	5	%100	
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sağ orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	
	Orta alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tam orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	
	Sol üst	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%100	

Fotoğrafların sayfa içindeki yeri incelendiğinde; 2011 mele projesine ilişkin haberlerde fotoğraflar en fazla oranda; Hürriyet gazetesinde sağ orta, orta üst, orta alt, tam orta ve sol ortada, Cumhuriyet gazetesinde sağ ortada, Sözcü gazetesinde sol ortada, Zaman gazetesinde sol altta, Yeni Şafak gazetesinde tam ortada yer aldığı görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin haberlerde fotoğraflar en fazla oranda Hürriyet ve Sabah gazetelerinde sol ortada, Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde orta üstte, Sözcü gazetesinde sağ ortada, Zaman gazetesinde tam ortada yer almaktadır. 2015 hastanelerde din adamı projesine ilişkin haberlerde fotoğraflar

en fazla oranda Hürriyet gazetesinde sol üstte, Yeni Şafak gazetesinde orta üst ve tam ortada yer almaktadır.

Tablo 77: Fotoğrafların İçerik Özelliği

Fotoğrafların içerik özelliği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AKP Bakanlar	1	%20	1	%100	1	%25	-	-	-	-	-	-
AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BDP Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türk Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Müslüman dini aktör	4	%80	-	-	1	%25	1	%100	-	-	1	%100
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-
Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karşıt gösteriler /eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	5	%100	1	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100

Tablo 77: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

2013 Alkol düzenlemesi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	1	%4	1	%9	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	3	%17	1	%9	2	%8	1	%9	1	%14	2	%40
	AKP Bakanlar	1	%6	-	-	-	-	2	%18	2	%30	1	%20
	AKP milletvekilleri	1	%6	-	-	-	-	1	%9	1	%14	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%6	-	-	-	-	1	%9	-	-	1	20
	BDP Eş Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	2	%11	1	%9	2	%8	1	%9	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	2	%8	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	2	%18	1	%4	-	-	1	%14	-	-
	Ekonomi aktörleri	2	%11	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	3	%12	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	1	%6	-	-	1	%4	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	2	%11	2	%18	5	%19	-	-	1	%14	-	-	
Diğer	5	%26	5	%46	6	%21	4	%37	1	%14	1	20	
Toplam	18	%100	11	%100	26	%100	11	%100	7	%100	5	%100	
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Ahmet Davutoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 77: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Müslüman dini aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sağlık aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
Toplam	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%100

Fotoğrafların içerik özellikleri incelendiğinde; 2011 mele projesine ilişkin olarak fotoğraflarda Hürriyet, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde Müslüman din adamlarının, Cumhuriyet gazetesinde AKP Bakanların, Sözcü gazetesinde sivil toplum kuruluşlarının daha fazla oranda yer aldığı görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin olarak fotoğraflarda en fazla oranda; Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman gazetelerinde diğer, Sabah gazetesinde AKP Bakanlar, Yeni Şafak gazetesinde ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan yer almaktadır. 2015 hastanelerde din adamı projesine ilişkin olarak fotoğraflarda en fazla oranda; Hürriyet gazetesinde birkaçı birarada ve Yeni Şafak gazetesinde birkaçı birarada ve diğer içerikleri yer almaktadır.

Tablo 78: Haberin Konu İçeriği

Haberin Konu İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Mele Projesi	Siyasi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyo/ Kültürel/din	4	%80	1	%50	3	%75	-	-	-	-	1	%100
	Birkaçı birarada	1	%20	1	%50	1	%25	1	%100	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 78: Haberin Konu İçeriği (Devamı)

2013 Alkol düzenlemesi	Toplam	5	%100	2	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100
	Siyasi	5	%18	4	%11	3	%9	2	%10	1	%12	-	-
	Hukuki	5	%18	5	%14	7	%21	5	%25	2	%26	1	%20
	Ekonomi	7	%25	3	%9	7	%21	-	-	1	%12	-	-
	Sosyo/ Kültürel/din	7	%25	18	%52	13	%37	12	%60	3	%38	3	%60
	Birkaçı birarada	4	%14	4	%11	4	%12	1	%5	1	%12	1	%20
	Diğer	-	-	1	%3	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	28	%100	35	%100	34	%100	20	%100	8	%100	5	%100
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Siyasi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyo/ Kültürel/din	1	%50	1	%100	1	%100	-	-	-	-	1	%50
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	2	%100

Din alanında değişime ilişkin haberler konu içeriklerine göre irdelendiğinde; 2011 mele projesi ilişkin haberlerin tüm gazetelerde ağırlıklı olarak sosyo-kültürel/din bağlamında ele alındığı görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin haberlerin ağırlıklı olarak sosyo-kültürel/din, ekonomi ve hukuki bağlamı ele alınarak üretildiği görülmektedir. 2015 hastanelerde din adamı uygulamasına ilişkin haberlerin ise sosyo-kültürel/din bağlamında üretildiği belirlenmiştir.

Tablo 78.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi

Haberin Konu İçeriği: Siyasi	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Mele Projesi	Demokratik gelişmeye etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi iktidarın Doğru illeri politikasına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 78.1 : Haberin Konu İçeriği: Siyasi (Devamı)

2013 Alkol düzenlenmesi	Demokratik gelişmeye etkisi	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine etkisi	1	%20	2	%50	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Yasa tasarısı görüşmeleri	3	%60	2	%50	2	%67	2	%100	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	1	%20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	5	%100	4	%100	3	%100	2	%100	1	%100	-	-

Din alanında değişime ilişkin siyasi içerikli haberler incelendiğinde; 2013 alkol düzenlemesinde Hürriyet, Sözcü, Zaman gazetelerinde en fazla oranda yasa tasarısı görüşmeleri, Cumhuriyet gazetesinde eşit oranda laiklik ilkesine etkisi ve yasa tasarısı görüşmeleri, Sabah gazetesinde ise laiklik ilkesine etkisi içerikli siyasi haberlere yer verildiği görülmektedir. 2015 hastanelerde din adamı uygulamasına ilişkin siyasi içerikli haberlere yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 78.2: Haberin Konu İçeriği: Hukuki

Haberin Konu İçeriği: Siyasi	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2013 Alkol düzenlenmesi	Toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere etkisi	-	-	1	%20	3	%43	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemenin içeriği	5	%100	4	%80	4	%57	5	%100	2	%100	1	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	5	%100	5	%100	7	%100	5	%100	2	%100	1	%100
2015 Hastanelerde Din adamı	Düzenlemenin içeriği	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Din alanında değişime ilişkin hukuki içerikli haberler incelendiğinde; 2013 alkol düzenlemesine ilişkin olarak tüm gazetelerde en fazla oranda düzenlemenin içeriğine ilişkin haberlerin yer aldığı görülmektedir. 2015 hastanelerde din adamı

uygulanmasına ilişkin olarak ise Hürriyet gazetesinde düzenlemenin içeriğine ilişkin haber olduğu belirlenmiş, Cumhuriyet, Sözcü, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise hukuki içerikli haberlere yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 78.3: Haberin Konu İçeriği: Ekonomi

Haberin Konu İçeriği: Hukuki	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2013 Alkol düzenlenesi	Türkiye ekonomisine etkisi	5	%72	-	-	4	%57	-	-	1	%100	-	-
	Küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi	1	%14	1	%34	-	-	-	-	-	-	-	-
	Turizme etkisi	-	-	1	%33	2	%29	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%14	1	%33	1	%14	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	3	%100	7	%100	-	-	1	%100	-	-

Din alanında değişime ilişkin ekonomi içerikli haberler incelendiğinde; 2011 mele projesi ve 2015 hastanelerde din adamı projesine ilişkin ekonomi içerikli haberlerin üretilmediği görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin ekonomi içerikli haberler incelendiğinde daha fazla oranda; Hürriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinde Türkiye ekonomisine etkisi, Cumhuriyet gazetesinde ise eşit oranlarda küresel ekonomiyle entegrasyona etkisi, turizme etkisi ve birkaçı birarada içerikli haberlere yer verildiği görülmektedir.

Tablo 78.4: Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din

Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Mele Projesi	Din eğitimine etkisi	-	-	-	-	1	%34	-	-	-	-	-	-
	Diyanet yapısına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumsal yapıya etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Dini tarikatlara etkisi	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	4	%100	1	%100	1	%33	1	%100	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	4	%100	1	%100	3	%100	1	%100	-	-	1	%100

Tablo 78.4: Haberin Konu İçeriği: Sosyo/Kültürel/Din (Devamı)

2013 Alkol düzenlemesi	Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısına etkisi	1	%14	1	%6	1	%8	1	%8	-	-	-	-
	Dinsel temelin düzenlemeye etkisi	2	%29	8	%43	3	%24	-	-	-	-	-	-
	Gençlerin alkol tüketimine etkisi	3	%43	3	%17	2	%15	8	%67	2	%67	3	%100
	Yaşam tarzlarına müdahaleye etkisi	-	-	2	%11	2	%15	1	%8	1	%33	-	-
	Sosyal hayat etkinliklerine etkisi	-	-	2	%11	1	%8	2	%17	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler / eylemler	1	%14	1	%6	2	%15	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%6	2	%15	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	7	%100	18	%100	13	%100	12	%100	3	%100	3	%100
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Dini değerlere etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplum sağlığına etkisi	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-
	Bilimsel ve modern değerlere etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	1	%100	1	%100					1	%100

Din alanında değişime ilişkin sosyo-kültürel/din içerikli haberler irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; 2011 mele projesine ilişkin olarak Hürriyet, Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde birkaçı birarada, Sözcü gazetesinde din eğitimine etkisi, dini tarikatlara etkisi ve birkaçı birarada içerikli haberlere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin olarak; Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde gençlerin alkol tüketimine etkisi, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde dinsel temelin düzenlemeye etkisi içerikli haberlerin daha fazla oranda yer aldığı görülmektedir. 2015 hastanede din adamı uygulamasına ilişkin olarak; Hürriyet, Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde birkaçı birarada, Sözcü gazetesinde ise toplum sağlığına etkisi içerikli haberlere yer verildiği görülmektedir.

Tablo 79: Din Alanında Değişim (Gazete iletilerine göre)

Din Alanında Değişim	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Mele Projesi	Dinin siyasilleşmesine yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tarikat faaliyetlerinin güçlenmesine yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tarikat faaliyetlerine etkisi yok	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplumun din hizmeti almasına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıyor	1	%50	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	
	Diyanet İşleri'nin yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diyanet İşleri'nin yapısına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	1	%100	1	%100	1	%100	-	-	1	%100
2013 Alkol düzenlemesi	Din referanslı bir sosyal hayat amaçlanıyor	-	-	6	%60	5	%50	-	-	-	-	-	
	Düzenlemenin dinsel bir nedeni yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Düzenleme gençlerin sağlığını korumayı hedefliyor	-	-	-	-	-	-	3	%75	-	-	1	%100
	Yaşam tarzlarına müdahale ediliyor	-	-	3	%30	4	%40	-	-	-	-	-	
	Yaşam tarzlarına müdahale edilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sosyal hayat etkinliklerine zarar veriliyor	1	%100	-	-	1	%10	-	-	-	-	-	
	Sosyal hayat etkinlikleri için olumlu bir düzenleme gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	-	-	1	%10	-	-	-	-	-	-	-	
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	1	%100	10	%100	10	%100	4	%100	-	-	1	%100	

Tablo 79: Din Alanında Değişim (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

2015 Hastanelerde Din Adamı Uygulamaası	Hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamak amaçlanıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
	Uygulama hastaya manevi olarak zarar veriyor	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslara yer verilmeye çalışılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslar iyileşme sürecine katkıda bulunuyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din adamlarının toplumdaki algısının iyileştirilmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	1

Gazete iletilerinde din alanının değişimi irdelendiğinde; 2011 mele projesine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde tarikat faaliyetlerine etkisi olmadığı ve toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açtığı, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıldığı, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde Diyanet İşleri'nin yapısına katkı sağlandığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde sosyal hayat etkinliklerine zarar verildiği, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde din referanslı bir sosyal hayatın amaçlandığına, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde düzenlemenin gençlerin sağlığını korumayı hedeflediği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2015 hastanelerde din adamı uygulamasına ilişkin haberlerde Sözcü gazetesinde uygulamanın hastaya manevi olarak zarar verdiği, Yeni Şafak gazetesinde ise hasta ve yakınlarına manevi destek sağlanmasının amaçlandığı yönünde iletilere yer verildiği, Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman ve Sabah gazetelerinde din alanında değişime ilişkin iletilere yer verilmediği görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde din alanında değişime ilişkin olarak gazete iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 80: İletilerin İçeriği

İletilerin İçeriği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Mele Projesi	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	1	%50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Projeyi olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
	Proje karşıtı	1	%50	-	-	2	%100	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	2	%100	1	%100	2	%100	1	%100	-	-	1	%100	
2013 Alkol düzenlemesi	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	1	%14	1	%100	1	%100
	Siyasi İktidar iletileri K karşıtı	-	-	6	%33	4	%25	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemeyi olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	6	%86	-	-	-	-
	Düzenleme karşıtı	3	%100	10	%56	12	%75	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	2	%11	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	3	%100	18	%100	16	%100	7	%100	1	%100	1	%100	
2015 Hastanelerde Din Adanı uygulaması	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Siyasi İktidar iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Muhalefet partileri iletileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Uygulamayı olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	
	Uygulama karşıtı	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	2	%100	

Din alanında değişimde gazete iletileri irdelendiğinde; 2011 mele projesine ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde siyasi iktidar iletilerini olumlayıcı ve proje

karşıtı iletilere, Cumhuriyet gazetesinde siyasi iktidar karşıtı iletilere, Sözcü gazetesinde proje karşıtı iletilere, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde ise projeyi olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde daha fazla oranda düzenleme karşıtı iletilere, Zaman gazetesinde düzenlemeyi olumlayıcı, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde siyasi iktidar iletilerini olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. 2015 hastanede din adamı uygulamasına ilişkin haberlerde ise Sözcü gazetesinde uygulama karşıtı iletilere, Yeni Şafak gazetesinde ise uygulamayı olumlayıcı ve İslam dini odaklı iletilere yer verildiği, Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman ve Sabah gazetelerinde din alanında değişime ilişkin iletilere yer verilmediği belirlenmiştir.

Tablo 81: Haber Kaynağı Kullanımı

Haber Kaynağı Kullanımı	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Mele Projesi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	1	%17	1	%50	1	-	-	-	-	-	-	
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	BDP Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	1	%17	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Müslüman dini aktör	4	%66	1	%50	1	%25	1	%100	-	-	1	%100
	Türk askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	2	%50	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler/ eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	6	%100	2	%100	4	%100	1	%100	-	-	1	%100	

Tablo 81: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

2013 Alkol düzenlemesi	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	4	%19	2	%4	2	%6	1	%7	1	%13	1	%25
	AKP Bakanlar	3	%14	1	%2	-	-	3	%21	3	%36	1	%25
	AKP milletvekilleri	3	%14	7	%15	-	-	1	%7	2	%25	1	%25
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	1	%7	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	1	%5	-	-	-	-	1	%7	-	-	1	%25
	BDP Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	5	%24	13	%29	6	%19	4	%30	1	%13	-	-
	MHP milletvekilleri	-	-	2	%4	-	-	1	%7	-	-	-	-
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	1	%3	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	2	%4	4	%13	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	3	%7	1	%3	-	-	1	%13	-	-
	Ekonomi aktörleri	4	%19	11	%24	3	%9	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	4	%9	7	%22	-	-	-	-	-	-
	Sanatçılar	-	-	-	-	5	%16	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	1	%5	-	-	3	%9	2	%14	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	1	%2	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	21	%100	46	%100	32	%100	14	%100	8	%100	4	%100	
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulamaası	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Ahmet Davutoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	1	%17	
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	HDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Müslüman dini aktör	2	%50	1	%50	1	%33	-	-	-	-	2	%33
	Sağlık aktörleri	2	%50	-	-	2	%67	-	-	-	-	2	%33
Gazeteci / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%17	

Tablo 81: Haber Kaynağı Kullanımı (Devamı)

Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	4	%100	2	%100	3	%100	-	-	-	-	-	6	%100

Din alanının değişimine ilişkin haberlerde gazetelere göre haber kaynağı kullanımı irdelendiğinde, 2011 mele projesine ilişkin haberlerde Hürriyet, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde Müslüman dini aktörün, Cumhuriyet gazetesinde AKP Bakanlar ve Müslüman dini aktörün, Sözcü gazetesinde sivil toplum kuruluşlarının temsiline en fazla oranlarda olanak verildiği görülmektedir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde CHP milletvekillerinin, Sözcü gazetesinde gazeteci/yazarların, Sabah gazetesinde AKP Bakanların, Yeni Şafak gazetesinde ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, AKP Bakanlar, AKP milletvekilleri ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin temsiline daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2015 hastanelerde din adamı uygulamasına ilişkin haberlerde Hürriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde Müslüman dini aktör ve sağlık aktörlerinin, Cumhuriyet gazetesinde AKP Bakanlar ve Müslüman dini aktörün, Sözcü gazetesinde sağlık aktörlerinin temsiline daha fazla oranda yer verildiği görülmüştür.

Tablo 82: Din Alanında Değişim (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre)

Din Alanında Değişim AKP'li Siyasi Aktörlere göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Mele Projesi												
Dinin siyasileşmesine yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tarikat faaliyetlerinin güçlenmesine yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tarikat faaliyetlerine etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplumun din hizmeti almasına katkı sağlıyor	-	-	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-
Toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diyanet İşleri'nin yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diyanet İşleri'nin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

	yapısına katkı sağlıyor												
	Birkaçı birarada	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-
2013 Alkol düzenlemesi	Din referanslı bir sosyal hayat amaçlanıyor	2	%34	1	%17	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemenin dinsel bir nedeni yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme gençlerin sağlığını korumayı hedefliyor	3	%49	3	%49	2	%50	5	%83	3	%75	3	%100
	Yaşam tarzlarına müdahale ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yaşam tarzlarına müdahale edilmiyor	1	%17	1	%17	1	%25	-	-	-	-	-	-
	Sosyal hayat etkinliklerine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyal hayat etkinlikleri için olumlu bir düzenleme gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	1	%17	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%17	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	6	%100	6	%100	4	%100	6	%100	4	%100	3	%100
2015 Hastanelerde Din Adamı uygulaması	Hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamak amaçlanıyor	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100
	Uygulama hastaya manevi olarak zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslara yer verilmeye çalışılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslar iyileşme sürecine katkıda bulunuyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din adamlarının toplumdaki algısının iyileştirilmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100

Din alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, toplumun din hizmeti almasına katkı sağlandığı, din referanslı bir sosyal hayat amaçlandığı, düzenlemenin gençlerin sağlığını korumayı hedeflediği, yaşam tarzlarına müdahale edilmediği, sosyal hayat etkinlikleri için olumlu bir düzenleme gerçekleştirildiği, laiklik ilkesine zarar verilmediği, hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamanın amaçlandığı yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde din alanında değişime ilişkin olarak AKP'li siyasi aktörlerin iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 83: Din Alanında Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre)

Din Alanında Değişim Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2011 Mele Projesi	Dinin siyasileşmesine yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tarikat faaliyetlerinin güçlenmesine yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tarikat faaliyetlerine etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumun din hizmeti almasına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diyanet İşleri'nin yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diyanet İşleri'nin yapısına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-
2013 Alkol düzenlemesi	Din referanslı bir sosyal hayat amaçlanıyor	1	%20	2	%20	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemenin dinsel bir nedeni yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenleme gençlerin sağlığını korumayı hedefliyor	1	%20	1	%10	-	-	1	%34	-	-	1	%100
	Yaşam tarzlarına müdahale ediliyor	2	%40	3	%30	1	%50	1	%33	1	%100	-	-

Tablo 83: Din Alanında Değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devamı)

	Yaşam tarzlarına müdahale edilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyal hayat etkinliklerine zarar veriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyal hayat etkinlikleri için olumlu bir düzenleme gerçekleştiriliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	1	%20	3	%30	1	%50	1	%33	-	-	-	-
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	1	%10	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	5	%100	10	%100	2	%100	3	%100	1	%100	1	%100
2015 Hastanelerde Din Adanı Uygulamaası	Hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamak amaçlanıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Uygulama hastaya manevi olarak zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslara yer vermeye çalışılıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslar iyileşme sürecine katkıda bulunuyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din adamlarının toplumdaki algısının iyileştirilmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Din alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen muhalefet partileri siyasi aktörlerinin din referanslı bir sosyal hayat amaçlandığı, düzenlemenin gençlerin sağlığını korumayı hedeflediği, yaşam tarzlarına müdahale edildiği ve laiklik ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde elde edilen bulgulara göre din alanında değişime ilişkin olarak muhalefet partileri siyasi aktörlerinin iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 84: Din Alanında Değişim (Uzmanlara Göre)

Din Alanında Değişim Uzmanlara göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2011 Mele Projesi	Dinin siyasileşmesine yol açıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Tarikat faaliyetlerinin güçlenmesine yol açıyor	-	-	-	-	1	%34	-	-	-	-	-	
	Tarikat faaliyetlerine etkisi yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplumun din hizmeti almasına katkı sağlıyor	1	%100	1	%100	1	%33	-	-	-	-	-	
	Toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıyor	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-	-	
	Diyanet İşleri'nin yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diyanet İşleri'nin yapısına katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	1	%100	3	%100	1	%100	-	-	1	%100
2013 Alkol düzenlemesi	Din referanslı bir sosyal hayat amaçlanıyor	-	-	7	%51	4	%44	-	-	-	-	-	
	Düzenlemenin dinsel bir nedeni yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Düzenleme gençlerin sağlığını korumayı hedefliyor	-	-	-	-	-	-	3	%100	-	-	-	
	Yaşam tarzlarına müdahale ediliyor	-	-	2	%14	4	%44	-	-	1	%100	-	
	Yaşam tarzlarına müdahale edilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sanat ve eğlence aktivitelerine zarar veriliyor	1	%100	2	%14	-	-	-	-	-	-	-	
	Sanat ve eğlence aktivitelerine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Laiklik ilkesine zarar veriliyor	-	-	1	%7	1	%12	-	-	-	-	-	
	Laiklik ilkesine zarar verilmiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	2	%14	-	-	-	-	-	-	-	
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Toplam	1	%100	14	%100	9	%100	3	%100	1	%100	-	-	

Tablo 84: Din Alanında Değişim (Uzmanlara Göre) (Devamı)

2015 Hastanelerde Din Adamı Uygulamaası	Hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamak amaçlanıyor	1	%25	1	%100	1	%50	-	-	-	-	2	%50
	Uygulama hastaya manevi olarak zarar veriyor	1	%25	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslara yer vermeye çalışılıyor	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tıbbi tedavilerde dini referanslar iyileşme sürecine katkıda bulunuyor	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Din adamlarının toplumdaki algısının iyileştirilmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	%50
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	4	%100	1	%100	2	%100	-	-	-	-	4	%100

Din alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; 2011 meile projesine ilişkin olarak Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde toplumun din hizmeti almasına katkı sağladığı, Sözcü gazetesinde tarikat faaliyetlerinin güçlenmesine ve toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıldığı, toplumun din hizmeti almasına katkı sağladığı yönünde iletilere, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde ise birkaçı birarada yönünde iletilere daha fazla oranda yer verdikleri belirlenmiştir. 2013 alkol düzenlemesine ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde sanat ve eğlence aktivitelerine zarar verildiği, Cumhuriyet gazetesinde din referanslı bir sosyal hayatın amaçlandığı, Sözcü gazetesinde din referanslı bir sosyal hayatın amaçlandığı ve yaşam tarzlarına müdahale edildiği, Zaman gazetesinde düzenlemenin gençlerin sağlığını korumayı hedeflediği, Sabah gazetesinde yaşam tarzlarına müdahale edildiği yönünde iletilere daha fazla oranda yer verdikleri belirlenmiştir. 2015 hastanede din adamı uygulamasına ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamanın amaçlandığı, uygulamanın hastaya manevi olarak zarar verdiği, tıbbi tedavilerde dini referanslara yer vermeye çalışıldığı ve tıbbi tedavilerde dini referansların iyileşme sürecine katkıda bulunulduğu yönünde iletilere eşit oranda yer verdikleri görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinde hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamanın amaçlandığı, Sözcü gazetesinde hasta ve

yakınlarına manevi destek sağlamanın amaçlandığı ve uygulamanın hastaya manevi olarak zarar verdiği, Yeni Şafak gazetesinde ise din adamlarının toplumdaki algısının iyileştirilmesine katkı sağladığı ve hasta ve yakınlarına manevi destek sağlamanın amaçlandığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verdikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde din alanında değişime ilişkin olarak uzmanların iletilerine yönelik varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir.

6.4.7. Ordu ile İlişkiler Alanında Değişim ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Ordu ile ilişkiler alanında değişime ilişkin olarak araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde, 2003 MGK yapısında değişiklik¹⁹⁷, 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması, 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin haberler iki hafta süre ile taranarak içerik analizi yöntemi ile bulgulanmaya çalışılmıştır.

Tablo 85: Gazetelere göre haber sayıları (Ordu ile İlişkiler Alanında Değişim)

Gazete adı	2003 MGK yapısında değişiklik		2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması		2014 Askeri yargıda değişiklik	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Hürriyet	1	%14	1	%7	1	%25
Cumhuriyet	2	%29	2	%14	-	-
Sözcü	-		2	%14	-	-
Zaman	2	%29	4	%29	1	%25
Sabah	1	%14	1	%7	1	%25
Yeni Şafak	1	%14	4	%29	1	%25
Toplam	7	%100	14	%100	4	%100

Elde edilen bulgular; 2003 MGK yapısında değişiklik, 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması, 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin haberlerin araştırma nesnesi olarak seçilen gazetelerde birbirlerine yakın oranlarda yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte en çok haber üretiminin 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin olarak Cumhuriyet ve Zaman gazetelerinde, 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine ilişkin olarak Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde yapıldığı belirlenmiştir. 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin olarak Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri tarafından eşit oranda haber yapıldığı belirlenmiştir.

¹⁹⁷ Sözcü gazetesi yayın hayatına 2007 yılında başladığından araştırma kapsamı dışındadır.

Tablo 86: Haberin yer aldığı sayfa

Haberin yer aldığı sayfa		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	1. sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
	İç sayfalar	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	-	-
	Toplam	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	1. sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	İç sayfalar	1	%100	2	%100	2	%100	4	%100	1	%100	3	%100
	Toplam	1	%100	2	%100	2	%100	4	%100	1	%100	4	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	1. sayfa	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
	İç sayfalar	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100

Ordu ile ilişkilerde değişime ilişkin olarak yer aldığı sayfalar incelendiğinde; haberlerin ağırlıklı olarak iç sayfalarda yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 87: Haberin sayfa içindeki yeri

Haberin sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Sağ orta	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100
	Tam orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol üst köşe	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	2	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100	
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-	1	%25
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Orta alt	1	%100	-	-	1	%50	-	-	-	-	1	%25
	Tam orta	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-	1	%25
	Sol üst köşe	-	-	1	%50	-	-	2	%50	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%25
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	2	%100	2	%100	4	%100	1	%100	4	%100	

Tablo 87: Haberin sayfa içindeki yeri (Devamı)

2014 Askeri yargıda değişiklik	Sağ üst köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100
	Sağ alt köşe	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Sağ orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol üst köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt köşe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100

Ordu ile ilişkilerde değişime ilişkin haberlerin sayfa içindeki yeri incelendiğinde; 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerin Hürriyet gazetesinde sağ ortada, Cumhuriyet gazetesinde sol altta, Zaman gazetesinde sağ ve sol üstte, Sabah gazetesinde sağ alt, Yeni Şafak gazetesinde ise orta altta yer aldığı görülmektedir. 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin haberler ise Hürriyet gazetesinde sol ortada, Zaman gazetesinde sağ altta, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise sağ üstte yer almaktadır.

Tablo 88: Haberde ana başlığın içeriksel özelliği

Haberde ana başlığın içeriksel özelliği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Nesnel	-	-	2	%100	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Nesnel değil	1	%100	-	-	-	-	2	%100	-	-	1	%100
	Toplam	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Nesnel	1	100	2	%100	-	-	3	%75	1	100	3	%75
	Nesnel değil	-	-	-	-	2	%100	1	%25	-	-	1	%25
	Toplam	1	%100	2	%100	2	%100	4	%100	1	%100	4	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	Nesnel	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Nesnel değil	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100

Ordu ile ilişkiler alanında değişime ilişkin olarak haberde ana başlığın içeriksel özelliği nesnel ve nesnel değil değişkenlerine göre incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde Hürriyet, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel olmayan, Sabah ve Cumhuriyet gazetelerinde ise nesnel başlıklara yer verildiği görülmektedir. 2010 YAŞ

kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin haberlerde Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde nesnel, Sözcü gazetesinde ise nesnel olmayan başlıklara yer verildiği belirlenmiştir. 2014 askeri yargı değişikliğine ilişkin haberlerde ise Hürriyet ve Sabah gazetelerinde nesnel, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde ise nesnel olmayan haber başlıklarına yer verildiği görülmektedir.

Tablo 89: Metinde Fotoğraf Kullanımı

Metinde Fotoğraf Kullanımı		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Fotoğraflı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Fotoğrfsız	1	%100	2	%100	-	-	1	%100	1	%100	1	%100
	Toplam	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Fotoğraflı	1	%100	1	%50	2	%100	3	%75	1	%100	1	%25
	Fotoğrfsız	-	-	1	%50	-	-	1	%25	-	-	3	%75
	Toplam	1	%100	2	%100	2	%100	4	%100	1	%100	4	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	Fotoğraflı	1	%100	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Fotoğrfsız	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100

Metinde fotoğraf kullanımı incelendiğinde; 2004 MGK yapısında değişikliğine ilişkin haberlerde; Hürriyet, Cumhuriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde fotoğrfsız, Zaman gazetesinde ise fotoğraflı ve fotoğrfsız metinlere eşit oranda yer verildiği görülmektedir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin haberlerde; Hürriyet, Sözcü, Zaman ve Sabah gazetelerinde fotoğraflı, Yeni Şafak gazetesinde ise fotoğrfsız metinlere daha fazla oranda, Cumhuriyet gazetesinde ise her ikisine de eşit oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2014 askeri yargıda değişikliğine ilişkin haberlerde Hürriyet ve Zaman gazetelerinde fotoğraflı, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise fotoğrfsız metinlerin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 90: Fotoğrafın Sayfa İçindeki Yeri

Fotoğrafın sayfa içindeki yeri		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol üst	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-	-	-
	Orta üst	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-
	Orta alt	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-	1	%100
	Tam orta	1	%100	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol üst	-	-	-	-	-	-	2	%67	-	-	-	-
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	1	%33	1	%50	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	1	%100	2	%100	3	%100	2	%100	1	%100	
2014 Askeri yargıda değişiklik	Sağ üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sağ orta	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Orta üst	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Orta alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tam orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol üst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol alt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sol orta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Tüm sayfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	

Fotoğrafların sayfa içindeki yerleri incelendiğinde; 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde fotoğrafların, Zaman gazetesinde sol üstte yer aldığı görülmektedir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin haberlerde fotoğrafların, Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde tam ortada, Sözcü gazetesinde sağ orta ve orta altta, Zaman gazetesinde sol üstte, Sabah gazetesinde orta üstte, Yeni Şafak gazetesinde ise orta altta yer aldığı belirlenmiştir. 2014 askeri yargıda değişikliğin haberlerde fotoğrafların Hürriyet gazetesinde orta üstte, Zaman gazetesinde ise sağ ortada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 91: Fotoğrafların İçerik Özelliği

Fotoğrafların içerik özelliği	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2003 MGK yapısında değişiklik	Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Türk Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sivil toplum kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sanatçılar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Karşıt gösteriler /eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	BDP Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	1	%34
	MHP milletvekilleri	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	1	%33
	BDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türk Askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Askeri aktörler	-	-	-	-	-	-	2	%67	-	-	-	-	
Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Tablo 91: Fotoğrafların İçerik Özelliği (Devamı)

	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Birkaçı birarada	1	%100	1	%25	2	%100	1	%33	1	%50	1	%33	
	Diğer	-	-	1	%25	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Toplam	1	%100	4	%100	2	%100	3	%100	2	%100	3	%100	
2014 Askeri yargıda değişiklik	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Ahmet Davutoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	HDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Türk Askeri yetkili	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer ülkelerin siyasi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Diğer	-	-	-	-	-	-	1	100	-	-	-	-	-	
Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	

Fotoğrafların içerik özellikleri incelendiğinde; 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde yer alan fotoğraflarda Zaman gazetesinde Başbakan Abdullah Gül’ün yer aldığı görülmektedir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin haberlerde yer alan fotoğraflarda Cumhuriyet gazetesinde CHP milletvekilleri, MHP milletvekilleri, birkaçı birarada ve diğer, Sözcü gazetesinde diğer, Zaman gazetesinde askeri aktörler, Sabah gazetesinde AKP Bakanlar ve birkaçı birarada, Yeni Şafak gazetesinde ise CHP milletvekilleri ve MHP milletvekillerinin daha fazla oranda yer aldığı görülmektedir. 2014 askeri yargıda

değişikliğe ilişkin haberlerde yer alan fotoğraflarda ise; Hürriyet gazetesinde Türk askeri yetkili, Zaman gazetesinde diğer içeriğinin yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 92: Haberin Konu İçeriği

Haberin Konu İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Siyasi	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
	Hukuki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyo/Kültürel/din	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Siyasi	-	-	1	%50	2	%100	1	%25	-	-	1	%25
	Hukuki	-	-	1	%50	-	-	3	%75	-	-	2	%50
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyo/Kültürel/din	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%25
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	2	%100	2	%100	4	%100	1	%100	4	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	Siyasi	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Hukuki	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sosyo/Kültürel/din	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100	

Ordu ile ilişkilerde alanında değişime ilişkin haberlerin konu içerikleri irdelendiğinde; 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin olarak tüm gazetelerde siyasi içerikli haberlerin ağırlıklı olarak üretildiği görülmektedir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ve 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin olarak tüm gazetelerde siyasi ve hukuki içerikli haberlerin yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 92.1'de ordu ile ilişkiler alanında değişime ilişkin siyasi içerikli haberler incelendiğinde; 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin olarak daha fazla oranda Hürriyet gazetesinde demokratik gelişmeye etkisi, Cumhuriyet ve Sabah gazetelerinde MGK yapısına etkisi, Zaman gazetesinde MGK yapısına etkisi ve birkaçı birarada, Yeni Şafaj gazetesinde ise birkaçı birarada içerikli haberlere yer verildiği görülmektedir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin

olarak daha fazla oranda Hürriyet gazetesinde ordunun yapısına etkisi, Cumhuriyet gazetesinde birkaçı birarada, Sözcü, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde ise yasa tasarısı görüşmeleri içerikli haberlerin yer aldığı belirlenmiştir. 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin olarak ise Sabah gazetesinde birkaçı birarada içerikli haberlere yer verildiği, diğer gazetelerde siyasi içerikli haberlere yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 92.1: Haberin Konu İçeriği: Siyasi

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2003 MGK yapısında değişiklik	Demokratik gelişmeye etkisi	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Milli Güvenlik politikalarına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MGK yapısına etkisi	-	-	2	%100	-	-	1	%50	1	%100	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-	1	%100
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	2	%100	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Demokratik gelişmeye etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordunun yapısına etkisi	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yasa tasarısı görüşmeleri	-	-	-	-	2	%100	1	%100	-	-	1	%100
	Birkaçı birarada	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	1	%100	2	%100	1	%100	-	-	1	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	Demokratik gelişmeye katkısı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Anayasaya uygunluğuna etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordunun yapısına etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-

Tablo 92.2: Haberin Konu İçeriği: Hukuki

Haberin Konu İçeriği: Siyasi		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Hukuk devletine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Yargıya etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuki haklara etkisi	-	-	-	-	-	-	1	%34	-	-	1	%50
	Düzenlemenin içeriği	-	-	1	%100	-	-	1	%33	-	-	1	%50
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%33	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	1	%100	-	-	3	%100	-	-	2	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	Hukuk devletine etkisi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemenin içeriği	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ordu ile ilişkiler alanında değişime ilişkin hukuki içerikli haberler incelendiğinde; 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin olarak Cumhuriyet gazetesinde düzenlemenin içeriği, Zaman gazetesinde hukuki haklara etkisi, düzenlemenin içeriği ve birkaçı birarada, Yeni Şafak gazetesinde ise hukuki haklara etkisi ve düzenlemenin içeriği konulu haberlerin yer aldığı görülmektedir. 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde düzenlemenin içeriği ile konulu habere yer verildiği, diğer gazetelerde ise hukuki içerikli haberlerin yer almadığı belirlenmiştir.

Tablo 93: Ordu ile İlişkilerde Değişim (Gazete iletilerine göre)

Ordu ile İlişkilerde Değişim Gazete iletilerine göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	1	%100	-	-	-	-	1	%50	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MGK'nın yapısının sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	1	%50	1	%100	1	%100
	MGK kararlarının önemine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Ordunun hiyerarşik yapısına müdahale ediliyor	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordunun sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%50
	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	1	%100	-	-	-	-	1	%100	2	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 93: Ordu ile İlişkilerde Değişim (Gazete iletilerine göre) (Devamı)

Askeri yargının bağımsızlığına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Askeri yargının bağımsızlığına zarar vermiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-
Ordunun hiyerarşik yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ordunun hiyerarşik yapısına zararı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100	-

Ordu ile ilişkiler alanında değişimde gazete iletileri irdelendiğinde; 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde Hürriyet gazetesinde demokratik gelişmeye katkı sağladığı, Zaman gazetesinde demokratik gelişmeye ve MGK'nın yapısının sivilleşmesine katkı sağladığı, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise MGK'nın yapısının sivilleşmesine katkı sağladığı yönünde iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin haberlerde Cumhuriyet gazetesinde ordunun hiyerarşik yapısına müdahale edildiği, Sabah gazetesinde ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağladığı, Yeni Şafak gazetesinde ise ordunun sivilleşmesine ve ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verildiği görülmektedir. 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin haberlerde ise Hürriyet ve Sabah gazetelerinde ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağladığı, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde ise birkaçı birarada iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ordu ile ilişkilere ilişkin gazete iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 94: İletilerin İçeriği

İletilerin İçeriği		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi İktidar Karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemeyi olumlayıcı	1	%100	-	-	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
	Düzenleme karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	2	%100	1	%100	1	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi İktidar Karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemeyi olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100	2	%100
	Düzenleme karşıtı	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	1	%100	-	-	1	%100	1	%100	2	%100
2014 Askeri yargıda değişiklik	Siyasi İktidar iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Siyasi İktidar Karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri iletilerini olumlayıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Muhalefet partileri karşıtı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Düzenlemeyi olumlayıcı	1	%100	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100
	Düzenleme karşıtı	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	İslam dini odaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ulusçu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Laiklik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	1	%100	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100

Ordu ile ilişkilerde değişim alanında gazete iletilerinin içeriği incelendiğinde 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde Hürriyet, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde düzenlemeyi olumlayıcı iletilere yer verildiği görülmektedir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin haberlerde Cumhuriyet gazetesinde düzenleme karşıtı, Zaman, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde ise düzenlemeyi olumlayıcı iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin haberlerde Hürriyet, Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde düzenlemeyi olumlayıcı, Zaman gazetesinde ise düzenleme karşıtı iletilere yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ordu ile ilişkilere ilişkin olarak gazete iletilerinin içeriğine yönelik öne sürülen varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 95: Haber Kaynağı Kullanımı

Haber Kaynağı Kullanımı	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak		
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
2003 MGK yapısında değişiklik	Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Başbakan Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	3	%60	1	%50	2	%67
	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	2	%40	1	%50	1	%33
	MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB’li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Türk askeri yetkili	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler/ eylemler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	5	%100	2	%100	3	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Cumhurbaşkanı Abdullah Gül	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	1	%25	1	%25	1	%100
	AKP milletvekilleri	-	-	4	%49	-	-	1	%25	-	-	-	-
	CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	BDP Genel Başkanı Hamit Geylani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	CHP milletvekilleri	1	%20	2	%25	1	%50	-	-	1	%25	-	-
	MHP milletvekilleri	1	%20	-	-	1	%50	-	-	1	%25	-	-
	BDP milletvekilleri	1	%20	-	-	-	-	-	-	1	%25	-	-
	Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri aktörler	-	-	-	-	-	-	2	%50	-	-	-	-
	Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Gazeteciler / yazarlar	-	-	1	%13	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	1	%13	-	-	-	-	-	-	-	-
	Karşıt gösteriler	1	%20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	1	%20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Toplam	5	%100	8	%100	2	%100	4	%100	4	%100	1	%100	
2014 Askeri yargıda	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Başbakan Ahmet Davutoğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP Bakanlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	AKP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MHP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
HDP milletvekilleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer Türk siyasi aktörler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABD'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
AB'li siyasi aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hukuk aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ekonomi aktörleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gazeteciler / yazarlar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sivil Toplum Kuruluşları	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karşıt gösteriler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ordu ile ilişkiler alanında değişime ilişkin haberlerde gazetelere göre haber kaynağı kullanımı irdelendiğinde; 2003 MGK yapısında değişikliğe ilişkin haberlerde Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde en fazla oranda AKP milletvekillerinin, Sabah gazetesinde ise AKP ve CHP milletvekillerinin temsiline olanak verildiği görülmektedir. 2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasına ilişkin haberlerde en fazla oranda Hürriyet gazetesinde CHP, MHP, BDP milletvekilleri, karşıt gösteriler ve birkaçı biraradanın, Cumhuriyet gazetesinde AKP milletvekillerinin, Sözcü gazetesinde CHP ve MHP milletvekillerinin, Zaman gazetesinde askeri aktörlerin, Sabah gazetesinde AKP Bakanlar, CHP, MHP, BDP milletvekillerinin ve Yeni Şafak gazetesinde ise AKP Bakanların temsiline olanak verildiği belirlenmiştir. 2014 askeri yargıda değişikliğe ilişkin haberlerde haber kaynağı temsiline olanak verilmediği görülmektedir.

Tablo 96: Ordu ile İlişkilerde Değişim (AKP'li Siyasi Aktörlere Göre)

Ordu ile İlişkilerde Değişim AKP'li Siyasi Aktörlere göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
2003 MGK yapısında değişiklik	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	2	%100	1	%100	1	%50
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MGK'nın yapısının sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%50
	MGK kararlarının önemine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	2	%100	1	%100	2	%100
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Ordunun hiyerarşik yapısına müdahale ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordunun sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100
	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	1	%100	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	1	%100	-	-	1	%100	1	%100	1	%100	
2014 Askeri yargıda değişiklik	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri yargının bağımsızlığına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri yargının bağımsızlığına zarar vermiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 96: Ordu ile İlişkilerde Değişim (AKP’li Siyasi Aktörlere Göre) (Devamı)

Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ordunun hiyerarşik yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ordunun hiyerarşik yapısına zararı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ordu ile ilişkiler alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen AKP’li siyasi aktörlerin demokratik gelişmeye, MGK’nın yapısının sivilleşmesine, ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde elde edilen bulgulara göre ordu ile ilişkilere ilişkin olarak AKP’li siyasi aktörlerin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir

Tablo 97: Ordu ile ilişkilerde değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre)

Ordu ile İlişkilerde Değişim Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre	Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-	1	%100
Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MGK’nın yapısının sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MGK kararlarının siyasi önemine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	1	%100	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	1	%100	1	%100	1	%100

Tablo 97: Ordu ile ilişkilerde değişim (Muhalefet Partileri Siyasi Aktörlerine Göre) (Devamı)

2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Ordunun hiyerarşik yapısına müdahale ediliyor	1	%50	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-
	Ordunun sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	1	%50	-	-	-	-	-	-	1	%50	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	2	%100	-	-	-	-	-	-	2	%100	-	-
2014 Askeri yargıda değişiklik	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri yargının bağımsızlığına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Askeri yargının bağımsızlığına zarar vermiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordunun hiyerarşik yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordunun hiyerarşik yapısına zararı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Ordu ile ilişkilerde alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen muhalefet partileri siyasi aktörlerinin demokratik gelişmeye katkı sağlandığı ve ordunun hiyerarşik yapısına müdahale edildiği yönünde iletilere yer verdikleri

belirlenmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ordu ile ilişkilere ilişkin olarak muhalefet partileri siyasi aktörlerinin iletilerine yönelik varsayımın doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 98: Ordu ile İlişkilerde Değişim (Uzmanlara Göre)

Ordu ile İlişkilerde Değişim Uzmanlara Göre		Hürriyet		Cumhuriyet		Sözcü		Zaman		Sabah		Yeni Şafak	
		Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%	Sayı	Oran%
2003 MGK yapısında değişiklik	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MGK'nın yapısının sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	MGK kararlarının önemine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2010 YAŞ kararlarının yargı denetimine açılması	Ordunun hiyerarşik yapısına müdahale ediliyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordunun sivilleşmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	2	%100	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye katkısı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Toplam	-	-	-	-	-	-	2	%100	-	-	-	-
2014 Askeri yargıda	Demokratik gelişmeye katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Demokratik gelişmeye zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devletine zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Hukuk devleti güçleniyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 98: Ordu ile İlişkilerde Değişim (Uzmanlara Göre) (Devamı)

Askeri yargının bağımsızlığına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Askeri yargının bağımsızlığına zarar vermiyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağlıyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ordunun hiyerarşik yapısına zarar veriyor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ordunun hiyerarşik yapısına zararı yok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birkaçı birarada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Ordu ile ilişkiler alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ordu ile ilişkilere ilişkin olarak uzmanların iletilerine yönelik öne sürülen varsayımın büyük ölçüde doğrulandığı görülmektedir.

SONUÇ

Siyaset felsefesi yapan pek çok düşünür ve sosyal bilimci tarih boyunca devleti tanımlamaya çalışmış ancak tarihsel süreç içerisinde devletin zaman ve mekân açısından farklılıklar göstermiş olması tanımların da farklılaşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte anayasal düzenlerde her devletin kendi devletini anlatması ve bunu da kendileri için önemli olan niteliklerle çerçevesinde oluşturuyor olması da devlet örgütünün bağımsız bir tanımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Ancak klasik devlet tanımının üç önemli unsur içerdiği ortadadır. Bunlar; ülke, ulus ve insan topluluğudur. Buna bağlı olarak devleti; yerleşik bir topluluğun hukuksal ve siyasal açıdan örgütlenmesi sonucu oluşan tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip bir varlık olarak tanımlamak mümkündür.

Türkler tarih boyunca pek çok devlet kurmuş olan bir millettir. Bu kadar çok devlet kurabilmelerinin ve yaşatabilmelerinin nedenleri ise, millet olma özelliği taşıyor olmaları, gelenekleri, görenekleri ve buna bağlı olarak töre, yasak, ortak inançlarını barındıran bir uygarlığa sahip olmalarıdır. Bu durum Türklerin aynı zamanda güçlü bir devlet geleneğine sahip olduklarını göstermektedir. Genel olarak Türklerin kurdukları devletlere bakıldığında ise bazı ortak özellikler ve hedefler olduğu görülmektedir. Bunlar; bağımsızlık, istiklal, merkezi yönetim, çevresel egemenlik, bölgesel güvenlik ve Batı'ya açılım, kültürel koruma, bilim ve teknik alanlarında diğer medeniyetlerden yararlanma, toplumsal düzeni koruma, eğitim ve öğretime önem vermedir (Ökte, Boğuşlu ve Bayat, 2005:22). İslam dinini kabul etmelerinin ardından da Türkler devlet yönetimine ilişkin esasları, kültürleri ile İslam dini çatışmadığı takdirde birleştirerek yeni bir sentez yaratmayı başarmışlardır.

Özellikle Büyük Selçuklu devletinden itibaren görülebilen bu sentezde Eski Türk devletlerindeki hakimiyet anlayışı ve İslamiyet'e ait sosyal hayat ve teşkilatçılığının birleşiminden oluşmuştur. Osmanlı devlet kavramının temeli de Türk yönetim geleneğini sürdürmenin yanı sıra eski Ortadoğu devlet kuramlarından da etkilenmektedir. İslam kanunlarının değişikliğe uğrayarak uygulanması ile Türk-İslam sentezi yaratılmıştır. Ancak şeriatı aşan bir hukuk düzeninin mevcut olduğu

görülmüştür. Çünkü hükümdarın kanun koyma ve yapma yetkisi İslam kanunları ile sınırlandırılmaktadır.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türklerin güçlü bir devlet ve yönetim geleneği olduğu, özellikle Osmanlı'dan önce ulus ve millet kavramlarının bu devlet örgütlenmesinde önemli bir unsur oluşturduğu, kurulan tüm Türk devletlerinde hükümdarın sonsuz bir yetkiye sahip olmayışı, karar verici ya da denetleyici yan unsurların varlığı, Türk hükümdarın milletin refah, eğitim seviyesini yükseltmek ve toplumsal huzur, barışı sağlamak ve korumak gibi birincil amaçları olduğu görülmektedir. Bu durum Türklerin nasıl bir yönetim anlayışına sahip olduğunu ve tabiatlarına hangi yönetim anlayışının uygun olduğunu göstermektedir.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından ve Kurtuluş Savaşı ile işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadeleden sonra ulu önder Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin örgüt yapısının da belirli olan bu ilkeler çerçevesinde özellikler taşıdığı görülmektedir. Aydınlanma felsefesi ve Fransız İhtilali'nin yarattığı fikirler ile Kemalist ideoloji Cumhuriyet rejiminin temellendirilmesinde etkili olmuştur. Cumhuriyet rejimi ile birlikte, demokrasi, laiklik, millet, ulus kavramları devlet örgütü çatısı altında tam anlamıyla vücuda getirilmiş, Atatürk ilke ve inkılâpları ile anlam kazandırılarak güçlendirilmiştir.

Ancak demokrasinin ve Cumhuriyet rejimi ile birlikte gelen kavramların yerleşmesi ve olgunlaşması yani demokrasinin kurumsallaşmaya başlaması tarihsel bir süreçte belirginleşmeye başlayabilmiştir. Nihayetinde 1945 yılında çok partili siyasal yaşama geçilmesinin ardından yaşanan pek çok siyasi gelişme ile devlet örgüt yapısında değişikliklerin gerçekleşmesine yol açmıştır. Yaşanan değişimler olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilmekle birlikte, demokrasi yolculuğunda gelişmekte olan bir ülke için yaşanması gerekli siyasi süreçler olarak tanımlanabilmektedir. Özellikle 1980 yılından itibaren Türkiye'de yaşanan siyasi, hukuki, ekonomik gelişmelerin yanı sıra, dünya konjonktüründe gerçekleşen gelişmeler de Türkiye'nin devlet örgüt yapısını yakından etkilemiştir. Özellikle 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararları ile Türkiye'de neoliberal bir değişim süreci yaşanmaya başlanmıştır. Gerçekleşen bu neoliberal değişim sadece ekonomik

anlamda değil siyasi ve toplumsal anlamda da pek çok değişimin gerçekleşmesine yol açmıştır. Ayrıca Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde gerçekleşen düzenlemeler neticesinde de devlet örgüt yapısında çeşitli değişimler yaşanmıştır.

Nihayetinde AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren Türkiye'de ve devlet örgüt yapısında siyasi, hukuki, ekonomik, sosyo-kültürel alanlarda pek çok değişimin gerçekleştiği görülmektedir. AKP siyasi iktidarını diğer siyasi iktidarlardan ayıran ise devlet örgüt yapısında ve rejiminde bir değişim amacı taşıdıklarını ve buna hizmet eden politikalar gerçekleştiriyor olmalarıdır. 2002 yılından günümüz 2015 tarihine kadar iktidarda kalmaya başaran AKP muhafazakârlığa ve liberalizme dayanan bu projeyi “Yeni Türkiye” olarak adlandırmaktadır.

AKP'nin siyasi kimliği ile ilgili tartışmalar süregelirken, ideolojik temellerini Siyasal İslamcılık ve Yeni Osmanlılık politikalarının oluşturduğu bilinmektedir. AKP'nin Yeni Osmanlılık politikası; Osmanlı geçmişinin kutsallaştırılması, Türkiye ve komşu ülkeler arasında ortak din ve kültüre dayalı özelliklerin vurgulanması, ekonomi gibi çeşitli araçlar kullanılarak işbirliği sağlanmaya çalışılması üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda Türkiye kendisini Osmanlı toprakları üzerindeki ülkelerin hamisi olarak konumlandırmaktadır. Nitekim Recep Tayyip Erdoğan da Ortadoğu lideri olarak lanse edilmektedir. Yeni Osmanlılık politikası ile ilgili pek çok karşıt iddia da öne sürülmektedir. Örneğin Cüneyt Ülsever Yeni Osmanlılık politikasının Ahmet Davutoğlu tarafından icat edilen sonunda ise ABD'ye teslim edilen bir proje olduğunu ve projenin asıl amacının ise Ortadoğu'yu kontrol altında tutabilmek olduğunu belirtmektedir. Nitekim günümüzde Ortadoğu'da yaşanan siyasi gelişmelere bakıldığında ise projenin başarılı olduğunu söylemek de mümkün olmamaktadır.

Tarihsel süreçte komşu devletler ile iyi ilişkiler içinde olmayı ve AB üyesi yolunda Avrupa ülkeleri ile kalıcı dostluklar kurabilmeyi amaçlayan bir dış politika güden Türkiye ne yazık ki, özellikle AKP iktidarının ikinci döneminden itibaren bunu sürdürebilmekte güçlük yaşamaya başlamıştır. Gerek Ortadoğu ülkeleri ile, gerek Amerika ile, gerekse Avrupa ülkeleri ile ilişkiler, Türkiye'nin dış politikasında

izlenen tutum nihayetinde zarar görmüştür. Ortadoğu'nun lideri olmayı amaç edinen AKP iktidarı ne yazık ki bunu başaramamış, Ortadoğu'da izlediği yanlış politikalar neticesinde dünya ülkeleri ile ilişkilerinin de bozulmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan siyasi İslamcılığa bakıldığında geçmişinin çok partili siyasi hayata geçildiği döneme kadar uzandığı görülmektedir. Türkiye İslam dünyası içinde laiklik ilkesini benimsemiş ve bunu bir politika olarak uygulamış olan halkının çoğunluğu da Müslüman olan tek ülke olma özelliği taşımaktadır. Cumhuriyet rejimi ile birlikte Türkiye İslam ülkeleri arasında en medeni, çağdaş ve demokratik devlet haline gelmiştir. İslam'ın öngördüğü şekilde bir siyasi düzeni amaçlayan siyasi İslamcılık ideolojisi, dinin siyasi olarak kullanılmasını yasaklayan Cumhuriyet rejimi ile ters düşmektedir. Çünkü Cumhuriyet dine dayalı merkezi bir feodal yönetim yerine halkın egemenliğine dayalı ulus devlet modelinde temellenmektedir.

AKP siyasi iktidarı döneminde toplumsal anlamda yaşanan muhafazakârlığın ötesinde dinin siyasallaştırılması da bu noktada önem taşımaktadır. Dini değerler siyasi amaçlarda araç olarak kullanılmaktadır. Sadece dini değerler değil, milli değerler de istismar edilmekte, siyasi partiler tarafından araçsallaştırılarak, siyasi seçim kampanyalarında materyal olarak sunulmakta ve değersizleştirilmektedir. Dini ve milli değerler konusunda zaten hassas olan Türk toplumu bu sayede vicdan ve akıl arasında bir tercih yapmak durumunda bırakılmaktadır. Bilinçli ve eğitilmiş olmayan çok yüksek bir orana sahip olan Türkiye'de bu ayrımın yapılamaması da demokrasinin işlerliğinde olumsuzluk yaratmaktadır.

AKP siyasi iktidarını şekillendiren bu ideolojiler Türkiye'nin siyasi tarihinde daha önce de bazı siyasi partiler tarafından temsil edilmişlerdir. Ancak AKP'yi onlardan ayıran neoliberal politikalara öncelik vermeleri olmuştur. 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin ilk iktidar dönemine bakıldığında; AB'ye uyum süreci gereği gerçekleştirilen siyasi, hukuki, ekonomik düzenlemelerin ön planda tutulduğu görülmektedir. Ancak özellikle ikinci iktidar döneminden sonra AKP, bu çizgisinde sapmaya başlayarak, gerek ulusal gerekse uluslararası alanda farklı politikalar izlemeyi tercih etmiştir. İzlediği bu politikalar neticesinde devlet örgüt yapısında çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Devlet örgüt yapısında gerçekleşen bu değişim

ise; siyasi, hukuk, ekonomi, sosyo-kültürel, din, eğitim ve ordu ile ilişkiler alanında gerçekleşen değişimlerinde neticesinde şekillenmektedir.

Nitekim çalışmanın kuramsal temelini dayandığı entegratif sosyal kuramlar yapılaşma kuramı ve yapı ve aktör dinamiklerine göre eylemde bulunanlar, eylemlerine olanak sağlayan koşulları, eylemleri içinde ve eylemleri aracılığıyla yeniden üretmektedir. Eylemler yapılara olanak sağlamakta ve onları sınırlandırırken, yapılar da eylemlere olanak sağlamakta ve onları kısıtlamaktadır. Toplumsal yapılar ve insan eylemi birbirine karşılıklı olarak bağımlıdır ve yapı da insanların toplumsallaşma ile kazandıkları kurallar ve kaynaklardan oluşmaktadır. Yapının ikiliği anlayışına göre aktörler etkileşim esnasında kurallar ve kaynaklardan tekrar tekrar yararlanarak ortaya çıkan etkileşimle yapıyı tekrar inşa etmektedirler. Schimank da sosyal yapıların eylemlerin karşılıklı etkileri ile ortaya çıktığını, korunduğunu ve yeniden yapılandırıldığını ya da ortadan kaldırıldığını belirtmektedir. Yani Schimank sosyal yapıların nedenleri, olanakları ve eylemlerin ifade biçimini şekillendirdiğini belirtmekte, böylece yapılar eyleme olanak sağlamakta ve etkilemektedir (Alver, 2011:206-211).

Bu bağlamda AKP siyasi iktidarı gerçekleştirdiği yasal düzenlemelerle yapısal olarak Cumhuriyet rejimini değiştirmeyi bunu da sosyal sistemi değiştirerek gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bir zaman ve mekân içerisinde yer alan ve toplumsal pratiklerden oluşan sosyal sistem, kaynakları harekete geçirebilme kapasitesine sahip iktidar tarafından yeniden biçimlendirilmeye çalışılmaktadır. Sosyal yapıların eylemleri de biçimlendirmesiyle yeniden bir üretim gerçekleşmektedir. Yani AKP siyasi iktidarı Cumhuriyet rejimini değiştirmek için öncelikle onu oluşturan yapılar olan hukuki yapı, siyasi yapı, eğitim alanı, sosyo-kültürel yapı, ekonomik yapı, din alanı ve ordu ile ilişkileri yeniden biçimlendirmeyi amaçlamaktadır.

Tüm yapılar birbiriyle etkileşim halinde birbirine bağlı olduğundan dolayı, herhangi bir yapıda gerçekleştirilen düzenleme aynı doğrultuda diğerleri üzerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda AKP siyasi iktidarının tasarladığı yeni devlet örgüt yapısına uygun olarak siyasi, hukuki, ekonomik düzenin yanı sıra, sosyal hayat,

yaşam tarzları, eğitim, öğretim, din, kültür sanat eğlence faaliyetleri, medya gibi pek çok alan da bu yeni tasarımın gerektirdiği yapısal düzene uygun hale getirilmeye çalışılmaktadır. Genel olarak toplumsal bir muhafazakârlaşmanın yaşandığı AKP siyasi iktidarı dönemi İslamcı burjuvazi, İslami moda, İslami magazin hayatı vs. gibi pek çok yeni akımı da beraberinde getirmiştir.

Gerçekleştirilmeye çalışılan bu yapısal değişim esnasında ise medya etkin bir rol oynamaktadır. AKP, medya alanında uyguladığı politikalarla sadece kendisini destekleyecek bir medya yaratmamış, diğer siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, ideolojik alanlarda olduğu gibi medyayı da değiştirmeyi ve yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir. Yani AKP, kendisinden önceki iktidarlardan farklı bir politika izleyerek, medyayı hâkimiyeti almanın yanı sıra kendi medyasını yani kendi ideolojik aygıtlarını yaratmayı amaçlamıştır. Çünkü Cumhuriyet rejiminin niteliği ve felsefesinin içermediği birtakım düzenlemeleri devlet örgütünün yapısal düzeninde hayata geçiren AKP iktidarı, gerçekleştirdiği bu düzenlemelerin kamuoyu tarafından da kabul görmesini arzu etmektedir. Medya kamuoyunu iktidarın istediği şekilde bilgilendirmekte, hükümetin icraatları medya tarafından olumlanmaktadır. AKP siyasi iktidarı medyayı kullanarak hatta kendi medya örgütlenmesini kurarak devlet örgüt yapısında değişimler sağlamaya çalışmakla birlikte, medya alanında da çeşitli değişimler yaşanmasına yol açmaktadır.

Medya alanındaki değişime tarihsel süreç içerisine bakıldığında özellikle 1980 yılından itibaren hız kazandığı görülmektedir. Buna neden olan ise iki önemli ve temel olay gerçekleşmiştir. Bunlar; 12 Eylül askeri müdahalesi ve 24 Ocak ekonomik istikrar kararlarıdır. Öyle ki, 1980 yılına kadar medyayı değerlendirirken siyasi ve sosyal etkenler ön planda iken, 1980'li yıllarda medyayı değerlendirirken ekonomik etkenlerin ön planda olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemde medyaya sermaye girişi gerçekleşmiş ve buna bağlı olarak da medya yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Bu dönemden itibaren sermayenin yani finans sektörünün medyaya girişi ile birlikte, medya sektörünün yapısı endüstriyel anlamda değişime uğramış, sektörde hali hazırda faaliyet gösteren medya sahipleri yeni düzene özellikle ekonomik

anlamda uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Özellikle kağıda devlet tarafından verilen desteğin kesilmesi ve ardından da zam yapılması sektörün mali yapısının bozulmasına yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde medya sahiplikleri gazetecilerden işadamlarına geçmiş, bu durum beraberinde tekelleşmeyi de getirmiştir. Dördüncü güç olarak adlandırılan medya gücü sermaye sahipleri tarafından paylaşılmak istenmiş, özellikle siyasi çevrelerde itibar görme, devlet teşviklerinden yararlanabilme, diğer sektörlerde yapılan yatırımların etkinliğini artırma gibi pek çok alanlarda avantaja dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Bunun yanı sıra gazetecilerin ekonomik çıkarlarını ve bağımsızlıklarını savunmaları zorlaşmış, düşünce ve ifade özgürlüğünün de sınırlandırılması ile ilgili de zorluklarla karşılaşılmasına yol açmıştır. Toplumun bilgilendirme ve siyasi iktidarı denetleme işlevi olan basın özgürlüğünün kısıtlanması toplumda bir depolitizasyon sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. 1990 sonrasında medyada yaygınlaşan çapraz tekelleşme medya ve siyaset ilişkisine üzerinde de çeşitli etkilere yol açmıştır. Aynı şekilde 2000-2001 yılları arasında Türkiye’de etkili olan ekonomik kriz medyanın değişiminde de çeşitli etkiler yaratmıştır.

Nihayetinde AKP’nin siyasi iktidar olduğu 2002 yılından itibaren medyaya bakıldığında ise önemli bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. AKP siyasi iktidarı kendinden önceki iktidarlardan farklı olarak sadece kendini destekleyecek bir medya yaratmamıştır. AKP siyasi iktidarı siyasi, hukuki, ekonomik, sosyo-kültürel, eğitim gibi alanlarda olduğu gibi medyayı da tamamen değiştirmeyi ve yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Yani sadece medyayı hâkimiyet altına almakla yetinmeyip, kendi medyasını yaratmayı başaramıştır. Bir ideolojik aygıt olarak medyayı devlet örgütünü değiştirme sürecinde araç olarak kullanmakta ve tek bir medya yaratmayı amaçlamaktadır.

Bunun için de siyasi iktidar muhalif ya da değil ancak kendinden olmayan medyaya karşı çeşitli politikalar uygulamaktadır. Özellikle ekonomik yaptırımlara medya denetim altına alınmaya çalışılmaktadır. Bunda medya sahipliklerinin işadamlarında olması etkili olmaktadır. Böylece siyasi iktidarın gerçekleştirdiği ekonomik yaptırımlar işadamlarını sadece medya sektöründe değil, sahibi olduğu

diğer sektörlerdeki iş olanakları üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır. Medya üzerinde oluşan baskı ortamı sadece ekonomik nedenlerden kaynaklanmamakta, politik baskıların varlığı da görülmektedir. AKP siyasi iktidarı döneminde özellikle politik nedenlerden dolayı tutuklanan ve cezaevine gönderilen pek çok gazeteci bulunmaktadır. Nihayetinde 2002 yılından günümüze kadar medyaya karşı uygulanan baskı, sansür ve oto sansür uygulamaları bir korku ortamının oluşmasına yol açmıştır. Bunun neticesinde de medya kamuoyunu bilgilendirme işlevini tam anlamıyla yerine getirememektedir.

Bununla birlikte Türkiye’de aktör olarak medyanın siyasi alan ve toplumsal alanlara etki etme potansiyeli bulunmaktadır. Siyasi iktidar toplumsal yapıyı; siyaset, hukuk, ekonomi, sosyo-kültürel, din, eğitim ve ordu ile ilişkiler alanlarında yeniden biçimlendirmeye çalışırken muhalif medya siyasi alana direnç göstermekte ve siyasi iktidarın muhafazakâr dinsel yönetimine alternatif olarak demokratik Cumhuriyet rejimini savunmaktadır. Dolayısıyla yapı ve aktörlerin eylemleri karşılıklı olarak birbirlerine etki etmekle birlikte siyasi iktidarın siyasi, hukuki ve ekonomik gücü elinde bulundurması muhalif medya alanını sınırlandırmakta ancak onu tamamen pasifize edememektedir. Muhalif medya siyasi iktidara ve egemen ideolojiye direnme potansiyelini toplumsal güçlerle sürdürmektedir.

AKP siyasi iktidarı döneminde devlet örgüt yapısında gerçekleştirilmeye çalışılan değişim siyasi, hukuk, ekonomi, eğitim, din, sosyo-kültürel ve ordu ile ilişkiler alanlarında gerçekleştirilen değişimlere bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda iktidara geldiği 2002 yılından günümüze (2015) kadar bu alanlarda seçilen belirli olaylara ilişkin olarak, Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Yeni Şafak, Zaman ve Sabah gazetelerinde yer alan haberler analiz edilerek Cumhuriyet rejiminin ve felsefesinin AKP’nin düşünsel kaynakları ve ideolojik yönelimleri çerçevesinde nasıl bir değişim içinde olduğu belirlenmiştir.

Analiz çalışması ilgili haberlerde gazete iletilerinin içeriklerini ve haber aktörlerinin içeriklerini kapsamaktadır. Haber aktörleri ise AKP’li siyasi aktörler, muhalefet partileri siyasi aktörleri ve uzmanlar olarak kategorize edilmiş olup, iletilerinin içerikleri incelenmiştir. Böylece; Cumhuriyet rejiminin ve felsefesinin ve

devlet örgütünün değişimi siyasi, hukuk, ekonomi, eğitim, sosyo-kültürel, din ve ordu ile ilişkiler alanlarında yaşanan değişimler doğrultusunda gazete iletileri ve haber aktörlerinin iletilerinin içeriklerinin analiz edilmesiyle belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre; Cumhuriyet, Sözcü ve Hürriyet gazetelerinde siyasi, hukuki, ekonomik, eğitim, sosyo-kültürel, din ve ordu ile ilişkiler alanlarında mevcut olaylar çerçevesinde belirlenen haberlerde siyasi iktidarın iletilerine eleştirel bir biçimde yaklaşan haber iletilerine daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir. Zaman gazetesinde AKP siyasi iktidarı ile cemaat ilişkilerinin bozulmadığı dönemde ilgili haberlerde siyasi iktidar iletilerini olumlayan iletilere, bozulduktan sonra ise eleştirel iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmüştür. Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ise ilgili haberlerde siyasi iktidarın iletilerini olumlayan iletilere daha fazla oranda yer verildiği belirlenmiştir.

Hukuki alanda gerçekleşen düzenlemelerle hukuki yapının değişiminde AKP’li siyasi aktörlerin, hukuk ve yargı bağımsızlığının güçlendiği, hukuk devletine uygun olarak yeni bir anayasa yapma hedefi içinde olunduğu, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin geliştirildiği ve kuvvetler ayrılığı ile birlikte hukukun bağımsızlığının arttığı kanısıyla doğru orantılı olarak hukuk devletinin güçlendirildiğine yönelik iletilere daha fazla oranda yer verdikleri belirlenmiştir. Muhalefet partileri aktörlerinin ise, hukuk ve yargı bağımsızlığına zarar verilerek, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflatıldığı, üniter devlet yapısına zarar verildiği, demokratik olmayan yeni bir anayasa yapılmaya çalışıldığı yönünde hukuk devletine zarar verildiğine yönelik iletilere daha fazla oranda yer verildiği görülmüştür. Bu bağlamda AKP’li siyasi aktörler hukuk alanında gerçekleştirilen düzenlemelerin devletin değişiminde hukuki yapının gelişimine ve bağımsızlığına olumlu etki ettiğini belirtmektedirler. Oysa muhalefet partileri siyasi aktörlerinin iletilerinin içerikleri göz önüne alındığında hukuki yapının gelişimine ve bağımsızlığına zarar veren düzenlemelerin gerçekleştirildiğini belirtmektedirler.

Aynı şekilde hukuki yapının değişimine ilişkin olarak uzmanların iletilerinin içerikleri incelendiğinde ise uzmanların iletilerinin içeriklerinin gazetelerin

ideolojileri ile büyük oranda uyumlu olduğu gör÷lmektedir. Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü gazetelerinde hukuki yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; yargı bağımsızlığının siyasi iktidar tarafından kısıtlandığı ve bu yönde yasal düzenlemeler gerçekleştirilmeye çalışılarak hukuk devletine uygun olmayan yeni bir anayasal düzen hedeflendiğine yönelik iletilere daha fazla oranda yer verdikleri gör÷lmüştür.

Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde temsil edilen uzmanların; AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi geliştirilerek hukuk devletinin güçlendirildiğine yönelik iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Zaman gazetesinde temsil edilen uzmanların ise; Cemaat ve AKP siyasi iktidarının ilişkilerinin bozulmadığı dönemde AKP siyasi iktidarı döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerle yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi geliştirilerek hukuk devletinin güçlendirildiği öngör÷lürken; ilişkilerin bozulmasının ardından gerçekleşen hukuki düzenlemelerle yargı bağımsızlığına zarar verildiği, AKP siyasi iktidarının tek iktidar olarak tüm gücü kendinde toplamak istediği ve bu bağlamda da hukuk devleti ilkelerine zarar verdiğine yönelik iletilere yer verdikleri belirlenmiştir.

Siyasi yapının değişiminde belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin; gerçekleştirilen siyasi düzenlemeler ile demokratik gelişmeye katkı sağlandığı, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlükler geliştirildiği, ulusal bütünlük güçlendiği ve laiklik ilkesine zarar verilmediğine yönelik iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Muhalefet partilerinin aktörlerinin ise; parlamenter demokratik rejime, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere, laiklik ilkesine, ulusal bütünlüğe zarar verildiği ve din referanslı bir siyasi sistemin kurulmasının hedeflendiğine yönelik iletilere yer verdikleri gör÷lmüştür.

Siyasi yapının değişiminde Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü gazetelerinde temsil edilen uzmanların; parlamenter demokratik rejime, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere, laiklik ilkesine, ulusal bütünlüğe zarar verildiği ve din referanslı bir siyasi sistemin kurulmasının hedeflendiğine yönelik iletilere daha fazla oranda yer

verdikleri görülmüştür. Sabah ve Yeni Şafak gazetelerinde temsil edilen uzmanların ise; demokratik gelişime katkı sağlandığı, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin geliştirildiği, ulusal bütünlüğün güçlendiği, laiklik ilkesine ve parlamenter rejime zarar verilmediği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir.

Zaman gazetesinde ise temsil edilen uzmanların; Cemaat ve AKP siyasi iktidarının ilişkilerinin bozulmadığı dönemde siyasi yapının değişimine ilişkin haberlerde demokrasinin geliştiği, toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklerin güçlendirildiği ulusal bütünlüğün güçlendiği, laiklik ilkesine ve parlamenter rejime zarar verilmediği öngörülürken, Cemaat AKP ilişkilerinin bozulmasının ardından ise demokrasinin gelişimine ve toplumsal eşitlik ve bireysel özgürlüklere zarar verildiğine yönelik iletilere yer verdikleri belirlenmiştir.

Eğitim alanının değişimi ile ilgili belirlenen olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin; eğitim alanında gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile eğitimde demokratikleşmeye katkı sağlandığı, çağdaş ve bilimsel eğitim sisteminin güçlendiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaldığı ve buna bağlı olarak eğitimde eşitliğin güçlendiği, çocuklara ve gençlere ahlaki bir eğitimin de verilebileceği ancak ideolojik herhangi bir temeli olmayan bir eğitim sisteminin hedeflendiğine yönelik iletilere yer verildiği belirlenmiştir. Muhalefet partilerinin aktörlerinin ise; eğitimin demokratikleşmesine, laik, çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine, okullaşma oranına zarar verildiği, eğitimde pedagojik amaçlardan uzaklaşıldığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin artmasına yol açıldığı ve buna bağlı olarak eğitim eşitliğinin arttığı ve din referanslı bir eğitim sisteminin hedeflendiğine yönelik iletilere yer verildiği görülmüştür.

Hürriyet, Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde temsil edilen uzmanların; eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemelerle; eğitimin demokratikleşmesine, laik, çağdaş ve bilimsel eğitim sistemine, okullaşma oranına zarar verildiği, eğitimde pedagojik amaçlardan uzaklaşıldığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin artmasına yol açıldığı ve buna bağlı olarak eğitim eşitliğinin arttığı ve din referanslı bir eğitim sisteminin hedeflendiği yönünde bir değişim gerçekleştirilmeye çalışıldığının vurgulandığı iletilere yer verildiği belirlenmiştir. Zaman, Sabah ve Yeni Şafak

gazetelerinde temsil edilen uzmanların; eğitim alanında eğitim alanında demokratik reformlar gerçekleştirildiği, çağdaş ve bilimsel eğitim sisteminin güçlendiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaldığı ve buna bağlı olarak eğitimde eşitliğin güçlendiği, çocuklara ve gençlere ahlaki bir eğitimin de verilebileceği ancak ideolojik herhangi bir temeli olmayan bir eğitim sisteminin hedeflendiği yönünde bir değişim gerçekleştirilmeye çalışıldığının vurgulandığı iletilere yer verildiği görülmüştür.

Ekonomik yapının değişimine ilişkin olaylar çerçevesinde ise analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, Türkiye ekonomisi ve ekonomik büyüme oranlarının geliştiği, küresel ekonomiyle entegrasyon, istihdam olanakları ve çalışanların ekonomik haklarının gelişmesine katkı sağlandığı ve buna bağlı olarak ekonomik yapının güçlendirildiğine yönelik iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; Türkiye ekonomisine, ekonomik büyüme oranlarına ve çalışanların haklarına zarar verildiği, işsizlik oranının artmasına yol açıldığı yönünde iletilere yer verdikleri görülmüştür.

Hürriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; Türkiye ekonomisine ve ekonomik büyüme oranlarına, küresel ekonomiyle entegrasyona, istihdam olanaklarının artmasına katkı sağlandığı ve çalışanların ekonomik haklarının güçlendiği yönünde iletilere yer verdiği belirlenmiştir. Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde ekonomik yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; Türkiye ekonomisine, ekonomik büyüme oranlarına ve çalışanların haklarına zarar verildiği, işsizlik oranının artmasına yol açıldığı yönünde iletilere yer verildiği görülmüştür. Bu bağlamda gazeteler kendi ideolojik ve ekonomik politikaları ile aynı doğrultuda görüşlere sahip uzmanların temsiline olanak sağlamışlardır. Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerini ideolojik doğrultuda bir tutmak mümkün iken, Hürriyet gazetesinde temsil olanağı sunulan uzmanların iletilerinin olumlanmasının nedeninin medya sahibinin ekonominin pek çok sektöründe yer almasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, halkın refah seviyesini

yükseltmeyi amaçladığı, ulusal bütünlüğün, milli değer ve sembollerin güçlendiği, kadın istihdamının arttırılmasına katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; gerçekleştirilen düzenlemelerle demokratik gelişmeye katkı sağlanmadığı, sürdürülebilir yoksulluk politikasına, katkı sağlandığı, ulusal bütünlüğe, milli değer ve sembolere, Cumhuriyet rejmine ve kadın istihdamına zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmüştür.

Hürriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde sosyo-kültürel alanın değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; halkın refah seviyesinin yükseltilmeyi amaçlandığı, ulusal bütünlüğün, milli değer ve sembollerin güçlendiği, kadın istihdamının arttırılmasına katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde sosyo-kültürel yapının değişimine ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; sürdürülebilir yoksulluk politikasına, toplumsal kutuplaşmalara, ulusal bütünlüğe, milli değer ve sembolere, kadın istihdamına zarar, yönünde iletilere yer verildiği görülmüştür.

Din alanının değişimine ilişkin olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, gerçekleşen düzenlemelerle halkın din hizmeti almasına katkı sağlandığı, toplumun ve gençlerin sağlığını korumayı ve bu bağlamda din referanslı bir sosyal hayat kurulmasının amaçlandığı yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; gerçekleştirilen düzenlemelerle dinin siyasileşmesine, toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına yol açıldığı, yaşam tarzlarına müdahale edilerek din referanslı bir sosyal hayat kurulmasının hedeflendiği ve bu bağlamda da laiklik ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir.

Hürriyet, Zaman, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde din alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; din adamlarının toplumdaki algısının iyileştirilmesine katkı sağladığı, toplumun ve özellikle gençlerin sağlığının korunmasının amaçlandığı, toplumun din hizmeti almasına katkı sağlandığı yönünde iletilere yer verildiği görülmüştür. Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde din alanında değişime ilişkin haberlerde temsil edilen uzmanların; toplumun yanlış kanallardan din hizmeti almasına ve tarikat faaliyetlerinin güçlenmesine yol açıldığı, yaşam

tarzlarına müdahale edilerek din referanslı bir sosyal hayatın hedeflendiği ve buna bağlı olarak laiklik ilkesine zarar verildiği yönünde iletilere yer verildiği belirlenmiştir.

Ordu ile ilişkilerde değişime ilişkin olaylar çerçevesinde analiz edilen tüm gazetelerde temsil edilen AKP'li siyasi aktörlerin, gerçekleşen düzenlemelerle demokratik gelişmeye, ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine, MGK'nın ve ordunun yapısının sivilleşmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdiği belirlenmiştir. Muhalefet partileri aktörlerinin ise; ordunun hiyerarşik yapısına ve askeri yargının bağımsızlığına müdahale edildiği, demokratik gelişmeye zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri görülmüştür.

Cumhuriyet, Sözcü, Hürriyet, Yeni Şafak ve Sabah gazetelerinde ordu ile ilişkilerde değişim ile ilgili haberlerde uzmanların iletilerine yer verilmediği, Zaman gazetesinde ise ordu ile ilişkilerde değişim temsil edilen uzmanların gerçekleşen düzenlemelerle ordu mensuplarının hukuki haklarının güçlenmesine katkı sağladığı yönünde iletilere yer verdiği belirlenmiştir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin değişiminin gerçekleştirilmeye çalışıldığı siyasi, hukuki, ekonomik, sosyo-kültürel, eğitim, din ve ordu ile ilişkiler alanında ilgili olaylar çerçevesinde analiz edilen haberler neticesinde AKP'li siyasi aktörlerin bu alanlarda yapılan düzenlemeleri olumluyletici iletilere yer verdikleri görülmektedir. Gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle Türkiye'nin daha demokratik, siyasi, hukuki ve ekonomik anlamda daha gelişmiş, sahip olunan milli ve dini değerlerin daha güçlendiği, sosyal hakların, toplumsal eşitliklerin, bireysel özgürlüklerin geliştirildiği, eğitim kalitesinin yükseltildiği bir Türkiye'ye yol alındığına dair iletiler paylaştıkları görülmektedir. Parlamenter rejimin ve laikliğin gerçekleştirilen düzenlemelerle daha güçlendiği, Cumhuriyet rejimine ve felsefesine zarar verilmediğine dair iletiler de yer almaktadır.

Muhalefet partileri siyasi aktörlerinin iletilerine bakıldığında ise, AKP'li siyasi aktörlerin iletilerinin aksine demokrasiye, parlamenter rejime, laikliğe,

toplumsal eşitliklere, bireysel özgürlüklere, hukuka, ekonomiye, eğitim kalitesine zarar verildiği, dini ve milli değerlerin istismar edildiği, ulus bilincine zarar verildiği yönünde iletilere yer verdikleri belirlenmiştir. Uzmanların iletileri ise gazetelerin ideolojik görüşleri ve yayın politikaları doğrultusunda temsil olanaklarına izin verildiği ölçüde şekillenmektedir.

Nitekim gazetelerin iletileri de yayın politikaları ve ideolojik yönelimleri doğrultusunda biçimlenmiş, bu bağlamda da siyasi, hukuki, ekonomik, sosyo-kültürel, din ve ordu ile ilişkiler alanlarında belirlenen olaylar çerçevesinde ilgili haberlerde olumlayıcı veya eleştirel iletiler olarak yer almışlardır. Cumhuriyet, Sözcü ve genel olarak Hürriyet gazetesinde gerçekleştirilen düzenlemelerle ilgili eleştirel iletiler yer alırken, Yeni Şafak ve Sabah gazetesinde gerçekleştirilen düzenlemelerle ilgili olumlayıcı iletilere yer verildiği görülmüştür. Zaman gazetesinde ise Cemaat ile siyasi iktidar arasındaki ilişki ile doğru orantılı olarak öncesi ve sonrasında olumlayıcı ve eleştirel iletilere yer verildiği belirlenmiştir.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde; hem AKP'li siyasi aktörler, hem de muhalefet partileri siyasi aktörleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapısında bir değişim gerçekleştiğini belirtmektedirler. Ancak AKP'li siyasi aktörler daha demokratik bir ülke olma yolunda ilerleme kaydettiği yönünde olumlayıcı bir değişim gerçekleştiğini belirtirlerken, muhalefet partileri siyasi aktörleri bunun aksi yönünde bir değişimin gerçekleştiğini belirtmektedirler. Nihayetinde Türkiye'de yaşanan siyasi, ekonomik, hukuki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda olumlu yönde bir gelişim ve değişim süreci yaşanmadığı görülmektedir.

AKP'nin on üç yıldır süren uzun iktidar dönemi devlet örgüt yapısında planlı bir yapılanma ve değişimin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Siyasal İslam ve neoliberalizmi benimseyen AKP siyasi iktidarı, kendi ideolojisi çerçevesinde Cumhuriyet rejiminin niteliğinden ve felsefesinden uzak yasal düzenlemeler gerçekleştirerek, devlet örgüt yapısının öngörülemez bir niteliğe bürünmesine yol açmışlardır. Nitekim bugün yaşanan terör, dış politika sorunları, ekonomi ve hukukta yaşanan olumsuzluklar, eğitimde gerçekleştirilen plansız düzenlemeler uzun vadede olumsuz neticelerini göstermeye başlamıştır.

Üniter devlet yapısına sahip ve ulus bilincinin yüksek olduğu, Atatürk'ün tek millet çatısı altında birleştirdiği Türkiye'de etnik kimlikler, mezhepler, cinsiyetler gündeme getirilmiş, insanlar ötekileştirilerek ayrıştırılmıştır. Yine Cumhuriyet felsefesinin temel taşlarından ve en önemli ilkelerinden biri olan laikliğe AKP siyasi iktidarı tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerle zarar verilmiş, din siyasallaştırılarak bir araç haline getirilmiş, istismar edilmiştir. Cinsiyetçilik kadın üzerinden şekillendirilerek her fırsatta ötekileştirici iletiler AKP'li siyasi aktörler tarafından dile getirilmiştir. Eğitimde gerçekleştirilen düzenlemelerle eğitim kalitesine, bilimsel ve evrensel eğitim ilkelerine zarar verilmiştir. Öyle ki 4+4+4 yasal düzenlemesi neticesinde 2014 yılında elde edilen verilere göre 260 bin kız çocuğu okula gönderilmemiştir. Ekonomide gerçekleştirilen düzenlemelerle devletçilik ilkesinden tamamen uzaklaşan Türkiye, siyasi tarihinin en fazla özelleştirmelerinin gerçekleştiği dönemi yaşamıştır. Ekonomide olumlu gelişmeler yaşandığını öne süren AKP siyasi iktidarı döneminde ne yazık ki halkın refah seviyesinde bir gelişme yaşanmamış, aksine siyasi iktidar tarafından sürdürülen yoksullaşma politikası yine siyasi süreçte bir araç olarak kullanılmıştır. Özelleştirilen kurumlar neticesinde kamu mülksüzleştirilmiş, Türkiye şimdiye dek ekonomik anlamda pek çok alanda faaliyet sürdürdüğü ve üretici olduğu alanlarda zayıflamaya başlamıştır.

AKP siyasi iktidarı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin değişimini Cumhuriyet'in felsefesinden ve değerlerinden uzaklaşarak yeniden şekillendirme ve yapılanma amacı ile hareket etmiştir. Yeni Osmanlıcılık politikası ile Osmanlı İmparatorluğu ruhunu yeniden canlandırma gayesi içinde olan siyasi iktidar bu bağlamda ümmetçilik politikası ile Türk kimliğini ikinci plana atmış, böylece Cumhuriyet'in en önemli ilkelerinden bir diğeri olan milliyetçilik ilkesine de zarar vermiştir. Devlet örgüt yapısında amaçladığı değişimi her alanda, her yapıda gerçekleştirdiği düzenlemelerle inşa etmeyi böylece de bütüne ulaşmayı hedeflemiştir.

Bu süreçte medya da AKP siyasi iktidarının otoriter yönetiminden etkilenmiştir. Kendi medyasını yaratan AKP siyasi iktidarı, muhalif medyayı susturmak, sindirmek, korkutmak adına gerek maddi gerekse hukuki yaptırımlarla

muhalif medyayı kontrol altında tutmak istemiştir. Basın özgürlüğünün kısıtlandığı, oto sansür, sansür uygulamalarının yoğun bir şekilde yaşandığı, gazetecilerin tutuklandığı, gazetelerin binalarına zarar verildiği ve son olarak Ahmet Hakan olayında yaşandığı gibi gazetecilerin saldırıya uğradığı, bir gazete patronu ile Cumhurbaşkanı'nın polemiğe girdiği bu dönem Türk medya tarihinde parlak bir dönem olarak elbette ki tanımlanamamaktadır.

Demokrasinin kurumsallaşması sürecinde yaşanması gereken bir dönem olarak nitelendirilebilecek AKP siyasi iktidarı dönemi, gerçekleştirdiği olumlu ya da olumsuz tüm politikalarla birlikte her siyasi iktidar gibi bir nihayete erecektir. Ulu önder Atatürk de belki de Türk siyasi tarihinde asla bir daha kimsenin sahip olamayacağı zaman ötesi vizyonu ile Türk milletine en uygun yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğuna karar vermiştir. Genç bir Cumhuriyet olmasına karşın Türkiye Cumhuriyeti kısa zamanda demokrasinin gelişiminde çok yol katetmiştir. Devletin yapısının veya Cumhuriyet'in felsefesinin değiştirilmeye çalışılması sadece demokrasinin kurumsallaşması sürecinde bir deneyimden ve sınamadan öteye gidemeyecektir. Uzun vadede geliştirilmesi gereken en önemli politika ise kuşkusuz eğitim politikası olmalıdır. Çünkü demokrasi eğitimli kitlelerle değer kazanmakta ve işlerliğini sağlayabilmektedir. Demokrasinin kurumsallaşması ise, milletin bilinç ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi ile mümkün olacaktır.

Toplumsal yapılar ve insan eylemi birbirinden bağımsız olarak var olamamaktadır. Öyle ki birbirlerine karşılıklı bağımlıdırlar ve iç içe geçmişlerdir. Yapı insanların toplumsallaşma ile kazandıkları kurallar ve kaynaklardan oluşmakla birlikte eylemin hem aracı hem de sonucudur. Yani toplumsal yapılar hem insani eylemden meydana gelmekte hem de onu yaratmaktadır (Alver, 2011: 207). Bu bağlamda Türkiye'ye bakıldığında ise; yapının eylemi etkilemesinde olanak ve araçların güçlü olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'de AKP siyasi iktidarı ile yaşanan bu değişim sürecinde devlet örgüt yapısı; siyasi, hukuki, ekonomi, sosyo-kültürel, din, eğitim ve ordu ile ilişkiler alanlarının siyasi iktidar tarafından yeniden biçimlendirilerek eylemi de etkilemektedir. Bu yapılarda yaşanan değişim süreci; zaten birbirine karşılıklı olarak bağımlı olan insani eylem ve yapı ilişkisi bağlamında, yeniden üretilmektedir. İnsanlar değişime uğramış ve biçimlendirilmiş alanların

kurallarına benimsemekte, aynı zamanda onları tekrar tekrar üretmektedirler. Buna en basit örnek AKP siyasi iktidarı ile birlikte tüm yapılarda gerçekleştirilmeye çalışılan muhafazakâr yönelimli düzenlemelerin, toplumsal anlamda da zaman içinde kabul görmeye başlamış olması ve toplumun da giderek muhafazakârlaşmasıdır.

Bunun yanı sıra aktörlerin de yapıyı etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Çünkü insanın gerek toplumu gerekse yönetim ve toplumsal yapıyı değiştirme yeteneği bulunmaktadır. Günümüzde siyasi iktidarlar ne kadar güçlü olsalar da varlıklarını sürdürmeleri yönettikleri insanların desteğine bağlı olmaktadır. Aynı zamanda siyasi iktidarların yasalara bağlı olması da eylemlerinin kısıtlanmasına yol açmaktadır. Yani aktörlerin de yapıyı etkileme potansiyelleri bulunmaktadır. Ancak Türkiye örneğine bakıldığında demokrasinin henüz gelişim aşamasında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, demokratik batılı ülkelere nazaran aktörün yapıyı etkileme potansiyelinin daha az olduğu görülmektedir. AKP siyasi iktidarı devlet örgütünü oluşturan tüm yapılarda gerçekleştirdiği değişim ile insani eylemleri etkilemektedir. Buna direnç gösteren siyasi ve uzman muhalif aktörlerin varlığı ne yazık ki yapısal değişimde çok etkili olamamaktadır. Türkiye'nin daha demokratik bir ülke olma yolunun, yine demokratikleşme sürecinin sancılarında biri olarak kabul edilebilecek yavaşlama ve hatta gerileme döneminde olduğu söylenebilmektedir. AKP siyasi iktidarı on üç yıllık bir iktidar dönemini geride bırakan, oy potansiyeli ve siyasi desteği büyük olan bir iktidar olmasına karşın, bu güçlerinin her siyasi parti gibi kamuoyunun desteği ile doğru orantılı olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de demokrasi yolculuğunun ve Cumhuriyet rejiminin bekası halkın bilinçli ve eğitimli bir kitle olabilmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adaklı, Gülseren. 2010, “2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi”. Der: İlhan Uzel ve Bülent Duru, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınevi.(ss.559-614.).

Adorno, W. Theodor (2007). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Adorno, W. Theodor (2011). *Eleştiri Toplum Üstüne Yazılar*. Çev. Yılmaz Öner. İstanbul: Belge Yayınları.

Agacanov, Sergey Grigoreviç (2006) . *Selçuklular*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker Levent (1996). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker Levent (2004a). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları Mehmet Ali ve Köker Levent (2004b). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara, İmge Kitabevi.

Ağaoğulları Mehmet Ali (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün (2009). *Kral Devletten Ulus Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2011). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ahmad, Feroz (2008) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, Feroz (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayınları.

Ahmad, Feroz (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akdağ, Ömer (2011). *Ana Hatlarıyla Türk Yenileşme Hareketi*. Konya: Palet Yayınları

Akdoğan, Yalçın (2000). *Siyasal İslam Refah Partisi'nin Anatomisi*. İstanbul: Şehir Yayıncılık.

Akdoğan, Yalçın. *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları. 2004.

Akdoğan, Yalçın. (2010). “Muhafazakâr Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, *AK Parti – Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Editör: Yavuz H. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Akgün, Seçil Karal (2009). *27 Mayıs Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Akın, Rıdvan (2010). *Türk Siyasal Tarihi (1908-2000)*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık A.Ş.

Akın, İlhan. (2013). *Devlet Doktrinleri*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Akkuş Ersevinç Mine, Turgay Akkuş ve Fatma Kesiriklioğlu (2004). *Türk Devrim Tarihi*. Bursa: Aktüel Yayınları.

Akşin, Sina (2011). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Althusser, Louis (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.

Althusser, Louis (2009). *Kriz Yazıları / Althusser'den Sonra Louis Althusser*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.

Amittay Ben Jacob (1983). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara:Savaş Yayınları.

Anadol Cemal ve Fazile Abbasov (2001). *Türk Kültür ve Medeniyeti*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Alver, Füsun (2003). *Basında Yabancı Tasarımı ve Yabancı Düşmanlığı*. İstanbul: Der Yayınları.

Alver, Füsun (2011), *Gazetecilik Bilimi ve Kuramları*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Arendt, Hannah (1997). *Şiddet Üzerine*. (Peker B.Çev), İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, Hannah (2006). *İnsanlık Durumu*. Çev. Bahadır Sina Şeker. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arı Kemal (2010). *Atatürk ve Aydınlanma*. İzmir: Yakın Kitabevi.

Arı Kemal (2011). *Türk Devrim Tarihi I*. İzmir: Zeus Kitabevi.

- Aristoteles (1993). *Politika*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Armağan, Servet (2007). *Modern Hukukta ve İslam Hukukunda Kadın Hakları Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Arıkan Basım Yayım.
- Aster, Ernest Von (2004). *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*. (Haz.Şennur Şenel), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Atabay, Mithat (2004). *Aydınlanma Çağı ve Avrupa*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Atılgan, Gökhan (2012). "Türkiye'de Toplumsal Sınıflar 1923-2010", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Aybar, Mehmet Ali (1988). *Türkiye İşçi Partisi Tarihi I*. İstanbul: Özal Matbaası.
- Aybek, Şahin (2008) *Karl Marx'ın Siyaset Felsefesi*, Ankara: Maya Akademi Yayın Dağıtım.
- Aydın U. Uraz (2015) "Lanetli Süreklilik Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakarlığa Türk Medyasının Otuz Yılı", (ss.31-65), *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Der. U. Uraz Aydın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydoğan, Metin (2005). *Türkiye Üzerine Notlar 1923-2005*. İzmir: Umay Yayınları.
- Aydoğan, Metin. (2013). *Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler*. İstanbul: Resse Kitabevi.
- Aymaz, Göksel (2015). "AKP İktidarında Medyada Otoriteryen Kişiliğin İnşası", (ss. 137-150), *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Derleyen: U. Uraz Aydın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aysevener Kubilay. (2013) "Alexis De Tocqueville", (ss., 391-405), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bağcı Hüseyin ve Bayram Sinkaya (2006). "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi". Der. Zeynep Dağı. *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika AK Partili Yıllar*, Ankara: Orion Yayınevi.
- Bakırezer Güven ve Yücel Demirer (2010). "AK Parti'nin Sosyal Siyaseti", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Barry Norman P. (2004). *Modern Siyaset Teorisi*. Çev: Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin. Ankara: Liberte Yayınları.
- Bedirhanoğlu Pınar (2010). "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Beken Muzaffer (2013). *Yeni Osmanlılık Savaş ve Yeni Fetih Politikası*. İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.

Benewick, Robert ve Philip Green. *20.Yüzyıl Politik Düşünürleri*, Çev. Ali Çimen, İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.

Berktaş Halil, Ümit Hassan ve Ayla Ödekan (2009). *Türkiye Tarihi 1 – Osmanlı Devleti'ne Kadar Türkler*, (Yay. Akşin Sina). İstanbul: Cem Yayınevi.

Birand, Mehmet Ali ve Can Dündar (1995). *Demirkırat (Bir Demokrasinin Doğuşu)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Birand, Mehmet Ali, Can Dündar ve Bülent Çaplı (2008). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Boyacı, Petek Nihal. (2013). “Platon” (ss.,23-47), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon'dan Zizek'e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bronowski J. ve B. Mazlish (2012). *Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi*. Çev. Elvan Özkavruk Adanır. İstanbul: Say Yayınları.

Bölügiray, Nevzat (2004). *AKP Değişiyor Mu? 28 Şubat Süreci-4*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Bulut, Faik (2011). *Kim Bu Fethullah Gülen*, İstanbul, Ozan Yayınları, 1998.

Bursalı, Orhan (2011). *10 Yıldır AKP Uluslar arası Göstergelerle Türkiye Röntgeni*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2.b.

Bülbül, Rıdvan (2001). *Haberin Anatomisi ve Temel Yaklaşımlar*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Canpolat, Nesrin (2003). “Bilginin Arkeologu Michel Foucault”, (ss.73-141), *Kadife Karanlık*, İstanbul: Su Yayınları.

Capaldi, Nicholas (2011). *John Stuart Mill*. Çev: İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2007). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.

Crehan, Kate (2006). *Gramsci Kültür Antropoloji*, Çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Çağla, Cengiz. (2007). *Mill*. İstanbul: Say Yayınları.

Çaha, Ömer (1999). *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*. İstanbul. İz Yayınları.

Çaha, Ömer (2008). *Siyasi Düşüncelere Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

Çakır Ruşen (1994). *Ne Şeriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, Ruşen ve Fehmi Çalmuk (1994). *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çalış, Şaban H. (2004). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

Çam, Esat (2005). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul. Der Yayınları.

Çam, Aydın ve İlke Şanlıer Yüksel (2015). “Türkiye’de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım”, (ss.66-102), *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Der. U. Uraz Aydın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çayhan, Esra (1997). *Dünden Bugüne Türkiye–Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Çaylı, Emek ve Gülsüm Depeli (2012). *İfade Özgürlüğünün On Yılı 2001-2011*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Çeçen, Anıl (2012). *100 Soruda Kemalizm – Başlangıcından Günümüze*. Ankara: Kilit Yayınları.

Çetin, Halis. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi.

Coşar, Simten (2014). “AKP’nin İktidarla Dansı: Neoliberalizm ve Türk-İslam Sentezi”, (ss. 72-90), *İktidarın Şiddeti AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, Haz. Simten Coşar, Gamze Yücesan Özdemir. İstanbul: Metis Yayınları.

Curran, James ve Colin Sparks (1999) “Basın ve Popüler Kültür”, *Popüler Kültür ve İktidar*, Der. Nazife Güngör, Ankara: Vadi Yayınları.

Çınar Menderes (2005). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Çınar Menderes (2010). “AKP ve İslami Hareketler:Defansif va Dağıtıcı İktidar Kardeşliği”. *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Dağı, İhsan (1998a). *Ortadoğu’da İslam ve Siyaset*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Dağı, İhsan (1998b). *Kimlik Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Dağı, İhsan. (2010) “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. Hakan Yavuz, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Davutoğlu, Ahmet (2004). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.

Demirkent, Nezih (1995). *Medya Medya*. İstanbul: Dünya Yayınları.

Demir, Şerif. (2010). *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf Yayınları.

Demirel, Süleyman (1972). *12 Mart ve Sonrası*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Demirel, Tanel (2004). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirtaş, Birgöl (2014). "AKP'nin Dış Politikasını Anlamak: Emperyal Miras, Neoliberal Çıkarlar ve Pragmatizm", *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, Haz. Simten Coşar, Gamze Yücesan Özdemir, İstanbul: Metis Yayınları.

D'Entres, Passerin Alessandro (2013) "Devlet Kavramı" (ss.193-211), *Devlet Kuramı*. Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Kitabevi.

Derviş, Kılınçkaya (1998). (Editör), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Yılmaz Mustafa, Temuçin Faik Ertan, Yusuf Sarımay, Adil Dağıstan, Ayten Sezer, Oğuz Aytepe ve Ayşe Aktaş (Yazarlar). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dikici, Mehmet (2005). *Türklerde Devlet*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Doehring, Karl (2002). *Genel Devlet Kuramı*, Çev. Ahmet Mumcu, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Doğan Ali Ekber (2010). "İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci", (ss.283-306). *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Duman, Fatih (2012) "Devlet", (ss.75-114). *Siyaset Bilimi*. Ed. Prof. Dr. Halis Çetin, Ankara: Orion Kitabevi.

Duran, Ragıp (2015) "Dümdüz...Sessiz...Hareketsiz...Ulvi Gibi...Medya Nasıl Kürtaj Edilir?", (ss.19-30), *Neoliberal Muhafazakar Medya*, Der. U. Uraz Aydın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Dursun, Davut. (2002). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Dursun Davut (2003). *12 Mart Darbesi*. İstanbul: Şehir Yayınları.

Dursun Davut (2005). *12 Eylül Darbesi*. İstanbul: Şehir Yayınları.

Düzgüt, Aydın Senem (2011). "Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası", (43-58). *Avrupa Birliği'ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar*, Der. Kaya Ayhan,

Senem Aydın Düzgit, Yaprak Gürsoy, Özge Onursal Beşgül. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*. Çev: Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Ebenstein, William (2009). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, İstanbul: Şule Yayınları.

Edinsel, Kerim (2014). *Sosyolojik Düşünme ve Çözümleme Etkenler, Oluşum Süreçleri ve Etkiler*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Eflatun, (1993). *Devlet*. Çev: Sabahattin Eyüpoğlu-M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ekzen, Nazif (2010). “AKP İktisat Politikaları 2002-2007”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Elmas Esra ve Dilek Kurban (2011). *İletişimsel Demokrasi-Demokratik İletişim Türkiye’de Medya: Mevzuat, Politikalar, Aktörler*. Demokratikleşme Programı Medya Raporları Serisi – 1, İstanbul: TESEV Yayınları.

Erçelik Atayman, Pelin (2013). “Marcus Tullius Cicero”, (ss., 64-79), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Erdağı, Boğa (2013). “Karl Heinrich Marx”, (ss., 425-457), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Erdoğan, Mustafa (2001). *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erdoğan, İrfan ve Alemdar Korkmaz (2002). *Öteki Kuram*. Ankara: Erk Yayınları.

Ergül, Hakan (2000). *Televizyonda Haberin Magazinleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Ergüngör, Bener (2013). “Max Weber”, (ss.,479-494), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eriş, Metin (2011). *Osmanlı’dan Günümüze Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasi Hayatı ve Kemalizm*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Ertan, Temuçin Faik (2011). *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Eroğul, Cem (2003). “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*. Der. Irvin C. Schick- E. Ahmet Tonak. İstanbul: Belge Yayınları.

Eroğul, Cem (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: İmge Yayınları,

Feyzioğlu, Turhan (1987). *Atatürk Yolu: Türk İnkılabı'nın Temel Taşı Laiklik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Findley, Carter V. (2012). *Dünya Tarihinde Türkler*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Forgacs, David (2012). *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*. Çev: İbrahim Yıldız. İstanbul: Dipnot Yayınları.

Foucault, Michel (2000). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Seçme Yazılar 1. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, Michel (2003). *İktidarın Gözü*. Seçme Yazılar 4, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, Michel (2013). *Toplumun Savunmak Gerekir*. Çev: Şehsuvar Aktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fuller, Graham E. (2011). *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Giddens, Anthony (1996). *Wax Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*. Çev. Ahmet Çiğdem. Ankara: Vadi Yayınları.

Giritli, İsmet (2004). *Bir Ulusal Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Boyut Tanıtım Matbaacılık.

Giritli, İsmet (2007). *Günümüzde Atatürkçülük*. İstanbul: Der Yayınları.

Giritli, İsmet, Hülya Baykal, Murat Baykal (2008). *Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: Der Yayınları.

Girgin Atilla (2001). *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Glucksmann, Christine Buci (2012). "Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji", (ss.121-133), *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*. Der. Anne Showstack Sassoon, Ankara: Dipnot Yayınları.

Golden, Peter B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Goldmann, Lucien (1999). *Aydınlanma Felsefesi*. Çev. Emre Arslan. Ankara: Doruk Yayınları.

Gökalp, Ziya (1994). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Göze, Ayferi (2006). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Göze, Ayferi (2011). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Gözler, Kemal (2002). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, Kemal (2011). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Gözübüyük, Şeref (1997). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gülalp, Haldun (2003). *Kimlikler Siyaseti Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülen, Fikret (2010). “AKP’nin İktidar Olduğu Dönemde Yasama Faaliyetleri (2002-2007)”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Güler, Ali, Suat Akgül ve Atilla Şimşek (2007). *Türklük Bilgisi*. Ankara: Türkar Araştırma Dizisi.
- Gümrükçü, Harun (2002). *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerinin Unutulan Yönleri, Dünü ve Bugünü*, Avrupa Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayını, İstanbul: Beta Basım.
- Gündüz, Tufan (2012). *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güngör, Nazife (2007). *Atatürkçü Düşüncenin Bilimsel ve Felsefi Temelleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- Günlü, Ramazan (2010). “AKP ve Eğitimin Siyasal Sosyolojisi”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gürel, Burak (2014). “İslamcılık: Uluslararası Bir Ufuk Taraması”, (ss.19-51), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, Haz. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü, İstanbul: Yordam Kitap.
- Gürsel, Seyfettin (2002). “1980’li Yıllar ve Sonrası”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000*, Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, Cilt 4, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürsoy, Yaprak (2011). “Avrupa Birliği ve Demokratikleşme”, (ss.59-76), *Avrupa Birliği’ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar*. Der. Kaya Ayhan, Senem Aydın Düzgüt, Yaprak Gürsoy, Özge Onursal Beşgül. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hall Stuart, Bob Lumley ve Gregor McLennan (1985). *Siyaset ve İdeoloji “Gramsci”*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Hale, William (2010). “Hıristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar”, *AK Parti – Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. Hakan Yavuz, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hanioğlu, Őukrü (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hardt Michael ve Antonio Negri, (2001). *İmparatorluk*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hendrick, Joshua D. (2014). "Küreselleşme, İslami Aktivizm ve Türkiye'de Pasif Devrim: Fethullah Gülen Örneği", (ss.337-382), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükseliş ve AKP*, Haz. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü, İstanbul: Yordam Kitap.

Heper, Metin (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından*. İstanbul: Doğan Kitap.

Hobbes, Thomas (1995). *Leviathan*. Çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hoşgör, Evren (2014). "İslami Sermaye", (ss.215-249), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükseliş ve AKP*, Haz. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü, İstanbul: Yordam Kitap.

İbni, Haldun (1989). *Mukaddime*, Cilt: I. Çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İçel, Kayıhan ve Yener Ünver, (2012). *Kitle İletişim Hukuku*, İstanbul: Beta Basım.

İlkiz Fikret (2012). "Geçmişten Günümüze İfade Özgürlüğü ve Basın", (ss.53-102), *İfade Özgürlüğünün On Yılı 2001-2011*, Haz. Emek Çaylı ve Gülsüm Depeli, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

İnal Kemal (2010). "AKP'nin Neoliberal ve Muhafazakâr Eğitim Anlayışı", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Der. İlhan Uzel ve Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi.

İnalçık, Halil (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalçık, Halil (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev: Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalçık, Halil (2009). *Devlet-i Aliye – Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, Halil (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları.

İşçi, Metin (2005). *Türk Yönetim Tarihi-Başlangıçtan Cumhuriyete Kadar*. İstanbul: Der Yayınları.

İşçi, M. (2011). **Siyasi Düşünceler Tarihi**. İstanbul: Der Yayınları.

Jenkins, Gareth (2010). “Semboller ve Gölge Oyunu Ordu-AKP İlişkileri”, *AK Parti – Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. Hakan Yavuz, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kabacalı, Alpay (1990). *Türkiye’de Basın Sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Kabacalı, Alpay (2000). *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Kafaoğlu, A. Başer (2007). *AKP’nin Dilenme Ekonomisi ve Çöküş*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim (2003). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kant, Immanuel (1984). *Aydınlanma Nedir? Seçilmiş Yazılar*. Çev: N. Bozkurt. İstanbul: Remzi Yayınevi.

Kapani, Münci (2009). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karaduman, Fethi (2006). *Atatürk Devrimi – Çöküş ve Doğuş, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’ne*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.

Karal, Enver Ziya, (2003). *Atatürk ve Devrim – Konferans ve Makaleleri (1935-1978)*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Karatepe, Şükrü (1993). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Karlı, İhsan (2014). *Türk Basınında Milletvekili Seçimleri*. Kocaeli: Volga Yayıncılık.

Karluk, Rıdvan S. (2003). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Karpat, Kemal H. (2010). *İslam’ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2010). *Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat Kemal H. (2011). *Türk Siyasi Tarihi – Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi - Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. H. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, Ayhan, Senem Aydın Düzgit, Yaprak Gürsoy, Özge Onursal Beşgül (2011) (Derleyenler), *Avrupa Birliği’ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kaynak, Mahir ve Selman Kayabaşı, (2010). *Sistemi Yeniden Kurgulamak – Geçmiş Tersten Okumak*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları.

Keane John (1993). *Medya ve Demokrasi*. Çev: Haluk Şahin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kejanlıoğlu, Beybin (2004). *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü*, Ankara: İmge Kitabevi.

Kılınç, Erol (2008). *İhtilal İhtiras ve İdeal 68 Kuşağı Hakkında*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kışlalı, Ahmet Taner (1993). *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kızılçelik, Sezgin (2000). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Kili, Suna (1995). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Koca, Salim (2002). *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı, Türkler*, cilt 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Koçak, Mustafa. (2006). *Devlet ve Egemenlik*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Koçak, Cemil (1990). “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980* (içinde). İstanbul: Cem Yayınevi.

Koloğlu, Orhan. (2006). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık.

Koloğlu, Orhan (2010). “Cumhuriyet Dönemi İletişim Politikasına Genel Bakış”, ss. 15-20, *Cumhuriyet Döneminde İletişim, Kurumlar, Politikalar*, Der. Nazife Güngör, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kongar, Emre (2000). *28 Şubat ve Demokrasi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kongar, Emre (1998). *21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Korkmaz Fahrettin (2005). *Tarihsel Süreçte Türkiye’de Basın Özgürlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Köse, Aynur ve Mustafa Yılmaz (2012). *Seçimler ve Değerler*. Trabzon: Serander Yayınları.

Kurban, Dilek ve Ceren Sözeri (2012). *İktidarın Çarkında Medya: Türkiye’de Medya Bağımsızlığı ve Özgürlüğü Önündeki Siyasi, Yasal ve Ekonomik Engeller*, Demokratikleşme Programı Medya Raporları Serisi - 3, İstanbul: TESEV Yayınları.

Kuyucu, Michael (2012). *Türkiye’de Medya Ekonomisi*. İstanbul: Esen Kitap.

Lewis, Bernard. (1993). *İslam'ın Siyasal Söylemi*. (Oskay Ü. Çev.), İstanbul: Cep Kitapları.

Lybyer, Albert Howe (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*. İstanbul: Süreç Yayıncılık.

Machiavelli, (1998). *Hükümdar (Il Principe)*, Sunuş ve açıklamalar: Patrick Dupouey. Çev: H. Kemal Karabulut. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Manaz, Abdullah (2008). *Siyasal İslamcılık 2 – Türkiye'de Siyasal İslamcılık*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Manisalı, Erol (1998). *Türkiye Avrupa İlişkileri*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Mardin, Şerif. (1990). *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2011). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Mcquail, Dennis (1990). *Mass Communication Theory An Introduction*. London: Sage Publication.

Merçil Erdoğan (2011). *Büyük Selçuklu Devleti*. Ankara: Nobel Kitap.

Migliaro Luis Razeto ve Pasquale Misuraca, “Modern Bürokrasi Teorisi” (2012). (ss.71-94), *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*, Der. Anne Showstack Sassoon, Ankara: Dipnot Yayınları.

Montesquieu, (1963). *Kanunların Ruhu Üzerine I*. Çev: Fehmi Baldaş. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Mumcu, Ahmet (2000). *Atatürkçülükte Temel İlkeler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Nalbant, Atilla (1997). *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Niyazi, Mehmed (2014). *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 6.b., 2007.

Oğurlu Anita ve Ahmet Öncü, “Türkiye Egemen Sınıfında Laik/İslami Hizipleşme ve Medya”, (ss.383-407), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, Haz. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü, İstanbul: Yordam Kitap.

Oktay, Cemil (1983). *Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.

Oktay, Ahmet (1987). *Toplumsal Değişme ve Basın*. Ankara: Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İnceleme Dizisi.

Onat, Nazım (2013). *Kamusal Alan ve Sınırları Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları*. İstanbul: Durak İstanbul Dizisi.

Orkunoğlu, Yener (2007). *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Ortaylı, İlber (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Ozankaya, Özer (1996). *Cumhuriyet Çınarı*. Ankara: İmge Kitabevi.

Önder, İzzettin (2004). *AKP Karanlığında Ekonomi, Siyaset, Dış Politika ve Eğitim Türkiye Nereye Götürülüyor?*. İstanbul: NK Yayınları.

Örs, Birsen (1996). *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Der Yayınları.

Özbudun, Ergun (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Özbudun, Ergun ve William Hale, (2010). *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Kitap.

Özçelik, Selçuk (1994). *Anayasa Hukuku: Birinci Cilt Umumi Esaslar*. Konya: Mimoza Yayınları.

Özdağ, Ümit (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Özdağ, Ümit (2011). *İkinci Tek Parti Dönemi AKP'nin Yumuşak Hemen Parti Projesinin Anatomisi*. Ankara: Kripto Kitaplar.

Özdemir, Ali Murat (2014). "AKP'li Yıllarda Hukuk Sisteminde Yapılan Değişikliklerden Parçalar: Piyasa Dostu Bir Hukukun Geliştirilmesi ve Yeniden Üretilmesi", *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*. Haz. Simten Coşar, Gamze Yücesan Özdemir, İstanbul, Metis Yayınları.

Özdemir, Yücesan Gamze (2014). "AKP'li Yıllarda Sosyal Politika Rejimi: Kralın Yeni Elbisesi". *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*. Haz. Simten Coşar, Gamze Yücesan Özdemir, İstanbul, Metis Yayınları.

Özdemir, Durmuş (2011). "Avrupa Birliği'nin Ekonomik Bütünleşmesi", (ss.77-92), *Avrupa Birliği'ne Giriş Tarih, Kurumlar ve Politikalar*. Der. Kaya Ayhan, Senem Aydın Düzyigit, Yaprak Gürsoy, Özge Onursal Beşgül. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özer, Akif M. (2006). *Avrupa Birliği Yolunda Türk Kamu Yönetimi*. Ankara: Platin Yayınları.

Özgüden, Mehmet (2012). “Türkiye’de Seçkinler”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*. Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınları.

Özkaya, Yücel (1989). *Milli Mücadele Döneminde Atatürk ve Basın*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Özkaya, Mehmet Şükran (2005). *Adım Adım 27 Mayıs*. İstanbul: İleri Yayınları.

Özkazanç, Alev (2012). “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınları.

Özlem, Doğan (1992). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Ara Yayıncılık.

Özsever, Atilla (2004). *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci*. Ankara: İmge Kitabevi.

Öztekin, Ali (2001). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Öztürk, Kazım (1966). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İzahlı, Gerekçeli, Belgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Öztürk, Osman Metin (2006). *Ordu ve Politika*. Ankara: Fark yayınları.

Parla, Taha (2009). *Türkiye’nin Siyasal Rejimi*. İstanbul: Deniz Yayınları.

Pazarbaşı Betül, “Küresel Medya Endüstrisi Odağında Etik Tartışmalar: Magazin Gazeteciliği”, (ss.273-315), *Şövalyelik Mesleği Gazeteciliğinin Uzmanlık Alanları*, Ed.Şebnem Çağlar, Konya, Literatürk Yayınları, 2013.

Peköz, Mustafa (2001). *Türkiye’de Politik İslamın Gelişimi*. İstanbul:Gün Yayıncılık.

Peköz, Mustafa (2009). *İslamcı Cumhuriyete Doğru Türkiye’de Siyasal İslamın Dünü Bugünü Yarını*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Peters, R. S. (2000), “Hegel ve Ulus-Devlet”, *Siyasi Düşünce Tarihi*, David Thomson. İstanbul: Metropol Yayınları.

Poyraz, Fahrettin (2010). “Milli Nizam Partisi’nden AK Parti’ye”, *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, Editör: Turgay Uzun, Ankara.

Rasonyi, Laszlo (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Reyizoğlu, Kurthan (2003). *Medyada Etikçiler Tetikçiler*. İstanbul: Basın Birliği Derneği Yayınları.

Rousseau, J. J. (2005). *Toplumsal Mukavele (Toplum Sözleşmesi)*. Çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Roux, Jean Paul (2007). *Türklerin Tarihi – Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ruby, Christian (2012). *Siyaset Felsefesine Giriş*. Çev: Aziz Ufuk Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sabine, George, (2000). *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*. Çev. Prof. Dr.Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi.

Sağ, Binnaz (1992). “Dinci Sağ”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der: Irvin Cemil Schick ve E. Ahmet Tonak, İstanbul, Bilim Yayınları.

Sağnak, Mehmet (1996). *Medya-Politik (1983–1993 Yılları Arasında Medya-Politikacı İlişkileri)*. İstanbul: Eti Kitapları.

Koca, Salim (2002). “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, *Türkler*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Safi, İsmail, (2007). *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, İstanbul: Lotus Yayınları.

San, Coşkun (2010). “Yasallık ve Meşruluk Ölçütleri Açısından AKP”. *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Saray, Mehmet ve Hüseyin Tosun, (2005). *Atatürk ve Çağdaşlaşma, Belgeler, Görüşler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Sarı, Hüseyin (1998). *Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Yönetim Tarihi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Yayınları.

Sarıbay, Ali Yaşar (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sarıbay, Ali Yaşar (1985). *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*. İstanbul: Alan Yayınları.

Sarıca, Murat (1981). *Fransız İhtilali*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Saygın, Didem (2013). “Avrupa Parlamentosu Kısıtlı Yetkiden Demokrasiye” (ss. 200-252). *Başlangıcından Günümüze Avrupa Birliği Kurumları*. Ed.ERCÜMENT Tezcan. Ankara: Hayat Yayıncılık.

Sevinç, Murat (2012). “Türkiye’de Anayasal Düzen 1920-2012”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*. Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Schick, Irvin C. ve E. Ahmet Tonak, (1992). “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*. Der. Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak İstanbul: Belge Yayınları Bilim Dizisi.

Sezer, Devrim (2013). “Hannah Arendt”, (ss., 638-678), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Sığırı, Ünal ve Yavuz Ercil, (2007). *Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Silier, Yıldız (2013). “John Stuart Mill”, (ss., 406-424), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Skinner, Quentin (2002). *Machiavelli*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Skirbekk, Gunnar ve Nils Gilje, (2001). *Felsefe Tarihi*. Çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu. İstanbul: Kesit Yayınları.

Soboul, Albert (1969). *1789 Fransız İnkılabı Tarihi*. Çev.Şerif Hulusi. İstanbul: Cem Yayınevi.

Soydan, Mehmet Ali (1994). *Türkiye’nin Refah Gerçeği Dünden Bugüne ve Yarına*. Erzurum: Birey Yayıncılık.

Sönmez, Mustafa (2003). *Filler ve Çimenler Medya ve Finans Sektöründe Doğan/Anti Doğan Savaşı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sönmez, Erdem (2010). “Yeni Osmanlılık: Özal Dönemi Organik Aydınlarının AKP’ye Bıraktıkları Miras”, *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*. Der. Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Sözeri, Ceren ve Zeynep Güney (2011). *Türkiye’de Medyanın Ekonomi Politikası: Sektör Analizi*, Demokratikleşme Programı Medya Raporları Serisi- 2, İstanbul: TESEV Yayınları.

Strauss, Leo (2013). “Tabi Hak ve Tarih”, (ss.269-320), *Devlet Kuramı*, Der. Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Yayınları.

Sucu, Mehmet (2010). *12 Eylül Yasakları Halk Bunu Bilmesin*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Sümer, Burcu (2010). *The Impact of Europeanisation on Policy-Making in Turkey: Controversies, Uncertainties and Misfits in Broadcasting Policy (1999-2009)*. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, No: 35.

Swingewood, Alan (1996). *Kitle Kültürü Efsanesi*, Çev: Aykut Kansu. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şaylan, Gencay (1981). *Çağdaş Siyasal Sistemler*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Şaylan, Gencay (1992). *Türkiye’de İslamcı Siyaset*. Ankara: Verso Yayıncılık.

Şenel, Alaeddin (2002). *Siyasal Düşünceler Tarihi –Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şener, Nedim (2014). *Helal Tekme Korkma, Alışma, Unutma*. İstanbul: Destek Yayınları.

Şenol, Fırat (2013). “İbn Haldun”. (ss., 118-133), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin (2011). *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Siyasallaşması ve Demokrat Parti*. Ankara: Kadim Yayınları.

Taneri, Aydın (2004). *Türk Devlet Geleneği*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tanilli, Server (1981). *Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.

Tanilli, Server (1989). *Dünyayı Değiştiren On Yıl – Fransız Devrimi Üzerine (1789–1799)*. İstanbul: Say Yayınları.

Tanilli, Server (2006). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Tannenbaum, Donald ve David Schultz, (2005). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*. Ankara: Adres Yayınları.

Tanör, Bülent (1991). *İki Anayasa 1961-1982*. İstanbul: Beta Basım.

Tanör, Bülent (2002). *Kuruluş Kurtuluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Tanör, Bülent (2009). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tansu, Samih Nafiz (1969). *İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul: Ararat Yayınları.

Taşkın, Ali ve Metin Becermen, (2013). *Felsefe Tarihi II – Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Taşkın, Yüksel (2013). *AKP Devri Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Tekinalp, (2012). *Kemalizm – Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Tepe, Sultan (2010). “İslami Eğilimli Bir Parti Olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Değişim Vaatleri, Çelişkileri ve Sınırları”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Tılıç, L. Doğan (2001). *2000’ler Türkiye’sinde Gazetecilik ve Medyayı Anlamak*. İstanbul: Su Yayınları.

Timur, Taner (2000). *Osmanlı Kimliği*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Timur, Taner (2014). *AKP’nin Önlenebilir Karşı-Devrimi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Tocqueville, Alexis De (1994). *Amerika’da Demokrasi*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Toker, Metin (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. Ankara: Milliyet Yayınları.

Toker, Metin (2003). *DP’nin Altın Yılları (1950-1954)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tokgöz, Erdinç (2001). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Tokgöz, Oya (1981). *Temel Gazetecilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 476.

Toku, Neşet (2005). *Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Toprak, Binnaz (2007). *Aydınlanma Sempozyumu*. Osmanlı Bankası Müzesi ve Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Topuz, Hıfzı (1996). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Topuz, Hıfzı (2003). *II.Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Torun, Yıldırım (2011). *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*. Ankara: Orion Kitabevi.

Tunaya, Tarık Zafer (2010). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunçay, Mete (1999). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunçay, Mete (2002). *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Yeniçağ*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunçel, Ahu (2013). “Charles – Louis De Secondat Baron De Montesquieu”, (ss., 264-282), *Siyaset Felsefesi Tarihi Platon’dan Zizek’e*, Ed. Ahu Tunçel (cilt 1) – Kurtul Gülenç (cilt 2). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Turan, Sara Gül (1996). *Refah Partisi’nin Negatif Yüzü*. İzmir: Leyal Yayınları.

Turgut, Nükhet (1986). “Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Beta Yayınları.

Türk, Bahadır H (2014). *Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkay, Mehmet (2004). “AB-Türkiye Entegrasyonu: Nasıl? Nereye Kadar?”, *Sürekli Kriz Politikaları, 2000’li Yıllarda Türkiye*, Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Türkeş, Günay Umay (2002). *Türklerin Tarihi – Geçmişten Geleceğe*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türküne, Mümtazer (2006). *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınları.

Uluçay, Çağatay (2012). *İlk Müslüman Türk Devletleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Urhan, Veli (2010). *Foucault*. Ankara: Say Yayınları.

Uslubaş, Tolga ve Sezgin Dağ (2010). *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi*. İstanbul: Karma Kitaplar.

Usul, Ali Resul (2006). “Helsinki’den Müzakerelere Türkiye-AB İlişkileri”, *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika AK Partili Yıllar*, Der. Zeynep Dağı, Ankara: Orion Yayınevi.

Uzgel, İlhan (2010a). “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”. *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Uzgel, İlhan (2010b) “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”. *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*. Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Uzun, Ruhdan ve Tuğba Arsak Hasdemir, (2010). “Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Üst Yapı Kurumları: Matbuat Umum Müdürlüğü, Anadolu Ajansı ve Radyo”. (ss. 77-99). *Cumhuriyet Döneminde İletişim, Kurumlar, Politikalar*, Der. Nazife Güngör, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ülger, İbrahim (2004). *İbni Haldun Işığın Kaynağı Doğu-4*. İstanbul: Berfin Yayınları.

Ünal, Mehmet Ali (2002). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

- Üşür, Serpil (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Vacca, Giuseppe (2012). “Aydınlar ve Marksist Devlet Teorisi”, (ss.35-70), *Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar*, Der. Anne Showstack Sassoon, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Vergin, Nur (2003). *Siyasetin Sosyolojisi Kavramlar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Weber, Max (1986). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. Taha Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yalçın, Soner (1994). *Hangi Erbakan*. Ankara: Başak Yayınları.
- Yalçın, Durmuş (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yalman, Galip (2014). “AKP İktidarında Söylem ve Siyaset: Neyin Krizi?”, *İktidarın Şiddeti AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, Haz: Simten Coşar, Gamze Yücesan Özdemir, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yalvaç, Faruk (2008). *Hegel’in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yanardağ, Merdan (2008). *Medya Nasıl Kuşatıldı Emin Çölaşan-Aydın Doğan Tartışması ve Medyanın Ekonomi Politikası*. İstanbul: Siyah Beyaz Kitap.
- Yanardağ, Merdan (2013). *Bir ABD Projesi Olarak AKP Operasyon Partisi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Yankaya, Dilek (2014). *Yeni İslami Burjuvazi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yaşlı, Fatih (2012). *AKP ve Yeni Rejim*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Yaşlı, Fatih (2014). *AKP, Cemaat, Sünni-Ulus, Yeni Türkiye Üzerine Tezler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yavuz, Hakan (2003). *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford New York NY: Oxford University Pres.
- Yavuz, Hakan (2005). *Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yayla, Atilla (2004). *Siyaset Teorisine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yaylagül, Levent (2006). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yazıcı, Nesimi (2004). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yazıcıoğlu, Sanem (2009). *Doğumunun 100. Yılında Hannah Arendt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yetkin, Çetin (1983). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Yetkin, Çetin (2011). *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960- 12 Mart 1971- 12 Eylül 1980*. Ankara: Kilit Yayınları.

Yılmaz, Eray (2011). *Türkiye Tarihi (1789–1923)*, Cilt I. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Yılmaz, Eray (2012). *Türkiye Tarihi (1923-1991)*, Cilt II. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Yılmaz, Berna (2014). “Siyasal İslam’dan AKP İktidarına İslamcı Burjuvazi ve Demokrasi: Eleştirel Bir Değerlendirme”, (ss.91-113), *İktidarın Şiddeti AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, Haz. Simten Coşar ve Gamze Yücesan-Özdemir, İstanbul: Metis Yayınları.

Yılmaz, Mustafa ve Yasemin Doğaner (2007). *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul. Yeditepe Yayınları.

Zürcher Erik Jan ve Heleen Van Der Linden (2011). *Medeniyetler Çatışması Işığında İslam, Türkiye ve Avrupa Birliği*. Çev: Senem Polat. Ankara: Kadim Yayınları.

Ansiklopediler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (1983). Genel Yönetmen: Murat Belge. Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), Yayın kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Gürsel, Seyfettin (1983). “1980’li Yıllar ve Sonrası”. Cumhuriyet Ansiklopedisi 4.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tutar Adem (2002).“İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı”, Ankara: Türkler Ansiklopedisi, Cilt.2.

Türkiye Ansiklopedisi 1923-1973 (1974). Yayımcı: Hakkı Devrim. Cilt 3-4, İstanbul: Kaynak Kitaplar.

Makaleler

Arsan Esra. (2011). “*Gazeteci Gözüyle Sansür ve Otosansür*”, (ss.56-72), Sivil İtaatsizlik, Cogito, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı:67

Aydos, S. (2013). “*Muhafazakâr Milliyetçi Muhayyilede Kanuni: Muhteşem Yüzyıl'a Yönelik Tepkilere Dair Bir Okuma*”, History Studies, International Journal of History, Volume 5 Issue 1, p. 1-16.

Erdoğan Recep Tayyip (2013). “*Yeni Bir Türkiye İçin Yeni Bir Anayasa*”. (ss.25-27). Yeni Türkiye Dergisi. Yeni Anayasa Özel Sayısı, Ocak-Şubat, Yıl:9, sayı:50. Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayını.

Filizfidanoğlu, Dilek (2008). “*2008 Özelleştirme Yılı*”, Cumhuriyet Strateji, 1 Ocak.

Güler Ali, Suat Akgül ve Atilla Şimşek (2007). *Türklük Bilgisi*, Ankara: Türkar Araştırma Dizisi.

Isaac, Jeffrey C. (1994). “*Oases in the Dessert: Hannah Arendt on Democratic Politics*”(pp. 156-168). American Political Science Review, Vol. 88, No: 1, March.

Kazancı, Metin (2006). “*Althusser İdeoloji ve İdeoloji ile İlgili Son Söz*”. (ss.67-93). İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 24.

Ökte Ertuğrul Zekai, Mahmut Boğuşlu ve Mert Bayat (2005). “*Cumhuriyetin Milli Hedefleri*”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Türk Tarih Kurumu.

Sönmez Mustafa (1995). “*Medya: Amaç kar mı, silah mı?*”. Ekonomik Forum, Yıl:2, Sayı:11, 15 Kasım.

Şahin Mehmet Ali (2013). “*Yargı Reformu Bağlamında 3. ve 4. Yargı Paketlerinin Demokrasi ve İnsan Hakları Boyutuna İlişkin Değerlendirmeler*”. (ss. 47-49). Yeni Türkiye Dergisi. Yeni Anayasa Özel Sayısı, Ocak-Şubat, Yıl:9, sayı:50, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayını.

Şimşek, Lütfü (2007). “*Hannah Arendt'in Modernizm Eleştirisi*”, (ss.39-48), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Yayın No:9.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (1996). “*Medyada Tekelleşme*” (syf 43-77), Basın Kendini Sorguluyor, İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

Uysal Ceren (2001). “*Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler*”. Akdeniz Üniversitesi: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.1.

Williams Gwyn (1960). “*Gramsci's Concept of Hegemonia*”, Journal of the History of Ideas, no:4.

Yıldız Nuran, Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın, AÜSBFD, Sayı: 51 Ankara, 1996.

Elektronik Kaynaklar

Carchedi, Guglielmo (2001). *For Another Europe: A Class Analysis of European Economic Integration*, Verso, London, 2001.

http://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=OOWSGz8D1MYC&oi=fnd&pg=PR9&dq=For+Another+Europe:+A+Class+Analysis+of+European+Economic+Integration+Carchedi&ots=EsIEkfQQtP&sig=Y5Vdmp9ARcneswMK70m1su0OlaQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Erişim tarihi: 21.05.2015.

Çaha Ömer (2004). “*Muhafazakâr Düşüncede Toplum*”.

<http://libertedownload.com/LD/arsiv/34/03-Omer-Caha.pdf>. Erişim tarihi: 12.09.2014.

Duran Ragıp (2010). “*Başbakan, Patron ve Köşe Yazarı*”, Apoletli Medya, http://apoletlimedya.blogspot.com/2010_02_28_archive.html. Erişim tarihi: 07.09.2013.

Göl, Ayla (2007). “*Democracy And Secularization Turkey’s Search for Identity: A Eurasian and Islamic Country*”, (pp.18–28). *Democracy, a Universal Value? Selected Texts of Annual International Conference Casablanca, Morocco, 8–9 June 2007*. Erişim tarihi: 02.08.2012.

<http://cadair.aber.ac.uk/dspace/bitstream/handle/2160/2534/Conf-Maroc-eng%20G%C3%B6l.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Özügürlü, Metin (2007). “*Üretim Sistemlerindeki Değişimin Emek Üzerindeki Etkileri: Dönüşen ve Dönüştüren Olarak AB*”. Erişim tarihi: 06.02.2012.

<http://www.sendika.org/2007/10/uretim-sistemlerindeki-degisimin-emek-uzerindeki-etkileri-donusen-ve-donusturen-olarak-ab-metin-ozugurlu/>

Rubin Michael (2005). “*Green Money, Islamist Politics in Turkey*”. (pp. 13-23). *Middle East Forum*, Winter, Volume 12, Number 1.

<http://www.meforum.org/684/green-money-islamist-politics-in-turkey>. Erişim tarihi: 30.04.2015.

Uslu Karahan Zeynep (2001). “*Yazılı ve Görsel Medyada Magazinleşmenin Tarihsel ve Sosyolojik Dinamikleri*”, *İletişim*, 12/2001, G.Ü.İ.F.

<http://www.zkuslu.com/tr/yazili-ve-gorsel-medyada-magazinlesmenin-tarihsel-ve-sosyolojik-di/>. Erişim tarihi: 11.05.2015.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ebru TURANLI

Doğum Tarihi : 06.02.1982

Öğrenim Durumu :

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Gazetecilik	Kocaeli Üniversitesi	2004
Yüksek Lisans	Gazetecilik	Kocaeli Üniversitesi	2008

İş Tecrübesi :

Kurum	Görev	Yıl
Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü	Araştırma Görevlisi	Aralık 2005-